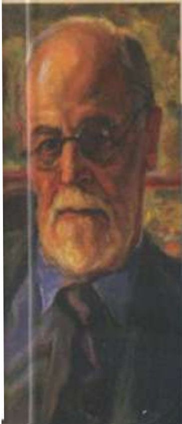
"Muhteşem, geniş kapsamlı, tutkulu ... değerini hiç yitirmeyecek bir kitap."
- The New York Times

AMOS ELON

ÇÖKÜŞE TIRMANIŞ

Alman Yahudilerinin Öyküsü, 1743 - 1933

Çeviren: Dani Altaras

GÖZLEM
GAZETECİLİK BASIN ve YAYIN A.Ş.

Çöküşe Tırmanış

Alman Yahudilerinin Öyküsü

1743 - 1933

AMOS ELON

Çeviren: Dani ALTARAS

GÖZLEM

GAZETECİLİK BASIN ve YAYIN A.Ş.

Çöküşe Tırmanış

Alman Yahudilerinin Öyküsü (1743 - 1933)

The Pity of It All

A History of Jews in Germany by Amos Elon

Yazar: Amos Elon

Çeviren: Dani Altaras

Birinci Baskı: Ekim 2005

Düzelti: Gila Erbeş

Dizgi: Semra Sevinç, Nurcan Ataş

ISBN: 975 - 7304 - 93 - X

Baskı: Tiglat Matbaacılık A.Ş.
Güvenç Sok. No:21 Bomonti
Tel: (0212) 225 08 40

GÖZLEM GAZETECİLİK BASIN VE YAYIN A.Ş.
Atiye Sok. Polar Apt. 12/6 Teşvikiye-İstanbul
Tel: (0212) 231 92 82 - 240 41 44 Faks: (0212) 231 92 83
www.gozlemkitap.com e-mail: kitabevi@salom.com.tr

İÇİNDEKİLER

Giriş

1743 yılının sonbaharında 14 yaşında bir çocuk Berlin'e Rosenthaler Tor'dan (Rosenthaler Kapısı) girdi. Burası, duvarlarla çevrili şehire Yahudilerin (ve sığırların) girebildikleri tek kapıydı. Çocuk, yüzaltmış kilometre uzaktan, bağımsız Dessau-Anhalt prensliğindeki Dessau kentinden gelmişti. Prusya'nın başkentine ulaşmak için dağlarla kaplı bölgeyi beş ya da altı gün boyunca yürümesi gerekmişti.

Çocuğun ayakkabı giyip giymediğini bilmiyoruz. Büyük olasılıkla yalınayaktı. Çocuk – ileriki yılların Avrupa çapında ünlü filozofu Moses Mendelssohn – zayıf, yaşına göre küçük ve hasta görünümlüydü. Fakir geçen çocukluk yılları onu ince kol ve bacaklı, kekeme ve fena halde kambur bırakmıştı. Kamburu, genetik bir bozukluktan (bazı modern tıp kitaplarına göre en şiddetli kamburluk hali çoğunlukla Orta Avrupa Yahudileri'ni etkiliyor ve genellikle kekemelikle birlikte görülüyordu), ya da o zamanlar yaygın bir çocukluk hastalığı olan raşitizmden kaynaklanıyor olabilirdi. Aynı dönemde yaşayan bir kişiye göre çocuğun genel görünüşü "en zalim kalplerde bile acıma duygusu uyandırırdı".[1] Yine de yüzü dikkate değer şekilde çekiciydi. Düzgün kavisli alnının altındaki gözleri derin ve parıltılı;

yanakları, dudakları ve çenesi narin ve biçimliydi.

Çocuk beş parasızdı ve yalnız seyahat etmişti. Birkaç parça eşyası kambur sırtında taşıdığı el çantasındaydı. 1743'te, bir çoğu seyyar satıcı olan Yahudilerin bir yerden bir yere gitmeleri katı kurallara tabiydi ve sıkı kontrol altındaydı. Sadece belli sayıda zengin (ve bazen de bir bilgin) Yahudi'nin Berlin'de yerleşmesine izin verilirdi. Seyyar satıcılara izin verilmezdi. Berlin'e, birkaç gün için bile olsa, giriş izni talep eden Yahudiler geçmişleri ve amaçları hakkında sıkı bir şekilde sorgulanırdı. İzin verilse bile *verzollt* edilir, yani sanki ticari emtia imişler gibi "mal vergisi"ne tabi tutulurlardı. Verginin oranı, ithal edilen Polonya öküzleri ile aynıydı. Bir kayda göre, kapı muhafızının görevi, "giriş yapan Yahudiler'i durdurmak, kayıtlarını yapmak, kalış süreleri boyunca gözetim altında tutmak ve en kısa zamanda defetmek" idi.[2]

Prusya, aydın despot II. Friedrich (sonraları "Büyük" olarak anılacaktı) yönetiminde diğer Alman devletlerinden daha hoşgörülüydü; resmi düzen ise, çoğu Yahudileri (ve bütün serfleri) insandan daha düşük düzeyde varlıklar sayardı. Mendelssohn'un yorgun argın geçtiği Rosenthal Kapısı'nın kapı muhafızının 1743'ten günümüze kalan kayıt defterinde şöyle bir not vardır: "Bugün altı sığır, yedi domuz ve bir Yahudi geçti."[3] Mendelssohn'un kapıdan geçerken sorgulanması hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bunlardan birine göre muhafız, seyyar satıcı olduğundan şüphelendiği genç kamburu tedirgin eder: "Yahudi, ne satıyorsun? Senden bir şeyler satın almak isteyebilirim." Mendelssohn'un şöyle cevap verdiği rivayet edilir: "Benden hiçbir zaman bir şey satın almak istemezsin." "Bırak bunu, söyle bana iş alanın ne?" diye muhafız ısrar eder. "m... m... mantık!" diye kekeler çocuk. Başka bir rivayete göre Mendelssohn'a Berlin'de ne aradığı sorulur. Cevabı: "Öğrenmek."

Her iki rivayet de sonradan uydurulmuştur; yine de, bu tür hikâyelerde sıkça olduğu gibi, temel gerçekleri özetlemektedir. Ondört yaşındaki Mendelssohn gelecek vaad eden genç bir Talmud öğrencisiydi. Önceki öğretmeni şimdi Berlin'de hahamlık yapıyordu ve

Mendelssohn'un, ilahiyat okuluna katılmasına rızasını vermişti. Çocuğun Dessau'dan Berlin'e geçişi, sanki bir zaman makinesi ile asırlar arasında yolculuk yapmak gibiydi: İçinde doğduğu, sıkı sıkıya kapalı ortaçağ gettosunun dar görüşlülüğünden, göreceli 18. yüzyıl Berlin aydınlanmacılığına. II. Friedrich üç yıl önce Berlin'de Prusya kralı olarak taç giydiğinde, mantığın saltanat süreceğini beyan etmiş ve Voltaire'e mabeyncisi olmasını önermişti. Friedrich'in gözünde bütün dinler eşit düzeyde sahte ve siyasi açıdan kullanılmaya uygundu. "Bütün dinlere hoşgörü ile yaklaşılmalıdır," diye ilan etmişti (resmi olarak bunu yapan ilk Avrupalı yöneticidir). "Her insan ruhsal kurtuluşunu kendi usulünde arayabilir." Yönetimin rolü ile ilgili olarak da "...maliye sadece hiç kimsenin kimseye zarar vermemesini gözetmelidir" diye hükmetmişti.[4] Tabi ki Prusya'da konuşma özgürlüğü yoktu. Bu durum dini konularda dahi geçerliydi. Yine de dini ibadetlere karşı yapılan saygısızlıklar sadece hafifçe cezalandırılırdı. Buna karşın Fransa'da, yirmi küsür yıl sonra dahi, on dokuz yaşındaki Chevalier de la Barre, dini bir resmi geçit sırasında şapkasını çıkarıp selam durmadığı için sorgulanacak, işkence görecek ve idam edilecekti.

Berlin'e vardığında Mendelssohn yalnızca İbranice ve İbranice ile karışık ham bir ortaçağ Almanca diyalektiği olan *Judendeutsch* biliyordu. Bu dilde, İbranice fiillere eklenmiş Almanca son ekler mastarları üretirdi. *Judendeutsch*'un sınırlı ve gelişmemiş sözcük haznesi sadece en basit karşılıklara olanak tanırdı. Pek nadiren de yazılsa, *Judendeutsch* İbranice harflerle ve sağdan sola doğru yazılırdı. Yahudi olmayanlar bu dili, melez ve barbar bir diyalekt, bir tür *mauscheln* (zırıldamak), "nahoş bir dilin aksanı" (Goethe) olarak aşağılardı. Mendelssohn sadece din eğitimi almıştı. Almanca konuşamıyor ve Almanca kitap okuyamıyordu. Yirmi yıldan kısa bir süre sonra, neredeyse tamamiyle kendi kendini yetiştirerek, ünlü bir Alman filozofu, dil bilgini, üslûpçu, edebî eleştirmen ve ilim adamı, böylelikle Yahudilerle diğer Almanlar arasındaki sosyal ve kültürel engeller üzerinde köprü kuran ilk insanlardan biri olacaktı.

Mendelssohn'un yaşamı sadece entelektüel değil, aynı zamanda insani ve dramatik bir destan gibiydi. Hiçbir hayali öykü yazarı bu kekeme geto kamburuna, bir lisan ve *Kultur* (kültür) öyküsünün ana karakteri rolünü vermeyi akıl edemezdi. Mendelssohn'un büyük ihtirası, Yahudiliğin yıllardır süren, ve bazıları kendilerince yüklendikleri, sosyal ve entelektüel tecridine son vermekti. Bazı konularda tam başarıya ulaştı. Kendi dönemine hatırı sayılır etkisi oldu. Berlin kenti hakkında günümüzde basılmış bir rehber kitap şunu iddia edecek kadar ileri gider: Unutulmuş bir kaç yazarın alçak gönüllü girişimleri ve Prusya Bilimler Akademisi'nin 1695 yılında kurulması dışında, "Berlin'de edebiyat tarihi, Mendelssohn adlı, ondört yaşında bir Talmud öğrencisinin 1743 sonbaharında, Yahudiler ve sığırlar için ayrılmış olan kapıdan şehre girmesi ile başlar."[5]

Mendelssohn dini bir düşünür olarak "mantık" öğretisi öğütledi. Bu öğreti ilk olarak 12. yüzyılda büyük Maimonides tarafından açıklanmış, fakat kabul edilen doktrinlere aykırı olduğu gerekçesi ile Almanya'daki hahamlar tarafından çoktan beri yok farz edilmişti. Mendelssohn'a göre Tanrı, Yahudi teologların iddia ettiği gibi bir hipotez, mantıksal bir önerme ya da kabul değildi; doğru olan, mantığın, Tanrı'nın bir armağanı oluşuydu. Mendelssohn istemeyerek de olsa modern Reform Yahudiliği'nin babası oldu, fakat kendisi hayatı boyunca geleneksel anlamda dindar ve dini kurallara itaatkâr bir kişi olarak kaldı. Hem dil (Fransızca, İngilizce, İbranice, Yunanca ve Latince'yi akıcı olarak konuşabiliyordu), hem Alman edebiyatı ve hem de sosyal adalet alanlarında tutkulu bir kişi oldu: "Yahudi çocuklarını zanaatkârlara ve ... serfleri hür köylülere" dönüştürmeyi diledi.[6]

Mendelssohn, Alman kültürüne tümüyle asimile olmuş ilk dindar Yahudilerden biri olarak Avrupa çapında önemli bir filozof ve ilim adamı oldu. Kant ve Herder tarafından takdir edilen ve *beaux esprits* tarafından her yerde hayranlık duyulan ilk Alman Yahudisi oldu. Önde gelen Alman oyun yazarı Gotthold Ephraim Lessing'le (zamanının başta gelen liberallerinden biridir) ve Alman aydınlan-

masının diğer önemli kişileri ile yakın arkadaş oldu ve işbirliği yaptı. Çağdaşları kendisini cömertçe övdüler. Şair Christian Martin, Mendelssohn'u "kutsal arkadaşlık adına" selamladı. Bir filozof ve dini reformist olarak elde ettiği başarılardan dolayı, "Alman Sokrates" ve "Yahudi Luther" olarak alkışlandı. Fransız filozofu Mirabeau tarafından, aydınlanmış lâik devleti savunduğu için Amerikan Anayasası'nı yazanlarla aynı platforma oturtuldu.

19. yüzyıl boyunca Alman Yahudileri Mendelssohn'un dinler arası arkadaşlıklarını kutladılar, ülküleştirdiler ve bundan ümitlendiler. Bu arkadaşlıklardan duydukları gurur, onunla benzer oranda kabul görmelerinde karşılaştıkları zorlukların bir belirtisiydi ve belki de bu zorlukların acısını dindiriyordu. Mendelssohn onların koruyucu azizi olmuştu. Bu, etnik ve dini kimliğini korumak isteyen fakat aynı zamanda geniş toplumun kültürünü de paylaşmayı arzulayan insanların modeliydi. Mendelssohn, Alman kültürüne ve uygarlığına tapan asimile olmuş uzun bir Alman Yahudileri dizisinin birincisiydi ve tüm bu insanların yatırımı iki yüzyıl sonra dehşet verici ve haşin bir sona varacaktı. Bazıları diğerlerinden daha yetenekliydi, bazıları hiç yeteneki değildi ama çoğu doğdukları ülkeye şaşmaz bir şekilde bağlıydı.

Onların öyküsü; Mendelssohn günlerinden Nazizm'in yükselişine kadar süren böylesine ümit verici, fakat aynı zamanda böylesine hüzünlü, böylesine karmaşık ve nihayetinde böylesine korkunç öyküsü, bu kitabın konusudur. Kitap bu öyküyü anlatmak için Sartre'ın tanımını kullanır: Yahudiler onlardır ki, dini ve etnik bağlılıklarına bakılmaksızın başkaları tarafından Yahudi sayılırlar. Bu kitabın içeriği tarihtir, sosyoloji çalışması değildir. Tarihçi, sosyologun aksine "tek"le yaşayabilir. Bu kitap, ilginç, çoğunluğu laik ve albenisi olan kişilerin kaderlerini ve fikirlerini izliyor. Bu kişiler belki Yahudiliği sembolize etmiyorlardı ama Yahudiliğin simgesiydiler. Çoğu ya tam anlamı ile asimile olmuştu ya da Alman kültürünün etkisi altına girmişti. Bu tespitlerin her ikisi de aslında bir tür kimliğe dönüşmüş olan belâlı hallerini tam olarak yansıtmaz.

Asimilasyon tarihi uzun zaman öncesinden beri yıkıcı bir konudur. Bu yüzden Siyonistler kendi çıkarlarına uygun yorumlar önerdiler, buna karşılık asimilasyoncular kendi üzerlerine dikkat çekmemek için bundan kaçındılar. Kimse sonu tahmin etmedi. Hem Alman hem Yahudi olma ikiliği, bir bedendeki iki ruh gibi, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk dönemlerinde Alman Yahudilerini meşgul etti ve onlara işkence etti. Batı Avrupa'nın hiçbir yerinde bu ikilem böylesine derin hissedilmedi ve nihayetinde böylesine trajik olmadı.

O dönemlerin güvenilir nüfus istatistikleri mevcut değildir. 18. yüzyılda Alman devletlerinde altmış binden fazla Yahudi yaşıyor olamazdı. Bu, toplam Alman nüfusunun yüzde 1'inin yarısından bile azdı. Bu olağanüstü küçük ve geniş bölgelere yayılmış topluluk, Prusya'nın arka arkaya üç savaşta fethettiği doğudaki Silesya, Poznan ve diğer Slav bölgelerinden katılan Yahudilerle kısa zamanda hatırı sayılır ölçüde büyüdü. 1870'te, otuzdan fazla bağımsız Alman devleti bir araya gelip birleşik imparatorluğu kurduklarında Yahudiler hâlâ yüzde 1'in az üzerinde bir oranla önemsiz bir azınlıktı. Altmış yıl sonra Nazi iktidarının arifesinde tüm Alman nüfusu altmış beş milyona çıktığında Yahudilerin oranı yüzde 0,8'e düşecekti. İnsan, bu kadar küçük bir varlığın, dolaylı dahi olsa böylesine engin bir düşmanlığı nasıl tetikleyebildiğine şaşırıyor. Almanca konuşulan bölgelerde sayıca daha kalabalık başka etnik gruplar da vardı. Yine de ekonomik ve kültürel anlamda halkın bilincinde böylesine görünür, iyi ya da kötü yönde böylesine büyütülen ve sıkça da abartılan başka bir etnik veya dini azınlık yoktu. Yahudi başarısının bu denli görünür olması kıskançlık, kızgınlık ve hastalıklı, neredeyse pornografik merak duyguları ortaya çıkarmıştır. Yahudiler, halkın hayal gücünün çarpıtılmış gösteren aynalarında uğursuzcasına aslından büyük göründüler. Bu nedenle milli bütünlüğe, kimliğe, kültüre, "sağlığa" ve toplumun genel refahına tehdit olarak düşünüldüler.

Napolyon döneminde Fransa ile yapılan savaşlar sırasındaki kısa süreli hukuki özgürlük; benzersiz ekonomik, mesleki ve kültürel

enerjileri açığa çıkardı. Bu sanki yüksek bir barajın aniden yarılması gibiydi. Yahudi tarihinde buna benzer bir olgu, daha küçük ölçekli de olsa daha önce Müslüman İspanya'da görülmüştü. Engizisyon döneminin ilk ataklarından kısa bir süre önce bir İspanyol Yahudisi şöyle öğünüyordu: Kastilyalı krallar ve lordlar hasımlarından daha avantajlıydılar çünkü Yahudi tebaları "en bilgililer; soy, varlık, erdemlilik ve bilim alanlarında en seçkinler arasındaydı."[7] Weimar Cumhuriyeti döneminde Alman yaşamına entegre ve asimile olmak en üst düzeye ulaştığında Alman Yahudileri de aynı iddiada bulunabilirlerdi.

Bir arada akan iki kültürel, etnik ve dini geleneğin, zirvede böylesine zengin bir yaratıcılığa ulaşması ender görülmüştür. Frederic Grunfeld şöyle yazmıştır: "Sonu böylesine korkunç olmasaydı biz şimdi Nazi'lerin iktidara gelmeden önceki on yılları, önem sıralamasında 'sadece İtalyan rönesansına geçilen altın bir çağ' olarak selamlayacaktık."[8] Alman Yahudileri arasından edebiyatta Heine, Börne, Kafka, Werfel, Zweig, Wolfskel, Broch ve Kraus; bilimde Willstätter, Haber, Ehrlich, Einstein ve Freud, müzikte Mahler, Well, Schönberg ve Mendelssohn'un torunu Felix Mendelssohn Bartholdy gibi saygıdeğer kişiler yetişti. Yahudilerin Avrupa uygarlığına geç girmiş oldukları göz önüne alınırsa katkılarının çokluğu ve çeşitliliği korkutucuydu.

Siyasette Alman partilerinin çoğunun ya fikir babaları ya da kurucuları oldular. Aktif siyasetçi olarak temelde liberal ve radikal solcu olarak önemliydiler. Seçmen olarak, yükselen Alman burjuvazisinin en aydınlanmış bölümünü yansıttılar ve liberal merkez ile ılımlı solu desteklemeye meylettiler. Herder onların özgürlük duygusu uyandıran etkilerini sezmişti. Yahudilerin özgür bırakılmasından ve oy hakkı verilmesinden çok önce, Almanların ancak büyük güçlüklerle üzerlerinden atabildikleri önyargıların Yahudilerde ya daha az ya da hiç olmayacağını tahmin etmişti. Sosyal ve siyasi eleştirmen olarak bazıları, üvey evlâtların her zaman en düzgün davranışları sergilemeleri gerektiğini düşünmeksizin, saygısız ve küstahtılar. Tabi ki genelde diğer çoğu Alman gibi, hatta bazan onlardan daha da

fazla konformisttiler. Yine de, sürekli olarak içinde bulundukları güvenilmez ve tehlikeli ortam onları kuşkucu yaptı ve neredeyse damgaları haline gelen bir ironi duygusu geliştirmelerine neden oldu. Çoğu, bir yabancının bilenmiş duyarlılığını ve uyanıklığını sürdürdü. İnsanın aklına hicivci Heine'nin anılmağa değer dizeleri geliyor:

Almanya'yı düşünüyorum gece boyunca
Sabaha kadar uyanık tutuyor beni bu düşünce.

ve

Uzun zamandan beri
Harikulade bir anavatanım vardı.
Meşe ağaçları ışık saçardı
Ve göğe değerdi;
Menekşeler selam verirdi.
Bu bir rüyaydı.

Bu tür şüphecilik, ironi ve uyanıklık gibi nitelikler bazı büyük polemikçiler, hicivciler, edebiyat eleştirmenleri ve avangard sanatın öncü ve uzmanlarını üretti. Thomas Mann, Yahudiler hakkında pek çok açıdan kararsız duygular içinde olmasına karşın, (kendisi bir Yahudi ile evliydi) onları Almanya'nın en nitelikli edebiyat ve sanat bilirkişileri olarak selamladı. Mann, sanatta "Alman" olan bütün şeyler arasında, Yahudi eleştirmenlerin acı onaylama testlerinden de geçenlerin gerçekten değerli olduklarını iddia etti.

Toplumun – istemeyerek – dışındakiler olarak fevkalade üst noktalar işgal ettiler, buralardan çoğunluğu gözlemlediler ve gerektiğinde ağır biçimde cezalandırdılar. Her zaman Alman kültürünün ve kendi kültürlerinin merkezinde oldular. Alman otoriterciliğini ve kendi etnik ve dinî toplumlarının zaaflarını, başarısızlıklarını ve dogmatizmini eleştirmede sert ve kırıcı oldular. 19. yüzyıl boyunca Avrupa ve Amerikan Yahudi yaşamında meydana gelen devrimler, - dini reformdan siyasî Siyonizm'e kadar - Almanya'da veya Avusturya'da Alman kültürüne tutku ile bağlı Yahu-

diler arasından çıktı. Kendi kabilesel idolleri harap olup çöktükçe Hıristiyan çoğunluğunkileri ödünç almadılar, bunun yerine komünizm, psikanaliz ve diğer sistemler gibi yenilerini icad ettiler. Bunu yaparken, dünyanın "bilimsel" temeller üzerinde rasyonel olarak yeniden düzenlenebileceği ve engin bir ilerleme göstereceği yönünde ütopik bir kanaate sahip oldular. Aralarından en iyileri dine karşı kayıtsız olmaya ve Yahudi ve Alman kökenlerini, ayrıştırıcı bir ironi ile görmeye meylettiler. Heine bunu, Schiller'in ünlü "Sevinç Kasidesi" isimli ilahisini geleneksel Şabat yemeği "Cholent" için düzenleyerek şöyle bir parodi ile yapar:

Kutsal Cholent, göksel yemek
Elysium'un kızı:
Eğer tatmış olsaydı Cholent'i
Schiller değiştirirdi ilahisini.

Tanrı tasarladı, Tanrı verdi
Hz. Musa'ya yükseklerden
Ve bize sevmemizi emretti
Sonsuza dek Cholent'i.

Heine, gönülsüzce din değiştirdikten sonra, sadece Hıristiyanlığa duyduğu antipatiden dolayı Yahudi kökenlerine sadık kaldı. (Yahudilik mirasının özgürlük ve iyi yemeğe duyulan sevgi olduğunda ısrar etti.)

Alman Yahudileri, bütün alaycılık ve şüpheciliklerine karşın Alman ve Yahudi kimliklerini kaynaştırma çabalarını kesmediler. Sevgilerinin gönül bağları erkenden bağlandı. Asıl istekleri tam Alman olmaktı. Çoğu bunu başardı. Geriye dönüp bakıldığında başarıları bir yanılsama olarak görünse de çoğunlukla üst düzeyde bir yaratıcılık ve kendine özgü bir görkem içerdi. Kabul veya reddedilseler de Alman Yahudileri, icat ederek, bastırarak, yeniden keşfederek ve açıkça konuşarak kimlikleri ile uğraşmayı sürdürdüler. Büyük çoğunluk hiç bir zaman Yahudi olduklarını gizlemedi. Bu samimi

yaklaşımın, özellikle küçük topluluklarda bir engel oluşturmadığı uzun dönemler oldu. Bir çoğu karma evlilik yaptı. On binlercesi din değiştirdi ve çoğunluk içinde yok oldu. Din değiştirenler, bölünmüş bir bağlılık duygusunun teşviki ile kendilerini modern sanat ve araştırmanın öncüsü olarak bulan diğerlerinden daha az dikkate değer ve yaratıcı olmadılar.

Şimdi biliyoruz ki bu insanların gerçek evleri "Almanya" değil fakat Alman kültürü ve Alman diliydi. Gerçek dinleri burjuvazi ve Goethe'ci *Bildung* (yüksek kültür) ülküsüydü. Bazı istisnalar dışında, entelektüel ve siyasi çabalarının ve umursamaz kalenderliklerinin temel dürtüsü, Alman yurtseverliğini – aşırı yoğun fakat beyhude bir girişimle - uygarlaştırmaktı: Yani, vatandaşlık kavramını kan değil hukuk temeline oturtmak, Kilise ile devleti ayırmak ve açık ve çok kültürlü olarak nitelendirilebilecek bir toplum oluşturmak. İşin ironik yanı, Yahudilerin bu çabalarını terk edip diğer Avrupalıların aşırı milliyetçiliklerine katılmalarının Birinci Dünya Savaşı sırasında olmasıdır. George Kennan'ın tanımı ile "20. yüzyılı tohumlayan felaket" olan Birinci Dünya Savaşı olmasaydı Naziler hiçbir zaman iktidara gelemeyebilirlerdi.

Alman Yahudilerinin önemi ve yaptıkları katkılar ancak onlar gittikten sonra tam olarak belirgin hale geldi. 1933'te Centralverein'ın (Yahudi Dinine Bağlı Alman Vatandaşlarının Merkez Birliği) şoke olmuş liderleri, Nazi tehdidini karşılamak için bütün dallarda başarılı olan Yahudilerin bir listesini derleme çalışması yaptılar. Geriye dönüp bakıldığında insana dokunaklı gelen bu proje sanat, siyaset, Yahudi ve Hıristiyan teolojisi ve doğa bilimleri alanlarındaki Yahudi aydınlarını içerdi. Sonuç, "Alman Kültürü Ülkesindeki Yahudiler" başlıklı, son iki yüzyılda Alman yaşamına ve kültürüne Yahudilerin katkılarını içeren geniş kapsamlı ve titizlikle ayrıntılandırılmış bir ansiklopediydi. Görev, başkanlığını Weimar döneminin tanınmış editör ve yayımcılarından Siegmund Kaznelson'un yaptığı, uzmanlardan oluşan bir komite tarafından çok büyük bir titizlikle gerçekleştirildi. Basılan büyük boy kitap 1060 sayfadan ve bin-

lerce isimden oluştu. Giriş bölümünü kimya dalında Nobel ödülü sahibi Richard Willstätter yazdı. Kitabın sonunda, yanlış anlamalara yol açmamak için Lou Andeas-Salomé ve Johann Strauss'tan Charlie Chaplin, Igor Stravinsky ve Albert Schweizer'e kadar uzanan, "Yahudi olmayan fakat Yahudi olarak görülenler" diye bir bölüme yer verildi. Gestapo kitabı yasakladı ve bütün baskılarının yok edilmesini emretti. Elyazması nasılsa kurtuldu ve kitap savaştan sonra yeniden basıldı. O zamandan bu yana, çoğunlukla Almanya'da, bu konuda yazılan kitapların sayısı muazzam arttı. Almanların 1933'ten sonra kendilerine verdikleri hesap edilemez zarar üzmeye devam ediyor.

Hitler iktidara gelmeden önce diğer Avrupalılar çoğunlukla Almanlardan korktular, onları takdir ettiler, kıskandılar ve alay ettiler. Öyle görünüyor ki onları sadece Yahudiler *sevdi*. Bazen, Yahudiler ile Almanlar arasındaki bağların - ve gerilimlerin – bir aile benzerliği taşıdığı dile getirildi. Heine bu benzerlikleri ilk vurgulayanlardan biriydi. Heine Yahudileri ve Almanları Avrupa'nın iki "etik halkı" olarak selamladı. Onlar birlikte yeni bir mesihî çağın doğmasını sağlayacaklardı. Heine eski İbranilerin "doğunun Almanları" olduklarını iddia edecek kadar ileri gitti. Goethe bir keresinde, Almanların da Yahudiler gibi dünyaya yayılmaları ve onlar gibi insanlığın gelişimi için çabalamaları dileğini ifade etti. Şair Stefan George, Yahudileri ve Almanları "ister sarışın ister esmer olsun, aynı sineden çıkan ayrılmuş kardeşler oldukları ve Tanrı'nın imgesinde" yaşadıkları için selamladı.[9] 1848 ayaklanmasının vatansever Yahudi kahramanı Ludwig Bamberger, Yahudilerin "Almanlaşmasının" sadece Alman toprakları ile sınırlı kalmamasıyla ve çok ötelere ulaşmasıyla öğündü. Doğu Avrupa'da Yahudilerin diğer bütün halklardan daha fazla Alman diline kök saldığını ileri sürdü ve zaten "dil *Geist* (ruh) demekti."[10] Walter Benjamin 1917'de şöyle dedi: "Almanlar ve Yahudiler birbiriyle karşılaşan iki ekstrem gibidir."[11] Kafka, Yahudi ve Almanların "bir çok ortak noktaları bulunduğunu, hırslı, muktedir, çalışkan olduklarını, başkaları tarafından tam

anlamı ile nefret edildiklerini ve her ikisinin de parya olduklarını" iddia etti.[12]

Daha yakın zamanda, önemli Amerikalı Alman tarihçisi Gordon A. Craig, 19. yüzyıl Almanları ile Yahudileri arasında, çalışkanlıkları, tutumlulukları ve soyut spekülasyona olan yaygın eğilimleri ile kanıtlanan "çarpıcı bir benzerlik" olduğu iddiasında bulunur. Craig şöyle yazar: "Yazılı söze olan ortak saygıları 'Yahudileri Kitap'ın halkı ve Almanları da *das Volk der Dichter und Denker* (şairlerin ve düşünürlerin halkı) yapmıştır."[13] Daha az olumlu olarak, Yahudiler ve Almanlar kibirlilik, kendinden nefret etme, patavatsızlık ve aşırı duyarlılıktan oluşan benzer kombinasyonları yüzünden suçlandılar. Böyle genellemeler bir nebze hakikat içerse bile tek yönlü sevgiyi ya da tek yönlü nefreti veya sonunda olanları açıklamaz.

Çeşitli zamanlarda, iki toplum arasında bazılarınca "sembiyoz" olarak da adlandırılan gerçek bir "diyalog"un hiç var olup olmadığı hakkında spekülasyonlar olmuştur. Ne var ki diyalog kişiler arasında mümkündür; normal şartlarda topluluklar sadece bağırırlar ya da birbirlerine ateş ederler. Biyolojiden ödünç alınan *sembiyoz* terimi ise daha da belirsizdir. Sembiyozda bir yaşam şekli diğeri olmadan *var* olamaz! İnsanlar arası sembiyozu ilk olarak hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde Romantikler – arkadaşlık, "ırk", biyoloji tarihi ve uygarlık hakkındaki organik kanılarının bir yansıması olarak – dile getirmişlerdir. Holokost'tan önce sembiyozdan umutla söz edenler çoğunlukla Yahudilerdi. Martin Buber 1939 gibi ileri bir tarihte bile heyecanla bir Alman-Yahudi sembiyozundan bahsediyordu: Naziler tarafından aniden kesintiye uğramıştı ama gelecekte kaldığı yerden devam edebilirdi. Holokost'tan sonra ise sembiyozu anımsayan sadece kayıpları için suçluluk ve esef duyan pişman Almanlar oldu. Niye kimse hiçbir zaman bir Amerikan-Yahudi, Fransız-Yahudi ya da Hollandalı-Yahudi sembiyozundan bahsetmez?

Bazıları, Alman tarihinde Luther günlerinde başlayıp Nazi Holokost'u ile son bulan, önceden belirlenmiş, acımasız bir şablonun far-

kına vardıklarını ileri sürerler. Bu teoriye göre, Alman Yahudileri doğa kanunu gibi değişmez olan kaderleri ile başlangıçtan beri mahkûm edilmişlerdi. Ben bu tür mutlak kesin yargılardan kaçınırım. Ben sadece, hiç biri de kaçınılmaz olmayan bir dizi iniş çıkışlar ve tahmin edilemez beklenmedik olaylar silsilesi görüyorum. Antisemitizm Almanya'sının yanında aydınlanmacı liberalizm, insancıl kaygı, uygar kural ve hukuk, iyi yönetim, sosyal adalet ve gelişen sosyal demokrasi Almanya'sı da vardı. Hitler'in Ocak 1933'te iktidara gelişi dahi seçim başarısı sonucu değildi (1932 sonbaharında Nazilerin oy oranı ciddi şekilde düşmüştü). Aslında Hitler'in zaferi muhafazakâr siyasetçilerle sanayicilerin perde arkası entrikalarının sonucuydu. Bunak bir devlet başkanının tereddütlerini, düzeni kurmak ve sendikaları engellemek için Hitler'i "kiraladıklarına" ikna ederek aşmışlardı. O dönemde Hitler'i başbakanlığa atamak tek seçenek değildi.

Olayların ardından değerlendirme yapmak, olup bitenleri gerçekten anlamak için mutlaka en iyi rehber değildir. Geçmiş, olayların ardından değerlendirme yaparak aydınlatıldığı kadar sıkça çarpıtılmıştır da. Akıllı ve tecrübeli bir Fransız olan Jean-François Lyotard'a göre Holokost bir depremdi.[14] Sadece topografyayı değil, sismografları da yıkan ve bizi enkazlar arasında şaşkın şaşkın dolaşır durumda bırakan bir deprem. Dolambaçlı ve kendi kendini doğrulayan argümanlar, topografyayı düzeltmede yetersiz kalır. Bu tür argümanlar Holokost döneminden geriye, ortaçağa veya 18. yüzyıla, Yahudi'lerin "milliyet"lerini, yanıltıcı bir özgürlük çorbası ile değişmeye başladıları dönemlere sapmaya meyillidir. Bu argümanlara göre Yahudiler oradan ileriye, güyâ önceden kararlaştırılmış bir sona atlarlar. Asimile olan Alman Yahudi'leri üzerine sıkça atılan "kendinden nefret etme" suçlamaları pek geçerli değildir. Çoğu durumda kendinden nefret etmeden veya köklerini hor görmeden asimile olmak da son derece mümkündü. Yahudi asimilasyon tarihi uzun zamandan beri yıkıcı bir konu olmuştur. Bu konuyu, asimile olanlar dikkatleri üzerlerine çekmemek için bastırmışlar, Siyonistler ise çı-

karları gereği çarpıtmışlardır. Fritz Stern, bu konunun belki de en başta gelen uzmanı olarak Alman Yahudilerinin asimilasyon tarihinin, bir trajedinin tarihi olmaktan öte olduğunu iddia etmiştir. Bu tarih aynı zamanda uzun bir süreyi kapsayan olağanüstü bir başarının da öyküsüdür: "Zaferleri anlamalıyız ki trajediyi anlayalım."[15] Alman Yahudilerini o dönemler bağlamında görmeli, en azından, kendilerini ve başkalarını mantık çerçevesi içinde değerlendirmedeki içtenlikleri için takdir etmeliyiz. Uzun süreler boyunca Batı Avrupa'daki, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ve hatta çarlık Rusya'sındaki çoğu Yahudi gibi nihai entegrasyonlarına inanmak için nedenleri oldu. Durumları sonuna kadar kuşkulu ve güvenilmez kaldı.

Alman Yahudi'lerinin öyküsünü düşündüğümüzde, insanlığın başarılarının geçici ve tehlikeli olduğu duygusuna kapılıyoruz. Kaybedenler ve onların çabaları ve acıları, bizleri duygulandırıyor. Asimile olmuş bir Alman Yahudi'si olan Hannah Arendt'in, Yaşlı Kato'dan (Marcus Porcius Cato. Antik Roma'lı devlet adamı. - ç. n.) onaylayarak sıkça aktardığı bir dize akla geliyor: "Zafere ulaşmış dava tanrıları memnun eder, yenilgi ile sonuçlananı ise Cato'yu sevindirir."

1

Ünlü Geçmiş

Berlin, 1743'te genç Mendelssohn'un gördüğü haliyle tipik bir askerî garnizon kentinden biraz daha büyük bir şehirdi. Soyu tükenmiş pagan bir kabilenin adı ile anılan Prusya krallığının başkentiydi. Berlin, Hohenzollern hanedanının makamıydı. 1815'te Prusya'da neredeyse Alman nüfusu kadar Slav nüfusu vardı. 1815 gibi ileri bir tarihte düzenlenen Viyana Kongresi'ndeki kayıtlara Prusya bir "Slav krallığı" olarak geçti.[1] Berlin, çevresinde göller ve ormanlar olan duvarlarla çevrili bir şehirdi. Sokakları askeri bir düzeni andırır şekilde düz hatlar şeklindeydi. Dış mahallelerin yolları bile parke taşlarla döşeliydi. Madame de Staël, "Almanya Üzerine" adlı yapıtında Berlin şehrinin çok yeni olmasından, Prusya'nın aşırı askeri gücü kadar yeni olmasından yakındı. Berlin'de "çok az geçmiş" var ve hiç Gotik yok, diye şikayet etti. "İnsan geçmişin izlerini görmüyor."

Spree nehri kıyısında yeni inşa edilen alçakgönüllü kraliyet sarayı, katı ve koyu bir taş blok gibiydi. Nehir, mavnaların Baltık ve

Kuzey denizlerine ulaşmasını sağlayarak, ticaret ve sanayinin gelişmesini kolaylaştırıyordu. Berlin'in nüfusu 100.000 civarındaydı. Bunun 25.000'i Prusya askeri, 2.000 kadarı da Yahudi'ydi. Yahudiler sadece ekonomiye olan yararlarından dolayı şehirde hoş görülüyorlardı. Kendilerine oturma izni veriliyordu fakat bu izin her an geri alınabilir türdendi. Oturma iznini yenilemek için her yıl krala bir kelle vergisi ödemek zorundaydılar. Bunun dışında ödemeleri gereken ayırımcı uzun bir vergi listesi daha vardı. Buna karşın diğer şehirlerin aksine Berlin Yahudileri bir gettoya kapatmadı. Yahudiler nerede isterlerse orada yaşayabildiler.

Yahudilerin şehirdeki varlıkları oldukça yeniydi. 1669'a kadar Yahudilerin Berlin ve çevresindeki bölgelere yerleşme izinleri yoktu. O yıl Avusturya imparatoru I. Leopold, fanatik bir rahibin etkisi ile Yahudileri Viyana ve Aşağı Avusturya'dan attı. Onlar da Prusya *Kurfürst*'ü (Kurfürst, seçici prens demekti. Kurfürst'ler Alman kralını seçerlerdi. I. Friedrich'in soyundan gelenler sonraları kendilerini kral olarak adlandıracaklardı. - ç. n.) I. Friedrich'e başvurup merhamet göstermesini dilediler: Bazılarının topraklarına yerleşmesine izin verir miydi? "Tanrı'nın tüm insanlar için yarattığı yerküre ve bütün Dünya sanki bize kapatılıyor" diye yazdılar.[2] Kurfürst aslında onların kötü durumlarından etkilenmedi ama durgun ekonomiyi harekete geçirmek istedi. En zengin elli Viyanalı Yahudi'yi almayı, paraları için ve savaşları finanse etmeye hazır olduklarını tahmin ettiği için kabul etti. Bunlara *Schutzjuden* (korunan Yahudiler) statüsü verdi. *Schutzjuden* olmak için her birinin krala iki bin thaler (yaklaşık bugünün doksan bin dolarına eşdeğer) ödemesi, belli iş kollarını kuracaklarına ve "bir sinagog kurmayacaklarına" söz vermeleri gerekti.

Prusya'nın ticari ve endüstriyel gelişmeye şiddetle ihtiyacı vardı. Otuz Yıl Savaşları'nın sonucu olarak çoğu bölgeleri harap durumdaydı. Nüfus çok azalmıştı. Yalnız Berlin, nüfusunun yarısını kaybetmişi. Bir başka zulüm görmüş mülteci topluluğu olan Fransız Huguenotların (Huguenotlar, 1555'te John Calvin'in Fransa'da

kurduğu Reformist Kilise'ye bağlı Fransız Protestanlarıdır. 16. ve 17. yüzyıllarda dinî baskılar nedeni ile Fransa'dan kaçarak başka ülkelere göç etmişlerdir. - ç. n.) da Berlin'de yerleşmesine izin verildi fakat onlardan herhangi bir ödeme yapmaları istenmedi. Huguenotlara "vatandaşlık" verildi ve kendi kiliselerini, okullarını ve adli sistemlerini kurmalarına engel olunmadı. Kişisel ve meslekî hakları hiç bir şekilde sınırlanmadı veya en ince ayrıntılara kadar yasaklanmadı. Yahudiler ise çiftçilikten, ev sahibi olmadan, yün, odun, tütün, deri ve şarap ticaretinden açık ve net bir şekilde men edildi. Tıp dışında, okullarda okutulan ve loncalarda öğrenilen meslek ve zanaatlardan yasaklandılar. Loncalar zaten onları kabul etmezdi. Loncaların beratları Yahudileri, katilleri, insan kasaplarını, kâfirleri, hırsızları ve zina suçlularını dışlardı.

Yeni gelen Yahudiler birbirlerinin kötü davranışlarından, borçlarından ve diğer yükümlülüklerinden toplu olarak sorumlu tutuldu. Seyahat ettiklerinde, evlendiklerinde, çocuk sahibi olduklarında ve mümkün olan her fırsatta vergilendirildiler. Bir Yahudi'nin ölmesi durumunda "korunan Yahudi" statüsü sadece büyük oğluna miras kaldı. Diğer oğullardan her birinin ayrı ayrı en az on bin thaler (yaklaşık 450.000 Amerikan Doları) sermayesi olduğunu kanıtlaması, aksi takdirde şehri terk etmesi gerekti.

Kanunen, Yahudilerin uzaktan tanınmalarını sağlayacak bir işaret takma zorunluluğu vardı. Bu işaret sarı bir yamaydı. 1710'da Prusya'nın "asker kralı" I. Friedrich Wilhelm, adam başı 8.000 thaler (360.000 Amerikan Doları) karşılığında sarı yama takma zorunluluğunu kaldırdı. Artık zenginler özel bir vergi ödeyerek ev sahibi de olabilirlerdi. Çoğu kral gibi Friedrich Wilhelm'in de sürekli olarak nakit gereksinimi vardı. 1715'te Yahudilerine bir sinagog inşa etme hakkı sattı. Yalnız, bina dikkat çekmeyecek bir boyda olmalıydı. Bu yüzden zemin, yol hizasından bir iki metre aşağıda tutuldu. 1722'de kral, Yahudilerin evlenebilmeleri için "askeri mutemet" ile yükümlülüklerini hallettikten sonra kraliyet avlanma alanından birkaç yaban domuzu satın almaları gerektiğine karar verdi.

Yahudiler hakkında yayınlanan ilk beratta, beraberlerinde hizmetçilerini, öğretmenlerini, hahamlarını, mezarcılarını, hayvan kesicilerini ve bakmakla yükümlü oldukları kişileri getirmelerine izin verilmişti. Bu şekilde topluluk geçen yıllar boyunca büyüdü. 1737'de Kral - Hıristiyanlara yıkım getiren "çekirgeler" gibi - çoğalmalarından dehşete kapıldı. Bunun üzerine Berlin'de sadece "en zengin ve en iyi" 120 Yahudi ailesinin kalmasına, diğerlerinin (yaklaşık 140 aile) dört hafta içinde şehirden atılmasına hükmetti. Emrinin yerine getirildiği bildirildiğinde "Tanrı'ya şükür gittiler" dedi. Ayrıca şehirden atılanların, ülkesinin başka hiçbir yerine yerleşmemeleri için katı yönetmelikler yayınladı ve Berlin'de kalanların da yakında yok olmasını dilediğini dindarca bir ifade ile belirtti. Friedrich Wilhelm, 1740'taki ölümüne dek Yahudiler hakkında tam aşağılayıcı bir üslupla konuşmayı sürdürdü. Kötülüğü, özellikle gerekli gördüğü birkaç Yahudi'ye uzanmadı. Bu Yahudiler çoğunlukla girişimci veya "darphaneci" idi. Kralın resmi "saray" Yahudi'si Levin Gumpertz bir ipek ve pamuk fabrikası işletiyor ve burada Hollanda'da eğitilmiş zanaatkârları çalıştırıyordu. Bankeri ve mücevhercisi Jeremiah Herz'in, Friedrich Wilhelm'in değer verdiği Avrupa içi ilişkileri ve kredi bağlantıları vardı. Her ikisi de Rosenthal Kapısı'ndan geçtiklerinde, sığırlar için geçerli olan o tiksindirici vergiyi ödemekten muaftılar.

Büyük Friedrich. Mirabeau'ya göre Yahudilerin yaşamını düzenleyen hükümler "yamyamlara uygundu." *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Tahttaki filozof diye anılan II. Friedrich de babası gibi, girişimci olmayan, bankerlik yapmayan veya en azından ölmeyi göze alacak

askerler olamayan "işe yaramaz Yahudileri" hor görmeyi sürdürdü.[3] Kralın Yahudilerden iğrenmesi nerede ise fizikseldi. Bir keresinde, İsveç'in anne kraliçesi olan kız kardeşi Ulrike'yi saray Yahudilerinden birinin düğününe gittiği için kınadı: "İbranice şarkılar kulak zarlarını yırtmış olmalı!" Kız kardeşi kralın önyargısına katılmadı ve ziyaret ettiği aileden ve çocuklarına verdikleri mükemmel eğitimden ne kadar etkilendiğini anlattı: "İyi aileden gelen insanlar arasındaymışım gibi hissettim."[4]

Kralın iyi bilinen, 'ülkesindeki her insan, kurtuluşunu "onun kendi usulünde" aramakta özgürdür' vecizesi, kısa zamanda, 'her insan kurtuluşunu "O'nun kendi usulünde" aramakta özgürdür' şeklinde hicvedilmeye başlandı. Friedrich'in askeri ve idari reformları Prusya'yı modern bir asker devlete dönüştürdü. Katı "görev" ve "itaat" kavramları, dünyanın başka hiçbir yerinde, kendi tebaası üzerine olduğu kadar böylesine zalimce fakat aynı zamanda böylesine başarılı bir şekilde yüklenmedi. Bu haşin disiplin, rafine Almanlar ve yabancı ziyaretçiler için sinir bozucu bir durumdu. Goethe Prusyalıları barbar olarak değerlendirdi. Berlin'i ziyaret eden James Boswee adında genç bir İskoçyalı, Prusyalı askerlerin en hafif bir suç için bile "köpekler gibi" kırbaçlandıklarını görmekten hasta olduğunu belirtti: "Bu ülkeye geldiğimden beri insanın değeri hakkındaki düşüncelerim değişti. O kadar çok kaliteli gençler gördüm, hepsi de katledilmek için yetiştiriliyordu. İnsanlar, iyi bir sezonda avlanmış ringa balıkları gibiydiler. Bir fıçı ringa balığı nasıl hiçbir şey ifade etmezse, ben de birkaç alay insan için fazlasını düşünemiyorum."[5] 1770'te Berlin'i ziyaret eden İtalyan şair Vittorio Alfieri, Friedrich'in kölelerinden biri olarak doğmadığı için Tanrı'ya şükretti. Prusya ona tiksindirici devasa bir hapishane gibi göründü.

Bu bölgede yaşayan Yahudiler - geçen zaman zarfında sayıları birkaç bini bulmuştu – ihtiyaç duyulduğunda sırtları sıvazlanan, ihtiyaç duyulmadığında şehirden atılan bir ekonomik kaynak olarak görüldüler. Kral Yahudileri (ve Huguenotları) yeni ticaret alanları

geliştirmeye, demir, ipek fabrikaları kurmaya ve dışsatımı arttırmaya teşvik etti. Fransa ve İngiltere'deki şirketlerle rekabet etmelerini istedi. Prusya'da Friedrich'in hükümdarlığı sırasında kurulan – çoğu ipek fabrikası – kırk altı girişimden otuz yedisinin Yahudiler tarafından başlatıldığı söylenir.[6]

Friedrich her şeyden önce fethettiği yerleri birleştirmeye çalıştı. Friedrich'in savaşları, taç giydikten kısa bir süre sonra "Silesya'nın yağmalanması" ile başladı. Hükümdarlığı boyunca, kaynaklarını tüketmek ve devleti ekonomik iflasını eşiğine getirmek pahasına savaşları sürdürdü. Ekonomik iflasa çözüm olarak birçok Yahudi bankere, Avusturya, Rusya ve diğer Alman paralarını satın almalarını ve daha az gümüş ve altın içerecek şekilde yeniden basmalarını emretti. Bu şekilde birçok Alınan ve yabancı ülkenin serveti Kralın savaşlarını finanse etmek için çalınmış oldu. Bu operasyonlarda Kralın en çok başvurduğu şirket Yahudi para basma ve bankerlik firması olan Veitel Ephraim & Oğulları idi. Popüler bir dize şöyleydi:

Dışı gümüştür, kirdir içi
Dışı Friedrich'tir, Ephraim'dir içi.

Ephraim'in Unter Den Linden caddesindeki rokoko tarzındaki evinin (bugün hâlâ ayaktadır) müteşekkir kralın bir hediyesi olduğu söylendi. Bu, Berlin'deki ilk banyolu evdi. Hizmetlerinden dolayı Ephraim'e ve İtzig isimli bir başka Yahudi darphaneciye yeni, neredeyse Hıristiyan tüccarlarla eşit düzeyde özgürlükler tanındı. Buna karşın, Friedrich'in hükümdarlığı sırasında daha az ayrıcalıklı Yahudilerin yaşamı daha da zorlaştı. 1750'de Yahudiler için bir "Yeniden Düzenleme" yasası yayınladı. Mirabeau'ya göre bu yasa "yamyamlara uygun"du. Yeni listede kişisel ve mesleki sınırlamalar eskisinden de uzundu. "Korunan" meslekler grubuna birçok meslek eklendi ama daha da fazlası çıkarıldı. Örneğin peynir yapımı yasaklanan işler listesine alındı. Ayrıcalıklı Yahudilerin evlerinde çalışan personel daha da savunmasızdı. Bunlar işten çıkartıldıkla-

Veitel Ephraim'in Berlin'deki evi. *Kudüs'teki Leo Back Enstitüsü'nün izni ile.*

rında ya da öldüklerinde, dul eşleri ve çoluk çocukları haklarından arındırılıp sınır dışı edildi. Her ne kadar bu yönetmelik Friedrich'in gözünde işe "yaramaz" fakir ve gelişen orta-alt sınıf Yahudilerle ilgili olarak çıkartıldıysa da, içinde Yahudi ahlakını ve diğer kusurlarını kınayan öyle söylemler vardı ki, Berlin'deki zengin Yahudiler Kraldan "en üst düzeyde saygılı ve itaatkâr" bir taleple bu hükmün, uygulamaya konsa bile halka açıklanmamasını istediler. İstekleri başarısızlıkla sonuçlandı.

Bu yönetmelik Prusya'da 1812'ye dek, Poznan ve Silesya'nın bazı bölgelerinde ise küçük değişikliklerle 1840'a dek yürürlükte kalacaktı. Kraliyet Porselen Fabrikası, Meissen'deki fabrika ile rekabetinde başarısızlığa uğradı ve zor duruma düştü. Bunun üzerine Kral Yahudilerin, evlendiklerinde beş yüz thaler (22.500 Amerikan Doları) değerinde, ilk çocuklarının doğumunda üç yüz thaler değerinde, ikincinin doğumunda beş yüz thaler değerinde ve ev aldıklarında da üç yüz thaler değerinde porselen eşya almalarına hükmetti. Bu yeni yükümlülükler, aynı vesilelerde ödedikleri diğer

vergilerin üstüne eklendi. Üstelik beğendikleri veya gereksinim duydukları tabak çanakları değil, fabrikanın saptadıklarını satın almalıydılar. Fabrika da tabii ki bu fırsatı satılmayan mallardan kurtulmak için kullandı. Bu kadarı yetmezmiş gibi bu ürünleri elden çıkarmak isteyenlere sadece Prusya dışına satabilme sınırlaması getirildi. Bu uygulama Friedrich'in ölümüne dek sürdü ve veliahdı tarafından, kayıplarının telafisi olarak kırk bin thaler (1.800.000 Amerikan Doları) tahsil edildikten sonra, kaldırıldı.*

Friedrich'in Prusya'yı "işe yaramaz" Yahudilerden kurtarma girişimlerine karşın işgal edilen bölgelerdeki Yahudilerin eklenmesiyle onun döneminde Yahudilerin nüfusu çoğaldı. İki Silesya seferi (1740-42, 1744-45), Yedi Yıl Savaşı (1756-63) ve daha sonra Polonya'nın nihai bölünmesi sırasında on binlerce Yahudi Prusya yönetimi altına girdi. Bu süreler zarfında yalnız Berlin'de Yahudi nüfusu % 60 arttı. Prusya'nın bütününde ise üç katının da üstüne çıktı. Yahudilerin Prusya'nın merkezinde – Brandenburg, Pomeranya ve Doğu Prusya gibi – sahip oldukları sınırlı haklar, istila edilen Silesya, Batı Prusya ve Posen'deki Yahudilere tanınmadı. Breslau'nun 1742'de istila edilmesinden sonra sadece 12 ayrıcalıklı Yahudi'nin şehirde kalmasına izin verildi. Geri kalanlar (yaklaşık doksan aile) yaşayacak bir yer bulmak için kırsal bölgelerde aylak, aylak dolaşmak zorunda bırakıldı.

Mirabeau'ya göre, diğer devletlerin bir ordusu vardı ama Prusya'da ordunun bir devleti vardı. Friedrich derin düşünceye, Fransız edebiyatına, bilgili Fransızlarla arkadaşlığa ve köpeklere de ilgi duyuyordu ama asıl işi savaştı. "Tanrı'nın lütfuyla" ateist bir kral olarak alaycı ve suratsızdı. Rousseau onu ilkesiz bir adam olarak

* Yarım asırdan fazla bir süre sonra, antika piyasasının yükselmesini göz önünde bulunduran Heine şöyle yazmıştır: Porselen almaya zorlanan Yahudilerin torunları, eğer saklamışlarsa, ödediklerini yüz katıyla geri alabileceklerdi. "Sonunda Yahudiler, dünyanın onayıyla, fedakârlıklarının karşılığını alacaktı."

gördü. Ölümünden sonra saçma şekillerde – alegorik bir oymada, Plato, Büyük İskender ve Sezar'ın onu cennetin kapısında karşıladığını gösterildi – kendisine tapılmış olmasına rağmen, kırk altı yıllık hükümdarlığı boyunca Prusya Avrupa'nın kültürel ve siyasi akımlarının dışında kaldı. Aynı dönemde başka yerlerde siyasi partiler kuruldu, sosyal kontrat düşüncesi gelişti, basit parlamentolar oluşturuldu ve başbakanlar atandı. Kralların tanrısal haklarına meydan okunmaya başlandı. Arka plandaki bu gelişmeler karşısında Prusya geri, taşralı, hantal ve hatta biraz komik göründü.

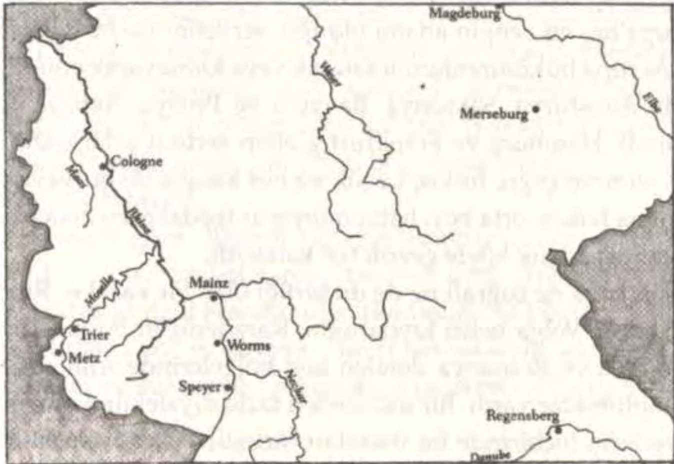
Diğer Alman devletleri de aynı görüntüdeydi. Almanca konuşulan ülkeler, krallar, dükler, kontlar, piskoposlar, markiler, lordlar gibi çeşitli hükümranlar tarafından yönetilen ve sayıları yüzü aşan bir bağımsız devletler kümesiydi. Teoride çoğu, Viyana'da oturan ve aynı zamanda Avusturya İmparatorluğu'nun da başı olan "Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatoru"na bağlıydı. Pratikte ise çoğunlukla hem onunla hem de birbirleri ile savaş halindeydiler. Bazı hükümranlar inanılmaz derecede varlıklıydı. Hesse prensinin Avrupa'nın en zengin adamı olduğu, servetini ise fazla serfleri diğer Avrupa hükümranlarına satarak veya kiralayarak edindiği söylendi. Avusturya, Saksonya, Bavyera ve Prusya, Avrupa çapında güçlerdi. Hamburg ve Frankfurt gibileri serbest şehirlerdi. Alman devletlerinin çoğu, birkaç küçük ve hoş kasaba ile bir veya iki kırlık alana hakim orta boy, hatta minyatür feodal prensliklerdi. Bazıları birkaç küçük köyle çevrili tek kalelerdi.

Almanya ne coğrafi ne de dil birliği olan bir varlıktı. Rusya'nın içlerindeki Volga nehri kıyılarında, Karadeniz'in bugün Ukrayna, Moldavya ve Romanya denilen kıyı bölgelerinde Almanca konuşan topluluklar vardı. Bir düzineden fazla diyalektin konuşulduğu bu yerlerin hiçbirinde bu insanları birleştirecek bir ulusal bilincin belirtisi henüz yoktu. Nerdeyse her küçük prenslik kendi parasını basardı. Ana yollarda yolculuk yapanlar her gün bir çok engellerle karşılaşırlar ve geçmek için gümrük ve başka vergiler öderlerdi.

Yahudilerin bu bölgelerdeki varlığı katiyen yeni değildi. İlk

olarak ne zaman geldiklerini kimse tam olarak bilmez. Hıristiyanlığın kuruluşundan çok önce, Romalı lejyonların ardından Ren bölgesi ve Tuna nehri kıyılarına gelmiş ve buralara, (sonradan Almanlaşan) Keltler, Baltıklılar ve Slavlardan önce yerleşmiş olabilirler. Saksonlar, Bavyeralılar ve Prusyalılardan çok önce, sonradan Alman ülkeleri diye bilinecek bu yerlerde yaşadılar. Eğitimli bir topluluk olarak Ortaçağın başlarında tüccar, cerrah, eczacı, altın, gümüş ve değerli taşlar işleyen zanaatkarlardan oluşan bir orta sınıf oluşturdular. Ren bölgesindeki varlıklarını kanıtlayan en eski belge imparator Konstantin'in M.Ö. 321'de yayınlanan bir hükmüdür (belge Vatikan Kütüphanesi'ndedir). Bu belgede Romalı Köln yargıcına yerel hahamla ilişkiler hakkında talimatlar yazılıdır.

Yahudiler, Batı Avrupa'nın Hıristiyanlaşması sırasında, bazen ağır bedeller ödemek pahasına, dini inançlarını korumuş tek halktı. Hıristiyanlığın ilk yüzyılları genelde daha hoşgörülü bir dönemdi.

Yahudiler ilk olarak Köln'de Ren nehri civarlarına ve Roma lejyonlarını geçtiği yerlere yerleştiler. Haçlı Seferleri zamanındaki büyük kıyımlara kadar tacirler, doktorlar ve diğer mesleklerden oluşan bir orta sınıf oluşturdular. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitiüsü'nün izniyle.*

Uzun süreler Yahudiler ve Almanlar barış içinde birlikte yaşadılar. Haçlı Seferleri'ne kadar Yahudiler gayrimenkul sahibi olabildiler. İstedikleri mesleği yapmakta özgür oldular. Sonraları, halkın önyargıları, prenslerin açgözlülükleri ve Kilise'nin hoşgörüsüzlüğü ile yaşamları perişan edildi. On beş ve on altıncı yüzyıllara gelindiğinde çoğu paçavracı, rehinci, tefeci, seyyar satıcı ve serseri göçebeler olmuşlardı. Dikkate değer bir şey ise en fakir erkeklerin (ve bazı kadınların) bile çoğu zaman, sadece İbranice de olsa, okur yazar olmasıydı.

17. yüzyıl Prusya'sında Yahudilerin sadece büyük şehirlerde yaşamalarına izin verildi. Başka devletlerde ise büyük şehirler genellikle onlara kapalı tutuldu. Küçük rehinciler, sığır alıp satanlar ve seyyar satıcılar olarak uzak varoşlara sürüldüler. Bazıları da küçük kasaba ve köylerde yaşadılar. Çoğu, hafta boyunca yollardaydı. Malları sırtlarında bir köyden bir köye dolaşıp kullanılmış ev eşyaları ve eski giysiler alıp sattılar. Gezgin Yahudi satıcıların günlük hayatı Romantik Dönem Alman Şiiri'ne Nikolaus Lenau'nun şu dizeleri ile girmiştir:

Zavallı Yahudi, zorlanmış gezginciliğe,
Köyler ve vadiler arasında eşyalar satarak,
Kötü beslenmiş olarak ve soğuktan titreyerek
Hep gezinecek: "Eskiler alırım."[7]

Bir grup olarak Yahudiler kendi kendilerine zorunlu kıldıkları katı dini törenler ve sadece kendi dinlerinden olanlarla evlenme kuralı sayesinde birbirlerine bağlı kaldılar. Hıristiyanlarla Yahudiler arasındaki hor görme duygusu genellikle karşılıklıydı fakat sonuçta, daha güçsüz oldukları için bundan Yahudiler zararlı çıktı. Hıristiyanlar onları ahlaki duyarlılıkları eksik olmakla suçladı ve İsa'yı inkâr ettikleri için lanetledi. Buna karşılık Yahudiler de Hıristiyanlığı pagan görünümlü bir tapınma biçimi olmakla eleştirdi. (Bu aşağılama Ortaçağın öncesinden beri sürdü. 1. yüzyıl Yahudi tarihçisi Josephus Flavius'a göre, Roma İmparatoru Claudius,

Judensau. Yahudi domuzu. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izniyle.*

Yahudilerden "gösterdiğim şefkati ılımlılıkla kullanmalarını ve başkalarının tanrılarını aşağılamamalarını" istedi.)[8]

Prusya ve Alman belgelerinde Yahudilerden bir "ulus" (nation) olarak söz edildi. O dönemlerde bu terimin henüz siyasi bir anlamı yoktu. Latince *natio*'dan türetilen ve Saint Jerome tarafından İncil'in Latince'ye çevirisinde Hıristiyan olmayanları, yani "diğer" insanları belirmek için kullanılan bu sözcük başlangıçta soyağacı tarihi ile ilgili bir terimdi. Siyasi bir anlam kazanması (Fransızca'daki "la nation" sözcüğü gibi) Fransız Devrimi sırasında oldu. Berlin'de "ulus" (nation) ve "koloni" sözcükleri, Yahudilerden ve Huguenotlardan söz edilirken karışık olarak kullanıldı.

Yahudi "ulusu", İngiltere ve İspanya'da olanın aksine, hiçbir zaman Almanya'dan tümüyle kovulmadı. Bunun sebebi belki birleşmiş bir devletin ve merkezi bir gücün olmaması, belki de Yahudilerin az ve meteliksiz olmasıydı. Yine de zaman zaman bölgesel kovulmalar ve katliamlar oldu. Yahudiler ara sıra, su kaynaklarını zehirlemek, Hıristiyan kanını dinsel tören amaçlı kullanmak ve Hıristiyan bebeklerini sünnet etmek için çalmakla suçlandı. Kötü şöhret-

li *Judensau* (Yahudilerin domuzu) Hıristiyan dinsel sanatının ve propagandasının temel bir konusuydu. *Judensau* oymaları ve çizimleri – her zaman sakallı hahamları domuzun dışkılarını emip yalarken ve Şeytan'ı da onları onaylayarak izlerken gösterirdi – Magdeburg, Regensburg ve Freising'deki büyük katedrallerde ve kiliselerde, Wittenberg'de Schlosskirche'nin (Luther'in doksan beş tezini okuduğu kilise) dışında ve halka açık başka yerlerde sergilendi. *Judensau* figürleri eskiden kalma korkuları ve öldürücü önyargıları meşrulaştırdı ve bunların nesilden nesil'e sürmesini sağladı. Ünlü bir *Judensau* figürü Frankfurt şehrine giden bir köprünün üzerinde sergilendi. Figür buraya bağnaz bir kişi tarafından değil, "şehir idaresi" tarafından yerleştirildi. Goethe'nin çocukluğu sırasında Frankfurt şehri bu figürün bakımı için hâlâ para harcıyordu. Goethe bu figürden şoke olduğunu hep hatırladı.

Ortaçağın başında Yahudiler Frankfurt'ta ve ticaret şehirlerinin birçoğunda istedikleri yerde yaşamakta özgürdüler. Ne var ki, o zamanki korunma statüleri her ne idiyse sonradan bozuldu ve şehirli köleler düzeyine indirildi. 1314'te Frankfurtlu Yahudiler *Kammerknecht*, "İmparatorluk Meclisi'nin köleleri" düzeyine indiler. Böylesi bir "korunma" statüsünün fazla bir anlamı yoktu ama yine de bedeli oldukça yüksekti. On iki yaşına basan her Yahudi, *Kammerknecht* olarak imparatorun özel kasasına oldukça yüksek bir kelle vergisi ödemeye başlamak zorundaydı. Yahudi, imparatorun kişisel kölesi olarak bütün haklarından arındırıldı ve mal düzeyine indirgendi. Sahibi (Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatoru) veya vekili tarafından satılabilir, rehine konabilir, katledilebilir veya hediye olarak verilebilirdi. Bavyeralı I. Ludwig bu statüyü şöyle tanımladı: "Siz Bizimsiniz. Bedeninizle ve malınız, mülkünüzle birlikte. Biz keyfimizce size istediğimizi yaparız, ederiz."[9]

Ludwig'in veliahdı IV. Karl 1349'da bu hakkı kullandı. İki bin civarında Yahudi'yi (çok daha fazlasına sahipti) 15.200 heller, bugünün parasıyla yaklaşık birkaç milyon dolar karşılığında Frankfurt serbest şehrine sattı. O dönemlerde Yahudilerden

daha kötü durumda olanlar, sadece, zorunlu çalışmaya tabii tutulan veya yerel ve yabancı prenslere asker olarak satılan zavallı ve cahil köylülerdi. Ezilenlerin sabrı her zaman, tarihin en açıklanamayan ve muhtemelen en önemli olgusu olmuştur.

Ortaçağın şehirli büyük Yahudi topluluklarından 18. yüzyıla sadece Hamburg, Worms, Frankfurt ve Prag'dakiler (Almanca konuşulan bir şehirdi) kaldı. Diğer Alman şehirlerinin çoğu Yahudilerini, kaynakları zehirledikleri, Kara Ölüm'ü (veba) ve diğer salgın hastalıkları yaydıkları iddiasıyla kovdu. Köln (Yahudiler buraya Romalılar zamanında yerleşmişlerdi) 1424'te*, Münih 1442'de, Nürnberg 1499'da Yahudileri kovdu. Bu tarihlerden sonra Yahudiler sadece gündüzleri, o da yerel bir milisin eşliğinde bu şehirlere girebildi. Bavyera'da nerede ise her yerde yasaklandılar. Leipzig'de sadece "korunan" Yahudiler kaldı; onlar da bir avuç kadardı. Diğerleri sadece yıllık fuar süresince, o da ithal edilen hayvanlara uygulanan verginin aynısını ödemek kaydıyla girebildi. Diğer zamanlarda girmeleri yasaktı. Berlinli Yahudi bir şair olan Ephraim Moses Kuh, 17. yüzyıl ile 18. yüzyılın başlarındaki yaygın bir sahneyi şöyle tanımladı:

Gümrük memuru:	Üç thaler, Yahudi, budur vermen gereken.
Yahudi:	Üç altın thaler mi? Lütfen, niçin böyle?
Gümrük memuru:	Sen bir Yahudi'sin! Ve budur tek neden:
	Allahsız, hatta kâfir olsaydın
	Almazdık senden tek bir kuruş;
	Fakat burnundan ödeyeceksin, Yahudi olduğun için
Yahudi:	İşte, al altınını! Bu mu öğretisi senin Kurtarıcı'nın?[10]

1800 yılları civarında Nürnberg şehir gümrüğünde manzara temelde aynıydı. Adı bilinmeyen bir yazar durumu şöyle betimle-

* Freud belirtmiştir ki Yahudiler, en çok Alman Gotik tarzı katedrallerin bulunduğu Köln'de Almanlardan çok önce yaşamışlardır.

di: "Zavallı, perişan İsrailoğlu (Yakub'un soyundan gelen), benim gibi bir adam ... ve hâlâ ... gümrükte durmaya zorlanacak ve canlı hayvan gibi başı sayılacak, vergilenecek. İsa'nın günlerinden bir yadigâr."[11]

18. yüzyılda en fazla Yahudi nüfusu bağımsız Alman liman kenti Hamburg'daydı. Sekiz bin olan sayıları toplam nüfusun % 6'sını oluşturdu. Getto 1671'de kaldırılmıştı. Yahudiler şehrin istedikleri yerinde yaşamakta özgürdü. Buna karşın Hamburg'un batısındaki, kendi kendini yöneten Alman liman kenti Bremen, Yahudilere tamamıyla kapalıydı. Kuzeydeki Lübeck'te de durum aynıydı. İngiliz Krallığı'na bağlı olan Hannover'de, sadece görkemli müşterileri olan bir avuç zengin Yahudi'nin yaşamasına izin verildi. Almanya'daki en liberal üniversite olduğu söylenen Hannover Üniversitesi, diğer Alman üniversiteleri gibi, Yahudilere kapalıydı. Bir ya da iki Yahudi öğrenci kabul eden tıp fakülteleri dikkate değer istisnalardı. Almanya'daki üniversitelerin fazlalığı (İngiltere'de sadece iki tane vardı), siyasi parçalanmanın ve belki de öğrenme tapınmasının bir yansımasıydı. Yüksek eğitim almak isteyen Yahudiler Hollanda'ya veya uzaktaki İtalya'ya gitmek zorundaydı. 18. yüzyılın sonlarına doğru Kant, resmen kayıtlı olmamaları şartıyla birkaç Yahudi gencinin felsefe seminerlerine katılmasına izin verdi. Ancak mezuniyet diploması alabilmek için bunların din değiştirip Hıristiyanlığa geçmeleri gerekliydi.

18. yüzyılda Frankfurt, Batı Avrupa'da Yahudilerin belki de en çok ezildiği yerdi. Tarihte sadece Roma ve Papalığa bağlı devletler Yahudilere bu kadar sert davranmışlardı. Yahudilerin Frankfurt'a – ve Köln'e - yerleşmeleri muhtemelen 1. yüzyılda, burası Roma İmparatorluğu'nun bir ileri karakolu iken başladı. 1311'de vatandaşlık sicil kayıtlarında hâlâ "eşit" olarak gösterildiler. 1424'te "Haç'ın ve İsa'nın düşmanları" olarak kayıtlardan atıldılar ve gettoya kapatıldılar. Burada bulunan mezarlıkta binlercesi beş kat halinde üst üste yığıldı. Bu mezarlık, Naziler yerle bir edene kadar bozulmadan varlığını korudu.

18. yüzyılın sonunda Yahudilerin akşamları karanlık bastıktan sonra, Pazar günleri ve Hıristiyanların bayram günlerinde gettodan çıkmaları hâlâ yasaktı. Frankfurt gettosu, Judengasse denen, iğrenç kokulu ve nemli karanlık bir sokaktan ibaretti. Burası darlığından ve tıkış tıkış insan dolu olan yüksek binalarından dolayı güneş almazdı. Getto başlangıçta şehrin Hıristiyan bölümlerinden çıkarılan iki veya üç yüz kişiyi barındırmak için kurulmuştu ama kısa zamanda bunun beş veya altı katını ağırlaması gerekti. Şehir meclisi gettoyu genişletmek için yapılan ricaları hep reddetti. 1743'e gelindiğinde yaklaşık üç bin Yahudi (nüfusun %10'u), şehrin başka hiçbir yerinde görülmeyen bir sefalet ve izdiham içinde, aslında 300 kişi için düşünülen bu yere doluştu.

Frankfurt, katı işadamlarının, bankerlerin ve "biber çuvalı" ya da "fıçı beyi" diye bilinen toptancı tüccarların şehriydi. Avrupa'nın ticaret merkezi olarak yılda iki kez düzenlenen Avrupa'nın en önemli fuarının düzenlendiği yerdi. Goethe, Frankfurtluların bir para kazanma ve para harcama çılgınlığı içinde yaşamalarından yakındı. Bu şehirde alışılmadık iş olanakları olmalıydı, yoksa Yahudi nüfusu yıllar içinde on katına çıkmazdı. Gettonun dar sınırları içinde, arz ve talep dengeleri gayrimenkul fiyatlarının akıl almaz düzeylere çıkmasına neden oldu. 18. yüzyılda Judengasse'deki havasız, üç odalı bir dairenin fiyatı, Goethe'nin babasının şehrin en şık Hıristiyan bölgesindeki bahçeli, on odalı evinden daha pahalıydı. Soluk yüzlü çocuklar bu tıkanmış yerde mutsuz bir çocukluk yaşarlardı. Ne getto dışındaki çocuklarla arkadaşlık edebilirler, ne parklara ve gezinti yerlerine ne de kırsal alanlarda yürüyüşe gidebilirlerdi.

Getto, yüksek duvarlarla çevriliydi ve geceleri, Pazarları ve Hıristiyanların bayram günlerinde kilitlenen üç ağır kapıyla kapatılırdı. Çok az Hıristiyan yaşamları boyunca oraya girdi. Goethe de, en azından gençken yerli bir Frankfurtlu olarak genel önyargıları ve atalardan kalma korkuları paylaştı. Anılarında, gençliğinde "Yahudilerin Hıristiyan çocuklara yaptıkları zulümlerin" her zaman aklının bir tarafında olduğunu itiraf etti. "O uğursuz Judengas-

se"ye girmeye cüret etmesi için uzun bir zaman geçmesi gerekti. "Pazarlık etmeye hiç yorulmamacasına istekli bu kadar çok insanın verdiği sıkıntıdan" kaçtıktan sonra bir daha oraya isteyerek gitmedi. "Kapatılmışlık hali, pislik, insan kalabalığı ... getto kapılarının dışından izlense bile, rahatsız edici bir etki yaratıyordu. ...Ve yine de insandılar enerjik, sevimli. İnatla geleneklerine bağlı kalmalarının saygıyı hak ettiği inkar edilemezdi. Üstelik de kızları güzeldi."[12] Goethe başka bir zaman, Prag Yahudi'si Simon von Laemel ile sohbet ederken "bu sevimsiz halkın, nasıl olup da dünyanın en anılmaya değer kitaplarını üretebildiklerini anlayamadığını" itiraf edecekti.[13]

Frankfurt, asil tüccar ailelerin oluşturduğu bir oligarşi tarafından yönetilen birkaç serbest emperyal şehirden biriydi. Şehir meclisinin Yahudilere uyguladığı sınırlayıcı tedbirlerin katılığını sürdürmesinde, onların rekabetinden duyulan genel bir korkunun da katkısı olsa gerekti. Yahudiler şehrin Hıristiyan bölümlerine sadece iş için girebilirlerdi, tatil zamanlarında katiyen giremezlerdi. Hıristiyan bölümde iki Yahudi'den fazlasının yan yana yürümesi ve ne sebeple olursa olsun baston kullanmaları yasaktı. Kaldırımları da kullanamazlardı. "Jud, mach mores" yani "Yahudi, yükümlülüğünü yerine getir" diye bağırıldığında şapkalarını çıkarmak, kenara çekilmek ve öne doğru eğilmek zorundaydılar. Katedral çevresinde bulunmaları her zaman için yasaktı ve şehir meclisine sadece arka kapıdan girebilirlerdi. Bu kısıtlamalar her zaman uygulanmazdı ve bazılarına da ara sıra uyulurdu. Fakat Fransız Devrimi'ne kadar bütün parklar (iki yüzyıl sonra Nazi döneminde yine olacağı gibi) Yahudilere kapalıydı. Almanya'da bir benzeri olmayan bu yasağın kaldırılması için yapılan bir başvuru, 1770'te, "bu ulusun sınırsız kibrinin" bir başka kanıtı olarak görülecek ve reddedilecekti.

17. yüzyıl boyunca az sayıdaki ayrıcalıklı Saray Yahudi'si seçkinleri, kendilerini dindaşları olan kitlelerden ayırdılar. Saray Yahudileri, prenslerin mali işlerini yönettiler, borç ödemeleri ile ilgili görüşmeler yaptılar ve onların deli oldukları lüks malları temin ettiler. "Saray Yahudi'si" tuhaf bir Alman olgusuydu. Avrupa'nın hiç-

bir yerinde sayıları bu kadar fazla değildi. Bunun nedeni de Almanya'da çok saray olması değildi. Fransa'da Saray Yahudilerine fazla rağbet yoktu, çünkü merkezi bürokrasi daha gelişmişti. İtalya'da da bu olguya rağbet azdı, çünkü burada da Ortaçağ'dan bu yana ileri bir bankacılık düzeni mevcuttu. 1751 - 65 tarihli Fransızca *Encyclopédie*'deki "*Juif*" maddesinde Yahudiler, bir binayı bir araya getiren ve tutan çivilere ve dişlere benzetildi.

Göreceli geri kalmış Alman prensliklerinde Saray Yahudileri, mutlakıyetçi, merkezileşmemiş ve ayrıntılı törensel bir havaya sokulmuş Barok kültürünün bir ürünüydü.[14] Yerel hükümranların kişisel, askerî ve siyasî savurganlıkları finanse edilmeliydi. Saray efradı güzel giysilerle, metresler mücevherlerle, Fransız ve İtalyan şefler leziz yiyecek maddeleriyle, ordular üniformalarla ve süvari birliklerinin atları samanla donatılmalıydı. Daha küçük prenslikler lüks peşinde koşmada özellikle birbirleri ile yarış halindeydi. Kredi sağlamak, Saray Yahudilerinin verdiği hizmetlerden sadece bir tanesiydi; lüks malların temini ise bir başkasıydı. O dönemlerde iletişim, mal taşımacılığı ve para transferi yavaş ve tehlikeliydi; taşımacılık zordu. Sermaye hâlâ altın paralarla dolu ağır çuvallarla, güvenli olmayan yollarda, hantal bir şekilde ve büyük riskler alınarak hareket ediyordu. Yakın aile bağları ve başka ülkelerdeki dindaşlardan oluşan güvenilir bir ağ sayesinde Saray Yahudileri prenslerine, çoğunlukla başkalarından daha iyi hizmet ettiler. Yahudiler çocuklarının birbirleriyle evlendiği, ortak bir yargı ve tazminat hukuku paylaşan, bir tür Avrupa içi parasal aristokrasiye aittiler. Kendi dini mahkemeleri Avrupa ve Yakın Doğu'da birbirlerinin hükümlerini tanıdılar ve uyguladılar.

Saray Yahudileri verdikleri hizmetler karşılığında dindaşlarına uygulanan kısıtlamalardan muaf tutuldu. Bazılarına gettonun dışında yaşama ve silah taşıma izni verildi. Atalarının Ortaçağdan beri giydikleri geleneksel uzun ve koyu renkli kıyafeti ilk atanlar onlar oldu. Uzun çoraplar ve gösterişli ipek eşarplarla birlikte, asillerin yeğlediği şık ve renkli İspanyol ve Fransız paltolarını benim-

sediler. Başlarını yüksek beyaz peruklarla örttüler. Sadece pudra sürmeleri yasaktı.

Yahudilerin çoğunluğu ise bu tür ayrıcalıklardan ve refahtan bugün düşünebildiğimizden daha fazla yoksundu. Birkaç banker, toptancı ve mücevherci dışında çoğu zavallıcasına fakirdi. Çoğu bölgelerde, Yahudi olmayan halktan daha da fakirdiler. Loncalardan ve el zanaatlarından dışlandıkları, şiddetli kısıtlamalara maruz kaldıkları ve bir çok şehirde oturma izninden yoksun bırakıldıkları için, 18. yüzyıla gelindiğinde pek çoğu incik boncuk, muska, kullanılmış ev eşyaları ve eski giysilerin seyyar satıcılığını yapmak veya dilenmek düzeyine indiler. Yahudi seyyar satıcıların, veba kurbanlarının "boş bıraktığı" pantolonları bile sattıkları söylendi. Bazıları panayırların ve kasaba pazarlarının çevresinde küçük çapta rehincilik, tefecilik ve dövizcilik yaptı. Daha büyük şehirlerde döviz işi ile ilgilenenlerin oranı yüzde 15 veya 20 olabilirdi ama Alman Yahudilerinin çoğunun yaşadığı kasaba ve köylerde bu oran çok daha düşüktü. Yüzyılın ortalarında Alman Yahudilerinin en az yüzde 80'i tenceresinde pişirip kapağında yeme ve Alman toplumunun en fakirleri olma düzeyindeydi.[15]

En kötü durumda olanlar açık farkla *Betteljuden* (dilenci Yahudiler) idi. Kendilerine hiçbir tür "korunma" satın alacak paraları olmadığı için çoğu evsiz veya serseriydi. Dini sınırlamalar nedeniyle, kaçak serflerin yaptığı gibi paralı asker de olamadılar. 1783'te bir gözlemcinin belirttiği gibi "yaşamları boyunca dilenci olarak dolaşmaktan veya serseri olmaktan" başka seçenekleri yoktu. Çoğu birkaç nesildir dilencilik yaptıkları için yaşamları boyu göçebeydi. Yollarda doğduklarından, hırsızlık yapmaya veya başkalarının yardımlarına muhtaçtılar. Yırtık pırtık giysileri içindeki aileleri ile birlikte kırsal bölgelerde sürüler halinde gezindiler; bir *Wandervolk* (gezginci halk) olarak oradan oraya sürüklendiler. Çingeneler gibi, kanun kaçağı ya da *Gauner*, yani işe yaramaz, asalak, serseri ve hırsız olarak görüldüler. 1712'de bir seyyah şöyle yazdı: "Dilenci

sürüleri yolları tiksindirici bir hale getiriyor. Özellikle de, bir ağacın ya da bir çitin arkasında güneşlendikleri kamp yerlerine vardığınız zaman."[16] 1773'ten kalma az rastlanır bir belgede, serseri olan ailesi tarafından hizmetçi olarak satılan Frommet adında on beş yaşında bir kızdan söz edilir. Kız, işverenini bir el baltası ile öldürmek suçundan Frankfurt'ta yargılanıyordu. "Savunma" talepnamesinde şöyle deniyordu: "Kim böyle bir zavallı yaratıklar sürüsünü, serseri *Landjuden* (kır Yahudileri)'ni, çocukları ile birlikte, bütün eşyalarını kamburlarında taşırken gördüğünü hatırlamaz? Ve onların geçişini izlerken kim, sığırlardan ne kadar az farkları olduklarını görmez?"[17]

Şehirler genel olarak serserilerin girmesine izin vermedi. Bazılarına sadece bir gece için o da yerel Yahudi cemaatine ait fakirhanelerde kalmak şartıyla izin verildi. Yahudilerin topladığı sadakalar bir miktar parasal yardım sağlayabildi. Yoksullara ara sıra, özellikle de Şabat (Cumartesi) günlerinde konukseverlik gösterildi. Dayanışma geleneği Yahudiler arasında çok derinlerde kök salmıştı ama evsizlik ve serserilikteki muazzam artış 18. yüzyılda bu geleneği yıkılma aşamasına getirmek üzereydi.

18. yüzyıldaki serseri dilenci Yahudilerin varlığı hâlâ pek araştırılmış bir konu değildir. Tarihçiler, belki de belge azlığından onları hep görmezden geldiler. Yahudi serserileri konu alan o günlerden kalma pek çok ferman günümüze ulaşmıştır. 1783'te ilan edilen, "Yenilenmiş Ve Daha Sert Ferman", bütün "*Betteljuden*'in Majesteleri'nin topraklarından atılmasını" emretti. Elimizde olan birkaç belge, dilenci Yahudilerinin sayısının oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir. Yahudi dilenciler muhtemelen Yahudi nüfusunun onda birini oluşturdular.

Neredeyse yarım yüzyıl sonra doğan Heine, *Wanderjuden*'i (gezgin Yahudileri) çok özledi. Lanetli bir cadı tarafından vahşi bir köpeğe çevrilmişçesine insanlığından yoksun bırakılan bir Yahudi'nin portresini çizerken, aklında onlar vardı:

Köpeklere özgü düşünceler ve kaygılar içinde bir köpek
Angarya çeker yıllar boyunca
Günlük yaşamın pisliği ve çamuru içinde,
Ve çocukların alaycı gülüşmeleri arasında.

Haftada bir kez, Cuma akşamları, diye devam eder Heine (ender duygusallık aralarından birinde), lanet kalkar, köpek insana dönüşür ve Şabat'ı kutlar.

Göçebelerden bazıları, salgın hastalıklardan sonra etrafa dağılan, ya da Haçlılar, Kara Ölüm ve sonraki katliamlar döneminde kovulan Yahudilerin torunları olabilirdi. Diğerleri, korunan Yahudilerin, doğdukları şehirlerde oturma izni almaya parası yetmemiş, en büyükten sonraki diğer oğullarıydı. Eski püskü giysileri içinde kırsal bölgelerde dolaşırlarken, İsa'nın çarmıha gerilmesi sırasında dünya üzerinde huzursuzca gezinip durmaya lanetlenen efsanevî Gezgin ve Maceraperest Yahudi Ahasurerus'un hayaletine benziyor olmalıydılar. "Gezgin Yahudiler" Almanya'da ilk olarak 16. yüzyılda "görüldüler". Sonra da sürekli olarak iki yüz yıl boyunca. Heine, "Gezgin Yahudi" efsanesinin derin kökleri vardır" diyerek bu efsanenin kökeni hakkında tahminde bulunurken şöyle yazdı:

Uzak, huzur dolu bir vadide, bir anne çocuklarına korkunç öyküyü anlatır. Çocuklar tedirgin bir şekilde ocağın etrafında toplanırlar. Gecedir. Dışarıda devriyeler borularını öttürürler. Schacherjuden (Yahudi dolandırıcılar) Leipzig fuarına gitmek için geçerler. Farkında değiliz ki bu tüyler ürpertici öykünün kahramanı bizleriz. Beyaz sakal, geçen yıllar içinde yeniden siyahlaştı – hiçbir berber onu kesemez!"[18]

O dönemlerde başka dinlere mensup serseri erkek, kadın ve çocuk sürüleri de yaygındı. Kaçak askerler ve serfler, kanun kaçakları, fahişeler, başarısız öğrenciler ve kiliseden kovulmuş rahipler her yerde, kırsal bölgelerde aylak, aylak dolaşıp dururlardı. Serseri Yahudiler de, asimilasyonun ilkel bir biçiminde, bunların arasındaydı. Schiller'in, aralarında, dünyanın dört bir yanına bir bildiri yayınlayarak "domuz yemeyenleri" kendisi ile birlikte

Filistin'e gitmeye çağıran Spiegelberg adında Yahudi bir hırsızın da bulunduğu bir yol çetesini anlattığı *Die Rauber* adlı oyununda fazla bir şey icat etmesi gerekmedi. 1783'te bir gezgin "bir hırsız çetesinin tutuklanıp da aralarında bir veya birkaç Yahudi'nin bulunmaması enderdi" diye yazdı.[19]

18. yüzyılda Yahudi yol çetelerinin, (Yidiş dilinde, havrusse) Westfalya, Brandenburg ve Hesse'de kırsal alanları istila ettiği söylendi. Bazılarının dindar geleneklere bağlılık kırıntıları taşıdıkları söylendi: Az çok dini beslenme kurallarına uydular, sadece hafta içinde soygunculuk yaptılar ve kutsal Cumartesi günü dinlendiler. Bunlar yeraltı dünyasının bir parçası oldular. 18. yüzyıl Almanca kriminal argosu, Yidiş dilinden sözcüklerle doluydu: *Ganevenen* (çalmak), *Gelokachte Sachen* (çalınmış mallar), *Mosser* (muhbir), *Schmiere stehen* (erketeye yatmak).

Bazılarının sembiyoz olarak da adlandırabilecekleri Almanlarla Yahudilerin entegrasyonu en alt düzeyde, perukları ve ödünç alınmış tavırları içindeki ayrıcalıklı Saray Yahudilerinden veya Moses Mendelssohn'un gidişatı değiştiren kariyerinden çok önce başladı.

2

Mendelssohn Çağı

Berlin şehrinde, kapı nöbetçilerine verilen emir, geçim kaynağı olmayan Yahudileri, sadece gelip geçecek bile olsalar, Berlin dışında tutmaktı. Bu nedenle genç Mendelssohn'un girmek üzere olduğu şehirde yaşayan yaklaşık iki yüz Yahudi ailesinden üçte ikisinin varlıklı olması sürpriz değildi. İmkanları sınırlı olanlar geçen yıllar içinde sistematik bir şekilde şehirden atılmıştı. Yarım düzine kadar aile şehrin en zenginleri arasındaydı. Yahudi bir doktorun bir Rambrandt tablosu olduğu söyleniyordu.

Çocuk, kapıdaki soruşturmadan geçtikten sonra, Berlin'deki küçük Yahudi cemaatinin baş hahamlığını yapan eski öğretmeni David Frankel'in evinin yolunu tuttu. Frankel çocuğu, Heimann Bamberger adında bir dövizci olan komşusunun evinde pansiyoner olarak yerleşmiş olarak buldu. Komşu çocuğu tavan arasında ücretsiz olarak barındırmaya istekiydi. İlaveten haftada iki veya üç kez yemek de verecekti. Yetenekli öğrencilere konukseverlik göstermek o zamanının onurlu bir geleneğiydi.

1787'nin bu metal levhasında görünen Moses Mendelssohn, "Alman Sokrates", Avrupa çapında önem kazanan ilk Yahudi'dir. Günümüzün, Berlin'i tanıtan Almanca bir turistik rehber kitabında, Berlin'deki edebiyat tarihinin genç Mendelssohn'un, sığırların ve Yahudilerin şehre girebildikleri tek kapı olan Rosenthal Kapısı'ndan geçmesi ile başladığını iddia edilmektedir. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nin izni ile.*

Mendelssohn, Frankel'in okuluna kaydoldu. Müfredat, erken Ortaçağ metinlerinin bitmez ezber tekrarları, bunların yorumları, Talmud (Yahudilerin dinî hukuk ve tefsir kitabı) yasalarının incelenmesi ve bunlar hakkında yüzyıllar içinde bol miktarda birikmiş yorumlarından oluşuyordu. Böylece Mendelssohn için sebatkâr bir eğitimle ve aşırı fakirlik içinde geçecek olan yıllar başladı.

Genelde Talmud öğrencisine bir mahrumiyet yaşamı sürmesi, kuru ekmek ve tuz yemesi, ölçülü miktarda su içmesi, sert yerde yatması ve Hukuk'la ilgilenmesi telkin edilirdi. Sadece Şabat yemeği için öğretmeninin sofrasına davet edilebilirdi. Diğer zamanlar pekâlâ aç kalabilirdi. Mendelson'un ender güzellikte bir el yazısı vardı. Öğretmeninin yayınlamak için baskıya hazırladığı metinleri yazdı. Böylece arada sırada da olsa birkaç kuruş kazanabildi. Bin bir zahmetle kazandığı azıcık parayla kendisine ekmek aldı. Çoğunlukla gün sonlarındaki tek yiyeceği bu ekmek oldu. İleride, aldığı ekmeğin

bütün haftaya yetmesi için yedi parçaya böldüğünü anlatacaktı. Bazı günler, gömleği yırtık pırtık ya da kirli olduğundan dışarı çıkmaya utandı. Bir gün sokakta yirmi peni bulmasını "büyük sevinç" olarak hatırlayacaktı. O parayla kendine yeni bir gömlek almıştı.

Dinî derslerin yanı sıra, Mendelssohn kendi başına Almanca, Latince, Yunanca, Fransızca ve İngilizce de çalıştı. Bulabildiği her kitabı okudu. Bunu tavan arasındaki odasında veya başka emin bir yerde gizlice yaptı çünkü dünyevî kitaplar gittiği okulda uygun karşılanmazdı. Mendelssohn, ev sahibinin bu gizli okumalardan kuşkuya kapılmayacak kadar "çok dürüst veya çok soğukkanlı" olmasından dolayı şanslıydı. Din alimleri sadece Yidiş dili ve *Judendeutsch* konuşurlardı. Laik eğitim almaya yeltenenleri, dini inançlara karşı gelmekten dolayı kınarlardı. Mendelssohn'un öğretmeni belki daha açık görüşlüydü ama o da bir yere kadardı. Mendelssohn Almanca bir kitap okurken yakalansa, Frankel'in desteğini kaybedebilir ve beş parasız yabancı bir Yahudi olarak Berlin'den atılabilirdi. Prusya hukukunda, fakirlerden sorumlu Yahudi muhafızların şehirden atma yetkileri vardı ve Prusyalı yargıçlar nadiren bu tür kararları bozarlardı. Sadece Almanca bir kitabın bulunması bile atılmaya yeterliydi. Gerçekten de Mendelssohn'un gelişinden üç yıl sonra Bleichröder adında öğrenci bir arkadaşı Mendelssohn'un kitaplarından biriyle sokakta yakalandı. Muhafız bağırdı: "Neyin var orada? Almanca bir kitap değil umarım!" Bleichröder sonradan şöyle yazacaktı: "Muhafız kitabı elimden çekip aldı ve beni sürükleyerek hakime götürdü. Mendelssohn başıma gelenleri öğrendi. Geri dönmemi sağlamak için elinden geleni yaptı ama başaramadı."[1]

Entelektüel açıdan Alman Yahudiliği düşük bir düzeydeydi. Berlin'de dahi bu böyleydi. Dindarlık genel olarak ritüellerin mekanik bir tekrarına indirgenmişti. Birkaç istisna dışında Alman Yahudileri arasından artık göze çarpan dini düşünürler çıkmıyordu. Dini mevkiler, Polonya ve daha uzak yerlerden gelen dar görüşlü hahamlar tarafından işgal edilmişti. Oradaki şartlar her türlü

modernleşmeye ve diğer kültürlere açılmaya engeldi. Bazı zengin Berlinli Yahudilerin oğulları *Gymnasium*'a (Alman lisesi) giderlerdi. Mendelssohn gibi fakir ve ayrıcalıksız olanların ise laik düşüncenin ve kültürün zenginliklerine de, varlıklı yaşamın konforuna da ulaşma olanakları yoktu.

Yahudi olmayanlarla sosyal ilişkiye girmek zordu. Bazılarının gözünde düşünülemezdi bile. Yahudilik dışı bilgi kaynakları Mendelssohn'a kapalıydı. Buna rağmen Mendelssohn kısa sürede Almanca'yı – bunu nasıl başardığını tam bilmiyoruz – akıcı şekilde kullanacak düzede öğrendi. Yetenekleri, muhafızlar ve yargıçlar tarafından rahatsız edilmeden laik bilimlerle ilgilenen zengin ailelerin oğulları tarafından fark edildi. Bunlardan biri Moses Salomon Gumpertz'di. Gumpertz, sonradan bir Alman üniversitesinden tıp doktoru olarak mezun olan ilk Berlinli Yahudi olacaktı. Gumpertz Mendelssohn'u sevdi. Ona Latince öğrenmede yardımcı oldu (kendisi ilk Latince derslerini, belki de gizli olarak, dost bir Huguenot'tan almıştı). Başka bir genç, Mendelssohn'un matematiğe olan ilgisini ateşledi. Bir üçüncüsü onu Leibniz felsefesi ile tanıştırdı. Okuması için Locke'nin *İnsanî Anlayış Üzerine Denemeler*'ini (Latince) ödünç verdi. Mendelson kitabı bir sözlük yardımı ile okudu. Bu kitap gözlerini hayal edilemez entelektüel mucizelere açtı. Frankel'in derslerinde öğretilen azıcık felsefe, Maimonides'in *Zihni Karışmış Olanlara Rehber* kitabından ibaretti. Bağnazlar bu eseri, Aristo ile Yahudi teolojisini uzlaştırmaya çalıştığı için uzun süre yasaklamışlardı. Kitap son zamanlarda tekrar bulunur olmuştu. (Bir çok başka 12. yüzyıl İspanya Yahudi'si gibi, Maimonides de Yahudi olmayan komşularının entelektüel mirasını paylaşmıştı. Buna karşın Alman Yahudileri için böyle bir şey henüz söz konusu değildi.) Gumpetz ve arkadaşlarının Mendelssohn'a yapabildikleri katkı marjinaldi. Mendelssohn dini metinlerin ötesinde öğrendiği her şeyi kendi kendine öğrendi. Sonraları, "hiçbir zaman üniversiteye gitmedim ve hiçbir zaman bir derse katılmadım", diye yazacaktı.[2] Zaten o zamanlar Berlin'de üniversite yoktu. Olsaydı dahi gitmesine izin verilmezdi.

1750'de Mendelssohn'un Frankel'den aldığı eğitim sona erdi. Artık yirmi bir yaşındaydı. Rahatlıkla haham olabilecekken kariyerine farklı bir alanda devam etmeye karar verdi. Isaac Bernhard adında bir ipek tüccarı Mendelssohn'u oğluna özel öğretmen olarak işe almayı kabul etti. Bernhard, Mendelssohn'un oturma iznini evinde çalışan kontratlı bir personel olarak uzatmayı başardı. Bernhard, oğlunun öğretmenini sevdi. Kuşkusuz sadece Judendeutsch ve İbranice konuşan ve laik bilimleri iğrençlik olarak gören geleneksel bir Talmud bilgini yerine Mendelssohn'u işe aldığında ne yaptığını biliyor olsa gerekti.

Mendelssohn'un yaşam standardı yükseldi. Hayatında ilk defa kitap satın alacak parası oldu. Artık okudukları arasında Spinoza, Çiçero, Euclid, Aristo, Eflatun, Newton, Montesquieu, Rousseau ve Voltair vardı. Sonraki birkaç yıl içinde genç Bernhard'ın olduğu kadar kendi kendinin de öğretmeni oldu. Öğrencisine Almanca ve matematik, kendine de felsefe ile Alman, Latin, Fransız, İtalyan ve İngiliz edebiyatı öğretti.

Mendelssohn'un sosyal yaşamı Bernhard'ın evinin aydın atmosferinde gelişti. Burada Yahudi olmayan bazı entelektüellerle karşılaştı. Bu sayede kendi yaşında iki genç adamla, Gotthold Ephraim Lessing ve Friedrich Nicolai ile tanıştı. Lessing ilerleme kaydeden bir oyun yazarıydı ve aynı zamanda yerel *Vossische Zeitung* gazetesinde gazetecilik yapıyordu. Nicolai ise kitapçı ve önemli bir basımcıydı. Üçü yakın arkadaş oldular ve yaşamlarının sonuna dek öyle kaldılar. Birlikte oluşturdukları ekol, sonradan Berlin Edebiyat Ekolü olarak bilinecekti. Goethe ve Schiller'in ortaya çıkışına kadar, belki de edebiyat alanının en önemli grubu oldular. Edebiyat ve felsefe ortamında yaşayan bu üç arkadaşın oldukça fazla ortak yönleri vardı. Felsefe ve dinde akılcı, siyasette kozmopolittiler. İyi huylu, nazik ve sevecendiler. Lessing, üçü adına konuşarak, yurtseverliğin kahramanlık olduğunu fakat aynı zamanda da insani bir zaaf olduğunu söyledi. Ayrıntılı sistemler oluşturmak için şiddetli bir istek duymadılar. Üçü de öğretmenlik ve yazarlıkla geçinen bağımsız entelektüellerdi. Hiç

birinin kamusal kurumlardan elde ettikleri gelirleri yoktu.

Onların taahhüt ve bağlılıkları, Kant'ın ünlü tanımıyla "insanın kendi kendine yakalandığı hamlıktan kurtulmak" olan Aydınlanma'yaydı. İnsan'ın hamlığı, kendi başına düşünme yeteneği olmamasıydı. "*Sapere aude*! Kendi aklını kullanacak cesaretin olsun!" Aydınlanma ruhu Almanya'ya önce İngiltere'den, yakın zamanlarda da Fransa'dan gelmişti. İngiltere'de Aydınlanma düşüncesi temelde ekonomi ile ilgiliydi. Fransa'da ise siyasi sistemi özgürleştirmekle. Din savaşlarında harap olmuş Almanya'da Aydınlanma, inanç özgürlüğü sağlamaya odaklandı. Aydınlanma, Almanya'da, İngiltere ve Fransa'nın aksine bir siyasi sınıf arasında – henüz – kök salmamıştı. Alman orta sınıfı, disiplin ve köleliğin derinlere kök salmış alışkanlıkları içinde debelenip duruyordu. Frankfurt, Hamburg ve Nürnberg gibi ticaret şehirleri siyasi açıdan hareketsizdi. Berlin'de yeni oluşan orta sınıf çoğunlukla varlıklı Yahudilerden oluşuyordu. Onların da vatandaşlık hakları veya bu hakları talep edecek cesaretleri eksikti. Kendilerine gösterilen hoşgörü her an sona erebilirdi.

Kant, Almanya Aydınlanması'nın felsefi sözcüsü idiyse, Lessing de en önemli habercisiydi. Lessing gazete yazılarında ve oyunlarında, hoşgörüyü ve mantığın hakimiyetini öğütledi. Luteryen bir papazın oğlu olarak ilk özgür düşünenlerdendi. Alman liberalizminin Lessing'e olduğu kadar borçlu olduğu az yazar vardır. Goethe, Schiller ve daha birçoğu ona borçlu olduklarını kabul ettiler. Yapıtları Almanya'nın Avrupa kültürü içinde çok önemli bir rol kazanmasını sağlayacak bir dizi yazarın yetişmesinde temel oluşturdu. Lessing'in düz yazıları, Alman edebiyatında o zamana kadar hemen hemen hiç görülmemiş derecede saf ve kesindi. Oyunları Alman tiyatro tarihinin dönüm noktalarıydı. O zamana kadar Alman tiyatrosu çoğunlukla Fransız tiyatrosunun taklitçisi olmuştu. Lessing sahneyi kürsüye, sanatı da yeni ve laik bir dine çevirdi. Yahudilerin de "erdemleri" olduğunu kabul eden ilk popüler Alman yazarıydı. Bu görüşü sansasyon yarattı. Mendelssohn'u tanımadan önce yazdığı ve ilk oyunlarından biri olan "*Yahudiler*"de zarif ve

genç bir gezgin, bir Alman asilzadesini ve sevimli kızını bir grup hırsızın elinden kurtarır. Gezgin, babanın minnetini, kızının da kalbini kazanır. Fakat kızın sevgisini nazikçe geri çevirir, çünkü kendisi bir Yahudi'dir.

Kız:	Ne fark eder?
Mürebbiye:	Şşşt, Fräulein, şşşt. Size sonra anlatırım ne kadar çok fark ettiğini.

Lessing, Mendelssohn'la tanıştıktan kısa bir süre sonra onun "ulusunun onuru" olmasını beklediğini yazdı. Tabii ki bu diğer Yahudilerin izniyle mümkün olabilirdi. Oysa ki onlar geçmişte böyle kişilere hep acı çektirmeye meyletmişlerdi. Lessing bunu söylerken yüzyıl önce Spinoza'nın aforoz edilmesine dokunduruyordu. İleriki yıllarda iki adam birbirleri hakkında hep sıcak bir üslup kullandılar. Lessing'in Mendelssohn'a neden bu kadar bağlandığını anlamak zor değildir. Öncelikle Mendelssohn'un kendi kendine öğrenme yeteneğini takdir etti. Mendelssohn, diğer niteliklerinin yanı sıra, Aydınlanma'nın prensiplerinden bir tanesinin canlı kanıtıydı: Mendelssohn ne olmuşsa *kendi* düşüncesinin gücü ile olmuştu; ve sadece birkaç kitabın yardımı ile. Mendelssohn ileride, yaptığı ve yazdığı her şeyin, Lessing'i bir ilham kaynağı ve yargıç olarak görmesi sayesinde olduğunu söyleyecekti. Lessing'in, ruhunu şekillendirdiğini yazacaktı.

Üçlünün üçüncüsü Nicolai bir kitapçının oğluydu. Mendelssohn gibi kendi kendini yetiştirmişti. Nicolai, Lessing ve Mendelssohn'un sadık basımcısı oldu. Mendelssohn'un kitap eleştirilerinin, anlambilim, estetik ve sanat üzerine çalışmalarının ve Fransızca ve İngilizce şiir çevirilerinin editörlüğünü yaptı ve bunları yayınladı. Heine, Nicolai'nin Almanya'da, Ansiklopedistlerin (Fransız Ansiklopedisi (1751 - 80) yazarlarına verilen ad. Bunlar aydınlanma ile birlikte anıldılar ve deism ve bilimsel akılcılığı savundular - ç. n.) Fransa'da başardıklarını başarmaya çalıştığını söyleyecekti. Bu da Karanlık Devirlerin (Ortaçağ) mirasını söküp atmaktı. Heine'ye göre

Nicolai bunda başarılı olamadı, çünkü Almanya'daki yıkıntılar, Nicolai'nin çabalarıyla alay edercesine hâlâ çok katı ve sağlamdı ve hayaletlerle doluydu.

Lessing, Mendelssohn ve Nicolai, edebiyat ve felsefe tartışmak için hemen her gün Nicolai'nin sevimli bahçesinde bir araya geldiler. Lessing'in anımsadığı kadarıyla, bu toplantılar sırasında Mendelssohn genellikle "antik Yunan tiyatrosundaki koro rolünü üstlenirdi.... Kendimizi herhangi bir sonuca ulaşmaktan hâlâ uzak gördüğümüz zamanlar her şeyi, bizi tatmin eden birkaç çarpıcı sözcükle özetlerdi."[3] Johann Georg Hamann da (kendi ifadesiyle) "Yahudi Mendelssohn" ile tanıştı. Hamann Aydınlanma karşıtı bir gericiydi. Oldukça sefih bir yaşam sürdükten sonra Hıristiyan dindarlığını benimsemişti. Mendelssohn'la görüşleri her konuda farklıydı ama tartışmalarını hep tatlılıkla, tasasız ve karşılıklı hoşgörü içinde yaptılar. Aralarındaki diyalogun düzeyi Mendelssohn'u, Yahudiler ile Almanlar arasında diyalog kurulabileceği umutlarını doğrulayan yeni ve daha özgürlükçü bir çağın eşiğinde oldukları konusunda cesaretlendirdi.

Yaşamının bu döneminde Mendelssohn, Yahudi dininin ibadet ve beslenme kurallarına sıkı sıkıya bağlı kaldı. Bu nedenle muhtemelen Lessing ve Nicolai'nin evlerinde bir bardak su içmeyi dahi hiçbir zaman kabul etmedi. Bu katılığı arkadaşlıklarını zorladıysa da hiçbiri bundan yakınmadı. Mendelssohn bundan hep öz-alaycı bir yumuşak huylulukla söz etti. Buna karşın diğerleri, Mendelssohn'un evinde sağlıklı yemekleri iştahla yediler. İleriki yıllarda, Mendelssohn evliyken, bir Cuma akşamı arkadaşları kendisini ziyarete geldiklerinde, güneşin batmasına bir saat kala izin isteyecek ve "Bayanlar, Baylar! Şabat'ı karşılamak için yandaki odaya gidiyorum. Birazdan size katılırım. Bu esnada eşim sizin arkadaşlığınızdan daha da fazla keyif alacaktır." gibi sözler söyleyecekti. Mendelssohn Bir keresinde Lessing'e şöyle yazdı: "Yarın Cumartesi, bu yüzden size gelemem. Eğer siz, Şabat'ı kutlamanız gerekmediğine göre, buraya gelebilirseniz, lütfen gelin."[4]

1755'te Lessing Mendelssohn'a üçüncü Shaftesbury kontu İngi-

liz filozofu Anthony Ashley Cooper'in bir kitabını getirdi. Lessing kısa bir süre sonra Mendelssohn'a kitap hakkında ne düşündüğünü sordu. "Oldukça iyi bir kitap" diye yanıtladı Mendelssohn. "Fakat ben de bu tür bir şey yapabilirdim." Bunun üzerine Lessing, "öyle mi? O halde neden işe koyulup yapmıyorsun!" dedi.[5] Bir süre sonra Mendelssohn Lessing'e *Felsefî Diyaloglar*'ın el yazmasını verdi. Aradan birkaç ay geçtikten sonra Mendelssohn Lessing'e kitabı okuyup okumadığını sordu. Lessing'in kendisine kitabın basılmış ve ciltlenmiş bir kopyasını vermesi Mendelssohn için sürpriz oldu. Kitap Nicolai'nin basımevinde basılmıştı ve Mendelssohn'u bir Alman yazar olarak tanıtıyordu. Hemen arkasından başka kitaplar geldi. *Duygu Üzerine Mektuplar* (1755) neredeyse Alman felsefi-estetik eleştirisinin temelini oluşturdu. 1767'de *Phaedon* veya *Üç Diyalogda Ruhun Ölümsüzlüğü* yayımlandı. Eflatun'un ölümsüzlük üzerine diyalogunun büyüleyici bir uyarlaması olan bu kitapla Mendelssohn'un en çok tanınan Alman yazarlarından biri olduğu kabul edildi. Kitap, biçeminin akıcı zarafetinden dolayı övüldü. Böyle bir biçem o zamanlar Alman felsefî metinlerinde yaygın değildi. Tanrı'nın varlığını, vahiye başvurmadan, sadece mantık yoluyla kanıtlama girişimi olan *Phaedon*, dinin temel dogmalarından birini açıkça dile getirdi. Mantığın kendisi kutsaldı ve böylece bir ölümsüzlük vaadi içerirdi. "Kim ki ölümsüzlüğe ulaşma ümidinden yoksundur, o kişi dünyadaki en sefil yaratıktır. Derin talihsizliği içinde, içine düştüğü durumu düşünüp durmaya, ölümden korkmaya ve umutsuzluğa mahkumdur."[6]

Phaedon, bugün çok-satar diyebileceğimiz bir kitap oldu. Zamanının Almanya'da en çok okunan kitabı olduğu söylendi. Hamburg ve Leipzig'de korsan kopyaları basıldı. Avrupa'nın çeşitli dillerine çevrildi. Alman felsefesinin şöhretini arttırmada, zamanın kitaplarından daha fazla katkı yaptı. Mendelssohn Avrupa çapında ünlü bir kişi oldu ve Alman Sokrat diye anıldı. Spinoza zamanından bu yana ilk kez bir Yahudi, çoğunluğun kültürü içinde önemli bir şah-

siyet olarak belirmek üzere çizgiyi aşmış oldu. Bu garip Yahudi hakkında merak bütün Almanya'ya ve başka yerlere yayıldı. Katolik keşişler manastırlarından Mendelssohn'a yazdılar ve teolojik bilgiler sordular. Brunswick Dükü kendisine bakanlık görevi önermeyi istedi. Prusya Bilimler Akademisi onu üyeliğe seçti. Bu, Mendelssohn'un Akademi'nin gündemine ilk olarak gelişi değildi. Üç yıl önce de Akademi kendisini "Matematiksel Bilimler'de Kanıt Hakında" adlı makalesinden dolayı birincilikle ödüllendirmişti. (İmmanuel Kant ikinci olmuştu.)

Akademi, II. Friedrich'in oyuncak atı gibiydi. Voltaire deha merkezi (genius loci) idi. Kral, akademinin başkanlığına Fransız matematikçi Pierre-Louis Maupertuis'i ithal etmişti. Akademi kendi başına davranmakta özgür değildi. Her seçimi hükümdarın onaylaması gerekirdi. Friedrich, Mendelsohn'un oy biriliği ile seçilmesini görmezlikten geldi. Maupertuis Kral'a Mendelssohn'u üye yapma önerisini yineledi. Kral öneriyi veto etti. Kimse kendisine nedenini sormaya cüret etmedi.

Maupertuis, Mendelssohn'un Akademi'ye katılmak için tek bir eksiği olduğunu gözlemledi: "Sünnet derisi." Mendelssohn reddedilmeyi soğukkanlılıkla karşıladı. Bir akademi tarafından onurlandırılıp bir kral tarafından veto edilmenin, kral tarafından onurlandırılıp akademi tarafından veto edilmekten daha itibarlı olduğunu belirtti.

Mendelssohn'un ününün, Almanya ve Avrupa'da tanınmasından çok sonra bile II. Friedrich, sanki o yokmuş gibi davrandı. Bu iki adam hiç karşılaşmadı. Kralın vetosundan birkaç hafta sonra önemli bir yabancı şahsiyet olan Saxon bakan "von Fritsch", Kral'ın Potsdam dışındaki kraliyet istirahatgâhı Sans Souci'de konuktu. Fritsch Kral'a, ülkesine dönerken Mendelssohn'la temas kurmayı planladığından söz etti. Bunun üzerine Kral yaverine Mendelssohn'u Sans Souci'ye çağırmasını emretti. Mendelssohn geldi ve Saxon bakanla tanıştı. Bu esnada Kral ortaya çıkmadı.

Bu ziyaretten sonra şöyle bir anektod anlatılır oldu. Söylendiği-

ne göre, Kral'ın yaveri tarafından gönderilen kısa ve sert çağrı emrinde "ünlü Herr Mendelssohn"un ertesi gün öğle vaktinde gelmesi emredilmiş. Mendelssohn sarayın kapısına vardığında, muhafız kendisine sormuş: "Yahudi nereye gidiyor?" Mendelssohn muhafıza çağrı emrini uzatmış. Subay dikkatlice incelemiş ve bir uşakla konuşur gibi üçüncü tekil şahıs kipinde sormuş: "O nesiyle ünlü ki Majesteleri onu buraya çağırdı?" Mendelssohn sakin bir şekilde cevaplamış: "Ben ünlü bir büyücüyüm." "Öyle mi?" demiş subay, "iyi o halde, git, Tanrı'nın adıyla, git!" [7]

Bu esnada Mendelssohn'un öğrencisi, Bernhard'ın oğlu büyümüştü. Artık bir öğretmene gereksinimi yoktu. Bunun üzerine Mendelssohn Bernhard'ın muhasebecisi oldu. Bu demekti ki, artık Bernhard'ın altmış dokuma tezgâhında pamuk ve ipek kumaşlar üretilen, alıcıların ve hamalların gelip gittiği tozlu işletmesinde uzun günler geçirecekti. Lessing'e yazdığı bir mektupta yavan ve tekdüze faaliyetlerden ve gün boyu etrafında geçen yararsız konuşmalardan yakındı. Gün içinde ne kadar çok angaryası olduğunu, akıllı insanlarla sohbet edebileceği akşam saatlerini iple çektiğini yazdı. Zamanla Bernhard'ın işindeki sorumlulukları arttı ve maaşı da yirmi beş thalere (yaklaşık bugünün beş yüz Amerikan doları) yükseldi. Pek çok hayranı Mendelssohn'un günlük yaşamının içerdiği uyumsuzluğa şaştı. Bir yanda işçilerin, hamalların, esnafların, alıcı ve satıcıların telaşı, diğer yanda Nicolai, Lessing ve diğer arkadaşlarıyla oluşturduğu zarif edebi kültür ortamı. Bu iki dünyayı iyi niyetle bağdaştırabilme yeteneği yiğitlik olarak görüldü. Pek azı günlük rutin işlerin bir

Fromet Mendelssohn. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izniyle.*

başka dünyayı içerdiğinin farkındaydı; İbranice harflerden ve Talmud metinlerinin gizli yüzlerinin ince yorumundan oluşan bir dünya.

Menselssohn, Berlin'i ziyaret eden Avrupalı aydınlar için bir tür turistik faaliyet olmuştu. Turistler "Yahudi Moses"i muhasebe odasında, ipeklerle, muhasebe defterleriyle ilgilenirken, satış faturalarını imzalarken ve hesap kitap yaparken gördüklerini yazdılar. Onu cana yakın, her zaman konuksever, iyi huylu ve – bir yükleme evrakını işleyip diğerine başlarken – aynı anda parlak felsefî sohbetler de yapabilecek yetenekte buldular. Bazıları onu "vasat tüccarlarla, dövizcilerle ve pazarlık edip çekişen insanlarla çevrili" görmekten ve etrafındaki şartların yetenekleri ile ne kadar az bağdaştığını fark etmekten dehşete kapıldı.[8]

Mendelssohn evlendi de. Fromet Guggenheim'ı ilk olarak Hamburg'a yaptığı bir iş gezisinde gördü. Lessing'e gönderdiği bir mektupta "Tiyatroya gittim, bilgili kişilerle görüştüm, ... ve otuz üç yaşımda, aşık olma akılsızlığını yaptım", diye yazdı. "Evlenmek istediğim kadın ne varlıklı, ne güzel ne de eğitimli."[9] Fromet 24 yaşındaydı, mavi gözleri vardı ve boyu damattan bir baş daha uzundu. Bu bir aşk birlikteliğiydi. Bu, Yahudi evliliklerinin çoğunun çöpçatanlar tarafından ayarlandığı ve evlilik şartlarının akrabalar arasında görüşüldüğü bir zamanda oldukça ender görülen bir durumdu. İlk karşılaştıklarında ve gizlice nişanlandıklarında gelinin babası Hamburg'da değildi. Bu yüzden Mendelssohn kendisine ancak aylar sonra takdim edildi.

Mendelssohn hâlâ korunan bir Yahudi'nin emrinde çalışan bir personel statüsünde olmasına karşın karısına bir Prusya oturma iznini kısa sürede çıkartabilecek kadar önemliydi. Ağır bir alaycılıkla Fromet'e, bundan böyle sadece Prusya ve müttefiklerine ilgi göstermesi gerektiğini, düşmanlarını ise kınaması gerektiğini yazdı. Evlendiklerinde Mendelssohn da diğer bütün Yahudiler gibi birkaç yüz thalerlik Kraliyet Porseleni almaya mecbur edildi. Tabii ki, yeni evlilerin gereksinimleri olan çorba kasesi ve tabakları değil, Kral'ın fabrikasının seçtiği defolu ve satılmayan parçaları. Böylece Mendelssohn birkaç nesil boyunca ailede kalacak olan canavarca çirkin, cafcaflı renklere boyanmış, yirmi tane, gerçeği ile aynı boyda, porselen maymuna sahip oldu. To-

runu besteci Felix Mendelssohn-Bartholdy maymunlardan bir tanesini stüdyosunda tutacak ve ziyaretçilerine gösterecekti.*

Mendelssohn evliliğinden kısa bir süre sonra Prusya sansürüne takıldı. Nicolai'nin edebiyat dergisindeki yazılarıyla Hıristiyanlığa kara çalmakla suçlandı. Dergi kapatıldı. Mendelssohn *Generalfiskal* (genel savcı) tarafından sorgulandı. *Generalfiskal*, görevleri arasında "korunan Yahudiler"in kraliyet buyruklarına uymalarını sağlamak da olan güçlü bir adamdı. "Hıristiyanlara karşı yazmaya nasıl cüret ediyor?" diye Mendelssohn'a bağırdı fakat belli bir metin gösteremedi. Mendelssohn onu, yanlış bilgilendirildiğine inandırmaya çalıştı.

Genel savcı:	Ya, demek inkâr ediyor! Fakat biz daha iyi biliriz. Bu oyunun sonuna kadar gideceğiz. Yaptığı, *Judenprivilegium*'un (Yahudi ayrıcalığı) ihlâlidir – korunma hakkını kaybetti.
Mendelssohn:	Fakat benim kaybedeceğim bir korunma hakkım yok. Ben korunan Yahudi Bernhard'ın muhasebecisiyim.
Genel savcı:	Daha kötü ya! Kötülüğünün en hafif cezası ülkeden atılmak olacaktır. [10]

Sonuçta genel bir kınama kararı çıktı ve mesele birkaç gün içinde halledildi. Fakat bu olay sayesinde Mendelssohn ve arkadaşları, söz-

* 1978'de Batı Berlin şehir senatosu, *Preussen – Eine Billanz* (Prusya – Bir Bilanço) adlı nostaljik bir sergi açmayı kararlaştırdı. Danışma kurulunun Walter Grab adında bir üyesi, olağan cici bicilerin yanında (Büyük Friedrich'in eldivenleri, binicilik çizmeleri, tabancaları, enfiye kutuları, tokaları, tabloları ve büstler) Mendelssohn'un maymunlarından bir tanesinin de sergilenmesini önerdi. Ona göre bu, Friedrich'in krallığındaki ayırımcılığı ve özgürlük eksikliğini gösterecekti. Grab'ın önerisi, maymunun çok çirkin olması gerekçesi ile reddedildi. Grab, itici görünüşlü maymunun, Friedrich döneminde Yahudilerin aşağılanmasının bir sembolü olduğunu savundu. Müze yöneticileri, Hohenzollern Müzesinin raflarında buldukları çok daha güzel bir maymunu sergilemeyi yeğlediler. Bu maymun fazla güzeldi ve bu yüzden Grab'ın amacına uygun değildi fakat Grab'ın önerisi reddedildi. Sonuçta bu maymun sergilendi ve sergi katalogunda yer aldı. (Bakınız *Jüdisher Almanach* (Yahudi Almanağı), W. Grab maddesi. Leo Baeck Enstitüsü, Kudüs. 1994, sayfa: 49-54.)

leşmeli bir personel olarak ne kadar savunmasız olduğunu fark ettiler. Akademi üyesi, Kral'ın filozofu ve aynı zamanda Mendelsson'un hayranı olan Fransız marki Jean Baptiste d'Argens, Mendelssohn'a, statüsünün değiştirilmesi için doğrudan Kral'a hitaben bir dilekçe yazması için ısrar etti. Dilekçeyi Kral'ın masasına bizzat koyacağına söz verdi. Mendelssohn'un, doğal hakkı olduğunu düşündüğü bir konuda dilenmeye istekli olmamasına rağmen arkadaşları ısrar ettiler. Sonuçta büyüyen ailesinin ve edebi projelerinin yararı için dilekçe yazmayı kabul etti. Mektup, şartların gerektirdiği itaatkâr bir üslupla yazıldı. Mendelssohn, *alleruntertänigst* (en üst düzey itaat ve boyun eğme) halinde, *allergnädigst* (en şevkatli) krala, "merhametli" bir davranışla kendisini ve ailesini, gerekli olan sermaye birikimine sahip olmamasına rağmen korunan Yahudi statüsüne atamaya "tenezzül göstermesini" diledi. En kısa zamanda, "bilimsel çabaları"nın yardımı ile bu yükümlülüğünü yerine getireceğine söz verdi.[11]

D'Argens mektubu Kral'ın masasına koydu. Kral mektubu görmezden geldi. Mendelssohn d'Argens'e hiç yakınmadı ama bir süre sonra böyle bir mektup yazdığı için pişman oldu. Aylar sonra d'Argens Mendelssohn'un bir cevap almadığını dolaylı yollardan öğrendi. Kral'ı suçladı ama Kral hiçbir zaman böyle bir mektup almadığını iddia etti. D'Argens Mendelssohn'a ikinci bir mektup yazması için yalvardı ve bu mektuba kendi yazdığı Fransızca bir not ekledi: "Süresi dolmuş bir Katolik olan bir filozof, süresi dolmuş bir Protestan olan başka bir filozoftan, süresi dolmuş bir Yahudi olan üçüncü bir filozofa Korunma Belgesi bahşetmesini talep eder. Burada, başvurudan yana olmamak için gereğinden fazla felsefe var."

Başvuru ancak kısmen başarılı oldu. Kral, Mendelssohn'a korunma statüsü bahşetmeyi kabul etti fakat karısını ve çocuklarını bundan hariç tuttu. Ailesi Mendelssohn'un ölümü halinde şehirden atılma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. Kralın bu ihsanın bir bedeli vardı. Kraliyet hazinesi bin thalerlik (bugünün yirmi bin doları) bir ödeme talep etti. Maaşı yirmi beş thaler olan Mendelssohn'un böyle bir meblağı ödemesi mümkün değildi. Bunun üze-

rine bir başka "en itaatkâr ve boynu eğik bir talep"le ücretin iptalini istedi. Hazine, örnek oluşturur kaygısı ile talebi kabul etmeye çekindi. Bunun üzerine Mendelssohn'un arkadaşları araya girdiler ve başvuranın istisnai niteliklerini vurguladılar. Görüşmeler yaklaşık bir yıl sürdü ve sonunda ücretten vazgeçildi. Mendelssohn resmi açıdan bir "istisna" olarak görüldü, yani Yahudi olmayan bir Yahudi, sözü edilen fakat nadiren görülen bir fabl hayvanı, belki de tek boynuzlu bir tür insan. Bu olay on sekizinci yüzyılda Yahudilere gösterilen hoşgörünün ne kadar sınırlı olduğunun bir göstergesiydi. Goethe onları "kabul eden" ender kişiler arasındaydı. Ona göre "hoşgörü", kabul etmeye giden yolda geçici bir durum olmalıydı. "Sadece hoş görmek aşağılamaktır. Gerçek liberalizm kabul etmektir."[12]

O zamanlar Phaedon'un yazarını kutlamak için işlenmiş bir oyma, hoşgörü eksikliğine bir örnektir. Mendelssohn'un rafine yüzünün görüldüğü oymada şöyle bir ibare vardır: "Bir Yahudi görünüz.....içinde hile olmayan". Bu söz aslında Aziz John'un İncil'inde, İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak tanıyan "iyi" Yahudi Nathanael için söylenmiştir (1:47). Mendelssohn'un da buna benzer bir jest yapması beklendi. Mendelssohn'u Hıristiyanlığa döndürme "kutsal" görevini, Johann Caspar Lavater adında Zürihli işgüzar bir papaz yardımcısı üstlendi. Lavater "bütün Yahudi ulusunun Hıristiyanlığa geçişinin" çok yakın olduğuna ve bunun İsa'nın İkinci Gelişi'ni müjdeleyeceğine inanıyordu.[13] "Alman Socrates"in Hıristiyanlığa geçmesinden daha hayırlı ne olabilirdi?

Lavater, hevesli bir misyoner olmanın yanı sıra fizyonominin de ateşli bir müridiydi. Fizyonomi, insan karakterinin, yeteneklerinin – ve kaderinin – yüz hatlarında silinmez bir halde damgalı olduğunu iddia eden bir sahte-bilimdi. Fizyoloji, astroloji gibiydi. Aralarındaki fark, bunda alâmetlerin gökyüzünde değil de, insanın başında, kulaklarında, burnunda, yanaklarında, çenesinde ve alnında belirmesiydi. Bilgelik ve iyi huyluluk kadar aptallık da alında yerleşikti (özellikle üst kısmında), açgözlülük ve ikiyüzlülük, göz-

lerin konum ve şeklinde görülürdü, vesaire. Lavater'den önce fizyonomiye duyulan ilgi azalma sürecine girmişti.

İngiltere'de parlamento tarafından şarlatanlık sayılarak yasaklanmıştı. Lavater'in hitabeti sayesinde fizyonomi –o buna "ilahî bilim" diyordu – tekrar canlandı. Lavater, bir çok önemli bilimsel incelemeler yazan biri olarak, gerçekten inançlı bir insanın tutkusu ile ve bir fizyonomist olarak İsviçre, Almanya ve Fransa'ya yayılmış olan ünü sayesinde, bu bilimin ebedi gerçeklerini yaydı.

Lavater, Mendelssohn'un son kitaplarını okumuştu. Onunla Berlin'de kısa bir görüşme yaptı. Bu görüşmeden sonra, kahramanının alışılmadık türde asil addettiği yüz çizgilerinin işlendiği kabartmaları incelemek için uzun saatler harcadı. Ona göre sadece alnının şeklinden bile, Mendelssohn'un ışığı görmeye istekli ve hazır olduğu ve Hıristiyanlığa geçmeye aday olduğu belliydi. Bunun açık bir şekilde yüzünde damgalı olduğunu yazdı. Lavater o sıralar Charles Bonnet adında doğacı bir İsviçreli filozofun *Felsefî Yeniden Doğuş veya Canlıların Geçmiş ve Gelecekteki Halleri Üzerine Düşünceler* adlı kitabını çevirmişti. Bu kitapta Hıristiyanlığın gerçeklerinin bilimsel olarak kanıtlandığı iddia ediliyordu. Lavater, kitabın çevirisini Bonnet'e danışmadan, kışkırtmak istercesine "Berlin'deki Herr Moses Mendelssohn'a" ithaf etti. Çevirisine eklediği bir mektupla Mendelsohn'a meydan okudu: Bonnet'i "çürütmeli", bunda başarılı olmazsa da hemen Hıristiyanlığa geçmeliydi. "Akıllılığın, gerçeğe duyulan aşkın ve dürüstlüğün doğal gereğini yap; Sokrat'ın bu kitabı okuması ve reddedilemez bulması halinde yapacağı gibi."[14]

Lavater, Mendolssohn'a meydan okurken profesörler, Zürih ve Cenevreli dindar bayanlar ve köy papazlarından oluşan bir müritler alayı tarafından desteklendi. Hepsi de ünlü filozofun ruhunu bir an önce kurtarmaya istekliydiler. Mendelssohn'un konumunu tümüyle yanlış anlamışlardı. Mendelssohn İsa'ya tarihsel bir şahsiyet olarak saygı duyuyordu. İsa, müritlerinin aksine, hiçbir zaman Yahudiliği inkâr etmemiş ve ilahi vasıfları olduğunu ilan etmemiş önemli bir birinci yüzyıl hahamıydı. Mendelssohn'a

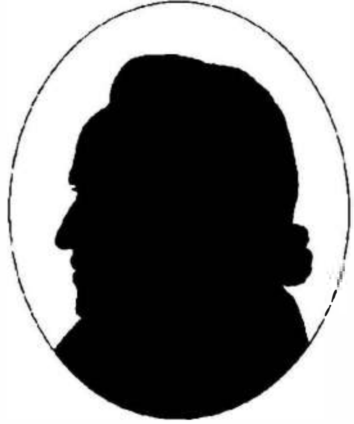

Fizyonomist Johann Caspar Lavater, Moses Mendelssohn ve Gotthold Ephraim Lessing (ayakta), S. Maier tarafından yapılan bir Fransız taş basması resimde görülüyor. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

göre Yahudilik dahil hiçbir din ikiyüzlülük ve batıl inanç gibi insan yapısı zararlı özelliklerinden arındırılmış değildi. Yine de, Lavater ve Bonnet nasıl kendi dinlerinden eminseler, o da kendi dininin "asıl öz"ünden emindi. Mendelssohn'a göre Yahudilik bir mantık diniydi. Kendi görüşüne göre, açıklanan dogmaları mantıkla çelişen Hıristiyanlık için hiçbir zaman Yahudiliği terk edemezdi. Yahudilik fazlaca içine kapanmış ve çevresindeki dünyadan kopmuş olabilirdi ama Hıristiyanlığın mucizelere bağımlı oluşu kendisine tümüyle yabancıydı. Mendelssohn'un Lavater'in açık mektubuna kısa ve ağır başlı cevabında söylediği bu kadardı. Ce-

vabını şöyle bitirdi: "Bu vesile ile Yahudi olduğumu beyan ederim. Her zaman bir Yahudi olarak kalacağım."

Mendelssohn'un cevabındaki sakin ton yanıltıcıydı. Lavater'in provokasyonu onu derinden rahatsız etmiş ve kızdırmıştı. Lessing ve diğerleri şiddetli bir teolojik atakla karşılık vermesi için onu sıkıştırdılar. Mendelssohn'un böyle bir şeye hiç niyeti yoktu. Ortaçağda hahamlarla keşişler arasında halkın gözü önünde yapılan adı kötüye çıkmış yararsız tartışmalar benzeri bir tartışmaya girmek istemedi. O tartışmalar aydınlanmadan çok canı sıkkın saray efradını eğlendirmeye yaramıştı.*

Mendelssohn'un silüeti. Lavater'in *Fizyonomik Parçalar* adlı kitabında basıldığı haliyle.

Bu olay bir hareketlenmeye yol açtı ve bu konu üzerine küçük bir kütüphane oluşturacak sayıda kitapçık yayınlandı. Lavater'in meydan okuması ve Mendelssohn'un cevabı tekrar tekrar basıldı. Bu yayınlardan önce, henüz Mendelssohn cevabını yazmadan Lavater'in aklına başka düşünceler geldi. Mendels-

* Heine'nin bir Ortaçağ tartışmasını işleyen parodisinde ünlü bir hahamla ünlü bir keşiş birbirlerinin dinlerini tartışmak için bir araya gelirler. Beraberlerinde, destekledikleri din adamının zaferinden ve rakibinin hemen din değiştirecek olmasından emin, hevesli bir müritler sürüsü vardır. Bir yanda Yahudiler sünnet bıçaklarını bilerken, öbür yanda Hıristiyanlar vaftiz kurnalarını hazırlarlar. Saatler süren karşılıklı suçlamalardan sonra kral kraliçeye sorar: "Kim haklı, kim haksız?" Kraliçe şöyle cevaplar:

Kim haklı bilmiyorum
Sonuçta düşünüyorum ki
Keşiş de, haham da
-özür dilerim- kokuyorlar leş gibi.

sohn'dan özür dileyen ve attığı yanlış adımları düzeltmek için ne yapabileceğini soran bir mektup yazdı. Özürü geç kaldı; Mendelssohn'un yanıtı yayınlanmıştı. Bu olay karşısında entelektüellerin görüşleri bölündü ancak dönemin özgürlükçü ortamının de etkisi ile görüşler genellikle Mendelssohn'dan yana oldu. Önemli bir matematikçi, astronom ve darbımeselci olan Georg Lichtenberg zalim bir taşlama ile Lavater'e hücum etti. Taşlamanın başlığı şöyleydi: "Timorus: Lavater'in Kanıtlarından Ve Domuz Sosislerinin Tadından Etkilenip Tek Gerçek Dine Geçen İki Yahudi'nin Savunması."

Goethe, Lavater'in saygısız tutumu karşısında çileden çıktı. Onu ikiyüzlü ve kötü bir adam olarak defetmek istedi. (Sonunda Goethe de Lavater'in bu misyoner çabalarının kurbanı oldu ve bunlara engel olmak için işkencecisine açıkça "ben bir Hıristiyan değilim" diye bildirdi.)[15]

Lavater, Mendelssohn'un yüz özellikleri hakkında ateşli konuşmalarını hep sürdürdü. Mendelssohn'un ölümünden sonra, "insani anlayış ve sevginin gelişmesi için" yayınladığı *Fizyonomik Parçalar* adındaki kitabında Mendelssohn'un bir başka siluetini yayınladı. Aşırı hayranlık ifadeleri içeren kitapta, ölümünden sonra Mendelssohn'u, Plato ve Musa ile birlikte, tek gerçek dine geçirdi:

> Olasılıkla bu silueti tanıyorsunuz. Benim için çok değerlidir! Ciltler dolusu şey anlatır! Kıvrımlarına hayret ederim! Bakışlarım alnının harika kavisinden gözlerin keskin kemiklerine uzanır. Derinliklerinde Sokrat'ın ruhu yaşar. Burundan üst dudağa uzanan muhteşem geçişe dikkat edin.... Bütün bunlar nasıl da fizyonominin ilahi gerçeğini somutlaştırıyor ve gözle görülür yapıyor. Evet, Onu görüyorum. İbrahim'in oğlu. Muhakkak ki – Eflatun ve Musa ile birlikte – Görkem Tanrısı'nı tanıyacak ve ona tapacaktır.[16]

Dört ciltten oluşan bu bol resimli çalışmada kullanılan coşkulu biçem, özellikle Almanya'da fizyonominin popülaritesini arttırdı. Zaten özellikle Almanya'da popülaritesini hiçbir zaman tam olarak kaybetmemişti.[17] Lichtenberger'in Lavater ve diğer popüler

şarlatanlara karşı gürültülü saldırıları sürdü. İnsanın köpekler ve atlar gibi dış görünüşleri ile yargılanmamaları gerektiğini söyledi. Fakat bütün bunlar bu sahte-bilimin yeniden canlanan büyüsüne karşı koymakta pek etkili olmadı. Aslında Lavater'in aptalca kişilik özellikleri, sonradan ortaya çıkacak fizyonomistlerinkine kıyasla oldukça zararsızdı. Lavater'in ev hayvanı projesinde "ırk" bir etken değildi. Her zaman, "mükemmel fizyonomist"in her şeyden önce karşısındakinin duygularını anlaması gerektiği konusunda ısrar etti: "Sevgi gözlerini açmalı ve bakışlarını keskinleştirmelidir."[18] Ancak, ondan sonra gelen fizyonomistler, ırk teorisyenleri ile güç birliği yaptılar. Sevgi yerini nefrete bıraktı. Bu konuda eğitimli bir kişiden gelen ilk yüz buruşturucu makale, 1791'de Leipzig'de, Johann Grohmann adında birinden geldi. Başlığı şöyleydi: "Yahudi'nin Çehresi: Fizyonomik Antropoloji Üzerine Düşünceler". Bu makale uzun bir nefret yaratan çalışmalar dizisinin ilki oldu. Bu çalışmalar dizisi tepe noktasına, Nazi yayın organı *Der Stürmer*'de yayınlanan Yahudi düşmanı karikatürlerle ulaşacaktı.

Lavater'in meydan okumasının, Mendelssohn'un büyüyen ününün üzerinde ters bir etkisi olmadı. Olsa olsa daha da artmasına neden oldu. Önemli entelektüeller hayranlıklarını belirtmeyi sürdürdüler. *Berlinische Zeitung* gazetesinin haberine göre Lavater olayından kısa bir süre sonra Mecklenburg Prensi Berlin'i ziyareti sırasında "Herr Moses Mendelssohn"a olan saygı borcunu, sarayına davet ederek ödedi. Bundan başka, kamuoyu önünde de saygı ve takdir ifadesi olan pek çok davranış oldu. 1778'de Goethe Berlin'e geldiğinde "başka hiçbir şairi beklemedi, fakat Mendelssohn'la birlikte olmayı aradı."[19]

Herşeye karşın Lavater olayı Mendelssohn'un yaşamında bir dönüm noktası oldu. Mendelssohn Lavater ile karşılaşmasından önce, çoğunlukla felsefe, dil ve modern Avrupa edebiyatıyla ilgilenen bir edebiyatçı olmaktan memnundu, çünkü bu konular onun Yahudiliğe olan tutkularını, kamuoyu karşısında örtüyordu. Bu olaydan sonra, kendisinin ve dindaşlarının içinde bulundukları durumun kırılganlığının bi-

lincine vardı. Güçlü bir şekilde Yahudiliğin reformu ile ilgilenmeye başladı. Mendelssohn bu olaydan önce Yahudi edebi yaşamından çok, Alman edebi yaşamında önemliydi. Hayatının arta kalan on yedi yılında yayınladığı, Almanca veya İbranice, hemen her şey, Almanya'da Yahudi yaşamının sivil ve kültürel reformunu geliştirmeye yönelik olacaktı. 1783'te, henüz olayın etkisi altındayken yazdığı *Kudüs, Veya Kilisenin Gücü Ve Yahudilik Üzerine* adlı yapıtında, mantıktan doğan kendi Yahudilik versiyonunun Aydınlama'nın temel görüşleri ile uyum içinde olduğunu göstermeye çalıştı. Bir insan aynı zamanda hem ibadetinin gereğini yerine getiren bir Yahudi, hem de aydınlanmış bir Alman olabilirdi, bunda bir çelişki yoktu. Kitabın yayınlanmasından sonra Kant kendisine yazarak, başka hiçbir dinin izin vermediği bir özgürlük bilinci oluşturmayı denediği için onu kutladı. Kant'a göre bu çalışma büyük bir reformun müjdelcisiydi.[20] Kant, Hıristiyan kiliselerinin de aynı yoldan gitmelerini dilediğini belirtti. Çok az insanın aynı anda hem kendini hem de başkalarını düşünebilecek ve herkese uyan bir biçem seçebilecek kadar şanslı olabileceğini yazdı. "Sadece bir tane Mendelssohn var!"

Muhafazakar dış görünüşü içinde radikal bir reformcu olan Mendelssohn yine de geleneksel katı ibadet kurallarına hep bağlı kaldı. Buna rağmen, değişmemesi halinde Yahudiliğin duygusallaşıp bozulacağına veya küçülen bir azınlığın dışında tamamıyla dağılacağına kani idi. Yahudiliğin, itici gücünü kaybettiğini ve harekete geçmekten çok dua etmek, kendine acımak ve acı çekmek pasifliğine meylederek kemikleştiğini düşündü. Sertti; Yahudilere karşı da, onları kötüleyenlere karşı da sertti. Yahudileri, "yaşadığınız ülkenin alışkanlıklarına ve yasalarına uyum gösterin ama atalarınızın dinini de koruyun" diye sıkıştırdı. Diğerlerini de "ellerimizi bağlıyor, sonra da onları kullanmadığımız için yakınıyorsunuz" diye azarladı. Yahudilerin ulusal değil, dini ve kültürel bir topluluk olduğuna inandı. Öylesine çok kuşku ve yanlış anlamaya yol açmış olan dil ve giyimlerindeki farklılıklar sadece dış görünüşle ilgiliydi ve ortadan kalkmalıydı. Her şeyden önce hahamların gücünün sınırlandırıl-

ması gerektiğini söyledi. Şöyle yazdı: Gerçek inanç "mantıktan başka ikna gücü tanımaz .... Rasyonel düşünce mutluluğa giden yoldur."[21]

Bu söylemlerinde, laik bilgilere vakıf olan Yahudiler arasında yaygın olan umursamazlık halinden sorumlu olduklarını düşündüğü Yahudi din kurumlarına bir eleştiri vardı. Ortaçağ boyunca böylesine bir umursamazlık hâli hiç olmamıştı. Bu durum her geçen yüzyıl biraz daha artmış ve şimdiki tehlikeli düzeyine ulaşmıştı. Aslında Alman Yahudileri, yeni ve farklı olan bir şeyler karşısında korku ve takıntılı bir kültürel içe kapanma tepkisi vererek, ezici tecritlerine kendileri de katkı yapıyordu. Alman Yahudileri bu konuda İtalya ve Provence Yahudilerinden ayrılıyorlardı. Ordakiler giyimleri, lisanları ve kültürel anlamda açık olmaları ile Helen ve Akdeniz uygarlıklarına ve Ortaçağ İspanya'sına katkı yapan zengin Yahudi geleneğini sürdürüyorlardı. Buna karşın Almanya'da, çoğu Polonyalı olan işgüzar okul yöneticileri –1780'de pek azı başka millettendi – genç Yahudileri, kendi kendilerini kurban etmeye sürüklüyorlardı. İtalya ve Provence'da laik şiir hâlâ klasik İbranice yazılıyordu. Buna karşın Almanya ve Doğu Avrupa'da İbranice temelde ölüydü. Kutsal Kitap bile *Judendeutsch*'a çevrilmişti. Bu kaba saba yerli dil, İbranice aslının şiirsel güzelliğini ve derinliğini bozuyor, metine dar ve yanıltıcı bir anlam veriyordu.

Mendelssohn ilk adım olarak klasik İbranicenin canlandırılmasını ve günlük dil olarak da "Hoch Deutsch" (Yüksek Almanca) konuşulmasını savundu. Almanca konuşabilen Yahudilerin çoğu bu dilde yazmasını bilmezdi. Mendelssohn Almanca'yı daha ulaşılabilir yapmak için Tevrat'ın ilk beş kitabını (Pentateuch) ve Mezmurlar'ı bu dile çevirdi. Luther'in çevirisi, tabii ki güvenilmezdi. Kitaplarda Almanca metin, İbranice harflerle yazılıydı ve yanında İbranice orijinali vardı. Mendelssohn bu kitapların, Yüksek Almanca'nın günlük konuşma dili olmasına ve yerel dilin yerini almasına yardım edeceğini umdu. Yerel dil ilkel ve itibarsızdı. Bu dil "sıradan Yahudi'nin", Mendelssohn'un *Unsittlichkeit* diye tanımladığı, cehaletine ve kötü huylarına katkı yapıyordu.[22] Bu itibarsız dil yüzünden Alman Yahu-

dilerinin estetik duyguları genellikle çarpıtılmış bir haldeydi. O (Mendelssohn), saf Almanca ve saf İbranice konuşmalarına yardım edecekti. İbranice'ye tam hakim olmadan kültürel bir topluluk olamazlardı; Almanca'ya tam hakim olmadan sonsuza kadar yabancı kalırlardı.

Mendelssohn'un çevirisinin belirli bir siyasi boyutu vardı. Mendelssohn, antik çağlardan bu yana, Tevrat'ın bazı çevirilerinin Yahudilik tarihinde yeni ufuklar açmış olduklarının bilincindeydi – Aramitçe'ye yapılan ilk çeviriler, "Septuagint" çevirisi (İskenderiyeli seçkin Helenistik Yahudi nüfusu için) ve Endülüs Emevileri dönemindeki altın Yahudi çağı sırasında Saadiah Gaon'un çevirisi. Bu çeviri işinde Mendelssohn'a ilham veren kişisel nedenler de vardı. Kendi çocukları İbranice okumaya direndiler. Geçmişte, özellikle bazı güzel bölümlerini çevirerek İbranice Tevrat'ı çocuklarına ulaşılabilir yapmaya çalışmıştı. Lavater olayından sonra geçmişte ara sıra yaptığı çeviri çalışmaları sıkı ve düzenli bir çabaya dönüştü. Gerçek oydu ki Tevrat, şiir olarak da, kutsal hükmün orijinal kaynağı olarak da Alman Yahudileri tarafından ihmal edilmişti. Ruhsuz tefsirler ve kılı kırk yaran yorumlar ön plana çıkmıştı. Mendelssohn, yeni çevirisi ile yalnız kendi çocuklarına değil, "milletimin büyükçe bir kısmına da" bir hizmet vermeyi umuyordu. Bu, "milletimin uzak tutulduğu *Kultur*'u (kültür) elde etmesinin" ilk adımı olacaktı. "*Kultur*'dan o kadar uzak tutulmuştur ki, insan bu milletin herhangi bir gelişme göstermesinden umudunu keser."

Mendelssohn'un, Mezmurlar ve Pentateuch (son cildi 1783'te, *Jerusalem* (Kudüs) ile birlikte çıktı) çevirisi, genellikle Luther'in çevirisinin şablonunu sıkıca takip eder; diğer bölümler tümüyle özgün ve neredeyse hep fevkalade berrak ve kesindir.*

Luther'in, tetragramı (Yahudilik'te Tanrı'yı ima eden dört harfli kelime) "Tanrı" diye çevirmesi Mendelssohn'a çok durağan göründü. İbrani *Yehova*'nın zamansızlığını belirtmek amacı ile "Ebedi"

---

* Schubert, Mendelssohn'un Mezmurlar 23 çevirisine müzik yazdı. Mendelssohn'un torunu Felix, Luther versyonunu bestelemeyi yeğledi.

sözcüğünü yeğledi. Almanca çeviriler üzerinde çalışırken, her gün biraz daha fazla İbranice yazdı. Ona göre, anlamları uzun zamandır mistik tefsirler tarafından örtülü kalmış olan Mezmurlar ve pek çok başka Tevrat metinleri, antik İbranilerin lirik şiirlerinin mükemmel örnekleriydi. Alman Yahudileri arasında neredeyse ölmüş olan İbrani şiirine, felsefesine ve Kutsal Kitap yorumuna bir Rönesans ruhu getirmeyi arzuladı. Çalışmaları ile 19. yüzyılda canlanacak olan İbrani şiiri ve edebiyatını harekete geçirmeyi başardı. İbrani Aydınlanması olarak adlandırılan bu olgu, Tevrat'ı edebi bir cevher olarak laikleştirdi ve kültürel asimilasyonu meşrulaştırdı. Bu, laik bilimlerin bir Yahudi'nin eğitiminin temel bölümü olması gerektiğini savunan Maimonidesçi görüş radikalleştirilerek yapıldı. Maimonides, Pentateuch'un mantıkla çeliştiği bölümlerde, bunların düz sözcük anlamı ile algılanmaması gerektiğini savunan ilk kişi olmuş ve bu yüzden de bağnazlar tarafından yasaklanmıştı. Mendelssohn bir adım ileri gitti. Heine, belki de biraz fazla coşkunca, Luther'in papalığı devirmesi gibi, Mendelssohn'un da Talmud'u devirdiğini iddia etti.("Saf süslerle yüklü Gotik bir katedral; yine de içimize cenneti arzulatan yalın görkemi ile korku salar") ve Tevrat'ın dinin kaynağı olduğunu ilan etti. Şüphe yoktur ki dini, eleştirel modern ilmin konusu yapan Reform Yahudiliği'ne ve Yahudi bilimine giden yolu Mendelssohn döşemiştir.[23]

Mendelssohn reformist görüşünü şiddetle savundu fakat ibadetini de katı bir şekilde sürdürdü. Bu durum pek çok insanda, tutucu dindaşlarının güvenini elde tutmak amaçlı bir taktik olabileceği şüphesini uyandırdı. Bu nedenle Mendelssohn *Jerusalem*'in ve Pentateuch'un çevirisinin yayınlanmasından sonra, yaklaşık yüz yıl önce hahamlar tarafından aforoz edilen Spinoza'nın kaderini paylaşmak riski ile karşı karşıya kaldı. Kutsiyete saygısızlık addedilen Almanca Pentateuch metninin orijinal İbranice metinle aynı sayfada yan yana basılması bağnazları dehşete düşürdü. Hahamlar Mendelssohn'u kutsiyeti çiğnemekle suçladılar. Onun yeni "Berlin dini" (böyle aşağılandı) pek çok kürsüden kınandı. Prag, Hamburg,

Fürth ve Frankfurt'ta bir çok önemli haham, dine karşı geldiği gerekçesi ile Mendelssohn'u yasaklamaya niyetlendiler. Frankfurt ve Hamburg-Altona'da laik yetkililer tarafından engellendiler. Almanya'nın diğer yerlerinde ise eski silah aforoz artık etkili olamayacak kadar yıpranmıştı. Berlin'de, Mendelssohn'u incitmek için, çevirilerde kendisi ile yakın işbirliği yapmış olan Hatwig Wessely'nin, özgürlükçü görüşlerinden ötürü şehirden atılmasını talep eden gönülsüz bir girişimde bulunuldu. Bu girişim Prusya hükümeti tarafından engellendi. Posen'de ve doğuda daha uzaktaki Lissa'da ise Mendelssohn'un Pentateuch'u kamuoyu önünde yakıldı.

Mendelssohn'un çevirisi önceden, abonelik sistemi ile satılmış ve her yere dağıtılmıştı. Bu çeviri Yahudilerin düşünceleri üzerinde, belki de Diderot'un *Ansiklopedi*'sinin Fransa'da yarattığı etkiyle kıyaslanacak kadar bir katalizör (hızlandırıcı) etkisi yaptı. Berlin'de, diğer bütün Alman şehirlerinden daha yüksek abone sayısına ulaştı.

Yahudi din kurumlarının gücünün ne kadar köklü olduğunun bir örneğini 1778 yılının Mendelssohn Berlin'inde dahi görmek mümkündü. Bu durum, Polonya'ya bağlı Litvanya'dan gelen Salomon Maimon adlı genç ve aykırı bir dahinin maruz kaldığı davranışlarda görüldü. O yıl Maimon fakir ve perişan bir halde, yürüyerek Rosenthal Kapısı'na geldi ve bir öğrenci olarak şehre yerleşmek için beyhude bir girişimde bulundu. Henüz yolun başındaki bir filozof olarak sadece "öğrenmek, öğrenmek, öğrenmek" istiyordu; tıpkı Mendelssohn'un otuz beş yıl önce istediği gibi. Ne var ki, Mendelssohn'un aksine, Maimon'un kişisel referansları yoktu. Hakkındaki soruşturmanın sürdürülmesi amacıyla bir Yahudi fakirhanesinde göz altında tutuldu. Yahudi bir muhafız tarafından yapılan sorgusu sırasında masumane bir şekilde sahip olduğu en önemli varlığın Maimonides'in *Zihni Karışmış Olanlara Rehber* adlı kitabı olduğunu söyledi. Maimonides - Mendelssohn'un idolü - artık aşırı görüşlerinden dolayı hahamlar tarafından yasaklanmıyordu ama Maimon'un, İspanyol bilgesine duyduğu hayranlığı açıkça dile getirmesi, muha-

fızın onu potansiyel bir baş belâsı olarak görerek şehirden atılmasını emretmesine yetti.

Maimon'un 1781'de, bu kez arabayla, yaptığı ikinci Berlin'e giriş denemesi daha başarılı oldu. Bu defa şehirde yerleşecek bir yer bulabildi. Yine de otobiyografisinde yazdığı gibi, dertleri daha bitmemişti:

> Yahudi polisler .... yabancıları ağırlamak için tasarlanmış otelleri ve evleri her gün denetlerdi. Yeni gelenlerin niteliklerini, mesleklerini ve kalış sürelerini soruştururlardı. Bir iş bulana kadar veya şehri terk edene kadar onlara rahat vermezlerdi.... Yahudi polis memuru L. M. geldi ve beni en sıkı şekilde sorguladı. Kendisine, Berlin'de bir ailenin yanında eğitmen olarak çalışmak istediğimi söyledim. Ona şüpheli görünmüştüm. Beni daha önce de gördüğüne inanıyordu. Bana sanki yeryüzünden ikinci kez ve bu defa tehlikeyi arttıracak şekilde daha da yakından geçen bir kuyruklu yıldızmışım gibi baktı. Yanımda Maimonides'in yazdığı ve Mendelssohn'un açıklayıcı notlar eklediği Mill ha-Higgayon (İbranî Mantığı) kitabı olduğunu görünce tam anlamı ile hiddete kapıldı. "Evet! Evet!" diye bağırdı. "İşte bu tür kitaplar!" Tehditkâr bir bakışla bana döndü ve "Eşyalarını topla! Hemen Berlin'i terk et, tabii zorla atılmak istemiyorsan!" Ürperdim ve ne yapacağımı bilemedim.[24]

Sonunda Maimon araya girecek hatırlı birini buldu ve şehirde kısa bir süre kalmak için izin alabildi. Mendelssohn'la da tanıştı. Mendelssohn onu sıcak bir şekilde karşıladı. Başkaları gibi Mendelssohn da Maimon'un derin bilgisinden etkilendi. Onu başka aydın kişilerle ve bazı varlıklı Yahudilerle tanıştırdı.

Maimon bir çok felsefe kitabı yazmış olmasına karşın (bazılarından bugün bile hayranlıkla söz edilir) genellikle dikkate değer otobiyografisi ile anımsanır. Otobiyografilerde genelde yazarın kendinden çok başka kişiler hakkında bilgi vardır, ancak bunu Maimon'un kitabı için söylemek mümkün değildir. İçeriğindeki samimi ve sert özeleştiri, Rousseau'nun *İtiraflar*'ı ile karşılaştırılabilecek düzeydedir. Maimon kendini korkusuz bir bohem, kadın düşkünü, hırsız, üçkâ-

ğıtçı, kumarbaz ve ayyaş bir kişi olarak tanımlar. Litvanya ve Polonya'da geçen yoksul çocukluk yıllarını zalim kış koşullarında annesi ve babası ile birlikte, "Arap çöllerindeki İsrailoğulları gibi"; kırsal alanlarda dolaşıp durduklarını anlatır.

On bir yaşındayken annesi ve babası tarafından kendinden daha küçük bir kızla evlenmeye zorlandığını kitaptan öğreniyoruz. On dördünde baba oldu. İçinde bulunduğu perişan ortama karşın Maimon çok parlak bir Talmud bilgini olmalıydı ki yirmi yaşına gelmeden hahamlığa atandı. Yirmi ikisinde karısını ve çocuklarını vicdansızca terk etti. "Millet, anavatan ve aileyi" terk ederken amacı, yoksulluk, önyargı, "Talmud'un karanlığı" prangalarından ve Doğu Avrupa'daki Yahudi din eğitimine ve ibadetine hakim olan yavan skolastik düşünceden kurtulmaktı. "Kahverengi bir ineğin, hâlâ kahverengi sayılabilmesi için kaç beyaz kılı olabileceği" veya "başhahamın giyinirken önce pantolonunu mu yoksa gömleğini mi giymesi gerektiği" üzerine yapılan sonu gelmeyen kısır tartışmalardan yorulmuştu: "Geceleri – henüz yaşamlarının başında bulunan diğer emsalleri ile birlikte – uyanmaya zorlanıp, bir anlam içermeyen konularda anlam yaratmak için kafa patlattığımızı, çelişki içermeyen konularda çelişki bulmaya çabaladığımızı, bulduklarımızı de keskinleştirmeye çalıştığımızı anımsamaktan kalemimi alıkoyamıyorum. Sonsuz saatler geçirirdik; uzun sonuç çıkarma zincirleri üzerinde tartışarak, gölgeleri kovalayarak ve havada şatolar inşa ederek."[29]

Böylece Maimon bir *Betteljude*, yani bir dilenci Yahudi, "gerçeği arayan" gezgin bir bilge; aynı anda hem bir dahi hem de bir zavallı oldu. Kabala, yani Yahudi mistisizmi ve büyü üzerine çalıştı. Kendini ruhlar ve bilgeliğin derinlikleri üzerine hokkabazlık yapan Yahudi bir Faust olarak hâyâl etti. Tarihte Yahudi ve Alman muhayyilelerinin vahşi uçuşmaları nadiren bu dinler ve kültürler arası yorulmak bilmez gezginde olduğu kadar görkemli kaynaşmıştır. Hamburg'da kaldığı sıralar, - açıkça itiraf ettiği gibi - maddi durumunu düzeltmek amacı ile Hıristiyanlığa geçme girişiminde bu-

lundu, fakat yardımcı olması için başvurduğu Protestan rahip tarafından engellendi. Aralarında geçen diyalogu şöyle kaydetti:

Rahip dedi ki, "Fakat, harici nedenler dışında, ruhunun Hıristiyanlığa meylettiğini hissetmiyor musun?"

"Olumlu bir cevap versem size yalan söylemiş olurum."

"Sen Hıristiyan olabilmek için fazla filozofsun" diye yanıtladı rahip. "Mantık senin için daha önemli. Sen Hıristiyanlık dininin sırlarını sadece öykü olarak, emirlerini ise sadece mantık kuralları olarak görüyorsun. Bu aşamada Hıristiyanlık dinine duyduğunu söylediğin inançtan tatmin olmam mümkün değil. Bu nedenle Tanrı'ya yalvarmalısın ki seni lütfu ile aydınlatsın ve sana Hıristiyanlığın gerçek ruhunu bağışlasın; ondan sonra bana yine gel."

Salomon Maimon. Kant onun felsefi yeteneğine hayran kaldı. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Ben de dedim ki, "Eğer durum buysa, o zaman itiraf etmeliyim ki Bay Rahip, ben Hıristiyan olmaya yeterli değilim. Ne tür ışık alırsam alayım, onu mantığın ışığı ile aydınlatırım. Bildiğim gerçeklerle bağdaşmadıkları sürece, karşılaştıklarımın yeni gerçekler olduğuna inanamam. Bu nedenle ne isem o kalmalıyım; dik başlı bir Yahudi."[26]

Maimon'un otobiyografisi, onun kişisel anıları ile Polonya ve Litvanya'daki Yahudilerin içinde bulundukları sosyal, eğitim, mistisizm ve din koşulları üzerine kısa denemelerini harmanlar. Yoksulluğun yalınlığı ve gündelik yaşamın geri kalmışlığını tanımlarken fazla abartmıyor olsa gerekir. Elli yıl sonra Heine aynı bölgeleri, in-

sanların hâlâ hayvanlar gibi çamurlu kulübelerde yaşadığı dünyanın en hüzünlü yerleri olarak tasvir edecekti.[27] Maimon, birarada yaşayan ve çoğunluğu cahil olan Polonyalılarla, eğitimli fakat genelde diğerleri ile aynı oranda önyargılı Yahudiler arasındaki tedirgin ve çatışma yüklü yaşamı canlı bir şekilde anlatır. Doğal afetleri, beliren pogrom alametlerini, harap olmuş çevre tasvirlerini ve kendisinin de katıldığı Kant'ın Königsberg'deki felsefe kurslarındaki söylevleri ile Mendelssohn'un mükemmel sevecenliğini dönüşümlü olarak dile getirir.

Maimon'un 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Polonya ve Almanya'daki Yahudilerin günlük yaşamları hakkındaki yorumları günümüze dek benzersizliğini korumuştur. O, yoksul ve zorlayıcı yaşam koşullarından kurtulmak ve geleceğini Batı'da kurmak için evini terk eden ilk Ostjuden, yani Doğu Yahudilerinden biriydi. Sonuçta başarabildiği, Almanya'daki dindaşları ile başını belâya sokmak oldu. Laik eğitim peşinde koşan, kullanma süresi dolmuş bir Talmud bilgini olarak pek çok benzerinin amblemi gibiydi. Gelecek 140 yıl içinde, kendisi gibi on binlercesi sürüler halinde batıya, Alman okullarına ve üniversitelerine aynı arayış içinde koşacaklardı. 19. yüzyıl boyunca Polonya ve Litvanyalı Yahudiler uygarlığı, Alman gelenekleri, teknolojisi, dili ve Kulturu ile bir tuttular. Maimon'un Doğu'nun şartlarına soğuk bakışı ve Yahudi Ortodoksluğunun geri kalmış atmosferini acı bir tarzda kınaması, ileride Chaim Weizmann'dan Franz Kafka'ya ve Isaac Bashevis Singer'e dek pek çoklarında yankılanacaktı.

Maimon'un kitabı 1791'de yayınlandı ve bir başyapıt olarak övüldü. Goethe, Schiller, Kant ve daha pek çokları yazarın edebi yeteneklerinden ve felsefi kavrayışından etkilendiler. Kant, Maimon'u en önemli yorumcusu ve eleştirmeni olarak tanıdı. Kant'a göre hiç kimse kendisini bu denli iyi anlamamıştı. Goethe, Maimon'un Weimar'a yerleşmesini ve yakın çevresinden biri olmasını istedi. Hayranlarının gözünde Maimon'un entelektüel başarıları, tıpkı kendinden önceki Mendelssohn'unkiler gibi, Aydınlanma'nın aksiyomatik varsa-

yımlarından birinin bir kez daha doğrulanmasıydı. Bu varsayım, "düşüncenin yalın gücü"nün insanı en ezici dışsal koşullardan çekip çıkarabileceği idi.[28] Okuyucuları, Maimon'un "karanlık Litvanya"daki Yahudi yaşamını anlatan renkli betimlemelerine, ve kendilerince ilkel bir cehalet hâlinden – kimseden yardım görmeden ve tümüyle kendi kendini yetiştirerek – saf bir felsefi bilgi âlemine yükselmedeki başarısına hayran kaldılar. Okuyucularının görüşleri, kendi zaman ve mekânlarının önyargılarını yansıttı. Heinrich Graetz adında önde gelen bir 19. yüzyıl Yahudi tarihçisi aynı önyargıları dile getirecekti. Tek üzüntüsü, Maimon'un kaleme aldığı ilkel "Polonya Yahudileri" ile ilgili tasvirlerin başka yerlerdeki Yahudilere de atfedilebileceği idi.

Maimon son yıllarını felsefeye meraklı Prusyalı bir kontun malikânesinde köpeği Beline ile birlikte yalnız geçirdi. 46 yaşında alkolizmden öldü. Otobiyografisinin son satırlarında "henüz huzura eremedim, fakat quo nos fata trahunt retrahuntque sequamur" (kaderimiz bizi nereye sürüklerse oraya gitmeliyiz), diye yazdı.[29]

Maimon'un ikinci kez Berlin'e yerleşme girişiminden kısa bir süre sonra, Christian von Dohm adında Prusyalı bir devlet memurunun, Almanya Yahudilerinin yurttaşlık ve siyasi özgürlüklerini talep eden bir çalışması yayımlandı. Bu yayın büyük sansasyona yol açtı. Daha önce hiç kimse böyle bir şey yapmamıştı. Dohm cesaret isteyen bir davranışta bulunmuştu: Sonuçta Friedrich yönetiminde alt düzeyde bir bürokrattı. Eski bir tarih öğretmeni, üniversite öğretim üyesi ve Lessing ile Nicolai'nin yakın arkadaşı olarak Mendelssohn'un entelektüel gece toplantılarının müdavimlerindendi. Bu projesi hakkında Mendelssohn'la son birkaç yıl görüş alış verişinde bulunmuştu. Kim bilir, düşüncelerini bir kitapta toplaması belki de Mendelssohn'un teşviki ile olmuştu. 1781'de yayınlanan kitabın adı, *Yahudilerin Yurttaşlıklarının Gelişmesi Üzerine*" idi.[30]

Yahudiler hakkında siyasi bir tez olduğundan, Dohm'un kitabı Almanya'da dini tartışmalardan kaçınan ilk çalışmaydı. Dohm, insani ve siyasi düşüncelerin bileşimini göz önünde bulundurarak,

sadece sosyal, ekonomik ve ahlaki konulara odaklandı. Ona göre Yahudilerin özgürleşmesi hem ahlaki açıdan doğruydu, hem de toplumun genel çıkarı için şarttı. Yahudiler (Dohm onlardan "sünnetli kardeşlerimiz" diye söz etti) bir kez sınırlamalarından kurtulsalar, ondan sonra "daha mutlu" ve "devletimize daha yararlı" olabileceklerdi.[31]

Dohm'un düşünceleri kısmen Fransa'dan, kısmen de Bağımsızlık Bildirgesi ile güçlü bir model sunan Amerika'dan geldi. Dohm, Yahudilerin "diğer milletlerden daha *verdorben* (ahlakî yönden bozuk) olabileceklerini ve hatta hafif suçları Hıristiyanlardan daha fazla işlediklerini" kabul etmeye hazırdı.[32] Üstelik dinsel önyargıları onları "şiddetle içe kapalı ve toplum dışı" bırakmış olabilirdi. Daha sonraları bu görüşleri nedeniyle antisemitizm suçlamaları ile karşılaşacaktı. Ancak Dohm Yahudilerin içe kapalılığının, yüzyıllar boyunca Hıristiyanlar tarafından maruz kaldıkları baskıların doğal bir sonucu olduğunu da iddia etti. Durumlarının kötüleşmesi, her türlü üretken etkinlikten bilinçli bir şekilde dışlanmalarının bir neticesi olduğundan, sınırlamaların kaldırılması Hıristiyan devletin yükümlülüğü olmalıydı. Devlet Yahudilere yavaş yavaş, adım adım tam ve eşit yurttaşlık haklarını vermeliydi.

Dohm'a göre Hıristiyan devlet, "dinin bölücü ilkelerini bilgece hafifletmedeki" yeteneksizliğinden ötürü "barbarlık"tan ve Hıristiyanlarla Yahudiler arasında ortak bir vatandaşlık bilinci geliştirmedeki başarısızlığından dolayı suçluydu. Yahudiler, tarihteki felâketlerin ve değişimlerin sürüklediği ve bu yüzünden yabancı ülkelerde yaşamak zorunda kalan "talihsiz Asyalı mülteciler"di. Çiftçilik dahil her türlü ticareti ve etkinliği yapmalarına izin verilmeliydi. Onlara işlemeleri için toprak verilmeli ve dini ibadetlerini özgürce yerine getirmelerine müsaade edilmeliydi.

Dohm'un kitabı hemen pratik sonuçlar elde edilmesini sağlamadı. II. Friedrich sadece reçeteyi tanımakla yetindi. Dohm yıllar sonra biyografisinde "daha fazlası beklenmemeliydi" diye yazacaktı. Dohm'a göre Friedrich önyargılara fazlaca bağlıydı. Küçük bir bü-

rokratın, üstelik Fransızca değil de Kral'ın gözünde ilkel bir dil olan Almanca yazmış olması, Friedrich'in durumu "yeniden düşünmesi"ni sağlamaya yetmedi. Mirabeau Kral ile bir sohbeti sırasında Dohm'un kitabını övdü fakat herhangi bir yanıt çıkmadı.[33]

Her şeye karşın, *Yahudilerin Yurttaşlıklarının Gelişmesi Üzerine*, Almanya ve Batı Avrupa'da bir çalkalanmaya yol açtı. Lavater bile Misyonerlik çalışmalarından zaman ayırıp "bilge ve insancıl Dohm! Aşağılananlarının yararına samimi çabaların için sana selâm olsun!" diye övgüler yağdırdı.[34] Dohm'un kitabı birkaç ay içinde çok sayıda takdir veya eleştiri yazısı içeren broşür ve kitapçığın ortaya çıkmasına neden oldu. Ertesi yıl Fransızca çevirisi yayınlandı. Fransa'daki Yahudilerin yurttaşlık haklarını kazanma kampanyasını yöneten Mirabeau ve Abbé Henri-Baptiste Grégoire, Dohm'un gerekçelerini nerede ise kelimesi kelimesine uyarladılar.

Almanya'da Dohm'u destekleyenlerin sayısı genelde karşı çıkanlardan fazlaydı. Tepkileri net bir şekilde kategorize etmek olanağı yoktur çünkü bu konuda yayınlanan hararetli yazıların çoğunda, Dohm'a hem hak verildi hem de karşı çıkıldı. Mendelssohn'un kanaati, Yahudilerin bu tür tartışmalardan uzak kalmaları gerektiği yönündeydi. Fakat bütün bunlara dolaylı olarak katkısı olduğundan o da tartışmalara zevkle katıldı. Dohm'un, Yahudilerin ahlak bozukluğu hakkındaki söylemi kendisini rahatsız etti ve *yurttaşlıklarının gelişmesi* ifadesine itiraz edip, onun yerine yurttaşlıklarının kabulü terimini yeğledi. Mendelssohn aslında Dohm'un girişiminden memnundu. Dohm'a en önemli aleni eleştiri Protestan ilahiyatçı Johann David Michaelis'ten geldi. Göttingen Üniversitesi'nde Doğu Bilimleri profesörü olan Michaelis, *Yahudiler* piyesi nedeniyle Lessing'le kanlı bıçaklı olmuştu. Profesöre göre "asil Yahudi", "şiirsel bir olanaksızlıktı"; eğer olacaklarsa, Çingeneler Yahudilerden önce insan olacaklardı. Michaelis, Yahudilerin – zararlı dinlerini bırakmaları ve Hıristiyanlığa geçmeleri koşuluyla – toplumla kaynaşmasına karşı değildi. Nedenleri hem dini hem pratikti. "Bir halk ki bizimle birlikte (dini sınırlamalar nedeniyle) yiyemez,

içemez; hem bizim gözümüzde hem kendilerinin gözünde sonsuza kadar ayrı kalır" diye, zamanında Tacitus ve antik Yunanlıların yaptığı suçlamalara benzer gerekçeler dile getirdi. "Buna bir de Yahudilerin milli gururlarını ekleyin; onların derebeyliğini kabul etmek, en azından Almanlar ve İngilizler için, dayanılmaz olur!"[35] Yahudilerin tarımla uğraşmasına gelince, Michaelis'e kalsa onları, gerçek Almanlara zarar veremeyecekleri "ıssız bölgeler"e "kolonici" olarak yerleştirirdi.

Dohm'un kitabından kısa bir süre sonra, kadın hakları üzerine ilk Alman kitapçığı yayınlandı. Theodor von Hippel'in, *Kadınların Yurttaşlıklarının Gelişmesi Üzerine* (1782) adlı kitabın adı ve içeriği Dohm'unkinden esinlenilmiş olabilirdi. Dohm'un çalışması basıldığında, Avusturya'da İmparator II. Joseph'in, Yahudilerin eş-insanlıklarını resmen tanıyan "Hoşgörü Fermanı" yayınlandı. Bu gelişme üzerine Hamburglu Alman şair Friedrich Klopstock, İmparator'u, "paslı kılıcı Yahudilerin yaralı kolundan" çıkardığı için selamladı.[36] Aslında Klopstock'un İmparator'a atfettiği "kurtarıcı" rolü pek de garanti değildi. İmparator Joseph açıkça, yayınladığı hükmün Yahudileri Kilise'nin sinesine çekmesini umduğunu beyan etti. Bunun dışında fermanda, çeşitli yerlerde ve özellikle de Viyana'da oturmalarına izin verilen Yahudilerin sayısındaki sınırlamalar aynen korundu. İmparator, yeni elde ettikleri "hoşgörü" karşılığında Yahudilerden büyük kârlar elde etmeyi umdu. Çocukları da zamanı gelince aynı vergileri tekrar ödeyeceklerdi. Hoşgörülenler, Hıristiyanlığa geçmedikleri sürece vatandaşlıktan yoksun kalmayı sürdürecekler ve devlet memuru olamayacaklardı. O sıralar Viyana'da ev sahibi olmaları ve bir sinagog inşa etmeleri hâlâ yasaktı fakat bundan böyle istedikleri işi ve mesleği nihayet yapabilecekler ve üniversiteye kaydolabileceklerdi.

Avusturya'da tanınan ödünler bu denli kısıtlı olmasına rağman, Prusyalı ve diğer Alman yöneticiler bunları taklit etmeyi dahi düşünmediler. Avusturya'da da, fermanın uyandırdığı büyük umutlar en küçük hükümlerin bile düzensiz ve kararsızca uygulanması sonucun-

da çabucak dağıldı.

Mendelssohn bu sonucu öngörmüştü. Saygınlığı artık Avrupa'da hiçbir Yahudi'nin ulaşamayacağı düzeydeydi. Arkadaşı Lessing'in yazdığı *Bilge Nathan* adlı yeni oyun itibarını daha da arttırdı. Oyunun kahramanı "bilge ve asil Nathan" Mendelssohn'u simgeliyordu. Oyunun galası 1783'te Berlin'de oynandı. Viyana ve Frankfurt'ta ise oyun yasaklandı.

Lessing'in Nathan'ı, Shakespeare'in Shylock'unun antitezidir. Oyun cesaretle bütün dini ve ulusal önyargılara saldırır: "Daha iyi tanrı" düşüncesi saçmadır, bu fikrin yayılması "dinsel öfke"ye neden olur. Bütün dinlerin özü, iman değil, ahlaki davranışlardır. Lessing, çok güzel ve açık dizelerle Aydınlanma'nın en saf ülkülerini vurgular: Höşgörü, kardeşlik ve insanlık sevgisi. Oyun, Haçlılar döneminde Kudüs'te geçer. Oyunda bir babanın üç oğluna verdiği üç mucizevi yüzüğün öyküsü anlatılır. Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ın sembolü olan yüzükler, inançları tam olduğu sürece onlara Tanrı ve insan sevgisi temin eder.

Oyun, "Alman" ve "Hıristiyan" olarak alınganlık gösteren birçok kişiyi kızdırdı. Voltaire'in *Candide*'i hiçbir zaman Lessing'in *Bilge Nathan*'ı kadar düşmanlıkla karşılaşmadı. Buna karşın 19. yüzyıl boyunca Yahudiler Lessing'in oyununu kendi Magna Carta'ları gibi gördüler. Oyunun sadece şiirsel bir hayal ürünü olduğunu, bir referandumun sonucu olmadığını önemsemediler. Lessing'in, bir rahibin oğlu olarak karma evlilikleri, azınlığa mensup eş çoğunluğun dinine geçmedikçe, bağışlamaktan kaçındığını da önemsemediler.[37]

Mendelssohn eşitsizliklerin şiddetle farkındaydı. Kendisine duyulan yaygın saygı ile dindaşlarına duyulan yaygın, yumuşak bir ifade ile söylemek gerekirse, saygısızlığın arasındaki zıtlığı hissetti. Fiziksel olarak hâlâ kambur ve kekeleyen acayip bir figürdü. Dresden'i bir ziyareti sırasında kapı muhafızı tarafından bile tanındı fakat yine de giriş vergisini ödemesi gerekti. Yerel yetkililerin bu olaydan haberdar olmaları üzerine alınan para bir özürle birlikte

hemen kendisine iade edildi. Fakat bu olay onda iz bıraktı. Mendelssohn'un karısı Fromet, kocasına gösterilen saygıdan hoşnuttu fakat başkalarının sıkça sürdürdüğü aşağılamalar karşısında en çok sevdiği ifadesini dile getirirdi: "Wie mies ist mir vor tout l'univers!" (Benim önümde tüm evren ne kadar zavallı).[38] Mendelssohn çifti bir akşam Berlin'de bir konser salonuna girdiğinde tüm dinleyiciler ayağa kalkıp onları alkışladı. Mendelssohn gayet iyi farkındaydı ki salonda bulunanların bu alkışları, mutlaka (Yahudileri) kabul etmekten, hatta hoş görmekten yana oldukları anlamına gelmiyordu. Onlar, kendi önyargılarını, Mendelssohn'un bir istisna, başka bir deyişle asil, "Yahudi olmayan" bir Yahudi olduğu önyargısını alkışlıyorlardı. Nitekim kısa bir süre sonra, bir Yahudi genci Berlin *Singakademie*, Müzik Akademisi'ne başvurduğunda talep, "bir Yahudi'nin müzik bestelemesi matematiksel olarak olanaksız" olduğundan reddedildi.[39] Mendelssohn, bir keresinde Benedict keşişi Maurus Winkopp'a şöyle yazdı: "Sözde hoşgörülü bu ülkede kendimi öylesine kuşatılmış hissediyorum ki, yaşamım gerçek hoşgörüsüzlükle öylesine sınırlanmış ki, sırf çocuklarım uğruna kendimi gün boyu bir ipek fabrikasına kilitliyorum, tıpkı sizin kendinizi manastıra kapatmanız gibi."[40]

O dönemlerde yazarlar, aydınlanmacı olanlar da dahil, yapıtlarında, asil ve yardımsever Yahudi karakterine daha sık yer vermeye başladılar. Böylece, belki de aslında bir Yahudi'nin "iyi" sayılması için, çoğu ölümlüden daha iyi olması ve kendisi olmaktan vazgeçmesi gerektiğini vurgulayan klişeyi onayladılar. Johan Gottfried von Herder, felsefi görüşlerinden dolayı Spinoza ve Mendelssohn'un kendisine "Yahudi" gibi görünmediklerini yazarken, bu görüşü yankılandırdı. Genç Goethe de aynı tuzağa düştü. Bir gün Isachar Falkensohn Behr adlı birinin *Polonyalı Bir Yahudi'den Şiirler* isimli ince bir şiir kitabı ile karşılaştığında çok heyecanlandı. "Yabancı ve soğuk bir gökyüzünün altında doğan, dünyamıza yeni girmiş" böylesi bir Yahudi'nin mutlaka ateşli bir ruhu ve söyleyecek gerçekten şiirsel ve önemli şeyleri olması gerekir, diye düşündü.

Goethe, Behr'in şiirlerinin herhangi bir Hıristiyan etudiant de belles lettres (edebiyat öğrencisi)nden daha üstün olmadığını fark edince hayal kırıklığına uğradı. Şiirler tümüyle "vasattı", diye yakındı ve kuşkusuz haklıydı. Peki ama Goethe neden Behr'in Yahudi geçmişinin olağanüstü sanatsal çabaları garantilediğini varsaymıştı?

19. yüzyıl boyunca, umut dolu Alman Yahudi nesilleri, Mendelssohn'u koruyucu melekleri olarak kutladılar. Onlar da Mendelssohn gibi, dinsel kimliğin durağan sınırlarının ötesinde akıllı insanlardan oluşan daha büyük bir cemaatin oluşmasının arayışı içindeydiler. Kant, Mendelssohn'un en yetenekli okuyucusu olarak, bu arayışı erkenden duyumsadı ve Mendelssohn'un derin amacını anladığını düşündü. Lessing de aynı duygular içindeydi. Ölümünden kısa bir süre önce Prusya'dan göç etmek isteyen Yahudi bir tanıdığını Mendelssohn'a gönderdi. "Adamcağız önce sizinkiler tarafından galeyana getirildi, sonra da bizimkiler tarafından kötü davranışa maruz kaldı. Senden, kendisine Avrupa'nın hem Hıristiyanların, hem de Yahudilerin bulunmadığı herhangi bir bölgesine giden en kısa ve emin yolu göstermenden başka bir şey istemiyor. Onu kaybetmek istemiyorum. Gideceği yere sağ salim vardığında ben de en kısa zamanda kendisini izleyeceğim."[41]

Lessing, Mendelssohn kendisine cevap veremeden öldü. Acaba Mendelssohn onu, o efsanevi ülkeye dek takip eder miydi? İkisi de insanlığın kardeşliğine inandılar. Siyasi anlamda "bir *Mensch*", yani düzgün insan olmanın, eşit kabul edilmek için yeterli olduğunu düşündüler – yanıldıklarını şimdi biliyoruz –. Ortak insanlık düşüncesi, 18. yüzyıl boyunca Rousseau'dan başlayıp, ansiklopedistlere ve Mozart'ın *Sihirli Flüt*'üne kadar pek çok kişiye nüfus etti. Bu düşünce Lessing'in *Yahudiler* ve *Bilge Nathan*'ının ana temasıydı. Nathan'ın tek dileği düzgün bir kişi olarak tanınmaktır. Sultan Selahaddin kendisine kimliğini sorduğunda yanıtı, *Ich bin ein Mensch* - ben bir insanım, olur. Bu yanıt, bu güne dek seyirciler tarafından hep alkışlarla karşılanmıştır.

Nathan karakterinde Mendelssohn'u yansıttığını düşünmekle Lessing arkadaşını yanlış değerlendirmiş olabilir. Hannah Ardent'e göre, bugün biliyoruz ki Nathan'ın ünlü yanıtı, eğer Mendelssohn'un düşüncesini yansıtıyor idiyse, bu "gerçekten acayip ve tehlikeli bir kaçınmadan başka bir şey değildi."[42] Gerçek yaşamda efsanevi dünyanın aksine, her şeyden önce *Mensch* (insan) olmakta ısrar etmek, bir kimsenin insanlık haklarına saygı duyulmasını sağlamaya hiçbir zaman yeterli olmadı. *Mensch* olmak kişisel bir nitelikti, siyasi değil. Gerçek dünyada azınlıklar, farklılıklarının kabul edilmesini ve, eğer şanslıysalar, farklı olma haklarını kazanmak istiyorlarsa, siyasi varlıklar olmalıydılar. Bu sayede er veya geç eşitliği de elde ederlerdi. Siyasi anlamda sadece *Mensch* olduklarında ısrar ederlerse - Ardent'in ifadesi ile - baştan kaybolurlardı.

3

Minyatür Ütopyalar

Mendelssohn yaşamının son on yılında geniş toplumun kültürüne yakın yeni bir Yahudi neslinin yetişmekte olduğunu gözlemledi. Ortaçağdan bu yana hiçbir Alman Yahudi cemaatinde böyle bir durum gözlenmemişti. Ve bu yeni neslin mensupları, en katı gelenekçiler dışında genellikle herkes tarafından Yahudi olarak görüldü. Gelenekler çatırdıyor, çatlakların arasından içeri hoşgörü sızıyordu. Ayrılık duvarları ilk olarak, Mendelssohn gibi asimile olmalarına ve her iki dünyada da yaşamalarına izin verilen bir iki "istisnai" Yahudi'nin yaşadığı Berlin'de yarıldı. Bu durumdan en çok yararlananlar varlıklı ve ayrıcalıklı orta üst sınıf Yahudilerin oğulları ve kızları oldu. Bunlar Mendelssohn'un Alman dili ve kültüründe ustalaşma emrini ciddiye almışlardı. Ebeveynleri ya onlara özel eğitmenler tutmuşlar ya da onları Alman okullarına göndermişlerdi. Berlin dışında Almanya'nın hiçbir yerinde henüz böyle bir açılma söz konusu değildi.

Gençlerin gözünde bütünleşmenin yolu, Goethe'nin *Wilhelm Meister* adlı romanında tanımlandığı gibi *Bildung*'a, yani eğitime rağbet etmekten geçiyordu. Romandaki tanıma göre Bildung, insanın kendisinin ve kişiliğinin, Aydınlanma ülküsüne uyumunu sağlayacak şekilde incelmesiydi. Yahudi olarak kalacak olmalarına karşın, *Bildung* ve *Kultur* onları yüzde 100 Alman yapacaktı. Hepsi de dindar ailelerin çocukları olan bu ateşli gençlerin öz-gelişim ve zarafete olan bağlılıkları, merkezinde kutsal dini törenler bulunan sımsıkı kapalı bir düzenden, merkezinde insan olan özgürleştirilmiş bilinemezci bir kültüre olan yolculuklarını yirmi veya otuz yılda tamamlamalarını sağladı. Başka yerlerdeki, özellikle Doğu Avrupa'daki emsalleri için bu süreç daha uzun zaman alacaktı.

Bu gençlerin arasından öne çıkanlar, Mendelssohn'un üçü erkek, üçü de kız olan çocukları ile İbranice'nin canlandırılması ve Tevrat'ın çevirileri projelerindeki en yakın yardımcıları idi. Bu yardımcılardan biri tüccar prens David Friedländer'di. Friedländer'in Mendelssohn'un varisi olması ve Alman Yahudiliğinin entelektüel öncülüğünü devralması bekleniyordu. Ancak yetenekli ve sadık olmasına karşın Mendolssohn'daki iki kültürü birleştirme tutkusu onda yeteri kadar yoktu. Mendelssohn'un dinine sıkı sıkıya bağlılığının, görüşlerini gelenekçilere hoş göstermek için bir taktik olduğundan kuşkulanan birçok kişiden biri olarak Friedländer düzenli olarak ibadet etmeyi Mendelssohn henüz hayattayken bırakmıştı. Mendelssohn'un çocuklarının da dinlerine olan ilgileri, özgürleşmeye olan ilgilerinden daha azdı. Mendelssohn'un çocukları temelde deisttiler ve geleneksel Yahudiliği, dinlerin taş devrinden kalma bir kalıntısı olarak gördüler.

Mendelssohn, çocuklarının ve yardımcılarının bu duygularından tümüyle bihaber kalmış olamazdı. Hatta bazı açılardan kendisi de bundan sorumlu tutulabilirdi. 1786'daki ölümünden önce en büyük oğlunun İbranice çalışmayı bırakmasını ve Friedländer gibi düzenli ibadet etmekten vazgeçmesini kabul etmiş

göründü. Mendelssohn Friedländer'i, vasiyetinin edebi alandaki hükümlerini yerine getirmekle görevlendirdi ve son kitabını, "sevgili bir yardımcı ve destekçi" olarak ona adadı.

Friedländer yurttaşlık kavramını önemseyen biri olarak asıl görevinin dini bir reformu teşvik etmek olduğunu düşündü. Königsberg'de varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu. 1771'te II. Friedrich'in ayrıcalıklı saray Yahudilerinden David İtzig'in kızı ile evlendi. Mendelssohn'un teşvikiyle geleneksel Yahudi dua kitabını Yüksek Almanca'ya çevirdi. Sadece ayrıcalıklı zenginlerin değil, meteliksiz gençlerin Almanca öğrenmelerini, genel eğitim almalarını ve Yahudi olmayan öğrencilerle karışmalarını sağlayan ilk Yahudi Freischule, yani Serbest Okul'u açtı. Friedländer'in Serbest Okul örneği kısa sürede – Dessau, Hamburg ve Frankfurt dahil – bir düzine başka Alman şehrinde taklit edildi.

1790'a gelindiğinde Friedländer Prusya Yahudilerinin baş sözcüsü olmuştu. II. Friedrich döneminde yurttaşlık hakları konusunda bir reformun olabileceği ümidi pek olmamıştı. Prusyalı Yahudiler, II. Friedrich'in varisi II. Friedrich Wilhelm'in (1786 – 97) hükümranlığında da olumlu gelişmeler olabileceğini beklemediler. Kral sadece sıkı ilişkiler içinde bulunduğu birkaç kişiye iyilikte bulunmaya meyilliydi. Bunların arasında Berlin'de oturma izinlerinin süresinin dolması tehlikesi bulunan Mendelssohn'un dul eşi ve altı çocuğu da vardı. Kral, Friedländer'in, kötü tanınan 1750 hükümlerinin iptalini ve Dohm'un önerdiği reformları uygulamasını talep eden başvurusunu reddetti.

Bu dönemde Yahudi azınlığa uygulanan yönetim düzeni, keyfi genel kurallar ile özel izinlerin çelişen bir karışımıydı. Aralarında Friedländer'in de bulunduğu yirmi bir önemli Yahudi, Prusya vatandaşlığı elde etti. Geri kalanlar - yüz bin kişiden fazla – eskiden olduğu gibi eski fermanın baskıcı kurallarına tabi kaldı. Neyse ki genel önyargılar, en azından eğitimli sınıflar arasında, sanki azalır gibiydi. 1779'da yayınlanmış, yazarı bilinmeyen "Prusya Kraliyet Devletleri Arasında Bir Gezgin" adlı kitapta, Berlinli Yahudilerin üst düzey

uygarlık ve tavırlarından övgü ile söz edildi: "Masum uğraşlara katılarak Hıristiyanlarla sosyal ilişkiye giriyorlar....Her zamankinden çok okumayı seviyorlar. Haftalık dergilere ve tiyatro oyunlarına aynı önemi gösteriyorlar ve böylelikle şiirsel duyguları ile estetik duyarlılıklarını besliyorlar. Roman okuma çılgınlığı bulaşıcı bir hastalık gibi yayılıyor. ... Fakat hepsinden çok tiyatroyu* seviyorlar. Cumartesileri parterdeki yerlerin çoğunu işgal ediyorlar. Güzel havalarda topluca dışarı çıkıp Tiergarten çevresinde ve Unter den Linden caddesi boyunca geziniyorlar."[1] Kitapta Yahudi kadınlardan, sanata olan bağlılıklarından dolayı övgüyle söz edildi. Bütün yeni kitapları okuduklarının söylendiği belirtildi. Yazar şunu da ekledi: "Aralarında gerçek güzeller de var." Almanya'nın veya Avrupa'nın başka hiçbir yerinden günümüze Yahudiler hakkında böyle bir belge ulaşmamıştır.

1786'da, Friedrich Nicolai'nin Berlin hakkında yazdığı bir rehber kitapta, Berlinli Yahudiler arasında, okumuş kişilerin, zevk sahibi erkek ve kadınların ve edebiyat tutkunlarının ne kadar yaygın olduğu belirtildi. 1788'de Shakespeare'in *Venedik Taciri* oyunu Berlin Ulusal Tiyatrosu'nda sahnelendi. Perde açılmadan önce başrolü oynayan aktör sahneye çıktı ve seyircilere, "akıllı Berlinlilerin artık Mendelssohn'un dindaşlarına daha fazla saygı duymaya başladıklarını" hatırlattı.[2] Seyircilerden, Shylock karakterinden hareketle Yahudiler hakkında genel yargılar çıkarmamalarını istedi. 1789 Eylül'ünde *Vossische Zeitung* gazetesinde, "allerhöchste Bewilligung" (en üst düzey onay, yani kralın onayı) ile Berlin'de kurulacak bir sığır ve perakende pazarının, Yahudilerin Sukot bayramı nedeni ile iki gün ertelendiği bildirildi. Birkaç yıl sonra K. A. Böttiger adlı bir gazeteci, Yahudileri, Berlin'de oynadıkları öncü rollerinden dolayı kutladı: "O kadar ki, zevk sahibi olma ve felsefe meselelerinde Hıristiyanlar kendi küçük ve yetersiz lambalarını Yahudilerin aydınlanma tellâllarının yağı ile beslediler."[3] (Bu tür bir genellemenin ardındaki nedenlerin çeşitli ve karmaşık olması gerekir.)

---

* 18. yüzyılda tiyatro, öncü sosyal düşüncelerin ortaya konduğu temel platformdu.

Aynı dönemlerde popüler Yahudi şairler ortaya çıktı. Friedländer'in ifadesi ile bazıları aşağıdaki Teutonyalı şair kadar bayağı olabildiler:

Ayyaş

İnsanın çok içki içebilmesi
Göründüğü kadar akıllı bir davranış değildir
Deniz binlerce akarsudan içer,
Yine de, sarhoş veya ayık, kim hayâl edebilir ki
Susamışlığının sonsuza dek giderilebildiğini.

Ephraim Moses Kuh[4]

Bir başkası, Berlinli Yahudiler arasında "tüccarların, nakliyecilerin ve dövizcilerin bile umulmadık kavrama yeteneğine sahip olmalarını" kayda değer buldu.[5] Tabii ki gereğinden fazla iyi değerlendirmeler yapılıyor olabilirdi. Heinrich von Kleist adında bir şair, kız kardeşine gönderdiği bir mektupta, Yahudilerle arkadaşlığı "eğer eğitimlerinden dolayı bu kadar hava atıyor olmasalardı" yeğleyebileceğini yazdı.[6]

* * *

Ortaya çıkan bu yeni hoşgörü ortamı, sınırlı ve göreceli olsa da hiçbir yerde, 1780'lerin sonu ile 1790'ların başı arasındaki dönemde Fransız tarzı edebiyat salonlarının ani gelişimi kadar belirgin olmadı. Daha önce bir "karma" Pazartesi Kulübü olmuştu ama bu sadece erkekler içindi. Lessing, Mendelssohn, Nicolai ve diğerlerinin katıldığı bu kulüp Berlin'deki aydınlar arasında aydınlanmanın ilk parıldamalarını yelpazelendirmişti. Yeni edebiyat salonları ise önde gelen aristokrat ailelerin mensuplarının katılması ve kadınların da önemli bir rol üstlenmesi ile öncekinin temin ettiği alanı daha da genişletti. Fransa'da kadınların bu alandaki faaliyetleri on yıllardır düzenli olarak sürüyordu. Prusya'da ise bu duyulmamış bir yenilikti. Berlin'de saray efradı çoğunlukla erkekti ve sıkıcı olmasıyla

ünlüydü. II. Friedrich'in kraliçesi (erkeklerle ve tazılarla arkadaşlığı yeğleyen) kocasından ayrı yaşardı. Kural olarak kadınlar bilimsel toplantılarda ve edebî salonlarda hoş karşılanmazlardı. Hıristiyan kadınlardan daha kapsamlı ve disiplinli sınırlamalara maruz kalan genç Yahudi kadınlar için bu kuralı yıkmak iki kat daha zordu. Hem sonra, bir Fransız düşesinin veya yüksek burjuvasının bir salon işletmesiyle, bir dövizcinin veya bir ipek tüccarının bekar kızının veya bazen de karısının bu işi yapması farklı şeylerdi. Berlin'deki salonlar, Hıristiyan sınıflar sisteminin dışında kaldı. Buraları inatçı ve aykırı Prusyalı aristokratların evlerinde pek karşılaşamayacakları orta sınıf şairlerle, yazarlarla, aktörlerle, genç Yahudi kadın ve erkeklerle resmi olmayan bir ortamda karışma fırsatı bulabildikleri serbest arenalar oldular. Madame de Staël Berlin'i bir ziyareti sırasında, Yahudi salonlarının bütün Almanya'da, aristokratların ve burjuvaların, sigara ve bira kokmadan serbeste buluştukları tek yer olduklarını gözlemledi.

Bu yeni Berlin salonları, Yahudilerin özgürleşme ülküsüyle kadınların özgürleşme ülküsünü ilişkilendirdi. Ancak genelde bu toplantılar, Fransa'daki benzerlerinin aksine siyasi değildi ve neredeyse sadece sanatın ve Romantik dönemin modası olan arkadaşlığın gelişmesiyle ilgiliydi. Salonlar, belirgin duygusal erotizmleri ile bir dönem için bir tür Masonluk, kalbin bir komplosu ve konformist olmayanlar için emin bir liman oldular. Salonlar açıldıkları ilk günlerinden itibaren Mendelssohn'un kızları Dorothea ve Henriette, David Friedländer, Humboldt kardeşler (Alexander doğacıydı ve ilerde Güney Amerika'yı keşfedecekti, Wilhelm önemli ve özgürlükçü bir eğitmendi), heykeltıraş Johann Friedrich Schadow, yenilikçi Luteryen ilahiyatçı Friedrich Schleiermacher, erken Romantik dönem şairleri Heinrich von Kleist, Johann Tieck ve Friedrich Schlegel tarafından ziyaret edildiler. Bu insanları bir araya toplayan sebepler, merak, duygunun Romantik kutlanması ve edebiyata ve özellikle Sturm und Drang (Fırtına ve Gerilim) adlı romanın yeni edebi biçemine duyulan ortak bir tutkuydu.

Gerçekten de *salonnières*, yani salon yöneten Yahudi kadınlarının Almanya çapında bir Goethe modasına yol açtıklarına inanılır. Kendileri de, müdavimlerinin çoğu da yirmili yaşlarının başındaydı. Hepsi en içten düşüncelerini paylaşmak, hediye, şifreli mektuplar ve olasılıkla gizli işaretli öpücükler verme saplantısı geliştirdiler.

Fransız hoppalığı bu salonlara yeni yayımlanan Almanca kitaplar ile birlikte girdi. Viktorya ve 1860'ların daha milliyetçi dönemlerinin aşırı erdemli Yahudi tarihçileri bu salonları işleten genç Yahudi kadınlarını "ahlak bozukluğu"na yol açmakla suçladılar. Heinrich Graetz, *Yahudilerin Tarihi* adlı anıtsal yapıtında, salonların atmosferinin Yahudi kadınların kutsal iffetini ihlâl ettiğinden yakındı. Sallonières, yani salon işleten Yahudi kadınlarını Midianite (Kuzey Arabistan'da yaşamış antik bir halk) fahişelerine benzetti: "Eğer Yahudi düşmanları, İsrailoğulları'nın gücünü kırmayı tasarlamış idiyseler, Yahudi kadınlarına ahlâksızlık bulaştırmaktan daha iyi bir yöntem bulmuş olamazlardı. Bu, Midianitelerin uygulamış oldukları Yahudi erkeklerini ahlâksızlıkla güçsüzleştirme planından daha etkiliydi."[7] Graetz'in Friedländer için de söyleyeceği aynı sertlikte sözler vardı. Onu, kendinden nefret etmekle ve kibirli Hıristiyanlara katılmaya gıpta etmekle suçladı.

Prusya sosyal yaşamının katı atmosferi içinde, edebiyat salonlarının gayri resmi havası en güçlü çekim unsurunu oluşturdu. Berlin'de henüz üniversite yoktu. II. Friedrich Wilhelm'in hükümranlığı döneminde saray yaşamı dayanılmayacak kadar donuktu. Gelişmekte olan Hıristiyan orta sınıfının kültürel ufukları hâlâ sınırlıydı. Buna karşın salonlarda Yahudi ev sahibeleri nükteli sohbetler ve iyi arkadaşlıklar geliştirdiler. Sonuç, her iki cinsiyetten genç Yahudiler ile onlarla aynı kafa yapısındaki Prusyalı gençlerin yirmi yıl önce düşünülemeyecek arkadaşlığıydı. Mendelssohn günlerinin mütevazı başlangıçlarının çok ötesine ulaşıldı. Genç şair Ludwig Levin 1801'de Amsterdam'ı ziyaretinde kız kardeşi Rahel'e şöyle yazdı: Amsterdam'da "Yahudilerle Hıristiyanlar rezilcesine

ayrı. *İl n'y a qu'un seul Berlin!*" (Sadece bir Berlin var!) Salonlar, bir veya iki on yıl boyunca her yerdeki Yahudilerin gözlerini kıskançlıkla Berlin'e çevirmesine neden oldu.

İlk salon işleten hanımlar, misafirlerini akşamın erken saatlerinde, ailelerinin geniş ve rahat evlerinde şiir okuma, küçük sandviçler ve içkiden oluşan bir ikram karışımı ile ağırladılar. Genellikle servet ve unvanın, akıl ve kültürle bir arada bulunduğu Fransa'da bu toplantılar kimseyi şaşırtmazdı. Fakat Berlin için bu durum normal değildi. Şaşılacak olan, Berlin'de, kızlarının bu işleri yapmasına olanak tanıyacak maddi gücü olan bu kadar çok Yahudi ailesinin bulunması değildi; zaten daha fakir aileler geçmiş yıllar boyunca düzenli olarak şehirden atılmışlardı. Asıl sürpriz bu ailelerin, en azından çocuklarının sanata karşı bu denli ilgili olmaları idi. Rothschildler (Frankfurt'ta), Warburglar ve Oppenheimlar (Hamburg ve Köln'de bankacı) sanatla ilgili değildiler.

Mendelssohn'un büyük kızı Dorothea babasının Cumartesi günleri düzenlediği akşamüstü davetlerinde genellikle hazır bulunmuştu. Dorothea şimdi de bu yeni sosyalleşme olgusunun önde gelen ruhu ve açılan ilk salon olan, arkadaşı Henriette Herz'in salonunun sürükleyici gücü oldu. Henriette, kendinden yirmi yaş büyük bir doktorla evli olan genç bir kadındı. Dorothea ve birkaç başka *salonnières* ile birlikte büyümüştü. Aynı öğretmenlerden ders almışlar, modern edebiyata ilgi duymuşlardı. Dorothea oldukça kısa boylu, Henriette ise uzun boylu ve heykel görünümlüydü. Berlin'in en güzel kadını olduğu söylenirdi. 1784'te salonunun açılışından kısa bir süre sonra Schadow'un yaptığı bir büst, çarpıcı güzelliğini ortaya koyar: Duygulara hitap eden dudaklar, çıkık elmacık kemikleri, uzun kıvırcık saçlar ve neredeyse kusursuz bir Yunan profili. Henriette'nin kocası Marcus Herz doktordu ve eğitimini Königsberg Üniversitesi'nde tamamlamıştı (sadece tıp fakültesine olmak şartıyla Yahudi öğrenci kabul eden üç üniversiteden biri). Herz Königsberg'de Kant'ın hayranı ve arkadaşı olmuştu. Berlin'de de Kant'ın ününün yayılmasına çalıştı. Doktor Herz, Neue

Henriette Herz. Salomon Pennet'in tablosuna göre yapılan bir oyma. Henriette'nin salonu, diğer salonların prototipiydi ve önemli Alman ve Yahudilerin sosyal anlamda neredeyse eşit olarak ilk kez bir araya geldiği minyatür bir ütopyaydı. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Friedrichstrasse'deki (Yeni Friedrich Sokağı) büyük evinde, asillerin, üst düzey bürokratların, yazarların, Mendelssohn'un, David Friedländer'in ve başka meraklı Yahudi ve Hıristiyanların ilgisini çeken resmi bilim, edebiyat ve felsefe dersleri düzenledi.

Birkaç yıl sonra Herz'in salonu ikiye bölündü. Doktor bir odada bilimsel derslerini yürüttü, Henriette de diğer odada edebiyat arkadaşlarını ağırladı. Kendisinden Goethe'nin bir şiirini yorumlaması istendiğinde doktor soruyu soranı karısına yönlendirdi: "Bu konu onun alanı. Böyle şeylerden o anlar." (Başka bir versiyona göre ise "Böyle saçmalıkları o yorumlar" dedi.)

Kısa süre sonra, Salı günleri düzenlenen Henriette'nin canlı edebiyat toplantıları doktorun derslerini gölgelemeye başladı. Henriette'nin konukları daha genç ve sosyal olarak daha önemliydiler. Henriette ilerde, yaşam öyküsünü anlatırken, salonunun parlak dönemlerini anımsayarak şöyle yazacaktı: "Bilinç büyük eşitleyicidir." "Berlin'deki Hıristiyan evleri..... entelektüel sosyalleşme adına kıyaslanabilecek hiçbir şey sunmadılar." Önde gelen Berlinliler "süregelen önyargılarına karşın" Yahudi evlerinde sunulan ışıltılı arkadaşlıktan "istekli bir şekilde yararlandılar. Kendilerini bir şekilde ayrı gören hiçbir erkek veya kadın olmadı, ... canayakın Prusya Prensi Louis-Ferdinand (II. Friedrich'in yeğeni) dahil", diye yazacaktı.[8]

Berlin'e gizli bir elçilik görevi ile geldiğinde Mirabeau ve başka seçkin yabancı ziyaretçiler Henriette Herz'in salonuna gitmeye özellikle itina gösterdiler. Alexander von Humboldt müdavimlerden biriydi. Henriette kendisine İbranice dersleri verdi. Çeşitli vesilelerle birbirlerine bu dilde aşk mektupları gönderdiler. Humbolt Henriette'ye gönderdiği bir mektupta ailesinin feodal malikanesini *Schloss Langeweile* (Can Sıkıntısı Şatosu) olarak tanımladı. Schleiermacher Henriette'nin salonuna düzenli olarak gelen bir başka kişiydi. Schleiermacher "Duygu ve kalpten gelen" bir din öğütledi ve Henriette'nin çevresine çokça katkı yaptı.

Yahudi misafirlerin gözünde Henriette'nin salonu, günümüz yazarlarından Deborah Hertz'in yerinde söylemi ile, bir "minyatür ütopya" idi.[9] David Friedländer, Ludwig Levin ve diğer aydınlanmış genç Yahudiler buranın lüks ve konforlu ortamında ve bilgili sosyal kişilerle çevrelenmiş olarak, kısa bir süre için de olsa – atalarının yüzyıllar boyunca oldukları gibi – aslında toplum dışına atılmış kişiler olduklarını unutma olanağı buldular. Henriette kendilerini, profilini en güzel şekilde ortaya çıkaran bir baş eğme ile karşıladığında, Friedländer ve diğerlerinin geleceğe iyimserlikle bakmalarını anlamak oldukça mümkündü.

Friedländer 1799'da radikal bir öneride bulundu. Bunu yapmasının nedeni, belki de yakında başlama olasılığı olan bir din değiştirme akımı ile ilgili duyduğu kaygıydı. Din değiştirmeler genellikle oportünist ve pratik nedenlere dayanırdı. Yine de Friedländer din değiştirmeleri onaylamadı. Kendisi oportünist değildi ve Yahudilerin, çoğunluğun dinine "teslim olmalarını" kabul edemedi. Bunun yerine herkesi kapsayacak geniş kapsamlı siyasi bir çözüm aradı. Başka Berlinli "Yahudi ev sahipleri" ile birlikte şehrin önde gelen Protestan amiri Wilhelm Teller'e açık bir mektup – Luther dönemini anımsatan bir tabirle, *Sendschreiben* – gönderdi. Mektupta, İsa'nın tanrısallığını tanımak zorunda kalmama ve resmi

vaftiz törenine tabii tutulmama hakkı tanınması halinde ve ortak ahlaki değerler temelinde, Yahudilerin Luteryen Kilisesi'ne katılmaya hazır olabileceklerini yazdı. Buna karşın, Yahudilik de bazı törensel özelliklerini terk edecekti.

Friedländer'in, başkaları tarafından "kuru vaftiz" diye adlandırılan önerisi, temelde konfedere bir birleşik kilise-sinagog'un kurulmasını öngörüyordu. Friedländer, Aydınlanma'nın öngördüğü evrensel rasyonel dinin Hıristiyanları ve Yahudileri birleştirebileceğini umdu. Bu öneriyi Teller'e yapması tesadüf değildi. Teller belki de tüm Almanya'daki en açık görüşlü ilahiyatçıydı. Vaaz ettiği Hıristiyanlık, rasyonel ve aydınlanmacıydı. Geçmişte Mendelssohn ile yakınlığı olmuştu. Aralarında hoşça sohbetler geçmişti. Bunlardan birinde Teller, Mendelssohn'a, Tanrı Baba'ya inandığına göre, Tanrı Oğul'a neden inanmadığını sormuştu. Üstelik Yahudilerde, mirasın oğullara henüz babaları hayattayken verilmesi eski bir gelenek değil miydi. Mendelssohn'un Teller'e yanıtı da aynı üslupta olmuştu: Babası ölümsüz olan bir oğul mirasa nasıl hak kazanabilir?* İkisi arasında benzer mizahi yazışmalar bir süre devam etmişti.

İleriki yıllarda Teller, Luteryen Kilisesi'nin reformu için militan tavrı ile ünlendi. Teslis'ten ve başka temel dogmalardan hiç söz edilmeyen *Hıristiyanlığın El Kitabı*'nı yazdı. Teller'e göre ufukta bir "dinsel olgunluk çağı" görülüyordu: "Dinin çocukluk döneminde geçerli olan bir çok şey şimdi artık değişmelidir."[10] Friedländer'in, Teller'in, önerisini tamamıyla reddetmeyeceğine inanması için nedenler vardı. Ve kabul edil-

---

* **Teller:** Siz Tanrı Baba'ya inanıyorsunuz
Buna oğlunu da ekleyin ve rahatlayın:
Sizler oğullarınıza miraslarını verirsiniz
Babalarının ölümünden çok önce.
Mendselssohn: Fakat oğul borcunu nasıl ödesin
Kendisi işin başına geçmeden?
Ve mirasını nasıl hak etsin
Ölümsüz ve Tek Tanrı'nın?

mesi halinde öneri, din değiştirenlerin çoğunun yaptığı gibi Hıristiyanlığın dogmalarını ikiyüzlülükle onaylamak zorunda kalmaksızın Yahudilerin, kendilerine tanınmayan medeni ve siyasi hakları kazanmalarını sağlayabilirdi. Friedländer'in girişimi, Mendelssohn'un tüm tasarladıklarını aştı. Mendelssohn kitaplarında Yahudiliği rasyonel bir din olarak tanımlamıştı ve ibadet törenlerini hiçbir zaman sorgulamamıştı. Tüm dinlerin birleştirilmesi çağrısı Mendelsohn'a, örtülü bir hoşgörüsüzlük gibi gelirdi.

Teller'in, Friedländer'in *Sendschreiben*'ına yanıtı dolambaçlı fakat nihayetinde olumsuz oldu. Teller, bir filozof olarak Friedländer'in birleştirmeci duygularını paylaşıyor olabilirdi; fakat Berlin katedralinin amiri olarak bu öneriyi küçümsedi. Yanıtında kullandığı biçem tatlı dilli ve alçak gönüllüydü. Teller, Friedländer'in atalarını, Hazreti İsa'yı reddetmelerinden dolayı affedebilirdi, fakat Friedländer'in, İsa'yı kurtarıcı olarak açıkça inkar etmesini affedemezdi. Friedländer ve diğer aile reisleri, Hıristiyanlığın, Yahudilerin genelde törensel olan dinlerinden daha üstün bir ahlak dini olduğunu kabul etmeliydiler.

İleriki yıllarda Yahudilerin Friedländer'in girişimine tepkisi düşmanca olacaktı ("onursuz bir davranış", kendilerinin rızası olmadan düşmana "terk edilme" girişimi, vs...). 19. yüzyıl tarihçisi Heinrich Graetz, Friedländer'i "maymun" diye niteleyecek kadar ileri gidecekti. Heine ise, Friedländer'in, bir "deri üstü çıbanını kan akıtma" yöntemi ile tedavi etmeye çalışmakla dalgasını geçecekti. Önerinin yapıldığı sırada Yahudilerin tepkisi daha sakindi ve en azından Berlin'de sessiz bir destekleyicilikteydi. Kamuoyu önünde herhangi bir eleştiri sesi yükselmedi gibi görünüyor. Sıkı gelenekçiler hiç tepki göstermediler. Kısa bir süre sonra Friedländer Berlin Yahudi cemaatinin başkanı seçildi.

Buna karşın Protestan sözcüler nerdeyse bir ağızdan Friedländer'in önerisini kınadılar. Kullandıkları dil sertti. Friedländer'in "saygısızlığı" üzerine yapılan kışkırtmalar aylarca sürdü. Friedländer'la Henriette Herz'in salonunda tanışan Friedrich Schleier-

macher, öneride belirtilen, İsa'nın bir Yahudi hahamı veya peygamberi olduğu savını protesto etti. Hıristiyanlık "Yahudileştirilmemeliydi". Schleiermacher, Hıristiyanları, böyle bir "hastalıkla" "aşılanmamaları" için duyarlı olmaya çağırdı. Sonra da Friedländer'in müdavimi olduğu Henriette'nin salonuna hiçbir şey olmamış gibi gitti. Henriette, kocasının ölümünden sonra Schleiermacher'in güçlü etkisi altına girdi ve dinini değiştirdi. Schleiermacher onu, bir zamanlar canlı bir din olan Yahudiliğin artık pratik olarak ölmüş olduğuna ikna etti. "Onun üniformasını giyenler sadece mumyası etrafında ağlayıp yasını tutuyorlar."

Edebiyat meraklısı Yahudi hanımlar sadece Berlin'de değil, Alman edebiyatının başkenti, Goethe'nin Weimar'ında da revaçtaydılar. Goethe'nin sekreteri Friedrich Riemer, "Yahudi kadınların en üst düzeyde duyarlı dinleyiciler olma yetenekleri var", diye bir yorumda bulundu. "Goethe yapıtlarını onlara ezbere okumayı severdi"[11] Edebiyat ve felsefe meraklısı Yahudi kadınların bu beklenmedik öne çıkışı hiciv konusu oldu. Bir gazete karikatüründe parkta oturan bir Yahudi diğerine şöyle diyordu: "Rahel'ime Cakagoric Amberatif'i öğretmeye başladığımdan beri ne kadar çekici olduğunu bilemezsin... Kesinlikle insanüstü oldu."

Henriette Herz'i kısa süre sonra, II. Friedrich'e Yedi Yıl Savaşları'nı kazandıran para basımcısı Veitel Ephraim'in torunları Marianne ve Sara Meyer takip ettiler. Marianne ve Sara, Goethe ile yazıştılar ve ileriki yıllarda Prusyalı aristokratlarla evlendiler. Bu salonların en ünlüsü ve muhtemelen en canlısı 1791'de, yirmi yaşında ve bekâr olan Rahel Levin tarafından açıldı. Rahel diğer bazı Yahudi ev sahibeleri gibi güzel veya "egzotik" değildi. Orta boyluydu, katran gibi siyah saçları ve berrak gözleri vardı. Yüzü şişik görünümlü, çenesi normalden uzundu. Zengin de değildi. Babası birkaç yıl önce ölmüş ve kendisini sıkıntılı bir durumda bırakmıştı. Salonu, şık bir malikânede değil, babasının Jägerstrasse sokağındaki evinin tavan arasındaydı. Rahel burada haftada birkaç kez açık davetler düzenlerdi. Ziyaretçiler, akşamüstleri Lessing'in bir tablosu

altında toplanlardı. Kendilerine açık çay ve bir tür simitten başka bir şey ikram edilmezdi. Buradaki asıl cazibe, Rahel'in kişiliği, sevecenliği ve sohbetiydi. Duyarlılığı ve zekâsı az rastlanır bir kadındı. Hayranları arasında Henriette'nin dostları Schleiermacher, Humboldt kardeşler, Kleist, Schlegel ve Tiegel ile ilerleme kaydeden Yahudi şairler, oyun yazarları ve Friedrich von Gentz (gelecekte Metternich'in sağ kolu) gibi önemli Prusyalı asiller vardı. Ayrıca opera sanatçıları, yabancı diplomatlar ve II. Friedrich'in yeğeni ile evlenen Polonyalı prens Anton Heinrich Radziwill ile Friedrich'in yeğeni Prens Louis-Ferdinand (ikisi de amatör besteciydiler) da ziyaretçiler arasındaydı. Biyografisine göre Louis-Ferdinand "yakışıklı, şımarık, azıcık devrimci ve sürekli borç içindeydi. Ailesine ve mensup olduğu sınıfına karşı devrimci, yetenekli fakat kafası karışık, hüzünlü ve ilaveten genellikle akşamüstünün erken saatlerine gelindiğinde sarhoştu."[12] Yine de, Louis-Ferdinand, Rahel Levin'in, pek çok arkadaşı için ne ifade ettiğini, kendisine gönderdiği bir mektupla en iyi şekilde tanımladı:

> "Je serais cet après-midi entre six et sept heures chez vous, chère at aimable Mademoiselle Levin, pour raissoner et déraisonner avec vous pendant deux heures. Gentz'e söylediğim gibi siz bir ahlâk ebesisiniz ve insanı öylesine tatlılıkla, öylesine ağrısız ağırlıyorsunuz ki en acı düşünceler dahi geride hoş bir duygu bırakıyor."[13]

Şair Jean Paul şöyle yazdı: Başka yerlerde "birbirlerinin boğazına sarılan" aydınlar, Yahudiler, Prusyalı bürokratlar, asiller ve diğerleri, (Rahel Levin'in) "çay masasında arkadaşça" olmayı beceriyorlardı.[14] Goethe bile bir kere burayı ziyarete geldi. Tabii ki sohbetler her zaman üst düzeyde değildi. Bir tanık, bir öğleden sonra Gentz'in gelişini şöyle tanımladı: "Beklenmedik bir şekilde Gentz .... aceleyle içeri daldı, bizleri fark etmeden kendini divanın üstüne attı ve bağırmaya başladı: 'Artık dayanamıyorum ... bütün geceyi yazarak, endişelenerek geçirdim! Sabaha karşı saat 5'de lanet

olası alacaklılar! Nereye dönsem karşıma çıkıyorlar; peşimi bırakmıyorlar. Hiçbir yerde rahat huzur yok!'"[15]

Genellikle sadece ön adıyla bilinen Rahel, ilk feministlerdendi. Kendi yaşamını kendi kurallarına göre oluşturmayı isteyen bilinçli bağımsız bir kadındı. Bir çok aşığı vardı. Bunlardan Friedrich von Gentz gibi bazıları ileriki yaşlarına kadar kendisinden büyülenmiş kaldılar. 1803'te von Gentz Rahel'e şöyle yazdı: "Sevgilim, ilişkimizin neden bu kadar görkemli ve kusursuz olduğunu biliyor musun? Sen sınırsız üretken bir kişisin, ben ise sınırsız alıcı bir insanım; sen büyük bir adamsın; ben yaşamış bütün kadınların ilkiyim. Şunu biliyorum: Fiziksel olarak bir kadın olsaydım dünyayı ayağımın altına getirirdim....(Bizimki) içsel varlıkları birbiri içinde tersyüz olmuş iki insanın fiziksel ilişkisidir.."[16] Gentz, Rahel'den büyüktü ama diğer bütün aşıkları kendisinden oldukça gençti.

Rahel sadece ünlü bir sosyal kişilik değildi. Aynı zamanda 19. yüzyılın en önemli Alman güzel mektup yazan kadınıydı. Gentz onu ilk Romantik olarak tanımladı. Rahel yazdıklarını kapsayan bir çalışma derlemedi ama, tamamıyla kendi kendini yetiştirerek şaşırtıcı düzeyde verimli bir mektup yazarı oldu. Yoğun olarak kişisel ve kendini sorgulayan bir biçimde yazdığı mektuplar, (on bin adet olduğu tahmin edilen mektuplarından altı bini günümüze ulaşmıştır) içinde yaşadığı şık dünyanın yüzeyselliği ve ikiyüzlülüğü karşısında duyduğu sabırsızlığı açığa vurur. Kendisini içtenlikle betimlemede ender görülür bir yeteneği vardı. Gönderdiği her zarfın içinde yüreğinin kanı olduğu söylenirdi. Yazısı zor okunduğundan arkadaşları, aralarında değiş tokuş etmek için mektuplarının kopyalarını yazdırdılar. Mektuplar, edebiyat ve sanatın tüm yönlerine değinir. Buna karşın siyaset ve döneminin sıra dışı tarihi olaylarından (Fransız Devrimi, Napolyon Savaşları) dikkat çekecek kadar az söz edilir. Bu nitelik, Romantikler için çok değerli olan Innerlichkeit (özünü sorgulama) çığırının bir tezahürüydü.

Rahel tamamıyla asimile olmuş bir Yahudi olarak, Almanlarla Yahudiler arasında sembiyoz olarak adlandırılan olguyu başlatmış

olmakla övüldü. Napolyon'un yeğeni Jenny von Gustedt'in Rahel için, tanıdığı "en gerçek, en saf Alman Frau (bayan)" olduğunu söylediği belirtildi.[17] Bu söylem belki abartılıydı fakat Rahel içten içe kesinlikle geçmişini küçümsedi. 1793'te, genç bir tıp öğrencisi olan Yahudi arkadaşı David Veit'a şöyle yazdı: "Düşün! Dün ... Yahudi Şabat'ında (Cumartesi), saat iki buçukta, aydınlık gün ışığında bir arabayla (tahminen Louis-Ferdinand'ın) operadaki provadan döndüm. Kimse beni görmedi. Biri görseydi ... (hatta) arabadan inmeme yardım etseydi dahi inkâr ederdim." Veit, Rahel'i kınayarak yanıtladı: Şabat günü arabaya binmişse bunu inkâr etmemeliydi, aksi takdirde Rahel'in "Yahudiliğin reform edilmesine katkı yapmak istemediğini" düşünecekti. Oysa ki Veit Rahel'in katkı yapması gerektiği kanısındaydı. Fakat Rahel Yahudi reformuyla ilgili değildi; o Alman dünyası ile bütünleşmeyi görmeye can atıyordu. İbadet eden akrabalarından iğreniyordu – bu terim aşırı değildir . Yahudiliğin Mendelssohn versyonu da ona hitap etmiyordu; akılcılığı yüzünden çok kuru ve sterildi. O, duygulara tapıyordu, mantığa değil. Onun dindarlığı yürekten geliyordu ve diğer Romantiklerde olduğu gibi Hıristiyanlığın mistik betimlemelerinde ifade buluyordu: Hazret-i İsa'nın Tutkusu ve Tanrı'nın Annesi. Bu tür derinliklerle karşılaştırıldığında Vernunft (mantık), yalnızca Vernünftelei (saçmalık) idi. Tanrı'dan, "bir ilçe yargıcı" imiş gibi söz eden insanlardan hoşlanmıyordu.

Rahel'in yadsıması dinselliğin ötesindeydi. Yahudi geçmişinden nefret etti ve bunun yaşamını zehirlediğinden emindi. Yetişkin yaşamının büyük bir bölümünde, sonradan kendinden nefret etme olarak tanımlanacak bir haldeydi. En önde gelen arzusu kendini doğumunun prangalarından kurtarmaktı. Kendi düşüncesine göre, madem ki kökenleri nedeniyle "dünyanın dışına itilmişti", o halde o da bunlardan kurtulacaktı. Ne var ki hiçbir zaman tam başarılı olamadı. 1810'da, kardeşi şair Ludwig'in daha önce yaptığı gibi soyadını Robert olarak değiştirdi. Ve 1814'te annesinin ölümünden sonra dinini değiştirdi. Ancak kökeni ölüm döşeğinde dahi peşinden ayrılmadı.

Rahel'in en önemli isteği hayatı "bir sanat yapıtı" imiş gibi yaşamaktı. Böyle bir yaşam "büyük bir aşkı" gerektirirdi. Ve gerçekten de kendini, sakınmadan aşka adadı. Ne var ki ilişkileri (Kont Karl Finck von Finkenstein'la olan gizli nişanlılığı dahil) oldukça kötü sonlandı. Birkaç Prusyalı aristokrat ve gösterişli bir İspanyol diplomat kendilerini geri tuttular veya aileleri tarafından uygunsuz bir beraberliğe mani olmak amacıyla engellendiler. Bugün, o zamanlar hangi unsurun – sınıf ayırımı mı,Yahudilik korkusu mu – etkili olduğunu söylemek zordur. Muhtemelen ikisinin de rolü vardı. Rahel ise, "kendisini sevmemi isteyen ve aşkı ile beni baştan çıkaran" ilk erkek olan Kont Finckenstein ile evlenme konusundaki başarısızlığını hem Finckenstein'in kusurlu kişiliğine (o "suçüstü yakalanmış bir sahtekârdı"), fakat hem de kendisinin "hatalı" ve "rezil" doğumuna bağladı. Kökenlerini şöyle gördü: "Bir lanet, ölüme sürükleyen yavaş bir kanama. Sessiz kalarak geciktirebilirim. Her hareketim bir durdurma girişimidir – yeni ölümü; ve benim için ölümsüzlük ölümün kendindedir .... *Bundan* her türlü kötülüğü, her türlü talihsizliği, her türlü sıkıntıyı türetebilirim."[18]

Bir Yahudi olarak her zaman istisnai olmak ve bunu sürekli kanıtlamak zorunda oluşu – Rahel'e iğrenç geldi. "Kendimi hep meşrulaştırmak zorunda oluşum ne perişanlık! Yahudi olmak işte bu yüzden iğrenç." Sürekli mahcup ve sürekli tetikte olarak, ileride yaygınlaşacak yeni bir türün ilkiydi. Kendisini, en vasat bir köylü kadınına bile tanınan basit bir kimlik duygusundan esirgenmiş hissetti.

Olağanüstü duyarlı olan Rahel, salonunun boş alanı içindeki zor algılanan bölmeleri fark etmiş olmalıydı. O kadar çok sayıdaki hayranının hemen hiç biri kendisine mukabil davette bulunmadı. Hem Finckensteinların, hem Humboldtların Berlin'de güzel evleri, şehir dışında da görkemli villaları vardı. Bildiğimiz kadarıyla Rahel bu evlere hiç gitmedi. Finckenstein üç yıllık ilişkisini ailesinden gizledi. Humboldt kardeşler de, tüm özgürlükçü görüşlerine karşın daha az önyargılı değillerdi. Wilhelm von Humboldt, bir arkadaşına yazdığı

mektupta, otuz dokuz yaşındaki Rahel'den küçümseyerek "şu küçük Levy" diye söz etti. Üstelik de soyadını yanlış yazdı. Humboldt ileride Yahudilerin özgürleşmesinde önemli bir rol üstlenecekti fakat yine de karısına, "Ben Yahudileri kitle halinde severim; bireylerinden kaçınırım" diyecekti.[19] Gentz ise nerdeyse aynı gün Rahel'i dünyanın en zarif kişisi olmakla övecek ve – hiç kimse onun kadar iyi sevmedi – diye bir arkadaşına söz edecekti. "Hiçbir zaman bir Yahudi kadını – hiç istisnasız – aşkı tanımamıştır."

Rahel yaşamının neredeyse tamamını kabul görme ile reddedilme arasında bir alacakaranlıkta geçirdi. Sevgi ile bedbahtlık arasındaki tekin olmayan alanda sıkışıp kalmanın ne anlama geldiğini açıkça dile getiren ilk Alınan Yahudi'si oldu. Yakın arkadaşı ve hayranı Heine bu duyguyu bin yıllık Judenschmerz (Yahudi sancısı) diye adlandırdı. Rahel bunu "kırgın kalbimin metni" olarak niteledi.

1806'daki Fransa-Prusya savaşını, ne Rahel'in Berlin'deki salonu, ne de diğer Yahudi *salonnières* atlatamadı. Savaş sonrasında Almanların yakalandığı milliyetçi cinnet döneminde Yahudi salonların varlıkları öylece sona erdi. Başarılarını, paraya veya sosyal statüye değil, ne kadar kısa sürmüş olursa olsun, Almanya'da ve Avrupa'nın hiçbir ülkesinde o güne dek görülmemiş olan hoşgörü havasına borçluydular. Aynı zamanda ender rastlanan sosyal yetenekte birkaç istisnai kişiliğe de borçluydular.

Bunların arasındaki en olağanüstü kişilik olan Rahel, salonunu ilk kapatan oldu. Aristokrat Hıristiyan milliyetçilerin, Berlin'deki evlerinde salon açma girişimleri oldu fakat bunlar aslında gizli yurtsever cemiyetlerdi. Kleist, Schleiermacher ve Humboldt dahil Rahel'in pek çok dostu bu toplantılara katıldı. Aslında Rahel onlardan daha az yurtsever değildi fakat o ve başka Yahudiler bu toplantılarda hoş karşılanmadılar. 1808'de Humboldt karısına, Rahel'in oldukça yalnız kaldığını yazdı. Hariciler dağıldılar. Louis-Ferdinand savaş alanında öldü. Rahel geçmişi düşünerek "hepimizin bir arada bulunduğu zamanlara ne oldu!" diye ağladı. Herşey 1806'da battı. En güzel hediyeleri ve yaşamın en

güzel keyiflerini taşıyan bir geminin batışı gibi battı.[20]

Yahudi salonlarının yükseliş ve çöküş dönemi, Yahudilerin Hıristiyanlığa geçtiği ilk din değiştirme akımı ile aynı zamana rastladı. Din değiştirmeler mutlaka kayıt edilmediğinden o günlere ait güvenilir rakamlar mevcut değildir. Küçükler ebeveynleri ile birlikte takdis edildiler ve her zaman sayılmadılar. Yine de kuşku yok ki rakamlar çok yüksekti. Bunlar, 15. yüzyılda İspanya'daki Yahudilerin yüzde 60'ının din değiştirdiği dönemden bu yana Avrupa'daki en yüksek rakamlardı. Breslau'da bir haham bu durumdan bir "deprem" olarak söz etti. Depremin merkezleri, Breslau'dan başka Berlin ve Königsberg'di. Tarihçi Heinrich Graetz; sadece Berlin'de, Mendelssohn'un altı çocuğundan dördü dahil olmak üzere, cemaatin en az yarısının dinini değiştirdiğini iddia etti. Bir rahip, şehirdeki tüm Yahudi cemaatinin yok olmak üzere olduğunu tahmin etti.

19. yüzyıl Yahudi tarihçileri tabi ki din değiştirme olgusunu çok sertlikle değerlendirdiler. Onlara göre, din değiştirmeler, bu olguyu destekleyen hükümetin gözünde Yahudilerin değerini azaltıyordu. Sadece bu nedenle dahi bu akım ahlaki açıdan suçlanmayı hak ediyordu. Bir "toplu yadsıma", bir "salgın", bir "çılgınlık", "ülke çapında bir veba" gibi terimler kullanıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, din değiştirenlerin sayısının abartıldığını kanıtlamaya yönelik bazı çabalar olacaktı. Bu amaçla, "sahte Ariyen" olmalarından kuşkulanılanların kayıtlarının tutulduğu Nazilerin Reichstelle für Rassenforschung (Irk Araştırma İstasyonu) biriminin kaynakları dahi taranacaktı. Öte yandan Siyonistler, din değiştirmenin korunma ve ilerleme sağlamada yetersiz kaldığı kaçınılmaz olarak kanıtlandığından, din değiştirenleri hain olarak, hem de aptal hainler olarak görecekti.

Yahudileri genellikle başkalarının teşviki ile değil de kendi kararları ile din değiştirirlerdi. Bu eylemlerden bazıları içten olmakla birlikte çoğu pratik nedenlere dayanırdı. Bu eyleme; uyum sağlamak, damgalanmaktan kurtulmak, mesleki haklar elde etmek,

sosyal statüyü güçlendirmek, devlet veya akademik memuriyete hak kazanmak, evlenebilmek gibi nedenlerle başvurulurdu. Din değiştirenlerin çoğu, öncesinde ibadet etmeyen Yahudilerdi; sonrasında da ibadet etmeyen Hıristiyanlar oluyorlardı. Gençlerin hırslı ve yetenekli olanları, din değiştirmenin peşinde, tıpkı bugünün hırslı ve yetenekli gençlerinin "dünya dili" İngilizce'yi (çok daha fazla acı ve çabayla) öğrenme peşinde koştukları gibi koşarlardı. Avrupa merkezli o çağda Hıristiyanlık, "dünya dini" ve Almanya'nın kurumsallaşmış diniydi. Onu benimsemek, insanın siyasi kimliğini sağlama bağlamasının bir yöntemiydi.

Çoğu kişi için anlamı olmayan bir söylemi tekrarlamak gerekirse, o dönemin erkek ve kadınları, gündelik yaşamlarının temel koşullarının radikal bir biçimde değişeceğini umdular. Ünlü dilbilimci ve dönme Fritz Mauthner, eğitimli bir Yahudi'nin din değiştirmesinin ikna yolu ile olmasının olanaksız olmadığını, fakat kendisinin böyle bir kişiye rastlamadığını şu sözlerle iddia etti. "Menfaat, din değiştiren yetişkinlerin büyük bir bölümünü, Hıristiyanlığa duydukları inancı itiraf etme aşamasına getirdi."[21]

Din değiştirme olgusundaki kolaylık, hatta rasgelelik boyutu Karl Marx ve ebeveynlerinde görülür. Marx ailesi 1824'te, bir Protestan rahip tarafından, kısa bir törenle ve görünüşe bakılırsa önceden herhangi bir hazırlık ya da bilgilendirme yapılmadan vaftiz edildi. O sırada Karl altı yaşındaydı. Sonrasında aile, Trier'de hahambaşı olan bir amcanın evinde Şabat yemeklerine katılmaya devam etti. Aile bağları, din dayanışmasından daha güçlü çıktı.

Heine, ünlü söylemi ile, vaftiz olma belgesini "Avrupa kültürüne giriş bileti" olarak niteledi. Belge, (süregelen önyargılar ve katı sınıf sistemi yüzünden) hemen değilse bile gelecekte eşitlik vaat ediyordu. Pratik nedenlerle din değiştiren bir çok kişi kısa zamanda sosyal ve mesleki hayallerinin düşündükleri gibi gerçekleşmediğini gördü. Ancak çok sonraları kafalarına dank etti ki, ne kadar baştan çıkarıcı olursa olsun, vaftiz olmak, yüzyılların birikimi olan önyargıların,

hukuksal kısıtlamaların ve uygulanan fakat çoğunlukla da Yahudilerin kendi kendilerine yüklendikleri ayırımcılığın neden olduğu sorunları çözmeye başlayamazdı.*

Bilinemezcilik de yeterli bir çözüm değildi. Hukuksal farklılıklar azaldıktan sonra bile dinlerinden vazgeçen agnostik Yahudilerle aynı şeyi yapan Hıristiyanlar arasındaki nedenleri anlaşılamaz farklılıklar, olduğu gibi kaldı. Yahudilik, "ırk" henüz bir etken olmadan önce dahi, her zaman bir din olmanın ötesinde bir şey olarak görüldü; ama bu "şey", kesin bir tanımlama altına girmeye meydan okudu.

Din değiştirme çoğunlukla bir orta ve orta-üst sınıf olgusuydu. İlk din değiştirenler hep en zengin, en yetenekli, başarılı ve kültürlü erkek ve kadınlar oldular. Zenginler aristokrasiye girmeyi umdular. Entelektüeller, din değiştirmenin kendilerini Kantçı evrensel din ülküsüne bir adım daha yaklaştırdığına inandılar. Protestanlar arasında rahat ibadet yaygınlaştıkça, din değiştirenler yeni dinlerinin eskisinden daha az talepkar olduğunu fark ettiler. Aslında bazı liberal rahipler dahil olmak üzere aydınlanmış Hıristiyanlar, kendilerinin de kuşkulanmaya başladıkları dogmalara, din değiştirenlerin "inanmalarını" beklemediler. Tabii ki din değiştirenlerin bazıları Hıristiyan olarak yeni kimliklerini tümüyle kucakladılar. Felix Mendelssohn-Bartholdy Hıristiyan dini müziğinin en önde gelen bestecisi oldu. (Zamanının bir nüktedanı şöyle bir taş attı: "Felix'in yaptığı en Yahudice şey, Hıristiyan olmak oldu.") Hıristiyan olma konusunda tutumları her ne idiyse, din değiştirenler kendilerini dinlerine ihanet etmiş olarak görmediler; o zamanlar kabilesel veya ulusal bağlar – günümüzde "etnik kimliğini sürdürme" olarak bilinen olgu – çok önemli değildi. Arada sırada mide bulantısı hissetseler de

* Bazı dönmeler kendilerini, hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar tarafından reddedilmiş buldular; torunları başka dönmelerle veya dönmelerin torunları ile evlendiler; öyle ki bu düzen iki veya üç nesil boyunca sürdü.

bu duyguların bertaraf edilmesi zor değildi. Bunun için Spinoza'nın, *Tractatus Theologico-Politicus* adlı yapıtındaki, imparatorluğu kaybetmeleri ve dağılmalarının üstünden bunca zaman geçtikten sonra Yahudi ulusunun sadece varlığını sürdürüyor olmasının "mucizevi" bir tarafı olmadığını belirten söylemini anımsamayabilirlerdi (3:55). Çeşitli Alman devletlerinin hükümetlerinin yüreklendirmeleri de kendilerini rahatlatabilirdi – Prusya kralı, önemli saray Yahudilerinin çocuklarının vaftiz törenlerinde vaftiz babası olarak hazır bulundu; törenlerine katılamadıklarına ise on düka altını hediye gönderdi. Karl Marx'ın babasının, din değiştirmenin Yahudiliğin gelenekleri arasında bulunduğunu ve her dönem çok yaygın olması gerektiğini, aksi taktirde kendi zamanında Yahudi nüfusunun en az yüz milyon olması icap ettiğini iddia ettiği söylenir.

Her şeye karşın aile ve toplum baskısı bu eyleme bir utanma duygusu ilintilendirdi. Pek çok vaftiz edilmiş Yahudi, din değiştirdiklerini ailelerinden ve arkadaşlarından sakladı. Bazıları evlerinden çok uzaklarda bir köy papazı aradı; bazıları yurt dışına, tercihen Fransa'ya gitti. Gençler çoğunlukla anne ve babaları ölene dek bekledi. Çoğu, eylemlerini arkadaşlarına ve akrabalarına, din değiştirme işlemleri resmen tamamlandıktan sonra bildirdi.

Zengin ve önde gelenlerden bazıları buna direndiler. 1816'da, yakışıklı bir genç olan Carl von Rothschild Berlin'e geldi. Carl, Napolyon Savaşları sırasında muazzam bir servet yapan Frankfurtlu yeni bir bankacılık hanedanının üçüncü oğluydu. Rothschildler Hıristiyanlığa geçmeden de Avusturya asalet unvanı bahşedilecek kadar zengin ve önemliydiler. Carl Rothschild'in babası dört yıl önce ölüm döşeğinde oğullarına, dinlerine bağlı kalmalarını sıkı sıkıya öğütlemişti. Carl da babasının emrine uymaya kararlıydı. Ender rastlanır bir damat adayı olarak Berlin'de kaldığı süre içinde peşinden koşuldu ve hoş tutuldu. Şehirde birkaç hafta kalmasına karşın tanıştığı hiçbir kadın ilgisini çekmedi. Bunun üzerine kardeşlerine şöyle yazdı: "Ber-

lin'deki en güzel ve en zengin kızla evlenebilirdim, fakat bunu dünyanın tüm hazineleri karşılığında bile yapmam. Berlin'de eğer genç bir kadın, kendisi din değiştirmemişse mutlaka kardeşi veya yengesi değiştirmiştir. Biz paramızı Yahudi olarak kazandık ve böyle insanlarla işimiz olmasını istemeyiz."[22]

Buna karşın zengin Prusyalı Yahudiler için ödüller – çoğunlukla asalet unvanları – zorlayıcı unsurlardı. Jonathan Jakob Moses adında Prusyalı bir askeri müteahhit 1806'da din değiştirdikten sonra Baron Delmar oldu.* Moritz Levi adında bir kişi, Johann von Oppenfeld oldu. Ön isimler çoğunlukla din değiştirme sırasında, bazen de rahibin kışkırtması ile değiştirildi. Gözde olan seçenekler Christian, hatta Fürchtgott (Tanrıdankorkan) veya zararsız fakat Yahudi olmayan, Wilhelm ve Friedrich gibi isimlerdi. David Mendel, August Neander ("yeni adam") olarak vaftiz edildi ve önde gelen Protestan bir ilahiyatçı oldu. Şair Chaim (Harry) Heine, Christian Johann Heinrich Heine oldu. Liberal polemikçi Loeb Baruch, Ludwig Börne oldu. Önemli Prusyalı ideolog Friedrich Julius Stahl, Joel Golson adıyla Bavyeralı bir sığır tüccarının oğlu olarak doğmuştu.

Yeni Hıristiyanlar kaçınılmaz olarak karikatürlerin ve taşlamaların konusu oldular. "Henüz vaftiz olmayanlara" takılan lâkap "su geçirmez Yahudiler" idi. Kendisi pratik nedenlerle dönmüş olan Ludwig Börne, diğer din değiştirenlerle ve bu arada "boyunlarından göbeklerine kadar sarkan, burunlarından uzun" haçları ile Berlin sokaklarında gezinen İsrael'in kızları ile dalga geçti. Erkeklere gelince: Börne'ye göre, sünnetin eti derin kestiği ve böylece ruhu etkilediği bir dönem vardı; bugünlerde ise geriye kalan tek işaret deri derinliğindeydi.[23] Heine, "Lucca'nın Banyoları" adlı kısa oyununda Hamburglu ünlü işadamı Gumpel'in (yeni yaratılmış Marki

* Delmar (veya "denizin içinden" anlamına gelen del mare), Moses isminin çevirisi gibi görülüyor. İbranice Tevrat'ta Moses'in, sudan "çıkarılan" anlamına geldiği ileri sürülür. (Ex. 2:10)

Christoforo di Gumpelino) yazara hitaben söylediklerinin bir parodisini yazdı: "Doktor Bey, eski Yahudi dini yeter artık. Onu düşmanıma bile dilemem. Bana sadece utanç ve sövgü getiriyor. Size söylüyorum, bu artık bir din değil. Bu bir felâket! Bana onu anımsatan her şeyden kaçınıyorum."[24]

Pragmatizm, din değiştiren erkeklerin asıl sebebiyken, 1780 ile 1840 yılları arasında din değiştirme oranları erkeklerin iki katına ulaşan kadınların durumlarını açıklamaya yeterli değildi. Kadınların din değiştirerek siyasi ve mesleki açıdan elde edecekleri, erkeklerden çok daha azdı: Tüm dinlere mensup kadınlar, oy hakkından, akademik görevlerden ve devlet memuriyetinden yoksundular. Bazı kadınlar olasılıkla sosyal ilerleme kaydetme umuduyla dönmüş olsalar dahi, görünen o ki çoğu sevdikleri adamla evlenebilmek için din değiştirdiler. 1860'tan önce medeni nikâh yoktu; bir Hıristiyan'la evlenmek için din değiştirmek gerekirdi ve Hıristiyanların Yahudiliğe geçmesi yasa dışıydı.

Aralarında Prusyalıların da bulunduğu bazı aristokratlar, parasal durumlarını geliştirmek umuduyla gelişmekte olan Yahudi evlilik pazarına girdiler. Meteliksiz aristokratlar, borç içinde yüzen subaylar ve servet avcıları, varlıklı Yahudi gelinler aradılar. O zamanlar toprak sahibi Prusya aristokrasisi büyük oranda yoksullaşmıştı; eski üst sınıflar ağır borçlar altındaydı. Buna karşın, Yahudilerin gayrimenkul edinmelerine izin verilmediğinden bunların varlıkları genellikle likitti. Birkaç fırsatçı gerçekten de alacaklılarının kızları ile evlendiler veya evlenecekleri kızlarla onların aracılığıyla tanıştılar. Heine, gösterişsiz kızlarına yakışıklı Hıristiyan kocalar satın alan sonradan görmelerle dalga geçti:

Kurnaz köpek, Jacob, ne kadar ödedin
İri yarı Hıristiyan adama
Evlensin diye küçük kızınla,
Aslında kız biraz da paslı, izin verirsen söylememe?

Altmış bin miydi? Yoksa altmış altı mı?
Yetmiş bin mark mı çözdü işi?
İyi Hıristiyan eti için çok da pahalı değil,
Üstelik senin kız biraz da arsızmış diye duydum.[25]

Sarayı şehrin ana bulvarı Unter den Linden'in köşesinde bulunan ve Berlin'in olağanüstü zengin saray Yahudi'si ailesine mensup olan Benjamin Ephraim, Prusyalı subayların ve başka asil kişilerin kendisine sürekli olarak kızları ve onlar için hazırladığı çeyizler hakkında pervasızca sorular sorduklarından söz etti. "Hiçbir zaman, bir evlilikte önemli olan şartları ve özellikleri öğrenmek zahmetine katlanmadılar", diye yakındı.[26]

Öte yandan, Hıristiyan servet avcıları yanlış hesap yapıyor da olabilecekleri konusunda uyarıldılar. Nitekim iki ünlü zengin Yahudi kız, asil Prusyalılarla evlenebilmek için din değiştirdiklerinde, miras haklarını kaybettiler. Babaları vasiyetnamesine, kızların mirastan paylarına düşeni alabilmeleri için dinlerine bağlı kalma koşulunu koymuştu. Kral, iki kızın lehine araya girdi. Bir dizi duruşmanın sonucunda kızlar önce davalarını kazandılar, sonra da kaybettiler; Prusya temyiz mahkemesi Kral'ın kararını iptal etti ve babanın vasiyetnamesini onayladı.

Tabi ki bütün birliktelikler para için değildi. Yahudi entelektüeller ve sanatçılar arasında karma evlilikler özellikle yaygındı ve bu bazen derin duygusal ve entelektüel cazibenin sonucuydu. İleride tarihçiler, bu karma evlilikleri destekledikleri savıyla *salonnières*'yi suçlayacaklardı. Örneğin Graetz, Rahel ve benzerlerini, kibirlili olduklari ve diğerlerini yanılttıkları için ahlaken çökmüş kadınlar olmakla karaladı. Onları, dostlarını din değiştirmeye aktif bir şekilde ikna etmekle suçladı. Ona göre bu salonlara gelen Hıristiyan gençler, buraların karanlık "egzotik" erotizminin cazibesine kapılmış, ahlâkı hor gören, şehvet düşkünü servet avcılarıydı. Bu inanması güç bir savdır: Rahel de, kızıl saçlı Dorothea Mendelssohn da

tümüyle gösterişsizdiler. Dorothea'nin kız kardeşi Henriette, babası gibi fiziksel olarak deformeydi. Birçok *salonnières* açık tenliydi. Sadece Henriette Herz çok güzeldi fakat o da sosyal bir tırmanıcı değildi; en azından önde gelen ve varlıklı Prusyalı aristokratlardan bir tanesinin evlilik teklifini reddetti.

Salonların muhakkak ki aşırı müsamahakâr bir havası vardı. Bazı önemli Yahudi dönmeler gelecekteki eşlerini bu salonlardan birinde bulmuş olabilir, fakat salonların din değiştirmedeki rolü en iyi olasılıkla bile ancak marjinaldi. En ünlü on sekiz ev sahibesinden on yedisi din değiştirdiler fakat bunu salonları battıktan çok sonra yaptılar. (Graetz onları aşağılayarak şöyle yazdı: "Bu günahkâr Yahudi kadınları, [din değiştirerek] Yahudiliğe büyük bir hizmette bulundular.") Ve Hıristiyan gençler bu salonlara, ev sahibelerinin canlı kişilikleri ve bazen de güzellikleri nedeniyle bağlanmış olsalar da çok az evlilik gerçekleşti. Rahel Levin'den ve (kocasının erken yaşta ölümünden sonra) güzel Henriette Herz'den herhangi bir servet edinmek de olası değildi. İstisna, Mendelssohn'un en büyük kızı Dorothea idi. Dorothea ikinci kocası Protestan yazar Friedrich Schlegel ile Henriette'nin salonunda tanıştı ve onunla evlenebilmek için din değiştirdi.

Dorothea ikinci kez evlendiğinde kırk iki yaşındaydı; Schlegel ondan dokuz yaş daha büyüktü. İkisi tanıştıklarında Dorothea, silik ve Henriette Herz'in değerlendirmesine göre "kültürsüz tüccar" Simon Veit ile evliydi ve iki küçük çocuğun annesiydi. Bu, Dorothea'nın gençliğinde, kendisinin onayı olmadan ayarlanmış aşksız bir evlilikti. Dorothea tutkulu, duygusal ve tepkisel bir kadındı. Schlegel gibi o da büyük aşkın yıldırım gibi aniden çarpması gerektiğini düşünüyordu. Schlegel'le tanıştığında öyle hissetti. Dorothea evliliğini aniden, fakat kocasının rızası ile terk etti. Birkaç yıl sonra eski kocasına şöyle yazacaktı: "Her zaman Tanrı'ya dua edeceğim, başkalarının *lanetleyebileceği* bir durumda beni *kutsadığın* için."[27] Bütün belirtiler ikinci evliliğinin mutlu bir evlilik olduğu yönündeydi. Dorothea yaşamının bu dönemine dikkate değer bir roman

yazdı. Bir kez daha din değiştirdi ve Schlegel ile birlikte Katolik oldu. Eski kocası Simon Veit iki oğlunun vesayetini ona verdi. Veit, onlar Katolikliğe geçtiklerinde hem onları, hem de kendini teselli etmek için, artık ayrı dinlere ait olsalar da ahlaki ilkeler bağlamında birlik içinde olduklarını yazdı.

Din değiştirenler eylemlerini, çocukları uğruna attıkları bir adım olarak değerlendirip haklı göstermeye çalıştılar. Rahel Levin'in kendinden küçük kardeşi Ludwig Robert, yıllar süren acı veren tereddütlerden sonra din değiştirdiğinde, neden olarak bir insanın çocuklarının üzerine Yahudilik gibi bir yükü yüklemesinin haksızlık olacağını söyledi. Moses Mendelssohn'un en büyük oğlunun öyküsü daha az ıstırap vericiydi. Abraham Mendelssohn, kendisi din değiştirmeye karar vermeden çok önce çocuklarını Protestanlık dinine göre yetiştirdi. Annesinin duygularını incitmek istemediğinden bunu gizlice yaptı. Ancak vicdan azabı hissetti: Babasının aydınlanmış Yahudilik ile ilgili mirası ne olacaktı? Babasının anısına ihanet etmemiş miydi? Abraham'ın kayınbiraderi bu endişeleri başarı ile giderdi:

> *Babanın anısına borçlu olduğunu* söylüyorsun: Çocuklarına, *sana* en iyisi olarak görünen dini vermekle yanlış yaptığını mı düşünüyorsun? Babanın çabalarına karşı hepimizin gösterebileceği en onurlu ve yerinde saygı, gerçek ışığı ve bilgiyi geliştirmektir; ve (eğer bugün yaşasaydı) o da, senin kendi çocukların için davrandığın gibi, benim de benimkiler için davrandığım gibi davranırdı.[28]

Abraham dini ayrıntılar hakkında çok titiz olmanın fazla anlamı olmadığına kendini inandırdı. Tanrı Baba herkes için aynıydı ve Tanrı Baba'nın oğlu da sonuçta bir Yahudi'ydi. Bu günde ve bu çağda en iyisinin, çoğunluğun dinine uymak olduğunu düşündü. Çocuklarının başarılı olması, kararındaki hikmeti doğruluyor gibiydi: Oğullarından biri besteci Felix Mendelssohn-Bartholdy idi. (Abraham bir keresinde şöyle dedi: "Bir zamanlar ünlü babamın oğluydum.

Şimdi de ünlü oğlumun babasıyım.") Kızı Fanny 1820'de kutsanarak kiliseye kabul edildi. Bu vesile ile kızına, kendisinin Prusya değerler sistemini ne denli çok içselleştirmeye hazır olduğunu gösteren uzun ve babaca bir mektup yazdı:

> Biz, annen (onun tüm yaşamı, sadakat, yardımseverlik ve sevgiden ibarettir) ve ben, Yahudi olarak doğduk ve ebeveynlerimiz tarafından öyle büyütüldük. Dinimizi değiştirmek zorunda olmaksızın içimizdeki ve vicdanımızdaki ilahi dürtüyü izleyebildik. Seni ve erkek kardeşlerini, bugün artık çoğu uygar kişinin ilkelerini içerdiği için Hıristiyanlık inancına uygun olarak eğittik. Bu inanç seni iyi olandan saptırabilecek hiçbir şey içermiyor, dahası seni sevgiye, itaate, hoşgörüye ve boyun eğmeye yönlendiriyor.[29]

Kendisi de iki yıl sonra Paris'te, karısı ile birlikte Hıristiyanlık'la kucaklaştı.

Din değiştirenlerin bazıları, Hıristiyanlık maneviyatının, mizaçlarına çok uyduğunu hissettiler. Rahel Levin bir hissiyat dinini çok arzulamıştı; bu nedenle din değiştirmesi ona derin bir ruhsal gereksinim gibi göründü. Onun gözünde Hıristiyanlık, kendisi gibi "sadece ıstırap çekenlere yönelik" bir şefkat diniydi.[30] Yine de din değiştirmeyi yaşamının ileri bir evresine, Prusyalı bir diplomat ve ilim adamı olan August Varnhagen von Ense ile evleneceği geceye dek erteledi. Varnhagen karısına taptı. Karısından on beş yaş gençti ve eşinin ölümüne dek yirmi yıl boyunca beraber oldular. Varnhagen bu yıllar boyunca karısının yazılarını düzenledi ve yayımladı. Varnhagen'in bu adanmışlığı olmasaydı Rahel bugün bilinmiyor olacaktı. Varnhagen karısının yaşamının son anlarını, onlara daha geniş anlamlar vermek üzere, stilize ve belki de olduğundan fazla dramatize etti. Şöyle yazdı: Rahel öldü; ama yaşlılıktan değil, dünya gelişmeyi reddettiğinden ve Rahel de daha fazla beklemeyi kaldıramadığından öldü. Varnhagen'e göre Rahel'in son sözleri, Hazret-i

İsa'nın iyileştirme gücüne olan mistik inancını doğruluyordu. Rahel hâlâ, "lanetlenmiş" doğumunun kendisine mâl olduğu onca acıya karşın, ölüm döşeğinde, Yahudi olarak doğduğuna minnettar bir şekilde şöyle haykırdı:

> Ne tarih ama! – Mısır ve Filistin'den gelen bir kaçak; buradayım ve sizlerde yardım, sevgi ve bakım buldum. Gerçek bir vecit hali içinde, kökenlerimi ve insan ırkının en eski anılarıyla son gelişmelerin yan yana bulunduğu tüm bu yazgı bağlarını düşünüyorum. Zaman ve mekân arasındaki en büyük mesafeler birbirlerine bağlandılar. Yaşamımın sefaleti ve talihsizliği olan ve yaşamım boyunca bana en büyük utancımmış gibi görünen şeyi – bir Yahudi olarak doğmayı – şimdi katiyen kaçırmak istemezdim.[31]

Gerçekten de, kendisinin "talihsizliği", yaşamını Hazret-i İsa'nınkine yaklaştırdı. "Sevgili August, en içteki kalbim yeniden canlandı. İsa'yı düşündüm ve ıstırabı için ağladım. Hissediyorum. İlk kez onun kardeşim olduğunu hissediyorum!" diye bağırdı.[32]

Gerçek kardeşi Ludwig de benzer düşünceler dile getirdi. Kendisinin hem Yahudi, hem Hıristiyan olduğunda ısrar etti. Daha ana rahminde iken köleliğe mahkûm olmuş biri olarak, her zaman Yahudi kalacağını bilen bir Yahudi'ydi. Bu da onun taşıması gereken haçtı; Tanrı, haçı alçak gönüllü bir şekilde taşıyıp taşımayacağını test ediyordu. Bu nedenle "bütün dürüstlüğümle söyleyebilirim ki ben bir Hıristiyan'ım."[33]

Tarihçiler, Alman Yahudileri arasındaki bu ilk din değiştirme akımının sonuçlarından bir tanesini nadiren yorumlamışlardır. Yeni orta sınıf Alman Yahudilerinin Alman toplumuna ve Alman siyasetine girmeye başladıkları an başlayan din değiştirmeler, Alman Yahudilerini sosyal ve entelektüel seçkinlerinden yoksun bıraktı. Orta ve orta-üst sınıfın en etkin kesimi, fakirleri ve küçük burjuvaları kendi kaderlerine terk etti. İleride, dayanışmadaki bu başarısızlığın sonuçları olacaktı.

Prusya'nın 1806'daki yenilgisinden birkaç saat sonra filozof Hegel Jena'daki evinin penceresinden Napolyon'un muzaffer bir eda ile bir at üstünde şehre girişini seyretti. O gün Hegel "tarihin sonuna" tanıklık etmekte olduğunu düşündü.

Serfler, Yahudiler ve - Lessing'in söylemi ile "Avrupa'nın en köleci ülkesi" - Prusya'nın en dezavantajlı diğer toplulukları için tarih ancak şimdi başlıyordu. Napolyon hiç acımadan Prusya'yı, II. Friedrich'in büyük fetihlerinden önceki durumuna indirgedi. Neredeyse yarım yüzyıl boyunca Prusya büyük bir Avrupa gücü olmuştu. Şimdiyse kalıntı bir devlete dönüştü. Prusya gelirinin çoğunu, nüfusunun yarısını ve topraklarının neredeyse yarısını kaybetti. Prusya Yahudilerinin çoğu kendilerini yeni yaratılmış Polonya Büyük Dükalığı'nın bir parçası olarak buldular. Küçülmüş Prusya'nın içinde kalanlar medeni haklarının bahşedilmesini umdular. Yeni şansölye Karl August von Hardenberg'in (David Friedländer'in arkadaşı ve koruyucusu) önderlik ettiği liberal Prusyalılar nihayet rağbet görmeye başladılar. İsteksiz kralı, serfleri azat etmeye, ortaçağ loncalarını lav etmeye, bedensel cezaları feshetmeye ve daha hoşgörülü belediye yönetmelikleri çıkarmaya ikna ettiler. Kral Prusyalı Yahudilere tam yurttaşlık hakkı vermeye direndi. Büyük yenilgiden iki yıl sonra yeni bir yasa ile en zengin Berlin Yahudilerine belediye düzeyinde eşit haklar sağlandı fakat tam vatandaşlık statüsü tanınmadı. Sadece küçük bir Yahudi azınlık yeni haklardan yararlandı.

Prusya dışındaki Alman topraklarında, metropoliten Fransa tarafından ilhak edilmiş bölgelerde ve yeni Fransız köle devletlerinde Yahudiler nihayet özgürlüklerine ve tüm siyasi haklarına kavuştular. Düsseldorf bir Fransız *arrondissement*'ı oldu. Heine doğduğu kentteki dramatik değişimleri düşündü. Eski hanedanlık hükümdarı (tacı "başında sıkı bir şekilde büyüyordu ve geceleri üstüne başlığını geçiriyordu") tahttan indirildi.[34] Napolyon'un kayınbiraderi olan yeni hükümdar her tür ayırımcılığı ve miras yolu ile geçen ayrıcalıklı olma hakkını kaldıran Fransız medeni kanununu

yürürlüğe koydu. Heine'nin babası yerel sivil muhafız ekibinde bir görev aldı. Görünüşe göre Ortaçağ'ın başlarından bu yana hiçbir Yahudi, Almanya'nın hiçbir yerinde benzer bir görev almamıştı. Heine'nin babası mavi-ve-kırmızı üniformasını giyip kentin güvenliğini sağlama görevine başladığı gün, merkez bürodaki diğer memurlara bir fıçı iyi şarap ikram etti.

Heine de, şairlerin sıkça yaptığı gibi zamanının en geçerli duygularını açık bir şekilde dile getirdi. Kalbi küt küt atan dokuz yaşında bir çocuk olarak Fransız askeri birliklerinin şehre girişlerini seyretti. Fransız bando çavuşunun evlerine yerleşmesinden, annesinden bile daha fazla korktu. Napolyon'u açık yeşil üniforması içinde ve "dünyaca ünlü küçük şapkası" ile şehir parkından atı ile geçerken izledi. Parkta atla gezmenin cezası on thaler idi ve anında tahsil edilirdi. Halbuki hiçbir Prusya polisi Napolyon'u engellemeye veya cezayı tahsil etmeye cüret etmedi. "İmparatorun dudaklarında herkesin içini ısıtan ve endişelerini gideren bir gülümseme vardı ama herkes biliyordu ki bu dudaklardan çıkacak bir ıslıkla Prusya'nın varlığı sona ererdi; bu dudaklardan çıkacak bir ıslıkla ruhban sınıfı biterdi; bu dudaklardan çıkacak bir ıslıkla tüm Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu ıslığın melodisine uygun dans ederdi."[35]

Düsseldorf, 570'i Yahudi olan 6,000 kişilik nüfusu ile Ren nehrinin kıyısında küçük, pitoresk bir şehirdi. Etrafı üzüm bağları, ormanlar ve kilise kulelerinin etrafında toplanmış küçük, hoş köylerle çevriliydi. Heine, ergenlik çağında bir genç olarak burada kendini evindeymiş gibi hissederdi. Pek az Alman Yahudi'si, evi ve yerel memleketi hakkında böylesine samimi, renkli ve sıcak terimler kullanmıştır: "Düsseldorf çok güzeldir; uzaktayken onu düşünmek insanı tuhaf bir şekilde etkileyebilir. O şehirde doğdum. Orayı düşününce kendimi hemen eve gitmek, yani Bolkerstrasse'deki doğduğum eve gitmek zorunda hissederim."[36] Heine öğrenciyken, okuduğu lisede Alman tarihi bile artık Fransızca öğretilir oldu. Öğretmeni, siyasi bir göçmen olan ve çeşitli Fransızca gramer kitapları yazmış,

kırmızı bir peruka giyen abbé (papazlara verilen nezaket unvanı) d'Aulnia idi. D'Aulnia felsefe öğretmeni Katolik bir papazdı. Hafta arası günleri okulda serbest bir düşünür olur, Pazar günleri ise kilisedeki ayine katılırdı. Heine'nin başı okulda *la religion* yüzünden belaya girdi. D'aulnoi'nin kendisine en az altı kere sorması gerekti: "Henri, *Glaube* (inanç) sözcüğünün Fransızca'sı nedir?" Heine, her defasında biraz daha ağlamaklı olarak, "le crédit" diye yanıtladı. Sonunda abbé öfkeyle "La réligion!" diye bağırdı. Bu arada arkadaşlarının gülüşmeleri arasında Heine'ye vurdu.*

Heine ileride, o günden sonra *religion* sözcüğünü her duyduğunda tedirginlik hissettiğini yazacaktı. Aslında yaşamında *le crédit* kendisine *la réligion*'dan daha yararlı olacaktı.

Heine hafta arası günlerini lisede Almanca, Fransızca, Latince ve Yunanca öğrenerek; Cumartesi günlerini ise evde, özel bir öğretmenle İbranice çalışarak geçirdi. Hür bir insan olarak büyüyen ilk Alman Yahudilerinden biriydi. Fransızların gözünde tabi ki okul arkadaşları kadar Alman'dı. Fransızca bir şiir yazma ödevi karşısında duraksadığında abbé d'Aulnoi tarafından Teutontya ormanlarına ait bir barbar olmakla azarlandı. Okulun deist olan müdürü Heine'nin annesine, çocuğun Fransız ordusunda veya hatta kilisede bir kariyer aramasını tavsiye etti. Müdür tabi ki Heine'nin Yahudi olduğunun farkındaydı fakat kendi görüşüne göre dinler arasında pek fark olmadığından fanatik olmaya gerek yoktu. Heine bir gün babasına, büyükbabasının kim olduğunu sordu. "Uzun sakallı küçük bir Yahudi", diye cevapladı babası. Heine bu bilgiyi hemen sınıf arkadaşlarına anlattı. Arkadaşları buna gürültülü bir tepki verdiler. Sıraların üstüne çıkıp aşağı atlayarak, "Uzun sakallı küçük bir Yahudi" diye bağırıştılar. Bu gürültü patırtıdan Heine sorumlu tutuldu ve sopayla dövüldü. Heine bu cezayı ve uygulayan papazı hiç unutmadı.

Fransızlar, (yüzyıllar boyunca dini önyargının ticari rekabet ile

---

* Almanca'da Gläubiger sözcüğü, hem "kredi veren", hem "inançlı" anlamında kullanılır.

Napolyon Yahudileri serbest kılıyor. İmparatoru, Musa gibi, on emrin yazılı olduğu tabletleri sağ elinde tutarken gösteren alegorik bir oyma. Heine çocukken Napolyon'u at sırtında Düsseldorf şehir parkında görünce çok heyecanlandı. Atla parka girmek yasaktı fakat Prusyalı polisler İmparator'u engellemeye cüret etmediler. *Kudüs'teki Leo Babeck Enstitüsü'nün izni ile.*

birlikte Yahudilerin netes almasını engelleyen) kuzeydeki Alman şehirleri Lübeck ve Bremen'de de Yahudilere tam vatandaşlık hakkı tanıdılar.

Tüm mesleki, ticari, ikamet etme ve diğer sınırlamalar kaldırıldı. Hamburg'da birkaç Yahudi, şehir konseyine seçildi. Sadece Frankfurt her nasılsa ayırımcı olarak kaldı. Ne denli çabalanmış olsalar da Frankfurt'taki Yahudiler medeni haklarını geliştirmede, Fransız hakimiyetindeki diğer Alman bölgelerindeki Yahudilerden daha az başarılı oldular. Heine Frankfurt'u düşünerek şöyle yazdı:

Kötü niyet ve aptallık
Çiftleşen köpekler gibi
Yavruları tanınabilir
Bağnaz nefretlerinden.[37]

Fransız Devrimi'nin askeri birlikleri 1792'de Mainz'da kurtarıcı olarak karşılanmışlarken, kısa bir süre için işgal ettikleri Frankfurt'ta, hem Yahudiler hem Gentiller tarafından yuhalandılar. Goethe'nin annesi daha aydın bir tavır sergiledi. Barbar "yeni" milliyetçilikle karşı karşıya kalmış bir 18. yüzyıl aristokratının ılımlılığı içinde, oğluna, Frankfurt'ta Fransız yumurta sarısı altında yaşamayı, Prusyalıların "tahtalaşmış" olanına yeğleyeceğini yazdı. Ancak tamamen sinmiş ve cesareti kırılmış haldeki Frankfurt Yahudileri, kendilerini uzun yıllar boyunca aşağılamış ve zulmetmiş bu şehre sevgi gösterdiler (veya gösterir gibi yaptılar). Gettoda Fransız birliklerini, "Kahrolsun Fransızlar!" çığlıkları ile karşıladılar. Birkaç hafta sonra küçük Fransız garnizonu, Prusya birlikleri tarafından şehirden çekilmek zorunda bırakıldığında, gettoda "Prusya kralı çok yaşa!" çığlıkları duyuldu. Fransız komutan teslim olmasının nedeni olarak Frankfurt Yahudilerinin düşmanlığını gösterecek kadar ileri gitti. Dört yıl sonraki ikinci Fransız saldırısında getto fena halde vuruldu ve neredeyse tümüyle yandı. Bunun üzerine yüzyıllar sonra ilk kez Yahudilere şehrin her yerinde oturma izni verildi. Yine de park ve gezinti yerleri 1804'e dek yasak kapsamında kalmayı sürdürdü. Bir keresinde Cohn adında bir Fransız ziyaretçi bir gezinti yerine girdiği için yerel bir milis tarafından hırpalandı. Bunun üzerine Mainz'ın Fransız komutanı Fransa Cumhuriyeti'nden özür dilenmesini talep etti: "C'est une satisfaction que je demande pour la nation française."[38] Suçlu milis tutuklandı ve kurbanından kamuoyu önünde özür dilemeye zorlandı. Fransız Yahudileri ile Alman Yahudileri arasındaki farkı dış görünüşlerine bakarak ayırt etmek mümkün olmadığından sonunda parklar ve gezinti yerleri herkese açıldı. Schiller'in sözleri ile, "dünyanın tanrısı olan para" tarafından yönetilen Frankfurt'ta, 1811'de Fransa'nın baskısıyla Yahudiler nihayet özgür bırakıldıklarında, özgürlüklerinin karşılığı olarak bu şehre özgü bir davranışla toplam 400.000 gulden (bugünün yaklaşık 28.000.000 Amerikan Doları) ödemeleri talep edildi. Frankfurt hazinesi, özel Yahudi vergisinden yoksun kalacak

olmasının karşılığını almaya hakkı olduğunu ilan etti. Yahudi cemaati meblağın yarısını Rothschildlerden borçlandı. İktidardaki (Fransızlar tarafından atanan) Frankfurt Grand Dükü de ek bir meblağ talep etti.

Bu esnada, Alman Yahudilerinin çoğunun yaşadığı yeni budanmış Prusya'da bir takım devlet memurları Yahudileri tam anlamı ile Prusya vatandaşı yapmak için reform taslakları hazırlamayı sürdürdüler. Ne var ki Kral III. Friedrich Wilhelm birçok taslağı üst üste geri çevirdi. Kral sonunda 1812'de yumuşadı ve yürürlükte olan kısıtlayıcı kanunların çoğunu fesheden ve Yahudileri en azından teoride tam vatandaş olarak kabul eden bir özgürlük fermanını onayladı. Bu özgürleştirme eylemi, Fransa veya Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gibi bir halk devrimi sonucunda değil, yukarıdan gelen bir emirle oldu. Aradaki farkın çok önemli olduğu gelecekte ortaya çıkacaktı. Özgürleştirme fermanının 8. ve 9. maddelerinin söylemi belirsiz ve çelişkiliydi. Bu nedenle Yahudilerin hâlâ devlet memuru olarak ve devlet okulları ile üniversitelerde öğretim üyesi olarak görev almaktan dışlanmaları olanağı vardı. Bu konuda karar yetkisi kraldaydı. Pek az liberal Alman bu durumda bir yanlışlık olduğunu gördü. Muhafazakarlar gibi onlar da ulusun Hıristiyan niteliğini korumak ihtiyacını hissettiler. Fermanın hemen ortaya çıkan sonuçlarından biri din değiştirenlerin sayısındaki keskin artış oldu. Bu sayı, 1812 ile 1819 yılları arasında eskinin iki katından fazla oldu.[39] Her şeye karşın fermanın ömrü kısa oldu. Napolyon'un yenilmesinden sadece üç yıl sonra ferman hükümleri askıya alındı.

Prusyalı Yahudiler göreceli özgürlükleri süresince yurtseverliklerini sayısız kez kanıtladılar. Genel nüfus içindeki oranlarının çok üstünde bir sayıda Yahudi gönüllü Napolyon Fransa'sına karşı verilen Alman özgürlük savaşında Prusya ordusunda aktif görev aldı. David Friedländer ve diğer yaşlılar, genç Yahudilerin orduya katılmalarını şu sözlerle teşvik ettiler: "Bir anavatana sahip olmak ne tanrısal bir duygudur! Dünya üzerinde bir yeri, bir noktayı, bir köşeyi kendinin bilmek nasıl bir büyük sevinçtir. ....Diğer askerlerle el ele

büyük görevi tamamlayacaksınız; *onlar sizden kardeşliği esirgemeyeceklerdir çünkü siz bunu hak etmiş olacaksınız.*"[40]

Rahel Levin, yurtsever yardım kuruluşlarına yapılan katkıların yayınlandığı listelerde Yahudilerin "liste başı" olduklarını yazdı. O dönemde Yahudi kadınlarının erkeklerden daha ateşli yurtseverler oldukları söylendi. Rahel artık bir salon işletmek yükünden kurtul-

Yahudi bir gönüllünün Fransızlara karşı verilen Alman özgürlük savaşına giderken anne ve babasıyla vedalaşmasını gösteren zamanın bir tahta oyması. Savaştan sonra Yahudi askerler, Hıristiyanların aksine devlet görevlerine atanmaya uygun görülmediler. Dul eşlerine maaş da bağlanmadı. *Kudüs'teki Leo Babeck Enstitüsü'nün izni ile.*

duğu için 1813'te yaralı Prusyalı askerlerle ilgilenmek için gönüllü oldu. Viyanalı önemli bir bankerle evli Berlinli Yahudi bir kadın olan Fanny Arnstein, "Prusya'ya daha fazla destek olmayan Avusturya ve saygın hükümdarı hakkında" utanılacak sözler söylediği iddiasıyla Avusturya gizli polisine ihbar edildi.[41] Dorothea Mendelssohn Schlegel yine istisnaydı. Alaycı bir söylem ile, "Asyalı" kökenleri yüzünden "anayurduna karşı fazlaca tutku sergilememesi halinde Almanların kendisini affedeceğini umduğunu" söyledi.[42]

Yahudi aile dergisi Sulamith'in 1807 yılı sayılarından birinde ise şöyle yazılıydı: Friedländer'in Berlin'deki serbest okulunda Yahudi ve Hıristiyan çocuklar birlikte yurtseverlik şarkıları söylediler; dua edilirken "kimisi başı kapalı, kimisi başı açık, fakat birlikte durdular. Ortak yaratıcımıza ve cennetteki babamıza dua ettiler." Sonunda bu dergi, adındaki *Yahudi Ulusu* sözcüklerini çıkardı ve onun yerine kendini "İsrealitler (İbrani kabile reisi Yakup'un soyundan gelen veya eski İsrael krallığının yerlisi) Arasında Kültürü Teşvik Eden Bir Dergi" olarak tanımladı.

Derginin editörleri bu şekilde Yahudilerin artık vatandaş olduklarını ve bir "ulus" olmadıklarını vurgulamak istediler. Böylece sadece, İsraelit - veya belki daha iyi bir ifade ile "Musevi" – inançlı Prusyalılar olacaklardı. Rahel Levin, tüm yurtsever tavrına rağmen, birçok insandan daha temkinliydi. Bir insanın yurdunu sevmesi ne kadar daha kolay olurdu eğer yurdu da kendisini birazcık sevseydi, diye yazdı.

Bu dönemde özgürleşmeye olan – hiçbir zaman yaygın olmamış – destek, Christian von Dohm'un *Yahudilerin Yurttaşlık Haklarının Gelişmesi Üzerine* adlı otuz yıl önce yayınlanmış kitabıyla ilk olarak gündeme geldiği günlerden bu yana zayıflar gibi göründü. Aradaki yıllar boyunca Aydınlanma, yerini, milliyetçiliği körelten bir mantıkçılık tapınması olan Romantizm'e bırakmıştı. Yeni milliyetçilik anlayışı Ortaçağ'a ve o dönemdeki kilise, insan ve devletin kutsal birliğine geri dönmüştü. Bu anlayış homojenliğe tapındı ve kabilesel dürtüleri cezp etti. Hıristiyanlıkla ilintilendirilen Alman

milliyetçiliği, kabile ile devletin mistik birliğini arzuladı. Bu nedenle neredeyse tanımsal olarak Yahudileri ve yabancı oldukları iddia edilen diğer yabancı unsurları dışladı. Yeni milliyetçiliğin ilk olarak, nüfusunun çoğunluğu Slav olan Prusya'da kök salmış olması tarihin ironilerinden biri oldu.

Özgürleşme karşıtlığı hem rafine entelektüeller, hem de görgüsüz "Teutomanyaklar" arasında yayılıyordu. "Teutomanyaklar" terimi 1815'te yayınlanan bir kitapçıkta, Saul Ascher adında Yahudi bir liberal tarafından icat edildi. Ascher, kitapçığına çığ gibi yağan karşı görüşlerle ve kendilerini haklı gören protestolarla karşılaştı. Ortaya iki temel yurtseverlik "mantığı" anlayışı çıktı. Birincisinde, oluşmakta olan Alman devletinin temelde bir Hıristiyan niteliği olması desteklendi ve Yahudilerin genetik olarak bunu paylaşabilmekten yoksun oldukları söylendi. İkincisinde din, psikoloji, etnik kimlik, ırk, tarih ve gelenekten oluşan bir amalgam olan Yahudi "zihniyetinin" değişmezliği kabul edildi; bu hem entegrasyonu hem asimilasyonu istenmez ve aldatıcı yapıyordu.

Toplumdaki yeni havayı, eskiden yazılmış antisemit bir eleştiri yazısının kaderinin zaman içinde değişmesinde görmek mümkündü. Bu yazı, *Günümüz Yahudilerinin Fiziki Ve Ahlaki Yapısı Üzerine: Bir Kozmopolitin Sesi* idi. İlk olarak yazarının ismi açıklanmadan 1791 yılında yayınlanmış ve o zaman neredeyse hiç kimse tarafından okumamıştı. Yazar, Berlinli seçkin bir hukukçu olan Karl Wilhelm Grattenauer'di. Yahudilere karşı sıcak bir yaklaşımın olduğu düşünülen Berlin'de, kendini belki de vaktinden önce ifşa etmekten korktuğu için kimliğini saklı tutmaya özen göstermişti. Yazı 1803'te, bu kez yazarı hakkındaki tüm bilgiler ile birlikte yeninden yayınlandığında, Berlin'de ve Almanya'nın başka yerlerinde anında moda oldu. Grattenauer aslında belki Yahudi ırkı kavramını ilk olarak gündeme getiren kişiydi. Görüşü şöyleydi: "Yahudilerin tuhaf bir ırk olduğunu hiçbir tarihçi ve antropolog inkar edemez. Nitelikleri, insanlığın tüm kötülüklerinin ve kusurlarının bir karışımı olan ve çekirgeler gibi çoğalan böyle bir insan sürüsünü aramızda yaşatma ıstırabını neden çekelim?"[43] Grattenauer aynı zamanda *Kultur*

sahibi Yahudilerle *Bildung* (eğitim yolu ile özgelişim) kavramının bağdaştırılmasına da itiraz etti: Böylece (Yahudiler) Alman ulusçuluğunun ve kültürünün gelişimini tehdit ederler, diye ısrar etti. Aynı yıl Gratenauer'i destekleyen veya eleştiren altmıştan fazla çalışma yayınlandı. Tartışmaların fazlaca hararetlenmesinden çekinen Prusyalı yetkililer bu konuda başka çalışmaların yayınlanmasını yasakladılar. Almanya'nın başka yerlerinde ise bu konuda yayınlar sürdü.

Zaman, bu tür eleştiriler için olgunlaşmış gibiydi. Aydınlanma'nın önemli sözcüleri, ortak insanlık değerleri adına köprüler inşa etmişlerdi. Buna karşın Romantikler, ulusal teklik ilkesini ve "ırkın" bağdaştırılamaz gözüken farklılıklarını vurguladılar. Prusya'nın 1806 yenilgisinin ardından, ulusal ve "ırksal" duyguları, modernlik karşıtı, Fransa karşıtı ve kapitalizm karşıtı tavırlarla harmanlayan yeni bir Yahudi nefreti (antisemitizm terimi o yüzyıl içinde fakat daha ileri tarihlerde icat edilecekti) ortaya çıktı. Yahudiler sonradan görme olmakla eleştirildi fakat aynı zamanda eski feodal aristokrasi ile aynı kefeye kondu. Moses Mendelssohn, ölümünden kısa bir süre önce işlerin hangi yönde gidebileceğini hissetmiş gibiydi. Yeni Romantik hareket kendisini tedirgin etmişti. Bu harekete kuşku ve korku ile yaklaşmıştı. Uzun vadede, Aydınlanma'nın değerlerine karşı rasyonel olmayan tehlikeli bir ayaklanmanın görülebileceği konusunda uyarılarda bulunmuştu.

Yeni Yahudi nefreti, Ortaçağ'da olduğu gibi cehaletin değil, artan aşinalığın sonucuydu. Hedefi, yabancı gibi görünen gelenekçiler değil, son zamanlarda asimile olmuş orta sınıftı. Geçmişte, bilinmeyen esrarengiz bir varlıktan duyulan korku ve bazen de kör nefret vardı. Şimdi ise, insanın çok iyi tanıdığını düşündüğü bir toplumdan hoşlanmaması söz konusuydu. Bu Yahudiler, ortak lisanı bazen Hıristiyan ülkedaşlarından bile daha iyi konuşup yazıyorlar ve diğer Almanlardan ayrı değil, onlarla birlikte yaşıyorlardı.

Aslında aklı başında bir kişi olan dönemin önemli filozofu Johann Gottlieb Fichte, bu yeni fobinin sesi oldu. Ulusları, organik

terimlerle, "ruhun ortak mistik deneyimlerinden" doğmuş olmakla tanımladı. Aralarında Rahel Levin ve arkadaşları da olmak üzere entelektüel seçkinler Fichte'nin Berlin'de yaptığı ve oldukça popüler olan konuşmalarına katıldılar. Fichte homojen, sınıfsız, loncasız, asilsiz – ve özellikle Yahudisiz – ideal bir Alman ulusu öngördü. Şöyle yazdı: "Yahudilere medeni haklarını vermek için tek çare görüyorum. Bir gece kafalarını kesin ve yerlerine, içinde tek bir Yahudi düşüncesi olmayan yeni kafalar yerleştirin. Kendimizi onlardan korumak için, "vaat edilmiş toprakları" fethedip bütün Yahudileri oraya sürmekten başka çaremiz yok."[44] Diğer zamanlarda demokratik düşüncelerin sadık bir savunucusu olan Fichte, Yahudileri dışlamaktan dolayı hiç vicdan azabı çekmedi. Kafaların kesilmesi ile ilgili abartısını sözcük anlamı ile almak gerekmez fakat Yahudilerin, sanki vebaya yakalanmışlar gibi karantinaya alınmalarını ve sürülmelerini istediği açıktır. Bu coşkuya Goethe dahi kapıldı. 1809'da, Yahudilerin özgürleşmesini savunan "tatlı dilli iyilikseverler"e duyduğu kızgınlığı dile getirdi. Birkaç yıl sonra da sevgili Weimar'ında, Hıristiyanlarla Yahudilerin evlenmesini meşrulaştıran yeni bir kanunu duyunca küplere bindi. Bu komplonun arkasında Rothschildlerin olmasından kuşkulandı ve bu kanunun tüm "ahlaki" duyguların altını oyacağı uyarısında bulundu.[45]

Entelektüel seçkinler arasında Yahudilerin özgürleşmesine verilen desteğin aşınmasının bir yansıması, Berlin'de ortaya çıkan yeni Hıristiyan Alman Yemek Kulübü'nde görüldü. "Kadınlar, Fransızlar, Filistinliler ve Yahudiler (üç nesil öncesine değin din değiştiren ataları olanlar dahil)" kulüp üyeliği dışında tutuldular. Tüm bu grupların aynı kefeye konması, kadın düşmanlığı, yabancı düşmanlığı ve Yahudi nefretinden oluşan bir amalgamın yeni yurtsever seçkinler sınıfının zihinsel bir oluşumu gibiydi. Yahudilerin dışlanması, sanki Rahel Levin, Henriette Herz ve diğer eski salon sahibelerine karşı kasıtlı bir darbeydi. "Philistine", kozmopolitler için kullanılan bir şifreydi: Yahudiler ve Fransız-

lardan sıklıkla kozmopolit "mantık taciri" olarak söz edildi.

Kulüp üyeleri arasında, neredeyse Berlin'in tüm Yahudi olmayan entelektüel seçkinleri ve yeni üniversite mensupları vardı: Fichte; diplomat Friedrich von Gentz (Rahel'in ateşli hayranı), şairler Heinrich von Kleist, Clemens Brentano ve Achim von Arnim, siyasi teorisyen Adam Müler, hukukçu filozof Karl Friedrich von Savigny, mimar Karl Friedrich Schinkel, askeri tarihçi Carl von Clausewitz ve hatta bir süreliğine Rahel'in gelecekteki kocası August von Vernhagen von Ense. Kulüp üyeleri öğle yemeği ve konuşmalar için birahanelerde toplandılar. Buralarda ikram, Rahel'in salonunda sunulan demsiz çay değil, biraydı. Bu toplantılarda konu olan tartışmalar Mendelssohn döneminde düşünülemezdi bile.

Bir keresinde, erken Romantik hareketin belki de temel edebi figürü olan Achim von Arnim, Yahudilerin ahlak bozukluğu ve iğrenç fiziksel özellikleri (diğer insanlardan farklı vücut kokuları, genetik hastalıkları, aşırı gazlı olmaları ve diğer fiziksel kusurları) üzerine bir konuşma yaptı. Dinleyiciler şevk içinde "gürlediler".[46] Arnim kulüp üyelerini, aralarına sızmaya çalışacak gizli Yahudiler için uyardı. Önlem olarak da bir Yahudi'nin derisinin yüzülmesini ve sadece onlara özgü olan "kimyasal bileşim"in saptanmasını önerdi. Böylece kendini gizleyenleri açığa çıkaracak bir Yahudi modeli oluşturulabilirdi. Brentano, "Tarih Öncesi, İçi ve Sonrası Filistin" yazısı ile aynı eleştirileri yaptı: Filistinliler ulusal farklılıklara ve geleneklere saygısı az olan bir toplumdu.[47] Brentano'nun konuşması o denli iyi karşılandı ki, bu konuşmasını tüm çalışmalarını topladığı kitaba dahil etti. Kulüp üyeleri bu tür sunumların ardından toplantıların sonunda genellikle Alman halk ezgilerini yeni yurtsever tarzda, koro halinde söylediler. Hannah Arendt'e göre buradan, yurtseverlik ve erkeklere ait şarkı söyleme kulüplerinin tuhaf ve biraz da komik olan Alman tarzı bileşimi ortaya çıktı.

Rahel ve onunla aynı görüşte olan arkadaşları, 1812 özgürleşmesinin, bir veya iki nesil önceki Aydınlanma'nın en parlak

dönemine rastlaması halinde, Amerika'da olduğu gibi ne denli başarılı olabileceğini düşünmüş olmalıydılar. – Yukarıdan dikte edilen – 1812 fermanının, aşağıdan yükselen yeni milliyetçilikle çakışması, Almanya ve Yahudileri için ölümcül olacaktı. Yeni milliyetçilik, bir yüzyıldan uzun bir süre boyunca Avrupa'ya da azap çektirecekti. Bu akım Alman Yahudilerini; kendileri olmak, Alman olmak, Yahudi olmak, eşit olmak, özgür olmak (veya olmamak) arasında geren, iyilik ile talihsizlik arasında bir alacakaranlıkta yaşamaya mahkum edecekti.

4

Heine ve Börne

1819 yılının Ağustos ayı başında Bavyera'nın Würzburg şehri ani bir ayaklanma dalgası ile sarsıldı. Çılgın kalabalıklar iki üç gün boyunca sokaklarda koşarak Yahudi evlerini ve dükkanlarını, "Hep! Hep! Jude verreck" (Bütün Yahudilere ölüm! - Almanca'da *verrecken* sadece hayvanlar için kullanılır. - ç. n.) diye bağırarak yağmaladılar ve yıktılar. Ayaklanma yerel üniversitede başladı. Akademik bir tören sırasında Yahudilerin medeni haklarını savunan yaşlı bir profesör, kızgın öğrenciler kendisine saldırınca yaşamını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldı. Bundan sonra ayaklanma sokaklara taştı. Öğrencilere dükkan sahipleri, zanaatçılar ve işi olmayan işçiler katıldı. Olaylarda iki kişi öldü, yaklaşık yirmi kişi yaralandı. Maddi hasar oldukça fazlaydı. Kalabalıklar *Hep! Hep!* – Latince *Hierosolyma est perdita* (Kudüs kaybedildi) sözcüklerinin baş harfleri – çığlıkları ile kapıları ve eşyaları yıkarak zorla Yahudi evlerine ve dükkanlarına girdiler. Olası bir katliamı önlemek için

ordu çağırıldı. Yahudi nüfusu şehirden kaçtı ve sonraki birkaç günü çevredeki kırsal alanlardaki çadırlarda geçirdi.

Würzburg'dan sonra ayaklanmalar Bavyera'nın diğer kentlerine ve köylerine, oradan da Almanya'nın orta ve güneybatısındaki Bamberg, Bayreuth, Darmstadt, Karlsruhe, Mannheim, Frankfurt, Koblenz, Köln ve Ren nehri boyundaki başka şehirlere yayıldı. Buralardan Bremen, Hamburg ve Lübeck'e kadar kuzeye ulaştı. Frankonya'da Yahudiler evlerinden dışarı kovalandı. Hamburg'da yüzlercesi sığınacak bir yer bulma umuduyla yakındaki Danimarka sınırının ötesine kaçtı.

Ayaklanmalar kendiliğinden başlamış gibiydi. Bazıları bunları ekonomik krizin tetiklediğini düşündü. 1816, kuraklık ve açlık yılı olmuş, bu da ekmek fiyatlarını ve işsizliği arttırmıştı. Başkalarına göre ise Yahudiler, Napolyon sonrası dönemin baskıcı ve gerici rejimlerine olan tepkinin günah keçileriydi. Würzburg veya Koblenz'deki Yahudilerin işsizlikten veya özgürlükçü militanların tutuklanmasından neden sorumlu tutuldukları belli değildi. "Rasyonel" nedenler arandı ve tabii ki bulunamadı. Alman Yahudilerinin yaklaşık yüzde 90'ı fakir veya çok fakirdi. Çok fakirlerin yüzde 10'u da dilenciydi. Zengin Yahudiler her yerden çok Prusya'da mevcuttu fakat Prusya'da hiçbir ayaklanma olmadı.

Ortaçağın ilk yarısındaki Karanlık Dönem'lerden bu yana buna benzer bir şey olmamıştı. Friedrich Schlegel, ayaklanmalardan birine tanıklık ettikten sonra 18 Ağustos'ta karısına, bunların Ortaçağ'ın "yanlış sonuna" dönüş olduğunu yazdı.[1] Aydınlanma'cı yaşlı şair Johann Heinrich Voss, bu olaylar karşısında insanın 1819'da değil de 1419'da yaşadığını düşünebileceğini yazdı. Görünüşe göre isyancı güruh sadece bir bahanenin çıkmasını bekler durumdaydı. Olaylardan şoke olmuş İngiliz bir gezgin, Yahudilerin her yerde, herhangi bir nedenle esrarengiz bir dehşet ilham etmiş olabileceklerini belirtti.

Bazı yerlerde polis ve milisler ya olay yerlerine çok geç geldiler ya da kalabalıklar sokaklarda hışımla koştururken kenarda durup

seyrettiler. Şehirlerde ise milisler çabuk geldiler ve buralarda ayaklanmalar daha çabuk bastırıldı. Heidelberg'de polis eyleme geçmekte geç kaldı fakat, bir tarihçiye göre, "belki de Fransızlarla temasta olmanın etkisi ile insanileşmiş" iki profesör ve onların öğrencileri, kanunu ellerine aldılar ve kanlı kıyımı önlediler.[2] Suçluları dizginlediler ve "yurttaş tutuklaması" (İngilizce, citizen's arrest. Polis'in veya emniyet mensubunun değil de, sıradan yurttaşın, yurttaş olma hakkına dayanarak yaptığı tutuklama. Terim Ortaçağ İngiltere'sinde, şeriflerin sıradan yurttaşları bu haklarını kullanarak kanuna karşı gelenleri tutuklamaya teşvik etmeleri ile kullanılmaya başlanmıştır. - ç. n.) yaptılar.

Yetkililer neredeyse her yerde hazırlıksız yakalandılar. Heidelberg dışındaki şehirlerde halk genellikle olaylara seyirci kaldı.

İlk olarak "entelektüeller" ayaklanmacılara katıldı. 1819'da Frankfurt'taki "Hep! Hep!" ayaklanmasını betimleyen Johann Michael Voltz'un bu gravüründeki kadınlar, önceki antisemit ayaklanmalardaki canilere benziyor. Burada onlara, belki eczacı, belki de öğretmen olan şık bir beyefendi katılıyor. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Ayaklananların savaş çığlıkları – *Hep! Hep!* – her yerde aynıydı. Bu çığlıklar, M.Ö. 70 yılında Kudüs'ü işgal eden Roma askerlerine ve Haçlılar döneminin Ren bölgesindeki ayaklanmacılarına atıftı. Latince'nin seçimi, ayaklanmanın kaynağının eğitimliler arasında olduğunu düşündürdü. Ludwig Robert 22 Ağustos 1819'da *Hep! Hep!* ayaklanmanın yeni başladığı Karlsruhe'den ablası Rahel Varnhagen'e şöyle yazdı: "Çok dikkate değer! Nasıl olur da basit insanlar bu tabiri kullanırlar? Kaynağını biliyor olamazlar. Bütün bunları başlatanların *eğitimli* bir ayaktakımı olması gerekir."[3]

Bazı şehirlerde kışkırtıcıların arasında, "saygın" burjuva mensupları, öğrenciler ve hatta üniversite profesörleri vardı. Şairlerin ve profesörlerin *Hep! Hep!*'i on yıl önceden başladığından, ayaktakımının *Hep! Hep!*'i pek de sürpriz değildi. "Demire Büyümesini Emreden Tanrı" şiiri ile tanınan, önde gelen yurtsever şairlerden Ernst Moritz Arndt, Yahudiler hakkındaki sert sözleri ile de ünlüydü. Arndt bir yazısında şöyle yazmıştı: "Anayurdumuzu, is ve salgın hastalıkları ile istila ettiler. ... Övündükleri insancıllıkları ve kozmopolitliklerine lanet olsun!"[4] Heidelbergli bir profesör olan Jakob Friedrich Fries de kısa bir süre önce benzer ilkeleri dile getirmişti. Fries'in "Almanların Refah Ve Karakterlerinin Yahudiler Tarafından Tehlikeye Atılması" adlı eleştiri yazısı, 1816'da yetkililer tarafından toplatılmasına rağmen pek çok kişiye ulaşmıştı. Fries, ayaklanmalardan sonra, kabul edilemez bir özürle, o yazısında bizzat Yahudilerin değil, "kökleri ve dalları" ile birlikte, yani tamamen, "Yahudiliğin" yok edilmesi çağrısında bulunduğunu söyledi.[5] Koblenz'deki polis şefi ayaklanmalar hakkındaki raporunda şöyle yazdı: Entelektüel ve dini kışkırtma öyle bir boyuta ulaşmıştı ki çoğu kişi artık "Yahudilere kötü davranmayı övgüye değer" görüyordu.[6]

O dönemde yapılmış ve ayaklanmayı gösteren bir kabartma (1819) günümüze ulaşmıştır. Kabartma o günlerin havasını yansıtır. Johann Michael Voltz adında bir kişi tarafından yapılmış

olan ve gerçekten dikkate değer bu sosyal belgede, kaba görünüşlü iki köylü kadın yaba ve süpürge sopasıyla, düşmekte olan bir Yahudi'ye saldırırlar. Kadınlar, Frankfurt gettosunun içinde yapılmış olan kötü şöhretli katliamı betimleyen Yaşlı Matthaus Merian'ın 1617 tarihli gravüründeki canilere benzer. 1819 gravüründe kadınların yanında – belki bir eczacı, toprak sahibi veya öğretmen olan – gözlüklü, frak, beyaz (ipekten?) bir atkı ve altı düğmeli şık bir yelek giymiş ayaklanan bir beyefendi vardır. Bu beyefendi bir eliyle şişman ve çirkin küçük Yahudi'nin boğazını tutar, diğer eliyle de Yahudi'ye vurmak üzere kısa ve kalın bir sopa kullanır.

Ludwig Robert bu olaylar esnasında Karlsruhe'de nişanlısını ziyaret etmekteydi. Robert birkaç hafta önce Hıristiyanlığa geçmişti. Ve şimdi de bunlar olmuştu! O, olaylar karşısında umursamazca davranamayan bir prensip ve ülkü adamıydı. Son savaş sırasında asker olabilecek yaştaydı fakat gönüllü olarak askere gitmeyi reddetmişti. Bu davranışı, aşırı milliyetçi arkadaşı Baron Friedrich de la Motte Fouqué'yi çok öfkelendirmiş ve Baron, Robert'i, bir daha onunla hiç konuşmamakla tehdit etmişti. O sırada otuz dokuz yaşında olan Baron orduya gönüllü yazılmıştı. Bunun en asil davranış olduğuna inanıyordu. Robert, Baron'un öfkelenmesine itiraz etmişti. Ona göre 1812 özgürleştirme fermanı çok geç gelmişti ve hâlâ çok eksikleri vardı. Bu nedenle, güvenilmez bir anayurt uğruna çabalamak için bir neden görmüyordu. Fouqué'nin, kendisinden asil bir Prusyalı gibi davranmasını istemesi güzeldi fakat yaşamının ilk otuz beş yılında toplumdan dışlanmış bir Yahudi olarak şimdi, otuz yedi yaşında, orduya gönüllü yazılmak için yeterli istek duyamazdı. Büyük bir amaca ulaşmak için bütün konforundan memnuniyetle vazgeçebilirdi, hatta bir uzvunu kaybetmeye bile hazırdı. "Fakat bir ölüm makinesinin dişlisi olmak mı? Hayır!"[7]

Robert, başarılı bir oyun yazarı, opera şarkıları söz yazarı ve

Fransızca çevirmeniydi. Birkaç yıl önce Berlin'de vuku bulan antisemit bir olaydan* esinlendiği *Durumların Gücü* adlı oyunu Berlin'de ve başka yerlerde hit olmuştu.

Robert, Karslruhe'de oturup ayaklanma ile ilgili gelişmeleri ablasına bildirmek için not ederken sokaklar hâlâ blokaj taşları ile doluydu ve atlı birlikler devriye geziyordu. Robert şoke olmuş bir haldeydi. Sanki kendisi cinayet işlemiş gibi hissediyordu. Ona en büyük darbe insanların duyarsızlığı ve hatta isyancılara olumlu yaklaşmaları olmuştu. Saldırılar toplumun geniş kesimlerince, en azından dolaylı olarak onaylanmış gibiydi. Duvarlara asılan el ilanları bir katliamın habercisiydi. Robert iki gün boyunca sokaklarda çığlıklar duydu:

> Hep! Hep! Her Yahudi'ye ölüm ve yıkım!
> Kaçmazsanız işiniz biter!

Robert'in yazdığına göre bazı ayaklanmacılar hâlâ ortalıkta dolaşıyordu. İkinci günün akşamı polis nihayet bunların çoğunu tutukladı veya dağıttı. Polis ve atlı devriyeler kalabalıkları evlerine gitmeye zorladı. Buna rağmen, "devriyeler başka tarafa gidince, *Hep! Hep! Jude verreck!* bağırışları tekrar çınlamaya başlıyordu. Bağırışlar, fanatik bir vahşilikten çok, keyifli gülüşmeler arasında seslendiriliyordu." Robert, şehirde dolaşırken edindiği izlenimlerini şöyle yazdı:

---

*Kibirli Prusyalı aristokrat bir kişi, kendisini düelloya davet eden Hitzig adında genç bir Yahudi'nin ailesini gücendirmişti. Aristokrat Hitzig'in düello davetini geri çevirdi: Bir Yahudi'ye tatmin duygusu tattırmak kendi saygınlığının dışındaydı. Bunun üzerine Hitzig onu alenen bastonu ile dövdü. Hitzig saldırı iddiası ile yargılandı ve anlayışlı bir yargıç tarafından serbest bırakıldı. "Kamuoyu" Hitzig'den yanaydı. Napolyon'a karşı verilen savaşta, aynı aristokrat kişi kendini malikânesine kapatmışken, Hitzig'in şehit düşmesi ona duyulan sempatiyi daha da arttırdı.

Yakalanma korkusu ile aynı yerde uzun süre durmak istemedim. Waldhorngasse'ye dek yürüdüm. Orada şehrin komutanı General Brückner'i gördüm. Bir atın üzerindeydi. Ara sıra ayaklananların bağrışmaları duyuluyordu. Generalin, emrindeki askerlere şöyle dediğini duydum: "Bırakın çok istiyorlarsa piçler bağırsınlar. Aptal bir şey yaptıkları an günlerini gösterin!" Herkes evlerinde açık pencerelerinin önünde duruyordu. Ben de evlerin yakınından yürüyerek konuşulanları duymaya ve havayı duyumsamaya çalıştım.

Çocuklar evlerinin önünde gülerek ve kıkırdayarak oynuyordu. Çocukça bir ilgi ile günün olaylarını anlatıyorlardı. Hiçbir yetişkin, kulaklarını çekip ciddi olmaları için onları uyarmadı. Sokaklarda bir rahibe rastlama şansım daha bile azdı. Oysa, bence, sevgiyi bu denli saygın gören bir dinin öğretmenleri olarak asıl şimdi burada olmalıydılar.

Robert pek çok insanın olayları hafife almış olmasından yakındı: "İnsanlar ne denli yozlaşmışlar. Hukuk, adalet – ve söylemeye lüzum yok ki insan sevgisi – duyguları ne denli yetersiz. Bu olaylar resmi gazetelerde dahi kınanmadı. ... Şehir halkının, tavernaları hemen kapattığı için komutan Brückner'e kızdığı söyleniyor. Onu atından aşağı indirmekle tehdit etmişler."[8]

Üçüncü gün piyadeler çağrıldı ve Karlsruhe şehrinin sokaklarına toplar yerleştirildi. Yeni el ilanları eskilerine meydan okudu: "İmparatorlar, krallar, dükler, dilenciler, Katolikler ve Yahudiler hep insandır ve böylelikle bizimle eşittir." Baden büyük dükü liberal düşünceye sahip insancıl bir insandı. Başkentinde yaşayan Yahudilerle dayanışma içinde olduğunu göstermek için şatosunu terk edip önde gelen Karlsruhe'li bir Yahudi'nin evine yerleşti. Bundan sonra sükunet sağlandı.

Yahudilerin ayaklanmalara karşı verdiği tepkiler dikkat çekecek kadar sınırlıydı. Yahudilerin çoğu ya fazla yılgındılar, ya da hukuk ve düzenin kurallarına fazlaca inançlıydılar. Yahudi orta üst sınıfının, ayaklanmanın kurbanlarına karşı takındığı ilgisiz tutum ve

kişisel kimlik noksanlığı, zengin ve çoğunlukla din değiştirmiş entelektüel Yahudi seçkinlerin, fakir ve küçük burjuvaziye sırtını dönmesinin bir işaretiydi. Yahudi aile dergisi *Sulamith* ayaklanmalardan hiç söz etmedi. Rahel, erkek kardeşinin mektubunu yanıtladı. Rahel'in yanıtı, ayaklanmaları geçici bir sapkınlık olmanın ötesinde değerlendirmesi nedeniyle istisnai değerdedir. Rahel şöyle yazdı: "Yahudiler hesabına sonsuz derecede üzüntülüyüm. Daha önce böyle hissetmemiştim. ... Evlerinden atılan bu insanlar şimdi ne yapsınlar? Onları sırf daha fazla aşağılamak ve eziyet etmek için *tutmak* istiyorlar."[9] Rahel de kardeşi gibi "Yahudiler" diye yazdı, "biz Yahudiler" diye değil. "Tanrı bilgisi konusunda başkalarının çok önünde bulunan bu büyük ve yetenekli milletin mutsuz artıklarına", ihtiyaç duydukları anlarda destek olmaya ant içti.[10] Hiçbir şey onu avutamadı. Kozmetik çareler de, "fırça" ile uygulansalar dahi, gerçeği örtmedi.

Rahel'in tarzı acı ve iğneleyiciydi. *Hep! Hep!* ayaklanmaları basit bir dinsel önyargının değil, derin bir kırıklığın sonucuydu. Rahel kardeşini, ayaklanmaların kendisini şaşırtmadığı konusunda temin etti: "Alçaklık beni hiç şaşırtmaz." O buna alışıktı. Almanların, istedikleri zaman rahatça nefret edebilmeleri için günah keçisi olarak kullanılmak üzere Yahudilere umutsuzcasına ihtiyaçları olduğunu belirtti:

> Ülkemi tanıyorum. Maalesef. Son üç yıl boyunca Yahudilerin saldırıya uğrayacağını söyledim. Tanıklarım var. Almanlar kabalaşıyor. Peki niye? Çünkü onlar en uygar, barışsever ve itaatkar halktır. ... Hıristiyanlığa (Tanrı beni affetsin) ve şiiri, sanatı ve vahşetiyle Ortaçağ'a duydukları ikiyüzlü sevgi, insanları hâlâ tahrik olabilecekleri tek vahşete kışkırtabiliyor: Yahudilere saldırmak! Yıllardır bütün yazılanlar üstü kapalı olarak bunu ima etti – Profesör Fr (ies) ve Rü (hs) veya adları her neyse -. ... Nefretleri dinsel bir çabadan kaynaklanmadı; kendi dinlerini sevmezken başkalarının dinlerinden nasıl nefret edebilirlerdi?"[11]

Rahel, ayaklanmanın neden henüz Berlin'e ulaşmadığını sorguladı ve yakında buraya da ulaşmasından korktu. Berlin'de birçok Yahudi genci orduda hizmet etmişti. Yarısı vaftiz olmuş ve Hıristiyanlarla evlenmişti, diye yazdı.

Ayaklanmalar sırasında Almanya otuz altı bağımsız devletten ve birkaç serbest şehirden oluşuyordu. Yahudilerin statüsü devletten devlete farklıydı. Bazı devletler Napolyon döneminin özgürleşme fermanının hükümlerini kabaca yürürlükten kaldırmışlardı. Bazıları ise bu hükümleri teoride tuttular fakat pratikte göz ardı ettiler. Yahudiler bir kez daha kamu yönetimi ve ordudan dışlandılar ve okullarda ve üniversitelerde eğitim verme görevinden men edildiler. Bazı küçük devletlerde neredeyse tam eşitlik hakkından yararlanmalarına rağmen çoğu devlette hâlâ tam veya kısmi ayırımcılık mevcuttu.

Bazı yerlerde Yahudileri eski Ortaçağ statülerine döndürme girişimlerinde bulunuldu. Serbest şehir Frankfurt, Yahudilerin haklarını sınırlayan Ortaçağ statüsünün bazı maddelerini tekrar yürürlüğe koydu. 1616'da olduğu gibi yılda sadece 12 Yahudi çiftin evlenmesine izin verildi. Yahudi cemaatinin 1811'de özgürleşmenin bedeli olarak ödediği 400.000 gulden, ceza olarak tahsil edilmiş sayıldı. Tekrar Prusya'nın kontrolüne geçen Ren bölgesindeki Yahudiler, Fransızlar döneminde elde ettikleri vatandaşlık hakkını yitirdi. Ayrıca belli mesleklerden de men edildiler. Savaştan önce devlet hizmetine atanmış olanların görevlerine, resmi işlemler beklenmeden son verildi.

Prusya, 1812 özgürleştirme fermanını resmen feshetmedi; fakat idari yöntemlerle ferman hükümlerinin uygulanmasından mümkün olduğunca kaçındı. Savaşta 1300 Yahudi orduda hizmet etmişti. Bunlardan yetmiş biri, büyük kahramanlık madalyası Demir Haç'ı kazanmıştı. Hepsine savaş sonrası için devlet memuriyeti veya terfi sözü verilmişti fakat sadece bir kişinin, Meno Burg adlı bir topçu teğmeninin terfi ettirilmesi düşünüldü. Prusya adalet bakanı

Friedrich Leopold, Yahudi askerlerin gösterdikleri "geçici cesaretin, daha düşük bir ahlak düzeyine sahip olmalarına engel olmadığını" iddia etti.[12] III. Friedrich Wilhelm, Burg hakkında şuna hükmetti: "Burg'u....yüzbaşılığa.....terfi ettiremem. Fakat iyi eğitimli bir kişi olarak Hıristiyanlık'taki gerçeği ve kurtuluşu göreceğine" ve böylece ilerlemesinin önündeki "engelleri temizleyeceğine güveniyorum."[13]

Yahudiler Prusya fakültelerine profesör olarak değil ama öğrenci olarak alınmaya devam edildiler. Hukuk okumalarına izin verildi fakat okutmalarına ve meslek olarak icra etmelerine izin verilmedi. Yahudilerin yine de hukuk fakültelerine çok rağbet etmeleri, kısıtlamaların çok sürmeyeceğine olan inançlarının bir yansımasıydı. Hukuk ve felsefe öğrencilerinin önemli bir bölümü sonunda gazeteci oldu ve gazetecilik bir Yahudi uğraşı olarak görülmeye başlandı. Tıp, Yahudilerin özgürce icra edebildikleri tek akademik işkolu idi. 1812 özgürleştirme fermanı, sulandırılmış haliyle bile, savaştan sonra Prusya'nın kontrolüne geçmesine izin verilen doğu bölgelerine ulaşmadı. Bu bölgelerdeki Yahudilerle Prusya'nın nüfusu üçe katlandı. Sonuçta Posen ve Silesya'daki Yahudiler, Ortaçağ'ı andıran yaklaşık otuz değişik kısıtlamaya tabi tutuldular.

Berlin'de birçok Yahudi, fermanın, dil, giyim ve gelenek farklılıklarını terk etmeleri halinde eşit vatandaşlığa hak kazanacaklarını ima ettiği görüşünü korudular. Din değiştirenler bile hâlâ bir tür şartlı tahliye halinde olduklarını anladılar. Asimile olmuşlardı fakat özgürleşmenin ödüllerini elde edemiyorlardı.

Rahel Varnhagen dikkate değer bir istisnaydı. August Varnhagen birkaç yıl Karlsruhe'de maslahatgüzar olarak hizmet ettikten sonra, çift 1819'da tekrar Berlin'e yerleşti. August, fazlaca liberal görüşlerinden dolayı görevden alınmış olabilirdi. Artık emekli bir diplomatın karısı olan Rahel eski salonunu canlandırdı. Çok şey değişmişti. Toplantılar "tavan arasında" değil, Französische Strasse'deki (Fransız Sokağı) şık dairede düzenlendi. Rahel'in dostları mukabil davette bulundular. Rahel'in ziyaretçileri arasında filozof

Hegel ve (Rahel'i zamanının en büyük kadını olarak çağıran) tarihçi Leopold von Ranke vardı. Toplantılara katılanlar arasında eskisinden daha az sayıda asil vardı ve kraliyet ailesinden hiç kimse yoktu. Varnhagenler, liberallere yakınlıklarından dolayı biraz yıkıcı olarak addediliyorlardı.

Kendini meşrulaştırması gerekmeyen bir başka Berlinli Yahudi, Mendelssohn'un torunu, ünlü mucize-çocuk Felix Mendelssohn-Bartholdy idi. O bile bazı ufak tefek alaylara maruz kaldı. Goethe'nin arkadaşı Karl Friedrich Zelter, Felix'i düşünerek ve Almanca ve yapmacık bir Yiddişçe karışımı kullanarak "bir Yahudi'nin sanatçı olmasının gerçekten *eppes rores* (ender görülen bir şey) olacağını anlatan şiirini yazdı.[14] Yetenekli çocuk ise en büyük sevincinin "Alman olmak ve şimdi yaşıyor olmak olduğuna" Goethe'yi ikna etti.[15] Goethe çocuğu Weimar'a davet etti. Felix, ziyareti hakkında annesine şöyle yazdı: "*Faust ve Werther*'in yazarı her sabah bana bir öpücük veriyor ve 'bugün seni hiç dinlemedim, bana biraz gürültü yap' diyor."[16] Bu sözler üzerine Felix iki saat boyunca piyano çalıyordu. Bir öğleden sonra yaşlı yazar müzikten mest olmuş bir halde, Felix'e Kutsal Kitap'taki çılgın Kral Saul ile genç David'in öyküsünü anlattı. Öyküde, "kötü ruh", kral Saul'un üstüne geldiğinde David harp çalarak kralı sakinleştirir. Saul öldürücü bir kıskançlık dürtüsüyle David'e kargısı ile sertçe vurur. Öyküyü anlattıktan sonra Goethe sözlerini şöyle sürdürdü: "Sen benim David'imsin: Hastalanırsam veya hüzünlenirsem, kabuslarımı çalışınla kov. Saul'un aksine, ben hiçbir zaman sana mızrak atmayacağıma söz veririm."[17]

Yüz yıldan fazla bir zaman sonra bu olayı yorumlayan Alman Yahudi'si yazar Adolf Leschnitzer, büyük şairlerin sözlerinde "bazen kendilerinin de kaçırdıkları anlamlar olduğunu ve bu anlamların ancak sonraki nesillerce tam olarak algılanabildiğini" belirtecekti.[18] Goethe'nin Moses Mendelssohn'un torununa art niyetsizce yaptığı ve modern Alman-Yahudi karşılaşmasının şafak vaktine denk gelen bu imanın trajikçesine üzücü olduğu kanıtlanacaktı.

Hep! Hep! ayaklanmalarından birkaç hafta sonra, Eduard Gans, Lepold Zunz ve Moses Moser adında üç dikkate değer genç adam, durumu değerlendirmek için Berlin'de buluştular. Yaygın olan Yahudi nefretini azaltmak için acaba yapabilecekleri bir şey var mıydı? Yahudiler İçin Kültür Ve Bilim (Wissenschaft) Derneği adlı bir dernek kurmaya karar verdiler. Derneğin amacı, Yahudileri Alman *Kultur*'unun yörüngesine oturtmak ve aynı zamanda, laik eğitimle dini eğitim arasındaki uçurumun iki yakasını birleştirecek bir köprü kurarak Yahudi kimliğini güçlendirmekti.

Wissenschaft terimi, bilim ve ampirik araştırma anlamına gelmekten fazlasını simgeler. Bu terim, felsefe ve yorum içeren, bilgi, öğrenme ve anlama manasına gelir. Bu anlamıyla *Wissenschaft*, Yahudilerle Almanları uzlaştırabilirdi. Bu üç genç adam, Yahudiliğin iki boyutu olduğu, hem laik bir uygarlık hem de bir din olduğu görüşündeydiler. Birinci boyutu hakkında bilgi yaymaya istekliydiler ve aynı zamanda genç Yahudilerin, (birçok genç Hıristiyan gibi) ikinci boyutu kısmen kaybetmiş olsalar da, yine de Yahudi kalmalarına yardımcı olmak istediler. Geçmişte Yahudiler İspanya'da, Hollanda'da, İtalya'da ve başka yerlerde felsefeye ve doğa bilimlerine katkıda bulunmuşlardı. Yeni dernek bu mirasın modern anlamını, ibadet, edebiyat, müzik, şiir, felsefe ve doğa bilimleri alanlarında "bilimsel" araştırmalar yaparak yükseltmeye çalışacaktı.

Kuruculardan ikisi olan Gans ve Zunz, Berlin, Heidelberg ve Halle üniversitelerinin seçkin mezunlarındandı. Hukuk ve felsefe dallarında doktora derecesi alan ilk Alman Yahudileri arasındaydılar. Ne var ki sosyal geçmişleri çok farklıydı. Derneğin başkanı olan Eduard Gans, Berlinli bir saray Yahudi'si ailenin yirmi iki yaşında ve üzerine çok düşülmüş oğluydu. Babası Berlin hisse senedi borsasının kurucusuydu ve Prusya şansölyesi Karl August von Hardenberg'in himayesindeydi. Annesi ise, Prusya kralı ile kraliçesinin düğününde kraliçenin nedimesi olmuştu. Bu, ibadet eden bir Yahudi'nin kızı için alışılmadık bir ayrıcalıktı. Gans, ait olduğu sınıfının

diğer mensupları gibi Berlin'deki seçkin Gymnasium zum Grauen Kloster (Gri Manastır Lisesi - ç. n.) okuluna gitmişti. Berlin Üniversitesi'nde Hegel'in yıldız öğrencilerinden biriydi. En büyük amacı hukuk tarihi üzerine uzmanlaşmak ve bunu üniversitede okutmaktı.

Buna karşın Leopold Zunz, çocukluk yıllarını Wolfenbüttel adlı küçük bir kasabada, mengene gibi sıkan ezici bir dini Yahudi yetimhanesinde, fakirlik, ilgisizlik ve düzensizlik içinde geçirmişti. Burada çocukların Almanca okuması kesinlikle yasaktı. Tek eğitim konusu Talmud'du. Zunz, bunun "en korkunç" Yiddiş diyalekti ile okutulduğunu anımsardı.[19] Yetimhanenin bunaltıcı havası 1807'de, Moses Mendelssohn'un müridi olan Samuel Meyer Ehrenberg adlı aydın bir genç adamın müdür olarak atanmasıyla neredeyse bir gecede değişmişti. Ehrenberg hemen tedrisatı değiştirmeye girişmişti. Zunz yaşamında ilk kez, yaşadığı ülkenin kültür ve dilinin farkına varmıştı. Zunz, ileriki yıllarda yeni Berlin Üniversitesi'nde antik dönem ve din tarihi okudu. Birçok başka Yahudi genci gibi Zunz da bir dönem din değiştirme üzerine kafa yordu fakat fikir değiştirdi ve din değiştirmenin onur kırıcı olduğuna karar verdi.[20] Yirmi altı yaşındayken derneğin kuruluşuna katıldığında Zunz'un büyük amacı Alman üniversitelerinden birinde Yahudi araştırmaları bölümü kurmaktı.

Üçüncü kurucu Moses Moser laik görüşlü genç bir bankacıydı. Üst düzey eğitimli ve duyarlı bir kişiydi. Moser bir Yahudi bayramında bir arkadaşına şöyle dedi: "Dua edebilirsen, benim için de et! Ben de senin için felsefe çalışırım!"[21]

Üç adam kendilerini derneğin işlerine kaptırdılar. "Hevesleri aynı olan arkadaşlarla birlikte geçen entelektüel bir yaşamdan" daha harikulade bir şey olmadığına emindiler.[22] Dernek, Yahudileri geçmişlerine bağlayacak, gettodan çıkış yolu gösterecek ve "Avrupa'nın geri kalanının ulaştığı" noktaya varmalarına yardımcı olacaktı.[23] Dernek, *Bildung*'u öğütledi. Goethe'nin söylemi ile *Bildung*, edebiyat, felsefe ve sanat yolu ile insanın kendini geliştirmesi ve incelmesi demekti. Fakat önce bazı belli değişikliklerin

yapılması gerekliydi. Dernek, din kurumlarına karşıtlığın coşkusu içinde doğmuştu. Zunz, "Talmud devrilmedikçe yapılabilecek bir şeyin olmadığına" emindi.[24] Zunz zaman zaman, duaların Almanca okunduğu ve org müziği eşliğinde söylendiği, Berlin'de geleneksel olmayan yeni bir sinagogda dini törenler yönetti. Gelenekçi hahamlar, vaazlarından dolayı Zunz'a saldırdılar. Bu saldırılar iyice arttığında, bir zamanlar Wolfenbüttel yetimhanesinden "kurtarıcısı" olan Ehrenberg, Zunz'u sıkı durmaya teşvik etti. Ona, "Devam et. Bir Luther ol!" diye yazdı.[25]

Ehrenberg eski öğrencisini sevdi fakat yeteneklerini abarttı. Zunz hiçbir zaman bir Luther olmadı. Zunz karizmatik bir kişilik değildi ve kendini başkalarına kabul ettirecek iç gücü yetersizdi. Reform Yahudiliği on yıllar sonra başkaları tarafından kurulacaktı. Her halükarda Berlin'deki geleneksel olmayan ilk ibadethane, hükümet tarafından kapatılmaya zorlandı; geleneksel olmayan ibadetler sadece evlerde yapılabilecekti. Kral, sinagoglardaki tüm törensel yeniliklere karşı çıktı. Bunun, Yahudileri Hıristiyanlığa geçmekten alıkoymasından, hatta belki de Hıristiyanları Yahudiliğe cezbetmesinden ve Luteryen kilisesinde bir reformu özendirmesinden korktu.

Buna karşın derneğe hoşgörü gösterildi. Dernek, kısa sürede önemli şahsiyetlerden oluşan elli kişilik bir üye sayısına ulaştı. Üyeler arasında yaşlı David Friedländer de vardı. Friedländer hâlâ, modası geçmiş doktrinlerin ve törenlerin budanması halinde Yahudilerle Almanların inanç kardeşi olabileceklerine inanıyordu. Derneğin sekreteri ve en aktif üyelerinden biri olan Zunz, dernek beratını kaleme aldı. Berat, derneğin en büyük amacının Yahudilere ilk modern entelektüel mekanı sağlamak olduğunu beyan etti. İleriki yıllarda başka reformcular geriye dönüp bu mütevazı başlangıç dönemlerine baktıklarında, Zunz'un beratını "parlak bir şekilde tasarlanmış" olarak ve Zunz'u da "beratın en zor görevlerini yüklenmiş" bir adam olarak değerlendireceklerdi.[26] Dernek toplantıları haftada bir düzenlendi. Her toplantının kaydı tutuldu. Kayıtlar

bugün de mevcuttur. Toplantılardaki tartışmalar genellikle Hegel'ci bir soyutlama ile ifade edilmiş olsalar da çözümlemeler pratik ve somuttu. Her şeyden önce üyeler hiçbir zaman din değiştirmeyeceklerine ant içtiler. Her zaman Yahudi kalacaklardı. Gans, Moser ve Zunz'un görüşleri doğrultusunda asıl görevleri, Yahudilerin Alman toplumu içindeki kültürel ve sosyal tecridini kırmak olduğuna göre, sadece önyargılara karşı savaşmaya değil, fakat aynı zamanda bir Yahudi özeleştiri hareketi olmaya karar verdiler.

Derneğin 1819'daki ilk toplantılardan birinde Zunz, *Judenübel* diye adlandırılan ve Yahudilerin zaaf ve kusurlarını içeren bir taslak sundu.[77] Zunz bu taslakta, Yahudiliğin kendinden kaynaklanan kusurlar ile baskı ve tecrit edilmişlik içinde geçen yüzyıllar boyunca biriken kusurları birbirlerinden ayırdı:

Yahudiler Arasında Geliştirilmesi Gereken Hususların Taslağı

DÜŞÜNCELERİN İÇ DÜNYASI

1. Dini kavramlar, özellikle Tanrı'nın Yahudileri sevmesi ve sadece onlara olan teveccühü
2. Kendini beğenmişlik
3. Batıl inanç
4. Başka görüşlere hoşgörüsüzlük
5. Çileci bir tembellik veya dini törenleri abartılı bir şekilde harfiyen uygulama uğruna saygın beden işçiliğini göz ardı etmek
6. Çığırtkanlık
7. Tamahkarlık
8. Aç gözlülük
9. Bilimi küçümseme; ve bütün bunların sonucunda,
10. Kanuna aykırı olmasına karşın, Yahudi olmayanların aldatılabileceğine olan sürekli saplantı

İBADET

1. Sinagog ibadetleri
2. İbadet şekilleri
3. Modası geçmiş, zararlı, anlamsız gelenekler
4. Törensel din kurallarını abartılı önemseme

CEMAATLERİN İÇ YAPISI

1. Zorba Hahamlar – güçleri, fanatik olmaları ve yararsızlıkları
2. Yetki eksikliği, bunun sonucunda ortaya çıkan anarşi ve yanlış kullanım; örneğin:
3. Aylaklar için ziyan edilen sadakalar
4. Okulların kötü olması veya hiç olmaması

EĞİTİM

1. Kadınsı çocuklar; bunun sonucu
2. Korkaklık
3. Evlerde ebeveynlerin çocuklara kötü örnek olmaları
4. Cehalet, ahlaksızlık, görgüsüz Talmud öğrencileri
5. Dinin ilkeleri ile evlerdeki uygulamalar arasındaki uyumsuzluk
6. Okullardaki hatalı ve yararsız öğrenim: Talmud dışında dil ve bilim öğrenimi olmaması
7. Öğrencilere bilginin değerinin aşılanmaması
8. Az maaş alan ve düşük düzeyli öğretmenler
9. Anadilin ihmal edilmesi
10. Kadınların ihmal edilmesi veya onlara ayırımcılık yapılması

HIRİSTİYAN TOPLUMUNDA YAHUDİLER

1. Sadece ticaret, çoğunlukla da küçük esnaflık veya seyyar satıcılık; zanaatkarların olmaması
2. Bedensel işlerden kaçınma, çiftçiliğin olmaması
3. Kendini ihmal etme
4. Bedensel faaliyetlerin olmaması
5. Durumunu düzeltmeye duyulan istek eksikliği
6. Sınıf ayırımının olmaması
7. Yüzeysel akıllılık, bu nedenle yanlış bilgilenme
8. Esaslı ve yoğun çalışma eksikliği
9. Aydınlamaya olan yapmacık ilgi
10. İnançlarından dönme
11. Hıristiyanlar karşısında kendilerini geri çekme
12. Dil, davranış, sosyal ilişki ve üslupta kabalık

Bu "gerekli olan gelişmeler" derlemesindeki birçok madde, Zunz'un antisemit şablonları benimsemiş olmasının kanıtı olarak günümüz okuyucusunu şaşırtabilir. Ne var ki o dönemde Zunz'un

listesi daha ziyade, hüküm süren *Bildung* veya kendini geliştirme ruhuna uygun bir proje olsa gerekti. Bu proje, Yahudilikte bir özeleştiri denemesi olarak Siyonistleri yaklaşık bir yüzyıl önceden sezdi. Asıl amacı dışsal farklılıkları gidererek gettolardan çıkan Yahudileri komşularının gözünde daha kabul edilir yapmaktı. Zuns şöyle açıkladı: Sadece "rahatsız edici ve tümüyle benmerkezci tecrit yok edilmelidir."[28] Zunz, Yahudiliğin laik ve dini bir uygarlık olarak gelişmesini, fakat aynı zamanda Avrupa ile birleşmesini ve karışmasını istedi. Gerçekten de bu, sonraki 180 yıl boyunca başarılı bir şekilde olacaktı. Zunz'a göre çoğu Yahudi'nin kendilerini gönüllü olarak ayırmaları, Ortaçağ katliamlarından sonra Yahudiliğin kendi içine kapanmasının bir sonucuydu. Artık "yüksek kültür", Alman olmanın ayrılmaz bir parçası olduğuna göre böylesi tecritlere gerek yoktu. Yahudilerin Ortaçağ kıyafetlerini ve okuma yazması olmayan diyalektlerini atmaları yetmezdi. Aynı zamanda tam anlamı ile modern Avrupalı erkek ve kadınlar olmalıydılar.

Gans, Zunz ile aynı görüşte değildi. Ona göre Zunz'un böylesine acımasızca eleştirdiği gelenekler birkaç yüzyıl önce erdem olarak görülebilirdi. "Yahudilerin kendilerini seçilmiş insanlar olarak addetmeleri gülünç görünse de, karşılaştıkları baskılara karşı sadece içsel güçle karşı koymaları ve varlıklarını sürdürmeleri göz önünde bulundurulduğunda", bu tutumları "gerçekten harika bir fikirdi!" Gans'a göre, Yahudilerde olduğu iddia edilen açgözlülük bile baskıların bir sonucu, "siyasi tabanlarını ticaretten başka hiçbir alanda bulamadıkları" dönemlerin bir eseriydi.[29] Yine de Gans zamanın değiştiği konusunda Zunz'la hemfikirdi: Zunz'un eleştirileri, içinde yaşadıkları dönem için pekâlâ haklı olabilirdi.

Dernek bir araştırma enstitüsü, bir kütüphane ve bir arşiv oluşturdu. Berlin'de bir tane daha Serbest Okul açtı. Burada doğu bölgelerinden gelen genç Yahudilere Alman dili ve kültürü üzerine eğitim verildi. Yeni gelenlerin, çiftçilik veya zanaatkârlık gibi mümkün olan her alanda meslek edinmeleri özendirildi. Dernek aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nin tuhaf bir eski Tunis

konsolosu, New York şerifi ve kendi tanımına göre "Tanrının lütfuyla İsrael'in Valisi ve Yargıcı" olan Mordecai Manuel Noah ile de yazışmalarda bulundu. Noah, zulmedilmiş Yahudiler için Buffalo yakınlarındaki Niagara Nehri üzerinde bir adada bir koloni kurmayı planlıyordu. Bu sığınma yerinin adı sürpriz olmayan bir şekilde, Tevrat'ta sözü edilen Nuh'un tufandan sonra gemisini salimen yanaştırdığı dağın adına atfen Ararat olacaktı. Zunz'un Amerikalı Noah ile yazışmaları oldukça tuhaftı. Noah, Gans ve Zunz'u, gösterişli bir şekilde, kendisinin Avrupa için "tam yetkili elçileri" olarak atadı. Noah'ın gerçek bir idealist mi yoksa hırslı bir gayri menkul girişimcisi mi olduğu hiçbir zaman açıklığa kavuşmadı. Belki her ikisiydi de. Her halükarda planı hiçbir sonuca ulaşmadı fakat Zunz'a, kendi söylemi ile, bir sürü yazışmaya mal oldu.

Dernek kısa bir süre için bir dergi de yayınladı. Derginin birinci sayısı Prusya sansürüne takıldı. Sansür kurulu (belki de derginin adındaki bilim sözcüğü yüzünden) derginin yeni bir dini mezhebin yayın organı olmasından kuşkulandı. Sansür kurulunun endişelerini bertaraf etmek için Zunz ve arkadaşlarının, "Yahudilere ve Yahudiliğe Hıristiyan desteği" oluşturmak gibi bir niyetlerinin olmadığını alenen beyan etmeleri ve derginin sadece kendi dindaşları arasında dağıtılacağına söz vermeleri gerekti.[30]

Bu görüşmeler sürerken Gans acı veren kişisel bir dram yaşadı. 1819'da hukuk doktorasını aldıktan sonra öğretim görevlisi olmak için cesaretle yeni Berlin Üniversitesi'nin hukuk fakültesine başvurdu. Başvurusuna 1812 özgürleştirme fermanının özetini iliştirdi. Kralın henüz kesin kurallara hükmetmemiş olmasına rağmen Gans, fermanının, Yahudileri akademik pozisyonlara atanmaya uygun gören 8. maddesini zorlamayı denedi.

Başvuru, hukuk fakültesi, Prusya şansölyesi ve eğitim bakanı arasında gitti, geldi. Şansölye, Gans'ın göreve atanmasını önerdi. Bakan buna karşı çıktı. Fakülte de buna muhalifti. 1820'nin ortasında fakülte, "tanınmış bir Yahudi ailesine mensup olan Gans'ın, Hıristiyan Kilisesi'ne katılıp katılmadığını, ve eğer katılmadıysa

bunun göreve atanması için bir engel oluşturup oluşturmayacağını" öğrenmek istedi.[31] Gans'ın din değiştirmediğini gayet iyi biliyorlardı

Bu konu bir yıl boyunca oradan oraya savrulup durdu. Şansölye, Gans'ın başvurusunu desteklemek için bir çok kere kendisine bağlı eğitim bakanına yazılar yazdı. Bakan bu yazıları her seferinde biraz daha baştan savma bir tarzda yanıtladı. Ona göre devletin Hıristiyan karakteri, tıp ve doğa bilimleri dışında Yahudilerin gençlere öğretmenlik yapmalarına engel oluşturuyordu. Şansölye ısrar etmedi.

Mayıs 1822'de Gans umutsuzluğa kapıldı. Babasının koruyucusu Şansölye Hardenberg'e ve eğitim bakanına ilettiği son bir başvuruda Gans şöyle yakındı: "İki yıl boyunca eziyet, hakaret ve aşağılamanın kurbanı oldum. ... Ben o şanssız insanlar sınıfındanım ki, eğitimleri olmadığı için nefret edilirler, eğitim almaya çalıştıklarında ise zulmedilirler."[32]

Bu mektup, sözde özgürleşmeden on yıl sonra kendilerini hâlâ çıkmaz bir sokakta bulan üniversite mezunu tüm bir Yahudi neslinin sözcülüğünü yaptı. Gans'ın Hardenberg'e son başvurusu sonuç vermedi. Hükümet bu konudaki muhalif tavrını, geçmişi de kapsayan yeni bir hüküm çıkararak meşrulaştırdı. Genellikle "Lex Gans" (Gans Kanunları - ç. n.) diye bilinen bu hüküm ünlü 8. ve 9. maddelerin yerine geçerek Yahudilerin üniversitelerde ve kamu sektöründe görevlendirilmelerini açıkça yasakladı. Gans'ın başka bir başvurusu olmadı. Teselli olarak kendisine kraliyet hazinesinden beş yüz thalerlik bir "gezi bursu" önerildi. Bu öneri yapılırken de bu parayı iyi kullanması, yani hiçbir "kraliyet üniversitesinin hiçbir fakültesinde" görev alması beklenmediğine göre, "özen ve sebatla çalışarak kendisini başka uğraşlar için eğitmesi" tembih edildi.[33]

Gans'ın çabalarının yenilgi ile sonuçlanması her tür yanılsama havasını dağıttı. Gans, kendine ait yeterli maddi kaynakları olduğundan, Avrupa miras hukukunun karşılaştırmalı tarihi üzerine iki ciltlik araştırmasının ilk cildini yazmaya başladı. Dernek, hayal

kırıklığı içinde enerjisini yeniden göç konusu üzerine yoğunlaştırdı. Noah ile yazışmalar kaldığı yerden yeniden başladı. Ararat'ta bir "Ganstown" (Ganskent) kurulması bile görüşüldü. Bu dönemde doğu bölgelerinden gelip Berlin'den geçen yoksul Yahudilerin sayısı her geçen gün biraz daha artıyordu. Şair Adalbert von Chamisso bir sabah Abraham Mendelssohn'un evinin önünde sadaka bekleyen Yahudileri izledi. İçinde bulundukları zor durum şairi şöyle yazmaya sevk etti:

Buradan yola çıkmalıyım,
Elimde değneğim,
Hollanda veya İngiltere'ye,
Özgür bir ülke bulmaya.[34]

Bu sıralarda alışılmadık bir yeni gelen, varlığını toplumun iç katmanlarında hissettirmeye başladı. Heinrich Heine, ince, solgun, dinlendirici mavi gözleri ve dalgalı uzun saçları olan olağanüstü yetenekli genç bir şairdi. Kadife ceketler, züppe ve açık Byron stil yakalar, Bolivar diye bilinen geniş kenarlı ve moda fötr şapkalar giyiyordu. Heine Berlin'e 1821 yazında üniversitede hukuk okumak için gelmiş ve Hegel'in estetik derslerine katılmıştı. Şimdi ise ancak yirmi dört yaşında ve sadece birkaç yayımlanmış eseriyle oldukça tanınmış edebi bir kişilikti ve adı Friedrich Rassmann'ın *Yaşayan Alman Şairler Panteonu* listesindeydi.

Bir şair olarak kaderi, Alman kültürü üzerinde, Nazilerin silmeye çalışacakları fakat tüm çabalarına karşın başaramayacakları silinmez bir iz bırakması için çizilmişti. Şiirlerinin lirizmi, düzyazısındaki nüktedanlığın sertliği kadar dikkat çekiciydi. Heine hakkında yazılar çok olmakla birlikte göze çarpan bir biyografisi hiç olmadı. Bu belki de Heine'nin aynı anda birçok farklı kişi olmasındandı. Lion Feuchtwanger, Heine'nin bir soğan gibi soyulabileceğini, her tabakanın altında bir başka tabakanın olduğunu belirtti.

Heine'nin betimlemeleri hem Alman hem İbrani mitolojisinin haznelerinden alınmıştı. Başka hiçbir yazar bu denli Alman ve bu

denli Yahudi olmamıştır ve aynı zamanda her ikisi hakkında da bu denli zıt duygular beslememiş ve alaycı olmamıştır. Heine bir keresinde, Yahudilerin ve Almanların, Almanya'yı "ruhaniliğin kalesi" yapabilecek Avrupa'nın "iki ahlaki halkı" olduklarını yazdı. Aksinin de olası olduğunda ısrar etti. Almanlar, "nefret etme zamanı geldiğinde kimsenin önünde baş eğmezler" ve Avrupa'ya hesapsız yıkım getirebilirler. Öte yandan Yahudiler, "timsahların ve din adamlığının anayurdu olan Mısır'dan geldiler. Yanlarında, Mısır'ın deri hastalıkları ve çalınmış altın ve gümüş kaplarının yanı sıra, sonraki devlet dinleri için model olacak pozitif din denen şeyi ve içinde insanın inanması ve kutsal törenler itibarı ile yerine getirmesi gereken dogmaların bulunduğu bir yapı iskelesi olan kilise diye adlandırılan şeyi getirdiler."[35]

Heine kendi hayalperest tarzında, Freud'un, dinlerin bir nevroz biçimi olduğu görüşünü önceden sezinledi. En ciddi ifadesiyle, Almanya hakkında ve Almanya'da yaşayan ve yazan ve bütün pozitif dinlere tepeden bakan bir Yahudi olarak kendi hakkında çok az yanılsamaları olduğunu belirtti. Heine, Napolyon döneminde Düsseldorf'ta, ailesi ile birlikte tam yurttaşlık haklarına sahip olmuştu ve bunları, Prusya yönetiminin tekrar yürürlüğe girmesi ile bir gecede kaybetmişti. Heine 1820'de, kendinden sonra gelecek birçoklarının da yapacağı gibi, gerçek anayurdunun Alman dili olduğunu ilan eden ilk Alman Yahudi yazarı oldu: "En değerli servetimiz, ... kötü niyet ve delilik yüzünden kendilerinden bir anayurt esirgenenler için bile."[36]

Heine bu satırları yirmi üç yaşında, *Hep! Hep!* ayaklanmalarına tanık olduktan birkaç ay sonra yazdı. Berlin'e yerleşmeden önce Bonn ve Göttingen üniversitelerine gitti. Sınıf arkadaşlarının çoğundan iki veya üç yaş büyüktü. Alkole, nikotine ve arkadaşlarının gürültülü bir şekilde kendilerini kaptırıp koy verdikleri "yurtsever" politikalara karşı alerjisi vardı. Alkolden hoşlanmaması hep sürdü; Yahudilerin yeni Alman yurtseverliğine katkılarının "küçük bira bardağı" olduğunu iddia ettiği söylenir. 1820'de Bonn'da öğrenciy-

ken şiir tarzındaki trajedisi *Almansor*'u yazdı. 19. yüzyıl Almanya'sı hakkında bir mesel olan *Almansor*, İspanya'nın Hıristiyanlaştırıldığı 16. yüzyılda geçer. Ana karakterler, baskın Hıristiyan kültürüne geçmeleri için işkence edilen Emeviler'dir. Yapıtın bir yerinde bir ateşe atma cezası yerine getirilir ve Granada'da, pazar yerinde Kuran halkın önünde yakılır. Sahneyi özetlerken Heine şöyle bir uyarıda bulunur: "Eğer bir yerde kitap yakarlarsa, sonunda orada insan da yakacaklardır."[37]

Heine kitabında, yakın zaman önce olan ve Almanya'da sansasyona yol açan bir kitap yakma olayına gönderme yapıyordu. 17 Ekim 1817'de Leipzig muharebesinde Napolyon'a karşı elde edilen zaferin yıldönümü kutlamalarında Alman öğrenci dernekleri, Luther'in üç yüzyıl önce İncil'i çevirdiği tarihi Wartburg kalesinde toplanmışlardı. Öğrenciler, Luther'in, kiliseye ait yetki belgelerini yakmasına atfen bazı "yıkıcı" kitapları yaktılar. Suçlu kitaplar arasında Fransız yurttaşlık kanunu ve Saul Ascher'in "Teutomanyaklar" aleyhine yazdığı çalışma da vardı. Başka unsurların yanı sıra "yabancılar", "kozmopolitanlar" ve "Yahudiler" aleyhine yapılan şiddetli konuşmalar eşliğinde kitaplar ciddiyetle alevlerin içine atıldı. "Milli karakterimizle, Almanlığımızla alay edip bunlara söverken, kendi Yahudiliklerine bağlı kalan Yahudilere lanet olsun"[38]

Heinrich Heine. Hiçbir yazar bu denli Alman ve bu denli Yahudi - ve ikisi hakkında bu denli zıt duygular beslememiş - ve alaycı olmamıştır. Jules Siève'in bir tablosunun taşbaskısı. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Heine'nin yurtsever öğrencilerden hoşlanmaması sonraki yıllarda, 1820'de Göttingen Üniversitesi'ndeyken daha da derinleşti. Bir

gece bu kavgacı öğrencileri bir bira mahzeninde izledi ve bunların iktidara geldikleri takdirde neler yapabileceklerini düşündü. Bunların, "yedi nesil öncesine kadar ataları arasında Fransız, Yahudi ve Slav bulunanları süreceklerine" karar verdi.

Berlin'deki öğrenciler, Heine'nin Göttingen ve Bonn'da tanıdıklarından daha iyi değildiler. "Milliyetçi bir narsizm bataklığına" saplanmışlıkları ile ve "biranın kalınlaştırdığı eski Teutonik sesleri" ile Heine'yi sinirlendirdiler. Prusya'nın başkentine gelmesinden kısa bir süre sonra bir yayımcı Heine'nin son şiirlerini içeren bir kitap yayımladı. Bu ince kitap sayesinde Heine'nin ünü, aydınlar ve edebiyat salonları müdavimleri arasında yayıldı. Önde gelen salon sahibeleri kendisini hemen benimsediler. Nüktedanlığından ve mahcup flörtçülüğünden büyülendiler. Ünlü bir *salonnière* olan Elise von Hohenhausen onu Alman Byron ilan etti. Heine'nin varlığı hakkında Rahel Varnhagen tarafından uyarılan Friedrich von Gentz, Rahel'e, Heine'nin şiirlerinin sade "sihrinden" büyülendiğini söyledi. Abraham Mendelssohn ve karısı Leah, Heine'yi Wilhelmstrasse'deki villalarında ağırladılar. Buradaki bazı özel davetlerde piyanoda kendi bestelerini çalan on üç yaşındaki Felix davetlileri hayretler içinde bıraktı.

Heine, Rahel Varnhagen'in yeniden açılan salonunun müdavimiydi. Yaşı, Heine'nin yaşının iki katı olan Rahel, Heine'nin dehasının farkına vardı. Gentz'e, Heine'nin "geleceği hakkında tam anlamı ile huzursuz bir endişe" içinde olduğunu yazdı. Buna karşın Heine de "yüce ruhlu küçük kadına" derinden minnettardı. Rahel, Heine'nin belki de yaşamı boyunca hakkında alaycı bir satır yazmadığı tek insandı. Rahel'in kocasına, "Frau von Varnhagen'i düşünüyorum, *Ergo sum* (Öyleyse varım - ç. n.)" dedi. Boynuna, üzerinde *J'apartiens à Mme. Varnhagen* (Mme. Varnhagen'e aitim) yazan bir köpek tasması takmaya hazırdı.

Ludwig Robert'in, araları bozuk olan şair arkadaşı Friedrich de la MotteFouqué, Heine'ye samimi bir mektup yazdı ve hatta kendisine "çok güzel" bir şiir adadı. Bunun üzerine Heine şöyle

dedi: "Soyağacına daha dikkatli baktığında bu şiiri hiç yazmamış olmayı dileyecektir."[39] Heine kendi kitabını, üzerinde "Bana ve tüm Alman halkına cennetin yolunu gösteren kutsal eli öperim" yazan bir notla birlikte Goethe'ye gönderdi. Thüringen'e yaptığı bir gezi sırasında Weimar'dan geçti ve büyük adamın Frauenplatz ("İyi bir adam bir yere ayak bastığında / O yer sonsuza dek kutsanır.") meydanındaki görkemli evine davet edildi. Heine eve lekeli seyahat elbiseleri ile ve kendini beğenmiş bir ruh hali içinde geldi. Kısa bir sohbetin ardından Goethe kibarca sordu: "Şimdi ne üzerine çalışıyorsunuz?" "Bir *Faust* üzerine." "Weimar'da başka işiniz var mı, Herr Heine?" Heine bu soruyu, "Ekselanslarının eşiğinden geçtim ve böylece Weimar'daki tüm işlerim tamamlandı" diye yanıtladı ve ayrıldı.[40]

Eleştirmenler, Heine'nin şiirlerini eşsiz lirizminden dolayı övdüler fakat Yahudi kökenine iğneleyici atıflarda bulunarak "yurtsever" nedenlerle düzyazılarını suçladılar. Napolyon savaşlarının ertesinde Alman yurtseverliği tuhaf bir şekilde, iki tarafı da keskin bir bıçak gibiydi. Bu yurtseverlik anlayışı kendini, hem mutlakıyetçi Alman monarşilerine karşı liberal bir akım olarak, hem de, Aydınlanma'nın "kansız" akılcılığının gerileyen bir reddi olması özelliği ile, kabile dürtülerinin, etnik saflığın ve "kanın" cazibe merkezi olarak ortaya koydu. Yahudilerin özgürleşmesinin Hıristiyan devletin milli bütünlüğünü tehdit edeceğine dair yabancı düşmanlığı içeren korkular yaydı. Heine ise düzyazılarında Yahudilerle, Yahudi olmayanları ayırmadı. Bir Ren bölgesi gazetesinde isimsiz olarak yayınlanan *Berlin'den Mektuplar* adlı bir dizi makalesinde, "Berlin hisse senedi borsasında çekişen, hem Tevrat'a hem de İncil'e inananları" şu sözlerle kınadı: "Aman Tanrım, ne suratlar! Bütün kasalarda böylesine bir açgözlülük!"[41] Heine, güzel bir baronesle yaşadığı komik ve başka önemli olayların etkisiyle gölgelenen sevdalı bir maceradan da söz etti. Barones Heine'yi Hıristiyan zannettiğinden, Tiergarten'de sevişirlerken bile Heine'ye Yahudiler hakkında bazı antisemit ifadeler kullandı. Heine bu olaya, İspanyol bir señora ile bir Marrano (Hıristiyanlaşmış Yahudi. - ç. n.) şövalyesinin benzer

bir maskaralığı canlandırdığı *Donna Clara* isimli insanın içine işleyen bir şiirde atıfta bulundu. "Bir arkadaşına yazdığı mektupta "bu, benim yaşamımdan bir sahnedir" diye söz etti. "Barones bir señora oldu, ben de bir Apollo ya da bir Saint George şövalyesi."[42]

Heine, sömestrler arasında, Breza adında bir Polonya kontu olan bir sınıf arkadaşının davetlisi olarak Polonya'ya gitti. Burada, Alman entelektüel tartışmalarının vahşiliğini kastederek, Polonya ormanlarında gezinen kurtların henüz birbirlerine tarihi kinayelerle ulumadıklarını memnuniyetle tespit etti. Kendinden önceki ve sonraki bir çok batılı ziyaretçi gibi o da "domuz ağılına benzer deliklerinde yaşayan, sızlanan, dua eden, pazarlık eden ve sefil olan", kılıksız, kaftan giyen Polonyalı Yahudilerin görüntüsünden iğrendi. "Ruhsal dünyaları, hilekar skolastizmin bin bir acayip şekil içine sıkıştırdığı ve insanı yüceltmeyen önyargıların bataklığına saplandı." Ne var ki iğrenme kısa süre sonra yerini acıma ve takdir duygusuna bıraktı:

> Ben, kafasındaki barbar görünümlü kürk kasketi ve kafasının içindeki daha da barbarca düşüncelere rağmen, Polonya Yahudi'sini, kafasının üstünde Bolivar şapkası olan, içinde ise Jean Paul olan Alman Yahudi'sinden daha üstün tutarım. Polonya Yahudi'sinin karakteri, sade bir tecrit içinde, bir bütüne dönüşmüştür; bu karakter, hoşgörü havası teneffüs ederek özgürlüğün damgasını elde etmiştir. Kendi hesabıma ben, kirli kürkü, pire yeniği sakalı, sarımsak kokusu ve tasarrufa bağımlı debdebeleri içindeki başkalarıyla olan alış verişleri içinde yuvarlanıp giden Polonyalı Yahudi'yi yeğlerim.[43]

Rahel Varnhagen'in yeni salonu liberal siyasi duygularla aşılanmıştı. Bunlar, Napolyon'un yenilmesinden sonra yıkıcılığa yakın duran tehlikeli türden duygulardı. Heine, Eduard Gans ile 1821 sonbaharında muhtemelen Rahel'in salonunda tanıştı. Gans onu, Yahudiler İçin Bilim Ve Kültür Derneği'ne katılmaya davet etti. Heine seve seve kabul etti. Yaşamında ilk kez kendisi kadar Alman

kültürüne ve toplumuna entegre olmuş, fakat aynı zamanda (muhtemelen *Hep! Hep!* ayaklanmalarından dolayı) kimlikleri hakkında bilinçli olan kendi neslinden genç Yahudilerle karşılaşıyordu. Heine'nin, Gans, Zunz ve Moser ile karşılaşmasının duygusal etkisi çok büyük oldu. Derneğin amaçlarını paylaştı fakat etkisizliği ile alay etti; derneğin "çoktan kaybedilmiş bir davayı" kurtarmaya çalışıyor olmasından korktu. Yine de derneğin tüm seminerlerine sadakatle katıldı ve hatta derneğin Serbest Okul'una giden Polonyalı öğrencilere haftada iki kez Alman edebiyatı dersleri vermeye gönüllü oldu. Onlara, "Amerika'ya veya en azından İngiltere'ye göç etmelerini" tavsiye etti. "Bu ülkelerde kimse 'neye inanıyorsun veya inanmıyorsun?' diye sormaz."[44] Kendisinin göç etmeye niyeti yoktu. O kesinlikle bir "Alman varlıktı" ve hep öyle kalacaktı. Kendiyle dalga geçtiğini gösterir hiçbir iz olmaksızın, sinesinin gerçekten "Cermen duygularının bir katalogu" olduğunda ısrar etti.

Heine, 1823 yazında doktora sınavlarına hazırlanmak için Hannover krallığının başkenti Göttingen'e döndü. Burada bulunduğu süre içinde dernekteki arkadaşları ile yazışmalarını sürdürdü. Dernek çalışmaları ile geçen yıllar kendisini durgunlaştırdı. Immanuel Wohlwill adında, sinagog ibadetlerinin reform edilmesini destekleyen, dernekten bir arkadaşına şöyle yazdı: "Artık sakal uzatmaya, oruç tutmaya, nefret etmeye ve nefret ederek tahammül etmeye gücümüz yok."[45] Heine, Almanca dua kitapları ve org müziği gibi moda olan değişiklikler hakkında kuşkuluydu. Bunlar sadece Hıristiyanlığı taklit etmekti ve "yeni bir sahne dekoruydu". Yeni hahamlar, (Heine onları *souffleur*, yani suflör diye adlandırdı) yakalarında "beyaz bantlar" olan Protestan rahiplerdi. Reform Yahudiliği sahte kaplumbağa çorbası gibiydi; "içinde kaplumbağa olmayan kaplumbağa çorbası." Heine, Protestan bir misyonere, "tek gerçek din olan kendi dinime inanmazken senin dinine nasıl inanabilirim?" diye soran efsanevi İspanyol anarşistinin erken bir habercisiydi.

Doktora sınavları yaklaştıkça, Heine yaşamını nasıl kazanacağını daha fazla düşünmeye başladı. Umutsuzluğa kapıldı. Barolar

Yahudilere kapalı olduklarından avukat olarak çalışmayı ümit edemezdi. Lex Gans, kamu sektöründe iş bulma olasılığını da ezmişti. Arkadaşı Wohlwill'e şöyle yazdı: "Acılığımı affet; sen feshedilmiş (özgürleştirme) fermanın darbesini yemedin."[46] Heine tezini yazarken anne ve babasının Lüneburg'daki evine taşındı. Moser'e, buradaki gündelik yaşamın ne denli kasvetli olduğunu yazdı: "Buradaki Yahudiler her yerde olduğu gibi dayanılmaz derecede pazarlıkçılar ve berbat kokuyorlar. Hıristiyan orta sınıfı da Yahudilere karşı ters ve olağanüstü adice davranıyor. Daha üst sınıflar da aynı oranda ters ve adice davranıyorlar." Bir şiirinde şöyle yazdı: "Yahudilik bir aile hastalığıdır....Nil Vadisi'nden getirilmiş salgın bir hastalık, eski Mısır'dan kalma ıslah olmamış bir inançtır."[47] Başka bir yazışmasında, bütün inançlara karşı kayıtsız olduğunu, Yahudiliğe olan sadakatinin "Hıristiyanlığa duyduğu derin antipatiden kaynaklandığını" belirtti.[48]

Heine, birkaç hafta sonra Moser'e şöyle yazdı: "Tahmin edeceğin gibi burada vaftiz olmaktan söz ediliyor. Ailemde benden başka buna karşı çıkan kimse yok." Kendisinin vaftiz olmasının, ait olduğu "talihsiz kabile" mensuplarının davasını belki de daha etkili savunmasını sağlamanın dışında anlamsız bir jest olacağına Moser'i temin etti. Her şeye rağmen, "Prusya'da bir iş bulabilmek için Protestanlığa geçmeyi saygınlığıma ve onuruma aykırı görüyorum! Sevgili eski Prusya! Katolikliğe geçip onları kahredebilirim, sonra da kendimi asarım. ... Hüzün veren bir dönemde yaşıyoruz. Alçaklar sahip olduklarımızın en iyisi, sahip olduklarımız ise hep alçak oldu."[49] Düsseldorf'da yaşayan bir amcası gönderdiği mektupta, Heine'nin, harikulade Almanca şiirlerden dolayı bir zamanlar sevildiği Ren bölgesinde, Yahudilere gösterdiği ilgiden dolayı artık hor görüldüğünü yazdı.

"Edom'a" başlıklı şiiri, bu kasvetli yansımaların içinden, hoşgörünün acı veren dengesizliğinin bir yorumu olarak ortaya çıktı. (Edom, Yahudilerin geleneksel olarak düşmanlarına taktığı addır.) Şiir biter bitmez Heine bunu Berlin'deki Moser'e gönderdi. Heine, bin yıldan uzun bir zamandır Yahudilerin ve Yahudi olamayanların

birbirlerini tolere ettiklerini veya birbirlerinden çektiklerini ve bunu "kardeşçe" yaptıklarını yazdı. Heine'nin bu tek taraflı uzlaşma hakkındaki söylemi basitti:

Sen soluduğum gerçeklere katlanıyorsun,
Ben senin öfkelerinin acısını çekerken.

....

Her geçen gün derinleşiyor arkadaşlığımız,
Her geçen gün sana daha çok benziyorum
Şimdi birbirimize bu denli benzeyince
Ben de sana karşı öfkelenmeye başlıyorum.

Heine'nin ümitsizliği, aile içi çekişmeler, parasal sorunlar ve bitirme sınavlarına hazırlanmanın tatsızlığı ile arttı. Sınavlarını başarı ile geçti ve hukuk doktoru oldu. *Laudatio*'yu Latince öğreten Göttingen hukuk fakültesinin dekanı Gustavo Hugo, "birbirine benzemeyen" edebiyat ile hukuku bağdaştırabilen Heine'yi kutladı. Heine'nin şiirlerinden söz ederken, "*Ut ne Goethium quidem eorum poenetire debere*" (Goethe'nin kendisi dahi böyle şiirler yazmaktan utanmazdı) dedi.[30]

Heine'nin, arkadaşlarına çeşitli kereler din değiştirmeyeceğini söylemiş olmasına karşın, "Edom'a" şiiri, onun da yakında, kendi söylemi ile, "kurtlarla birlikte uluması" gerekeceğinin ilk işaretiydi. Heine din değiştirmeye, içinde bulunduğu kötü durumu anlayan ve işlemleri asgari yaygara ile yapmaya söz veren Gottlieb Grimm adında bir köy rahibi ile hazırlanmaya başladı. 28 Haziran 1825'te, alaycılık ve pasif ve kahramanca olmayan metanet karışımı bir ruh hali içerisinde, fırtınalı ve yağmurlu bir havada, Hannover-Prusya sınırındaki Heiligenstadt'a gitti. Rahipten başka kim olduğunu bilen yoktu. (Sınırda her zamanki "deklare edeceğin bir şeyin var mı?" sorusunu, "düşüncelerden ve borçtan başka bir şey yok!" diye yanıtladı.) Grimm, Heine'yi, küçük bir Prusya bölgesi olan Heiligenstadt'ta "tam bir gizlilik içinde" vaftiz etti.[31]

Olayın tanığı olan bir kişi, "saat ondan kısa bir süre önce kapı

çaldı," diye anımsadı. Rahibin hizmetçisi kapıyı açtı ve "daha önce de buraya gelmiş olan soluk tenli Göttingen'li öğrenciyi" anons etti. Heine ve Grimm, rahibin çalışma odasına kapandılar. Kısa bir sorgulamanın ardından Grimm bir tanık çağırdı ve Heine'yi "... acil içsel gereksinim ve derin inanç nedeni ile Hıristiyan" olarak ilan etti. Grup daha sonra, hem Heine'nin hem de rahibin o gün doğan ve töreni sabahleyin yapılan kızının vaftizini kutlamak için düzenlenen öğlen yemeği için yemek salonunda bir araya geldi. Yemek sırasında Heine neredeyse hiç konuşmadı. Kısa süre sonra izin istedi ve oradan ayrıldı. Bir tanık, Heine'nin gözlerinde ıslak bir parıltı olduğunda ısrar etti; bir başkası solgun olduğunu söyledi.

Heine'nin din değiştirmesi, birçok başkaları gibi tamamıyla pratik nedenlere dayanıyordu. Eyleminde, inançlı olduğuna dair en ufak bir iz yoktu. Vaftiz töreni boyunca kendinden iğrenme duygusu içindeydi. Başka kaygılar kendisini daha da çok üzdü. Din değiştirmesi kendisine Hamburg, Münih veya başka bir yerde iş bulma olanağı sağlayacak mıydı? Ailesinden bağımsız maddi olanaklara kavuşacak önlemleri alabilecek miydi? Eğitim ücretini ödemiş olan zengin bankacı amcası Salomon Heine'ye yaltaklandığı için kendinden nefret etti.

Heine kısa sürede din değiştirdiğine pişman oldu. Moser'e, "eğer gümüş kaşıklar çalmaya izin verilseydi hiçbir zaman din değiştirmezdim" dedi. Birkaç ay sonra, "derin pişmanlık duyuyorum. Dinimi değiştirdiğim için durumumda bir gelişme olduğunu da görmüyorum" diye ekledi. "Tam aksine, elime talihsizlikten başka bir şey geçmedi!"[52] Din değiştirmiş olduğu duyulmuş olmalıydı çünkü şimdi hem Yahudiler, hem de Hıristiyanlar tarafından kendisine kara çalınıyordu. Heine yine de alaycılığını sürdürdü. Zengin amcasının yaşadığı Hamburg'dan Moser'e şöyle yazdı: "Gerçek bir Hıristiyan oluyorum. Zengin Yahudileri sömürüyorum."

Heine'nin din değiştirmesinden altı ay sonra Eduard Gans da pes etti. "Eğer devlet, sorumlu bakanın da bildiği gibi inanmadığım bir şeyi itiraf etmemi isteyecek kadar aptalsa, iyi o zaman – istediğini

alacak."[53] Gans Hıristiyanlığa geçti ve hemen Berlin Üniversitesi'nde doçentlikle ödüllendirildi. Heine hışımla patladı: Gans derneğin kaptanıydı; gemiyi terk etmemeli ve yeminini bozmamalıydı. Moser, Zunz ve derneğin diğer üyeleri, başkanlarının çekilmesini affedilmez bir ihanet eylemi olarak gördüler.

Dernek bu darbeyi atlatamadı ve kısa bir süre sonra derginin yayımını da keserek dağıldı. Heine hiçbir zaman ne Gans'ı, ne de kendini affetti. Heine, Moser'e şöyle yazdı: "Gans inandığı için din değiştirdiyse delidir, yok eğer ikiyüzlülük yaptıysa hilekârdır. Yine de kendisini sevmeye devam edeceğim. Gans'ın gümüş kaşık çalarken yakalandığı haberini almayı tercih ettiğimi itiraf ederim."[54] "Bir Dönme'ye" adlı şiirinde, "o kadar çok hor gördükleri haça doğru süründükleri" için Gans'a (ve kendine) olan kızgınlığını açığa vurdu:

Bak, onca okumadan sonra nereye geldiğine
Schlegel'miş, Haller'miş, Burke'ymiş, vs:
Dün bir kahramandın
Bak bugün nerelere düştün.

Heine, şiiri hiçbir zaman yayınlamadı, Gans da hiçbir zaman şiiri görmedi. Şiir, Heine'nin ölümünden sonra evrakları arasında bulundu. Heine'e, Moser'e şöyle yazdı: "Kendim hakkında düşünmek istemediğim için Gans hakkında çok sık düşünüyorum. Geceleri uyanıyorum ve aynanın karşısında kendimi lanetliyorum."[55]

Heine ileriki yıllarda, "Berlin bir vaaz dinlemeye değer" diyerek din değiştirmiş olması hakkında şakalar yaptı.* Dinini, Rusya çarının Berlin'e yaptığı resmi ziyaretler sırasında Prusya süvari üniforması giymesi gibi nezaket gereği değiştirdiğini söyledi. Başka bir zaman, Napolyon'un Waterloo'da yenilmemiş olması halinde katiyen dinini değiştirmemiş olacağına ısrar etti; din değiştirmesi, Napol-

---

* Bu söylem, Fransa kralı olmak için Katolikliğe geçen IV. Henri'nin, "Paris, bir ekmek ve şarap ayinine değer" sözlerine atıftır.

Eduard Gans din değiştirdikten sonra Berlin Üniversitesi'nde doçentliğe atandı. Geçmişte asimilasyonun gizli tehlikelerini şöyle yorumlamıştı: "Ben, eğitimi olmadığı için nefret edilen, eğitim almaya çalışınca ise suçlanan mutsuz insanlar sınıfına aitim. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

yon'a Moskova'da kışların çok soğuk olduğunu anlatmayan coğrafya öğretmeninin suçuydu. Balzac'a ve başka Fransız arkadaşlarına, "vaftiz edildim ama din değiştirmedim" dedi. "Bütün dinler aynıdır. Bazıları müşterilerinin derisini kafalarından, bazıları ise ayaklarından başlayarak yüzerler."[56]

Aslında gerçek, vaftiz olmadan önce Heine'nin Yahudiliğini önemsememesi, vaftiz olduktan sonra da Hıristiyan olmamasıydı. Din değiştiren bir kişi olarak kendini her zamandan daha fazla Yahudilerle bir tuttu. Hepsi, kaderleri ortak olan bir topluluğa aitti. "Edom'a" şiirinden kısa bir süre sonra yazdığı "Yüksek Sesli Ağlama Halinde Patlak Ver" adlı şiirinde, "bin yıllık acıyı" duygusallık noktasına getirecek şekilde akla getirdi:

Ve bütün gözyaşları güneye doğru akar,
Sessiz bir keder ırmağını andırır,
Ürdün nehrine karışır:
Bu, büyük, kesintisiz bir akıştır.

Şiir, Heine'nin vaftiz edilmesi sırasında yazmakta olduğu Sir Walter Scott tarzındaki *Buhara Hahamı* adlı tarihi romanının önsözü olarak kullanılır. Günümüze romanın sadece bir bölümü kalmıştır fakat bu bölüm Heine'nin mizacı üzerine ilginç bir ışık tutar. Roman,

önde gelen bir Alman yazar tarafından yazılmış ve Alman Yahudilerinin, acıma duygusu uyandıran niteliklerini ileten ilk hayali anlatım girişimidir. Romanda Heine, bir Ortaçağ Yahudi katliamını şiddetle suçlar, nişanlı olan bir kurbanın bilgeliğini ve dindar bir hahamı kutlar ve hahamın karısının güzelliğini selamlar. Bunu yaparken de kendini romanın başka bir ana karakteri olan nüktedan ve özgür düşünen bir Yahudi'nin güçlü asimilasyoncu eğilimleri ile özdeşleştirir. Bu karakter de Heine gibi Yahudi yemeklerini sever fakat Yahudi dininin sınırlamalarını önyargı olarak değerlendirip reddeder. Bu kişi Frankfurt getto duvarlarının önünde şöyle ağlar: "İsrael'in ne kadar zayıf korunduğunu gör. Dışarıda kapıları sahte dostlar tarafından korunur, içeride ise korku ve delilikle tutulurlar."[57] *Buhara Hahamı*'nda İncil betimlemeleri ile Romantik mecazlar, Yahudi ayinleri ile Teutonya peri masalları, Taunus Dağları ile Sina Dağı, Ren nehri ile Ürdün nehrinin şırıltıları birbirlerinin içine geçer.

Heine'nin, din değiştirmesi ile ilgili tüm birbirine zıt duygularına karşın amacı belliydi: Akademik veya hukuki bir memuriyet elde ederek aylık sabit bir getiri sahibi olmak. Heine iki amacında da başarısızlığa uğradı. Amcasının etkili bir yurttaş olduğu Hamburg'daki ilk girişimi sonuç vermedi. Arkadaşı Eduard Gans'ın Berlin'de üniversite profesörlüğüne getirilmesinin de kanıtladığı gibi önceki dinsel ilişkileri bir engel teşkil ediyor olamazdı. Aynı şekilde Felix Mendelssohn-Bartholdy de kraliyet sarayında orkestra şefliğine getirilmek üzereydi. Edebi eğilimi de bir engel oluşturuyor olmamalıydı. Neredeyse kayda değer tüm Alman yazarları kamu sektöründe iş bulmuşlardı: Novalis, Ludwig Tieck, Goethe ve Joseph von Eichendorff devlet memuruydular; Ludwig Uhland, Schlegel, Schiller, Friedrich Rückert ve Grimm kardeşler ya üniversite profesörüydüler ya da kütüphaneciydiler; Adabelt von Chamisso botanikçi, Eduard Mörike rahip, Kleist kâtip, Karl İmmermann yargıçtılar. Heine'nin başarısızlığının nedeni liberal siyasi görüşleri olmalıydı.

Heine, akademik veya hukuki bir iş yerine, Julius Campe adında,

Kutlama yapan iki Fransız el bombacı askeri anlatan Heine'nin en ünlü şiirlerinin Fransızca çevirilerini Richard Wagner besteledi. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

şiirlerinin yeni bir derlemesini çıkarmak isteyen Hamburg'lu bir yayımcı buldu. Heine'nin 1827'de yayımlanan *Şarkılar Kitabı*, kariyerinin dönüm noktası oldu. Kitap Heine'yi, Goethe'den sonra en çok tanınan, en çok sevilen Alman şairi yaptı. Goethe sonrası dönemde en çok gereksinim duyulan şeyi başardı: Bir eleştirmene göre "Alman şiirinin; acıklı, ... ilahi benzeri, 'karanlık' ve 'yüce' olandan radikal kurtuluşu"[58] Şiirler, en derin, en otantik ve en içten gelen Alman "ruhu" ile çınlıyordu.

Bazı okuyucular bir Yahudi'nin bu denli mükemmel bir Alman

kulağı olabileceğini kabul etmediler. Başkaları Heine'ye, bu şiirlerin başka Alman şiirlerine oranla yabancı dillere daha kolay çevrilebilir olmakla karşı çıktılar. Heine gerçekten de Alman dilinin değerini düşürmekle suçlanacaktı: Karl Kraus, "O, Alman dilinin tüm vücudu saran korsesini çıkardı, öyle ki her küçük tezgâhtar, memelerini okşamaya yetkili olduğunu düşündü" dedi. Belli akademisyenler arasında yaygın olan, kasvetli ve karanlık olan "derindir" varsayımı ile, Heine'nin düşmanları, yapıtlarını sığ olmakla eleştirdiler; berraklığı ve hafifliği aleladeliğinin kanıtıydı.

Okurların duyguları farklıydı. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın büyük bir kısmında, Alman ve Orta Avrupalı okur nesilleri, en samimi duygularını Heine'nin şiirlerinde tanıdılar. Cazibe yaygın ve derindi. Schuman, Schubert, Liszt ve Brahms, Heine'nin şiirlerine müzik yazdılar. Heine'nin şiirlerinin dört binden fazla bestesi yapıldı. Bu sayı Goethe'nin bestelenen şiirlerinin iki katıdır. Yapıtları, Richard Wagner'in *Tannhauser* ve *Uçan Hollandalı* adlı eserlerini etkiledi ve Wagner, Heine'nin "El Bombacı Askerler"* şiirini besteledi.

Heine, tattığı başarılara karşın parasal bakımdan amcasına bağımlı kaldı. 1826'da, Bavyera eğitim bakanı Eduard von Schenk'in kendisini "gerçek bir dahi" olarak önermesine rağmen Münih Üniversitesi'nde edebiyat profesörlüğüne atanması gerçekleşmeyince Heine depresyona girdi. Moser'e şöyle yazdı: "Alman anayurduna elveda demek için karşı konulmaz bir istek duyuyorum. Dünyayı gezip dolaşmanın keyfinden çok kişisel durumumun ıstırabından dolayı bunu istiyorum: İçimdeki hiç silinmeyen Yahudi beni kovuyor."[59]

Heine'nin bu döneme ait mektupları ıstırap yüklüdür. Perişanlığı,

---

* Wagner bu bestesinden dolayı Fransız Legion D'honeur şövalyesi unvanı ile ve Louis-Philippe'nin özel kasasından ödenmek üzere yıllık yirmi bin franklık maaşla ödüllendirildi.

kendini alaya almasını keskinleştirdi. "Bütün din değiştirenler benim gibi hissediyor olmalılar", dedi.[60] Almanya'daki geleceğinden umudunu kesmiş bir halde seyahat etmeye başladı. İtalya ve İngiltere hakkında dikkate değer gezi yazıları üretti. Düz yazıları, şiirleri kadar göz alıcıydı. Dünyevi, kibar, espri dolu ve büyülü olan yenilikçi biçemi ile, *feuilleton* denen kısa deneme yazıları türünü oluşturdu. Heine'nin gezi yazıları dikenli, sinsi ve günceldi. Bu halleri ile de siyasi yazıların uzantıları oldular. Heine, Metternich yönetimindeki Avusturya baskısının tepe noktasında İtalya'da seyahat ederken, hafif *feuilleton*ları, özgürlükle baskı arasında geçen dünya çapındaki mücadele hakkında yazılan ciddi yazılara dönüştürdü. Napolyon, insan haklarının temel ilkelerini bütün Avrupa'ya yayan Fransız Devrimi'nin oğlu olarak, Heine'nin kahramanı oldu. Napolyon'un Avusturya karşısında 1800'de zafer kazandığı Marengo'daki savaş alanından geçtiğinde Heine'nin kalbi "sevinçle hopladı":

> Zamanımızın en büyük görevi nedir? Özgürleşmedir. Sadece İrlandalıların, Frankfurt Yahudilerinin, Batı Hint siyahlarının veya ezilen diğer toplulukların değil. Başta Avrupa olmak üzere bütün dünyanın özgürleşmesi. Özgürleşme, reşit olma yaşına geldi ve kendini, ayrıcalıklıların ve aristokrasinin demir yularından kurtarmaya çalışıyor.[61]

Heine'nin yazıları Avusturya ve Ren bölgesinde yasaklanırken, başka yerlerde eskisinden daha çok okundu.

Heine, dürüstlüğü, kendinden önceki ve sonraki Alman yazarlarından daha fazla, *okunur* yaptı. Düz yazılarında, siyaset ve ağırbaşlılıktan, lirizm ve belirsizliğe; ciddi gerçekçilikten, iğneleyici ve alaycı olmaya doğru yavaşça geçti. Aralarında kendisine antisemit hakaretler yayımlayanlar da olmak üzere sevmediği kişilere karşı alçak ve zehirleyici türden kindar olabildi ve enerjisini boş ve öfkeli kavgalarda harcadı fakat neredeyse her zaman nükteli ve eğlendirici oldu.

Heine, mizah anlayışı ile ilgili olarak sık sık Aristofanes ile

karşılaştırıldı. Mizahı, beyinden çok kalpten gelen bir yetenekti. Yaşamın zorluklarına karşı bir silah olarak kullandığı alaycılığı, acılarının doğal bir sonucuydu. Bazı eleştirmenler alaycılığını, "Yahudi mizahı" olarak görüp ciddiye almadıklarını söylediler. Moritz Gottlieb Saphir adında Parisli bir yazar bu saldırıları şöyle yanıtladı: Komik olan Heine'nin içindeki Yahudi değil, insani şartlardı. "Heine'nin ait olduğu toplumun trajik kaderi, mizahın kaynağıydı ve nüktelerin sirke özüydü. Yüzyılların acıları, bu toplumun beyinlerinin duvarlarını kalın bir alaycı tartar tabakası ile kapladı."[62]

Heine'nin alaycılığı nerede ise her zaman iki tarafı keskin bir bıçak gibiydi. Yahudileri, "ahlaklı bir halk" olarak överken, bir yandan da patavatsızca, bu özellikleri ile Almanlara benzediklerini söyledi. Besteci Robert Schumann, Heine ile 1828'de Münih'te tanıştı ve sıcaklığından etkilendi. Yine de "Heine'nin dudaklarında acı bir alaycı gülümseme vardı."[63]

Heine, 1827'de İtalya'ya giderken Frankfurt'a uğradı ve burada gazeteci Ludwig Börne ile tanıştı. Heine yıllardır Börne'yi takdir ediyordu. İkisinin oldukça fazla ortak yönleri vardı. İkisi de vaftiz olmuşlardı fakat "psikolojik olarak" Yahudi kalmışlardı. Özgürlükçü polemikçiydiler ve ısrarlı oldukları temaları özgürlüktü. Marcel Reich-Ranicki'nin anılmaya değer söylemi ile ikisi de "doğuştan provokatör, ... ezeli *Ruhestörer* (huzur vermez)" – ayaklandırıcı, entelektüel baş belaları idiler.[64] Her şeyden önce ve her şeyden fazla lisan konusunda kendi evlerinde gibiydiler. Kökensizlikleri kendilerine, dünyayı başkalarından daha fazla özgürlük, nüktedanlık ve duyarlılıkla değerlendirebilecekleri bir tür Arşimetvari seyir noktası sağladı. Heine ve Börne ile birlikte Alman yaşamına – kısa zamanda tipik olarak "Yahudi" olmakla suçlanacak – yeni tür, birbirine geçmiş liberal bir akıl girdi. Çağdaşları, bu yeni aklın meydan okumasını, çoğunlukla korkutucu ve gizemli olmakla birlikte cezbedici buldular. Önde gelen bir on dokuzuncu yüzyıl ortası Alman tarihçisi olan Heinrich von Treitschke'nin sözleri ile, "Börne ve Heine

ile birlikte Yahudiler, çirkin ve verimsiz bir fasıla olarak Alman edebiyat tarihi içinde patladılar."

Kısa sürede Alman özgürlükçü reformunun iki temel sözcüsü olacaklarından, Heine ve Börne'nin konuşacakları çok şey vardı. Heine, ziyareti hakkında August Varnhagen'e şöyle yazdı: "Börne beni posta arabasına geçirene dek birbirimizden ayrılmadık." İkisi, Almanlar, Yahudiler, edebiyat, tiyatro ve din hakkında konuştular; Börne'nin devrime ihanet etmekle eleştirdiği, Heine'nin ise Avrupa'nun kurtarıcısı olarak taptığı Napolyon hakkında kavga ettiler. Goethe'nin politikaya olan bağışlanmaz ilgisizliği hakkında hemfikirdiler: Zamanın yakıcı konularına kayıtsızlığı utanç vericiydi. Artık Goethe, küçük ve gülünç bir prense yarım yüzyıldan fazla zamandır, zincirlenmiş bir süs köpeği gibi utanırcasına kul köle olan "evcilleşmiş, dişsiz bir dahi" idi.

Heine, Börne ile vakit geçirmediği zamanlar, "ilk Alman Yahudi ressamı" olarak bilinen Moritz Oppenheim'a poz verdi. Heine, Oppenheim'ın çalışmalarını beğeniyordu. Frau Oppenheim'ın *cholent* ve diğer geleneksel Şabat yemeklerini daha da çok beğeniyordu ve bunlardan sıkça söz etti. Oppenheim'ın Biedermeier tarzı tabloları, Alman yurtseverliği ile Yahudi dindarlığını ve o zamanlar oldukça yaygın olan kültürel asimilasyonu birleştirdi: Örneğin *Yahudi Gönüllünün Özgürlük Savaşlarından Dönüşü* adlı yapıtı, yaralı (ve başı açık) bir askerin muhafazakâr ailesine (babası takke giyer) dönüşünü betimler. Oppenheim'ın hamileri arasında Rothschildler ve Weimar dükünün hükümetinde bir bakan olarak Oppenheim'a onursal bir unvan sağlayan Goethe vardı. Goethe, Oppenheim'ı şu sözlerle temin etti: "Unvanlar ve madalyalar, seni kalabalıklar içinde itilip kakılmaktan kurtarabilir."[65]

Oppenheim, Moses Mendelssohn'un ikisi de sadık Katolik olan torunları Johannes ve Philip Veit'ın başka ressamlarla birlikte önderlik ettiği bir Hıristiyanlık tarzı ressamlar ekolü olan Nasıriler ile birlikte Roma'da eğitim görmüştü. Oppenhiem Heine'ye dinini değiştirdiği söylentilerinin doğru olup olmadığını sordu. Heine

soruyu savuşturdu. O günlerde bir diş çektirmenin, din değiştirmekten daha acı verici olduğunu söyleyerek işi dalgaya vurdu.

Oppenheim, Börne'nin de resmi kıyafetler içindeki bir tablosunu yaptı. Tablolarında her iki adam da solgun, kararlı, uzun yüzler; tutkulu, ışıldayan gözler; sıkı, duygulu dudaklar; güçlü, düzgün şekilli burunlar sergilerler. Börne'nin gözleri, korkunç derecede ciddi bir sorunun yanıtını bekliyormuşçasına meraklı bir ümit etme havası içinde yukarı dikilidir. Kenarları kürklü bir paltonun altında parlak bir atkı giyer. Heine ise porselen bir heykelcik kadar kırılgan bir görünümde, yumuşak bir kadife ve açık bir yaka giyer. Sağ yumruğu sıkılıdır.

Börne, Heine'den on bir yaş büyüktü. Özgür bir adam olarak yetişmiş olan Heine'nin aksine, Yahudilerin günbatımından sonra, Pazarları ve Hıristiyanların bayram günlerinde, sanki mağaralardan oluşmuş Jugendgasse'ye kapatıldığı bir zamanda Frankfurt gettosunda doğmuştu. Gençliğinde, getto dışında öğretmeni ile birlikte sokakta dolaşırken, taş döşeli kaldırımdan inmeleri emredilmişti; Yahudiler sadece çamurlu at arabası yolunda yürüyebilirlerdi. Börne sokakta yürürken, "Jud, mach Mores!" (Yahudi, terbiyeni göster) diye bağıran her çocuğun önünde şapkasını çıkarıp selam vermek zorundaydı. Din değiştirdikten uzun bir süre sonra şöyle yazdı:

> Ben bir köle olarak doğduğum için özgürlüğü senden çok severim. Bir köle olarak büyüdüğüm için özgürlüğü senden iyi anlarım. Benim diyebileceğim bir anayurdum olmadığı için senden daha tutkulu bir şekilde onun özlemini çekerim. Ve doğduğum ülke, kapıları dışında geniş ve bilinmeyen dünyanın uzandığı Judengasse'den ibaret olduğundan, özlemimi gidermek için bir şehirden, bir bölgeden, bir eyaletten fazlası gerekir; anadilin konuşulduğu her yeri kapsayacak şekilde bütün anayurt gerekir.[66]

Börne Heine'ye, karanlık ve hapishaneyi andıran Judengasse'den arda kalanları gezdirdi. Gettodaki soğuk ve bakımsızlıktan

harap olmuş evler, "hüzünlü, insanın unutmayı isteyeceği öyküler" anımsatıyordu.[67] Kapılar yıkılmıştı ama yüksek duvarları hâlâ duruyordu. Börne, "şu sokağa bak" diyerek Heine'yi, o günlerde pek çok romantik şairin ve moda olan tarihçinin yaptığı gibi "ortaçağları övmeye" cesaretlendirdi. Judengasse'de artık sadece en fakir Yahudiler yaşıyordu. Tek istisna, eski aile evini boşaltmayı reddeden Meyer Amschel Rothschild'di.

Börne eski bir saray Yahudi'si aileye mensuptu. Heine gibi o da ailesinin ticari kökleri ile yabancılaşmıştı. İnsanların, Rothschild'lerin zenginliğinden, "bir sanatseverin Rafael'in tablolarından söz etmesi" gibi bahsetmelerinden pek hoşlanmıyordu. Börne, Halle ve Berlin'deki yeni Serbest Okul'lara gönderilen yarım düzine şanslı getto çocuğundan biriydi. Börne, ilk gençlik döneminde Henriette Herz'in ünlü salonuna gitmişti. 1813'te Hıristiyanlığa geçişi belki de Heine'ninkinden daha içtendi; akademik veya hukuki bir iş peşinde değildi. Heine gibi o da kısa sürede din değiştirdiğine pişman oldu. Rahip, hizmetleri için üç altın talep etmişti; Börne'nin söylemi ile Alman tımarhanesinde ufacık bir köşe için üç altın. Bu boşa harcanmış bir paraydı: "Bu bir mucize! Bu yoldan binlerce kez geçtim fakat her seferinde yeni bir olguymuş gibi hissettim. Bazıları beni Yahudi olmamdan dolayı ayıplıyorlar, başkaları ise affediyorlar; hatta öyleleri var ki aynı nedenden dolayı beni övüyorlar – fakat bu gerçeği akıllarından çıkarabilen hiç kimse yok. Hepsi de, kaçıp kurtulamadıkları bu sihirli Yahudi çevrenin büyüsüyle kuşatılmış gibiler."[68]

Özgürleştirme fermanının iptali ve en şiddetlileri Frankfurt'ta olan *Hep! Hep!* ayaklanmaları Börne'yi fena halde sarsmıştı. "Korkunç *Judenschmerz*"ten (Yahudilik sancısı) yakındı (bu terimi muhtemelen kendisi icat etmişti). "Yahudilerin, bir nesilden diğerine geçen korkunç büyüklükteki büyük sancısı ... Hıristiyanlık alemini, sanki alay eden bir hayâlet veya öldürülmüş bir annenin ruhuymuş gibi, akıllardan çıkartmayan, beşikten itibaren Yahudi halkının içine işlemiş karanlık ve açıklanamayan dehşet."[69] Şimdi ise Yahudi oluşunun iyi kader olduğunu iddia ediyordu; doğumu onu

bir dünya vatandaşı yapmıştı. Üstelik, Yahudi olduğu için, Alman olmaktan utanması da gerekmiyordu. Almanların kusurlarını paylaşmadan, erdemlerinin zevkini alabilirdi.

1808'de, Börne yirmi iki yaşındayken ve hukuki olarak halen vatansızken, doğduğu ve atalarının 16. yüzyıldan bu yana yaşadıkları şehir kendisine bir pasaport vermişti. 188 yıl sonraki Nazi pasaportları gibi bu da hamilinin Yahudi olduğunu ilan ediyordu. O zaman, kötü niyetli yetkililerden intikamını almak için ileride bir gün kendisinin *onlara* pasaport verecek konumda olacağına ant içmişti. Keskin dilli, virtüöz bir polemikçi olarak bir anlamda sözünü tutmuş oldu. Heine, kendisinin "normal bir giyotin" iken, Börne'nin "buhar gücü ile çalışan" bir giyotin olduğunu iddia etti. Börne, kendi döneminin en tanınmış ve en korkulan gazetecisi olarak bir ideolog değildi ve sabit bir doktrini yoktu. Sosyalist olmadığı halde, Avrupa'nın en mücadeleci ve insani sosyal eleştirmeniydi. Devletin Hegel'ci tapınmasının en parlak döneminde, devletin mümkün olan en az güce sahip olması gerektiğini savundu.

Börne, ulusların da insanlar gibi ahlaki sınırlamalara tabii olmaları gerektiğine inandı. Börne, yaşamlarını, Alman yurtseverliğini uygarlaştırmak için kesintisiz bir çaba içinde geçiren birçok Alman Yahudi'sinin ilkleri arasında yer aldı. Milliyetçi canavarı ehlileştirme görevinde Yahudilerin özel bir rol almaları gerektiğini düşündü: "Onlar kozmopolit anlayışın öğretmenleridir. Bütün dünya onların okuludur. Bu nedenle aynı zamanda özgürlüğün de öğretmenidirler." Özgürlük için, "coşkulu haliyle, bilinen tüm insani kusurları aşan aldatıcı bir erdem" olan yurtseverlikten daha büyük bir tehlike yoktu. Börne aynı zamanda, Yahudilerin özgürleşmesi ile tüm insanlığın özgürleşmesinin birbirinden ayrılamayacağı konusunda ısrar eden ilk kişiydi. Böylelikle; Marx, Ferdinand Lassalle, Eduard Bernstein, Rosa Luxemburg, Léon Blum ve birçok başka sosyal reformcuyu sezinlemiş oldu.

Börne'nin engin bir edebi üretimi olmasına karşın hiçbir zaman bir kitap yazmadı. Sadece denemeler ve kısa gazete yorumları

yazdı. Yazıları, sık sık tekrarlanan abartılara, arada sırada rastlanan gerçek olgularla ilgili hatalara ve asılsız iddialara karşın zamanının en hassas liberal duyarlılıklarını yansıttı ve bunlar günümüze dek okunur ve ilgi çekici kaldı. *Toplu Çalışmalar*'ı sekiz cilt olarak 1829'da yayımlandı ve anında klasik oldu. Bunlar, zaman zaman yasaklandı veya tekrar tekrar basımları yapıldı (sonuncusu 1992'de basıldı). Börne, "yoksul ve hasta" anayurdunun hastalıklarını iyileştirmeye kararlı bir kişi olarak, liberal Yahudi edebiyatçılarının ilk örneğiydi. Börne'nin biyografisini yazanlardan biri olan Ludwig Marcuse, 1929'da şöyle yazacaktı: "18. yüzyıl ruhunu, 19. yüzyıl Almanya'sına; Fransız Devrimi yüzyılının ruhunu, Büyük Savaş'ı (I. Dünya Savaşı - ç. n.) kuran yüzyıla taşıdı."[70]

Börne, sansür, çeşitli cezalar ve tutuklama tehditleri karşısında korkusuz ve azimliydi. 1818'de, görüşlerini yayınlama aracı olarak *Die Wage* dergisini kurdu. (Die Wage, "terazi" demektir fakat "küstahlık" ve "cürekkârlık" kavramlarını da çağrıştırır.) Börne, döneminin çoğu radikal liberalleri gibi, kamuoyunun gücüne ve insanların özlerinde iyi olduklarına saf bir inancı vardı. Derginin ilk sayısının başmakalesini umut dolu yazdı: "Hiç kimse kamuoyunun çağrısını reddedemez, yeter ki talep ciddi olsun. Yerine getirilmeyen dilekçeler, umursamadan takip edilenlerdir."[71] Jericho'nun duvarlarını yıkan boru sesleri gibi, kamuoyu da despotluk ve zorbalığı alaşağı edecekti. *Die Wage*, Frankfurt'un dışında da ilgi çekti. Metternich'in sekreteri Friedrich von Gentz, Rahel Varnhagen'e, Börne'nin Lessing'den bu yana en zarif Alman düzyazısını yazdığını söyledi. Metternich, Börne'nin siyasi görüşlerinden tabi ki pek hoşnut değildi. Avrupa'da Napolyon sonrası dönemde liberalizmin baskı altına alınmasının mimarı olan Metternich, Viyana'da yaşaması karşılığında unvan, rütbe ve imparatorluk danışmanlığı maaşı vaat ederek Börne'yi beyhude bir çabayla susturmaya çalıştı. Görünüşe göre Börne, kendini bağlayacak hiçbir taahhütte bulunmadı. Börne de, Heine gibi Rahel Varnhagen'in en sevdiği kişiler arasındaydı. Gerçekten de Rahel, Börne'ye taptı. Börne'ye yazdığı bir mektupta, Börne'nin sancaktarı,

trampetçisi, borazancısı, ordu papazı ve aynı zamanda çamaşırcısı ve kantincisi olmayı önerdi.[72]

Heine, 1828'de Rahel ve August Varnhagen'e, "o benden daha iyi ve daha büyük bir adam, fakat gösterişli değil" diye yazdı. Börne ile karşılaşmaları Heine'yi, Börne'nin hoşlanacağından daha fazla radikal yapmıştı ve iki adam kısa süre sonra şiddetli bir kavgaya tutuştular. Kavgaları, 19. yüzyıl Alman edebiyat dünyasının en tanınmışıydı.[73] Börne'ye göre Heine, yeteri kadar samimi değildi; gereğinden fazla Romantik bir şair ve gereğinden fazla şakacıydı; yetenekliydi fakat kişiliği yeteri kadar gelişmemişti. Siyaset onun için sadece amatör bir uğraştı; şiir gözünde daha önemliydi. Heine ise Börne'nin iyimserliğini ve kamuoyunun gücüne olan sade inancını paylaşmadı. Ayrıca, yapıtlarının yıkıcı olduğu ilan edilen ve aralarında Börne'nin de bulunduğu birçok radikal yazara verilen ortak tanımlama ile Genç Almanya'nın öncü ruhu olarak görülmekten utandı. Onlardan daha az radikal değildi. Fakat kendi başına buyruk olmayı istedi.

Heine sonraki üç yılı Münih'te, Hamburg'da, Berlin'de ve Kuzey Denizi kıyılarında yaşayarak ve yazarak geçirdi. 1830 yazında, Hamburg operasının bir sopranosu ile yaşadığı fırtınalı bir ilişkinin ardından kendini, Elbe ırmağının ağzında, bir İngiliz deniz üssü olan küçük Helgoland adasında buldu. O sıralar, bir kez daha bir devlet memuriyetine başvurusunun yanıtını bekliyordu. Yaptığı siyasi gazeteciliğinin boş olduğunu düşündüğü için girdiği bir depresyon krizinde bir arkadaşına şöyle yazdı:

> Ben ise bu gerilla savaşından yoruldum ve dinlenmeye gereksinimim var. O kadar insan varken, benim, sakin yaşantımdan kaldırılıp sansürcülerle ve polisle takışıp durmam ne kadar tuhaf .... Ve sıradan Alman'ı bin yıllık kış uykusundan uyandırmamın .... bana ne yararı oldu? O sadece bir anlığına gözlerini açıyor, gözlerini kırpıyor ve sonra tekrar kapatıyor; esnemeleri sadece horultusunun sesini arttırıyor .... Nerede dinlenecek bir yer bulabilirim? Benim de bir Alman gece başlığı bulup başımdan kulakla-

rımın üstüne kadar çekmem lazım .... Almanya'da bu mümkün değil; her an bir polis gelebilir ve gerçekten uyuyup uyumadığımı kontrol etmek için beni sarsabilir."[74]

Heine günlerini, sabahları güneşin altında kum tepeciklerinin üstünde kestirerek, günün geri kalan kısmını yerel bir balıkçıdan kiraladığı bir odada sevgilisi ve kitapları ile geçirdi. Beraberinde Tevrat'ı, Homer'in İlyada ve Odysseia'sını, Longbardların tarihini ve ortaçağ Almanya'sında cadıların yargılanmaları ile ilgili çeşitli yazılar getirmişti. Bunlar onu başka bir zamana ve mekâna götürmeye ve edebi projeleri için fikirler üretmesine yarayacaktı. Tevrat, hayal gücünü

"Bu sabah, 16 Ağustos 1829'da işte böyle görünüyordum." *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

ele geçirdi: "Tatlı, güneşli Kutsal Topraklar! İnsan senin çadırlarının altında nasıl da güzel dinlenir."

Bu sırada Fransa'dan gelen ani bir ayaklanma haberi Heine'yi güneş banyosu uyuşukluğundan silkeledi ve yaşamına yeni bir yön verdi. Helgoland'a posta haftada sadece bir kere gelirdi. Heine, anakaradan, kalın bir gazete paketi geldiğinde Heruller ile Longbardlar arasındaki savaşı okumaktaydı. "Gazete kâğıdına sarılı güneş ışınları" diye bağırdı. Fransa'da bir devrim patlak vermişti. Meclisin görevine ve basın özgürlüğüne son vermeye çalışan duygulu Fransız despotu X. Charles tahttan çekilmeye zorlanmıştı. Heine'nin neşesi yerine geldi. "Galya horozu ikinci kez öttü." Her şey bir rüya gibiydi: Üç renkli bayrağın Paris üzerinde yeniden yankılanması, kalabalıkların "Marseillaise" ezgisini Milli Meclis önünde söylemesi. Küçük bir çocukken annesi bunların aynısını anlatmıştı. Uzun zamandan beri bir peri masalı olmaktan öteye gitmeyen şeyler şimdi gerçek oluyordu. Paris ulusal muhafızlarına Lafayette'in bizzat kendisi komuta ediyordu.

Heine birkaç gün sonra tumturaklı bir ifade ile şöyle dedi: "Huzura ve sükûnete olan özlemim geçti. Bir kez daha ne istediğimi, ne yapmam gerektiğini biliyorum.... Ben devrimin oğluyum ve silaha sarılacağım." Yaşlı bir balıkçının kendisine, "Nihayet yoksullar zenginlere karşı bir zafer elde etti" dediğini söyledi. Sonra da yine çıldırmakta olduğundan kaygılandı. Şu "gazete kâğıdına sarılı güneş ışınlarından" biri beynine vurmuştu ve düşünceleri "beyaz bir parıltı" içindeydi. İlk vapura atlayarak Helgoland'ı ve tahminen sevgilisini terk etti ve Hamburg'a döndü. Bu sırada devrim; Belçika'ya, İspanya'ya, Yunanistan'a, Parma'ya Modena'ya, Papalık'a bağlı devletlere ve Polonya'ya yayılıyordu. Acaba Almanya'da da patlak verecek miydi?

Üç yüz kilometre ötede, Taunus Dağları'ndaki Soden adlı küçük bir tatil beldesinde başka bir tatilci de Heine kadar heyecanlanmış ve tahrik olmuştu. Ludwig Börne, geçirdiği kötü bir gut krizinden sonra iyileşme dönemindeydi fakat postacı ile yolun yarısında

karşılaşıp gazetelerini yarım saat önce almak için acısına göğüs gererek her sabah ana yola kadar yürüyordu. Börne başta umutsuzca bir iyimserlik içindeydi ve kraliyet kafalarının bütün Avrupa'da yuvarlanmasını bekliyordu; yakında bir düzine yumurta, bir düzine prens kafasından daha değerli olacaktı. Tedavisini yarıda kesti ve aceleyle Frankfurt'a döndü fakat huzursuzluğu onu Paris'e sürükledi. Parasal anlamda kimseye bağımlı olmayan bir kişi olarak istediği yere gidebilirdi. Strasburg'da Ren nehrini geçtiğinde devrim rozetini ilk olarak bir köylünün kasketine takılı olarak gördü. Börne'nin gözünde rozet, tufandan sonraki üç renkli bir gökkuşağı gibiydi. Börne iğrenerek, Fransa ve İtalya gürültü içindeyken ve Polonyalılar Ruslara karşı ayaklanmışken, Almanların otuz altı despot yöneticiye köle gibi bağlı kaldıklarına dikkat etti. Almanya'daki tek gürültü, daha fazla *Hep! Hep!* ayaklanmaları şeklinde Hamburg, Breslau, Mannheim, Münih ve Karlsruhe'de duyuldu.

Kısa sürede Paris de Börne'yi hayal kırıklığına uğrattı. Temmuz Devrimi, birkaç bankacı ve sanayicinin daha çok para kazanması ve daha çok hoşlandıkları bir kral atamasıyla sonuçlandı. Fransız burjuvaları Börne'yi tiksindirdi: "Zafer kazanır kazanmaz, daha alınlarındaki teri bile silmeden, parayla yönetilen yeni bir aristokrasi oluşturmaya giriştiler." Börne'nin sonraki üç yıl boyunca yayınlanan üç ciltlik *Paris Mektupları*, alabora olan devrimin sonrasının renkli bir kaydıdır; kişisel, tartışmacı, insafsız bir kayıt. Aslında *Mektuplar*, Heine'nin, aşık olduğu ve Frankfurt'ta yaşayan Jeanette Wohl adında bir kadına gönderdiği özel ve uzun mektuplardan, seri halinde yayınlanmak üzere bu kadın tarafından yapılan en güçlü bölümlerin alıntılarıdır. Bunlar muhtemelen Börne'nin yaşamı boyunca ürettiği en iyi yazılardı. Bazı yerlerde, yayımlanır yayımlanmaz hemen yasaklandılar fakat kopyalarını elde etmek çok da güç değildi. Bir Alman devletinde yasa dışı ilan edilen kitaplar başka bir devlette serbestçe basılıyordu ve devletler arasında sınırlar kapalı değildi. Sansür hâlâ iyi huylu bir meseleydi: Örnek kopyaları yayımdan önce sansüre gönderilmesi gereken kitaplar,

280 sayfadan az olan kitaplardı çünkü daha kalın kitapların sadece zararsız aydınlar tarafından okunduğu varsayılıyordu.

Börne, mektuplarının birincisini yazarken, Heine kendi düşüncelerinin "beyaz parıltı"sını kaybettiğini fark etti. Hamburg'da, para sorunları ile ilgili acılar çekerek oyalandı. Otuz üç yaşındaydı ve parasal olarak hâlâ ailesine bağımlıydı; kitaplarından elde ettiği telif gelirleri geçinmesi için yeterli değildi. Eylül'de, kalabalığın amcasının şehirdeki evinin camlarını kırdığı Hamburg'daki *Hep! Hep!* ayaklanmalarına tanık oldu. Hamburg senatosuna adli memur olarak yaptığı iş başvurusu halen bir karara bağlanmamıştı. Heine'nin iş başvurusunu bir Hamburg gazetesinden öğrenen Börne dehşete düştü. Börne, Jeanette Wohl'a gönderdiği bir mektupta, bir hükümetin böylesine istikrarsız bir dönemde Heine gibi bir dahiyi neden "idari bir görevle veya bir profesörlükle" bağlamak isteyeceğini görebildiğini yazdı. Fakat Börne, Heine'nin güdüsünü anlayamamıştı: "Sadece bir deli kendisinin tuzağa düşürülmesine izin verir."

1831 Şubatında Hamburg senatosu Heine'nin başvurusunu reddetti. Bunun üzerine Börne, Heine'ye, sansürden kaçmak için İsviçre'de basacakları yeni bir derginin yayımında kendisine katılmasını önerdi. Börne'nin başka bir beyin fırtınası daha vardı: Kendisi ve Heine, birbirlerine siyaset ve sanat üzerine haftalık mektuplar yazacaklar, sonra da bunları, üç veya dört ayda bir kitap halinde yayımlayacaklardı. Bu projeden de bir şey çıkmadı, belki de böylesi daha hayırlı oldu. İkisi birbirlerini heyecanlandırabilir veya birbirlerine ilham verebilirlerdi fakat muhtemelen daha da fazla kavga edeceklerdi.

1831 yılının Nisan ayı başında Heine, August Varnhagen'e, "her gece, taze hava solumak için Paris'e gitmek üzere bavullarımı topladığımı düşlüyorum" diye yazdı. Heine nihayet bir hafta sonra yola çıktı. Liberal *Augsburger Algemeine Zeitung* gazetesi, Heine'ye reddedemeyeceği bir öneride bulundu: Paris muhabiri olması. Heine yine de Paris'e gitmek için aceleci davranmadı. Yol boyunca

Frankfurt, Heidelberg, Karlsruhe ve Strasburg'da konakladı. Gittiği her yerde gençler tarafından şiirlerinden dolayı, liberaller tarafından da siyasi görüşlerinden dolayı kutlandı. Heine nihayet Temmuz ortasında Fransa'ya vardı. İleride Fransız sınırını 1 Mayıs günü geçtiğini iddia edecekti. Bu iddia, 1 Mayıs'ın, Heine'nin özgürlüğe kaçışını anmak amacıyla evrensel işçi bayramı olarak seçilmiş olduğu efsanesinin doğmasına yol açtı.

Heine'nin Paris'te kalışının geçici olması düşünülüyordu. Fakat 1856'daki ölümüne dek orada kaldı. Bu süre zarfında Almanya'ya sadece iki kez, yaşlı annesini ziyaret etmek için gitti. Varnhagen'e, "silahımı tamamıyla bırakmakla yaşamım için savaşmak arasında bir seçim yapmam gerekiyordu ve ben de ikincisi seçtim" diye yazdı. Silaha sarılmamak gibi bir seçeneği yoktu; mücadelesinin takip edeceği yol, henüz beşikteyken, "başkalarının hor görmesi" ile çizilmişti. Varnhagen'in kardeşi Maria, Heine'yi 1835'te Paris'te ziyaret etti ve abisine şöyle yazdı: "O aşırı derecede mutlu ve anlaşılır bir şekilde de Almanya'yı özlemiyor.[75]

Heine, Paris'teki ilk gününden itibaren, aşk ilişkileri, siyasi görüşleri, nüktedanlığı, Prusya karşıtı sözleri ve diğer Alman sürgünlerle yaptığı varsayılan kavgaları hakkında tutanaklar düzenleyen Prusyalı ve Avusturyalı ajanlar tarafından gizlice izlendi. Bir ajana göre Alman sürgünler, "siyasi mülteciler, özenti şairler, başarısız işadamları, aylaklar, soytarılar ve çoğu Yahudi olan her türlü maceracıdan oluşan nahoş bir karışımdı."[76] Bir Avusturyalı casus üstlerine, Heine'ye rüşvet teklif etmenin sivri kalemini köreltebileceğini önerdi. Bu öneri çerçevesinde Viyana'da bir kişi, Heine'nin yarattığı sorunla, "onu kazanmanın ve alıkoymanın maliyetinin orantısız" olacağını söyledi.[77] Prusyalılar Heine'nin iğneleyici sözlerini daha ciddiye aldılar. Paris konsolosluğuna, dışişleri bakanlığına yanaşması ve Heine'nin ihraç edilmesini istemesi talimatı verildi. Fransızlar Prusya'nın önerisini reddettiler.

Heine çok çabuk bir şekilde; Victor Hugo, Honoré de Balzac,

George Sand, Alexandre Dumas, Alphonse de Lamartine ve Alfred de Musset gibi önde gelen Fransız yazarlarının hayranlığını kazandı. Şiirlerinin Fransızca çevirileri yayınlandı. Heine'ye göre bu Fransızca çeviriler "samanla doldurulmuş ay ışığı" gibiydi.[78] Fransızlar kendisini Monsieur Aynn diye çağırdı. George Sand onu kuzeni addetti. Théophile Gautier, Heine'yi dikkat çekici iyi görünümünden ve gür sarı saçlarından dolayı "Alman bir Apollo"; diğer Romantik Alman sürgünlerde görülen yapmacık tavırları olmayan "çekici bir ilah fakat aynı zamanda kötü niyetli bir şeytan" olarak tanımladı.[79] Dumas, "eğer Almanya Heine'yi reddederse biz onu memnuniyetle evlat ediniriz; maalesef Heine Almanya'yı, hak ettiğinden fazla seviyor" dedi.[80] Heine, Börne gibi Frankfurt gettosunun yerlisi olan Baron James de Rothschild ile samimi oldu ve sık sık kendisini bürosunda ziyaret etti. "Büroda sadece seçilmiş insanlar değil, diğer bütün insanlar da eğilir ve saygı gösterirlerdi." Rothschild, Heine'ye oldukça "famillionärisch" (Familie (aile) ve Millionär (milyoner) kelimelerinin birleşiminden türetilmiş bir kelime - ç. n.) davrandı. Bir akşam, baronun rue Laffitte sokağındaki yeni konağındaki yemekte, bir ara Seine nehrinin gitgide artan kirliliği hakkında sohbet edildi. Rothschild, kısa bir süre önce nehrin kaynağını ziyaret etmiş olduğunu ve orada suyun berrak aktığını söyledi. Bunun üzerine Heine, "Monsieur le Baron, babanızın da çok namuslu bir adam olduğu söylenir" diye taş attı. Görünüşe göre Rothschild bu iğneleyici sözü kavramadı ama diğer davetliler dudaklarını ısırdı.

Heine Paris'i sevdi. Kendini "sudaki bir balık gibi" veya "Venusberg dağında hapis olmuş çam evleri" gibi hissetti. Fransızcası neredeyse mükemmeldi fakat Alman aksanı ile konuşuyordu. Bir Prusya ajanı Heine'nin, "Fransızları, kendilerini önemsemeleri ve içi boş kibirleri ile" idare etmekte uzman olduğunu rapor etti.[81] Gazetelerde Heine ile yapılan röportajlar yayınlanmaya devam etti. Röportajları yapanlar durmadan "vatan hasreti" çekip çekmediğini merak ettiler; böylesine önemli bir Alman şairin Fransa'da yaşamayı yeğlemesi onları şaşırttı ve rahatsız etti.

Heine, Fransa'yı tercih etmesine karşın hiçbir zaman Fransız vatandaşı olmadı. Buna karşın tutkuyla sevdiği bir Fransız kadınla evlendi. Mathilde Heine, dini bütün bir Katolik'ti ve kocasının hem şiirlerinden hem de Yahudiliğinden bihaberdi. Almanlardan, kuralcı, kibirli, kendilerini üstün gören, terbiyesiz ve genellikle çekilmez olduklarını düşündüğünden, hoşlanmadı. Heine'nin Alman arkadaşları, karısının cahilliğine kızdılar fakat Heine, arkadaşlarının yakınmalarına sadece güldü. Heine'nin Alman tanıdıklarından, Hıristiyan bir şair olan Alfred Meissner, Mathilde'yi önyargılarından dolayı azarladı. Kafka, yıllar sonra bu olayın şöyle cereyan etmiş olabileceğini hayal etti:

> [Meissner] kadına, "Fakat siz Almanları hiç tanımıyorsunuz. Sonuçta Heinrich'in görüştüğü kişiler sadece gazetecilerdir ve burada Paris'te tüm gazeteciler Yahudi'dir" dedi. Mathilde'in yanıtı, "Nasıl olur, abartıyorsunuz. Aralarında bir veya iki Yahudi olabilir, örneğin Seiffert", oldu. Meissner, "Hayır, o tek Yahudi olmayandır" diye yanıtladı. Mathilde, "Ne, yani Jeittles'in (iri, güçlü, sarışın bir adam) Yahudi olduğunu mu söylüyorsunuz?" dedi. "Kesinlikle" diye yanıtladı Meissner. "Peki ya Bamberger?" "Bamberger de." "Ya Arnstein?" "O da." ....Sonunda Mathilde kızdı ve şöyle dedi: "Benimle dalga geçiyorsunuz. Sonunda Kohn'un bir Yahudi adı olduğunu da iddia edeceksiniz fakat Kohn, Heinrich'in yeğenlerinden biridir ve Heinrich Luteryen'dir."[82]

Börne tabii ki böyle saflıklar göstermedi. Heine'nin Paris'e gelişinden iki hafta sonra bu şehirdeki bir düğünü anımsadı. Düğünde gerek Heine gerek kendisi şahitler arasındaydı. Börne bu olaydan şöyle söz etti: "Kaderin yolları. Burada vaftiz edilmiş Frankfurtlu bir Yahudi, İngiltere'den – kökeninin ne olduğunu Tanrı bilir- Hıristiyan bir kadınla evleniyor. Düğün Paris'te ve dört şahitten biri Hıristiyan, biri Yahudi ve ikisi de Alman federasyonunun önde gelen şairleri ve gururu olan dönmeler."

1835'e gelindiğinde Heine ve Börne'nin yapıtları – kötü, Hıristi-

yanlık karşıtı ve kâfir oldukları ve tüm erdemleri, alçakgönüllülüğü ve onuru kasten reddettikleri için – yasaklanan kitaplar listelerinde baş sırayı aldı. Metternich, Genç Almanya'ya atıfta bulunarak Heine'yi "komplocular arasında en iyi zihin" olarak gördü. Heine ve Börne, Genç Almanya'yla ilintili olarak yasaklanmış bir düzineden fazla yazar arasındaki tek Yahudiler olmalarına karşın bu Genç Almanya akımı genellikle Genç Filistin diye alaya alındı. Gentz, düzenli olarak Heine'nin harikulade şiirlerinin "tatlı sularının melankolisine" daldığını itiraf ederken, bu "adı kötüye çıkmış maceracının" Paris'te oturarak aristokratları, rahipleri ve aynı zamanda saygın arazi sahipleri ile iş adamlarını kötülemesini kınadı. "Yönetimin kimlerde olmasını istiyor?" diye düşündü. Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm, "konuşmaları, yazıları ve davranışları ile her gün, Alman olan her şeyin köküne vuran alçak Yahudi grubuna" hırladığında, aklında Heine vardı.[63] Kralın polisi, Heine için bir tevkif müzekkeresi yayınladı. Heine'nin adı ve eşkali ("önemli derecede Yahudi tipi") Prusya sınır geçişlerindeki arananlar listelerinde yer aldı.[64] Tevkif müzekkeresi uzun yıllar yürürlükte kaldı. Heine, 1844'te annesini son bir kez ziyaret etmek için, Prusya polisinden kaçınmak amacıyla Le Havre'dan Hamburg'a buharlı gemi ile gitti.

Heine Fransa'da, vatan hasretinin ve sonraki yüzyılın ilk yarısında Alman Yahudileri arasında yaygınlaşacak olan kederin klasik Alman şairi oldu. Artık en güzel şiirlerini ve Alman siyaseti ve davranışları hakkında en keskin eleştirilerini ve taşlamalarını yazacaktı. Heine'ye göre Almanlar, Dünya'yı fethedecek "ülkülere" inandıklarını iddia ederlerdi, buna karşın her küçük ve önemsiz despottan da korkarlardı. Heine, Alman milliyetçiliği ve militarizmi hakkında en sivri kehanetleri dile getirdi. En karanlık sezgileri, harika ve anlaşılmaz bir öngörünün göstergesidir. Alman okurlarını, en kötü düşmanlarının kendileri oldukları konusunda uyardı. Ve Fransız okurlarını da, kolay aldanır Madam de Staël'in ünlü övgü kitabı *Almanya Hakkında*'da anlatılanın aksine, Almanların muhakkak idealist düşünürler, şairler ve ruhani filozoflar olmayabilecekleri

konusunda uyardı. Heine, kötü bir şeylerin olacağı hakkındaki önsezilerini, güçlü ve birleşik Reich kurulmadan önce, Almanya henüz otuz altı egemen devlet ve küçük prenslikler halinde bölünmüşken dile getirdi. 1834 gibi erken bir tarihte, iblislerin Alman yaşamının ardında pusuya yattıklarını gördü ve Fransızları şöyle uyardı:

> Dikkat edin! Hakkınızdaki niyetim iyidir ve bu yüzden size acı gerçeği anlatacağım. Özgürleşmiş bir Almanya'dan, Hırvatlar ve Kosakların da dahil olduğu Kutsal İttifak'tan korktuğunuzdan daha fazla korkmanız gerekir. Almanya'da öyle bir dram harekete geçecek ki, Fransız Devrimi bile yanında zararsız bir köy yaşamı gibi kalacak. Hıristiyanlık, Almanların savaşçı şevkini bir süre için dizginledi fakat ortadan kaldırmadı; dizginleyici tılsım paramparça olunca, vahşet tekrar tırmanışa geçecek. ....İskandinav şairlerinin hakkında şarkılar söyleyip anlattıkları berserk'in (İskandinav efsanelerinde adı geçen, cesaret ve kuvvetiyle ünlü bir kahraman. - ç. n.) çılgın gazabı :...Eski taş ilahlar moloz taşlarından kalkacaklar ve gözlerindeki bin yıllık tozları ovacaklar. Thor, dev tokmağı ile öne çıkacak ve gotik kubbeleri paramparça edecek.
>
> Alman gök gürültüsü ....başlangıç aşamasında yavaşça yuvarlanıyor; fakat gelecek. Ve dünya tarihinde daha önce hiç gürlemediği gibi gürlediğinde, bilin ki Alman gök gürültüsü hedefine varmıştır.[85]

Heine'nin, yaşadığı dönemde çapraşık bir siyasi hareket olan komünizm hakkındaki ve gelecekteki diktatörlükler ve savaşlar hakkındaki sezgileri de aynı oranda olağanüstüydü. 1842'de şöyle yazdı:

> Komünizm, unutulmuş tavan aralarında, berbat saman yığınlarında anlamsız bir yaşam sürer halde olmasına ve bugün için hakkında az konuşulmasına karşın, yine de modern trajedide, belki geçici fakat büyük bir rol üstlenecek kasvetli bir kahra-

> mandır. .... O, eski mutlakıyetçi gelenek [olacaktır]. ... O zaman demir çubuğu olan *tek bir* çoban olacak ve herkesin aynı şekilde kırkıldığı ve aynı şekilde melediği *tek bir* insan sürüsü olacaktır. .... Önümüzde kasvetli zamanlar beliriyor. .... Torunlarımıza çok kalın derilerle doğmalarını öneririm.[86]

Heine aynı yıl, Avrupa edebiyatında siyasi şiir sanatının en olağanüstü yapıtlarını yazdı. Şiir tarzında yazılmış bir epik seyahatname olan *Almanya: Bir Kış Öyküsü,* Heine'nin Belçika sınırından Almanya'ya girmesi ile başlar ve Hamburg'da sona erer.* Bu yapıtın özelliği, ironi ve katılıktır. Heine, şiirsel yolculuğu süresince ne tarafa dönerse dönsün çok az şeyin değişmiş olduğunu görmekten üzüntü duydu: Hep aynı tahta ve bilgiçlik taslayan insanlar, hep aynı ortaçağ Romantik tapınması, aynı dini önyargılar. Köln şehri ve büyük ve hâlâ bitmemiş katedrali (inşası için Paris'te oluşturulan bağış toplama komitesinin başkanıydı) hakkında şunu gözlemledi:

> *Kötü niyet ve aptallık*
> *Başıboş dolaşan sokak köpekleri gibi*
> *Yavruları hâlâ tanınabilir*
> *Yahudilerden nefret etmelerinden.*

Liberal Fransız yazar François Wille, bu satırları, henüz taslak halindeyken okudu. Heine'ye, "hâlâ Yahudilerle ne işin var" diye sordu. "Sen onların ne dinini ne milliyetlerini paylaşmıyorsun. Sen belli bir tür milliyetçilikle alay ediyorsun. Neden bir diğerine karşı aniden zafiyet gösteresin?" Heine, bu argümandaki gücü

---

* Heine'nin, *Bir Kış Öyküsü*'nü, yeni tanıştığı *Karl Marx* adında genç bir sürgünün etkisi altında kalarak yazdığını söyleyenler olmuştur fakat kanıtlar ikna edici değildir ve Heine'nin komünizm hakkındaki yorumları bunun gerçek olma olasılığını azaltır. Komünizme karşı tepkisinde sadece korku ve kötü bir şeylerin meydana geleceğinin sezgisi vardır. *Bir Kış Öyküsü*'nde varsaydığı ideal dünya; şiirsel, kesinlikle Marxist olmayan, siyasi, sosyal ve dini önyargılardan arınmış bir dünyadır.

gördü ve metni şu şekilde değiştirdi:

Kötü niyet ve aptallık
Çiftleşen sokak köpekleri gibi
Yavruları hâla tanınabilir
Bağnaz nefretlerinden.[87]

Heine yine de, ister Almanya'da, ister Şam'da olsun, baskı altındaki Yahudilerin kaderlerine karşı kayıtsız kalmadı ve hem onlar hakkında, hem de kültürleri hakkında sıcak bir tarzda yazmaya devam etti. Felix Mendelsson-Bartholdy'nin, zihnini Hıristiyan müziğiyle meşgul etmesine içerledi ve 1846'da Ferdinand Lassalle'e şöyle yazdı: "Ben bu üstün yetenekli ve bağımsız maddi olanakları olan adamın Hıristiyan softalara hizmet etmesini affedemiyorum. Büyüklüğüne hayranlığım arttıkça, günahkârcasına yanlış kullanıldığını gördüğümde de bir o kadar kızıyorum. Eğer Moses Mendelssohn'un torunu olmak bana kısmet olsaydı, yeteneklerimi, Kuzu'nun sidiğini bestelemek için kullanmazdım.*

Heine, bir başka Mendelssohn torunu olan, dindar Katolik ressam Philip Veit'in, büyükbabasının Lavater'in vaftiz etme girişimini kesinlikle reddettiği anlatıldığında gösterdiği mahcup tepkiyi duyduğunda kahkahalara boğuldu. Veit, "Kim bilir bunu şimdi nasıl telafi edebilir!" demişti.[88]

Heine'nin içinde, huzursuzluk, sürekli tetikte olmak, yani avlanan bir hayvanınkine benzer duygular her zaman kaldı. Genç Almanya akımının bir başka mensubu olan arkadaşı Heinrich Laube, ona, Alman edebiyatındaki seçkin yerini ve Avrupa çapındaki ününü anımsattı. Biraz paranoyak davranmıyor muydu? Biraz rahatlayamaz mıydı? Heine aynı sertlikte cevap verdi: "Nasıl yapabilirim; Filistin'den gelen

* Uzun bir mücadeleden sonra Mendelssohn-Bartholdy, Bach'ın nerede ise unutulmuş *St. Matthew'un Tutkusu*'nu yeniden canlandırdı. Heine, bu en kutsal Hıristiyan müziğini bir Yahudi'nin dirilttiğini bağırmaktan kendini alıkoyamadı.

ve Hıristiyanların bin sekiz yüz yıldır kamçıladıkları ve dayak attıkları bu derimin içinde nasıl huzur bulabilirim? Ve kutsal vaftiz suyu da biraz olsun işe yaramadı."[89]

Bir Kış Öyküsü, yaygın eleştirilere yol açtı. Heine küstah ve "Alman olmamakla" suçlandı.[90] Antisemit tarihçi Heinrich Treitschke; Heine'nin, Fransızların ve Yahudilerin de paylaştığı "adiliği ve iğrençliği bir an için çekici yapmak" yeteneğine sahip olduğunu kabul etti. Yine de Heine'nin ünü, hem Almanya içinde, hem de Avrupa kültürünün en büyük kahramanlarından biri haline geldiği Almanya dışında yayılmaya devam etti.

Heine'nin bir başka güçlü siyasi şiiri olan "Silesyalı Dokumacılar", sağlığa zararlı işyerlerinde çalıştırılan Silesyalı işçilerin sömürülmesini protesto etti. Bu şiir de *Bir Kış Öyküsü* kadar çok kişiyi cezbetti. Silesya'da iki küçük köydeki aç keten dokumacılarının ayaklanması ve bu ayaklanmanın hükümet güçlerince merhametsizce bastırılması vesilesi ile yazılan bu şiir, erken kapitalist dönem hakkında bugüne dek yazılmış en güçlü suçlama olarak durur. Dokumacılar tezgahları başında şöyle betimlenir:

Hüzünlü gözlerde akmıyor gözyaşları
Öylece oturuyorlar gıcırdatarak dişlerini:
"Almanya, kefenin tezgahlarımızın üstündedir,
Ve onda üç katlı kötü talihimizi dokuyoruz.
Dokuyoruz, dokuyoruz."

"Üç katlı kötü talih"; dualarını duymayan Tanrı'ya, çektikleri çileler karşısında duyarsız kalan "zengin adamın kralı"na ve utançla rezaletin dışında hiçbir şeyin gelişmediği sahte anavatana lanettir. "Dokuyoruz, dokuyoruz."

Heine'nin yaşamının son yedi yılı, vücudunun yarısını felç eden ve görme yeteneğini şiddetli bir şekilde etkileyen bir viral hastalığın yol açtığı çalkantılar ve dayanılmaz acılar içinde geçti. Yaşamının sonuna dek, yatalak ve kırk kiloluk bir iskelet olarak, yarı kör

bir halde, "yatak mezarım" diye tanımladığı yerde gömülüp yattı. Yine de yaratıcı gücünü sonuna dek korudu. Neredeyse son gününe dek yazdı. Yazamadığı zamanlar, nefes kesici güzellikte şiirler ve parlak edebi ve siyasi düzyazılar dikte etti.

Ziyaretçileri, acıdan ve felçten biçimi bozulmuş ve bir deri bir kemik kalmış yüzünü gördüklerinde, "İsa gibi bir baş ve bir şeytanın gülüşü" gibi sözler söylediler. (Heine bunları, "niye olmasın, İsa da bir Yahudi'ydi" diye yanıtladı.) Yalnızlığı ve hareket etmedeki sınırlamaları arttıkça düzyazılarının ve şiirlerinin hem coğrafi alanı daha genişledi ve hem de içerikleri, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kölelikten, Rusya'daki feodalizme değin, daha evrensel oldu. Güçsüzlüğü artarken, sabık dinsiz,

Heine ölüm döşeğindeyken, ağlayan karısı Mathilde'ye, "Tanrı beni affedecek; bu onun işi" dedi. Ernst Benedict Kietz'in tablosu (1851) *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Tanrı dediği şeye yaklaştı. Bunu kendi tarzında, kendiyle alay ederek ve ironik bir şekilde yaptı. "Şimdi artık saat başı ölümümü düşünürken, geceleri Yehovah ile ciddi sohbetler ediyorum. Tanrı'ya geri geldim .... Hegel'ciler arasında bu kadar uzun süre domuzlarla meşgul olduktan sonra."[91] Bu sonu açıklamak – veya istismar etmek – girişimleri bugüne dek sürdü. Görüşler hâlâ bölünmüştür.

Heine tabii ki örgütlü dine dönmedi. Kendisini büyük Spinoza'nın *Unglaubengenosse* (inançsızlık kardeşi) olarak gördü. İleride Freud bu terimi kendisi için kullanacaktı. Bütün inançların "kokuşmuş din adamları cürufunu" hor görmeyi sürdürdü: Hahamlar, papazlar, rahipler, mollalar. Mezarında ilahi okunmasını da, Kadiş söylenmesini de istemedi. Mezar taşında sadece Alman bir şair olarak tanıtılmasını istedi. Bir ziyaretçisine şöyle dedi: Koltuk değnekleri ile yürüyebilsem kiliseye giderdim, değneksiz yürüyebilsem randevu evine giderdim."[92] Hâlâ başına buyruk bir adamdı; ne Yahudi ne Hıristiyan'dı. Memnun olsun diye Katolik töreniyle evlendiği karısı, Heine'nin ölüm döşeğinde ağladığında Heine şöyle dedi: "Korkma sevgilim, Tanrı beni affedecektir; bu onun işi."

5

Ulusların Baharı

25 Şubat 1848'de bir başka Fransız devrimi haberi, üniversite şehri Heidelberg'e ulaştı. Genç Ludwig Bamberger, haberi evinde sessizce oturup kitap okurken duydu. Bamberger yirmi beş yaşında ve doktora derecisini yeni almış bir hukuk ve felsefe öğrencisiydi. Bir Yahudi olarak avukatlık yapmaktan men edildiğinden, kendi söylemi ile, geleceği "derin karanlığa atılmıştı".[1] Bundan sonra ne yapabileceğini düşünüyordu. Günün ortasında, penceresinin altında birinin adını seslenmesiyle irkildi.

Aşağıda iki arkadaşı bağırıyordu: "Bamberger! Fransa'da devrim! Bamberger! Kral devrildi!" Bamberger sırtına paltosunu attı ve aşağı koşturdu. Arkadaşları sadece Fransa'da bir ayaklanma olduğunu ve halkın Louis-Philippe'i tahttan indirdiğini biliyordu. Bu haber, Bamberger ve arkadaşlarını aşırı derecede heyecanlandırdı. Bamberger, radikal Fransız gazetelerinin sürekli bir okuyucusu olduğundan bunu bekliyordu. O günden yarım yüzyıl

sonra, bir devrimci, bir sürgün ve neticede Reichstag'ın önde gelen bir vekili olarak geçecek uzun bir kariyer yaşamının sonunda yazacağı biyografisinde bu olayı sevgiyle anımsayacaktı. Bamberger "bir vuruşta doğan yeni bir dünya" öngördü.[2]

Bu gelişme sadece Fransa'da oldu. Hiç kimse, hâlâ "hareketsiz ve küçük polis devletlerinin alt bezleri ile sıkı sıkıya kundaklanmış ve insanın herhangi bir değişime dair belirsiz ümitler bile taşıyamayacağı" Almanya'da bir devrim olmasını beklemiyordu. Neredeyse Bamberger'in tanıdığı herkes aynı kanıdaydı. Birkaç gün içinde yanıldıkları ortaya çıktı. On altı ay sonra Bamberger, hakkında vatana ihanet ve isyan suçlarından gıyabi idam kararı bulunan ve İsviçre'ye sığınmış siyasi bir mülteci olacaktı.

Bamberger, yüzyıllardan beri küçük bir Yahudi cemaati bulunan Mainz'da doğup büyümüştü. Burada güçlü Fransız etkisi, Napolyon döneminden çok sonra da devam etmişti. Gerçekten de Mainz, güneybatı Almanya'da Fransız reformlarını gayrı resmi olarak koruyan ve Yahudilerin sosyal koşullarının bozulmadığı birkaç şehirden biriydi. Yahudi gettosunun kapıları Fransız Devrimi'nin askeri birlikleri tarafından 1791 yılında menteşelerinden törenle sökülmüştü. Bu olay hâlâ her yıl havai fişeklerle kutlanıyordu. Mainz şehrinin her dine mensup gençleri Napolyon'un büyük ordusunda savaşmışlardı. Napolyon iktidardan düştükten sonra da şehir halkının parlamenter yönetimden yana olan hissiyatı üst düzeyde sürdü.

Bamberger bu konuksever yerde 1823'te doğmuştu. Avrupa çapında çıkarları ve bağlantıları bulunan kozmopolit bir bankacı aileden geliyordu. Anne tarafından (ve daha sonra karısı vasıtasıyla) New Yorklu yatırımcı ve sporcu August Belmont ile ve bir Fransız-Alman bankacı ailesi olan Bischoffsheimlar ile akrabaydı. Bamberger'in yaşamının ilk yılları, tıpkı Heine'nin Düsseldorf'taki yılları gibi güzel geçmişti. Gittiği Katolik lisesinde Hıristiyanlarla Yahudiler arasında sürtüşme yoktu. En iyi arkadaşı Katolik bir çocuktu. "Katolik sınıf

arkadaşlarıma, günah çıkartmaları için hazırladıkları günah listelerini hazırlamalarında sık sık yardım ederdim. Bir çocuğun günah listesi ne denli uzun olursa o denli gururlanırdı. Hâlâ, 'Hey, Bamberger, benim için başka iyi bir günahın var mı?' dediklerini duyarım."[3] Bamberger, Abbe'lerin rahat ve açık görüşlü olduklarını anımsıyordu. Fransızca kitaplar ve Börne'nin yasa dışı ilan edilen *Paris'ten Mektuplar'*ı elden ele dolaşırdı. Bamberger okulda bir ödül kazandığında kendisine ünlü radikal bir kitap olan François-August Mignet'in *Fransız Devrimi'nin Tarihi* hediye edilmişti. Bamberger aynı zamanda Mignet'in restorasyon karşıtı *Courrier Français* dergisi ile *Charivari* ve *Le National* gibi cumhuriyetçi dergilerinin coşkulu bir okuyucusuydu.

Bamberger, Heidelberg'de seviliyordu ve üniversitenin sosyal yaşamına entegre olmuştu. Yahudi kökenli birçok başka genç entelektüel gibi o da inançlı serbest bir düşünür, bir cumhuriyetçi ve erken dönem Fransız ütopyacı sosyalistleri olan Saint-Simon, Jean-Baptiste-Joseph Fourier, Louis Blanc ve Pierre-Joseph Proudhon taraftarıydı. Bütün dinlere olan hoşgörülü ilgisizliği yüzünden bazılarınca, sinagogun değil özgürleşmenin çocuğu olarak nitelendirildi. Bamberger'in çağdaşları tarafından gördüğü sosyal kabul, belli bir sınıfa ait Alman Yahudilerinin Moses Mendelssohn zamanından bu yana kat ettikleri yolun bir yansımasıydı.

Bamberger, Almanya'da bir devrim olasılığını uzak gördüğünden, arkadaşlarını en yakın Fransız şehrine giden ilk trene binmeye ve orada devrime katılmaya ikna etti. Aynı gece geç saatte üç genç adam Strasbourg'a ulaştı. Gecenin geç bir saati olmasına karşın şehirde bayram havası vardı. Duvarlar devrim bayrakları ile kaplıydı. Belediye binası ışıl ışıldı. Sokaklar, kutlama yapan ve Bamberger ile arkadaşlarını ertesi gün belediye binasında yapılacak cumhuriyetçi törenlere davet eden öğrencilerle doluydu. Bamberger ertesi sabah kendilerinin, Strasbourg'a gönderilmiş Alman üniversitelerinin "resmi temsilcileri" olarak terfi ettirildiklerini keşfetti. Gittikleri her yerde tezahüratla karşılandılar, protokol koltuklarında ağırlandılar ve kendilerinden konuşma yapmaları istendi.

Bamberger bu rolden çok memnundu. İki arkadaşı, "siyasi cinlerce benden daha az ele geçirildiklerinden", daha ihtiyatlıydı.[4] Zamanla arkadaşlarının endişeleri arttı. Doktorasını almış olan Bamberger'in aksine, katılmaları gereken bitirme sınavları vardı. Gazetelerin, yaptıklarını Heidelberg'e taşımasından, yetkililerle sorun yaşamaktan ve hatta üniversiteden atılmaktan korktular.

Heidelberg'e dönerken, Baden Büyük Dükalığı'nın başkenti Karlsruhe'de tren değiştirmeleri gerekti. Karlsruhe tren istasyonu tam bir curcuna içindeydi. Şaşkınlık içinde devrimin şehirde ve çevrede gümbürdemekte olduğunu duydular. Şehirde, "halk milisleri, eğitim ve herkese özgürlük" talep eden dilekçeler dolaşıyordu. Baden Büyük Dükü'nün, hendek ve duvarların ardındaki bir kalede alı konduğu söyleniyordu. Binlerce kişi, cumhuriyetin ilan edilmesi için gösteri yapmak amacıyla Karlsruhe'ye akıyordu. Daha da büyük bir kitle ise şehir dışında silahlı bir ayaklanma için toplanıyordu. Tren istasyonu gelen militanlarla ve çeşitli söylentilerle doluydu. Yetkililerin, şehre girişi engellemek için beyhude bir girişimde bulundukları söyleniyordu; Heidelberg ve Mannheim'dan trenler gelmeye devam ediyordu. Bamberger arkadaşlarını yolcu etti ve kendisi planlanan gösterilere katılmak üzere Karlsruhe'de kaldı.

Kargaşa, herkesi şaşırtacak şekilde Karlsruhe ve Mannheim'in ötesine taştı. Olaylar Paris ve Viyana'da başlamıştı ve şimdi de kayda değer bir hızla buralardan belli başlı Alman şehirlerine yayılıyordu. Ayaklanmaların Avrupa çapındaki amacı, despotluğa ve kanun karşısındaki eşitsizliğe son vermekti. Polonya'da halk, Rusya, Prusya ve Avusturya yönetiminden kurtulmak istiyordu. Karlsruhe'de isyancılar, diğer bütün Alman topraklarında olduğu gibi evrensel oy hakkı, basın özgürlüğü ve tümüyle-Alman demokratik bir parlamento için genel seçim istiyordu. Gazeteler sansüre meydan okudular. Ayaklanmanın başarısı için vatandaş milisleri oluşturuldu.

Viyana'da İmparator paniğe kapıldı. Tacını korumak umuduyla nefret edilen şansölye Metternich'i, görevden aldı. Bu sırada İmpa-

rator'un şöyle söylediği iddia edilir: "Metternich'i bu denli hor gördüklerini bilseydim onu çok önceden hediye ederdim." İsyancılar bu önlemden tatmin olmadılar ve daha fazlasını talep ettiler. Kargaşa, Prusya kralının devrimcilerle görüştüğü Berlin'e yayıldı. Bir hafta içinde de, Bamberger'in kısa bir süre önce döndüğü ve ateşli bir hatip ve günlük bir gazetede köşe yazarı olarak "kızıl Ludwig" diye tanındığı Mainz'a ulaştı. Başka birçok yerlerin yanı sıra Konstanz, Breslau, Frankfurt, Leipzig, Hamburg, Dresden, Düsseldorf ve halkın Kral'a ve egzotik bir İspanyol dansçısı olduğunu iddia eden Lola Monez adında İrlandalı bir kadın olan Kral'ın metresine karşı ayaklandığı Münih'te de isyanlar oldu.

Yahudiler, yüzyıllar boyu süren adaletsizlikten sonra yeni yeni aydınlığa çıkmaya başlamışlardı. Doğal olarak her yerde ayaklanmacılar arasında, bazı şehirlerde ise liderler arasındaydılar. On bir yıl önce ölen Ludwig Börne, pek çok kişinin aklındaydı. On yedi yaşındaki öğrenci Leopold Sonnemann (ileride liberal *Frankfurter Zeitung*'un yayımcısı olacaktı) 29 Şubat tarihli günlüğüne, mutluluktan kendinden geçmiş bir halde, "Ah, Ludovico Börne, yerinden kalkıp bütün bunları görebilseydin!" diye yazdı.[5] Leipzig'te, yerel ayaklanmanın liderlerinden Hermann Jellinek adlı Viyanalı bir öğrenci de Börne'yi şöyle anımsadı: "Börne, Alman kurtuluşunun peygamberi". İleride Viyana'nın hahambaşısı olacak olan, Jellinek'in abisi Adolf, genç Yahudileri ayaklanmaya katılmaya teşvik etti. Bunların çoğu bu çağrıyı önemsediler. Jellinek, çok okunan bir Yahudi edebiyat dergisi olan *Orient*'te, her Yahudi'nin bir özgürlük savaşçısı olarak doğduğunu ilan etti. "Dini ona özgür olmayı, eşit haklara sahip olmak peşinde koşmayı ve zulmedilenleri savunmayı öğretir."[6]

Önde gelen Yahudi aile dergisi *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 11 Mart'ta, okuyucularını bu "uygun zamanlı harekete içtenlikle ve tüm kalplerinizle" katılmaya çağırdı. Dinsel açıdan gelenekçi ve siyasi olarak muhafazakar *olan Der Treue Zionswächter* (Sadık Siyon Bekçisi) dergisi, normal zamanlarda otoriteyi memnun etmeye

hevesliyken, bu kez, sevgi dolu düşlerinin gerçekleşmekte olduğunu ilan edecek cesareti buldu. *Der Orient*, ayaklanma ile ilgili haberleri, "Almanya Birleşik Devletleri" başlığı ile verdi.

İlk günlerin coşkusu içinde Alman bir şair umut dolu bir şekilde, "monarkların henüz yaşıyor olmalarına karşın monarşinin öldüğünü" ilan etti. İki veya üç hafta boyunca monarşiler gerçekten de ölmüş gibi göründü. Fransız monarşisinin giyotin altındaki ölümü, Alman despotlarının zihinlerinde henüz tazeydi. Sokak gösterileri ile karşılaştıklarında bunları durduramadılar veya durdurmak için isteksiz davrandılar. Krallar ve prensler, ödünler vermek ve uzlaşmak için telaş ettiler. Bir ayaklanmacının özgürce belirttiği gibi, ödünler, Alman kulların çabalarından çok, "Fransız cesetler" nedeni ile verildi. Ayaklanmacılar davaları için bastırmakta dikkate değer biçimde isteksizdi. Despot yöneticileri tarafından dehşete düşürüldüklerinden, neredeyse her yerde onları yolun yarısında karşılamaya hazırdılar. Berlin – ve ileride Viyana – dışında can kaybı oldukça azdı. Ayaklanmacılar genellikle düzen içindeydiler. Önderlerinin, bir sokak lambasına zarar verenin ağır para cezalarına çarptırılacağı uyarılarını önemsediler.

Yine de, 1848'in ilkbahar ve ilk yaz günleri ayaklanmaları, birkaç görkemli hafta boyunca, toplum yaşamında yeni bir dönemin başladığını vaat etti. Alman yöneticiler, ayaklanmacıları yatıştırmak için Prusya, Bavyera, Saksonya, Würtemberg, Hesse, Hanover ve başka yerlerde hükümetlere önde gelen liberalleri bakan olarak atadılar. 1 Nisan'da Frankfurt'ta bir ön meclis, tümüyle-Alman Ulusal Meclisi için yapılacak genel seçimleri planlamak için toplandı. Delegeler arasında beş önemli Yahudi vardı: Hamburglu hukukçu Gabriel Riesser, Königsbergli doktor Johan Jacoby, Heidelberg'den popüler romancı Berthold Auerbach, Viyanalı ve Berlinli gazeteciler Julius Fürst ve İgnaz Kuranda. Ayrıca dört tane de henüz yeni din değiştirmiş Yahudi – hukukçu Heinrich Simon, Karl Rudolf Friedenthal (ileride Prusya tarım bakanı olacaktı), Maximilian Reinganum ve Moritz Heckscher – toplantılara katıldılar. Bu tür

toplantılar birkaç hafta öncesine kadar düşünülemezdi; tıpkı, prensliğe ait cephanelerden ele geçirilen silahlarla donatılmış vatandaş milislerinin her yerde filizlenmesinin düşünülemeyeceği gibi. Ayaklanmadan önce hükümran despotların çoğu, kendi söylemleri ile, "kendileri ile halkları arasına" bir anayasanın girmesine izin vermemişlerdi. Şimdi ise Alman devletlerinin çoğunda liberal anayasalar ciddi biçimde vaat ediliyordu ve bazı hallerde, geçici olarak da olsa, iyi niyet belirtisi olarak yürürlüğe konuyordu.

Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm, kısa bir süre önce ciddi olarak ortaçağdan kalma mülkleri canlandırmayı düşünmüştü. Bu nedenle bir anayasanın oluşmasına onay vermesi, eski görüşlerinin aksini savunmaya başlamasının bir belirtisi gibiydi. On binden fazla Berlinli sarayın etrafını kuşattı, barikatlar kurdu ve kendilerini, piyade, süvari ve topçulara karşı başarıyla savundu. Mart 1848'de Kral ayaklanmacıların tüm isteklerine, siyasi ve sansür yasalarının ihlali suçlarına getirilen genel bir af da dahil olmak üzere, razı oldu. Asiler kendiliklerinden barikatları kaldırdılar fakat Kral'a, askeri birlikler tarafından öldürülen ayaklanmacılara saygı göstermesi için ısrar ettiler. Kral bunu seve seve kabul etti. Hatta ilk birkaç günün paniği içinde, Rusya çarına yazdığı bir mektupta, muhtemelen çarı çok rahatsız edecek şekilde, bu "şanlı" devrimi methetti. Cesetler sarayın bahçesine çıkarıldı ve Kral onları selamladı. O sırada yanında duran kraliçe şöyle ağlaştı: "Şu anda eksik olan tek şey giyotin." Daha sonra Kral, ayaklanmacıların siyah, kırmızı ve sarı kuşağını giyinerek ve peşinde maiyeti ile birlikte, bir alçakgönüllülük denemesi olarak, yas tutan kalabalığın arasından atı ile geçti.

Kısa bir süre için, muhafazakarlar arasında bile, zamanın ruhunun geri dönülmez bir biçimde yön değiştirdiği konuşuldu. Würtemberg kralı bir Rus bakana şöyle dedi: "İnsan fikirlere karşı at sırtında savaşamaz." Fransa'da, tahttan indirilmiş olan Louis-Philippe, yenildiği şeyin bir *insurrection morale* (moral ayaklanma. - ç. n.) olduğunu itiraf etti.

Hiçbir değişim işareti, Yahudilerin durumlarının değişmesi kadar heyecan verici değildi. Küçük Hesse-Homburg prensliği, Karlsruhe'deki ilk halk gösterisinden sadece altı gün sonra Yahudilere tam eşitlik bahşeden ilk prenslik oldu. Diğer Alman prenslikleri ve serbest şehirleri hemen onu takip etti. Nisan başında Baden'de, aceleyle oluşturulan bir meclis komisyonu, Yahudilere tüm yurttaşlık hakkı tanıyan bir önergeyi oy birliği ile onayladı. Önerge onaylanmak üzere meclise hiçbir ek açıklama yapılmadan gönderildi. Açıklayıcı sözler, "zamanımızın kudretli ruhu", önerilen yasanın önündeki tüm engelleri "bir darbede" bertaraf ettiğine göre, gereksiz ve "zaman kaybı" olacaktı.[7]

A. J. P. Taylor, 1848 ayaklanmasının, bir devrimin ilk kez tren ve telgraf ile yayıldığına işaret ettiğini yazdı. Ayaklanmanın liderleri ve destekleyicileri, bir ayaklanmadan diğerine hızlı bir şekilde hareket edebildiler. Uzun bir hahamlar sülalesinin torunu olan Karl Marx, Brüksel işçilerinin ayaklanması için, babasından kalan mirastan altı bin frank harcadıktan sonra Paris'teki devrime katılmak üzere yola çıktı; oradan da kendisini resmen sürgün etmiş olan Düsseldorf ve Köln şehirlerine doğru yoluna devam etti. *Komünist Manifesto* henüz birkaç hafta önce yayımlanmıştı. Marx yayının nüshalarını Paris ve Köln'deki arkadaşlarına takdim etti. Marx, dört yıl sonra yayımlanacak olan Hegel'in hukuk felsefesini eleştirisinde, dini, "zulmedilenlerin iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ... halkın afyonu" olarak mahkum edecekti. On dokuzuncu yüzyıl Fransız tarihçisi Joseph-Ernest Renan, insanın, ateist olduğunu iddia eden bir Alman'a asla inanmaması gerektiğini söyledi; ve gerçekten de Marx kısa bir süre sonra, korkunç sonuçları olacak yeni bir din bulacaktı. Marx'ın siyasi ve felsefi tezleri, yazılarının en etkileyicileri idi. Yine de kendisini harekete geçiren güç ve acımasızlık, tutkusunun parıltısı ve kararlılığı, geçmiş on yılda yazdığı şiirlerinde dahi belirgindi. Marx'ın şiddet ve ölümün ve çok yakında vuku bulacak bir kıyametin dehşetinin etkisi ile damgalanmış

Vahşi Şarkılar derlemesi, dizginlenmemiş bir öfke ile çınlar: "Bizler soğuk bir Tanrı'nın maymunlarıyız .... zincirlenmiş, paramparça edilmiş, boş, korkmuş"; "ben insanlığın üzerine devasa lanetler uluyacağım."[8] Marx'ın, karısına, aşkının armağanı olarak sunduğu bu şiirlerdeki şiddet, polemiklerindeki antisemitizmde de su yüzüne çıkar: "Gerçek Yahudi'yi ele alalım, Şabat Yahudi'sini değil. ... Yahudi'nin dünyevi tapınması nedir? Çığırtkanlıktır. ... Para, İsrael'in, yanında başka hiçbir tanrının var olamayacağı kıskanç Tanrısı'dır. ... Yahudilerin özgürleşmesi, insanlığın Yahudilikten özgürleşmesidir."[9]

Marx aslında ciddi bir düşünür ve toplum teorisyeni idi ve geniş kapsamlı nükteli sözlerini belki de sözlük anlamı ile değerlendirmemek gerekir. Marx yeni bir tarih felsefesi ve sosyal, siyasi, devrimci ve ekonomik reformlar önerdi: Sanayide devlet mülkiyeti, kredilerin merkezileşmesi, oldukça ilerici bir gelir vergisi, miras hakkının yürürlükten kaldırılması ve şehirle kırsal arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması. Milliyetçilikten, ataları nesiller boyunca dışlanmış bir adamın kiniyle nefret etti.

Marx, Köln'e umut ve tam bir iğrenme karışımı ruh hali ile vardı. Tanık olduğu ayaklanma, hiç de kendisinin öngördüğü sınıf savaşı değildi. Almanya'da neredeyse her yerde "bourgeoisie" ve "proletariat" yakın bir ittifak halineydi. Marx, Köln'de, Prusya hükümetinin birkaç yıl önce durdurduğu *Rheinische Zeitung* gazetesinin yayınına yeniden başlayarak devrimci çizgisini sürdürme olanağı buldu.

Yahudi bir cerrahın oğlu olan Stefan Born, bu yayının eline geçen her sayısını okudu. Gelecekte bir işçi lideri olacak olan Born da, ayaklanma patlak verdiğinde Brüksel'deydi ve hemen Paris'e hareket etmişti. Oradan Hannover'e ulaşabildi, oradan da at arabası ile Berlin'e doğru yoluna devam etti. Buraya, kraliyet sarayı dışına barikat kurmak için tam zamanında ulaştı. Born, isyan sırasında bile ayaklanmacıların despot yöneticilerine karşı değişmez bir sadakat içinde bulunduklarını dehşet içinde fark eden ilk insanlardan biriydi.

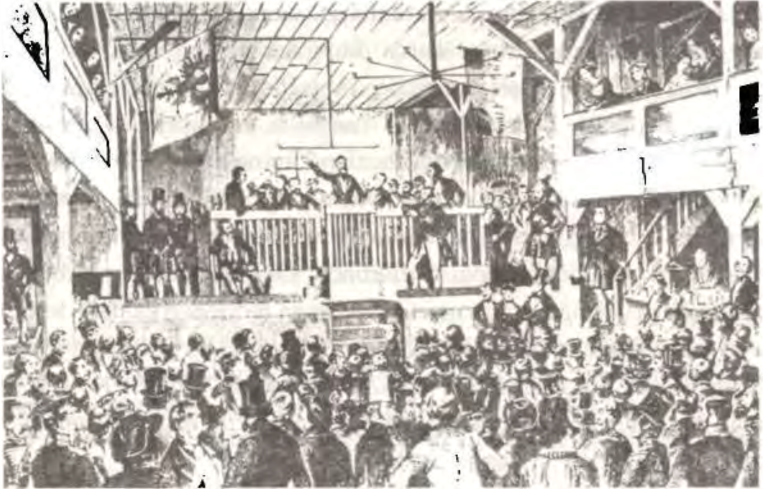
Brüksel ve Paris'te tanık olduğu devrimci coşkuyu özledi. Born Berlin'de, asilerin, kral atıyla geçerken şapkalarını çıkardıklarını ve başlarını öne eğdiklerini gördü. Asiler hiçbir zaman, titizlikle süslenmiş kraliyet çimenliklerine basmadılar. Born Kral'ın yatıştırıcı söylemine güvenmedi ve Kral'ın "alçakgönüllülüğünün yakında meydan okumaya dönüşebileceğinden" korktu.[10]

Diğer şehirlerdeki gibi Berlin'de de ayaklanmacılar çoğunlukla öğrenciler, genç işçiler ve küçük dükkan sahipleriydi. Hepsi de, haklılığı şüpheli bir iyimserlik havası içinde sürükleniyordu; hepsi de daha fazla özgürlük için can atıyordu. Öğrencilerin çoğu, Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi'ni ve Börne'nin düzyazılarını gerçek yaşama geçirdiklerini düşünüyordu. Aralarında genç Yahudilerin sayısı orantısızca fazlaydı. Kanun karşısında eşit olmak olasılığı, kilise ile devletin ayrılması, evrensel oy hakkı ve keyfi yönetimden kurtulmak, gettodan ancak bir veya iki nesil önce çıkmış olan genç insanlar arasında aşırı bir istek ve destek oluşturdu. Son kırk yıl içinde Alman Yahudilerinin ekonomik durumu, bir yanda on sekizinci yüzyılın kitlesel yoksulluk şablonunun, diğer yanda birkaç zengin saray Yahudi'si faktörünün, hızla gelişen orta sınıf çeşitliliği içinde erimesi sonucu temelden değişmişti. (Örneğin Berlin'de, üniversite öğrencilerinin yüzde 7'si Yahudi idi. Bu oran, toplumdaki Yahudi nüfusu oranın iki katından fazlaydı.) *Bildung* ülküsü, çoğunu, Alman *Kultur*'unu, ona toplumsal olarak ulaşma olanağını kazanmalarından çok önce benimsemeye yöneltmişti. *Der Orient*'e göre, Frankfurt ve Breslau'da Yahudiler "özgürlük hareketlerinin önderleri veya bunları düzenleyenler arasındaydı."[11] Bunların en önde gelenleri, Mainz'da Ludwig Bamberger, Düsseldorf'ta Ferdinand Lassale, Hamburg'da Gabriel Riesser, Königsberg'de Johann Jacoby, Berlin'de Aron Bernstein, Viyana'da Hermann Jellinek, Prag'da Moritz Hatrmann ve Breslau'da Sigismund Asch idi.

Bazı kırsal bölgelerde, ayaklanmaları, çoğunlukla topraksız ve yoksullaşmış köylüler tarafından sahnelenen başka bir antisemit isyan dalgası izledi. Birbirini izleyen kötü hasat ve nerdeyse açlık

dönemleri bu isyanları tetikledi. Büyük Alman şehirlerinde ayaktakımını kışkırtma girişimleri çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Baden, Alzas ve Almanya'nın güneyindeki yüzden fazla kırsal yerleşim bölgesinde Yahudi evleri, rehinci dükkanları, seyyar satıcı arabaları ve pazar tezgâhları yağmalandı; malikâneler, feodal kiralama ofisleri ve kilise papazhaneleri ile birlikte sinagoglar da yakıldı. İsyanlardan bazıları Hıristiyan bayramlarına denk geldi. Bamberger Heidelberg'de, ender kentsel isyanlardan birine rastladı. Bamberger şuna işaret etti: "Paris'ten gelen haberlerin yarattığı özgürlük ruhu, Heidelberg'in çok saygın terzilik loncasının üyelerini, ürettiği hazır giyim mamulleriyle 'meşru' ticaret yapanları kızdıran bir Yahudi'nin mağazasını yağmalamaya yöneltti."[12]

Fakat eski *Hep! Hep!* ayaklanmalarının aksine bu kez bazı Almanlar, kalabalıkları püskürtmek için Yahudilere katıldı. O zamanlar Yahudi ağırlıklı bir Alman şehri olan Prag'da öğrenciler şehrin

Özgürlükçü 1848 devrimi sırasında Alman Yahudileri, ayaklanmacılar arasındaydı. Johann Jacoby'nin Berlin'de Cumhuriyetçi Kulüp'te yaptığı konuşmayı gösterdiğine inanılan bir figür. Gazete resmi. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Yahudi mahallesine saldıran isyancıları engellemek için Yahudilere katıldı. Öğrenciler "Yahudileri, Çekleri ve Almanları el ele tutuşmaya" çağırdı. "Biz köle değil, özgür insanlar olmak istiyoruz."[13] Dresden ve Mannheim'da isyanları eleştiren el ilanları asıldı: "Pfui, utanın! Kahrolsun Yahudi nefreti!"[14] Saksonyalı Kraliyet *Kappelmeister*'i (orkestra şefi) ve kötü namlı antisemit Richard Wagner, - henüz yaşamının liberal bir döneminde olduğundan – "bir an bir devrimci gibi, diğer bir an ise bir prens gibi davrandı" ve barikatların üstüne çıkarak, Rus anarşisti Mikhail Bakunin'le ve kemanını bir tüfekle değişen "fakat uzaktan atılan her silah atışında irkilen" Haimberger adlı Yahudi bir müzisyen ile el ele tutuştu.[15]

Bazı Yahudiler isyanları "marjinal" olarak tanımlayıp göz ardı etseler de, bir Yahudi dergisi bunları "Almanya'nın yeni özgürlüğünün kanla kutsanması" olarak tanımladı. *Der Treue Zionwächter* şöyle yazdı: "Alman devi" nihayet kalkıyor ve zincirlerini kırıyordu; bu arada serbest kalan bazı zincir parçalarının birkaç Yahudi'ye çarpması paniğe neden olmamalıydı. Çünkü barikatların üzerindeki Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında ittifak, "kanla damgalanıyordu." Ayaklanmanın ilk birkaç gününün coşkusu içinde, Yahudi romancı ve duygusal Alman köylü öyküleri yazarı Bertold Auerbach, kargaşayı küçümsemeyi uygun gördü ve başka dinya katılan kayınpederini, "herkesçe tanınan ortalama Alman'ın ara sıra yaptığı aptallıklara daha geniş bir açıdan bakılması gerektiğine" temin etti ve "devrim, bir bütün halinde yücedir ve yüceltidir" dedi.[16] Auerbach, yaygın isyanların asıl nedeninin, çok geç olmadan zincirleri gevşetmeyi reddeden kalıtsal despotların inatçılıkları ve körlükleri olduğunu hissetti. Bu görüşlere muhalif görüşler de yok değildi. Bir karikatürün başlığı, Yahudilerce aziz tutulan kara mizahı yansıtıyordu: "Lütfen çok fazla özgürlük olmasın, yoksa başka bir isyan daha olacak."[17]

Yahudilerin Kültürü ve Bilimi İçin Derneği'nin kurucusu Leopold Zunz, Berlin'de, en yakın arkadaşını, kargaşaların "diğer bütün saçmalıklar gibi hiçbir iz bırakmadan geçip gideceğine", fakat "özgürlüğün süreceğine" temin etti.[18] Arkadaşı da bu görüşe katıldı.

"Münferit aşırılıklar, Yahudilere karşı olsa bile, beni endişelendirmez" diye yanıt yazdı. "Bunlar bol bol tazmin ediliyor. Almanya bir şeyler öğrendiğini gösterdi. *Keşke Börne de yaşayıp bunları görebilseydi!*"[19] Magdeburg'lu bir haham ve *Allgemeine Zeitung des Judentums* (Yahudiliğin Genel Gazetesi) gazetesinin editörü olan Ludwig Philippson, gösterişli bir şekilde, Alman-Yahudi kardeşliğini savunan bir yazı yazdı:

> Artık bizimkini özel bir durum saymayacağız; bizimki, amacı anavatan olan bir durumdur: ikisi birlikte üstesinden gelecekler, birlikte başarısız olacaklardır. Biz sadece Alman'ız ve Alman olmak istiyoruz! Bizim bir Alman anavatanımız vardır ve sadece bir Alman anavatanımız olmasını istiyoruz! Artık hiçbir anlamda, dini inancımız hariç, İsraelli değiliz – her anlamda içinde yaşadığımız devlete aidiz.[20]

Yahudi nüfusunun yarısı hâlâ Yahudiliğin geleneksel ritüellerini uyguluyordu; siyasi olarak muhafazakar olmaya meyilliydiler. Diğer yarısı ise son yıllarda giderek şehirli ve laik, giderek "Alman" olmuşlardı.* 1848'e gelindiğinde Yahudi toplumunun bu yarısının büyük bir kısmı kendilerini liberal veya solcu liberal saydılar. Halkın tanıdığı Yahudi kişilikler arasında siyasal ayırım genellikle nesil farkı kaynaklıydı. Bir tahmine göre kamuca tanınan muhafazakar Yahudilerin yaş ortalaması 57,6 idi ve demokrat Yahudi militanların 31,9 olan yaş ortalamasının nerede ise iki katıydı.[21]

Alman tarihinde ilk kez, Yahudilerin geleneksel pasifliği, aktif bir

---

* Hahamlar arasında dahi yaygınlaşan kültür etkileşimi ve bunun sonucu Yahudi ve Alman mecazının karışımı, 1845 Temmuz'unda, Frankfurt'taki bir hahamlar konferansına, Rheinpfalz'daki Edenkoben Yahudi cemaatinin yönetim kurulu ve on altı mensubunun gönderdikleri kutlama ve yüreklendirme mesajında görülebilir: "Tanrı adına İsrael'de toplanan Alman erkekleri! Sadık ve inançlı küçük bir grubun size saygılı bir şekilde yaklaşmasına, gerçek bir Alman doğruluğu ile elinizi sıkarak ve gerçek bir İsrael'li kalbinin Barukh Haba çığlığı ile sizi karşılamasına izin verin (J. J. Petuchowski'nin "Alman-Yahudi Öz-tanımlamalarının Geçerliliği Üzerine" yapıtından alınmıştır. Leo Baeck Anma Konuşması 29, New York, 1985, sayfa 3)

siyasi ilgiye geçit veriyordu. Bugün artık Yahudi ayaklanmacıların sayısını veya çoğunluğunun kimliklerini tespit etmek, 1848 ayaklanması ezildikten sonra (yedi ile on dört ay arası bir süreç), bunların çoğu oynadıkları rolü gizlemek için gayretli çabalarda bulundukları için mümkün değildir. Yine de, çoğunluğu öğrenci ve el işçisi olmak üzere yüzlercesinin, hatta binlercesinin çarpışmalara katıldıklarını tahmin edebiliriz. Yahudi gazetecilerin, doktorların ve diğer profesyonellerin kabaca yüzde 80'inin devrimi şu ya da bu şekilde desteklediği düşünülmektedir. Her halükarda devrimi "Yahudilerin ve diğer yabancı ayaktakımının" başlatmış olduğu efsanesi çabucak yayıldı. Friedrich Wilhelm IV, devrimin, "yeniyetme Güney Alman Robespierre'ler ve Yahudiler" tarafından tezgâhlandığını iddia ederek bu görüşe katıldı.[22] Berlin'deki Prusya askeri garnizonuna komuta eden General Karl von Prittwitz, ayaklanmanın baş sorumluluğunu Yahudilere, alçaklara ve serserilere yıktı.[23] Heinrich Treitschke'ye göre Yahudiler devrimin "doğulu amigoları" olmuşlardı. *Neue Preussische Zeitung* (Yeni Prusya Gazetesi), 28 Ocak 1849'da, "Yahudi bir gerici" üretebilene bir milyon gulden ödemeyi önerdi. Yıl sonunda *London Standard* dahi, "kıtanın üzerinde kuluçkaya yatılmış haldeki tüm fesatlıklar Yahudiler tarafından yapılmıştır" diye iddia etti.[24]

Tabi ki ayaklanmaya katılan veya pasif destek veren tüm Yahudiler entelektüel, hatta radikal değildi. İsaac Moses Hersch adında bir kişi, barikatların üzerinde duranların yararlanması için Yiddiş ve Berlin diyalekti karışımı bir dil ile bir dizi devrimci mektuplar yayımladı. Bunların basımcısı, "haklı özgürlük davası için yazılanları, binlerce belediye başkanı kendisini dava etse de, basmaktan korkmayan yurttaşımız Löwenherz" idi.[25] Ve Köln'de, Yahudi bankacılık şirketi Sal. Oppenheim Jr. & Şti.'nin başı olan Abraham Oppenheim, reformu muhafazakar bir tarzda talep etti. Oppenheim reformu, eğer Prusya kralı incelik gösterip bahşederse, istedi: "yukardan gelen reform". Oppenheim'ın Kral'a inancı, 1841'de Yahudilerin yurttaşlık haklarının iyileştirilmesi için yaptığı dokunaklı bir başvurunun başarısızlığa uğramasıyla bozulmamıştı ("Biz

günah işlemedik fakat cezalandırıldık").[26] 1848'de Oppenheim hüküm süren demokratik havaya – belli bir oranda – katıldı. Ayaklanmacılar kendisisine siyasi talepleri ile geldiklerinde desteğini kızgınlıkla çekti: "Fazla ileri gidiyorsunuz. Siz bir cumhuriyet istiyorsunuz!"[27]

Fakat bütün olarak bakıldığında, çeşitli ortamlardan gelen Yahudi eylemciler, militan taahhütlerinde birleştiler. Diğerlerinden daha fazla göze çarpan ve karizmatik olan kişiler arasında, Silesya'lı Yahudi bir borsacının yirmi üç yaşındaki oğlu Ferdinand Lassalle da vardı. Heine birkaç yıl önce kendisiyle Paris'te tanıştığında, Lassalle'den oldukça etkilenmişti. Heine, 1846'da August Varnhagen'e şöyle yazdı: "Görünen o ki Herr Lassalle bu yeni zamanların adamıdır ve bizim, kendi zamanımızda başvurduğumuz taktikleri – gaflarımız ve saçma sapan konuşmalarımız esnasında uyguladığımız az ya da çok ikiyüzlülüğü ve tevazuyu – reddediyor. Bu yeni nesil yaşamın tadına varmak istiyor; kendilerini görünür dünyada hissedilir yapmak istiyorlar – buna karşın bizim zamanımızdakiler görünmeyenlerin dünyasına saygı gösterirlerdi." Lassalle, ergenlik çağındayken, Yahudileri silah gücü ile özgür kılmayı düşlemişti. Bir yetişkin olarak ise şöyle yazdı: Bir erkeğin yaralarına en iyi merhem, ateşli, çılgınca, çılgınca, ateşli faaliyettir."[28] Lassalle'in faaliyetleri, Düsseldorf'ta yapılan, en iyi organize edilmiş, en disiplinli ayaklanmalardan biriyle sonuçlandı. Lassalle, 1848 yılının

Ludwig Bamberger. Sinagogun değil, özgürleşmenin evladı. Yaşlılığında, Bismarck'ın ham milliyetçiliğinden kaçmayı ve daha demokratik bir ülkeye göç etmeyi düşündü. *Landesbildstelle, Berlin'deki Landesarchiv'in izni ile.*

büyük bir kısmını hapse girip çıkarak geçirmesine rağmen, bu sıkıntılı zamanlarda Bresalu'daki varlıklı babasıyla, hisse alım satımı ile ilgili yazışmayı sürdürdü.

Yahudi bir seyyar satıcının oğlu olan Sigismund Asch, Breslau'da tanınmış genç bir doktordu ve yerel işçi hareketine faal olarak katılıyordu. Asch, kliniğini her sabah saat beş ile yedi arasında yoksulları ücretsiz muayene etmeye ayırmıştı. Asch, Silesya'daki ayaklanmanın militanlarından biri olarak ortaya çıktı. Nisan ayı başında düzenlediği kitle toplantılarından birine on binlerce kişi katıldı. Asch burada heyecan verici bir konuşma yaptı. Heine'nin ünlü "Silesya'lı Dokumacılar" şiirini okuyarak ayaklanmacılara, sadece eşit yurttaşlık hakları ile yetinmemeleri gerektiğini anımsattı ve onları, yanı başlarındaki "açlıktan sızlanan dokumacıları" unutmamaları için teşvik etti.[29] Bu konuşmadan sonra bir koro, başka bir genç Yahudi ayaklanmacı olan Julius Lasker'in bestelediği ve isyancıların yeni ilahisi olan *"İch bin ein Deutscher"* – Ben Bir Alman'ım – ezgisini söyledi. Asch, bu konuşmasından dolayı daha sonra lèse majesté (hükümdara karşı işlenmiş suç - ç. n.) ve isyana teşvik ile suçlandı ve bir yıl hapse mahkum edildi. Lassalle ve Asch, Ludwig Bamberger ve diğerleri gibi, Fransız sosyal ütopyacılarının büyüsü altındaydılar. Üçü de, Börne'nin ifadesiyle, lanetli ve melun sistemle savaş alanında karşı karşıya gelmenin eksiksiz bir mutluluk olduğu görüşünde birleştiler.

Bu sırada Ludwig Bamberger, Mainz'da, yeni Demokratik partinin kurucularından biri olmaya girişmişti. 6 Mart 1848'de, büyük dükün (Mainz, Hesse dükalığının bir parçasıydı), ayaklanmacılara tüm taleplerini bahşettiği ilan edildi: Toplantı yapmak ve dilekçe vermek özgürlüğü, basın özgürlüğü, sokakta pipo içme yasağı dahil, çeşitli baskıcı polis yönetmeliklerinin iptali. Cumhuriyetçiliği konusunda diğer militanların çoğundan daha açık sözlü olan Bamberger, kalabalığın arasında dururken duyduklarından kuşkuluydu.

Bir önceki Yahudi militanları kuşağı da bu gelişmelerde kendilerine bir rol buldular. Berlin'de Leopold Zunz öğrencilerle birlikte

barikatları yerleştirdi. Onun gözünde Avrupa çapındaki devrim neredeyse Mesihî boyutlar üstlenmişti. Zunz, devrimin, barış ve sosyal adalet içeren yeni bir çağın işareti olduğuna inandı: Yeryüzünde cennet çok yakın görünüyordu. Arkadaşı Philipp Ehrenberg'e, "mutlakıyet her taraftan kuşatılmıştır; nihayet ayaklar altında eziliyor, onunla birlikte eski papazlık da. ... Tiranlar nihayet cezalandırılacaklar", diye yazdı.[30] Zunz, Berlin'deki Königstrasse sokağındaki bir gösteride alenen kalabalığı, kraliyet cephaneliğini, ayaklanmacılara daha fazla silah ve cephane sağlamak için ele geçirmeye çağırdı. Devrimin "silahlara ve yirmi bin kişilik milli muhafızlara" ihtiyacı vardı. Çağrısı, gümbürtülü bir "Evet!" ile yanıtlandı ve cephanelik ele geçirildi. Zunz her zaman umudunu korudu. "Bu kadar çok ulusu baskı altında tutanlar için kanlı Kıyamet Günü'nün yakın olduğunu" hissetti. " .... Plütokratlar ve bürokratlar, kara cübbeli Katolik polisi, Metternich'in diplomatları – hepsi ateşin çalkantısı içindeler, çünkü Tanrı'nın günü yakındır. Belki de Purim'e kadar Amalek yenilmiş olacak."[31]

Yahudilerin, düşmanları Haman'a karşı kazandıkları zaferinin kutlandığı Purim bayramı birkaç gün sonraydı. Zunz mektuplarını, Amalek* ve Haman'a (yani IV. Friedrich Wilhelm) dolaylı referanslarla doldurdu. Purim günü Berlin'de top atışları gece boyunca sabahın dördüne dek sürdü. Bu sırada Zunz barikatların üzerindeydi ve Kral'ın, "Sevgili Berlinlilerim" diye başlayan ve ayaklanmacıları, kendi gözyaşlarının onlarınki ile karıştığına ve "itaate" dönerlerse her şeyi "bahşetmeye" hazır olduğuna temin eden duyurusu ile alay etmekteydi.

Zunz, devrim nihayet gettoların kapılarının dışına doğru patlıyor diye sevinçten havalara uçtu. Bu iyimserliği ile, Berlin Üniversitesi'nde bir Yahudi kürsüsü kurulmasını önerdi. Felsefe fakültesinin başı, öneriyi, Yahudilerin artık ayrı bir millet olmamaları nedeni ile böyle bir kürsüye gerek olmadığı şeklinde yanıtladı.

---

* 18 Mart 1848, "Amalek'in onlara yaptıklarını hatırlamak için" Tevrat'ın beşinci kitabı 25:17'nin kutsal emirle okunduğu Yad Etme Şabat'ıydı.

Zunz'un, ölüm sonrası yaşama dair görüşleri sadece kendine özgü değildi. Tüm ülkede hahamlar, devrimi gerçek bir Mesihî olay olarak selamladılar. Ayaklanmacıların tartıştığı anayasa taslağı, devletle kilisenin ayrılmasını şart koştu. Yahudi dergisi *Der Orient*, çılgınca seslendi: "Gelmesi için dua ettiğimiz kurtarıcı göründü. Anavatan bize onu verdi. Mesih, özgürlüktür. ... Tarihimiz sonuçlandı. Evrensel olanla birleşti. Müstakil Yahudilik şimdi sadece sinagogda ve bilimde yaşıyor." Dergi, "kardeşlerimizin Berlin barikatları üzerindeki yiğit Makabiyat savaşını" övdü: "Biz gerçek Prusyalılar ve gerçek Almanlar gibi çarpıştık." *Der Orient*'e göre böyle bir çarpışmanın ardından Hıristiyanlar, bir "Yahudilere selam olsun" nidası seslendirdiler.[32] Dönemin Yahudi basınında bu tür birçok iddia görülür, fakat genel basında rastlanmaz.

Ayaklanmalar sırasında 230 kadar Berlinli, Prusya askerlerince vuruldu. Bunlardan yirmi birinin Yahudi olduğu söylendi. Bu oran, Yahudilerin şehir nüfusu içindeki oranlarının neredeyse üç katıydı. Yahudiler, diğer asiler ile birlikte toplu bir mezara gömüldü ve Katolik bir papaz, Protestan bir bakan ve Yahudi bir hahamın yönettiği ortak bir törenle anıldı. Berlin'in önde gelen gazetesi *Vossische Zeitung*, olayı benzeri görülmemiş tarihi bir an olarak tanımladı. Gazeteye göre haham methiyesinde, yüzlerce yıl sürmüş ayırımcılığın bittiğini işaretleyen bir çizgi çekmişti. *Der Orient*, "kahraman bir lider olan Weiss adında bir "filozofu", barikatların üzerinde, bir elinde Alman bayrağı, diğer elinde bir kılıçla öldüğü" için selamladı ve şöyle yazdı: "Zafer bizimdir."[33] Berlin'in yeni sivil milis gücü, komutanlarını kutlama töreninde yeni bir şarkı seslendirdiler. Şarkının nakaratı şöyleydi:

Selam olsun sana, Hıristiyan veya Yahudi,
Sen insanlığın bir parçasısın, selamlıyoruz seni![34]

Yaşamının ileriki yıllarında tanınmış bir Doğu kültürleri uzmanı ve bir kitapsever olacak olan genç Moritz Steinschneider, barikatların kurulması için istekle taş taşımıştı. Prag'daki nişanlısına

şöyle yazdı: "Burada artık 'Yahudi' veya 'Hıristiyan' sözcükleri kullanılmıyor ve bunun için Tanrı'ya şükürler olsun. ... Prusya Yahudileri resmen özgürleşmeliler çünkü *halk* onları zaten özgürleştirdi. Şimdi kim *kendini* düşünebilir. Bu günlerde Berlin halkı muazzam kültürel ilerleme kaydetti."[35]

Gelecekte önemli bir hukukçu olacak olan Levin Goldschmidt de aynı oranda iyimserdi. Mart ayında ebeveynlerine şöyle yazdı: "Kan boşuna akmadı; bunun bereketli meyveleri olacak." Kral şimdi, "sadece bir kukla, herhangi bir fırtınanın süpürüp götüreceği bir saman parçası" idi. Goldschmidt aylar sonra, barikatların sökülmesinin üzerinden çok zaman geçtiğinde, hâlâ, uzun zamandır özlemini çektiği şeylerin çoğunun başarıldığını iddia edecekti: Şimdi Yahudi de kendi yolunu, eğilimine ve yeteneğine göre seçebilecekti; artık mutluluğunu satın almak için "dinini teslim etmesine" ihtiyacı olmayacaktı.[36]

Ayaklanma, Kral'ı, Frankfurt'ta toplanacak yeni bir tümüyle-Alman Ulusal Meclisi ve yeni bir Prusya parlamentosu için seçim yapılmasına izin vermeye zorladı. Kendisi ile görüşen yurttaş temsilcileri arasında iki Yahudi kitapçı da vardı. Seçimlerde ise, iki başka Yahudi kitapçı Berlin'den vekil seçildiler: Moritz Veit ve Friedrich Wilhelm Levysohn. En azından bir gözlemci, Yahudi kitapçıların rolünün önemli olduğunu düşündü. Son yıllarda Prusya'daki şehirlerde Yahudilerin sahip olduğu kitapçı dükkanlarının sayısı oldukça artmıştı. 1821 yılında dahi çok fazla Yahudi'nin yayımcılık ve kitap satıcılığı işinde olmasından şikayetler duyulmuştu; Yahudiler bir gün "fikirler dünyasının kontrolünü ele geçirmeyi" hedefleyebilirlerdi.[37] Bazı şehirlerde Yahudi kitapçıların bolluğu, tabii ki diğer mesleklerin Yahudi üniversite mezunlarına kapalı olması ile ilgiliydi. Hukuk alanında çalışamazlar, üniversitelerde ve çoğu orta öğretim kurumlarında eğitim veremezlerdi. Çoğu zaman din eğitimi veren Yahudi okulları da onları işe almak için tereddüt ederdi; dini okulları yöneten tutucu hahamlar, üniversite mezunlarını ya çok laik, ya da daha kötüsü, filizlenen reform hareketine

tehlikelicesine yakın görürdü. Kitap satmak, belli bir eğitimi gerektiren bir uğraş olduğundan, felsefe, filoloji, hukuk veya klasik bilimler alanlarında doktora yapmış kişilere entelektüel bir tatmin olanağı sağlayan az sayıda işten biriydi.

1848'de yayımcılık, geçim sağlamanın ötesinde bir şeydi. Her inançtan yayımcılar kamusal alanda önemli roller üstlendi. Ortak ve acil görevleri, sansürün kaldırılması idi. Levysohn da, bir kitapçı ve aynı zamanda bir yayımcı olarak, Kral'ı eleştirdiği düşünülen bir şiir yayımlamaktan bir yıl hapse mahkum edildi. Vekil olarak dokunulmazlık statüsü bulunduğundan hüküm infaz edilmedi. Kırsal bölgelerde, her zaman yerilen Yahudi *Dorfgeher*, yani köylerdeki seyyar satıcı, çoğu zaman siyasi haberlerin tek kaynağı ve bazen de popüler Alman kitaplarının tek tedarikçisiydi. Filozof Moritz Lazarus hatıralarında, gündüzleri satacağı eşyaları dolaştıran ve geceleri bir köylü ahırında geçiren Pomerenyalı bir *Dorfgeher*'den söz etti. Köylüler geceleri o ahırda toplanıp dedikodu yapar, son haberleri öğrenir fakat aynı zamanda da "seyyar satıcının, Almanca-Yiddiş lehçesinde yazılmış kitaplardan okuduğu halk öykülerini dinlerdi." O zamanlar "çoğunlukla kadınlara ve kızlara ve aynı zamanda alt tabakadan erkeklere hitap eden oldukça geniş bir Alman aile edebiyatı" mevcuttu.[38]

Berthold Auerbach, döneminin belki de en çok okunan Alman romancısı ve 1848 devriminin ilk eylemcilerindendi. Yaşadığı deneyimin kendisini daha Alman ve aynı zamanda, Yahudi kökenlerinden dolayı daha gururlu hissettirdiğini söyledi: "Ben bir Alman'ım ve başka bir şey olamam. Ben Schwaben'liyim ve başka bir şey olamam. Ben bir Yahudi'yim. Bütün bunlar bir arada, doğru karışımı ortaya çıkarıyor."[39] İki yüz kadar Katolik ve otuz kadar Yahudi ailenin yaşadığı Kara Ormanlar'ın uzak bir mezrası olan Nordstetten'de, 1812 yılında doğan Auerbach, sonu gelmemiş Yahudi-Alman "diyalogunun" tarihçileri dışında, bugün neredeyse tamamen unutulmuştur. Auerbach kendi döneminde tüm Avrupa'da

ünlüydü; Turgenev onu Dickens ile mukayese etti. Auerbach, haham olmak niyetiyle, bir hükümet bursuyla Tübingen'de teoloji okudu. Siyasete ilgi duyan bir öğrenciydi ve "vatana ihanet" iddiası ile hapiste geçirdiği iki ay bursunu kaybetmesine sebep oldu. İleride "komünist haham" olarak tanınacak olan Yahudi sosyalist Moses Hess, Auerbach'a yazarak, kendisini Karl Marx ile tanıştırmak üzere Köln'e davet etti. Hess, Marx'ı şöyle tanımladı: "Tüm Almanya'nın dikkatlerini üzerine çekmesi kesin olan bir kişilik. ... Rousseau, Voltaire, Lessing, Heine ve Hegel'i düşün; Marx bunların bir araya toplanmışı değil de gerçek anlamda tek bir insanda birleşmişi."[60] Auerbach bu daveti yanıtlamadı. Bunun yerine, eğitimini yarıda bıraktı ve Yahudilikle ilgili konularda başarısız romanlar ve roman şeklinde yazılmış biyografiler üreten serbest bir yazar oldu. Yirmili yaşlarının sonunda, edebi ilhamlar edinmek için Nordstetten'e geri döndü ve çok kısa zamanda bir Alman ulusal kahramanı oldu. *Kara Ormanlar'dan Köy Öyküleri* yapıtının ilk cildi 1843'te yayımlandı. Kısa sürede bunu beş cilt takip etti. Bu öyküler Nordstetten'deki (çoğu seyyar satıcı olan) Yahudilerle Katoliklerin uyum içinde bir arada varoldukları basit köy yaşantısını idealleştirir.

Auerbach, *Köy Öyküleri* ile, *Heimat*, yani anavatan edebiyatı türü içinde yeni bir tarz olan köylü öyküleri tarzını icat etmiş oldu. Bu tarz onun alameti farikası oldu. Sadece orta kültür seviyesinden olanlar tarafından değil, üst kültür düzeyinden ve entelektüel olanlarca da sevildi ve çoğu zaman takdir edildi. Alman Yahudileri, kendilerinden birinin, Grimm kardeşlerinkiler kadar samimi temaların aziz tutulan anlatıcısı olarak ünlenmesinden gurur duydular. Richard Wagner, antisemitliğini bir yana bırakarak, Auerbach'ın Alman yaşamında gerçekten "kök salmış" olmasını övdü; öyküleri, "Alman ulusal ruhunun en içteki özelliklerini" betimliyordu.[61] Jakob Grimm, Auerbach'a, "önyargılarını tedavi ettiği" için teşekkür etti. "Bir Yahudi'nin Alman ruhuna bu denli nüfuz edebileceğini düşünemezdi."[62]

Auebach'ın köy halkı, karikatür tipleri gibiydi ve tamamen demodeydi. Hepsi de zarif ve istisnai insanlar değildi. Bazıları alçak

ve suçluydu fakat çoğu, üstün yurtseverlik duyguları ve yurttaşlık bilinçleri ile, dünya görüşlerinde oldukça burjuvaydılar. Auerbach'ın başarısını sağlayan, bu yüce görüşün, Auerbach'ın samimi tarzı ve tanımlayıcı yeteneği ile birleşmesiydi. Auerbach köylülerinden sevecenlikle söz etti fakat yine de kişisel yanılsamalara karşı temkinliydi: "Biliyordum ki köylüler arasında bütün iyi niyetimle gezerken, bir sözcüğün – 'Yahudi!' – söylenmesi muhakkak ki onları benden sonsuza dek uzaklaştıracaktı."[43]

Heine, Auerbach'ın duygusallığından nefret etti. 1847'de kısa süren bir hastalığı sırasında arkadaşı Heinrich Laube'ye şöyle yazdı: Beynim, sanki Auerbach'ın *Köy Öyküleri*'in yazarıymışım gibi sulu ve midem, o öykülerden biri kadar perişancasına duygulu, dindar ve yavan. Yine de bugün saat 11 sularında seni ziyarete gelmek istiyorum. Hasta arkadaşın H. H." Buna karşın yurtsever "1848 devrimi şairi" Ferdinand Freiligrath, Auerbach'ın *Öyküler*'inin ilk cildini ağdalı uzun bir şiirle övdü.

Auerbach, kökenlerini gizlemeden Alman toplumuna iyice entegre olmayı beceren ilk modern Yahudi romancılarındandı. Kamuoyu tarafından takdir edildi, entelektüeller tarafından sevildi ve aristokratlar ve prenslik aileleri mensupları (özellikle de hanımları) tarafından el üstünde tutuldu. Auerbach, Nordstetten'deki dindar ailesine hep yakın oldu. Yaşlı annesi başarılarından mutlu oldu ve telif hakkı ücretleri, kız kardeşlerinin drahomalarına katkı yaptı. Küçük yeğenine, bir sınıf arkadaşı tarafından antisemit bir söz söylendiğinde, kendisini hakarete uğramış gibi hissetti. Freiligrath'a, şöyle dedi: "Bu dünyada bir Yahudi çocuğun neler çekmek zorunda olduğunu bilemezsin. ... Ben bilirim!".[44]

Auerbach'ın, antisemit hakaretlere uğramaktan tuhaf bir muafiyeti var gibiydi. Bir yazar olarak eleştirilen fakat bir Yahudi olarak hiçbir zaman saldırılmayan bir kişi olarak istisnai konumunun bilincindeydi. Nadiren karşılaştığı antisemit davranışlardan birinde, tepeden bakan bir Hıristiyan bir keresinde kendisine şunu dedi: "Keşke tüm Yahudiler senin gibi olsalardı!" Auerbach geri tepti:

"Evet, ve keşke bütün Hıristiyanlar da benim gibi olsalardı!"[45] Yahudi kökenli olan diğer önemli insanlara, düşmanları ve eleştirmeler tarafından düzenli olarak geçmişleri hatırlatılırdı: Edebiyatta Heine ve Börne; müzikte Mendelssohn, Offenbach ve Meyerbeer; siyasette Hess, Marx ve Lassale. Buna karşın, Auerbach'ın kitaplarını ve siyasetini beğenmeyenler dahi, onun kökeninden hiç söz etmediler. Laube bu muafiyeti, Auerbach'ın kendini, hem yazılarında hem de yaşantısında, köy yaşamının iffetli yalnızlığına bilinçli olarak çekmesine atfetti.

Auerbach, 1847-48 kışında, köy öykülerinin bir başka cildi üzerinde çalışıyordu. Kısa bir süre önce evlenmiş ve genç eşi Auguste ile çılgıncasına mutluydu. İlk defa olarak otuz beş yaşında, Heidelberg'de, romantik şatoya, yeşil tepelere ve Neckar ırmağına bakan kendi rahat evine yerleşmek üzereydi. Devrim, kendisini orada, eşi hamilelik döneminin son evresine girerken yakaladı. Liberal ayaklanma haberi onu baba olmak beklentisi kadar heyecanlandırdı. Eşinin babası Breslau'daki isyancıların arasındaydı. Auerbach, Frankfurt'taki devrimci meclise katılmaya davet edildi.

Ne var ki Auguste, 1848'in Mart ayında, Bamberger'in de tasvir ettiği antisemit bir olaya, Heidelberg'de bir Yahudi'ye ait mağazanın yağmalanmasına şahit olmanın muhtemel bir travması sonucu erken doğum yaptı. Başta endişe edecek bir şey yoktu. Anne de, bebek de iyiydiler. Auerbach kayınpederine yazdığı bir mektupta "Bir erkek! Bir erkek!" diye sevincini haykırdı. Neşeyle şöyle ekledi. "Bizim ahbap Fransız devrimini ve Almanya'daki büyük ayaklanmayı duymuş olmalı; o da katılmak istedi ve bu nedenle birkaç gün erken geldi."[46]

Auguste'ün durumu aniden bozuldu. Zaman zaman kendinden geçerken, bir yandan kanaması sürüyor, bir yandan da hem ateşi yükseliyor, hem de nefes darlığı çekiyordu. Auerbach, Frankfurt'taki ön parlamentonun açılış oturumunu kaçırma pahasına onun yanından ayrılmadı. August yaşam savaşı veriyordu. Bu sürenin çoğunda Auerbach "sanki kalın bir perdenin ardından duydu ve

gördü."[47] 3 Nisan'da Auguste kendini biraz daha iyi hissetti ve bunun üzerine Auerbach da birkaç saatliğine ön parlamentoya gidebileceğini düşündü. Auerbach akşam erken saatte eve döndü. Ertesi gün Auguste öldü.

Evleneli on ay bile olmamıştı. Auerbach teselli edilemez bir durumdaydı. Kederini, bir kuzenine ve Auguste'ün babasına yazdığı uzun mektuplara döktü. Daha sonra, Nisan ayında, ön parlamentonun Mayıs ortası için programladığı yeni Ulusal Meclis seçimlerinde aday olmaya karar verdi. Devam eden halk ayaklanmasından gözü korkan krallar ve Alman devletlerinin hükümran prensleri, önerilen kongre ile işbirliği yapmaya hazırmış gibi yaptılar. Auerbach, siyasi olayların kendisini "sonsuz acısından" ayağa kaldıracak tek şey olduğunu yazdı.[48] Ne var ki adaylığından bir sonuç çıkmadı. Biyografisini yazan Anton Bettelheim, Auerbach'ın, aday olacağı kırsal bölgelerde, Yahudiliğinin – veya köy öykülerinin zaman zaman ortaya çıkan acımasız gerçekçiliğinin – oldukça büyük bir engel teşkil edeceğini düşünerek adaylıktan çekildiğini varsaydı.

Auerbach, Auguste'ün ölümünden üç hafta sonra evini boşalttı ve bebeğini alarak kayınpederinin Breslau'daki evine gitti. Orada Eylül başına kadar kaldı. Sevilen genç doktor Sigismund Asch ile birlikte liberal halk toplantılarında konuşmalar yaptı. Aynı zamanda Ulusal Meclis'teki arkadaşları ile de yazışmayı sürdürdü. Meclisteki vekillerin, tasarlanan yeni birleşik Reich'ın başına kalıtsal bir imparatorun getirilmesi isteğine muhalefet etti. Bu, onların despot prenslere olan "alışılmış eski itaatkarlıklarıydı."[49]

Auerbach 1848 Eylül'ünde, devrimin hâlâ istim üstünde olduğu ve ayaklanmacıların kontrolü ellerinde bulundurdukları Viyana'ya gitti. Viyana'da savaş bakanı, bir sokak lambasında henüz yeni asılmıştı. İmparator yaşamını kurtarmak için kaçmış fakat askeri birlikler isyankar başkenti kuşatmak için toplanıyordu. Sokaklarda dağıtılan bir el ilanında şöyle yazılıydı:

BİR İSRAELLİNİN KORKU ÇIĞLIĞI
Yazan: Bernhard Mauthner
Ulusal Muhafız Birliği Üyesi

Bu sevinçli heyecanın ortasında eski bir hayalet sürünerek ilerliyor ... aşağılanan ve hor görülen Yahudi'nin hayaleti. ... Eğer tam kurtuluş elde etmezsek binlerce kişi anavatanı terk edecek, binlerce kişi de gerçekten iman getirmeden din değiştirecek.[50]

Birkaç ay sonra yayınlanan Auerbach'ın *Viyana Günlüğü*, kuşatma altındaki şehrin kasvetli havasını ve Avusturya demokratlarının zayıflamasını ve sonunda yenilgisini tasvir etti. Çoğunlukla Hırvat askerlerden oluşan imparatorluk ordusu toplarını yerleştirdi ve şehri bombaladı. Auerbach bir tüfek yüklenip duvarların üstünde mevzilendi. Hâlâ eşinin ölümünün acısını taşıdığından sadece ölmeyi istediğini yazdı. Çocuğu olmasaydı "gerçekten de barikatlarda ölümü arayacaktım." İmparatorluk ordusu durumunu güçlendirdikçe Auerbach'ın radikal arkadaşları saklanmaya başladılar. Başlangıçta her yerde görülen devrimci üç renkli amblem zamanla isyancıların yakalarında görülmez oldu. Auerbach Kasım ayında, İmparator'un birliklerinin yenilgiye uğramış şehre geri dönüşlerini izledi. Askerler sloganlar seslendirirken Auerbach dehşet içinde, halk arasında da *"Vivat! Vivat!* Yaşasın İmparator" diye bağırıldığını duydu. Bunların sadece korktukları için İmparator'a destek verir göründüklerini umdu. İlk idam edilen kişi, Viyanalı ayaklanmacıları desteklemeye gelen Köln'lü bir liberal ve Frankfurt Ulusal Meclisi üyesi olan Robert Blum'du. Ayaklanmada oynadığı iddia edilen rol yüzünden bir askeri manga tarafından kurşuna dizildi. Blum'un son sözleri, Auerbach'ın kaydettiği şekliyle şöyleydi: "Kanımın her damlası, insanın özgürleşmesi için yeni bir şehit doğuracaktır." Auerbach bütün bunların nerede son bulacağını sorguladı: "Bizi daha ne tür dehşetler bekliyor?"[51]

Birkaç gün sonra ise, birkaç ay önce Börne'nin anısını yad eden Viyanalı Yahudi genç Hermann Jellinek idam edildi. Ayaklanmadan önce Jellinek Leipzig'de öğrenciydi. *Leipziger Tageblatt* gazetesi

Jellinek'in ölümünün birinci yıldönümünde, "Viyana'ya, Almanya aşkı ile dolu olarak dönmüştü" diye bir yorum yayınlayacaktı. Jellinek'in son sözlerinde, Blum'unkilerden daha fazla kabullenmişlik vardı: "Ruhum sakin. Umarım bedenim bana oyun oynamaz. Davam yenildi. Bu nedenle düşmem doğrudur."[52] *Der Orient,* Jellinek'i anarken, kanının "çeşitli Alman kabilelerini birleştirecek çimento" olması dileğini dile getirdi.[53] Frankfurt ve Leipzig'de binlerce kişi Blum ve Jellinek'in yasını tuttu. Ne var ki Marx'ın *Rheinische Zeitung* gazetesi, Jellinek'i sahtekar olarak adlandırdı. Gazete, Viyana kuşatmasının, onun gibi çığırtkanların servet edinmelerine yaradığını, Hırvat askerlerin yağmaladıklarını, Yahudilerin onlardan hemen "üç beş kuruşa" satın aldıklarını yazdı.

1848 Mayısı ile 1849 Haziranı arasında – henüz var olmayan tümüyle-Alman devletinin hayalet parlamentosu – yeni seçilmiş Ulusal Meclis sürekli toplantı halindeydi. Toplanma yeri Frankfurt'taki Aziz Paul Kilisesi'ydi. Toplantı yeri olarak bir kilisenin seçilmesinin nedeni, diğer binaların beş yüz vekili ve görevli memurları alacak kadar büyük olmamasıydı. Tasarlanan Almanya birleşik devletleri, her türlü kiliseden kesinlikle uzak kalacaktı. 1787'de Philadelphia'daki Federal Anayasa Kongresi'nden bu yana seçilmiş hiçbir ulusal mecliste bu kadar bilgili ve idealist beyin bir araya gelmemişti. Delegelerin üç yüzden fazlası profesör, doktor, hukukçu, bilim adamı, yargıç, şair ve tarihçiydi. Aralarından yedi tanesi Alman Yahudi'si, iki tanesi de Avusturya Yahudi'siydi. (O aşamada Avusturya İmparatorluğu'nun Almanca konuşulan bölgelerinin tümüyle-Alman devletine katılması bekleniyordu.) Bunlardan en önde gelen ikisi, *Der Jude* (Yahudi) gazetesinin kurucusu ve Hamburg'lu önemli bir avukat (mecliste, hâlâ mesleğini icra edemediğini söylemişti) olan Gabriel Riesser ve Königsberg'li radikal eğilimli doktor Johann Jacoby idi. Ayrıca, Simon, Simson ve Heckscher gibi belirgin Yahudi isimleri olan yedi tane de vaftiz edilmiş Yahudi vardı.

Yahudi katılımcılar arasında Riesser en acımasızı, Jacoby en göze

batanıydı. O dönemin bir yazarına göre "Jacoby'nin mavi gözleri, sakin ve ciddi bakardı, fakat zaman zaman yakıcı fakat soğuk bir tutku ile yanardı."[54] Jacoby birkaç yıl önce, *Bir Doğu Prusyalı Tarafından Yanıtlanan Dört Soru* şeklinde zararsız bir başlığı olan ve yasaklanmış bulunan bir broşürün cesur yazarı olarak ünlenmişti. Bu broşür, güçlü ve önceden görülmemiş bir demokrasi yalvarışıydı. Broşür isimsiz olarak yayınlanmasına karşın yazarının kimliği kısa sürede herkes tarafından öğrenildi. Jacoby cesurca ve korkusuzca, imzalı bir nüshayı Kral'a gönderdi. "Küstah" Yahudi'nin tavrı karşısında çileden çıkan IV. Friedrich Wilhem, Jacoby'nin sorgulanmasını emretti. Bir alt mahkeme Jacoby'yi, "kışkırtıcılık, küstahlık ve hükümrana karşı gelmek" fiillerinden suçlu buldu, kendisini altı ay hapse mahkum etti ve vatandaşlığını iptal etti. Bunu uzun bir hukuk savaşı izledi. Sonunda Jacoby, Berlin'deki bir temyiz mahkemesince aklandı. Mahkeme yargıcı Kral'ın emriyle anında görevinden azledildi. Jacoby kısa sürede Almanya'da iyice – ya da kötüce – ünlendi. O da Riesser gibi Yahudi haklarının yılmaz bir militanı idi. Bir mektubunda şöyle yazdı: "Ben aynı anda hem Yahudi hem de Alman olduğumdan, bir Yahudi olarak özgür olmadan, bir Alman gibi özgür olamam. İkisini ayıramam. ... hepimiz aynı büyük hapishanede acı çekiyoruz."[55]

Jacoby Königsberg'de, alışılmadık büyük bir farkla seçilmişti. İzni Kral tarafından gönülsüzce bahşedilen seçimler, bir meydan okuma gösterisine dönüşmüştü. Alman Yahudileri seçimlere kitleler halinde katılmıştı. Prusya'da seçimler, din ve ekonomik statü farkı gözetilmeksizin tüm yetişkin erkeklere açıktı. Bu şekliyle zamanın Avrupa veya Amerika'da yapılan seçimlerinden daha demokratikti.

Seçimlerden sonra Frankfurt kongresi, Mart ayaklanması ile oluşan siyasi boşluğu doldurmak için kahramanca bir girişimde bulundu. Resmi bir birleşme olmadığından kongrenin çıkardığı kanunların değişik Alman devletlerinde bağlayıcı olma hüviyeti yoktu. Temmuz başında, kongre, azimli bir şekilde bir insan hakları

beyannamesini dikkate almaya başladı. Kongredeki bilgili vekiller kendilerini, önlerindeki görevin hukuki ayrıntılarına öylesine kaptırdılar ki başka yerde olanlara pek önem veremediler. Berlin, Viyana ve diğer önemli şehirlerin çoğunda kontrolü ele geçiren eski despotlar, bir karşı saldırı hazırlığındaydılar. Rusya çarı, yardımlarına gelmek için askeri bir birlik oluşturmaya başladı. Eylül'e gelindiğinde, Marx'ın tanımıyla, Mart ayının "gönülsüz devrim"i, güçlü bir karşı devrimle karşılaştı. Avusturya ve Rus birlikleri, Budapeşte ve Viyana'daki ayaklanmaların son kalıntılarını da yok etmek üzereydi. Hatırlanacağı üzere Berlin'de ayaklanmacılar Kral'ın sözlerine güvenmişler, barikatları kendileri sökmüşlerdi. Birkaç ay sonra IV. Friedrich Wilhelm, orduya şehri tekrar işgal etmesini emretti; panik halinde atamış olduğu liberal bakanları azletti, askeri birlikleri sokakları denetim altına almaya gönderdi, kuşatma hali ilan etti ve ultra gerici yeni bir bakanlar kurulu atadı.

Bu arada Johann Jacoby, geçmişte sadece hükümetin dikkatle seçtiği muhafazakarların bulunduğu Prusya devlet parlamentosu Landtagda da bir koltuk elde etmişti. Jacoby, 3 Kasım 1848 tarihinde saraya giderek Friedrich Wilhelm'e ricada bulunan ve Kral'ı, devrim sürecini geriye döndürmeye yönelik son önlemlerin sonuçları hakkında uyaran yirmi bir vekilden biriydi. Toplantı maskaralık içinde başladı ve öyle bitti. Kral, vekillerin mevcudiyetinden duyduğu hoşnutsuzluğu saklamak için çaba göstermedi. Onlar henüz konuşurken sırtını döndü ve odadan çıkmaya yeltendi. Jacoby arkasından seslendi: "İşte kralların trajedisi budur, gerçekleri duymayı reddederler!" Jacoby, "bağışlanamaz" saygısızlığından ötürü özür dilemek ve sadece kendi adına konuştuğunu Kral'a inandırmak için arkasından koşturan meslektaşlarını gözünde fazla büyütmüştü. Heyet Kral'ın huzurundan ayrıldı fakat Jacoby'nin davranışıyla ilgili haber hızla yayıldı. Muhafazakar basın Jacoby'yi, "krala kendi evinde hakaret etmekle" suçlarken, yandaşları kendisini Unter den Linden caddesinde meşaleli bir geçit töreni ile onurlandırdılar. Jacoby bir kere daha hukuki suçlamalarla karşı karşıya

kaldı. Fakat bu defa, son ayların reformları sayesinde kendisini sekize karşı dört oyla aklayan bir jüri tarafından yargılandı. Kısa süre sonra Prusya askerleri, özgürce seçilen ilk Prusya devlet parlamentosunu, dağılmaya zorladı.

Jacoby, eski organize güçlerin işlemesine izin veren her devrimin yenilgiye uğrayacağını önceden gördü. Ne var ki uyarıları, sağır kulaklarla karşılaştı. Alman devletlerinin çoğunda Mart ayaklanmacıları, kozmetik değişikliklerden hoşnuttular. Heine'nin yazdığı şekliyle, birkaç liberal bakanın atanmasından sonra evlerine "uyumaya ve horlamaya" gittiler. Pek azı inançlı cumhuriyetçiydi. Çoğu, hükümranlarına duygusallıkla bağlı kaldılar. Berlin barikatlarında savaşmış olan genç Theodor Fontane, "çok faaliyet, az irade" diye ağlaştı. Prusya Landtag'ının delegesi olan Bismarck, Almanya'da sadece kralların devrim yaptığına dikkat çekti. On beş

Johann Jacoby, devrimci Prusya meclisi ile Prusya kralı arasındaki mücadelenin en hararetli anında: "İşte kralların trajedisi budur, gerçekleri duymayı reddederler." Yahudi'nin küstahlığı karşısında donakalan Kral odayı terk eder. Dönemin *Leipziger İllustrierte Zeitung* gazetesinin bir çizimi. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

yıl sonra aynı temaya bu kez başbakan olarak, sıklıkla alıntı yapılan şu ifadesi ile dönecekti: "Zamanın büyük meseleleri, konuşmalar ve çoğunluk kararları ile değil – ki bu 1848 ve 1849'un hatasıydı – demir ve kanla kararlaştırılır." Mart ve Nisan kargaşalarından panikleyen burjuva sınıfı, hemen her yerde cumhuriyet ilanı girişimlerinin önlenmesine yardım etti. Onların birincil önceliği "hukuk ve düzenin" sağlanmasıydı.

Bu korkular Frankfurt Ulusal Meclisi'ne de yansıdı. Prusya kralının meclisten hoşnutsuzluğu artıp da "kendi" vekillerine evlerine gitmelerini emrettiğinde, çoğu koyun gibi emre uydu. 1848'in Aralık ayına gelindiğinde, dört bir yana müjdelenmiş olan meclis, Mayıs ayındaki "ulusların baharı" diye adlandırılan şaşalı günlerinin hayaleti andırır kalıntısı gibiydi. Biraz komik bir hale gelmişti. Konuşmalar eskisi gibi sürdü. Her geçen gün sayıları biraz daha azalan vekiller, ordusu olmayan savaş bakanları, mahkemesi olmayan adalet bakanları ve elçileri tanınmayan dışişleri bakanları atayarak, anayasal, kabine içi ve başka krizler arasında, oyun içindeki rollerini sürdürdüler.

En hafif tanımla, vekillerin işi zordu. 1789 Fransız Devrimi, mevcut olan ve oldukça üniter olan bir devleti yeniden düzenlemişti. Frankfurt'taki vekiller ise bir devlet yaratmalıydılar. Orduları ve hazineleri olan otuz altı mutlak hükümranın, bir hami altında toplanarak göstermelik anayasal figürlere dönüşmeye niyetleri yoktu. Hükümranlar, Mart ayında, bir süreliğine yaygın bir kamu baskısı gibi görünen olgu karşısında paniklemişlerdi. Ekim ayına gelindiğinde artık bir *Volk*, yani bir halkın olduğunu kabul etmeye hazır değildiler; onların gözünde sadece *Untertanen*, yani kullar vardı.

Başka zorluklar da vardı. Vekillerin pek azı devlet hazinesinden maaş alırken, çoğu masraflarını kendileri karşılıyordu. Pek azının, işler sonuçlanana kadar aylar boyunca Frankfurt'ta kalmalarını sağlayacak imkanları – veya zamanları – vardı; çoğu uzun süreler devamsızlık gösterdiler. Müzakereler belli bir gündem olmaksızın

nerdeyse bir yıl kadar sürdü. Vekiller, hukuki formalitelere kafayı takmış bir halde küçük ayrıntılar için sonu gelmez tartışmalara girdi. Geniş kapsamlı düzenlemeler arzuladılar fakat bir çoğu bunları kalıtsal hükümranların onayına bağladılar. Kalıtsal bir Kaiser (imparator - ç. n.) olacak bir hükümdarın egemenliği altında, krallık ve prensliklerden oluşacak gevşek bir federasyondan yanaydılar. 1848 sonbaharında, Prusya, Avusturya, Saksonya ve Rus askerleri, sıkı ayaklanmacılardan geriye kalanların üzerine ilerlerken dahi meclis, yeni Alman Kaiser'in Prusya kralı mı yoksa Avusturya imparatoru mu olacağını tartışmak için haftalar harcadı.

Aralık ayında kongrede başkanlık yapanlar iki Yahudi asıllı vekildi: Königsberg'li bir avukat olan çekingen tabiatlı Eduard Simson meclisin başkanı, Hamburg'lu Gabriel Riesser de başkan yardımcılarından biriydi. Riesser kesinlikle federal bir Reich oluşmasından yanaydı. Diğer çoğu Alman Yahudileri gibi o da, hukuk ve ortak bir dil ve kültürle birleşmiş bir federasyonda Yahudilerin artık göze batmayacağını umdu; onlar da Saksonlar, Bavyeralılar, Prusyalılar, Hesseliler, Silesyalılar ve diğerleri gibi pek çok etnik gruptan ve birbirleri ile savaşan tarihi kabileden biri olacaklardı. Riesser, Yahudilerin özgürleşmesi ile Almanların birleşmesi arasında bir seçim yapması gerekse, "tereddütsüz ikinci seçeneği seçeceğini", çünkü bunun şüphe götürmez biçimde birinci seçeneği "garantileyeceğini söyledi.[56] Nihayet meclis Riesser'in ısrarıyla Prusya'yı seçti ve imparatorluk tacını IV. Friedrich Wilhelm'e önermeyi kararlaştırdı. Alman yurtseverliğinin en üst düzeyde olduğu böyle bir vesilede, yeni Alman Reich'ının tacının Prusya kralına, önemli bir Yahudi'nin başkanlığında, başka bir Yahudi'nin ısrarı ile önerilmesi, dönemin zaman ve mekanının ruhu hakkında bir şeyler anlatır. Riesser'in "Kaiser konuşması", kongrede yapılan konuşmaların en zarif olanlarından biri olarak tanımlandı. Konuşmaya tanık olanlardan Heine'nin arkadaşı Heinrich Laube şöyle yazdı: "Konuşma bir alkış tufanı ile karşılandı. Vekillerin pek çoğunun gözlerinde sıcak gözyaşları vardı."[57]

Simson ve Riesser, Friedrich Wilhelm'e imparatorluk tacını önermek üzere Berlin'e giden heyetin başındaydılar. Kral onları pek de saklamadığı bir hor görme tavrı ile geri çevirdi. Ona göre türedi bir meclis, "hakkı" olamayan bir işe girişmişti. Sadece kendi emsalleri, yani Alman topraklarının diğer kral ve prensleri böyle bir öneride bulunmaya yetkiliydiler. Daha sonra özel bir görüşmede "fırıncılardan ve kasaplardan" oluşan bir meclisin elinden "zırva bir taç" kabul edemeyeceğini ifade etti. Demokratlara karşı tek çarenin askerler olduğunu söyledi.

Heyet huzurdan tatsız bir hayal kırıklığı içinde ayrıldı. Aynı günün ilerleyen saatlerinde Simson, kralın kardeşi Wilhelm ile karşılaştı. Simson prense, "bir damla demokrasi yağı ile yağlanmadıkça hiç kimse Almanya'yı yönetemeyecektir" dedi. Prens şöyle yanıtladı: "Evet, ben de öyle düşünüyorum. Bir damla. Ama sizin getirdiğiniz tam bir şişe!" Kral, anayasal bir hükümran olmayı reddetti. Aynı akşam kralın Riesser'e, Simson'un da duyabileceği bir şekilde, "Herr Doktor, eminim ki sünnet olmadan anayasanızı kabul edemeyeceğimin farkındasınızdır" dediği söylendi.[58]

6 Haziran 1849'da meclis, veya meclisten geriye kalanlar, Stuttgart'a sığınmaya çalıştı; on iki gün sonra meclis Prusya birliklerince acımasızca kapatıldı. Meclis faaliyetine devam etmiş olsaydı, taslak anayasa, yüzyıl ortası Avrupa'sında türünün açık farkla en özgürlükçü ve ilerici hukuki aracı olacaktı.* Taslak, kendi kendini yöneten demokratik devletlerden oluşan bir federasyonu öngörüyordu. Önerilen insan hakları bildirgesi "tam olarak inanç ve vicdan özgürlüğü" öneriyordu. Taslak medeni nikahı tesis ediyor ve dinin, yurttaşlık ve siyasi hakları şartlandırmaması ve sınırlandırmaması gerektiğini şart koşuyordu. Bu paragraf üzerine yapılan görüşmeler Riesser'in meclisteki ikinci büyük olayıydı. Stuttgart'lı solcu bir vekil olan Moritz Mohl, Yahudilerin "ulusal" karakterinin

* Tam bir yüzyıl sonra, 1949'da, suçluluk yüklü ve pişman Batı Alman parlamenterleri, insan hakları bildirgesi bölümü dahil, bu taslağın kilit bölümlerini yeni federal anayasaya dahil edeceklerdi.

göz önünde bulundurulmasını ve onların yurttaşlık haklarının ayrı olarak yasalaştırılmasını önerdi. Riesser o ana kadar tümüyle-Alman bir siyasetçinin mantosunu giymişti. O an, "ezilmiş bir Yahudi" olarak konuşmak için ayağa kalktı ve tutkulu hitabeti ile meclisin dikkatini üzerinde topladı. Suskun meclise, "ben doğduğum memleketim Hamburg'da ciddi kederli şartlar altında yaşadım. Kısa bir süre öncesine kadar gece bekçiliği işine yeterli görülmezdim" diye anlattı.

> Bizler göçmen değiliz – bizler burada doğduk – ve bu nedenle başka bir yerin evimiz olduğunu iddia edemeyiz: ya Almanız ya da vatanımız yok demektir. Her kim Almanya'nın benim anavatanım olduğu iddiamı tartışırsa, o kişi, benim kendi fikirlerim, duygularım, dilim – soluduğum havanın – olması hakkımı tartışıyor demektir. Bu nedenle kendimi bu kişiye karşı, tıpkı bir katilden korumaya çalışır gibi korumam gerekir.[59]

Riesser'in konuşması gök gürültüsünü andıran alkışlarla karşılandı ve Mohr'un değişiklik önerisi reddedildi.

Bütün bu olaylar olurken Heinrich Heine Paris'te yarı felçli ve neredeyse tümüyle yatalak bir haldeydi. Doktorların yardımları acılarını iyileştirmiyordu. Sülükler ve omurgasının afyonla dağlanması sadece acılarını arttırıyordu. Friedrich Engels kendisini ziyaret etti ve Marx'a, Heine'nin ölüme yakın olduğunu bildirdi.[60] Almanya'dan gelen haberler Heine'yi çok kızdırdı. Neredeyse tümüyle kör olduğundan, gazeteleri okumak için sekreterine bağımlıydı. Heine bir ziyaretçisine, "benim durumumda böylesi bir devrime tanık olmanın nasıl bir şey olduğunu bilemezsin" dedi. "Ya sağlıklı olmalıydım, ya da ölü."[61]

Gerçekte Heine'nin devrim hakkında, sonunun kederli olmasından kuşkulandığından, şüpheleri vardı. 1848 olayları, Heine ve pek çokları için 1789 olaylarının bir parodisi gibiydi. Sürgün edilmiş Rus liberal Alexander Herzen, birkaç Alman "Robespierre" tanıdığını söyledi: "Her zaman temiz gömlekler giyiyor, ellerini yıkıyor ve tırnaklarını temiz-

liyorlardı."[62] Kısa ömürlü İkinci Fransa Cumhuriyeti bakanlarından Alexis de Tocqueville aynı alaycılıkla, Fransız Devrimi'nin devamından çok, onun hakkında bir piyes seyrediyormuş gibi hissettiğini iddia etti. Heine de Almanya hakkında aynı şeyleri hissetti. Bazı liberal önderlerin ürkekliğini eleştirdi ve yeni Ulusal Meclis'e seçilen vekillerin, eski despotlara duyduğu duygusal bağlılıkla alay etti. Aralarından sadece çok azının uzlaşmazcasına demokrat olduklarına inandı:

Kesin ki İngilizlerin ve Fransızların
Ruhları daha sığdır ortalama Alman'dan,
O ki yavaştır ve yavaş kalacaktır
Katletmek zamanı geldiğinde dahi.
Alman sonsuza kadar
Otoriteye saygılı olacaktır.

Meclisin birkaç vekilinin savaşçı milliyetçilikleri de Heine'yi korkuttu. Kasıntılı militaristliklerinden ve "Alman bölgelerinin" Danimarka ve Polonyalılardan savaş yoluyla geri alınması ısrarlarından şoke oldu. Kibirlerinin, gülünç olduğu kadar acımasız da olduğunu belirtti. Hasta yatağından, Fransız gazeteci Jean-Jacques Dubochet'yi, söylemlerini ciddiye almaları konusunda uyardı. Bu vekillerin istediği şey savaştı ve bu konuda Alman prensleri ile hemfikirdiler. Meclis yeni demokratik anayasanın taslağını hazırlarken dahi bu vekiller, tasarlanan birleşik Alman Reich'ının sınırlarının İtalya içlerine ve Karadeniz kıyılarına ulaşacak kadar güneydoğuya doğru genişletilmesini talep ediyorlardı. Güçlü olmak demek, haklı olmak demekti. Milliyetçiler tarafından topraklarına göz dikilen Posen'deki Polonyalı çoğunluğun "acımasızca Almanlaştırılması" gerekliydi. Bunların düşüncesine göre, yeteri kadar istemeleri halinde, güçlü tek bir Reich altında birleşmiş kırk milyon Alman'ın yapamayacağı şey yoktu.

Eğer devrim çökmeseydi, önerilen anayasanın onaylanması, uzun süren Yahudi özgürleşmesi savaşımının bittiği anlamına gelecekti. Ne var ki girişim başarısız oldu. Yine de devrimci 1848-49

Gabriel Riesser. Devrimci Ulusal Meclisi'nin başkan yardımcısı, vekil arkadaşlarına şöyle dedi: "Bizler göçmen değiliz – burada doğduk." Diğer Yahudilerin çoğu gibi o da birleşmiş bir Almanya'da kendilerinin, Saksonlar ve Bavyeralılar gibi herhangi bir Alman kabilesi olabileceklerini umdu. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

yılları, Alman Yahudileri için çok önemli bir dönüm noktasıydı. Bu dönem onların Alman olma hissiyatlarını önemli ölçüde güçlendirdi. Bundan önce, sözcüleri, hakları konusunda hiç bu kadar açık sözlü, ısrarlı ve bilinçli olmamıştı. Her inançtan liberaller daha önce olmadığı kadar birbirlerine yakınlaştı. Neredeyse tüm bir Yahudi entelektüel elit sınıfının, ilk din değiştirme akımı içinde kaybolmasından otuz veya kırk yıl sonra, yeni bir sözcü liderler nesli ortaya çıkmış oldu. Ulusal Meclis kürsüsünde de, devrimci devlet parlamentosundaki sonsuz müzakerelerde de dile getirilmiş neredeyse tek bir antisemit görüş dahi kaydedilmedi.

Yaygın adıyla "delilik yılı" (das tolle Jahr) olarak adlandırılan bu dönem, tüm inançlardan liberaller arasında yakınlık oluşmasını sağladı. Riesser ve diğerleri, Yahudiler ve diğer liberaller arasında, sonraki otuz, kırk yıl boyunca da sağlam kalacak olan güçlü bağlar oluşturdular. Devrim, daha fazla Yahudi'yi liberal partilerin yörüngesine çekti. Nispeten daha az Yahudi'nin yaşadığı bazı küçük Alman devletlerinde yeni yasalar yürürlükte kaldı ve oradaki Yahudilere bir tür yurttaşlık hakkı sağladı. Büyük istisna Prusya oldu; Prusya eşitlik sözü verdi fakat gerçekte hiçbir zaman bunu uygulamadı. Yahudilerin

– o da sadece varlıklı olanların – 1848'de elde ettiği önemli bir hak, seçme ve siyasi mevki edinme hakkıydı. Erkeklerin evrensel oy kullanma hakkı kısa ömürlü oldu. Prusya'da bu hak hızla, seçme hakkını aristokratlar, toprak sahipleri ve şehirli zenginlerle sınırlayan üç aşamalı bir oylama sistemi ile yer değiştirdi.

1850'de Kral yeni bir Prusya anayasasına izin verdi. Bu anayasayla resmen, Ulusal Meclis'in üstesinden gelmeyi umduğu bir "Hıristiyan devlet" doktrinine geri dönüldü. Yahudilerin, yönetimde üst düzey mevkilerde, yargıda, üniversitelerde ve devlet okullarında görev almalarının yasaklanması sürecekti. Bu sınırlamalar bazı istisnalar dışında en azından, görevini kesintisiz olarak yirmi beş yıl sürdürecek olan Moritz Ellstätter'in Baden devletinde maliye bakanlığına atanacağı 1868 yılına kadar Almanya'nın diğer bölgelerinde de uygulanacaktı. Ellstätter, Almanya'nın herhangi bir yerinde bakan olarak atanan ilk ve 1918'e kadar tek, din değiştirmemiş Yahudi'ydi.

Dönemin önde gelen siyasi ideologunun da Yahudi kökenli olması Alman yaşamında Yahudilerin rolünün artıyor olmasının belirtisiydi: Jacoby liberallerin, Marx sosyalistlerin ve Profesör Friedrich Julius Stahl muhafazakarların. İbadet eden Yahudi bir sığır tüccarının oğlu olarak Joel Golson adıyla 1802'de Bavyera'da doğan Stahl, 1848 sonrası dönemdeki Hıristiyan devletin baş Alman ideologuydu. On yedi yaşındayken Protestanlığa geçmiş ve adını Stahl (çelik) olarak değiştirmişti. Stahl, bu kadar genç yaşta Prusya'ya yerleşmeyi planlamamış idiyse, Katolikliğin yaygın olduğu Bavyera'da, Protestanlığa gerçek inanç sebebiyle geçmiş olabilirdi. Stahl 1828'de Berlin'e yerleşerek Berlin hukuk fakültesinde (Heine'nin eski arkadaşı ve sonradan düşmanı olan) Eduard Gans'ın selefi oldu. Halka açık olan dersleri, kraliyet ailesi üyeleri de dahil, seçkin dinleyicilerin katıldığı sosyal faaliyetler oldu. Bu derslerde Stahl, otoriter Hıristiyan devletinin kurallarını ve taleplerini dile getirdi. Ona göre Yahudilere herhangi bir nüfuz imkanının sağlanması kutsal düzene aykırıydı; onlar tüm yurttaşlık haklarına sahip

olmalı fakat siyasi haklara sahip olmamalıydılar – bunlar bir ulusun en değerli hazinesiydi. Bunlara sahip olmak için Yahudiler önce devlet dinine geçmeliydiler. Stahl Berlin'deki 1848 ayaklanması sırasında, demokrasinin istilasına uğramış şehirden kaçtı; onun gözünde 1848 olayları katıksız günahkarlık ve suçtu. Siyasi kararlılık, çoğunluk idaresi değil, otoriter yönetim gerektirirdi.

Stahl, "delilik yılının" ertesinde yeni Prusya devlet parlamentosunun üst meclisindeki muhafazakarların lideri oldu. Yahudi nüfusunun üçte ikisinin yaşadığı bu en büyük Alman devletinde, eski dindaşlarına karşı ayırımcılığı sürdürmenin "felsefi" temellerini ifade etti. Büyük bir düşünür değildi fakat muhafazakar "otorite" talebini ve kilise ile tacın kutsal birliğini, inandırıcı bir şekilde açık seçik ifade eden yetenekli bir propagandacıydı. Geleneklerin erdemini, Hıristiyanlık doktrininin yanılmazlığını ve hükümranın tek yönetici olma hakkını öğütledi. Hıristiyanlık, devrimin tek panzehiriydi. Aydınlanma'nın suçu, kilise ile tacın kutsal düzenini bozmak olmuştu.

Bismarck kendisinden, "bizim sevgili Stahl" diye söz etti.[63] Bismarck, belki de Stahl'ın bütün teorileriyle hemfikir değildi fakat onun, Yahudilerin kamu görevlerine getirilmesine karşı olan şiddetli eleştirilerini paylaştı. Bismarck, 1847 Prusya Landtag meclisinde şunları söyledi:

> Ben Yahudilerin düşmanı değilim. ...Onları sevdiğim bile söylenebilir. Kendilerine tüm hakların verilmesini onaylıyorum, Hıristiyan bir devlette üst düzey görev almaları hariç. ...Emzirildiğim önyargılarla dolu olduğumu itiraf ediyorum. ...Bu duygu, sıradan insanlarla paylaştığım bir duygudur ve ben bu insanların birlikteliğinden utanmıyorum.[64]

1848 devriminin çöküşü, o günden bu yana liberal Almaların peşini bırakmadı ve kafalarından çıkmadı. Yanlış giden neydi? Gerçekte başarı şansı neydi? Başarısızlık kaçınılmaz mıydı? Ayaklanmacılar, başlardaki başarılarını sürdürmede neden bu kadar yetersiz kalmışlardı? Bunun nedeni Prusya askerlerinin etkili olması mıydı? Ayaklanmacıların ürkekliği miydi? Yoksa Alman *Untertan*'ın, yani boyun

eğen kulların kötü şöhretli itaatkarlığı veya halkın sınırlı, ikircikli tepkisi miydi? Bu tür soruların yanıtları nadiren açık olmuştur. Yine de 1848 başarısızlığının, Alman tarihinde kesin bir anı belirlediği konusunda genellikle fikir birliği vardır.

İngiliz tarihçi Lewis Namier ve başkaları, 1848'deki özgürlük girişiminin başarısızlığı ile Birinci Dünya savaşı arasında kesintisiz bir hat gözlemleyeceklerdi. Namier, Hamburg'dan Karadeniz'e uzanan büyük bir Reich çağrısında bulunan Frankfurt Meclisi vekillerinin aşırı milliyetçi heveslerinde, Nasyonal Sosyalizm'in yayılmacı hedeflerinin belirtilerini görecekti. Heine, Namier gibi geçmişi değerlendirme olanağına sahip olmamasına rağmen, böylesi aşırı milliyetçilikten, Avrupa'nın geleceğiyle ilgili, karanlık korkular sezinledi. Heine, devrimin başarısızlıkla sonuçlanmasının, Alman orta sınıfının kökleşmiş itaatkarlığı, yaygın askeri hassalara tapınma ve 'göğüs dışarı, karın içeri ve ağız kapalı' geleneği yüzünden olduğuna kaniiydi. Devrimin çöküşünden sonra şöyle yazdı:

Öylesine hiddetle uluyan rüzgar dindi
Evde her şey sakin olabildiğince.
Almanya, büyük çocuk,
Mutlulukla oynuyor Noel ağacının çevresinde.[65]

Heine birkaç yıl sonra, Alman orta sınıfının kendini özgürleştirmedeki isteksizliğini tanımlamada şiddetli bir mecaza ulaştı. Tevrat'ta, özgürlüğü reddeden azat edilmiş köleler için kararlaştırılmış muameleye atıfta bulunarak şöyle bir nutuk çekti: "Ah, Hazret-i Musa, öğretmenimiz! *Moşe Rabenu*! Köleliğe karşı savaşan yüce savaşçı! Bana çekiç ve çivi ver ki, kırmızı, beyaz ve sarı renkli uşak üniformaları içinde halinden memnun kölelerimizi götürüp kulaklarından Brandenburg Kapısı'na çivileyebileyim." Heine bir ziyaretçisine şunları söyledi: Ulusal Meclis "fosillerle dolu! Eski süprüntüler! Ya önderleri!? Ah önderleri!"[66]

Heine oldukça kesin bir ifadeyle, liberal liderlerin dağınık,

tutarsız ve sönük olduklarını iddia etti. Meclisteki profesörler Almanları ayağa kaldıracaklarına onları can sıkıntısına sürüklemişlerdi. Bunda "kaçınılmaz" hiçbir şey yoktu. Başkaları lider olsaydı pekala daha etkili olabilirlerdi. Demokratik devrim, özellikle kırsal bölgelerde halk desteğinin yeterli olmaması nedeniyle de başarısız oldu. Radikal militanların çoğu şehirliydi. Bunlar trenlerle, daha önce görülmemiş hızlarda, bir ayaklanma bölgesinden diğerine gittiler fakat kırsal bölgelerdeki hareketsiz ve ultra muhafazakar çoğunluğu fark edemediler. Alexis de Tocqueville'in net bir şekilde kavradığı gibi, feodal derebeylerinden kurtulan ve oy hakkı tanınan köylülerin, bütün sınıfların en muhafazakarları olacaklarını göremediler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Almanya'nın ilk cumhurbaşkanı olacak olan Theodor Heuss, Almanların "tarihi kusuru" için şöyle ağlaştı: "Almanlar denediler fakat hiçbir zaman demokrasiye kendi çabaları ile ulaşamadılar. Onun yerine Batılı Müttefiklerinin bunu kendilerine getirmesini beklediler.[67]

Devrimin siyasi çöküşü birçok şiddet spazmına yol açtı. Dresden'de yeni sokak çatışmaları patlak verdi. Ren bölgesi ve Baden'in bazı bölgelerinde silahlı bir ayaklanma patlak verdi. Pfalz'da geçici bir devrimci hükümet kuruldu. Ulusal Meclis'in Prusya ve Württemberg birliklerince sona erdirilmesinden sonra en sert isyancılardan bazıları, savaşa devam etmek için burada silahlı bir güç oluşturdu. Mecliste geçirdiği bir dönem boyunca hüsrana uğramış ve cesareti kırılmış olan Ludwig Bamberger, meseleyi ele almaya karar verdi. 1849 yılının haziran ayında *Mainzer Zeitung* gazetesindeki görevinden ayrılıp dağlara çıktı. "Başyazılar döneminin bittiğine" kanaat getirdi.[68] Bamberger,bir hafta sonra Baden'deki kırsal alanda hükümet güçleri ile savaşan cumhuriyetçi bir ayaklanmacılar grubuna komuta ediyordu. Kendi kendine umutla, "acaba bütün Almanya ayağa kalkacak mı?" diye sordu.[69] İki haftadan kısa bir süre sonra kalkmayacağını öğrendi.

Ayaklanma kısa, beyhude ve trajikti. Bazı hükümet güçleri, isyancıların mevzilerini yarmalarına karşın sadece birkaç noktada küçük zaferler kazandılar. Bamberger başlangıçta, akşamları çarpışmalardan sonra zaman bulup ıssız bir değirmende nişanlısı ile buluşabiliyordu. Daha sonra isyancıların durumu kötüleşti. Vaat edilmiş olan, Fransa'da yaşayan silahlı Alman sürgünlerinden oluşacak bir lejyon hiç gelmedi. Subay, yiyecek, para ve silah sıkıntısı vardı. Bamberger'in de diğer komutanlar gibi askeri tecrübesi eksikti. Bamberger'e göre "silik ve dar görüşlü" olan köylüler kendilerine ihanet etti. İnsanların morali bozuldu ve Prusya ordusunca kolayca yenildiler. Prusya komutanı olan general, teslim olan her on adamdan birinin vurulmasını emretti. Yüzlercesi yıllarca hapis yattı. Bamberger ve çarpışmalardan son geri kalanlar Karlsruhe'ye doğru çekildiler ve orada dağıldılar.

22 Haziran 1849'da Bamberger İsviçre'ye geçti. Mainz'ı bir daha neredeyse yirmi yıl görmeyecekti. Bamberger, başka üç yüz kişi ile birlikte, silahlı ayaklanma, siyasi otoriteye hakaret ve vatana ihanet suçlarından gıyaben yargılandı. Zweibrücken meydanında asılarak idam edilmeye ve iki bin thaler tutan "masrafları" ödemeye mahkum edildi. Bamberger'e sığınma hakkı tanınacağı taahhüt edilen İngiltere'ye gitmek amacıyla Fransa'dan, transit geçiş için bile vize almak zordu. Zürih'teki Fransız konsolosluğu, sadece en yakın Fransız vilayeti olan Besançon'a gitmesini sağlayacak seyahat evrakları verdi. Oraya vardığında vali, Bamberger'i İsviçre'ye geri göndermeye veya İngiltere'ye yoluna devam etmesine izin vermeye karar verecekti. Bamberger Besançon'a vardığında valinin elinde, Bamberger'i, "Rheinpfalz'ı kan gölüne çeviren çetenin başı" olarak gösteren bir polis raporu vardı. Vali, narin yapılı genç adamı kuşkulu gözlerle süzdü (Bamberger, olaydan kısa bir süre sonra yazdığı anılarında, "herhalde şimdi göründüğümden daha az herkülvari görünüyordum" diye yazacaktı) ve şunu sordu: "Demek bir sürü hükümeti deviren sensin?" Bamberger, "evet *Monsieur le préfet* (Vali Bey), ama maalesef yeterince değil!" diye yanıtladı.[70]

6

Umutlar ve Endişeler

Bamberger uzun sürgün döneminin ilk yıllarını Londra'da geçirdi. Bamberger'in Parisli bankacı dayısı Louis Bischoffsheim, yeğeninin siyasi görüşlerini onaylamadı ve bunların ona ve ailesine sadece talihsizlik getirdiğini düşündü.[1] Buna rağmen Bamberger'i bankanın Londra şubesinde işe başlattı. Bamberger'in, "kırk sekizlilerin" alameti farikası olan sakalını (yüz yıl sonraki Kübalı devrimcilerinki gibi) kesmesi gerekti; sakalı kızıldı ve öğrencilik yıllarından beri hiç tıraş etmemişti. Besançon valisini yanıtlarken kullandığı gözüpek üslubundan tümüyle vazgeçmemişti fakat bir yatırım bankacısı olarak yeni kariyerine uyması için onu da biraz tıraşladı. Bamberger Londra şubesinde iki yıl çalıştıktan sonra Amsterdam şubesinde kâtipliğe terfi etti. Nişanlısı Anna Belmont da Amsterdam'a geldi ve burada evlendiler; Anna, Bamberger'i son olarak Rheinpfalz'daki dağlarda bir ayaklanmacı olarak görmüştü. Dini nikah kıymadılar: Bamberger nişanlısına, eğer Tanrı'ya

dönecekse, bunun "sırat köprüsü üstünde" olacağını söyledi. Anna'nın kuzeni New-Yorklu banker August Belmont, Amerikan maslahatgüzarı olarak Hague'a yeni gelmişti. İki genç adam arasındaki dostluk, gelişmekte olan genç bankacı Bamberger için iş olanakları alanını genişletti.

Bamberger 1856'da, Bischoffsheim'ın yeni kurduğu Banque de Paris et des Pays-Bas Bankası'nın müdürü olarak Paris'e yerleşti. Zengin oldu. Çiftin ikametgahı şık Vendome Meydanı'ndaydı. Otuzlu yaşlarının başında Bamberger, ince, uzun, hafifçe yorgun, şık genç bir adamdı. Güzel sanatlara meraklıydı ve dönemin inişli çıkışlı hisse senedi borsasında oynamak konusunda esrarengiz bir yeteneği vardı. Her yıl sermayesini neredeyse ikiye katlıyordu. III. Napolyon'un gerici rejiminde Bamberger ilk başta potansiyel bir yıkıcı olarak görüldü. İnsanlar değişebilir fakat polis kayıtları hiçbir zaman değişmez. Gizli polis, Bamberger'i gözetim altında tuttu. Neyse ki Paris emniyet müdürü, Bamberger'in ifadesi ile, "bankacılarla iyi ilişkilerde bulunmaya isteksiz değildi."[2] (Bu kişi ilerde borsa sahtekarlığıyla suçlanacaktı.)

Bamberger Paris'te, Hollanda'da olduğundan daha mutluydu. Amsterdam'da arkadaşlarının çoğu kendisi gibi Alman sürgünlerdi. Bambergerler Paris'te en iyi salonların bazılarının müdavimi oldular. Ernest Renan, Emile Zola, Goncourt kardeşler, Heine ve İvan Turgenev ile arkadaşlık kurdular. 1880'lerin sonunda yazacağı anılarında hatırlayacağı gibi, Almanya'dan çok iyi bildiği Yahudi nefreti Hollanda'da yaygın olmamasına karşın Hollanda Yahudileri bir tür gönüllü tecrit içindeydiler. Bamberger'in "özgürce nefes alabildiği" yer sadece Paris'ti. Burada dini farklılıkların önemi yoktu. "Ailelerin, dinleri hakkında soru sormadan birbirleri ile yıllarca görüşmeleri mümkündü." *Antisemitizm* sözcüğü, Almanya'da – oradan bütün dünyaya yayılacaktı – henüz icat edilmemişti.[3] Aslında Bamberger'e yapılan ilk antisemit saldırılardan biri Fransız veya Alman muhafazakarlardan değil, sürgün edilmiş Alman komünisti Karl Marx'tan geldi. Marx Bamberger'i, Paris "borsası sinagogu"ndaki rolünden dolayı kınadı.[4]

Bamberger Paris'te tekrar yazmaya başladı ve Fransız basınında makaleleri yayımlandı. Bamberger Alman meselelerine takıntılı kaldı. İleride, "hiçbir zaman sürekli olarak dışarıda yerleşmeyi düşünmedim" diye yazacaktı. "Paris'teki yaşantım ne kadar güzel ve uyarıcı olursa olsun, bu, Almanya'ya dönmek ve siyasette bir rol üstlenmek arzumu hiçbir zaman azaltmadı."[5] Bamberger Alman basınını hırsla takip etmeyi sürdürdü ve kendi edebi ve siyasi "Alman Paris Yıllığı"nı yayımladı. Fransa'daki liberal ve cumhuriyetçi Alman sürgünlerin kardeşlik kuruluşu olan Turnverein'da görev aldı. Aynı zamanda bu topluluğun yıllık toplantılarda "Deutschland, Deutschland über alles" marşının "gürleyen" versiyonunu okuyan erkekler korosunda yer aldı. Otuz yıl sonra, acılaşmış bir adam ve sözde gerçek Almanlar arasında kendini tecrit edilmiş gibi hisseden yalnız, yaşlı bir Yahudi olarak, yabancı topraklardaki bu ritüelleri hüzünlü bir kendini alaya alma hali içinde anımsayacaktı.[6] O yurtsever ilahi artık kendisine "antisemit bir 'Marseillaise'"den fazlasını ifade etmeyecekti.[7]

1850'lerin ortalarında ise böylesi kuşkuları ve karamsarlıkları yoktu. Diğer liberal sürgünlerle birlikte ilerlemenin kaçınılmaz yürüyüşüne güveni tamdı. Bir gün, birleşmiş ve demokrat bir Almanya'nın siyasetinde bir rol oynayacağından emindi; Bamberger Mainz'daki annesini, bunun mutlaka olacağına temin etti. Bismarck'ın iktidara gelişini – ve Almanya'yı birleştirmedeki acımasız kararlılığını – tutkulu bir ilgi ile izledi. Bu süre boyunca, 1848'in diğer emektar sürgünleriyle ve aynı görüşleri paylaşan hem Almanya'daki ve hem de Avrupa ve Amerika'nın diğer bölgelerindeki entelektüeller ve (çoğu Yahudi) siyasetçilerle hararetli yazışmalarda bulundu. Paris'teki yaşamının tüm rahatlığına rağmen Fransız topraklarında kendini bir yabancı gibi hissetti. O sırada yeni Prusya devlet parlamentosundaki birkaç liberal vekilden biri olan 1848'in Yahudi emektarlarından Eduard Lasker'e, "buradaki varlığımı, bir sürü amaçsız tarihi araştırma yaparak haklı göstermeye çalışıyorum" diye yazdı.[8]

1862 yılı başında Bamberger'in yaşlı annesi, ondan habersiz, Hesse-Darmstadt'ın baş bakanına hürmetkar sözcüklerle kaleme alınmış bir rica mektubu arz ederek, bakanın merhamet göstermesini ve yıllardır görmediği oğluna, Mainz'a kısa bir ziyarette bulunma ayrıcalığı tanımasını istedi. İstek, Bamberger'in siyasi faaliyetlerden kaçınması şartı ile kabul edildi. Mainz'taki aile, Bamberger'in buna çok sevineceğini zannetti. Ne var ki Bamberger, böyle bir ricada bulunulmadan önce kendisine danışılmamasına çok öfkelendi. Almanya'daki bakanların en gericilerden biri olarak addedilen bir bakanın merhametini katiyen kabul etmeyecekti. Üstelik, arkadaşlarının gözünde onurunu tehlikeye atacak bir tuzağın planlanmış olmasından kuşkulandı. Ailesinin başına dert açmak istememesine karşın, "acilen, olanlara karşı bir protesto oluşturacak bir şeyler yapma ihtiyacı hissettiğini" yazdı.[9]

1848 sonrası her türlü Alman rejimi ile arasında süregelen mesafeyi gösterecek fırsat kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Feshedilmiş Frankfurt Ulusal Meclisi'nin en göze çarpan liberal vekillerinden biri olan Heinrich Simon, sığındığı İsviçre'de, yüzerken boğuldu. Breslau'da din değiştirmiş bir anne babanın oğlu ve eski bir anayasa hukuku profesörü olan Simon, Prusya'nın bütün bölgelerindeki Yahudilerin acıklı resmi statüsünü eleştiren ünlü bir kitabın iki yazarından biriydi.[10] Prusya'da, gıyabında verilmiş bir tutuklama emri ve ömür boyu hapis cezası vardı.

Simon'un 1849'den beri yaşadığı küçük İsviçre kenti Murg kendisini fahri hemşehri ilan etti. 1848 ruhunun ölmediğini kanıtlamak isteyen Alman sürgünler ve liberaller, Simon'un onuruna, boğulduğu göle bakan bir tepeye dikilen anıtın açılışına katılmayı planlıyordu. Prusya hükümeti töreni engellemek için diplomatik yollarla araya girdi fakat küçük şehir tınmadı. Bamberger ilk başta törene katılıp katılamayacağından emin değildi; Mainz'dan gelen utanç verici davetiye kendisini katılması gerektiğine ikna etti. Törendeki mevcudiyeti Alman yetkililere rapor edilecekti. Bu, kendilerinden "herhangi bir iyilik beklemediğini göstermek için iyi bir yol olacaktı."[11]

Törene 1848 emektarlarından üç yüzden fazla kişi katıldı. Çoğu Ulusal Meclis'in vekilleriydi. Bir çoğu Almanya ve Avusturya'dan, bazıları da Fransa, İngiltere, İtalya ve hatta New York'tan gelmişti. Bunların belki de beşte biri Yahudi'ydi. Simon'un en yakını, sık sık tutuklanmaktan etkilenmeksizin, tüm yaşamı boyunca olduğu gibi hâlâ görüşleri uğruna yorulmadan savaşan, Alman radikallerinin bilge kişisi, yılmaz Johann Jacoby, Königsberg'den geldi. Bamberger'in gözünde Jacoby bir "saf inanç azizi" idi.[12] Beyhude Viyana ayaklanmasının emektarlarından Moritz Hartmann, Viyana'dan; silahlı 1848 ayaklanması liderlerinden Fritz Kapp, New York'tan; 1848'de vatana ihanetten idam edilen Robert Blum'un oğlu, Milano'dan; Bamberger Paris'ten geldi. Bamberger, "ortak inançlarına sadık kalan insanlar olarak, idealleri şimdilik sadece sürgünde gerçekleşen dostane bir birlik oluşturduk" diye yazdı.[13] Murg'daki sahne, sonraki yüzyılda siyasi sürgünlerin tekrar tekrar karşılaşacağı biçimde "insani açıdan dokunaklıydı ve siyasi açıdan hayaleti andıran bir andı."[14] Çok büyük umutlarla girişilen yüce bir davanın ölümünden on üç yıl sonra, dünyanın dört bir yanına dağılmış, yenik düşmüş emektarlar bir kere daha bir araya geliyorlardı. Bamberger, Jacoby ve Hartmann, ölmüş arkadaşlarını andılar. Bamberger kendi yalnızlık ve acıları için derin üzüntülerini ifade etti: yaşamlarının akışı "ikiye bölünmüştü." Fakat baş eğmeden ve zaferle geri döneceklerine ant içti. Törende son konuşmacı Simon'un İsviçreli hayranlarından Bernold isminde bir albaydı. Bernold, bilimde, sanatta ve uygar insanlıkta Almanlar kadar ileri giden bir halkın, aynı zamanda, bu kadar umutsuzcasına geri kalmalarını ve siyasi olarak aciz olmalarını kavrayamadığını haykırdı. Bu bir muamma diye bağırdı. "Tamamen şaşırmış durumdayım."[15]

1860'ların başında, 1848-49 emektarları için ilk af yasası çıkarıldı. Baskı rejimi yelpazesinde ağırlık, şimdi, nispeten liberal olan daha küçük prensliklerden, daha katı olan Prusya ve Bavyera'ya kaymıştı; bir Alman devletinde vatana ihanetten aranan bir

eski ayaklanmacı, başka bir Alman devletinde madalyalar alıyor olabilirdi. Bamberger'in de evine dönebilme zamanının gelmesi sadece bir zaman meselesiydi. Bamberger tedirginlik içinde bekledi. 1863'te eşiyle birlikte Baden'de tatilini geçirirken, burada bir af yasası ilan edildi ve Prusyalı liberal yazarlara sığınma hakkı sağlandı. Bazı bilgili kişiler Bamberger'i, basiretli davranıp her tür reklamdan kaçınması halinde, Saksonya ve Prusya'da tehlikede olmayacağına temin ettiler. Tutuklanması ve (idam hükmünün hâlâ yürürlükte olduğu) Bavyera'ya veya Mainz'a iade edilmesi olasılığı çok azdı. Bamberger, Dresden, Leipzig ve Berlin'de eski dostlarını ziyaret etti. Onları son olarak, Prusya ordusunun, özgürce seçilmiş ilk devlet parlamentosunu dağıttığı ve sokakların ıssız olduğu 1848 sonbaharında görmüştü. 1863 sonbaharında Berlin'deki arkadaşları arasında havanın hâlâ "ümitsiz" olduğunu hissetti. Prusya, Bismarck'ın tahrik ettiği bir parlamento krizinin pençesindeydi. 1861'de I. Wilhelm, babası IV. Friedrich Wilhelm'den sonra tahta geçmiş ve sadık müttefiki Bismarck'ı başbakanlığa atamıştı. Bismarck iktidar alanını genişletmeye ve Prusya'yı – kendisinin ve Wilhelm'in imparatorluk arzularına rakip gördüğü – Avusturya ile savaşa sokmaya çalışıyordu. Bu sırada, siyasal ve anayasal anlaşmazlıkların hüküm sürdüğü Berlin'de bulunan Bamberger, dostlarının, Bismarck'ın baskıcı planlarına karşı "güçlü muhalif ruhlarından" etkilendi.[16]

Bamberger, aydın bürokratlar, liberal bilim adamları ve bağımsız girişimcilerden oluşan yeni bir orta sınıfın gelişmesinden de yüreklendi. Paris'e, Alman dünyasının otoriter ve baskıcı temellerinin çatırdamakta olduğu ümidiyle döndü. Hatıralarında, Prusyalı Junker'lerle (Prusyalı asiller - ç. n.) karşılaşma fırsatı bulmadan önceki saf iyimserliğini anımsayarak, "bu, gerçekleşme anından daha da güzel olan bir oluşum çağıydı" diye yazacaktı. "Gördüğüm her şey beni geri dönmeye cesaretlendirdi." Bamberger o günlerde, Bismarck'ın sisteminin yasama sürecine ve ülkenin genel havasına yaptığı tahribatı tam olarak öngörecek bir kimseyi "kaçık" olarak

tanımlardı. Ayrıca kendisinin, birbirleri ile çatışan bağlılıkları olmakla suçlanacağını ve antisemit karalamalara maruz kalacağını da öngöremedi.[17]

İtalya'nın birleşmesi ve Amerikan İç Savaşı, Bamberger'in, özgürlük ve eşitliğe ancak demokratik olarak seçilmiş ulusal bir hükümet tarafından yönetilen birleşmiş bir Almanya ile ulaşılabileceğine olan inancını pekiştirdi. Paris'ten ayrılıp Almanya'ya dönme isteği güçlendi. Prusya'nın 1866 savaşında Avusturya karşısında elde ettiği zafer bir dönüm noktasıydı. Bu zafer Orta Avrupa'da Prusya'nın hakimiyetini sağladı ve Prusya yönetiminde bir Kuzey Alman devletleri konfederasyonu oluşmasının yolunu açtı. Bu da – tam da Bamberger'in beklemiş olduğu gibi – Yahudilerin resmi olarak özgürleşmesine yol açtı. Bamberger de başka Yahudiler gibi, resmi tutumun gerçek eşitliğe yol açacağını umdu.

Bamberger'in, Kuzey Alman Konfederasyonu'nun eninde sonunda Güney Alman devletlerini de kuşatacağına olan inancı sürdü. Prusya, Alman birleşmesinin anahtarıydı. Prusya'nın siyasi "çekim gücünün" Almanya'daki tüm küçük siyasi kütleleri kendine çekmesi gerektiği, Bamberger'e neredeyse bir doğa yasası gibi göründü. Geçmişte Prusya kendisinde "ne güven, ne sevgi, ne de umut" uyandırmıştı.[18] Fakat "feodalitenin kusurlarından" arınmış ve modern anayasal bir monarşiye dönüşmüş bir Prusya farklı olabilirdi. Bamberger kendini, Prusya'nın, Almanya'nın geleceği için en iyi umut olduğuna inandırdı. Sıla hasreti çeken başka 48'liler de aynı sonuca varmışlardı. Bir kere İtalya örneği hafızalarda tazeydi. Tıpkı Piedmont'un kaba güç siyasetinin – Garibaldi'nin hüner gösterilerinden ve Mazzini'nin asil hitabetinden daha fazla – İtalya'nın birleşmesine yol açması gibi, Prusya da nihayet, tüm Almanları yeni ve aydınlık bir Reich'ta birleştirebilirdi. Pek çok kişi, "özgür olmak istiyorsanız, Prusya'yı özgür kılmamıza yardım edin; gerisi ziyan edilmiş çabadır" dedi.

Bismarck'ın yeni Kuzey Alman Reichstag'ındaki en büyük desteği, bir hukuk öğrencisi olarak Breslau ve Viyana'da barikatların

üstünde savaşmış, Posen'li dindar bir Yahudi ailenin oğlu olan Eduard Lasker başkanlığındaki Ulusal Liberal Parti'ydi. Lasker umutlarını Bismarck'a bağlamış olan tek eski devrimci değildi. Bamberger, kısa süre sonra Demir Şansölye olarak adlandırılacak bu adamı potansiyel bir devrimci olarak öven Fransızca küçük bir kitapçık (*Monsieur de Bismarck*) dahi yazmıştı. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyıl Alman tarihinde pek az şey, Bismarck'ın, 1848 ayaklanmacılarının yardımlarını temin etmedeki başarısı kadar tuhaf olmuştur.

Bamberger, geri dönmek ve savaşmayı sürdürmek için Murg'da içtiği andı unutmamıştı. Ne var ki eskinin Proudhon'cu sosyalisti artık, inançlı bir - o zamanlar Manchesterizm olarak bilinen - serbest piyasacısı olmuştu. Bankacılıktaki başarılı kariyeri kendisini, nispeten genç sayılabileceği kırk yaşında zengin yapmıştı; isteseydi yatırımlarının getirisi ile yaşayabilirdi. Hesse-Darmstadt da 1848-49 emektarlarını affedip ve Bismarck'ın Kuzey Alman Konfederasyonu'na katılınca, Bamberger bankadaki görevinden istifa etti, Mainz'a geri döndü ve hemen yerel siyasete atıldı. Bamberger'in, Lasker'in Ulusal Liberal Parti'sindeki yükselişi hızlı ve görünüşe göre kolay oldu. Lasker ve Bamberger'in sonraki on beş yıl boyunca sürekli olarak gelişecek olan siyasi kariyerleri, Yahudilerin Alman siyaseti içindeki bütünleşmesinin yansımasıydı.

Bamberger parlamento kayıtlarında dinini açıklamaktan kaçındı. Gerçek dini muhtemelen siyasetti. Tarihçi Jacob Toury'nin gözlemlediği gibi, Bamberger kamuoyu önünde Alman, özel yaşamında ise Yahudi'ydi. Hem Almanlar, hem de Yahudiler hakkında etnik terimlerle konuşmayı sürdürdü: Yahudiler *unsereiner*, yani "bizim gibi" insanlardı; Almanlar "*onlar* gibi" insanlardı. Almanlar kendisini şaşırttı ve bazen de korkuttu. Onların "özellikle bir Alman niteliği olan ... lirik itaatkarlıklarını" anlayamadı. "Tükürük içinde yüzerler, sonra da amber gibi yalarlar."[19] Bamberger "tipik Alman" olan şeyleri (itaatkarlık, alkoliklik) keskin bir şekilde eleştirirken, "tipik Yahudi" olan kusurlara (açgözlülük, saldırganlık,

kötü huyluluk) karşı da aynı sertliği gösterdi. Önde gelen bir çağdaş Alman tarihçisi olan Theodor Mommsen Bamberger'i, "insanların *en* Alman'ı" olarak gördü.[20] Buna karşın, Bismarck'ı desteklemiş olmasına rağmen, ileride kendisini eleştirdiğinde, Bismarck karanlık bir eda ile Bamberger'in "*sujet mixte*" olduğunu, yani birbirine zıt bağlılıkları bulunduğunu ima edecekti.[21]

1870 yılının Ağustos ayında Fransa ile Almanya arasında savaş patladı. Bu savaşı Bismarck, uluslararası kurnaz entrikalarla ve basına düzmece haberler sızdırarak bilinçli olarak tahrik etmişti. Fransızların tahammül edilmez olarak gördükleri tahriklerden bir tanesi, bir Hohenzollern prensinin, boş olan İspanya tahtına atanmasıydı. Bu, Avrupa güç dengesinin Fransa aleyhine değişmesi yönünde bir tehditti. Fransız ordusu savaşa iyi hazırlanmamıştı. Savaş sırasında da iyi yönetilmedi. İyi eğitilmiş ve parlak bir askeri stratejisyen olan Kont Helmut Moltke komutasındaki Prusya orduları kısa zamanda Paris'in dış mahallelerine ulaştı. III. Napolyon Sedan'da teslim oldu fakat Fransızlar – ve Paris halkı – savaşmayı sürdürdü. Bamberger, Bismarck'a, özel maiyetinde, Fransa konusu uzmanı ve Ulusal Liberal Parti'nin temsilcisi olarak eşlik etti. Bismarck Bamberger'in pohpohlayıcı kitapçığından oldukça memnun kalmıştı. Öte yandan Bamberger "büyük şansölyenin ... dahi kişiliğine" yakın olmaya hevesliydi fakat günlüklerinde yazılanlara bakılırsa, savaşa ve savaşı açığa çıkaran adama karşı çelişik duygular içindeydi.[22]

Sonbaharda Bamberger Bismarck'a Versailles Sarayı'ndaki karargahına kadar eşlik etti. İddiaya göre burada, "XVI. Louis'nin keyif koltuğunda" Almanya'nın büyüklüğü yeniden doğacaktı. Burada, Prusyalı generallerin çektikleri mahrumiyetler, Bismarck'ın Yahudi bankacısı Gerson Bleichröder'in günlük olarak Strasbourg'dan tedarik ettiği şampanyalar, yiyecekler, kaliteli purolarla savurgancasına giderildi. Bamberger Bismarck'ın maiyetinde uzun haftalar geçirdi; bunların çoğunda Bismarck'la beraberdi. Bamberger'in, eski bir ayaklanmacı olarak, şöhreti hakkında sıklıkla yorumlar yapıldı; Bismarck'ın basın sekreteri Moritz Busch'a gö-

re, Bamberger "kızıl Yahudi" olarak adlandırıldı.[23] Bamberger, mum ışıklı küçük akşam yemeği davetlerinin kişiselliği içinde Bismarck'ı daha iyi tanımaya ve onu daha az sevmeye başladı. Bamberger'in, Paris'in acımasızca kuşatılmasının ve bombalanmasının kesilmesi ricaları önemsenmedi. Bismarck bunların Paris teslim olana kadar sürdürülmesinde ısrar etti. Bamberger, "bu durumda Fransızlar [açlık çeken] kadınlarını ve çocuklarını, hatların bu tarafına, bize karşı durmaya gönderecekler" diye uyardı. Bismarck şöyle yanıtladı: "O zaman onları vurmamız gerekecek." O sırada orada bulunan bir subay, Prusya askerlerinin böyle bir emre itaat etmeyi reddedebileceklerini söyledi; askerler şimdiden, patates bulmak için arazide çöpleri karıştıran aç Fransızlara ateş etmeye gönülsüzdüler. Bismarck buna da, "bu durumda askerleri de vurmamız gerekecek" diye yanıt verdi.[24]

Bir keresinde, akşam yemeğinden sonra purosunu keyifle tüttürürken, Bismarck, savaş öncesine oranla daha fazla sigara içtiğini söyledi. Bamberger'in, "savaş insanı ya öldürür ya da daha güçlü kılar" yorumunu da "savaş insanlığın doğal halidir" diye yanıtladı.[25]

Bamberger, Bismarck'ın karargahındaki tek Yahudi değildi. Fransa'nın yenilmesinin belli olmasından hemen sonra Bleichröder Versailles'a çağrıldı. Muazzam bir savaş tazminatı talep edilmesi söz konusuydu. Bleichröder Rothschild ile Paris'te temas kurup ödeme şartlarını görüşmeliydi. Bleichröder de Bamberger gibi Yahudi bir bankacının oğluydu. Fakat benzerlik bu kadardı. Bleichröder, hiç değiştirmeye çalışmaksızın, güce hizmet ederdi. O, büyük Alman saray Yahudilerinin sonuncusu, Versailles'da bilinen adıyla "Bismarck'ın Privatjude'si" idi. (Bismarck'ın Özel Yahudi'si - ç. n.) Berlin'in en zengin adamı ("alanının Bismarck'ı") olduğu söylendiğinden Balzac romanlarının bir karakteri olabilirdi. Bismarck Bliechröder'in ünvan ve nişanlara olan açlığını ve sosyal itibara olan tutkusunu sürekli olarak kullandı. Bleichröder'in, akrabalarını hiçbir zaman çağırmadığı gösterişli davetlerinde, konuklar – asiller ve bakanlar – davet sahibinin

görünüşü ve çalımı ile alay ederlerdi.

Bleichröder 1859'dan beri Bismarck'in özel hizmetindeydi. Hizmetleri karşılığında düzenli olarak değerli siyasi istihbaratlarla ödüllendirilmişti ve bu bilgiler hem kendisini, hem de efendisini zenginleştirmişti. Bismarck Bleichröder'e özellikle 1866'daki Avusturya-Prusya savaşını finanse ettiği için müteşekkirdi. Bu savaş, Bismarck'ın, "darağacına da, tahta yakın olduğum kadar yakındım" diye itiraf ettiği bir andı.[26] Fransa savaşı sırasında Bleichröder'in Berlin'deki bürosuna, günlük borsa verilerini Versailles'da bulunan Bleichröder'e iletmesi için askeri telgraf hatlarını kullanma izni verildi.

Bleichröder, tümüyle-Alman bir Reich içinde Bismarck'ın Kuzey Alman Konfederasyonu'na katılmakta hâlâ tereddüt eden Würtembreg ve Bavyera kralları ile diğer Güney Alman asilzadelerini rüşvete boğmak için Bismarck'ın oluşturduğu büyük ve yağlı fonu yönetti. Bamberger ve Lasker de bu planda faal görev aldılar. Bleichröder'in biyografisini yazan Fritz Stern'e göre Bismarck, bankacısına ve Yahudi parlamenterlere, liberal kimlikleri, bağlantıları ve finansal zekaları nedeni ile güvendi fakat Versailles'a geldiklerinde onlara çamur atmaktan geri durmadı. Stern'e göre, "Versailles'da sürekli haşin bir antisemit söylem vardı: Bismarck yaşamının hiçbir döneminde Yahudilerin köksüzlüğü, telaşlı olmaları ve her yerde var olmaları hakkında hiç bu kadar sık, bu kadar rahat ve bu kadar sert bir şekilde konuşmamıştı."[27] Bismarck karamsar ve kuşkuluydu ve her yerde Yahudi "gücü" ve etkisi görüyordü. "Fizyonomi"lerine bakarak, III. Napolyon'un tahttan çekilmesinden sonra, ateşkes görüşmelerinde bulunduğu geçici Fransız hükümeti üyelerinin çoğunun veya tamamının Yahudi olduğuna inandı. Stern, burada da önyargının siyasetin içinde pekiştiğini söyledi.[28] Bamberger'in kişisel olarak bu tür tepeden bakmalara muhatap kalıp kalmadığını bilmiyoruz ama kalmadığını tasavvur etmek zordur. Buna karşın günlüğünde bu konularla ilgili tek bir sözcük bile yoktur.

Savaş tazminatı ile ilgili görüşmeler sürdü. Altı ile sekiz milyar altın frank gibi muazzam meblağlardan söz edildi. Bir Fransız hükümet temsilcisi, altı milyar frankı Hz. İsa zamanında saymaya başlayan bir insanın hâlâ sayıyor olacağını belirttiğinde, Bismarck, bu nedenle, Yaradılış'ta saymaya başlayan Yahudi Bleichröder'i "hazır ettiğini" söyledi.

Bamberger yenilgiye uğramış Fransızlara çok sakatlayıcı yüklerin yüklenmemesi gerektiğini önerdi. Bismarck'ı, gelecekteki barışın selameti için, zaten yönlendirilmiş olan kamuoyunun taleplerine teslim olmamaya çağırdı. Tavsiyesi dikkate alınmadı. Bleichröder'in dalkavukça karşı tezi, Fransa'nın "sakatlayıcı bir darbeden faydalanacağı, çünkü bu sayede barışçı bir role ve silahsızlanmaya razı olacağı" idi.[29]

Fransızsever Bamberger etrafta hüküm süren kibir havasıyla bağdaşmadı. Önemli kuşkular duyduğu anlar yaşadı. Prusya yeni askeri üstünlüğünü Almanya'da ve kıtanın geri kalanında nasıl kullanacaktı? Yahudilere eşit haklar tanıyan son kanunların dahi, 1815'te olduğu gibi feshedilebileceğinden korktu. Paris kuşatması sırasında Versailles'dan, Berlin'deki Ulusal Liberal Parti'li bir arkadaşına şöyle yazdı: "Savaş alanındaki zaferlerin Alman halkının yararına bir şeye dönüşmesini sağlamak için baskının yukarıdan, en geniş siyasi çevrelerden gelmesi gerekir."[30]

Ünlü *Kara Ormanlar'dan Köy Öyküleri*'nin yazarı Berthold Auerbach böyle endişeler yaşamadı. Savaşı içtenlikle onayladı. Generallerin ve yaşlı düşeslerin – ikinciler en sadık hayranlarıydı – gösterdiği ihtimamdan memnundu. İç bayıltıcı duygusallıktaki *Alman Akşamları* adlı derlemesini, "Rusya Büyük Düşesi Ekselansları Helena"ya ithaf etmişti.

Çoğu Alman gibi Auerbach da Fransa'ya karşı savaşı, "adalet, onur ve erdemin" kendi yanlarında olduğu "ulusal bir gereklilik" olarak gördü. Hatta Alman davasını savunan, *Alman Ne İstiyor, Fransız Ne İstiyor* adında aşırı milliyetçi bir broşür yazdı ve bunu

güneybatı Almanya'da okumak için tura çıktı. Cannstatt'ın sadık kasabalıları kendisine otel odasının altında serenat yaptılar. Başka yerlere gittiğinde şöyle yazdı: "Ben bir Schwaben'liyim fakat 1870'te bir Prusya askeri oldum. Bir asker olarak top mermisi sürücüsü bile olmaya hazırım. Bunun için benim gibi bir Yahudi bile yeteri kadar iyidir."[31]

Auerbach Ağustos ayında efendisi Baden Büyük Dükü ile birlikte, dükün Lampertheim'daki karargahına gitti. Böylesi muhterem bir dost eşliğinde güvenli bir seyir noktasından Strasbourg Savaşı'nı seyretme imkanı buldu. Beklediğinden biraz daha fazlasını gördü. Ağır bir Schwaben aksanı ile yazdığı bir mektupta, "o kudretli subaylar arasında önemsiz bir Yahudi olmanın" nasıl bir şey olduğunu yorumladı. "Ve daha dün ... Büyük Dük ile beraber atla dolaştık ve tam burnumun altından ölü bir adamı taşıdılar; bu benim katlanabileceğim bir şey değil."[32] Fakat Berlin'in Brandenburg Kapısı'ndaki Prusya zafer geçit törenine katıldıktan sonra Auerbach yeniden alevlendi; kuzenine, tüm "Mesihi umutların" – daha azı değil – gerçekleştiğini anlattı. Gelecek nesiller onları, böylesine şanlı günlerde yaşadıkları için şanslı addedeceklerdi. "Kendi insanlarından oluşan büyük kitlenin adımları ile uyum içinde olmak güzel bir duygu. ... ele geçirdikleri seksen bir tane üç renkli Fransız bayrağı ile ve altın kartallarla geçtiklerinde heyecanla ürperdim: Artık bitti. Allah'ın cezası şeytan, kana susamış Fransız *Gloire* yenildi, umalım ki bu sonsuza dek sürsün!"[33]

* * *

III. Napolyon'un ordusunun Sedan'daki ezici yenilgisiyle birlikte Bismarck'ın siyasi zaferi doruk noktasına ulaştı. Alman basınında muzaffer bir hava egemendi. Wagner, Alman birliklerinin, kendisini içtenlikle ağırlayan ve uzun zamandır manevi evi olan Paris'e girişlerini kutlamak için takırdayan bir askeri marş besteledi. Bazıları zaferin ilahi bir mukadderat olduğunu, bazıları ise Alman kültürünün üstünlüğünü kanıtladığını söyledi. Romancı Güstav Freytag, "tarihi sürecin şiirselliğinden" etkilendi.[34] Tanrı, mert, namuslu,

doğru Almanları ödüllendiriyor, gözden düşen ve yağmacı Fransızları cezalandırıyordu.

Her zaman şüpheci olan Johann Jacoby oldukça ihtiyatlıydı. Nietzsche'nin 1873 yılında yapacağı, askeri bir zaferin, özellikle yanlış değerlendirilerek bir kültürün başka bir kültürden daha üstün olduğunun kanıtı olarak addedilmesinin halk için bir yenilgiden daha tehlikeli olabileceği uyarısını önceden gördü. Jacoby, Bismarck'ın Almanya'yı, eski sosyal ve iktidar hiyerarşilerini reforme etmek suretiyle değil de savaş yoluyla birleştirmek planlarından hep korkmuştu; dış savaşlar sadece dikkatleri içerideki adaletsizliklerden kaçırmaya yarardı. Jacoby bu nedenlerle Prusya'nın 1864'te Danimarka'ya, iki yıl sonra da Avusturya'ya saldırmasına karşı çıkmıştı ve görüşlerinden dolayı hapse düşmüştü. Bismarck'ın üçüncü savaşı ve savaş sonrası oluşan hava onu daha da endişelendirdi: Yeni Reich, "taht, mihrap ve para" üçlüsünün kutsal olmayan bir birliğiydi. Bu tür ifadelerinden dolayı Jacoby şiddetli tepkilere maruz kaldı. Bir muhalifi, eğer işler Jacoby'ye ve onun arkadaşlarına kalsaydı "şimdi Fransızlar Berlin'de olurdu, Almanlar Paris'te değil" dedi.[35] Savaşın ateşli destekçisi tarihçi Heinrich von Treischke, alaycı bir tarzda, bu katılığıyla Jacoby'nin "Yahudi'den çok Doğu Prusya'lı" olduğunu yazdı.[36]

Allgemeine Zeitung Des Judentums gazetesinin editörü Ludwig Philippson, savaşın yol açtığı yaygın yabancı düşmanlığını yerdi.* Bunun yeni bir Yahudi nefreti akımına neden olmasından korktu. Fakat Almanya'daki en eleştirel ve en doğrudan savaş karşıtı ses, Almanya'nın önde gelen liberal gazetesi *Frankfurter Zeitung*'un Yahudi editörü Leopold Sonnemann'ın sesiydi. Sonnemann Prusya'nın militarizminden ve otoriterciliğinden iğrendi. Savaş yoluyla

---

* Philippsohn'un oğlu Martin'in tepkisi genel hava ile uyumluydu. Berlin'den ailesine gönderdiği bir mektupta şöyle yazdı: "Yiğit Volk'umuzun (halkımızın) savaş alanında kanıtladığı benzersiz erdemi gören hangi insan şu anda sevinçten havalar uçmaz. ... Gözlerim sevinç ve heyecan gözyaşları ile dolu. (Toury, *Die Politischen Orientierungen*, sayfa 333-34).

sağlanan yeni birliğin, özgürlüklere mal olacağını tahmin etti. Okurları daha ziyade güney Almanya'daydı; aralarında profesyoneller, iş adamları, akademisyenler ve Bismarck'ın "halk aptallığının örnekleri" diye alay ettiği özgür düşünceli insanlar vardı.[37]

Bismarck'ın zaferinin ilk sonucu, pek çok liberali memnun eden büyük amacın gerçekleşmesiydi: Bütün Alman devletlerinin birleşmesi. Sedan'dan sonra güney devletleri teslim oldu ve yeni Alman Reich'ı içindeki Kuzey Alman Konfederasyonu'na katıldı. Sonnemann tümüyle-Alman Reichstag seçimlerine aday olarak katıldı ve başka bir Yahudi'yi, muhafazakar baron Karl von Rothschild'i yendi. Sonnemann, Prusya'nın yeni Reich içindeki askeri ve siyasi üstünlüğünün, sadece Almanya'nın ahlaki ve siyasi dengesini değil, Avrupa'nın güç dengesini de tehdit ettiğine dair kanaatini sürdürdü. Sonnemann'ın tavrı, 1848 şairi Georg Herwegh'in yeni yazdığı "Savaşın Sonsözü" şiirinde yankılandı:

Tek bir bayrak: siyah, beyaz ve kırmızı!
Tek bir rejim altında birleşmiş,
Alman gücünün itibarı hakim şimdi
Ve yüceltilen kan dökme hükmediyor zirvede.
Germanya, dolduruyorsun kalbimi dehşetle.[38]

Sonneman, Prusya'ya duyduğu güvensizliği ile, dönek diye eleştirdiği ve yarı pişmiş Makyavelist diye alay ettiği savaş öncesi Bamberger'in antiteziydi. Sonnemann ekonomistti; ideolog ve siyasi filozof olmaktan çok, pratik düşünceli bir adamdı. Tahsilli ve siyasete bulaşmış Almanların Bismarck'ın realpolitik (güce dayan politika) görüşlerinden büyülendikleri bir ortamda, bu son derece ölçülü adam, değişik tarzda bir vatanseverlik önerdi ve haklılığı trajik bir şekilde kanıtlanacak olan uyarılarda bulundu. Sonnemann, Birleşik Avrupa Devletleri'nin ilk savunucularından biri olarak, yeni imparatorluğun, tehlikeli bir şekilde militarize olan bir toplumun oluşmasına yol açacağını önceden gören pek az kişiden biriydi. Alman birliği aslında liberal orta sınıfın emeliydi. Fakat bu yeni Reich kesinlikle Prusya ordusunun

eseriydi. Sonnemann, yeni Reich'ın - katılık, aşırı milliyetçilik, önyargı ve körlemesine itaat etmek gibi - yanlış yurttaşlık değerlerini kutsallaştıracağını ve bir Bismarck diktatörlüğüne yol açacağını tahmin etti. Ne Prusya devlet parlamentosu ne de yeni tümüyle-Alman Reichstag meclisi Bismarck'ın isteklerine karşı koyabilecek veya onu iktidardan indirebilecekti.

Bismarck, Sonnemann ve editörlerini engellemek için, ani tutuklamalar, ev aramalar, sınır dışı etmeler ve ağır para cezaları gibi, hukuki ve başka her tür yola başvurdu. Savaş sırasında *Frankfurter Zeitung* gazetesinin nüshalarına, "bozguncu haberler" yaydıkları veya yabancı basında sözde Fransız askeri başarılarından ya da Prusya birliklerinin uyguladığı zulümden söz eden raporlardan alıntı yaptıkları gerekçesi ile sürekli el konmuştu. Sonnemann Reichstag'daki bir konuşmasında şu suçlamada bulundu: "Ben Prusya'daki kadar özgür basını olmayan başka bir ülke tanımıyorum."[9] Sonnemann, Victor Hugo'nun barışçı Barış Ve Özgürlük İçin Uluslararası Birlik kuruluşundaki faal üyeliğinden dolayı vatan hainliği ile suçlandı.

Sonnemann, yeni Reich'ın, Versailles'ın Aynalar Salonu'nda kibirli bir tarzda ilan edilmesinden – top atışları gümbürderken bile – dehşete kapıldı. Bu, Fransızların duyarlılıklarını derinden inciten bir hakaretti. Törende çoğunlukla dükler, generaller ve bunların dalkavukları mevcuttu. Nerdeyse hepsi, Bismarck ve I. Wilhelm dahil, askeri üniformalarını ve savaş miğferlerini kuşanmıştı. Bu, Alman ayrılığı olarak bilinen soruna getirilebilecek, mümkün olan en kötü çözümdü: Bundan sonra Almanya'nın "kaiser"i olarak adlandırılacak olan Prusya kralının yönetimi altında mutlak yöneticilerin federasyonu. 1848'in siyah, kırmızı, sarı renkli bayrağının yerini Hohenzollern hanedanının siyah, kırmızı, beyaz renkli bayrağı aldı. Salonda halkın temsilcileri yoktu. Birleşme öncesi Kuzey Alman Reichstag'ın başkanı olan Eduard Simson'un, kendisine yeni imparatorun tacı kabul etmesini dilemesine izin verilmeden önce, her Alman dükünün ve prensinin (bazıları ancak büyük rüşvetler karşılığı) birleşmeyi onaylamasını koridorda beklemesi gerekmişti. Yeni Reichstag sakat bir parlamentoydu. Kimliği demokrattı fakat işleyişi

pek de demokratik değildi. Şansölye ve bakanlar kurulu, parlamentonun onayı olmaksızın Kaiser tarafından atandı. Reichstag'ın bunların görevine son verme yetkisi yoktu. Savaş ilanı da sadece Kaiser'in yetkisindeydi. Yeni Reichstag'ın yetkileri, ulusal bütçeyi ilgilendiren konularda dahi sınırlıydı. Savunma harcamaları ve dış ilişkiler de Reichstag'ın yetki alanı dışındaydı: Savunma bütçelerinin onaya sunulması sadece yedi yılda birdi.

Din değiştirenlerin bile tam Alman kabul edilmediği bir ülkede din değiştirmiş bir Yahudi olan Simson'un imparatorluk tacını bir Alman kralına bu ikinci sunuşuydu. Simson, değişen şartların farkında olsa gerekti: 1849'da, demokratik olarak seçilmiş Frankfurt Ulusal Meclisi'nin bir üyesi olarak temel bir figürdü; yirmi bir yıl sonra ise sadece kauçuk bir mühür, bir yan gösteri, şakırdayan mahmuzları ve nişanları ile, toplanmış olan düklerin ve generallerin altında bir şahsiyetti. Bismarck ve yeni kaiser, parlamenterlerin bu tarihi olaya katılmalarından hoşnut kalmadıklarını belli ettiler. Biyografisini yazan kişiye göre Simson yine de kendisine gösterilen kabul için müteşekkirdi.

Sonnemann, Alman milliyetçiliğinin değişen doğasını pek çok Alman'dan daha net bir şekilde kavradı: Alman milliyetçiliği yeni Reich'ın oluşumdan önce birleşmeye odaklıydı ve bu milliyetçilik anlayışı sosyal ve dini önyargıları reddeden liberal bir ideolojinin temel taşıydı; Reich'ın kurulmasıyla muhafazakar, yabancı düşmanı, konformist ve Reich'ı oluşturan militaristlere tapınmacı oldu.

Sonnemann'ın hiçbir konudaki uyarıları, Alsace'ın ve Lorraine'in bazı bölümlerinin zorla ilhak edilmesindeki uyarıları kadar sağduyulu olmadı. Bismarck bu bölgeler üzerinde, "tarihi hakları" olduğunu iddia etti ve "devlet çıkarları" ve "ulusal güvenlik" konularının bunu desteklediğini söyledi; hiç şüphesiz, gelişmiş endüstrinin, zengin demir cevheri ve potas kaynaklarının da bu kararda etkisi vardı. Milliyetçiler "ilhak hakkını" ilahi mukadderat olarak kutsallaştırırken, Sonnemann, "Bismarck ve Memlükleri"

halkı neye inandırmak isterlerse istesinler, ilhakın sadece bir soygun olduğunu iddia etti.[40] Sonnemann tarihsel haklar kavramını pek önemsemedi. On altıncı yüzyılda bölgenin Alman yönetiminde olduğu doğruydu fakat şimdi nüfus çoğunlukla Fransız'dı. Sonnemann kendisini alaya alan Reichstag'da, "bir milyon iki yüz bin kişinin, istekleri hilafına zorla ilhak edilmesini destekleyemeyiz." diye konuştu.[41] "Devlet çıkarlarına" hizmet etmenin en iyi yolu Fransa ile barış tesis etmekti. Alsace-Lorraine'in ilhakı kaçınılmaz olarak başka bir savaşa (gerçekten de kırk dört yıl sonra olacağı gibi) neden olacaktı. Bu şartlar altında her türlü barışın "bir ateşkesten fazla olamayacağı" uyarısında bulundu.[42]

Sonnemann savaş sonrasının zehirleyici kibir atmosferinden uzak durdu. Onun yaptığı gibi uzak durmak ve tarafsız kalmak ender rastlanan bir özellikti. Diğer önde gelen siyasi kişilikler arasında belki de sadece yaşlı Johann Jacoby, sosyalist August Babel ve yazar ve geleceğin diplomatı Julius von Eckardt, Sonnemann'a katılarak kamuoyu önünde ilhaka muhalefet ettiler. Jacoby itirazlarından dolayı Königsberg bölgesinin askeri komutanı tarafından tutuklandı ve zincire vurularak götürüldü. Jacoby'nin namı ve yaşı göz önünde bulundurulduğunda Bismarck bile tutuklanmasındaki aptallığı gördü ve hemen salıverilmesini emretti.*

Bleichröder'in tepkisi toplumdaki genel ruh haline tipik bir örnekti. Bleichröder Bismarck'ı dalkavukça tapınma mektuplarına boğdu. O dönemin hakim olan hitabet üslubu göz önünde bulundurulsa dahi, Bleichröder'in aşırı milliyetçiliği ve itaatkarlığı, Bismarck'ın, savaştan hemen sonraki hizmetleri için kendisine bahşedeceği ünvana karşılık ödemeye hazır olduğu

---

* August Babel ve Wilhelm Liebknecht (o da bir sosyalistti) daha az şanslıydılar. Sıkıyönetim tarafından tutuklandılar ve Doğu Prusya'ya gönderildiler. Burada vatana ihanetten yargılandılar. Sivil mahkemeler onları yargılamak istemedi ve sonunda serbest bırakıldılar. Kendilerini tutuklayan generale tazminat davası açtılar ve davayı kazandılar. Ne var ki generalin kayıpları Kaiser'in kişisel kasasından karşılandı.

bedeli yansıttı. Bleichröder, Hıristiyanlığa geçmeden, adına, gıpta edilen "von" sözcüğünün eklenmesine izin verilen ilk Prusya Yahudi'si oldu.* Bleichröder'in Behrendstrasse sokağındaki, Disraeli'yi bile şaşkına çeviren saray gibi evi, Prusya'nın zaferinin, Alsace ve Loraine'in ilhakının ve Bleichröder'in asilliğe terfi edişinin kutlandığı, savurganca düzenlenmiş ziyafetlerin mekanı oldu.[43] Bleichröder vatanseverliğini daha da gözler önüne sermek için Prusyalıların Fransızları yendiği Sedan'daki savaş alanından iki bin adet taş ve kaya parçası getirtti. Duvarcı ustalarına sayfiyedeki arazisinin parkında, Prusya militarizmi adına bu taşlardan bir anıt inşa etmelerini emretti.

Berthold Auerbach'ın tepkisi daha sessizdi: İlhakı öven bir şiir yazdı.** Fakat aynı zamanda, endişeli bir Alsace'lı Yahudi'nin kendisine, kederli bir şekilde, kendisinin ve dindaşlarının o zamana kadar Fransız olduklarını anlattığını da kaydetti: "Fakat şimdi Alman Yahudi'si olmamız gerekiyor!"[44]*** Alman liberalleri genellikle, ya hüküm süren aşırı milliyetçiliğin etkisi altında kaldılar, ya da muhaliflerin yurtsever olmadıkları yönündeki inancın

---

* İngiltere'de, Kraliçe Victoria'nın 1885'te din değiştirmemiş bir Yahudi'ye benzer bir asalet ünvanı vermesi için on üç yıl geçmesi gerekecekti.

** Aramızda sadece bir ırmak var bölen
Alsace tarafındaki kardeşimi benden
Birbirimize bu kadar yakın yaşarken.
Ve yine de gözlerimden yaşlar akar
Düşündüğümde öz kardeşimin unuttuğunu
Bizim tek annemiz olduğunu.
(Bettelheim, *Berthold Auerbach*, sayfa 330)

*** Alsace ve Lorraine'deki binlerce Yahudi aynı isteksizliği hissetti. Almanca yayınlanan *Strassburger Tageblatt* gazetesi Yahudilerin ilhak edilmiş bölgelerden kaçışını, Mısır'dan çıkışları ile karşılaştırdı. Aralarından yüzde 12.7'si ilhaktan sonra Fransız vatandaşlığını tercih ederek evlerini Fransa'ya taşıdılar. Üç hahambaşıdan ikisi, Prusyalıların, iki katı maaş karşılığı görevlerinde kalma önerisini reddetti.

arttırdığı nefretten yılıp sessizliğe büründüler. Yine de Sonnemann sadakatsizlik suçlamalarını reddetti; "gerçeği inkar etme pahasına" sadakat olmazdı. Reichstag'da, işgal edilmiş bölgelerde bir referandum yapılmasını önerdi. Öneri hakaretlerle ve büyük çoğunlukla reddedildi. Oylamada, Sonnemann'ın önerisi lehine sadece iki kişi oy kullandı: August Babel ve Bismarck'in 1864'te ilhak ettiği Schleswig-Hollstein vilayetinden Danimarkalı yalnız bir vekil. Çoğunluk onları, kutsal milli değerleri umursamadıkları için yuhaladı. Sonneman başka bir Reichstag konuşmasında, ilhak edilmiş bölgelerin "diktatörce" yönetilmesini, askere alma yasalarının uygulanmasındaki sertliği ve okul müfredatlarının zorla "Almanlaştırılmasını" ağır biçimde kınadı. Sonneman, müfredatın yarısının Fransızca kalacağına söz verilmiş olmasına karşın, "en önemli konuların şimdi Almanca olduğunu" söyledi. Kalabalıktan, "Çok iyi! Onlar zaten Alman!" diye bağırışlar geldi. Sonnemann bunları, "evet baylar, çok iyi söylüyorsunuz! Bütün halkı Alman olmaya zorlayabileceğinizi zannediyorsunuz!" Yine, "fakat onlar Alman!", ve yine "onları hiçbir zaman zorla Alman yapamayacaksınız."[45] *Augsberger Zeitung* gazetesi egemen olan ruh halini şu önerisi ile yansıttı: Alsace'lıların eğitimi "sopayla başlasın. Yabancılaşmış çocukları yumruğumuzu hissetmeli. Disiplini sevgi takip edecek ve onları tekrar Alman yapacak."[46]

Bismarck'ın Yahudi bankacısı Gerson Bleichröder. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile*

Sonnemann'a tepkiler neredeyse on yıl kadar sürdü. O, her zamanki kadar tecrit edilmiş ve davasına adanmış olarak kaldı. 1876'daki bir konuşmasında, "her

şeyi Almanya'nın çıkarları ve anayurdun menfaatleri için, Alman onuru ve Alman adaleti uğruna yaptım. Bugün olsa yine yapardım" dedi.[47]

Sonnemann'ın yakarışları, ironikçesine, Bamberger tarafından bile reddedildi. Bamberger'in konuşmaları, tepkilerin değersizliğini yansıttı. Bamberger kötü niyetle, Sonnemann'ın Fransız olan her şeye hayranlık duyduğundan söz etti. Hatta emirlerini Paris'ten alıyor olabileceğini ima etti. Bismarck, Bamberger'in ima ettiğini açık olarak söyledi. Sonnemann'a "Fransa'nın maaşlı ajanı" dedi.[48] Tarih kısa bir süre sonra, "devlet çıkarları" açısından bile Bismarck'ın değil, Sonnemann'ın daha iyi bir vatansever olduğunu kanıtlayacaktı.

Alman Yahudileri genellikle, savaşın nedeni olarak kamuoyunda yaygınca kabul gören görüşle uyum içinde olmaktan memnundular: Fransızların saldırganlığı. Orduya gönüllü yazılan ve Warburg'lu bir haham ailesinin oğlu olan Jakob Grünwald şöyle yazdı: "Kalbim, bu savaşı sebepsiz yere çıkaran Fransa'ya karşı öfke ve nefretle dolu."[49] Savaş Yahudilere, Almanlıklarını göstermek için bir fırsattı. Grünwald, Fransız kalesi Metz'in kuşatmasından yeni evlendiği eşine gönderdiği mektupta, Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasındaki bütün farklılıkların kaybolduğunu mutlulukla yazdı. Birkaç gün sonra, siperlerde başka Yahudi askerlere rastladığında, Yahudilerle Almanların gerçekten de büyük ve tek bir *Volk* olduklarını ekledi; birleşmek için bir savaşa ihtiyaçları yoktu. *Allgemeine Zeitung Des Judentums*'dan Ludwig Philippson, cephede savaşmış bütün Yahudi askerlerinin isimlerini toplamak ve yayınlamak gibi dikkat çekici bir görev üstlendi. Philippson kişisel olarak savaşı eleştirmiş olsa da böyle bir listeyi derlemeyi kutsal bir görev saydı. Meydan okumalar ile mutsuz özür dilemelerin birbirine sıkıca dolandığı durumlar nadirdi; Alman Yahudilerinin çoğunda hüküm süren huzursuzluğu ve özgürleşme alanında kısa süre önce elde ettikleri kazanımlara rağmen üzerlerindeki baskıyı, hiçbir şey bu kadar açık göstermemiştir. Philippson listenin, "eğitim amacıyla, Yahudiler için ve haksız suçlamalarla mücadele etmek için" hazırlandığını yazdı.[50] Liste'ye, isimleri ve doğum yerleri ile birlikte, cephede savaşmış 4.700 Yahudi askerin adlarını aldı. Bunlardan 140'ı subaydı, 483'ü yaşamlarını yitirmişti ve

373'ü de Demir Haç nişanı almıştı. Başka belgelere göre cephede 7.000 ile 12.000 arasında Yahudi asker görev almıştı.

Romancı Theodor Fontane, "Yahudiler, isteksiz ve yeteneksiz askerler olduklarına dair eski imajlarına son vermeye kararlı gibiydiler" diye yazdı.[51] Berlin'de yayınlanan haftalık *Allgemeine İsraelitische Wochenschrift* dergisindeki bir yazıda, Breslau'daki istasyonda cepheye gitmek üzere trene binmekte olan Yahudi askerlerin görüntüsü tasvir edildi: "Aileleriyle gururlu ve cesur bir şekilde vedalaştılar."[52]

Gurur, veya en azından gururun alenen sergilenmesi, kısa süre içinde sayısız Yahudi evinde (ve bugüne dek Yahudi müzelerinde) sergilenen kumaş bir pano üzerine basılı bir resimde yansıdı. Betimlenen sahne, 8 Ekim 1870'te St. Barbe'da, Altıncı Kolordu karargahının yanı başında yıkıntılar içindeki bir evde, cephedeki Yahudi askerlerin Yom Kippur duası etmelerini yad eder. Bir görgü tanığının *Allgemeine Zeitung Des Judentums*'daki haberinde, Prusya Birinci Kolordusu'ndan, çoğu resmen görevlendirilmiş olmayan altmış kadar Yahudi askerin dua etmek için, kapıları kırılmış, pencereleri parçalanmış, duvarları mermilerle kevgire çevrilmiş küçük bir evde toplandıklarından söz edildi.[53] Pano'da sergilenen panoramik görüntü çok farklıdır. Panodaki uyaklı kitabeye göre burada, Metz dışındaki geniş bir vadide "bayramı kutlayan 1.200 Alman savaşçı" hararetle dua okurlar:

Güneş batıyordu Metz'de.
Ve günün son ışıklarında
Bin iki yüz Alman savaşçı
Safları sıklaştırdılar ve yürüdüler cesurca.

İlerlediler sevinç dolu kalpleri ile
Aşağıdaki güzel vadiye.
Kutsal bir amaçla yürüdüler
Ve yükseldi ruhları onlar yürürken.

Tek bir önderi izlediler
İtaat etmek için, hevesli ve mutlu
Çünkü o buyruklarını almıştı
O'ndan, yükseklerde hükmedenden.

Fransa-Prusya savaşı sırasında, Metz dışındaki Yom Kippur duasını gösteren temsili bir resim. "Hepimizin tek bir babası yok mu?" *İsrail, Tefen Müzesi'nin izni ile.*

Askerlerin üniformaları, kılıçları ve sivri uçlu Prusya miğferleri, geleneksel Yahudi dua şalı ile örtülüdür. Alçak bir tepede kutsal emirlerin bulunduğu dev bir kemer kurulmuştur. Çevredeki kayalıklarda, Yahudi arkadaşlarını düşman saldırılarından korumak üzere Hıristiyan askerler nöbet tutmaktadır. Uzakta, meşum bulutlar altında, kuşatılmış Metz şehri topların yaylım ateşine maruz kalmış durumdadır. Kitabe şunu sorar: "Hepimizin tek bir babası yok mu? Hepimizi aynı Tanrı yaratmadı mı?" (Malachi 2:10).

1871'de bütün Reich'ta geçerli olacak yeni bir özgürleşme yasası onaylandı. Bununla Alman Yahudileri uzun mücadelelerinin amacına,

en azından teoride, ulaşmış gibiydiler. Yeni Reichstag, kısa süreli 1812 kararlarındaki sınırlamalar dahil, "dini farklılıklardan" kaynaklanan tüm medeni ve siyasi haklar üzerindeki kısıtlamaları feshetti. Yahudiler nihayet hukuki açıdan eşit kabul edildiler; kıvançlıydılar ve endişelerinden tekrardan arınmıştılar. Düşünceleri hakkında belge bırakanlardan hiç kimse kısıtlamalardan bazılarının geçerliliklerini sürdüreceğini düşünmedi.

Yeni güvenlik duygusu, bu alandaki en büyük otorite tarafından meşrulaştırıldı. Heinrich Graetz, anıtsal *Yahudilerin Tarihi* (1871) eserinin on birinci ve son cildini en üst düzeyde ve neredeyse muzaffer bir güven notu ile bitirdi:

> Tarihimi, atalarımdan daha mutlu olarak, Yahudi kabilesinin uygar dünyada sadece adalet ve özgürlük değil, tanınma hakkı da elde etmiş olmasının sevinçli duyguları ile bitirebilirim. Onların şimdi artık yeteneklerini, Yahudi olmayanların merhameti sayesinde değil, bin kat ıstırap çekmenin sağladığı haklar sayesinde geliştirmek özgürlükleri var.

Graetz'in tarihi, büyük bir zulüm destanıydı ve bundan fazla bir şey değildi. Kitabın, iyimser sonsözü dışında, kasvetli ve göz yaşartıcı, neredeyse tam bir kaderci ruhu vardı. Graetz de Prusya'nın 1870'teki "şanlı zaferlerinin" etkisinde kalarak kendini Alman bir yurtsever ilan etti ve Bismarck'ın "dahiyane liderliğinden" heyecanla söz etti. Heinrich von Treitschke'ye gönderdiği bir mektupta, yayımlanacak olan *Tarih*'inin İngilizce baskısında, Almanya hakkındaki bazı sert yargılarını değiştireceğine söz verdi. Son olayların ışığında bunların "doğru olmadığı" ortaya çıkmıştı.[54]

1871'e kadar liberal bir militan olan dil filozofu Fritz Mauthner öylesine memnundu ki, yeni "şanlı" Reich'ın kurulmasından sonra bütün siyasi faaliyetlerden çekildi. "Bismarck dünyaya hükmederken" hayatta olmak büyük sevinçti.[55] Mauthner'in gözünde "büyük Junker" artık bütün ilerici ve sosyal demokrat liderden daha makbuldü.

1848'deki ayaklanmada Bamberger'le birlikte olan ve Bamberger gibi uzun yıllarını sürgünde geçirmiş olan Heinrich Bernhard Oppenheim, Almanya'da, 1819 ve 1848'deki tek tük karışıklıklar dışında, bir yüzyıldan fazladır büyük antisemit hareketlerin ortaya çıkmadığını memnuniyetle hatırladı. Frankfurt doğumlu ve laik bir Yahudi olan Oppenheim, Alman Reich'ı ile birlikte, en az Mesih kadar değerli birinin gelmiş olduğunu ifade etti.[56] Oppenheim 1874'te, bu inancı yüzden olsa gerek, şehrin belki de hiçbir Yahudi'nin yaşamadığı bir seçim bölgesinden Reichstag'a vekil seçildi. 1871 ile 1878 yılları arasında, altı yüzden fazla vekilin bulunduğu Reichstag'a, on ikisi din değiştirmiş olanlar olmak üzere, otuz altı Yahudi seçildi. Yahudiler, bazılarının gözünde hâlâ harici idiyseler bile, toplum yaşamının tam ortasındaki hariciler idiler.

Jacoby ve Sonnemann gibi, Bismarck'ın militarize monarşisinin anayasacılığındaki sahteciliği gören kuşkucular bile, asimile olmuş ve olmayı sürdüren Yahudiliğin iyimserliğini paylaştılar. Bütün kusurlarına rağmen Reich'ın, Yahudilere, Fransa, Avusturya ve hatta İngiltere'den daha fazla koruma saylayacağı görülüyordu. Çarlıkla karşılaştırıldığında ise Reich gerçek bir cennetti.

Bu refah duyguları, cemaatin maddi gelişimi ile de destekleniyordu. Yüzyılın başında Alman Yahudilerinin çoğu yoksuldu. Çoğunluğun yaşadığı Prusya'da yüzde 70'i, "marjinal, güvenli olmayan" yaşamlar sürmüşlerdi; çoğu göçebe, seyyar satıcı veya dilenciydi. 1870'e gelindiğinde bu oran yüzde 5'e düşmüştü. Muhtemelen gerçeği olduğundan az gösteren vergi kayıtlarına göre Prusya Yahudilerinin yüzde 60'tan fazlası "güvenli orta sınıf statüsündeydi".[57] Onlarınki, modern Avrupa tarihinde herhangi bir azınlığın göstermiş olduğu en hızlı ve en büyük sıçramaydı. Yahudiler Almanya'da en hızlı ilerleyen sosyal topluluk olmuştu.

Çoğu artık şehirlerde ikamet ediyordu. Yahudiler arasında şehirleşme oranı diğer Almanlardan iki ya da üç kat fazlaydı. Alman kültürünün etkisi altına girilmesi de aynı oranda hızlıydı. Etnolog Moritz Lazarus'a göre, 1841'e gelindiğinde on dört yaşında olup da

Almanca okuyup yazamayan çocuk yoktu.[58] 1867'ye gelindiğinde Berlin'deki lise öğrencilerinin yüzde 14,8'i Yahudi'ydi; bu, Yahudi nüfusun şehir nüfusuna oranının üç ya da dört katıydı. Binlerce dükkancının, hancının, sığır tacirinin ve seyyar satıcın oğulları üniversitelere gittiler ve çeşitli mesleklere girdiler. Yaşamlarının ritmi, özellikle Berlin'de, artık Yahudi takvimine göre değil, Alman takvimine ayarlıydı. Oppenheim'a göre Noel'de, "neredeyse tüm Yahudi ailelerinde, üzerlerinde güzel kokulu mumların parıldadığı bol süslü köknar ağaçları vardır. Noel'i tarihi ve ulusal bir bayram addediyorlar; bu tür küçük dine aykırılıkları, çocuklarını genel kutlamaların dışında tutmamak ve onları Hıristiyan arkadaşlarıyla yabancılaştırmamak için yapıyorlar."[59] Önde gelen bazı Yahudi aileleri ikincil dereceden aristokrasi sınıfına kabul ediliyorlardı. Heine Ailesi bunlardan biriydi. Şairin iki erkek kardeşi vardı. St. Petersburg'da doktor olanı asil oldu ve Rus aristokrasisinden bir bayanla evlendi. Viyana'da gazete editörü olan diğeri bir Avusturya baronu oldu. Heine'nin kız kardeşinin oğluna şövalyelik payesi verildi ve Embden Baronu oldu. İki kızından biri evlilik yoluyla Prenses Murat olurken diğeri Monako prensi ile evlendi.[60]

Moses Mendelssohn'dan üç nesil sonra Yahudiler, dilde, giyimde ve ulusal hassasiyetlerde Alman'dılar. İsimlerinde de öyle. Siegfried ve Sigismund öylesine Yahudi isimleriydi ki Yahudi olmayanlar bunlardan çekinmeye başladılar. Berlin Schönhauser Alle caddesindeki mezarlıkta 1879 yılından bir Yahudi'nin mezarındaki taş, dönemin duyarlılıkları hakkında çok şey söyler: Kitabede, "burada sevgili evladımız Alfred Deutschland yatmaktadır" diye yazar.[61] İtzig'ler isimlerini Hitzig'e, Cohen'ler Kahn'a, Levi'ler Lau'ya çevirirler. Buna karşın Dr. Theodor Cohn adında bir kişi, adını değiştirmeksizin Katolik hiyerarşisi içinde üst mertebelere yükselir. Uzun bir kilise kariyeri sonunda Avusturya'nın en seçkin piskoposluk bölgesi Olmütz'ün başpiskoposu olur.*
Yüzyılın ortasında, Moses Mendelssohn'un soyundan gelen elli altı

* Cohn'un tayinin İmparator Franz Joseph tarafından onaylanması gerekirdi. İmparatorun, Cohn'un yardımcısına şunu sorduğu söylenir: "vaftiz olduğundan emin misiniz?"

kişiden sadece dördü hâlâ Yahudi'ydi. Bunların sonuncusu da öldüğünde, törene katılan Mendelssohn'ların çoğu Yahudi törelerini hayatlarında ilk defa görmüş oldular.[62] Her şeye rağmen din değiştiren "von Mendelssohn'lar" şanlı atalarının adını sergilemeyi sürdürdüler.

Dindar Yahudiler arasında, eski dinin ölümünün yakın olması korkuları olgunlaştı. Bamberger, Oppenheim, Jacoby ve pek çokları prensipleri gereği din değiştirmeyi reddettiler fakat Yahudilerle Almanlar arasında kalan farklılıkların, en azından kültürlü ve eğitimli insanlar arasında kaybolmaya mahkum olduğuna inandılar. Lazarus, Yahudiliğin Hıristiyanlık kadar "Alman" bir din olduğunu iddia etti. Hermann Cohen, *Yahudiliğin Kaynaklarından Çıkan Mantık Dini* çalışmasında, Mendelssohn'un temel düşüncesini, ölümünden bir yüzyıl sonra tekrar doğruladı. Cohen, döneminin belki de en önde gelen teologuydu; Mendelssohn'un temsil ettiklerinin çok ötesine giderek, Yahudilikle Hıristiyanlığın, sonunda tümünü kapsayacak tek bir dinde kaynaşacaklarına inandı. Yahudilik ile Hıristiyanlık arasındaki, kendi deyimi ile, "nikah", (İmmanuel Kant'ın milleti olan) Almanya'da, Avrupa'nın başka yerlerine oranla daha kolay olacaktı.[63]

Sosyal entegrasyonun anahtarı, *Bildung* ve dini reformda yatıyordu. Reform hareketi sıçraya zıplaya gelişti. Reformist Yahudiler artık İbranice dua etmediler. Onlar, Yahudiliklerini yeniden düzenlenmiş dua kitaplarıyla, Almanlıklarını da "günümüzde" Mesih'in gelmesi için ettikleri geleneksel duaları ıskartaya çıkararak gösterdiler. Artık Vaad Edilmiş Topraklar'a dönmeyi arzu etmediler. Almanya onların sevgili evleriydi. Lazarus, düşüncelerinin artık köknar ağaçlarının altında, palmiye ağaçlarının altında olmaya oranla daha iyi olgunlaştığını düşündü. Hermann Cohen, Almanya'ya hizmet etmenin, "ilahi ibadet" gibi kutsal olduğunu ilan etti. Bruke'un iddia ettiği gibi insan ülkesini sadece "güzel" olunca değil, "anavatanımız olduğu için" sevmeliydi.[64]

Kaçınılmaz olarak bazı aileler bölündü. Jacob Bernays (1824-81), Spinoza ve Heraklitus hakkında önemli araştırmaların yazarı olan seçkin bir klasik filologdu. Yahudi kökeni nedeniyle Bonn Üniversitesi'ne profesörlük başvurusu reddedilince dindar oldu ve Breslau'da

Yahudi Teoloji Okulu'nun kurulmasına yardımcı oldu. Burada yaşamının sonuna kadar Yahudi felsefesi, İbrani şiiri, Yahudi edebiyatı hocalığı yaptı. Buna karşılık küçük kardeşi Michael Bernays din değiştirdi ve Münih'te önde gelen bir Alman edebiyatı profesörü oldu. (Goethe bilimleri ciddi biçimde 1866'da Michael Bernays ve Ludwig Geiger ile birlikte başladı. Bir hahamın oğlu olan Geiger, uluslararası Goethe araştırmalarının merkez organı olan Goethe Yıllığı'nı kurdu.) Bernays'ların üçüncü kardeşi Sigmund Freud'un karısı Martha Bernays'ın babasıydı ve Hamburg'da aile işini sürdürdü.

Berthold Auerbach coşku içinde, topluma entegrasyonun artık kurumsallaşmış bir olgu olduğunu iddia etti. Bu, olsa olsa yarı gerçekti, fakat başta Berlin olmak üzere bazı büyük şehirlerde dindar bir yalan olmaktan uzaktı. Entegrasyon olasılığının yaygın bir inanç olduğu, din değiştirme vakalarındaki keskin düşüşle doğrulandı.* 1874'te karma evliliklere olanak tanıyan ilk yasa ilan edildi. Auerbach'ın, "problemin" bir ya da iki nesil zarfında unutulacağı veya en azından önemini yitireceği ümidi, gerçek payı az olan bir görüş olarak görünmüyordu. Fransa-Prusya savaşı sırasında Berlin'de bulunan İngiliz bir gözlemci, orta sınıf Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki entegrasyondan etkilenmişti. "Berlinli Hıristiyan, İngiliz dindaşından çok daha fazla hoşgörülü bir varlık" diye yazdı.[65] Entegrasyonun toplumsal sınırları tabi ki bölgeden bölgeye farklıydı. 1876'da *Breslauer Morgenzeitung* gazetesinde, yörenin ticaret odasının yıllık balosu hakkında bir haber bu farklılıkları belli etti: "Hıristiyan ve Yahudi tüccarlarımız birlikte pazarladılar, iskontolar yaptılar, yediler ve içtiler. Hatta birbirleri ile evlendiler; fakat hiçbir zaman birbirleri ile dans etmezler. Bu oldukça dikkat çekici değil mi?"[66]

İşçi sınıfı arasında da bir miktar toplumsal entegrasyon var gibidir. Marxist doktrinin bazı temel varsayımlarına meydan okuyan ve ileride revizyonist sosyalizmin kurucusu olacak olan Eduard Bernstein, işçi bir ailenin çocuğuydu. Çıraklıktan yetişme bir tesisatçı olan

---

* Şöyle bir espri vardı: Bir Yahudi'yi din değiştirmeye ikna etmek zordur. Nasıl inansın ki kutsallığına ... başka bir Yahudi'nin?

babası, Berlin-Anhalt arasındaki yeni tren yolu hattında bir lokomotifte makinistti. Evleri Berlin'de bir işçi sınıfı semtindeydi. Aile, ibadet etmek için Reform ibadethanesine giderdi fakat pek çok Berlin Yahudi'si gibi Noel'i de bir Alman halk geleneği olarak kutlardı. Bernstein anılarında şunu anımsayacaktı: "Ben hiçbir zaman Hz. İsa'ya dua etmedim, fakat gerçekten yaşadığından ve acı çektiğinden hiç şüphe etmedim. Kendisine karşı en derin acıma duyguları hissettim." Bernstein, abisinin çocukken başından geçen bir olayı anlatır: Abisi sokakta yürürken biri kendisine, Yahudi diye seslenir. O da, "Yahudi sensin!" diye bağırır. Eve geldiğinde şaşkın çocuk annesinden gerçekten de Yahudi olduğunu öğrenir. "Daha sonra doğmuş olan bizler, bu bilgi ile yetiştik. Bu nedenle meseleye da felsefi açıdan baktık." Bernstein, Yahudiler hakkında kötü sözleri sadece sokaktaki çocuklardan duydu; o da nadiren. Bernstein'ların dinlenme günü Pazar'dı. Dinin gerektirdiği beslenme kurallarına uymadılar ve komşularıyla yiyeceklerini paylaştılar. Kendilerini komşularıyla "duygusal olarak yakınlaştıran" her şeyden önce buydu. "Neye inandığımız ... onları rahatsız etmezdi." Kendi çevrelerinde Bernstein'ların "ulusal kimliği", ne tür sosis yediklerine ve kimlerle birlikte yediklerine bağlıydı. Ailenin kendine dair kimlik bilinci, dini geleneklere pek dayanmıyordu. Bu açıdan, diğer işçi ailelerinden ve agnostik Bamberger'lerden ve Sonnemann'lardan farklı değildiler. Bir komşuları bir keresine şöyle dedi: "Ah, siz Bernstein'lar Yahudi değilsiniz." Bernstein bu sözlerin iyi niyetle söylendiğini hatırladı fakat, "bunlar beni sevindirmekten çok üzdü."[67]

Yine de antisemtizm repertuarı bu tür değişikliklerden nadiren etkilendi. Antisemitizm sözcüğü 1879'da, *Yahudiliğin Almanlığa Karşı Zaferi* adlı karanlık tenkit yazısının yazarı olan Wilhelm Marr adlı bir kişi tarafından icat edilecekti. Marr'ın bakış açısı tümüyle laik, başka bir ifadeyle ırksaldı. Yeni ırkçılığa, Marr ve diğer Alman "uzmanlar" ele almadan çok önce, Fransız alimler öncülük etmişti. Fransız kontu Joseph-Arthur de Gabneau muhtemelen bunların ilkiydi. *İnsan Irklarının*

Eşitsizliği (1853) adlı çalışmasında "Ari" meziyetlerini övdü, Semitik (ve Latin) yozlaşmayı yerdi. Bu çalışma kötü şöhretli bir başarıya ulaştı. "Ari" teriminin zıddı olarak "Semit" sözcüğünü icat edenler de Almanlar değildi. Bu konuda da şeref bir Fransız'a, tarihçi ve filolog Joseph-Ernest Renan'a aittir. Renan, "üstün" Hint-Avrupalı ile "alçak" Sami ırklarını tanımladı ve aralarındaki farklılığı belirledi. İnançlıların ve laiklerin aynı hayranlık duyguları ile okudukları *Hz. İsa'nın Hayatı* çalışmasında, Hz. İsa, ırkının "kusurlarına" karşı bağışıklığı olan bir hümanist olarak tanımlandı. Almanya'da 1870'lerin ortasından önce, neredeyse tüm halkın kayıtsız tavrı karşısında sadece bir avuç dolusu kaçık ve marjinal gazeteci bu tür Yahudi nefreti taraftarı oldu.

1873'ün Ekim ayında borsanın çökmesi bu durumu bir hamlede değiştirdi. Ekonomi, Fransa savaşının milyarlar tutan tazminat ödemelerinden dolayı çok ısınmış ve kaynama noktasına gelmişti. Çöküntü, bir çok Avrupa ülkesindeki, siyasi bağlantıları da olan umursamaz girişimcilerin hararetli spekülasyonlarının dümen suyunda geldi ve tüm kıtayı etkisi altına aldı. Pek çok hükümet bu entrikalar hakkında uyarılmış olmalarına rağmen bunları engellemek için çok az şey yaptı. Balon önce Avusturya'da patladı. Panik buradan Almanya'ya, oradan da tüm Avrupa'ya yayıldı. Sadece Almanya'da on binlerce orta sınıf ve aristokrat aile her şeyini kaybetti. Çöküntü, Almanya'da – veya Fransa'da – Haçlı Seferleri döneminden ve Kara Ölüm olarak bilinen veba salgınından bu yana benzeri görülmemiş antisemit bir tahrik dalgasının oluşmasına yol açtı. Yahudilerin "alçak" ve "ahlaksız" oldukları söylendi; son yirmi, otuz yıldaki başarıları, tamamıyla hileli ve hatta suç teşkil eden manipülasyonlar sayesindeydi. Bu kadar çok borsacının Yahudi olması rastlantı değildi. Kimlerin sırtından zengin olmuşlardı?

Dokuz ay önce Reichstag'ta liberal Yahudi Eduard Lasker muhteşem bir konuşmayla ilk acil uyarı sinyalini çalmıştı.[60] Lasker, demiryolu işletmecisi Prusyalı büyük bir işadamı ve din değiştirmiş bir Yahudi olan Bethel Henry Strousberg'in acımasız faaliyetlerini teşhir etmişti. Strousbers, parlamento üyelerinin ve

üst düzey memurların ceplerini doldurarak devlet imtiyazları elde ediyordu. Strousberg uzun yıllar boyunca Alman ekonomisinde önemli bir rol üstlenmişti. Engels 1869'un Eylül ayında Marx'a, "bu herif yakında bir gün Almanya'nın imparatoru olacak" diye yazmıştı. "Nereye gitsen herkes sadece Strousberg'den bahsediyor."[69] Strousberg'in devasa endüstri ve demiryolu holdingi genel krizden bile önce çökmüştü. Bismarck, aristokrat hissedarlar – Silesya'lı Ujest ve Ratibor dükleri, Prusya kontu Lehndorff-Steinort ve Prens Wilhelm zu Putbus (sonradan Kaputbus, yani bozuk otobüs olarak çağrılacaktı) – uğruna, Bleichröder'in de yardımıyla, devlet fonlarını kullanarak iflası atlatmak için bir son dakika çabası göstermişti. Bismarck kendine has üslubu ile Fransız büyükelçisine şunları anlatmıştı:

> 2 dük, 1 general, yarım düzine nedime, bunun iki katı teşrifatçı, 100 cafe sahibi ve Berlin'deki tüm arabacılar kendilerini tam anlamı ile batmış halde buldular. Kral düklere, emir subayına ve nedimelere acıdı ve onları kurtarmamı istedi. Bleichröder'e başvurdum. O da, bir Yahudi olarak çok önemsediği bir asalet ünvanı elde etmesi karşılığında Ujest Dükü'nü ve General Count Lehndodrff'u kurtarmayı kabul etti. İki dük ve bir emir subayının kurtulması – açık söylemek gerekirse Bleichröder'e bahşettiğimiz "von"a değer.[70]

Bu olayda bu kişiler gerçekten "kurtulmamışlardı". Lasker'in ifşaatlarıyla birçok Reichstag vekili ve kraliyet sarayı mensubunun, parasal kayıpların yanı sıra, şerefleri de tehlike altına girdi. Lasker'e gelince, dolandırıcılık ve yozlaşma hakkındaki açıklamaları kendisini halkın gözünde bir gecede önemli bir konuma sıçrattı. *Algemeine Zeitung Des Judentums*, Eduard Lasker'in adının Moses Mendelssohn ve tarihteki diğer büyük Yahudilerin bulunduğu listeye eklenmesi gerektiğini yazdı.[71] Ancak Lasker'in açığa çıkardığı yozlaşmayı sona erdirmek için çok az şey yapıldı. Kısa süre içinde genel bir krizin çıkması uyarıları önemsenmedi. Sadece, Strousberg'in kurduğu iddia edilen düzenin sorgulanması için bir komisyon oluşturuldu. Lasker'in uyarıları parasal ve

hukuki bir reform sürecinin başlamasını sağlamadı. Açık bir siyasi iradenin bulunmadığı bir ortamda bu mümkün değildi. Generalleri, asilleri ve üst düzey hükümet görevlilerini mahkemeye sevk etmeye Reichstag'ın yetkisi yoktu ki, sadece orta sınıf parlamenterlerden oluşan komisyonun bu kişilerden hesap sormaya yetkisi olsun. Bunu, bir günah keçisi arama ortamı takip etti.

Yeni ırkçılığın baş kışkırtıcıları, kaçınılmaz krizin vurduğu başarısız aristokratlar, tutucu halk tahrikçileri ve demagog din adamlarıydı. Engels'e göre bu koro, küçük burjuvanın uluyan ayak takımıydı. Toprak sahibi aristokrasinin önde gelenleri de, tarım ürünleri fiyatlarının Amerika'dan yapılan ithalat nedeniyle ucuzlaması nedeni ile darbe yemişler ve şehirli tüccar orta sınıfın zenginleşmesinden hipnotize olmuşlardı. Küçümser tavırlarının ve kıskançlıklarının odak noktası "Yahudilerin sonradan görmüşlüğü" idi. Aniden yoksullaşmalarının nedeninin, atalarından kalma gayrı menkulleri ve Berlin'in tarihi merkezindeki saray yavrusu evlerini yeni zengin Yahudilerin satın alması olduğuna kendilerini inandırdılar. Bu konuda ikiyüzlülük eksikliği yoktu: Cinsellik konusu dışında hiçbir konu para kadar ikiyüzlülük dolu değildi. Artık aristokratların ulaşmaya güçlerinin yetmediği aynı lüksler, Yahudiler tarafından elde edilince "ahlaksızlık" diye ayıplandı. Bleichröder gibi birinin gösterişleri bu önyargıya bir prensip ve idealizm görüntüsü verdi.

Yeni ortaya çıkmış varlıklı sınıfı hor görme her yerde yaygındı; feodal duyarlılıkların Fransa ve İngiltere'den daha güçlü olduğu Almanya'da bu durum özellikle daha tehlikeliydi. Aristokratlar da tabi ki herkes kadar açgözlüydü. Bismarck'ın Bleichröder ile olan, kuşkusuz rüşvete dayalı ittifakı her iki adamı da gerçekten çok zengin etmişti. Yine de egemen söylencenin etkisiyle aristokratlar; büyük devlet adamı, yiğit asker ve kendini adamış devlet memuru olmayı sürdürdüler. Krizin sonrasında halkın öfkesi onlara ve etkin oldukları hükümete değil, Yahudilere yöneldi.

Kriz Alman ekonomisinin on dokuzuncu yüzyıldaki en uzun süreli durgunluğuna neden oldu. 1929 dünya ekonomik krizi gibi

bu da daha geniş bir bunalımın bir parçası olduğu için çaresinin bulunması da güçtü. Bunalım Bismarck'ın yeni imparatorluğunun, kaslı ve süslü görünümüne rağmen iç kırılganlığını açığa çıkardı. İnsan, 1873 öncesinin görece rahat yıllarının iyimserliği ile sonrasında hüküm süren kasvet arasındaki keskin zıtlığa şaşar kalır; Almanlarla Yahudiler arasında bir uçurum oluştu. Bismarck imparatorluğu döneminde yaşamış tarihçi Volker Ulrich'e göre, 1873'te aniden patlak veren Yahudi düşmanlığı, finansal krizin "vahim ve çok dayanıklı" sonucu, "menfur plasentası" idi. Yahudi düşmanlığı, yeni imparatorluğa, 1918'deki son gününe kadar, "siyasi kültürünün ana unsuru" olarak eşlik edecekti.[72]

Bu düşmanlığın kökeninde Yahudilerin "yoldan çıkmışlığı" ve laik anlamda yeniden yorumlanan "güçleri" vardı. Yahudiler sadece krizden değil, kapitalizmden de sorumlu tutuldu: Yahudilik, "ekstrem kapitalizm" idi. Almanya'daki "kapitalist girişimciler" arasında Yahudilerin oranının yüzde 90'dan az olmadığı iddia edildi. Kapitalizm onların desteğiyle, iyi Hıristiyanların yaşamları boyunca zorlukla bir araya getirdikleri birikimlerini tüketen materyalist bir toplum oluşturuyordu. Strousberg ve Bleichröder halkın bilincinde, Yahudi para gücünün ete kemiğe bürünmüş baş kötü kişileriydi. Garip bir ters dönüşle Lasker de suçlandı: Tek bir yoz vurguncuyu (Strousberg) teşhir ederek çoğu Yahudi olan diğer bütün dolandırıcı ve hırsızları saklamakla suçlandı. Tepkiler, liberalizmin, serbest piyasa ve demokrasinin sözcüleri olan Bamberger ve Oppenheim'a uzandı. Yüksek tirajlı aile dergisi *Gartenlaube* ile Bismarck'ın ağızlığı olan muhafazakar *Kreuzzeitung* gazetesi bir dizi kötü amaçlı antisemit tenkit yazıları ile bu yolda öncülük ettiler. Bu yazılar kısa süre sonra kitap halinde basıldı ve best-seller oldu. Tüm Almanya'daki gazeteler aynı yolu takip ettiler: "Yahudiler tek bir zincir oluştururlar, hükümetteki vaftiz edilmiş bakandan Polonyalı *schnorrer*'e (dilenci - ç. n.) kadar ... fiziksel ve psikolojik olarak yozlaşmış bir ırk ... tüm evrene sahtekarlık ve tefecilikle hükmederler."[73] Bu saldırılar hevesli kulaklara ulaştı. Yaygınlaşan işsizlik gerisini

halletti. August Babel, antisemitizmin, delilerin sosyalizmi olduğunu iddia etti.

Yeni antisemitizme Bismarck tarafından dolaylı olarak destek verildi. Yahudilere karşı suçlamalar artarken o buz gibi sessiz kaldı. Bismarck'ın kendine göre nedenleri vardı. Yahudi düşmanı veya ırkçı değildi. ("Alman aygırları ile Yahudi kısraklarının tahminen zengin olanlarıyla eşleştirilmesi gerektiğine inandı.) O, alaycı ve insanlardan kaçan bir kişilikti. Anlaşılmaz kurnazlıkların adamıydı. Sessiz kalmak siyasi açıdan işine geldi. Açıkça bunu, halkın sevgisinin azalışını başka yöne çevirmek ve – bir zamanlar en büyük destekçisi iken şimdi otoriterciliği ve korumacı ekonomi politikası nedeni ile arasının bozuk olduğu – liberal bloku zayıflatmak için bir vasıta olarak gördü. Bu blokun önde gelen iki kişisi – ve Bismarck'ın nefret ettiği – Bamberger ve Lasker nihayetinde Yahudiydi; liberal seçmenlerin çoğu da öyleydi. Özel sohbetlerinde, din değiştirmiş bir Yahudi olan kendi tarım bakanı Rudolph von Friedenthal'den "altına yapan Semit" diye söz etti.[74] Bamberger'in Bismarck ile arası bozulmuştu fakat bu sadece bu tür ithamlar ve Bismarck'ın ekonomi politikası yüzünden değildi. Bamberger, Bismarck'ın, savaş sonrasında oluşturduğu kaba milliyetçiliğe de aynı oranda kızdı. Lasker'le birlikte kendilerini, Yahudilere karşı oluşan ters havanın geçici bir heves olduğuna inandırmış olmalarına karşın Bamberger kısa süre sonra, "milliyetçilik modasının" kolaylıkla yozlaştığını kabul etmek zorunda kaldı. "Sınır ötesindeki diğer insanlardan nefret etmek ile *Heimat* (anavatan - ç. n.) içindeki diğer insanlardan nefret etmek arasındaki mesafe sadece küçük bir adımdır."[75]*

. . .

Sarayın müdavimi ve pek çok madalya sahibi Berthold Auerbach 1860'tan beri Berlin'de yaşıyordu. Kitapları hâlâ çok okunu-

* Volker Ulrich'e göre, "aforoz yıldırımının önce Katolikleri, sonra Sosyal Demokratları ve giderek artan bir şekilde azınlıkları ve Yahudi kökenden veya inancından vatandaşları çarpması ve bunlardan, Alman *Volksnation* (halkmillet) mensubu sayılmanın esirgenmesi Bismarck zamanında oldu" (*Die Nervöse Grossmacht (Sinirli Süper Güç)* sayfa 90).

yordu. Auerbach sokakta yürürken ünlü ve sevilen bir yazar olarak tanınmaktan memnundu. Buna karşın iyimserliği yok olmuştu. 1876'da kuzenine, "yeni uyanmış *Germen gazabı* nedeniyle şaşkınlık içindeyim" diye yazdı. "Kaynağını bilmek isterdim. Acaba bu, Almanların şimdi sahip olduğu bir özgüven duygusu, kendi değerini bilme hissi olabilir miydi?"[76]

Başkaları hiç de şaşırmış değildi. Nietzsche Hıristiyan antisemitizmini hor gördü. *La Société de Berlin*'in (1884) yazarı Paul Vasili, Berlin'le Paris'i karşılaştırırken, Fransa'da çoktan beri yok olan önyargıların Berlin'de gelişip serpildiğini iddia ettiğinde belki de fazla kendini beğenmişti: "Dünyada başka hiçbir şehir yoktur ki İsrael'in Çocukları toplum tarafından bundan daha çok reddedilsin veya toplum kendilerinden bundan daha fazla yararlansın."[77] Fakat tabi ki Vasili, Almanya'da artan hoşgörüsüzlük hakkındaki değerlendirmesinde haklıydı. Almanya'daki hoşgörüsüzlük, aniden bastıran yoğunluğu ile Batı Avrupa'daki her yerdekinden daha büyükmüş gibiydi. 1886'da Berlin'deki Yahudi nüfusu elli binden fazlaydı ve bu, şehir nüfusunun yüzde beşiydi. İddiaya göre tüm lise öğrencilerinin beşte biri Yahudi'ydi. Ticaret, endüstri ve demokrasinin oluşturduğu modern dünya pek çok yerleşik ayrıcalığı tehdit etti. Modernlik karşısında hissedilen tehlikeler yeni başlayan korkular üretti. Geçmişte Yahudiler sevilmemiş, zaman zaman hor görülmüştü; şimdi, ilk defa olarak kendilerinden korkuluyordu da.

Yeni terimler kullanılır oldu (Almanca, manalı bileşik sözcükler türetmek için çok uygun bir dildir): *Judenjahrhundert* (Yahudi yüzyılı), *Judendreistigkeit* (Yahudi küstahlığı), *Judenparasitenökonomie* (Yahudi parazit ekonomisi) ve *Judenweltherrschaft* (Yahudi dünya üstünlüğü). *Demokratie* sözcüğünün, Fransızca Yahudice "alien" sözcüğünün Almanca'ya çevirisi olduğu iddia edildi. Demokrasi fikri sözüm ona sadece *Judenpresseungeziefer* (Yahudi basın için yazan haşereler) tarafından savunuluyordu.

Freud'un 'önemsiz farklılık narsisizmi' görüşüne benzer bir

seyir içinde, Yahudilerin diğer Almanlara benzerliği arttıkça, görünüşe göre Almanların da onlara kızgınlığı arttı. Gelişen Alman orta sınıfının bazı kesimleri ile aydın sınıfın bazı mensupları arasında antisemitizm, kültürel bir kod, stenoyla yazılmış komple bir dünya görüşü oldu. Öğrenci dernekleri bu görüş tarafından giderek artan bir şekilde istila edildi. Marksist filozof Georg Lukacs'ın ileride iddia edeceği gibi Alman burjuvazisi feodalizmi - proletarya onu muhafazakarların kollarına sürüklediğinde - henüz alt etmemişti. Antisemitizm, militarize olmuş Prusya monarşi için işe yarar bir destek halini alıyordu.

1879'da, Berlin'de önde gelen Protestan bir rahip ve imparatorluk sarayının resmi vaizi olan Adolf Stöcker, antisemit sürüye katıldı. Böylece antisemtizme yüceltilmiş sosyal ve ruhsal bir hava bağışlamış oldu. Binlerce kişinin katıldığı vaazlarında şunda ısrar etti: "İyileşmek istiyorsak, ulusal Alman kimliğimize bağlı kalmak istiyorsak, kanımızdaki zehirli Yahudi damladan kurtulmalıyız."[78] Stöcker'in değerlendirmesine göre Hıristiyanlar savunmadaydı. Samimiyetsiz bir ifadeyle Yahudilere, Hıristiyanlara karşı "biraz daha hoşgörülü olmaları" ve "lütfen, biraz daha fazla eşitlik" için de yalvardı.[79] İmparator, Stöcker'i onaylıyor değildi fakat davranışını, "Yahudilerin biraz daha alçakgönüllü olmaları için yararlı" gördüğü iddia edildi.[80] Ve Bismarck da Stöcker'in bir yandan da muhafazakar bir Hıristiyan işçi partisi kurma girişimi sürdürmesinden memnundu. Ekonomik durgunluk altıncı yılındaydı; Stöcker'in, işsizleri gelişen sosyalist hareketten uzağa çekmesi gerçekten de yararlıydı.

Allgemeine Zeitung Des Judentums'un editörleri en iyi taktiğin Stöcker'i görmezden gelmek olduğuna dair kanaatlerini sürdürdüler. Uzun vadede, eğitimli orta sınıf, işaretini dinci bir fanatikten almayacaktı. Bleichröder tarzının dışına çıkarak, iş ortakları Londra'daki Nathaniel Rothschild ile Viyana'daki Moritz von Goldschmidt'i, kışkırtmaların geçici bir olgu olduğuna inandırmaya çalıştı.

Goldschmidt yazdığı cevap mektubunda Bleihröder ile aynı kanıda olmadığını belirtti. Öte yandan Rothschild de hemen Disraeli'ye gidip, Yahudilerin maruz kaldığı zulmün nedenlerinden birinin Bleichröder'in kendisi olduğunu anlattı: "Alman hükümeti tarafından o kadar çok kullanıldı ki, kibirli oldu; çoğu zaman sadece bir 'deneme balonu' (yöneticilerin halkın tepkisini ölçmek için uçurdukları haber) olduğunu unutuyor. ... Madame von Bleichröder'in çok sevimsiz ve kendini beğenmiş olduğu da kulağıma geliyor."[61] Fritz Stern, Bleichröder'in biyografisinin yazarı olarak şöyle bir yorumda bulundu: "Bleichröder'in – ve Rothschild'lerin – perişan bir tablosu."[62] 1879'un Ekim ayında *Allgemeine Zeitung Des Judentums* hâlâ iyimserlik içinde, husumetin "doruk noktasını aşmış göründüğünü ve iniş sürecinde" olduğunu yazdı.[63]

İki hafta sonra bütün bu gönül rahatlığı hali kayboldu. Stöcker'in şiddetli düşmanlığı, güçlü ve seçkin akademik bir sesle meşrulaştı. Prusya'nın önde gelen tarihçisi Heinrich von Treitschke, saygın *Preussische Jahrbücher*'de yayınlanan bir makalesinde, Gaetz'in ifadesiyle, bira mahzenlerinin bilgeliğini büyük bir üniversitenin kürsüsüne taşıdı. Treitschke'nin emsalsiz itibarı, Stöcker'in davasına ciddiyet ve saygınlık kazandırdı. Treitschke, Yahudilerin Alman yaşamındaki "baskınlığını" ve Germen ve Hıristiyan ideallerinin Yahudilerin en "agresif" olanları tarafından yozlaştırılmasını eleştirdi. Tehdidin ölümcül derecede ciddi olduğu uyarısını yaptı fakat Almanların bu baş belası karşısında gözlerinin nihayet açıldığını ilan etti. "Milli yaşantımızdaki derin dinlenme aralarını" harekete geçiren "şaşırtıcı ve güçlü heyecanı" memnunlukla karşıladı. "...Ulus sanki kendini bilme duygusunu tedavi eder gibi. Merhametsizce kendini yargılıyor." Milli kibri ve dinsel hoşgörüsüzlüğü reddeden üst kültür düzeyine ait insanlar arasında dahi "çağrı her yerde aynıdır: Yahudiler bizim talihsizliğimizdir!"

Yıllar yılıdır, tükenmek bilmez Polonya beşiği, sınırlarımızdan içeri akıp gelen hırslı genç adam sürüleri üretti. Bunlar, pantolon

> satarak seyyar satıcılık yaparken, çocuklarının da bir gün Alman borsası ve Alman basınında egemen olması beklentisi içindeydiler. ... Binlerce Alman köyünde, komşularını felakete sürükleyen ve onları satın alan Yahudi bir tefeci vardır. ... Fakat hepsinin en tehlikelisi Yahudilerin günlük basındaki haksız egemenliğidir.[84]

Treischke'nin makalesi Yahudi toplumunu şoka soktu. Sonraki on iki ay içinde din değiştirenlerin sayısı, geçmiş beş yılın ortalamasının iki katına çıktı.[85] Bu yazıyı büyük bir tartışma ortamı izledi. Treischke'yi eleştirenler, tek bir önemli kişi dışında Yahudilerdi. Bunların arasında hahamlar, politikacılar – Bamberger, Lasker, Oppenheim – ve ortaçağ Hıristiyanlığı hakkındaki onur kırıcı yorumları yüzünden Treischke'nin kişisel olarak tepki verdiği tarihçi Graetz vardı. (Bu konuda Bamberger, Treischke'nin tarafını tuttu ve Graetz'i, "sinagogun Stöcker'i" olarak adlandırdı.) Diğer eleştirenler arasında, din değiştirmiş ve Berlin'de Hıristiyan bir rahip olarak hizmet veren Paul Cassel ve Treischke'nin temel görüşü olan dinle devletin birliğinin gerekliliği görüşüne katılan fakat Yahudilik ile Hıristiyanlığın kısa bir süre zarfında ortak bir "mantık dini" çatısı altında birleşeceğini savunan Hermann Cohen vardı.* Cohen, Treischke'den sabırlı olmasını isteyecek kadar ileri gitti: Yahudilerin Alman kültürünün etkisi altına girme süreci hızla ilerliyordu. Yahudilerin, Almanlar kadar sarışın ve mavi gözlü olacaklarını dahi öngördü: "Görünüşlerini şimdi sadece yüzeysel olarak taklit ettiğimiz Almanlar gibi" görünmekten daha ateşli istedikleri bir şey yoktu.[86]

Görüşlerini alenen dile getiren tek önemli Hıristiyan, Treischke'nin Berlin Üniversitesi'den tarihçi meslektaşı Theodor Mommsen'di. Mommsen yeni antisemitizmi "kitle çılgınlığı" olarak niteledi ve "gerçek peygamberi Herr von Treischke"yi keskin bir şekilde eleştirdi.[87] İlahi tak-

---

* Cohen'in din hakkındaki görüşü platonikti. Bir insanın bir düşünceyi sevmesinin nasıl mümkün olduğu sorulduğunda şöyle yanıtladı: "İnsan her zaman bir düşünceyi ve sadece bir düşünceyi sever. Bedensel aşkta bile insanın sevdiği, bir insan 'fikridir'".

dir. Alman madeninin, "küçük bir ölçek" İsrael alaşımı ile kayda değer bir şekilde geliştiğini, St öcker ve Treischke'den daha iyi anladı. Mommsen yine de desteğini sınırlı tuttu: "Hiçbir Musa onları Vaat Edilmiş Topraklar'a geri götürmeyecek; pantolon satabilirler veya kitap yazabilirler fakat ... özelliklerinden kurtulmak zorundalar."[10] Mommsen bu özelliğin ne olduğunu belirtmedi. Bu tür tartışmalar günlük gazetelerin ve entelektüel dergilerin sayfalarını aylarca işgal etti. Treischke kendisine yöneltilen eleştirilere, artan bir sabırsızlıkla tepki verirken diğerleri de görüşlerini ifade etmek uğraşı içinde karşılık verdiler.

Auerbach tartışmaları artan bir umutsuzlukla izledi. Mektuplarında üzüntüsünün kanıtları boldur. Treischke, Auerbach'ın en yakın dostlarından biriydi. Auerbach onunla bir daha hiç konuşmamaya karar verdi. 19 Mart 1880'de, "insanı umutsuzluğa sürüklemek yeterlidir" diye yazdı. "Kibir ve nefret, en açık görüşlülerin içinde bile, dışarı fırlamak için bir fırsat kollayarak, pusuya yatmış durumda. Yahudilerin değerlerini kanıtlamaları gerektiğini söylerken tam olarak ne demek istiyorlar? Bu bir tür engizisyon değil midir?"

Berlin Üniversitesi'nden yetmiş beş profesörün, bu pis ırkçılık dalgasını protesto eden ve tüm Hıristiyanları, "Lessing'in mirasını" savunmaya çağıran bir dilekçeyi nihayet imzalamaları için tam bir yıl geçmesi gerekti. Dilekçeyi imzalayanlar arasında üniversitenin rektörü ve Treischke'nin çok seçkin meslektaşları vardı. Dilekçe Auerbach'ın ruh halini bir süre için düzeltti: "İnsan yine nefes alabiliyor!" Ne var ki sadece bir hafta sonra yüzlerce öğrenci Treischke'yi bir kahraman gibi karşıladı. Auerbach ertesi günün akşamını, bir 1848 emektarı ve şimdi de Reichstag'ın liberal bir vekili olan eski arkadaşı Fritz Kapp ile geçirdi. "Tanıdığım binlercesi içinde birkaç tanesinden biridir ki, bir anlaşmazlık çıkması halinde, 'işte bir Yahudi' demeyecektir." Kapp, Auerbach'ı ikna etmeye çalıştı: Birkaç ay içinde hepsi bitmiş olacak. Auerbach şöyle yanıtladı: "İnanmıyorum.

Ateş bir kere alev aldı ve yanmaya devam edecek. O noktadayız ki önyargılardan arındığını beyan eden her kişiye minnettar olunması gerekir."

İmparatoriçe Augusta Victoria ve Baden Büyük Dükü ve Düşesi, Auerbach'ı çaya davet ettiler. Çar II. Alexander'in kısa bir süre önce bir anarşistin bombası ile katledilmesinden yakındılar. Auerbach şöyle dedi: "Yahudilere karşı sürdürülen kampanyanın orkestrasyonu da bomba atmanın başka bir türüdür." İmparatoriçe, Auerbach'ı, bu havanın sürmeyeceğine temin etti. Kraliyet mensuplarına nadiren karşı çıkan Auerbach bu kez onların görüşlerine katılmadı.

Auerbach, "Almanlara ait olmadığının ve bir anavatanının bulunmadığının söylenmesi önemsiz bir konu değildir" dedi. Düşes, "inan bana, bu çirkin şeyler sadece burada, Berlin'de oluyor" diye yanıtladı. Geldiği Karlsruhe'de bunlar çok azdı, belki de hiç yoktu. İmparatoriçe, bunların Berlin'de dahi geçici şeyler olduğunu söyledi. Auerbach kuzenine, "bu görüşlere itiraz etmem gerekti" diye anlattı.[89] Hükümetin de, Yahudileri ordudan ve yönetimin kilit görevlerinden çıkararak bu tahriklere yenik düştüğünü söyledi. Almanların yaptığı, Danimarkalılar ve Fransızlar gibi modern bir ulus olmayı reddetmekti. Onların istediği, kabile putları tarafından bir arada tutulan bir kabile olarak kalmaktı.

Auerbach Berlin'de bir akşam lokantadan çıkarken birisi arkasından *"Hep! Hep!"* diye bağırdı. Auerbach olanları arkadaşı Eduard Lassker'e anlatırken bir yandan da ağladı. Lasker kendisini teselli etti: "Hasta bir insanı, kolerası var diye azarlayabilir misin? Antisemitizm bu insanları kederlendiren salgın bir hastalıktır!"[90]

Kısa bir süre sonra Lasker ve Bamberger Ulusal Liberal Parti'den ayrıldılar ve bu partiden daha solcu yeni bir parti olan Gelişimciler'e katıldılar. Bamberger kısa süre sonra "Gelişimci meslektaşlarının dörtte üçünün" ılımlılığından, ayaktakımı

kışkırtıcılarından nefret ettiğinden daha fazla nefret etti ve bu partiden de ayrıldı.[91] Sürgünden dönüşünün üzerinden yirmi yıl geçmişken tekrar göç etmeyi düşündü. Yahudilere yapılan saldırıların, Prusya Junker'lerinin liberalizme karşı kampanyalarının bir parçası olduğundan şüphesi olmadığını ve bunun "iğrenç" olduğunu yazdı. 1879'da, *Wählet keine Juden!* – Yahudileri seçmeyin – sloganı, ilk kez, Prusya devlet parlamentosu için yapılan seçim kampanyasında önemli boyutta yer aldı. Sonraki altı yıl içinde Almanya'daki yerel parlamentolara seçilen Yahudi kökenli vekillerin sayısı altmış altıdan, on üçü önceden vaftiz edilmiş olanlar olmak üzere otuz sekize düşecekti.

Alman yazarlar arasında belki de Heine'den sonraki en gelişmiş ve özellikle Yahudiler tarafından çok sevilen bir yazar olan Theodor Fontane, Stöcker'i alenen eleştirdi. Kişisel görüşmelerinde ise antisemitizmi aşırı arzulu bir şekilde savundu. Arkadaşı Mathilde von Rohr'a, Yahudilerin suçluluğuna tümüyle "kani" olduğunu yazdı. Asıl kusurları "sınırsız küstahlıklarıydı". Fontane Yahudilerin sadece "ciddi bir yenilgiye" maruz kalacaklarını öngörmekle kalmadı, "onlara bu yenilgiyi kalpten diledi"[92]

Auerbach'ın üzüntüsü giderek arttı. Bir kayda göre, bir gecede neredeyse gözle görülür bir şekilde yaşlandı, "hasta, yorgun, kalbi kırık yaşlı bir adam oldu; teni sararmış ve kuru, gözleri ışıltısız".[93] 22 Kasım 1880'de bütün bir öğleden sonrayı ve akşamı, öfkeli ve iğrenmiş bir halde Prusya parlamentosunun ziyaretçi holünde geçirdi. Bu sırada içeride antisemit ıslıklar arasında, Yahudileri vatandaşlık ve oy kullanma haklarından mahrum edecek bir önerge görüşülüyordu.

Auerbach evine şiddetli bir depresyon hali içinde döndü. Ertesi gün, iki nesil sonra tüm Alman Yahudilerinin trajedisi olacak umutsuzluğu özetledi.[94] Şöyle yazdı: "Ben boş yere yaşadım ve çalıştım."[95]

7

Gelişim Yılları

Sonra, antisemitizm dalgası zayıfladı; ortalık sakinleşti. "Kaygı yılları" olarak adlandırılan 1870'lerin sonları geride kaldı. Ekonomik durgunluk sona erdi. Yaşam standartları bir kez daha yükseldi. Yeni refah döneminden zenginler kadar yoksullar da yararlandı. Adolf Stöcker, İmparator tarafından "siyasi bir rahip" olmakla suçlandı ve saray rahipliği görevinden azledildi.

Stöcker, kasıtlı olarak antisemit sloganlar yayarak siyasi güç toplayan ilk Alman politikacı olmuştu. Buna karşın Hıristiyan Sosyal Parti'nin ömrü kısa oldu. Parti, bir dizi yozlaşma ve sahtekârlık skandalı sonucu, Yahudilere atfettiği rezaletlerin aynısı ile lekelendi. Stöcker'in muhafazakarlarla ittifakı bozuldu. Başka antisemit hizipler de dağılma eğilimine girdi. 1884 Reichstag seçimlerinde, - sonradan Sosyal Demokrat Parti'nin eşbaşkanı olacak olan – Paul Singer adında Yahudi bir aday, ünlü bir antisemiti hezimete uğrattı. Kadın paltoları üreten ve aynı zamanda güçlü bir sosyal bilince

sahip olan Singer, işçi haklarını ve sosyal reformu harekete geçirmek için işini terk etmişti. Bu cesur bir davranıştı çünkü Bismarck'ın – ancak 1890'daki siyasi ölümünden sonra yürürlükten kaldırılan – anti sosyalist 1878 kanunu, bu tür faaliyetleri kanun dışı addediyor ve bunlara karışanlara, ev arama, tutuklama ve sınır dışı etme gibi yaptırımlar uyguluyordu. Bu kanun Singer'i, kurulma aşamasındaki partiye katılmaya ve cömert katkılar yapmaya teşvik etti. Berlin'deki en tanınmış solcu siyasetçi olduğu söylenen Singer, Reichstag'taki sandalyesini yirmi yedi yıl koruyacaktı. 1911'de öldüğünde bir milyondan fazla Berlinli işçi cenaze törenine katılacaktı.

1914-18'in Büyük Savaşı'ndan önceki yirmi beş yıl, genellikle, sonrasında gelecek olan felaketler tarafından perdelenir. Tarihçi Gordon A. Graig'in belirttiği gibi, günümüzde bu seneler, "sadece, sonradan ortaya çıkacak felaketin ipuçlarını sundukları" için araştırılır. Bu ise "talihsiz bir çarpıtmaya" yol açar, "çünkü 1888 – 1914 arasındaki dönem ... kurumsal istikrar, teknolojik ilerleme ve ekonomik refah dönemi olarak tanımlandı."[1] Yeni gelişmeler eski korkuları yalanladı. Almanya, Avrupa'nın ekonomik ve askeri açıdan en güçlü ülkesiydi; fakat savaş, sadece aşırı maliyeti nedeniyle bile, giderek ihtimal dışı sayıldı. Burjuva yaşamı, sağlam bir şekilde hukuk kuralları temeline oturmuştu. Stefan Zweig, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra yazacağı *Dünün Dünyasında* adlı yapıtında, Viyana'lı varlıklı Yahudi bir ailenin oğlu olarak büyüdüğü yarım yüzyıl önceki "Güvenlikli Altın Çağ"dan söz edecekti. Her şey "süreklilik üzerine oturtulmuş gibiydi ve devletin kendisi bu istikrarın baş garantörüydü." Kendine ev inşa eden her kişi bunu çocukları, torunları ve torunlarının çocukları için güvenli bir ikametgah olarak görüyordu. Walter Benjamin, yüzyıl sonu Berlin'indeki çocukluk dönemi günlüğünde, ailesinin yaşadığı göl kıyısındaki zengin Grünwald banliyösünde benzer burjuva sağlamlığı duyguları taşıdığını anımsadı. Modanın küçük kaprislerine uysal bir şekilde baş eğse de, "kendinden ve sürekliliğinden tümüyle emin olan" bir

türün arasında büyüdüğünü söyledi. Benjamin, büyükannesinin on iki veya on dört odalı, pencereli bölümleri olan, duvarları kitaplar, kaliteli tablolar ve değerli objelerle süslenmiş evinde, "bu odalardan doğan neredeyse ezeli burjuva güvenirliğine" dikkat çekti.[2]

Kaygı yılları, Alman kültürüne ve onun sosyal ve siyasi dallanıp budaklanmasına duyulan Yahudi inancını kırmamıştı; olsa olsa daha da güçlendirmişti. Alman kültüründen etkilenme süreci devam etti. *Bildung*'un Yahudiler arasında kök salmasından üç veya dört nesil sonra, bu, artık "yeni bir kazanım" değil, "diğer Almanlarla paylaşılan değerli bir mirastı."[3] Bir ayırımcılık kalmışsa, bunun da marjinal ve her halükârda anayasaya aykırı olduğu, bu nedenle de kısa sürecek, tedavi edilebilir bir hastalık olduğu düşünüldü.

Sınıf ayrıcalıkları hâlâ dehşetliydi ve bunlara yaygın olarak uyuluyordu. Aslında bunlar Alman Yahudilerine, burjuvazinin geri kalanıyla birlikte yardım ve koruma sağladı. Richard Lichtheim şunları anımsadı: "İyi giyimli bir burjuva, Yahudi veya Alman, bir 'Herr' idi ve saygılı bir şekilde davranılmayı hak ederdi."[4] Lichtheim, radikal demokrat Johann Jacoby'nin soyundan gelen ve beş nesilden bu yana asimile olan bir Yahudi doktorlar ailesindendi. 1914'ten önce, hiçbir zaman antisemit bir davranışa maruz kalmadığını iddia etti. Ona göre sosyal dışlanma, olsa olsa, kısmen kendi kendilerine yüklendikleri bir olguydu. Walter Benjamin, "kiralanmış bir getto", "yaldızlı bir kafes" olan ve ailesinin dünyadan uzak ve ayrıcalıklı cennetinden başka bir dünya tanımadığını hatırladı. Orta sınıf Yahudilerin çoğunluğu, başka Yahudilerle birlikte olduklarında daha huzurluydular.

Tabi ki onların da yerlerini bilmeleri gerekirdi. Zweig'ın babası gibi sınıf bilinci olan ve saygılı muhafazakarlar Viyana'nın en şık oteli Sacher'de yemek yemekten kaçınırlardı. Zweig'ın babası bunu "parasal nedenlerle değil de – diğer otellerle olan fiyat farkı önemsizdi – doğal bir saygı duygusu gereği yapardı; Prens Schwarzenberg veya Lobkowitz isimli prenslerin yanındaki bir masada oturmak kendisi için ıstırap verici ve uygunsuz olurdu."[5] Orduda da

önyargının, dinden çok sosyal sınıfla ilgisi vardı. Düzenli subaylar topluluğu, toprak sahibi aristokrasinin feodal bir mülküydü. Prusya'da 1913'te orduda bulunan aristokrat olmayan subay sayısı 1870'tekinden azdı. Yahudilere, Prusya yedek askerleri arasında dahi görev verilmedi; bununla birlikte Bavyera ve Avusturya yedekleri arasındakilere görev verildi. (Bavyera ordusu, Kaiser'in komutası altında olmakla birlikte, birleşmeden sonra da varlığını sürdürdü.) Önyargılı davranışların tutarsız bir şekilde uygulanması, kısa sürede bu tür davranışların üstesinden gelineceği umutlarını ateşledi.

Viyana, birleşmiş Almanya'nın bir parçası olmamasına rağmen, Alman dilindeki tiyatro, edebiyat ve müziğin en önemli merkeziydi. Zweig'a göre, dünyanın tanıdığı ve takdir ettiği Viyana sanat ve kültürünün neredeyse tamamı Yahudiler tarafından geliştirildi, beslendi veya yaratıldı. Zweig, antisemit kışkırtıcı Karl Lüger'in 1895'te Viyana belediye başkanı seçilmesinden sonra bile Yahudilerin bu şehirde iyi bir şekilde yaşamayı sürdürdüklerini iddia etti. Lüger'in antisemitliği, temiz kalpli ve esnek türdendi – neredeyse "gemütlich", yani rahat diye de tanımlanabilirdi. Lüger'e, arkadaşlarından çoğunun Yahudi oluşunun açıklaması sorulduğunda, şu ünlü yanıtını verdi: "Kimin Yahudi olduğuna ben karar veririm." Viyanalı Yahudiler – en azından Zweig'ın arkadaşları ve tanıdıkları – hiçbir zaman kişisel olumsuz bir davranışa maruz kalmadılar. Zweig, onların her tür "hapis olmuşluktan ve önyargıdan azade" olduklarında ısrar etti. Zweig, "ne okulda, ne üniversitede ne de edebiyat dünyasında en ufak bir baskı veya onur kırıcı durumla" karşılaştı. Kıta'nın hiçbir yerinde "Avrupalı" olmak daha kolay değildi.[6]

Oyun yazarı Arthur Schnitzler daha ihtiyatlıydı. Antisemitizmin varlığını, "çeşitli kalplerde yaygın olarak bulunan bir duygu" olarak doğruladı fakat bunun "siyasi veya sosyal olarak önemli bir rol oynamadığı" konusunda ısrar etti.[7] Schnitzler, Viyana'nın başlıca oyun yazarı oldu. Ünlü yapıtlarından biri olan *Açıklığa Giden Yol*, Yahudiliklerinden dolayı acı çeken veya Yahudi oldukları için işkence gören o kadar çok karakterle doluydu ki, bu eser daha

sonraları bir ilk-Siyonist roman olarak değerlendirilecekti. Schnitzler, *Viyana'daki Gençliğim* (1912) adlı yapıtında, "toplum yaşamında bir Yahudi'nin, Yahudi olduğu gerçeğini inkâr edemeyeceğini savundu. İki seçenekleri vardı: Ya duyarsız, yılışık ve cüretkâr olarak görülmek, ya da aşırı duyarlı, çekingen ve zulüm duygularından muzdarip olarak."[8]

Schnitzler'in kötümser yaklaşımı, yaşlı Franz Joseph I'in yönetiminde, düşman uluslardan oluşan ve dağılan bir imparatorluk halindeki fin-de-siècle (Yüzyıl sonu - ç. n.) Avustırya'sını bir çok açıdan daha iyi yansıttı. Stefan Zweig köy yaşamını idealleştiren bir şiiri anımsarken, Robert Musil, *Nitelikleri Olmayan Adam* adlı romanında Avusturya'yı, alaycı bir şekilde "Kakanya" olarak adlandırdı. Hicivci ve oyun yazarı Karl Kraus, Viyana'nın bir "Versuchsstation des Weltuntergangs", yani kıyamet gününün laboratuarı olduğunu söyledi.

Almanya'da böyle iğrenç bir alacakaranlık atmosferi yoktu. Almanya genellikle daha ümit verici, daha düzenli ve daha kanunlara itaatkâr bir toplumdu. Hâlâ sadece yarı liberal ve yarı feodal otoriter bir toplum olmasına rağmen, kültürel ve bilimsel açıdan dikkate değer derecede sağlam ve olağanüstü yaratıcı bir ortam sunuyordu. Alman Yahudileri, Schnitzler'in aksine, "Yahudi sorununun" sadece marjinal kanıtlarını gördüler. Önde gelen kaliteli gazeteler – *Berliner Tageblatt, Vossische Zeitung ve Frankfurter Zeitung* – bundan nadiren söz ettiler. *Frankfurter Zeitung*'un edebiyat editörü Fedor Mamroth vasiyetnamesinde, küllerinin, kendisinin Alman bağlılığının ve kimliğinin nişanesi olarak Ren nehrine saçılmasını şart koştu.

Almanya Yahudilerinin durumu mükemmel değilse de tahammül edilir türdendi – en azından hali vakti yerinde olanlar için – ve aydın sınıfının gözünde bile oldukça ümit vericiydi. Karma evlilikler yaygınlaştı. 1901'de yüzde 8.4 iken 1915'te yüzde 29.86'ya ulaştı.[9] Münihli Siyonist bir doktor olan Felix Theilhaber 1911'de histerik bir şekilde, karma evlilikler ve – modern kadının kendini beğenmişliğinin bir sonucu olan – düşük doğum oranı nedeniyle

Alman Yahudiliğinin 1950'ye kadar tümüyle yok olacağı hakkında uyarıda bulundu. Theilhaber'e göre geçmişte Yahudiler arasında evlilik, "aileyi ve milleti koruması için" tasarlanmış "milli-dini" bir kurum olmuştu; şimdi ise giderek artan bir şekilde, Yahudi olmayanlar arasında olduğu gibi, "sadece erotik çekim üzerine" kuruluyordu.[10] Theilhaber, Yahudiler arasında "ırksal bilincin" son dönemdeki azalışını kınadı. Felsefi düşüncelerden vazgeçilebileceğini beyan etti. "Kan" daha kalıcıydı.

Theilhaber bir Alman Yahudi cemaatinden diğerine yolculuk ederek karma evliliklerin sonucu "ırksal karışım" karşıtı konuşmalar yaptı. Kafka, Theilhaber'in, ırksal karışımın neden olduğu biyolojik hasarlar hakkındaki konuşmalarından birine katıldı. Bu konuşmada, karma evliliklerden oluşan çocukların muhtemelen itibarsız veya ahlaksız olacaklarını ve en kötü antisemitlerin çoğunlukla bunların arasından çıktığını dile getirildi. Ne kadar mantıksız olsalar da Theilhaber'in sözleri tarihsel bağlamda okunmalıdır. Sosyobiyolojinin sözcük haznesi ve "ırk", o dönemde uygar hitabetin önemli bir parçasıydı. Daha dikkat çekici olan, Theilhaber'in tiradlarına olan tepki yoksunluğuydu. Karma evlilikler gelişmeye devam etti. Berlin'den daha az "multikültürel" bir şehir olan Breslau'da karma evlilikler 1890'da yüzde 11 iken, Birinci Dünya Savaşı döneminde yüzde 52'ye çıktı. Bu oran, entegrasyonun, taşrada genelde düşünülenden daha ileri olduğuna bir işaretti.

Dinler arası aşk maceraları çoğu kez hâlâ atalardan kalma korkularla yüklüydü. Kafka'nın Milena Jesenka'ya delicesine aşık olması kabuslar görmesine neden oldu. Kendini şöyle avuttu: Milena kendisinden tam olarak on üç yaş küçük olduğuna göre kader onu bir Bar Mitzva armağanı olarak vermiş olmalıydı. Sorunlar tabi ki Yahudi olmayanlara da Yahudilere de benzer şekilde tesir etti. Theilhaber, çoğu zaman kolaylıkla etki altında kaldıklarından yakındı. Sosyal Demokrat avukat Philipp Löwenfeld, Yahudi olmayan kız arkadaşıyla nişanlanmasından kısa bir süre sonra kızın ebeveynleri tarafından soğuk bir şekilde karşılandı. Kızın babası onu ayakta bekletti ve kısaca sordu:

"Sizin için ne yapabilirim?"

"Buraya size, kızınızla, evlenmeye niyetli olduğumuzu bildirmeye geldim."

"Söz konusu olamaz."

"Bu durumda gitmekte özgürüm. Sadece gelenekler ve usuller icabı geldim. ... Bildiğiniz gibi ikimiz de reşit olduğumuzdan rızanıza gereksinimimiz yoktur."

Bunun üzerine buzlar kırıldı. Baba, samimi "Du" (sen) hitabına geçerek tatlılıkla "lütfen otur" dedi.[11]

Para ve cinsellik, karşılıklı önyargının – ve çekimin – genellikle çevresinde döndüğü temeldi. Erotizm ve çekicilik efsaneleri iki tarafta da iş başındaydı. İbranice ve Yiddiş dilindeki eserler, çoğunlukla, daha hayati ve daha tutkulu olan Yahudilik dışı dünyada, sofu Yahudi erkek ve kadınlarını sözüm ona bekleyen erotik mutluluğu anımsatırdı. Tarihçi ve siyasal bilimci Hans Kohn, Martin Buber'in Paula Winkler ile evlenmesi ile ilgili şöyle yazdı:

> Aydınlanma çağından beri en iyi genç Yahudi erkeklerinden çoğu Yahudi olmayan kadınlarla evlendiler; onların güzelliklerini, özgür ve kendinden emin ruh hallerini, insani bir idealin cisimlenmesi olarak gördüler. ... Heine'den beri bu "Helenik" özellikler Yahudiler için yaşamın, pek ulaşamadıkları daha aydınlık ve daha parlak yüzüydü. Bu yüzün özelliği güven ve denge, öz güvensizlikten vareste olmak ve bu nedenle dış zarafete ve doğal saygınlığa sahip olmaktır ki, genç Yahudiler bunu farklı soydan kadınlarda somutlaşmış buldular.[12]

Buna karşın Yahudilik dışı dünya da Yahudileri cinsel açıdan hiperaktif olarak gördü. Yahudi olmayanlar arasında, romancı ve oyun yazarı Karl Gutzkow'un 1835'teki "biz kötü aşıklarız" şeklindeki bir hükmünden yankılanan ve Yahudilerin daha iyi, ya da en azından daha düşünceli cinsel partnerler olduklarına dair bir efsane ortaya çıktı.

Yahudiler ile Hıristiyanlar arasındaki ritüelik farklılıklar azalmaya devam etti. Sayısız başka Yahudi evinde olduğu gibi haham Wilhelm

Klemperer'in küçük oğlan çocukları da akşam yatağa yattıklarında şu duayı ettiler:

Güvenirim Tanrı'ya ve O'nun kucaklamasına
Merhametine ve teveccühüne.

Protestan çocukların akşam duası çok az farklıydı:

Güvenirim Tanrı'ya ve O'nun kucaklamasına
İsa'nın kanına ve O'nun teveccühüne.[13]

Bayram sezonunda Noel Baba ve Hanuka Baba çocuklara armağanlarını getirdi. Reformist Yahudiler Şabat'ı Pazar günleri kutladı. (1870'e değin Reformist, ya da Liberal Yahudilik neredeyse tüm şehir merkezlerinde baskın durumdaydı.) Bu değişiklik, bazılarının iddia ettiği gibi Reformist Yahudilerin geniş inançlarına kayıtsız olduklarını kanıtlamaktan uzaktı ve dinlenme günlerini paylaşmak suretiyle toplumla birleşirlerken bile inançlarını yitirmemenin süregelen çabasının bir göstergesiydi. Teolog Hermann Cohen, Yahudilerin Şabat'ın köleleri değil, efendisi olmaları gerektiğini açıkladı.

Büyük bir mağazanın sahibi olan zengin iş adamı Georg Tietz başka bir entegrasyon tezahürü anımsadı. Yüzyıl sonu Münih'inde öğrenci iken her Cumartesi sabahı bir "Yahudi öğrenciler koluna" katılır ve "okuldan yakındaki sinagoga dek yürürdük. ... Katolik çocukların çoğu bize orada katılırlardı; karşılığında da bizi, Pazar günleri Frauenkirche'de oynanan elim sende oyununa davet ederlerdi."[14] (Ne var ki Tietz'in Latince öğretmeni "iğrençti". Adı Himmler'di. Oğlu Heinrich ilerde Gestapo'nun başı olacaktı.)

Geleneksel (yani Ortodoks) Yahudilik'ten Reformist Yahudiliğe geçiş noktası bazılarınca büyük bir dram anı olarak kaydedildi. Bir dilbilimci ve Latin dilleri hocası olan Victor Klemperer, başından geçen olayı, yarım yüzyıl sonra bile hâlâ canlı bir şekilde anımsayacaktı. Klemperer'in babası Batı Rusya'da yarı kırsal bir yerleşim birimi olan Landsberg an der Warte'nin ortodoks hahamıydı.

Şehir kayıtlarında Dr. Klemperer, Landsberg'in iki "köy vaizinden" biri olarak yazılıydı. Diğeri de Protestan rahipti. 1890 yılı başlarında, Victor dokuz yaşındayken Dr. Klemperer Berlin'deki Reformist ibadethaneye "yardımcı vaiz" olmak için başvuruda bulundu. O sıralar artık dini beslenme kurallarına uyulmuyor, dualar Almanca okunuyor ve Şabat, Pazar günleri org müziği eşliğinde kutlanıyordu. Dr. Klemperer mülakat için Berlin'e çağrıldı. Victor babasından gelen, "Tanrı'ya şükür her şey yolunda gitti" yazılı telgrafın ellerine ulaştığı akşamüstünü hiç unutmadı.[15] Atanması onaylanmıştı. O akşamüstü annesi Victor'a, onları bekleyen yeni yaşamın tadına dramatik bir şekilde baktırdı. Onu alışverişe götürdü. Neredeyse karanlık olmak üzereydi. Annesi "öncelikle dikkatlice etrafına bakmayı" ihmal etmeden, Yahudi dinine uygun olmayan etler satan bir kasaba girdi. Heyecanlı fakat kontrol altında tuttuğu bir ses tonuyla "her çeşitten birkaç parça şarküteri" istedi. Sonra da aceleyle ve gururla dışarı çıktı. Eve vardıklarında hemen paketi açtı, bir dilim yedi ve bir dilim de Victor'a verdi. Tadı, alışageldikleri kendi sosislerinden pek de farklı değildi. Annesi ağzındaki lokmayı, yüzünde ışık saçan bir ifade ile çiğnedi. "Diğer insanların yediği işte bu. Artık biz de yiyebiliriz" dedi.[16]

Klemperer annesi hakkında, "o an içinde muhakkak ki görkemli bir şeyler hissetti" dedi. Domuz sosisi yeme eylemi "bir tür paylaşımdı."[17] Bu onu gerçekten Alman hissettirmişti. Klemperer yarım yüzyıl sonra Nazi Dresden'inde, her an sınır dışı edilmeyi beklerken, annesinin gönüllü reform eylemini gururla anımsayacaktı. Bu, Rusya'da Büyük Peter'in (Deli Petro) tüm erkeklere sakallarını kesmelerini emretmesi gibi yukardan empoze edilen bir reform değildi.

Sayısız hatıra, Yahudilerin geleneksel ritüellerden ve alışkanlıklardan giderek artan bir şekilde uzaklaşmalarına tanıklık eder. Başta eğitimliler ve zenginler olmak üzere ibadet eden Yahudilerin sayısı gittikçe azaldı. Çoğu *konfessionslos*, yani inançsızdı. Walter Benjamin'in arkadaşı Kurt Hiller anne ve babasının özgür düşünür

olduklarını iddia etti. Kendisini ne sünnet ettirmişler ne de cemaate kaydettirmişlerdi. Vaftiz ettirmeyi dahi düşünmemişlerdi. "Onlarınki, mantığa dayalı bir bakış açısına örnekti: Bırakalım çocuk büyüyünce kendi karar versin. Ben de tam olarak bunu yaparak inançsız kalmayı ve kaderimi agnostik görüşten olanlarla birleştirmeyi seçtim."[18] Yazar Emil Ludwig (doğumu Cohn), ebeveynlerinin ne Yahudiliği, ne de Hıristiyanlığı uyguladıklarını, daha ziyade *Bildung* inancını ifa ettiklerini anımsadı. Cohnlar için dinin "pratik" eşdeğeri ahlaki eğitimken, "mistik" eşdeğeri müziğe tapınmaydı.[19] Ludwig bir sinagogu ilk defa bir yetişkin olarak, İstanbul'da ziyaret etti.

Paskalya yumurtalarını seven Walter Benjamin, Yahudi dinsel törenlerine karşı sadece "güvensizlik" hissetti. Bunlar "utanma duygusundan başka bir şey vaat etmiyordu."[20] Romancı Max Brod, gençliğindeki dini eğitimi "rutin, sıkıcı, tümüyle harcanmış ve tükenmiş bir şey" olarak aklından çıkardı.[21] Franz Kafka, "sinagogda geçen saatlerin korkunç sıkıcılığından ve anlamsızlığından neredeyse boğuldu." Bunlar "ilerideki iş yaşantım için, cehennem tarafından sahnelenen provalardı", dedi.[22] Kafka, kendi Yahudiliği ile yaşamı boyunca tartıştı. *Yahudi* sözcüğü, öykü ve romanlarının hiç birinde geçmedi. Evde aldığı az miktardaki din eğitimini, "en azından dindarlık uğruna" tutunduğu "önemsiz bir kırıntı" olarak tanımladı. Fakat bu "hiçbir şeydi, bir şakaydı – şaka bile değildi." Babası sinagoga senede dört defa giderdi ve Kafka'ya göre, "bu işi ciddiye alanlardan çok, ilgisizlere daha yakındı."[23]

Kafka, nişanlısı Felice Bauer'e şöyle yazdı: "Anne ve babalar sadece, insanın kaçmayı ve kurtulmayı çok istediği o eski günlere sürüklemeyi arzu ettiler. Bunu tabi ki sevgilerinden yaptılar ve meseleyi bu kadar korkunç yapan da buydu."[24] Yeşiva'nın, "leş kokusu ve sıcaklığı" bir yana, yorgun ve can sıkıcı rutininin, din değiştirmenin doğal beşiği olduğu olgusu Kafka'nın dikkatini çekti. "Yakın geçmişte, ilerici yazar, politikacı, gazeteci ve bilim adamlarının tümü bu okullardan çıktılar." Başka bir yerde Kafka şunu sordu: "Yahudilerle ne ortak yanım var? Benim nerede ise kendimle bile ortak

bir yanım yok; ve nefes alıyor olmaktan memnun bir şekilde sessizce bir köşede mi durmalıyım?"[25]

Laiklik, tüm dinlerin mensupları arasında yükseliş eğilimindeydi. İbadet etme, Yahudiler arasında olduğu gibi Protestanlar arasında da azaldı. Filolog Fritz Mauthner, Yahudileri, daha belirgin olan laiklikleri yüzünden övdü. Tarihsel görevleri, bir kez daha dünyaya önderlik etmekti; bu defa modern "tanrısızlığın" öncüleri olarak.[26]

Dine karşı ilgisizlik, sosyal alanda ilerleme umudu ile birlikte yeni bir din değiştirme akımına yol açtı. Yahudi erkekler arasında vaftiz olma oranı, 1901'de yüzde 8,4 iken, 1918'de yüzde 21'e fırladı. Din değiştirenler çoğunlukla laikleşmiş ailelerdendi. Daha önceki din değiştirme akımlarında olduğu gibi, bu adımı atanlar önceden sözde Yahudi idiler, sonrasında da sözde Hıristiyan oldular. Bunların çoğu Protestanlığa geçti. Bir mizah dergisi olan *Simplicissimus*'ta yayınlanan bir karikatürde bir Yahudi'ye, Katolikliğe geçmek için neden ısrar ettiği sorulur. Cevap şöyledir: "Biliyorsunuz Protestanlar arasında çok fazla Yahudi var." 1912'de yayımlanan *Yarı-Got Almanağı* isimli antisemit bir sosyal kayıt, Alman aristokrasisi arasındaki 1540 din değiştirmiş Yahudi ailesini ifşa edermiş gibi yapar.

1903'te, Victor Klemperer'in orduda göreve getirilmesinin arifesinde - aralarında sonradan alkışlanan orkestra şefi Otto Klemperer'in de bulunduğu – kardeşleri ve kuzenleri, Klemperer'i, sadece Bavyera ordusunu yedekleri arasında bir görev almasını sağlamak için bile olsa, din değiştirmesi için zorladılar. Klemperer reddetti. Başarılı bir cerrah olan ve Prusyalı bir generalin kızı ile evli olan kardeşi, kendisini, dinin artık bir kıyafet unsuru olmaktan fazla önemi olmadığına temin etti; insan, zamanın ve mekanın gereklerine uygun olarak kıyafetlerini seçer. Klemperer çığlık attı: "Fakat bu korkunç bir şey." "Saçmalama." "Fakat bu inancını değiştirmek demektir ve ben Hıristiyan dogmasına inanmıyorum." "Eski Ahit Yehova'ya mı inandığını söylemek istiyorsun?" "Ona da inanmıyorum; ben bir muhalif olarak görülmeyi tercih ederim." "Sana dünyanın en eski muhalif esprisini anlatayım mı? Bir çavuş, yeni askere alınan birine

mezhebini sorar ve karşısındaki de 'muhalif' der. 'Çavuş, 'ne demek bu? Protestan mı, Katolik mi yoksa Yahudi mi?' diye sorar. 'Hiçbiri, çavuş, benim herhangi bir mezhebim yok.' 'Saat şimdi dokuz. Sana üç saat izin veriyorum. Saat tam on ikide, uygun bir mezhep bildirmek zorundasın!'"[27]

Klemperer kızgın bir şekilde bunun bir şaka konusu olmadığını söyledi. Abisi karşı koydu: "Fakat bizler Alman olmak istiyoruz! Öyle değil mi?" Bu sözler meseleyi çözüme ulaştırdı. Din değiştirme törenindeki rahibi, Klemperer'in huzursuzluğunu hissedince, onu, ahlaki kuralların her iki dinde de aynı olduğu hususunda temin etmeye çalıştı. Tören sadece birkaç dakika sürdü. Protestan olmak için Klemperer'in bütün yapması gereken, evet demek, el sıkmak ve Kilise'ye bağlılığına ant içmekti. Sonrasında rahip, bir iş adamı edasıyla on dört Mark ve yetmiş beş Pfennig tutarında bir fatura uzattı. Klemperer bütün hadiseyi "tiksindirici" buldu. Sonunda ordu tarafından sağlık nedenleriyle reddedildi.

Başkaları daha az konformistti. Sosyalist bir yazar olan Heinrich Braun, akademik bir görev alabilmesi için din değiştirmeye teşvik edildi. "Yahudiliğe karşı derin bir bağım olmamasına rağmen, ya da belki de, olmadığı için" Braun bunu reddetti. Vaftiz olma, "çok fazla Yahudi tarzıydı" diye şaka yaptı.[28] Yahudi mistisizmi bilgini Gershom Scholem'in babası Arthur Scholem, ağırbaşlı, asimile olmuş, hali vakti yerinde bir Berlinliydi ve tescilli bir Alman yurtseveriydi. Din değiştirmenin "kişiliksiz, aşağılık bir davranış" olduğunu düşündü ve atalarına ait inancı terk eden akrabalarıyla görüşmekten kaçındı. Bununla birlikte Scholem, hem Yahudi hem de Hıristiyan bayramlarını kutlayan bir Noel-Yahudi'siydi. Onun gözünde Noel bir Alman *halk bayramı* idi. Scholem'ler Noel ağacının keyfini "Yahudi olarak değil, Alman olarak" çıkarırlardı, çocukları da hediyelere sevinirlerdi.

Asimile olmuş Yahudilerin çoğunluğu benzer davranışlar sergilediler. Vaftiz olmayı, elde kalan dinsel duygudan çok, korkaklık ve ihanet suçlamalarına hedef olmaya karşı isteksizlikten reddettiler.

Hermann Cohen vaftiz olmayı, "dinî yeminli yalan" olmakla kötüledi.[29] Siyonist Lichtheim, diğer birçok asimile olmuş genç gibi vaftiz olmayı düşündü – amca ve yeğenlerinin çoğu zaten vaftiz olmuşlardı – fakat asil bir Prsuyalı ailenin oğlu olan en iyi arkadaşı, bu adımı atmasının kendisini "aşağılık" yapacağını söyleyince bundan vazgeçti. Ortaçağ Bilimleri uzmanı Harry Bresslau, hocası büyük tarihçi Leopold von Ranke'ye, dinin, profesörlüğe atanmasını engellediğinden yakındı. Ranke, "niye din değiştirmiyorsun? Nihayetinde sen 'tarihsel' bir Hıristiyansın", diye sordu. Bresslau statüsünün tarihsel bir Hıristiyan – her ne demekse – olarak teyit edilmesini reddetti. Sonunda yine de profesörlüğü elde etti. Organik kimyacı Richard Willstätter de benzer şekilde engellendi ve o da karşı koydu. Willstätter bir Nobel Ödülü kazandı. Buna karşı, geleceğin bir başka Nobel Ödülü sahibi Fritz Haber Hıristiyan oldu ve genç eşini de buna zorladı; ne var ki profesör olmak için on iki yıl beklemesi gerekti.

Birbirleri ile çatışan baskıların, duyarlı genç erkek ve kadınlar üzerinde fazlaca acı etkileri oldu. En ayrıcalıklı ve yetenekli olanların bazıları arasında, sonradan "Yahudi öz-nefreti" olarak bilinecek olan bir tepkiye yol açtı. Bu tepkinin kökleri sadece mesleki veya siyasi değil, duygusaldı. Ludwig Jacobowski'nin *Yahudi Werther* adlı romanı, Almanya'ya karşı duyduğu karşılıksız sevgiden ölen bir adamın hikayesini anlatır. Yedi basımı yapılmış ve altı dile çevrilmiş bu roman, zamanın önde gelen edebiyat eleştirmeni Georg Brandeis tarafından bir başyapıt olarak değerlendirildi. Sözü edilen öz-nefretin bazen ödipal, ya da en azından, Walther Rathenau'nın durumunda olduğu gibi, aile içinde yaşanan mutsuzluğa dayanan nedenleri vardı. İleride Almanya Dışişleri bakanı olacak Rathenau'nın üzerinde, Yahudi kökeninin olduğu kadar, otoriter babasının baskısının ağırlığı da vardı. Walther Ratheanu köklü bir Prusyalı Yahudi ailesinin, karamsar, eksantrik ve muazzam yetenekleri olan bir evladıydı. Babası Emil Rathenau Paris Büyük Fuarı'nda Thomas Edison'un patentlerini toplamış ve Alman elektrik endüstrisinin kuru-

cularından biri olmuştu. Walther Rathenau ailenin büyük oğluydu. Bir keresinde, "Yahudi görünümlü yüzüne" bakan saray efradından kendini beğenmiş bir kişi, Walther'e ne kadar zamandır Berlin'de yaşadığını sordu. Rathenau'nun yanıtı, "neredeyse yedi nesildir" oldu. Rathenau otuz yaşındayken babasının Bitterfeld'deki elektro kimya fabrikalarından birinin başındaydı. Boş zamanlarında Berlin'in edebiyat salonlarını ziyaret ediyor, siyasi ve felsefi melankolik yazılar yazıyor ve aristokrat çevrelerde bulunuyordu. Kaiserle de kişisel olarak tanıştı. Sarışın ve mavi gözlü Prusyalı milliyetçiler kendisini romatik – belki de erotik – anlamda cezp ediyordu. Rathenau, Berlin'in önemli siyasi dergisi *Die Zukunft'ta*, W. Hartenau şeklinde şeffaf bir sahte isimle, "Dinle, Ey İsrael!" başlıklı tuhaf bir metin yayınladı. Bu metin, kendi dindaşlarını Prusya görgüsünü bilinçli olarak taklit etmeye umutsuz bir çağrıydı. Yahudiler fiziksel görünümleri üzerinde de çalışarak daha uzun kollar ve bacaklar ve daha düz burunlar geliştirmeliydiler: "Bedenlerinizin şekilsizliğini, omuzlarınızın kalkıklığını, ayaklarınızın biçimsizliğini ve görünümünüzün yuvarlaklığını bedensel bir çöküş olarak gördüğünüz takdirde, bedenlerinizin yeniden doğuşu için birkaç nesil sürecek bir çabanın içine girersiniz."[30] İfadedeki acı üslup yapmacık değildi. Ratheanu eleştirisinde gerçekten samimiydi. Yazı, "Başlarken, Yahudi olduğumu itiraf etmek isterim" şeklinde sanki kötü şeylerin habercisiymiş gibi bir cümleyle başlıyordu ve ıstırap ve hınçla doluydu. Giriş cümlesi "trajik bir senfoninin açılış bölümü gibiydi" ve bugünden geriye bakıldığında, Rathenau'nun Yahudiliğinden dolayı ölecek olması sebebiyle sanki uğursuz bir tarafı da vardır.[31]

Rathenau, "Dinle, Ey İsrael!" yazısıyla kendini, hor gördüğü antisemit kışkırtıcılar ile özdeşleştirdiğinin farkındaydı. (İlk metin taslağında bunu açıkça söyledi.) Yine de, yeni gelen Yahudilerin, Yahudilere karşı duyulan kızgınlığın büyük oranda sebebi olduklarında ısrar etti. Keşke daha uzun kolları ve bacakları ve sarı saçları olsaydı! Bu kadar yüksek sesle konuşmasalardı! Biraz daha basiretli olsalardı! Daha az içlerine kapalı! Daha az gösteriş meraklısı! Rathenau'nun

çizdiği, tiyatroların fuayelerinde veya Pazar sabahları Berlin'in gözde Tiergartenstrasse caddesinde görülen Yahudilerin portresi, gerçekten de "tuhaf bir manzaraydı": "Orada, Alman yaşamının ortasında, tecrit olmuş bir insan ırkı mevcut. Kumlu Prusya ovalarında, giyimleriyle göze batan, davranışlarıyla ateşli ve huzursuz ... Asyalı bir kalabalık ... halka ait yaşayan bir uzuv gibi değil de, bedendeki yabancı bir organizma gibi." Rathenau Alman Yahudilerinden "aynaya bakmalarını", kendilerini yeniden eğitmelerini ve "Alman dağlarının ve ormanlarının havasını" solumak için nemli ve boğucu gettoları terk etmelerini istedi. Yakın akraba evlilikleri dejenerasyona yol açmıştı. Tek çare karma evliliklerin yoğun şekilde artmasıydı. Rathenau'nun görüşüne göre Yahudiler Yahudiliklerini, paradoksal olarak asimilasyon yoluyla sürdürebileceklerdi.

Walter Rathenau. Edvard Munch'in bu tablosundaki pozda gurur, güç ve kibir ifadesi vardır. *Maerkisches Museum, Berlin'in izni ile; Fotoğraf – Archiv für Kunst und Geschichte. Berlin.*

Rathenau'nun kullandığı sözcükler sosyal Darwinizm'in terminolojisini yansıttı. Yahudilerin doğaları gereği "korkak bir halk", Almanların ise "cesur bir halk" olduklarını iddia etti. Buna rağmen Yahudiler sadece "taklit etmekten" sakınmalı ve hem bedenen hem de ruhen Alman "türü" gibi olmalıydılar. Görünüşleri artık "şapşal"

olmasın ve ev sahibi halk gibi "askeri sağlamlıkta" olsun. Ve "ev sahibi ülkenin kabilesel niteliklerini" ve "dayanıklı ve askeri anlayışa uygun olarak yetiştirildikleri için" ırksal olarak daha üstün olan Prusya aristokrasisinin davranış şablonunu "bilinçli olarak benimsemeliydiler." Rathenau bunun sonucunun "ahlaki bir metamorfoz" olacağını vaat etti. Yahudilerin en kozmopolitlerinden biri olmasına rağmen, Yahudilerin daha az kozmopolit olmaları gerektiği görüşündeydi. Uluslararası ilişkileri daha az olsa ve daha az sayıda kayınbiraderleri veya kuzenleri olsa daha iyi olurdu. "İnkar etseler de [kozmopolit Alman Yahudileri] kendilerini Paris, New York veya Budapeşte'de, bu ülkede olduklarından daha az evdeymiş gibi hissederlerdi." Anavatanını seven bir insan "biraz şoven" olmalıydı.[32] Bütün bunlardan sonra evsahibi halk da Yahudileri Alman kabilelerinden biri olarak görebilirdi.

Dinle, Ey İsrael!" sansasyon yarattı. Rathenau'nun babası basılmış olan bütün nüshaları satın alarak metnin yayılmasını engellemeye çalıştı ama başarılı olamadı. Birçok Yahudi çok öfkelendi. Rathenau da kısa bir süre sonra kitabın gün ışığına hiç çıkmamış olmasını diledi. İleride, kitabı, yaşamının özellikle depresif bir döneminde, kasvetli fabrika şehri Bitterfeld'de yazmış olduğunu iddia edecekti. Bu metni, çalışmalarını bir araya topladığı derlemesinin dışında bırakacaktı. Bu yazının böylesine yaygın okunması ve uzun süre hatırlanmasının sebebi antisemitlerin sıklıkla bu metne atıfta bulunmayı sürdürmeleriydi. Nazi tarihçi Walter Frank, dikkat çekici olarak tanımladığı Rathenau'nun ifadelerini övdü. *Völkisch* (halkçı - ç. n.) ideolog Wilhelm Schwaner yazıdan çok etkilendi ve yaşam boyu Rathenau'nun dostu oldu.

Rathenau'nun yüreğine özellikle dert olmuş olan olay, birçok Yahudi'nin başına geldiği gibi, askerlik görevini tamamladıktan sonra seçkin Prusya askeri alayına subay olarak kabul edilmemesinin sebep olduğu aşağılanma duygusu olsa gerektir. (Prusya'da askerlik görevi zorunluydu fakat üniversite mezunları için süre sadece bir yıldı.) Rathenau ordudan süvari onbaşısı gibi düşük bir

rütbeyle terhis edildi. Bu anısıyla ilgili şöyle yazdı: "Her Alman Yahudi'sinin yaşamı boyunca anımsayacağı acılı bir an vardır: İkinci sınıf bir yurttaş olarak doğduğunun bilincine vardığı [askerde mi?] an. Hiçbir yetenek ve hiçbir başarı bu duyguyu söküp atamaz."[33] Gerçekten de bir sanayici, yazar, toplumsal kişilik ve sanatçı olarak üstlendiği rollerin hiçbirisi hissettiği doyumsuzluğu tatmin etmeye yetmez. Rathenau, sekiz büyük kuruluşun ve şirketin başkanlığını yürütmenin yanı sıra, resim yaptı, tutkulu bir şekilde piyano çaldı, şiir ve siyaset, felsefe ve ekonomi konularında kitaplar yazdı. Yıllar içinde entelektüel tutkuları arttı. 1914'te, Martin Buber, Gustav Landauer, Gerhart Hauptmann ve Hıristiyan veya Yahudi başka aydınlarla birlikte, ismini İtalya'nın deniz kıyısı tatil beldesi Forte dei Marni'den alan uluslararası bir kulüp kurdu. Rathenau ve kulübün öteki üyeleri, Toskana bölgesinin güneşli gökyüzünün altında "ruhsal paylaşım" elde etmeyi ve hatta Avrupa kültürünün ve siyasetinin geleceğini etkileyecek anlayışlara ulaşmayı umdular.

Walther Rathenau, Prusya ordusunun göz kamaştıran onbaşı üniforması içinde. Ordunun hem düzenli, hem de yedek sınıfları Yahudilere kapalıydı. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Rathenau, çağdaşlarının ilgisini çekti. Bazıları, bu kurt milyonerin, ruhun yeniden doğuşunu vaaz etmesini ve kendisine neo-

germen tarzda gösterişli bir villa inşa ettirirken lüksü kınamasını komik buldu. Rathenau'nun yakın dostu ve onun biyografisini yazacak olan Kont Harry Kessler şöyle yazdı: "Ona, herkesin herkesi tanıdığı saray çevresinde rastlayabilirdiniz. Başlangıçta bir yabancıydı fakat insan onu bir kere fark edince, insanlar üzerindeki benzersiz etkisini unutması mümkün olmaz. ... O ilginç ve biraz da gizemli bir insandı."[34] Sarışın yarı tanrılara hayran bu insanın yüz çizgileri biraz zencileri andırıyordu. Edvard Munch onu tam boy bir portrede, uzun boylu, ince, keskin bakışlı bir adam olarak, açık mavi bir zemin üzerine siyah Baudelair tarzda bir şıklık içinde çizdi. Tabloda Rathenau geriye doğru hafifçe yaylanmış, gurur, güç ve kibir içeren bir poz içindedir. Sol elinde bir içki kadehi vardır ve sağ ayağı da meydan okur gibi ileri atılmıştır. Robert Musil bu haliyle onu, *Özellikleri Olmayan Adam*'ın baş kahramanı Paul Arnheim'ın karikatürü olarak gördü.

Her şey bir yana, Rathenau'nun birbiriyle çelişen birçok özelliği vardı. Yahudiler hakkındaki yorumlarından bazıları, Siyonistlerin özeleştirilerini ve "kaslı Yahudilerden" oluşan yeni bir tür yetiştirme isteklerini anımsattı. Buna karşın Rathenau siyasi Siyonizm'de geçmişe özenmenin dışında bir şey görmedi: "Yahudilerin en iyilerinin tüm ulusal duyguları kaybettiklerini ve sadece insanı tanıdıklarını" söyledi.[35] Rathenau vaftiz olmayı hor görmesine rağmen Yahudi cemaatinden ayrıldı fakat sonra gittiği her yerde takıntılı bir şekilde Yahudi olduğunu söylemeyi sürdürdü. Bu durum merak uyandırdı ve normal şartlarda kendisine kapalı kalacak kapıların zaman zaman açılmasını sağladı. Prusya sosyetesine mensup bir bayana göre Rathenau Berlin'in en göz kamaştıran adamı ve "Ren nehrinin bu tarafında en çok aranan akşam yemeği arkadaşıydı." Belki biraz da, etrafında şaşkınlık yaratacak ve eğlence konusu olacak kadar havalı ve teatraldi. 1900 ile 1909 yılları arasında II. Wilhelm'in imparatorluk şansölyesi olan Bernard von Bülow anılarında şöyle bir olay anlattı. Bülow, Rathenau'yu bir bakanlığa atamayı düşünüyordu. Rathenau kendisini görmeye geldi ve oturmadan

önce Bülow'un önünde törensel bir reverans yaptı. Sonra, sağ elini göğsünün üstüne koydu ve haykırdı: "Ekselansları, ... beni dinlemeye tenezzül etmenizden önce yapmam gereken bir açıklama ve itiraf var." Dramatik bir eda ile sustu. "Ekselansları, Ben Yahudi'yim!" Bülow, Rathenau'nun kim olduğunu çok iyi biliyordu. Bülow kısaca, fakat tam olarak gerçeği yansıtmayan şekilde, kendisinin antisemit önyargılar taşıdığından kuşkulanılması için bir sebep bulunmadığı yanıtını verdi. Bülow'a göre Rathenau bir reverans daha yaptı ve şöyle dedi: "Ekselanslarının bu asil bir yanıtı vereceğini bekliyordum." Bülow notlarına, "sonra da uzun süre kaldı" diye devam etti.[36]

Viyana'da Yahudilerin, içlerinde bulundukları duruma tepkileri aynı tuhaflıktaydı. Bu tepkiler, Berlin'den gelen en vurdumduymaz Yahudi ziyaretçileri bile şoke etmiş olmalıydı. En önemli Avusturyalı antisemit, parlak genç bir Yahudi olan Otto Weininger'di. Weininger yirmi üç yaşındaydı ve *Cinsiyet Ve Karakter* adında, hem kadınlara hem de Yahudilere çifte bir saldırı niteliğinde 608 sayfalık koca bir kitap yayımladı. Weininger, kitabının yayınlanmasının yol açacağı sonuçların bilincindeydi. "Burada keşfettiklerim, herkesten çok bana acı veriyor" diye yazdı. "Bu kitap, ya kitabın kendisi için, ya da yazarı için bir ölüm hükmü oluşturur." Kitap hemen çok satan kitaplar arasına girdi. Weininger çok kısa bir süre sonra, idolü Beethoven'in Viyana'da yetmiş altı yıl önce öldüğü odada intihar etti. Ölümü onu gerçek bir Romantik kahraman mertebesine yükseltti. Kitabı ise, Yahudiler tarafından ele alınana kadar atisemitizmin ciddiye alınan bir konu olmadığı özdeyişine ilham kaynağı oldu.

Weininger'in üniversitedeki öğrencilik döneminden arkadaşı olan Stefan Zweig, onun her zaman sanki bir bagaj rafında otuz saat geçirmiş gibi göründüğünü anımsadı. August Strindberg, Weininger'le ruh kardeşi olduklarını iddia etti. Strindberg ikisinin de "suçlulukla dolu" doğduklarını ve Beethoven'e taptıklarını yazdı. Arthur Schnitzler, kendinden nefret eden bir başka Yahudi olan Louis Friedmann'dan söz etti. Friedmann dikkati çekecek kadar yakışıklı,

1902 tarihli bu resimde görülen genç Martin Buber, her kültürün kalbindeki efsanevi öz ile ilgiliydi. Yahudi kültürünün bir tür rönesansa tabi tutulmasını öngördü. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

şampiyon bir kayakçı, tanınmış bir dağcı ve başarılı bir sanayiciydi. Bekar kalmaya veya çocuk sahibi olmamaya ant içmişti. Böylece damarlarındaki nefret edilen kan sonraki nesillere geçmeyecekti. Schnitzler *Açıklığa Giden Yol* kitabında, kitabın baş kahramanı Georg von Wergenthin'in Viyana'da "sadece, Yahudi olmaktan nefret eden Yahudilere veya Yahudi olmaktan gurur duyan fakat utandıklarının zannedilmesinden korkanlara" rastladığını yazar.[37]

Yeni yüzyıla girilirken, Alman edebiyatına olduğu kadar Doğu Avrupa Yahudi halk kültürüne de vakıf olan Viyana Üniversitesi'nden mezun genç bir filozof , "Yahudi sorununa" alternatif bir yanıt önerdi. Bu genç adam Martin Buber'di ve yanıtı da ne din değiştirme, ne de geleneksel ayrılıkçılıktı. Daha ziyade, Yahudi tarihinin, Alman kültürünün bir parçası olarak bilinçli şekilde kucaklanmasıydı. Buber, laik ve edebi Yahudi kimliğinin, halk öyküleri ve efsaneler aracılığıyla bir tür "rönesansa" tabi tutulmasını öngördü. Buber, Yahudileri ve Yahudi olmayanları aydınlatmak için, Batı'da daha önce hiç kimsenin yapmadığı kadar halkın anlayacağı bir şekle sokarak – on sekizinci yüzyıldan beri Polonya, Macaristan ve Ukrayna'da yayılmış ve "resmi" Yahudilik dışında, dindar ve coşkulu bir karşı kültür mistisizmi olan – Hasidizm'i tanıttı. Hasidizm, Doğu Avrupa'daki karizmatik ve mucize işleyen azizlerin vecit ve tapınma geleneklerini andırıyordu. Hasidizm'in "mucize hahamları"

çoğunlukla Talmud eğitimi almış alimler olmamalarına rağmen, ilahi güce, mistik düşünce yoluyla bağlı olan ve büyük tecrübe ve bilgeliğe sahip insanlar olarak görülürlerdi. Bazıları aynı zamanda, sihirli formüller, muskalar ve büyülerle çalışan tedavi ediciydiler. Yoksullara ve ezilmişlere gösterdikleri ilgi sebebiyle bunların "sarayları", paylaşım ve yürekten gelen dualar, şarkılar ve danslarla iyileşmek veya kalkınmak isteyen binlerce kişinin gittiği yerler oldu. Yirminci yüzyılın başında Hasidizm Doğu Avrupa'da hâlâ mevcuttu fakat Batı'da, Kabala gibi, batıl veya ilkel bir inanç olarak değerlendiriliyordu veya görmezden geliniyor ya da aşağılanıyordu. Modern Yahudi bibliyografyasının babası olan büyük Alman Yahudi kitapseveri Moritz Steinschneider hakkında bir hikaye vardı. Steinschneider bir gün muazzam kitaplığını genç bir Yahudi bilginine gezdiriyordu. Bir ara ziyaretçi, Hasidizm üzerine yazılmış anlaşılması güç İbranice metinlerle dolu bir odayı gösterdi ve merakla sordu: "Ve siz, Herr Professor, bunların tümünü okudunuz!" Bunun üzerine Steinschneider, "Tabi ki hayır. Bu saçmalıkları okumamı beklemiyorsun herhalde," diye yanıtladı.

Buber, Hasidizm'in "hayat veren" yaratıcı gücünü överek, yavan bir akılcılıkta ısrar edilmesine karşı çıktı. Buber Viyana'da doğmuştu fakat büyükbabasının Galiçya'daki malikanesinde büyümüştü. Galiçya, Habsburg imparatorluğunun doğudaki uzak bir bölgesiydi ve Polonyalılar, Ukraynalılar ve dindar Yahudilerden oluşan karma bir nüfusa sahipti. Buber'in büyükanne ve büyükbabası Almansever'di. Buber'e hem Alman şiiri, hem de Yahudi folkloru ve geleneği sevgisi aşıladılar. Buber üniversiteyi bitirdikten sonra, kendisi gibi kültürlerin özü ile ilgilenen ve Bavyeralı çiftçi bir aileden gelme parlak bir Katolik yazar olan Paula Winkler ile evlendi. Buber, Hasidik öyküleri herhalde ilk gençlik yıllarında Galiçya'da toplamaya başlamıştı. Sonra da karısı ile birlikte Yidiş ve İbranice dillerinden Almanca'ya çevirdiler. Buber'in *Haham Nachman'ın Öyküleri* (1906) ve *Baal-Shem'in Efsanesi* (1908) kitapları kritik ve popüler bir başarıya ulaştı. En azından bir Alman şair, Alman *völkisch* uyanışının

savunucu olan Börries von Münchhausen, *Öyküleri* hararetli bir şekilde karşıladı. Münchhausen, Buber'in ritüel yerine köklere vurgu yapmasının Yahudileri daha otantik Almanlar yapmaya yardım edeceğini varsaydı:

Bu küçümseme ve kinden kurtul, Ey dışlanmış kabile!
Arzuladığın mutlu gençliği yeniden geçir ele!
Tek bir kelime senin hem pusulan, hem de rehberin olsun
Ve o kelime de şu olsun: Dön!

Buber, Alman Yahudilerle Doğu Avrupalı Yahudiler arasında eskiden beri varolan uçurumu birleştirecek bir köprü kurmaya çalışmakla, Alman Yahudi kimliğinin olanaklarını genişletmeyi ve zenginleştirmeyi umdu. Onun Hasidik öykü ve vaazlar hakkındaki canlı ve renkli yorumları, Almanya'da ruhanilik ve Asya ile Afrika'nın "egzotik" kültürlerine merakın arttığı bir döneme rastlaması sebebiyle, en çok – hem Yahudi olan, hem de Yahudi olmayan – genç Almanların ilgisini çekti. Buber, laik genç Yahudileri, Yahudiliğin popüler "ruhunun" gerçek bir "içsel deneyimini" aramaya çağırdı. Sözünü ettiği, kendisi dahil çoğu Alman Yahudisi'nin artık uygulamadığı Talmud kurallarının kısıtlama ve buyruklarının ötesinde bir Yahudilikti. Bazıları tarafından, gösterişli neo-romantik sahte bir tavır olmakla alaya alınsa da, Buber'in mesajı yeni nesil tarafından kabul gördü.

Hasidizm (özellikle laik görüşlü Yahudiler tarafından) fosilleşmiş Ortodoksluktan ve laik reformlardan daha gerçek ve güçlü bir yaşamsal kuvvet olarak değerlendirildi. Kafka, Prag'daki Café Savoy'da bir grup Yidiş tiyatro sanatçısının gösterisini izledikten sonra, burada Batı'nın katılığından ve özverisinden daha sıcak ve insancıl olan gerçek bir folk ruhu olduğu sonucuna vardı. Buber'in *Haham Nachmann'ın Öyküleri* ve *Baal-Shem Efsanesi* adlı yapıtları, filozof Georg Simmel'i yaşamında ilk defa olarak "biz" zamirini Yahudi bir içerikle kullanmaya sevk etti. Simmel Buber'e şöyle dedi: "Biz gerçekten oldukça tuhaf bir halkız."[38] Buber, – kalben sadık bir

Alman olan – Rathenau'yu bile, çocukluğunda yarım bıraktığı İbranice derslerine tekrar başlamasına neden olacak kadar duygulandırdı. Rathenau sonunda bir dizi Talmud öyküsü yayımladı ve Michah Berdichevsky'nin *Mimekor Yisrael: Klasik Yahudi Halk Öyküleri* adlı büyük antolojisinin yayımını finanse etti. Rathenau ayrıca Buber'in, Berlin'in banliyölerinden Zehlendorf'daki villasında düzenlediği "Perşembe Cemiyeti" faaliyetlerine de katıldı. Burada Yahudi bilginler Protestan teologlarla ve mistisizme eğilimi olan Alman şairlerle bir araya geldiler ve orta sınıf Alman Yahudilerinin köksüz materyalizminden çok daha çekici olan gerçek Yahudi *Geist*'ı (ruh - ç. n.) tartıştılar.

Buber kendini Siyonist olarak tanımladı. Siyonizm'e yaklaşımı siyasi anlamda olmaktan çok kültürel anlamdaydı; ayırımcılığa karşı refleks bir tepki olmaktan ziyade bir "köken" arayışıydı. Buber asimilasyon taraftarlarının yarım gerçeklerinden ve kendi ifadesiyle Yahudi "türünün" "yozlaşmasından" (Entartung) yakındı. Buber'in görüşleri, elde ettikleri refah ve başarı karşılığında anne ve babalarının çok yüksek bir bedel ödediklerinden kuşkulanmaya başlamış olan isyankar gençlere cazip geldi. Buber bir otantiklik çığırı açılmasına sebep oldu. *Öyküler* ve *Efsane*'nin yayınlanmasından sonra Prag'da verdiği bir dizi konferansla genç Yahudileri her şeyden önce kendilerine karşı doğru olmaya çağırdı. Bu, "Tanrı'ya bağlılıkla" elde edebilecekleri bir şey değildi "çünkü bu günlerde Tanrımız yok". Bunu, "kendi varlıklarının özüne" sadakat gösterek elde edebilirlerdi. Bu öz, uzak geçmişte Yehova'nın "yalnız ve tek" olması gibi halen tekti.[39] Buber bu, dine karşı hafiften saygısız ifadeyle (konferanslarının basılı versiyonunda yer almadı) kültürel milliyetçilik için baskı yaptı.

Sadece bugünden geriye bakıldığında şaşırtıcı olan metinlerde, Buber, zamanının völkisch ve bazen de ırkçı icatlarına vurgu yaptı: "Kanın" önemi hakkında konuşmak henüz zararlı değildi. Theilhaber gibi Buber de "kan" ile "Volk" (halk - ç. n.) kavramını bir tutma eğilimindeydi. Buber Yahudi konuşma tarzına, "alınyazısı", "organik halk topluluğu" ve bir halkın "ilk hayali" gibi, milliyetçi düşüncede çoktan beri

önemli bir yer tutan terimler tanıttı. Kısa süre sonra, Hasidik öykülerindeki aşırı tatlı yapmacıklıktan ve bir tür halk özüne yaptığı aşırı vurgudan dolayı eleştirildi: Bir okuru, Siyonist *Jüdische Rundschau* gazetesinde, "Bizim ne olduğumuz ve ne bildiğimiz, kanımızın karanlık dürtülerinden daha fazlasıdır" diye şikayet etti.[40] Yine de Buber diğer *völkisch* düşünürlerden farklı olarak, hiçbir zaman, başka türlerin hakimiyet veya yetkisizliğini ima etmedi.

Stefan Zweig da kan kavramına esrarlı bir anlam verdi. Kan "dünyanın en derin kuvvetiydi." Zweig kendi kanının damarlarında "şakıdığını" duydu. Hugo Salus, belki de Bohemya'nın en önde gelen Alman Yahudi şairi olarak şöyle yazdı:

Ne var ki kan, kan olarak kalır
Sende bir damla ve bende bir damla ile
Biliriz ki sonsuza dek kardeşiz,
Tek bir karanlıktan doğan kardeşler.

Şair ve oyun yazarı Richard Beer-Hoffmann ayni ruh halini, kızına söylediği bir ninni ile dile getirdi:

Miriam, çocuğum, uyudun mu?
Bizler kıyı değiliz, ve içimizin derinliklerinde kan
Geçmiştekilerden gelecek olanlara doğru akar,
Atalarımızın kanı, gururlu, huzursuz ve derin
Her şey bizim içimizde. Kim kendini yalnız hisseder?
Sen onların yaşamısın – onların yaşamı seninkidir.
Miriam, hayatımın pınarı, çocuğum, uyu![41]

Ne var ki aynı Beer-Hoffmann, sadece gözleri açıkta kalacak şekilde şalıyla kafasını sardığı soğuk bir kış gününde sokakta yürürken, kendisine yaklaşan sakallı, bukleli favorili ve kaftanlı bir Polonya Yahusi'sinin, "Saygıdeğer Bayım bizden birine benziyor. ... Acaba Nollendorfplatz'a nasıl gidildiğini söyleyebilir mi?" diye sorması üzerine şaşkınlığa uğradığını itiraf etti.[42]

Asimilasyon yanlıları, bu tür kimlik arayışlarından yılmaksızın, sevgi ve ümit gibi kırılgan unsurlar yerine daha güçlü siyasi, kültürel ve ekonomik temeller üzerine kurulu daha iyi bir geleceğe olan güvenlerini sürdürdüler. Stöcker'in partisinin başarısızlığından ve Alman orta sınıfı arasında kendi kültürlerinden etkileşimin hızlanmasından cesaretlendiler. Yahudilerin – servetleri ve sanat, bilim ve basındaki rolleri nedeniyle – artan siyasi etkileri gelişen güven duygusunu destekledi. Aynı şekilde, insan haklarından yanan açıkça tavır koyan sosyal demokratlar da bu güven duygusunun gelişmesine katkı yaptı. Yahudi dernekler arasında siyasi faaliyetlere girişmek için yeni bir isteklilik oluştu. Mart 1893'te Alman Yahudileri, Cenrtalverein (Yahudi İnançlı Alman Yurttaşların Merkez Birliği) adında ulusal bir lobi kurmak için birleştiler. Bu oluşum kısa sürede Reich'taki en büyük Yahudi temsilciliği oldu. İsim, yeni Verein'ın ne olup ne olmadığını doğru bir şekilde belirtmesi için dikkatlice seçildi. Verein'ın ilk söylemlerinden birinde şöyle dendi: "Bizler Alman Yahudi'si değiliz. Biz, Yahudi inançlı Alman yurttaşlarıyız." Yine de eski bir tabu yıkılmış oldu: Perde arkası uzlaşmalar ve manipülasyonlarla geçen bir asırlık ilerlemenin ardından, Yahudiler yurttaşlık haklarını savunmak için siyasi olarak harekete geçmeğe nihayet cesaret ettiler.

Moses Mendelssohn, (Lessing ve Dohm gibi) Yahudi olmayanların kendisi adına konuşmalarını tercih etmişti. Yahudi ünlüler ve politikacılar da, bazılarının dediği gibi "davaları adına", seslerini yükseltmede isteksiz olmuşlardı. 1848de Riesser'in, başarısız olmuş Frankfurt Ulusal Topluluğu'na yaptığı heyecan verici konuşma nadir görülen bir istisnaydı. Jacoby, Bamberger, Sonnemann ve Lasker'in Yahudi hakları için mücadeleleri ise, demokrasi savaşımının bir parçasıydı.

Yeni Verein'in kurulmasından birkaç ay önce, Berlin Yahudi cemaatinin daha çekingen ileri gelenleri, Kaiser'den, antisemitizme karşı "lütfunu, korumasını ve desteğini" kararlı dualar ve niyazlarla talep eden, saygılı ve "alçakgönüllü" bir yaklaşımda bulunmayı

düşünmüşlerdi. Bundan bir sonuç çıkmadı. Alman Yahudi'si "pamuk kralı" James Simon, onlara bu düşüncelerinden vazgeçmelerini öğütledi. Böyle bir şeyi denemiş ve başarısızlığa uğramış bir insanın bezgin çekilmişliğiyle cemaat ileri gelenlerine şunu söyledi: "Siyasi olarak Kaiser ile konuşmanın imkanı yoktur."

Yeni Verein, üvey evlatların her zaman en iyi davranışları sergilemesi gerektiği konusundaki geleneksel görüşü göz ardı etti. "Gurur", "erkeklere özgü cesaret" ve "onur" – Kaiser'in Almanya'sında üstün tutulan savaşçı erdemler – adına kamuoyu önünde mücadele etmeye karar verdi. Yeni derneğin kurulması bile olağan korkuların açığa çıkmasına yetti: Bu, özgürleşmenin başarısızlığının aleni bir itirafına sebep olabilirdi. Yahudi aile dergileri başlangıçta bu derneği görmezden geldiler. Derneğin tarihçisi Arnold Paucker'e göre, "insan, Verein'in başlangıçta, düşmanlarından çok dindaşlarından zorluk gördüğünü düşünebilir."[43]

Bu tür endişeleri yatıştırmak için Verein'ın sözcüleri, etnik bir azınlıktan çok dinsel bir azınlığı temsil ettiklerini vurguladılar. Üyelerden çoğunun dine karşı ilgisizliği nedeniyle bu vurgu biraz konu dışı gibiydi. Gerçek olan, Verein'ın, inanç birliği değil, kader birliği olan bir cemaati temsil ettiğiydi. Geniş çapta paylaşılan bir aile veya klan kültürü, vaftiz olanlarla din değiştirmeyi reddedenleri bir arada tutarak, inananları ve inanmayanları birbirlerine bağlamayı sürdürdü.

Verein'ın girişimleri birkaç alanda görüldü. Dernek, adı imalı bir şekilde, *İm Deutschen Reich* (Alman İmparatorluğu'nda) olan parlak bir dergi yayınladı. Böyle dergilerin sıkça başına geldiği gibi, bu da çok fazla dağıtıldı fakat az okundu. Dergi, Yahudilerin, Fransa ve İngiltere'deki dindaşlarıyla, Katolik ve Protestanların yurtdışındaki kendi dindaşlarıyla olandan daha fazla ortak bir yanları olmadığını ilan etti. Vaftiz olmayı onursuzluk olarak kınadığı oranda, Alman yurtseverliği de öğütledi ve daha fazla Yahudi özsaygısı çağrısında bulundu. Dergi, okurlarını, kendi hakları için savaşmazlarsa, kimsenin kendileri için savaşmayacakları konusunda

uyardı. Yahudilerin kendilerini göstermesi çağrısıyla ve vaftiz olmayı kınamasıyla, Verein paradoksal olarak, en asimile olmuş Alman Yahudileri arasında bir farklılaşma süreci olan Buber'in ilk-Siyonist "rönesansının" desteklenmesine yardım etti.

Yeni oluşum, dinsel düzeyde, cemaatleri, öğrenci derneklerini ve diğer benzer grupları koordine etti. Ulusal düzeyde parlamenter bir lobi gibi çalıştı, siyasi kampanyaları finanse etti ve Yahudi olmayanların, hoşgörü ve demokrasiyi desteklemek amaçlı çabalarına katıldı. Verein, çok gecikmiş bir siyasi meydan okuma eylemiydi. Verein'ın militan tavrı, Dreyfus Vakası'nda Fransız Yahudilerinin sergilediği görece çekingenlikle çelişir haldeydi. Almanya gerçek bir anayasal monarşi olmuş olsaydı, Verein daha başarılı olabilirdi. Verein mevcut şartlar altında sadece iktidarın sınırlarına erişme imkanı bulabildi. Almanya'da gerçek iktidar Reichstag'da değil, monarşi, ordu ve bürokrasiden oluşan esrarlı üçgendeydi.

Artık Yahudi üniversite öğrencileri, antisemitleri, zaman zaman ölümcül sonuçları olan düellolara davet etmeye teşvik edildiler. Gerçekten de bazı Yahudi öğrenciler bu alandaki yeteneklerini öylesine geliştirdiler ki, seçkin Hıristiyan öğrenci derneklerinin çoğu, Yahudilerin artık şövalyece "tatmini" hak etmediklerine karar verdi.

Willy Ritter Liebermann von Wahlendorf, yeni ve daha talepkar olan bu yaklaşımın sembolüydü. Liebermann, Walther Rathenau'nun kuzeniydi. O ve Yahudi *jeunesse dorée*'nin diğer mensupları, özellikle ordunun subay sınıfına alınmamaları başta olmak üzere, hâlâ karşılaştıkları dezavantajlar karşısında sabırsızdılar. En fazla süvari onbaşılığıyla yetinmek zorundaydılar. Subay sınıfları – resmen olmasa da – din değiştirmiş Yahudilere bile kapalıydı. Din değiştirmiş besteci Felix von Mendelssohn'un torunları ihtiyat sınıfında teğmen rütbesi elde ettiler fakat aralarından bir tanesi düzenli orduda görev almayı talep ettiğinde, isteği geri çevrildi.“

Liebermann'ın sporcular ve genç aristokratlarından oluşan zarif sosyal dünyasında antisemitizm, önemsiz, nazik ve ironikti. Liebermann genç bir insan olarak antisemitizmin, "çoğunlukla Yahu-

Yahudi öğrenciler düello etme yeteneklerini o kadar geliştirdiler ki seçki öğrenci derneklerinden çoğu, Yahudilerin şövalyece "tatmini" sağlamadık ları iddiasıyla, Yahudilerle düello etmekten kaçındılar. *Kudüs'teki Leo Baec Enstitüsü'nün izni ile.*

dilerin abartılı fantezilerinde" ve "üşengeç Hıristiyanların, sevil eski bir alışkanlıktan vazgeçmek konusunda süregelen isteksizlik rinde" varolduğunu iddia etti. Ümit etmek için yeterli alan mevcu tu. Liebermann yıllar sonra, anılarında, o günlerde içinde bulund ğu zarif koza ile gerçek dünya arasındaki farkı görememiş olduğ için kendine kızacaktı: "Dar görüşlüğüyle söndürülmesi güç bir a şi tutuşturabilecek olan küçük burjuvazimizi hesaba katmadım."

Liebermann sıradan bir züppe değildi. Hem asimilasyon yan larının, hem de Buber rönesansının kendini gösterme taraftarı Y hudilerinin bazı en ince niteliklerini kendinde birleştirdi. Liebe mann, ünlü bir binici, keskin nişancı, seçkin kulüpler ve düel dernekleri üyesi, sanat eserleri koleksiyoncusu ve arazi sahibi ol rak uzun boylu ve yakışıklıydı ve orijinal Prusya asilzadeleri

benzerdi. Liebermann'ın büyükbabası Berlin'e 1790 yıllarında yerleşmiş ve Kıta'nın en büyük ve en modern tekstil fabrikalarından birini kurmuştu. 1856'da öldüğünde on çocuğundan her birine yarım milyon altın mark bırakmıştı. Belli bir önemi olan bir insandı. IV. Friedrich Wilhelm bir keresinde onu evinde ziyaret etmişti. Ziyaret esnasında Joseph ailesinden bahsederken gururla şöyle dedi: "Majesteleri, bizler İngilizleri Kıta'dan atan Liebermann Ailesi'nin mensuplarıyız."[46] Pamuk balyalarından çok savaş kavramlarıyla düşünmeye alışık olan Kral bu söz karşısında şaşırdı ve boş gözlerle baktı. Joseph Liebermann'ın, Liebermann Ailesi'nin, askeri birlikleri değil de pamuk ithalatını geri püskürttüğünü açıklaması gerekti. Joseph'in oğlu Adolf, dünyevi lüks bir yaşam sürmek için erken yaşta emekli olan bir hayırsever ve sanat hamisiydi. Bleichröder'den sonra asiller sınıfına alınan din değiştirmemiş ikinci Berlin Yahudi'siydi. Daha eski nesillerin Liebermann'ları sosyal yaşamlarını genellikle kendi sınıflarının Yahudileri arasında geçirmişlerdi. Liebermann'lar din değiştirenlerin egoizmini hor gördüler. Onlara göre din değiştirenler ahlaki intihardan suçluydular.[47] Liebermannlar, kuzenleri Rathenau'larla ve Gerson'lar, Reichenheim'lar ve diğer varlıklı Berlinlilerle birlikte dini bayramlarda frakları ve melon şapkalarıyla, Oranienburgstrasse'deki yeni büyük sinagogun yaldızlı kubbesi altında, ön sıralarda oturdular.

Şehrin Tiergarten bölümünde bulunan aile malikanesi üç dönümlük manzaralı bir bahçeyle çevriliydi ve burada dört üniformalı uşak, bir kapıcı, bir vekilharç, iki arabacı, iki bahçıvan, bir aşçı ve yarım düzine hizmetçi çalışırdı. Ev, büyük sanat galerisiyle ünlüydü. Burası balo salonu olarak kullanıldığında, on beş metre yüksekliği olan ve binanın bütün bir kanadını kapsayacak şekilde büyütülür ve tavandan giren doğal gün ışığıyla aydınlanırdı. Galeride – Whistler, Corot ve Coubert gibi – İngiliz ve Fransız ustaların eserleri, zarif bir Murillo ve çağdaş Alman sanatının en iyileri asılıydı: Caspar David Friedrich, Adolph Menzel, Franz

von Lenbach ve Almanya'nın önde gelen empresyonist ressamı ve geleceğin Prusya Sanat Akademisi başkanı, Willy'nin kuzeni Max Liebermann.* Aile balolarına Berlin'in entelektüel kesimi ve seçkin Prusya askeri birliklerinde görevli subaylar katılırdı. Her sezonun başında yeni atanmış subaylar kartvizitlerini kapıcıya bırakır, daha sonra da ev sahibesine saygılarını sunmaya gelirlerdi. Veliaht prens Friedrich ve Kraliçe Victoria'nın büyük kızı olan karısı da ziyarete geldiler. Küçük Willy, veliaht prensin, asker olmayı isteyip istemediğini sorması halinde, "Jawohl, Ekselansları, asker olmak isterim!" demesi konusunda tembihlendi. Ne var ki veliaht prens şunu dedi: "Oğlum, her gün bu güzel resimleri görmek hoşuna gidiyor mu?"[48]

Willy'nin yakıcı hırsı gerçekten de, en azından ihtiyat sınıfında subay olmaktı. 1887'de süvari alayındaki bir yıllık zorunlu eğitim kursunu bitirmek üzereydi. Kurstaki – tümü Hıristiyan – diğer üniversite mezunlarına yedek subay olarak görev verildi. Sadece kendisi onbaşı olarak terhis oldu. Binbaşı von Mackensen isimli komutan, kralın adının onuruna başvurarak ve Liebermann'ın sonradan "lütufkar" bir söylem olarak tanımlayacağı sözler söylerek durumu daha da kötüleştirdi. Liebermann öfkelendi. "Ailesinin ve ırkının" onuru, kendisini kralın onurundan daha fazla ilgilendiriyordu.[49] Liebermann bir saat içinde şahitlerini komutanına göndererek kendisini tabancayla yakın mesafeden düello etmeye davet etti.

Liebermann alaydaki en iyici atıcı olarak tanınırdı. Mackensen yanıt olarak "kişisel" bir hakaretin söz konusu olmadığını, "resmi" sıfatının gereğini yaptığını söyledi. Liebermann, ne "kişisel", ne de "resmi" bir hakarete katlanmayacağını bildirdi ve düelloda ısrar etti. Düello üç gün sonra gerçekleşti. Mackensen, Liebermann'ın kafasına nişan aldı fakat birkaç milimetreyle ıskaladı. Liebermann, Mackensen'in bacağının alt kısmına nişan aldı fakat kalçasına isabet ettirdi

* Bir hayranı Liebermann'a, sadece iki büyük ressamın olduğunu söyledi: Kendisi ve Velazquez. Liebermann, "Velazquez niye?" diye karşılık verdi.

ve onu ömür boyu sakat bıraktı.

Özellikle "şerefli erkekler" arasında yaygın olsa da, düello etmek kanunlara aykırıydı. Liebermann'a dava açıldı. Duruşma sürerken, İngilizsever bir amcası Liebermann'ın İngiltere'ye sığınmasını önerdi. Amcaya göre Liebermann gibi maddi olanakları yerinde olan bir insan orada bir beyefendiye uygun, özgür ve saygın bir yaşam sürebilirdi. Liebermann kaçmayı reddetti. Yargılama kısa sürdü. Mahkemeler şeref meseleleri için birbirlerini vuran subaylara ve beyefendilere karşı geleneksel olarak yumuşaktı. Liebermann, Koblenz kalesinin görece konforlu ortamında üç yıl hapse mahkum oldu. Burada kendisine iyi davranıldı ve Ren nehrine bakan bir oda verildi. Yemekleri yakınlardaki bir handan getirildi. Liebermann sık sık izin alıp şehirdeki cafelere, berberlere ve kız arkadaşlarını ziyarete gitti. İmparatoriçe Auguste'u tanıyan Liebermann'ın teyzesi Julie araya girdi. Liebermann affedildi ve sekiz ay sonra salıverildi.

Bu vaka Almanya çapında bir sansasyon oldu. Alt rütbelilerin üstlerini düelloya davet edebilmeleri halinde işler nereye varırdı? Bazı insanlar Liebermann'ın erken salıverilmesini skandal olarak gördü. Başkaları ise, hoşgörü ve hakkaniyet adına sergilediği davranış için Liebermann'a teşekkür etti. Liebermann ise bu olaydan sonra, lüks yaşam düşkünü şımarık bir gençten, kararlı bir askeri kibir karşıtına dönüştü. Düellodan önce subay olmaktan fazla istediği bir şey yoktu. Şimdiyse "ahlaki belkemiğinin" çelikleştiğini, "Yahudilik gururunun ve Yahudi köklerinin" şahlandığını hissediyordu.[50] Düellodan sonra Liebermann duruşmalara katılmaktan kaçındı. O her zaman, inançları ve onuru için, gerektiğinde dolu tabanca ile savaşmaya hazırdı.

Liebermann'ın yaşamındaki inişler ve çıkışlar, 1936'da, Hitler'in iktidara gelmesinden sonra sürgünde yazılmış anılarında tasvir edilmiştir. Anıların el yazmasının başlığı, *Mein Kampf: Bir Alman Yahudisi'nin Anıları, 1863-1936*. Altları üç defa çizilmiş *Mein Kampf* sözcükleri, İngilizsever amcasının yanlış düşündüğünü kanıtlama çabasının başarısızlığına atıftı. Amcasının verdiği öğüdü red-

detmesinin, "aptallıkların ve hataların eksik olmadığı" yaşamındaki en büyük hata olduğunu itiraf etti. O zamanlar "ahmakça" davranmış olduğu için utanç duydu. Yaşamını, sözde bir anavatan ve "abartılmış bir Alman 'onuru' fikri" için feda etmişti. Aynı anda iki dünyada yaşamıştı. Birincisi kendi dünyasıydı. İnsanın bilim adamlarıyla, sanatçılarla, yabancı büyükelçilerle ve – ironik bir ifadeyle – belki de bir (Hıristiyan) "kraliyet süvari muhafızı subayıyla" karşılaştığı önde gelen Yahudi ailelerin ("yaşamımın sonuna kadar bundan daha iyi bir arkadaşlık dilemiş olamazdım") dünyası.[51] Burada mevki ve servetle, yüce gönüllülük, bilgi ve nezaket eş değerdeydi. Diğeri, kendisi gibi, özel Starkenburgia kardeşlik kuruluşuna mensup olan ve sosyal ve estetik uğraşlarında zevke ve aşırılığa adanmışlıklarıyla aristokrat öğrencilerin ve Hıristiyanların dünyası. Her iki dünyanın da kendisi için çekici olan tarafları vardı. Şimdi şükranla belirtiyordu ki kendisinden orduda görev esirgenmiş olmasaydı, hâlâ zengin ve ayrıcalıklı bir züppenin yaşamını sürdürüyor olabilirdi.

Aklı başında genç erkeklerin yedek subaylık peşinde koşma gösterileri gülünç gelebilir. O dönemin zaman ve mekan bağlamında bu önemli bir konuydu. Almanya yarı askeri bir toplumdu. Savaş edebiyatı milli düş gücü üzerinde etkindi. Savaş anıtları nehir yamaçlarında, meydanlarda ve her yerde mevcuttu. Yedek subaylar özel bir statünün keyfini sürerlerdi. Öğretmenler, doktorlar, avukatlar, profesörler ve işadamları, rütbelerini kartvizitlerine yazarlardı. Bismarck'ın Fransa'ya karşı elde ettiği zaferin yıldönümü olan Sedan Günü'nde Latince öğretmenleri üniformaları ve madalyaları ile sınıfta belirir ve Clausewitz ve Moltke'nin sözlerini kendilerine mal ederek kara tahtalarda Sezar'ın savaşlarını yeniden yaşatırlardı.[52] Yedekler sınıfında görev almış olmak, devlette üst düzey bir kariyer için olmazsa olmaz bir şarttı. *Frankfurter Zeitung*, Mayıs 1909'da, eğitmenleri tarafından subay olma yeterlilikleri onaylanan yirmi beş bin ile otuz bin arasında Yahudi'nin 1880'den

beri orduda görev almış olduğunu iddia etti. Bunlardan hiçbiri, birkaç yüz din değiştirmiş dışında, subaylığa terfi ettirilmedi.

Verein, bu konu için çok para ve zaman harcadı. Verein'ın teşvikiyle sosyal demokratlar, Reichstag'ın açılışlarında her yıl bu konuyu gündeme getirdiler. Fakat boş yere. Görünürdeki resmi mazeret, "demokratik" bir özellik gibi duran, adayların tüm subay sınıfları tarafından onaylanmalarının gerekli oluşuydu. Subaylar arasında olduğu iddia edilen ortak kanı, Yahudilerin Almanlara komuta etmesinin düşünülemez oluşuydu. Reichstag'ın bu konuda söyleyecek bir sözü yoktu. İmparator da eski subay sınıfının kökleşmiş önyargısını paylaştı. İmparator Yahudi baron Albert Goldschmidt için bir görev ayarlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve ısrarcı olmadı. Goldschmidt'in, Londra'daki Alman konsolosluğunda ataşelik görevi ile yetinmesi gerekti (diplomatik sınıflar da genellikle Yahudilere kapalıydı).

Temelde azalan doğum oranı sebebiyle Yahudiler artık küçülen bir azınlıktı. Nüfus içindeki oranları, yüzde 1,3'ten yüzde 0,9'a gerileyerek üçte bir oranında düştü. Yahudiler yine de Almanların çoğunluğu için her zamanki kadar görünür kaldılar. Yahudiler nihai entegrasyonlarına inanmayı sürdürdüler. Bugünden geriye bakıldığında, tabi ki, yanıldıkları görülür. O zaman ise, Peter Gay'in gözlemlediği gibi, haklı olduklarına inanmak için iyi sebepleri vardı.[53]

Seçenekler neydi? Avrupa ülkelerinin çoğunda önyargı ve ayırımcılık eşit veya daha yaygın gibiydi. Almanya, tüm eksikleriyle birlikte, kültürler etkileşimin, sosyal entegrasyonun ve günlük hoşgörünün, Batı Avrupa'daki herhangi başka bir ülke kadar başarma şansı olduğu bir ülke gibi görünüyordu. İngiltere 1900'de Yahudilerin göç etmelerine katı sınırlamalar getirdi. İtalya'da Yahudiler neredeyse görülmeyecek kadar azdı.

Batı Avrupa'da antisemitizmin en öldürücü olarak Fransa'da var olduğu düşünülürdü. Fransız Yahudileri yaklaşık bir yüzyıl bo-

yunca 1789 devriminin özgürlükçü mirasından yararlanmışlardı. Ne var ki cumhuriyet dönemi Fransa'sı, 1890'ların ortasında, Fransız ordusundaki tek Yahudi olan Yüzbaşı Alfred Dreyfus davasının yol açtığı ırkçı nefret hastalığına yakalandı. Varlıklı bir Alzaslı olan Dreyfus, Almanya hesabına casusluk yapmakla suçlandı ve 1894'te vatana ihanetten yargılandı. Bu mesele Fransa'da antisemitizmi, Almanya'da olması düşünülemeyecek bir şekilde kurumsallaştırdı. Joseph-Arthur de Gobineau, Eduard-Adolphe Drumont, Alphonse de Toussenel ve diğer ırkçı teoriysenlerin müritleri olan askerler, kilise mensupları, aristokratlar, politikacılar, kafaları karışmış monarşi yandaşları ve sahte-bilimci alimlerden oluşan bir çete, Dreyfus ve ait olduğu toplum aleyhine kışkırtmalarda bulundu. Dreyfus'ün yargılandığı mahkeme salonunun dışında kalabalıklar, "Yahudilere ölüm" diye homurdandı. Dreyfus, Fransız Güyanası'ndaki Şeytan Adası'na hapse gönderilmeden önce, halk önünde rütbelerinin söküldüğü Ecole Militaire'in avlusunda, suçsuzluğunu ilan etmeye devam etti. Fransız Yahudilerinin çoğu yılgın ve pasifti. Paris'te bulunan, korkuya kapılmış Alman Yahudi turistler Frankfurt ve Berlin'e geri dönmek için acele ettiler. Sorbonne'da genç bir tıp öğrencisi olan Hans Levy-Dorfmann, Mainz'taki karısına, akademik yılın sonunda "düzgün bir Alman üniversitesine" geri dönmeye çalışacağını yazdı.

Dreyfus Meselesi Fransa'yı on yıldan uzun bir süre sarstı. Dreyfus'ün uydurma suçlamalarla mahkum edilmiş olmasının kanıtlarının artması havayı daha da zehirledi: Yahudiler, Fransa'nın 1870 savaşında yenilgiye uğramasından sorumlu ve Alman yanlısı beşinci kol olmakla suçlandılar. *Allgemeine Zeitung des Judentums*'da bir muhabir, Yahudilerin Fransa'da yaşamayı sürdürüp sürdüremeyeceklerini sorguladı. Ateşli Dreyfus karşıtı kesimde *salonnière* ve sosyetiklerin yanı sıra *Le Figaro*'nun editörleri, şair Paul Valéry, ressam Edgar Degas, politikacı ve yazar Maurice Barrès, d'Uzès, de Brissac, de La Rochefoucauld ile de Luynes dükleri ve (Proust'un Odette'ine model olan) de Martel kontesi ve hatta cumhuriyetin

başkanı vardı. Yargılanmanın tekrarı için haykıran Dreyfus yanlıları diğer gruptan daha az sessiz değildi. Sosyalistler, cumhuriyetçiler, kilise karşıtları, sanatçılar ve yazarlar, demokrasinin tehlikede olduğuna inanarak bu dava etrafında birleştiler. Halk arasında karışıklık o düzeye ulaştı ki, bir süre için durum, sanki ordu duruşmanın tekrar edilmesini engellemek için hükümete karşı ayaklanacak ve cumhuriyete son verecekmiş gibi görüldü. Şiddetli ayaklanma Alman Yahudilerinin yurtsever ateşliliklerini bir kez daha kesinleştirdi. Düzenli bir ülkede ve görece iyi huylu bir rejim altında yaşadıkları için kendilerini şanslı addettiler. 1914'ten önce en etkili Alman siyasi yorumcu olan (Felix Ernst Witkowski olarak doğan, din değiştirmiş) Maximilian Harden başta Dreyfus'ün suçlu olduğunu sanmıştı. Meselenin yoğunluğu ve çapı arttıkça, Harden, bir kişiye atfedilen suçun nasıl bütün bir topluluğa yüklendiğini görmekten şaşkınlığa uğradı. Nefret ettiği bir hükümet ve hor gördüğü bir imparator tarafından yönetildiği için Alman olmaktan nadiren gurur duymasına rağmen sonunda teslim oldu. 1871'de Almanya'ya ilhak olma döneminde Alzas-Loren'de binlerce Yahudi "Alman olmamak için" orayı terk edip Fransa'ya geçmeyi tercih etmişti.[54] Şimdiyse yerlerinde kalmış olanların çoğu kendilerini şanslı görüyordu.

Doğu Avrupa'da antisemitizmin en vahşi şekli çarlık Rusya'sındaydı. Yeni yüzyıla girilirken beş milyon Yahudi; Ruslar, Beyaz Ruslar, Polonyalılar, Litvanyalılar, Letonyalılar, Estonyalılar, Kozaklar, Gürcüler ve Ukraynalılardan oluşan ve birbirlerine ve özellikle Yahudilere karşı düşmanlık besleyen bir yığın insan topluluğunun arasında yabancı gibi yaşıyordu. Rus Yahudilerinin çoğu kanunen, Yerleşim Bölgesi adı verilen ve yoksulluk ve umutsuzluğun kol gezdiği bir bölgeye hapis edilmişti. Çarın Yahudi meseleleri hakkındaki baş danışmanı, fanatik bir Slavsever olan Konstantin Pobedonostsev idi. Pobedonostsev'in, Rusya'nın "Yahudi sorununu" çözme formülü basitti: "Üçte biri göç etmeli, üçte biri din değiştirmeli, üçte biri de ölmeli."

Rusya, yabancı Yahudilerin ülkeye girmesini, en azından prensip olarak yasaklayan tek Avrupa ülkesiydi. Rusya aynı zamanda yabancıların pasaport taşımak zorunda oldukları ve muhtemelen sorgulandıkları gerçek sınırları olan tek Avrupa ülkesi de olduğundan Alman Yahudileri sınırdan geri çevrilirlerdi. Rusya son yıllarda pogromlar ülkesi olarak da kötü bir nam salmıştı. *Pogrom* sözcüğü – Rusçada "yıkım" anlamına gelir – uluslararası sözlüklere, belli bir etnik gruba karşı girişilen şiddetli zulümleri tanımlamak için girmeye başlamıştı. 1880'lerin başından itibaren Rusya'da yinelenen antisemit pogromlar, dikkatleri günlük yaşamın sefaletinden kaçırmak amaçlı, hükümet destekli saptırmalardı. 1880 ile 1910 yılları arasında yaklaşık iki milyon Yahudi Rusya'dan kaçtı. Her yıl 100.000'den fazlası, Kuzey veya Güney Amerika'daki daha güvenli ülkelere ulaşmak için Almanya'dan geçip Kuzey Denizi'ndeki limanlara gittiler. *Allgemeine Zeitung des Judentums* Rusya'dan, nefret ve günah ülkesi, on dokuzuncu yüzyılın büyük Yahudi "Esaret Evi" diye söz etti.

Romancı (ve Naziler iktidara gelince intihar eden) Arthur Landsberger, A.B.D.'nin bile "benzersiz antisemitizm" hastalığına yakalanmış olduğuna emindi.[55] Eduard Lasker, ölümünden kısa bir süre önce bu ülkeyi ziyaret ederken, Harvard Üniversitesi'nde Yahudilere kota uygulandığını ve bazı en iyi otellerde Yahudilerin kalmasının yasak olduğunu keşfettiğinde şoke oldu. Lasker, A.B.D.'nin birçok açıdan Almanya'dan daha demokratik olmasına rağmen, Yahudilerin entegrasyonu konusunda korkunç derecede geri kaldığı sonucuna vardı. 1891'de Paul Dimidow, *Nereye? Batı Avrupalı Yahudilere Bir Uyarı* başlıklı kitapçığında, antisemitizmin A.B.D.'ye Rusyalı Yahudilerle birlikte göç ettiği konusunda ikazda bulundu. Bir Goethe bilimcisi ve tam bir *Bildungsbürger* olan Ludwig Geiger de Doğu Avrupalı Yahudilerin kaderini protesto ederken, başka yerlerdeki durumların daha kötü olduğuna dikkat çekti. A.B.D.'de ve İngiltere'de Yahudi bir profesöre rastlamak oldukça enderdi. 1911 gibi ileri bir tarihte bile seçkin İngiliz tarihçi Louis Namier, "Polonyalı Yahudi kökeninden" dolayı All Souls College'in nazırları ve mensupları tarafından Oxford bursu kazanmaktan mahrum bırakıldı.[56]

Avusturya-Macaristan'daki Yahudilerin statüsü de Almanya'dakinden daha endişe vericiydi. Avusturyalı sosyal demokrat Karl Kautsky, işçileri cezbeden ve milliyetleri baskı altında tutan sahte demokrat görüntülü Avusturya'da antisemitizmin Almanya'dan daha tehlikeli olduğunu yazdı. Bilgin Victor Klemperer 1910'da Avusturya'yı ziyaret ederken, İtalya ve Fransa'da kendini yurtdışında hissettiğini fakat Avusturya yönetimi altındaki Bohemya'da kendisini "düşman bölgesine" duyumsadığını yazdı.[57] Antisemitizmin burada, Batı'da başka hiçbir yerde eşine rastlanmayacak aşırı boyutlara ulaştığı söylendi.[58] Viyana kültür yaşamında ve milli ekonomide önemli bir yer işgal etmelerine rağmen, Yahudilerin çokuluslu Habsburg imparatorluğu sınırları içindeki durumları her zamankinden daha güvenilmez bir hal alıyordu. Bohemya'da Çekler onlardan Alman oldukları için nefret ediyordu, Almanlar da onları Yahudi oldukları için hor görüyordu. Sallanan Habsburg tahtına gerçekten sadık kalan tek azınlık olarak kendilerini siyasi açıdan daha fazla tecrit ve teşhir edilmiş hissettiler. Yahudilerin maddi durumlarının kötülüğü, Doğu Avrupa'da hiçbir yerde, nüfus artışı ile ekonomik krizlerin birleşerek tekrarlanan açlık salgınlarına yol açtığı Avusturya'nın Galiçya bölgesindeki kadar umutsuz olmadı. Her yıl beş bin Galiçya Yahudisi'nin açlıktan öldüğü söylendi.

Klemperer Avusturya-Macaristan imparatorluğu üzerinde dolaşan kara bulutu hisseden tek kişi değildi. *London Times* gazetesinden Wickham Steed 1902 ile 1913 yılları arasında Viyana'da yaşadı. Bir kıyamet hissi içine o kadar işlemişti ki, anılarında, Avusturya'nın başkentini, gelmesi yakın bir felaketten kaçan bir insanın rahatlamış ruh hali içinde terk ettiğini yazacaktı.

Ekonomist Franz Oppenheimer, bir Galiçya seyahati sonrası karısına, kendilerinin çok şanslı olduklarını yazdı. Çoğu insanın yurdunu ve anadilini kolaylıkla terk edememesi hakikatinden ayrı olarak, Alman Yahudileri anlaşılır bir şekilde, tüm kusurlarına rağmen Almanya'nın birçok devletten daha uygar ve hepsinden önemlisi daha düzenli göründüğünü hissettiler. Birçok Yahudi için

tek dinleri olan hümanist *Bildung* ideali, Almanya ile olan aşk ilişkilerini canlı tutan bir vaadi akla getirmeyi sürdürdü. Alman Yahudileri göç ettiklerinde, Eski Ülke'ye olan inançlarını da beraberlerinde götürdüler. A.B.D.'de doğan çocuklara çoğunlukla Schiller ve Goethe'nin oyunlarının erkek ve kadın kahramanlarının Alman isimleri verildi. İngiltere'de Rothschild Ailesi'nin erkekleri, bu ülkeye yerleşmelerinden sonraki tam bir yüzyıl boyunca Alman Yahudi'si kadınlarla evlenme eğiliminde oldular. Önemli bir İngiliz edebiyatçının adı, karışık Iraklı-Alman-Yahudi geçmişine rağmen Siegfried Sassoon'du. A.B.D.'de birkaç Alman Yahudi'si göçmen, çocuklarını Alman okullarına gönderdiler, Almanca gazete ve kitaplar sipariş ettiler ve Alman korolarında şarkı söylediler. New York'taki en özel Yahudi kulübünün (hâlâ Alman adı Klüp Harmoni ile mevcudiyetini sürdürmektedir) girişi en azından 1914 yılına kadar Kaiser II. Wilhelm'in portresiyle süslüydü. Alman Yahudileri Eski Ülke'ye, Amerika'ya göç eden diğer göçmenlerden daha uzun süre bağlı kaldılar. Bazıları Yeni Dünya'dan sevgili anayurtlarının kusurlarını düzeltmeye çalıştılar. Örneğin Heine'nin Lorelei'ını betimleyen çeşmenin, New York'taki Central Park'a yerleştirilmesi için satın alınmasını finanse ettiler. Aslında Heine'nin anısına memleketi Düsseldorf'ta dikilecek bir anıt olarak tasarlanmış olan çeşme, şairin Yahudi olması nedeniyle şehir yönetimi tarafından veto edilmişti.* New York'ta çeşmenin şansı biraz daha yaver gitti. Şehrin sanat konseyi tarafından Central Park'a konması reddedilen çeşme, göçmenlerin çoğunun yaşadığı Bronx'ta kendine bir yer buldu.

Önde gelen Alman kökenki Amerikan Yahudileri, 1914'te imparatorluk Almanya'sına karşı savaşan İngiltere ve Fransa'ya katılan Amerika'yı protesto ettiler. Kuhn & Loeb'in – o zamanlar J. P. Morgan'dan sonra A.B.D.'nin en büyük özel bankası – başı olan Jacob H. Schiff, anne ve babasını nasıl reddedemiyorsa, Almanya'ya olan sadakatini de reddedeme-

* Heine'nin efsanevi Lorelei hakkındaki şiiri öylesine Alman ilkesinin bir parçası olmuştu ki Naziler bile bunu söküp atamadılar. Nazi döneminde yayımlanan kitaplarda bu şiir "bilinmeyen bir şair" tarafından yazılmış bir "folk şarkısı" olarak tanımlandı.

yeceğini ilan etti. Schiff Almanya'nın zaferi için dua etti. 22 Kasım 1914'te *New York Times*'a verdiği bir demeçte İngiltere ve Fransa'yı, ticari çıkarlar sebebiyle Almanya'yı yıkmak istemekle suçladı. Çarlık Rusya'sının antisemitizmi tarafından reddedilen Doğu Avrupa Yahudileri aynı şekilde Almanya yanlısıydı.[59] Rusya'da, Yerleşim Bölgesi'nde yaşayan Yahudiler, Polonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya giren Alman ordularını kurtarıcılar olarak karşıladılar. Bir anlamda gerçekten de öyleydiler.

İngiliz hükümeti bu gelişmeleri çok ciddiye aldı. İngiltere'nin Washington büyükelçisi paranoyak bir kriz hali içinde, A.B.D.'de İngiltere'ye yönelik gerçek bir Alman Yahudi komplosunun varlığından şüphe etti. Filistin'de bir Yahudi milli vatanının kurulmasını öngören 1917 Balfour Deklarasyonu, en azından kısmen, İngiliz hükümetinin Alman Amerikan Yahudilerinin desteğini kazanmak istemesinin sonucuydu.

Prusya devlet parlamentosunun seçim sistemi, asillere ve varlıklı orta sınıf mensuplarına orantısız seçme gücü veren, mevki ve kişisel servet temeline dayalıydı. Yahudiler genellikle orta sınıfa mensup olduklarından ve bunların da yarıdan fazlası kendi işinin sahibi veya başka girişimci faaliyetler içinde bulunduklarından, bu seçim sistemi kendilerine sayılarının üzerinde bir siyasi nüfuza sahip olma olanağı sağlıyordu. Yine de Yahudi seçmenlerin çoğu bu dengesizliği eleştirdi ve seçim ve anayasa reformu lehine tavır aldı. 1890'a gelindiğinde yüzde 60'tan fazlası sosyal demokratları ve benzer muhalefet partilerini desteklemiş ve Marxistlerin görüşüne göre, ait oldukları sınıfın çıkarlarının aksine oy kullanmışlardı. Savaşın patlak vermesinden iki yıl öncesi olan 1912'ye gelindiğinde de Yahudi oylarının yüzde 85'i bu genellikle barışçı merkez soldaki bloğa gitti.

Orta ve üst sınıf Yahudi seçmenler, diğer orta sınıf Alman seçmenlerden dikkate değecek kadar fazlaydı. Sosyalist bir lider ve 1848 devrimi emektarı olan Wilhelm Liebknecht, Yahudiler arasında "Yahudi olmayanlara oranla daha fazla idealizm" gördü. August Babel, Engels'e, "uygun bir arkadaşlık için insanın Yahudileri yetiştirmesi

gerektiğini" tavsiye etti. Engels bunun iyi bir fikir olduğundan emin değildi ama Yahudilerin "diğer burjuvalardan" daha fazla beyine sahip olduklarını kabul etti.[60] Yahudilerin 1870'lerin başında oy verdikleri Milli Liberal Parti giderek muhafazakar ve aşırı milliyetçi oldukça, orta sınıf Yahudiler bu partiyi terk ettiler ve desteklerini yeni merkez sol partilere verdiler. Yahudi olmayan Alman orta sınıfı 1871 öncesine kadar bir bütün halinde liberaldi. Ne var ki Bismarck'ın yeni Reich'ında, sürekli yurtsever ve savaşçı propagandalar sonucu bu sınıfın liberalizmi aşınmaya uğradı. Heinrich Mann, *Saman Adam* adlı romanında acılı bir ifadeyle, 1871 sonrası burjuva sınıfında ortaya çıkan boyun eğmişlik, konformizm, korkaklık ve sığ dindarlığı sergiledi.* Yarım yüzyıl önce Almanya'yı ziyareti sırasında karşılaştığı benzersiz *Bildung* inancını muhabbetle anımsayan Henry Adams, Nürnberg'e yaptığı yeni bir seyahatte, baskın burjuva sınıfının siyaset ve sanattaki tercihlerini görmekten hasta oldu. Bunlar kendisinde bir umutsuzluk ve kıyamet duygusu uyandırdı.

Alman Yahudileri, Alman orta sınıfının sergilediği gerici dönüşüme uymadı.[61] Ara sıra duyulan, Yahudi burjuvazisinin Almanlar kadar muhafazakar olduğu iddiası yanlıştır. Bu konunun uzmanı olan Arnold Paucker, 1976'da "bundan daha yanıltıcı bir şey olmadığı" sonucuna vardı.[62] Buna karşın, ünlü Alman tarihçisi Nicolaus Sombart'ın 1991'de seslendirdiği, "Yahudiler olmasaydı, Reich'ın kurulmasından sonra Almanya'da liberal gelenek tümüyle yok olabilirdi" iddiası abartılıdır.[63] Yine de, onların bağlı kaldıkları liberalizmin Alman demokrat projesini ateşlediğine şüphe yoktur.

Sosyal demokratlar, Yahudi seçmenlerin artan desteğini takdirle karşıladılar. Bunun sonucunda belli çevrelerde "Yahudilerin Partisi" olarak tanınmalarından ise pek memnun olmadılar. Buna rağmen Yahudilerin karşılaşmaya devam ettikleri engellemelere karşı koyma tavırlarını yumuşatmadılar. Aksine, orduda, bürokraside, diplomatik görevlerde ve üniversitelerdeki ayırımcılığa karşı Reichstag'da protestolarını sürdürdüler. Kendilerini sadece Yahudi entelektüeller ve profesyoneller değil, iş adamları ve hatta büyük

mağaza sahibi kodamanlar da destekledi. Birçok Yahudi kapitalistin, partinin hâlâ – en azından teoride – özel mülkiyetin kaldırılmasını savunduğu bir zamanda bunlara oy vermelerinin sebebi, sosyalistlerin insan hakları konusundaki temiz sicilleri ve her tür antisemitizme açık seçik muhalefet etmeleriydi. Yahudi orta sınıfının desteği, partinin, kuramcı Marxizm'i reddetmesiyle daha da arttı. İdeolojik açıdan, Kaiser'in özellikle nefret ettiği insan olan sosyal demokrat lider Paul Singer ile Oskar Tietz, Salman Schocken ve Walter Rathenau gibi önemli Berlin Yahudileri arasındaki fark oldukça az gibiydi. Tietz ve Rathenau, Singer'in, kuramsal radikalizm ile ölçülü, pratik ve liberal sağ duyusundan oluşan karışımı paylaştılar. Yahudi burjuvazisi, Marxist anlamda bir "sınıf" olarak bir anomali hali sergiledi. Banker gibi yaşadılar fakat ağır işçiler ve solcu entelektüeller gibi oy kullandılar.

Ekspresyonist şair Else Lasker-Schüler 1905'te, genç bir kadınken. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

1898 yılından sonra Reichtag'daki sosyal demokrat vekillerin sayısı sürekli arttı. Sosyal demokrat parti, siyasi akılcılığa aykırı olmakla birlikte, Yahudi adaylar çıkarmakta tereddüt etmeyen tek partiydi. Bu adaylar neredeyse hiçbir zaman din değiştirmemişlerdi. Önde gelen bir Yahudi sosyal demokratın söylediği gibi, insan zulmedilen bir azınlığı terk etmez. Reichstag, Yahudi sosyal demokratların oldukça görünür oldukları tek ortam değildi. Onlar artık, silahsızlanma, dünya barışı, kraliyet ayrıcalıklarının ve idam cezasının kaldırılması ve diğer liberal reformların önemli

savunucuları arasındaydılar. Alfred Fried (1911 Nobel Barış Ödülü sahibi) ve Max Hirsch, Alman Barış Derneği'nin kurucularındandı. Derneğin destekleyicileri arasında, büyük yayımcı ve reklamcı Yahudi işadamları olan Leopold Ullstein, Rudolf Mosse ve Leopold Sonnemann vardı. Kadın hakları da başka bir faaliyet alanıydı.

Göreceli olarak, Yahudi olmayanlardan çok daha fazla Yahudi kadın iş hayatına giriyordu. Bunlar çifte dertten muzdarip olduklarından çoğu düşük nitelikli işlerle memnun olmak zorundaydı. Maalesef, on dokuzuncu yüzyıl Almanya'sında Yahudi kadınları hakkında çok az şey bilinir; mevcut kaynakların çoğu erkeklerle ilgilidir. Bu durumun bilinen bir istisnası, psikanalizin tarih kayıtlarında Freud'un "Anna O"su olarak tanınan Bertha Pappenheim'dır. Bu kadın Freud'un divanında gördüğü psikolojik tedaviden çok, artan seks köleliği ticaretine karşı verdiği yılmaz savaşımıyla tanınmayı hak eder. Seks ticaretinin çoğu kurbanı, tahminen, yoksullaşmış aileleri tarafından Kuzey ve Güney Amerika'daki genelevlere ve hatta Kudüs'ün Ortodoks Mea Shaarim bölgesindeki kötü isimli bir geneleve satılan Doğu Avrupalı Yahudi kızlardı. Pappenheim Doğu Avrupa'daki Yahudi kadınları başkaldırmaya çağırdı. Yahudiliğin, kadınları sadece "biyolojik varlıklar" olarak gördüğünü iddia ettiği için dindar muhafazakarları öfkelendirdi. Bir başka olağanüstü yetenekli kadın, olgunluk döneminde ünlenen, ekspresyonist şair Else Lasker-Schüler idi. Eberfeld'li bir bankacının kızı olan Schüler, harika sabahlıklar giyen ve sevgilileri arasında Oskar Kokoschka, George Grosz, Adolf Loos ve Gottfried Benn'i sayan, küçük, narin bir kadındı. Her zaman fakirdi ve bazen parkların banklarında uyur ve haftalarca fındık ve meyve ile beslenirdi. Kendisini takdir eden eleştirmenler onu "Israel'in siyah kuğusu" ve "avant garde'ın psalmisti" (Mezmur yazarı - ç. n.) olarak kutladı. Kültür tarihçisi Claudia Schmölders'e göre Schüler, "aşk delisi, olağanüstü konuşkan, kelimenin icat edilmesinden önce bile multikültürel, ve kendini Eberfeld, Berlin ve Kudüs arasında bölüştüren" bir kişiydi.[64] 1933 öncesi Alman Yahudi şiirinin doruklarında bulunan eserleri, tatlı

ve teskin edilemeyen bir hüzünle kaplıdır. Heine'den beri böylesine Alman olan ve aynı zamanda Yahudiliğini terk etmeyen ve böylesine müzikal ve çekici bir şair olmamıştı:

Adem kendini Cennet'in çimlerinde inşa etti
Toprak ve yapraktan yükselen bir şehir
Ve Tanrı'yla muhabbet etmeyi denedi.

Peter Gay'in gözlemine göre Schüler'in belki de en tanınan şiirinde,

Misk otundan bir tahtın üstündeki tatlı Lama evladı
Dudakların daha ne kadar zaman öpecek benimkileri
Ve yanak yanağa, parlakçasına düğümlenmiş zamanlar geçecek

müzikal olarak birbirlerine bağlı dizelerle, John Donne'nin şiirleri değerinde, metafizik bir kendini beğenmişlik işlenmiştir.[65] Duygu ile ses, sözcük ile hayal harika bir şekilde birbirinin içine geçmiştir.

Şiirlerinin İbranice'ye çevrilmesini isteyip istemediği sorulduğunda, Lasker-Schüler sıcak bir ifadeyle bunun gerekli olmadığını, çünkü kendisinin zaten İbranice yazdığını söyledi.

8

Asimilasyon ve Hoşnutsuzlukları

Yeni yüzyıla girilirken, orta sınıf Alman Yahudileri başarılı olmuşlardı. Bazıları zengin olmuştu. Söylendiğine göre Prusya'nın en varlıklı iki yüz ailesinden kırk tanesi Yahudi'ydi. Berlin'de Yahudiler nüfusun yüzde 5'ini teşkil ediyor, fakat şehir vergilerinin yüzde 30'undan fazlasını ödüyordu.[1] Berlin'in en zengini hâlen Kaiser'di. Karl Marx'a göre bunun sebepleri belki de kutsal hak, rüşvet, küçük hırsızlıklar, miras avcılığı ve vatana ihanet düzeyindeki anlaşmalardı. İkinci en zengin kişi, kömür kodamanı Silesyalı bir ailenin din değiştirmiş oğlu Fritz von Friedländer-Fuld idi.[2] Her sabah, halk tarafından "gürleyen Musa" olarak adlandırılan bir otobüs, banker ve borsacıların büyük villalarda yaşadığı Berlin'in Grünwald ormanındaki şık banliyöden şehir merkezindeki yeni borsa binasına yol alırdı. Hıristiyan burjuvazinin Berlin'dekinden çok daha az önyargılı olduğu söylenen Hamburg'da Yahudiler, Harvestehude ve Rotherbaum adında en varlıklı iki semtte yaşadılar.

Frankfurt'ta, Yahudilerin ödediği ortalama vergi tutarı Protestanların dört, Katoliklerin ise sekiz katıydı.

Büyük kentlerde görkemli sinagoglar yükseldi. Sinagogların yaldızlı görkemi – kasıntılık ile karışık dindarlık – uzaklardan görünür oldu ve Yahudilerin artan zenginliklerini ve hallerinden hoşnut oluşlarını yansıttı. İster neoromanesk, ister gotik tarzda olsun, bazı sinagoglarının kiliseden pek de farkı yoktu. En büyük ve en cafcaflı sinagoglar, gösterişli sahte Emevi tarzındaydı. Bunun nedeni belki de, Byron'un yapıtları ve gururlu ortaçağ İspanya Yahudilerine bir asalet havası yükleyen Benjamin Disraeli'nin popüler romanlarının etkisiydi. Yeni sinagoglar, Müslüman İspanya'daki hoşgörünün altın çağını çağrıştırdı ve on üçüncü yüzyıl Kordoba ve Sevilya'sında Yahudilerle Müslümanlar arasında yaşanana benziyen bir "sembiyoz" özlemini açığa vurdu. Bu İspanyol tarzı dekor aynı zamanda Batı'nın zengin Yahudilerini, Polonya ve Rusya'daki fakir ve "ilkel" dindaşlarından ayrı tutmaya da yaradı. Aralarında Theodor Herzl'inkinin de bulunduğu bazı aileler, uzak Sefarad kökenler icat edecek kadar ileri gittiler. Yeni sinagoglardan bazıları, seküler görüşlülüğü giderek artan orta ve orta-üst sınıf cemaatler için gereğinden fazla büyüktü. Onlar için gerçek ibadethaneler, opera binaları ve konser salonlarıydı.

Almanya'da (veya Avrupa'nın geri kalanında) hiçbir sosyal sınıf, sanat sevgisini, yüzyıl sonu Almanya'sındaki orta ve orta-üst sınıf Yahudiler kadar ileri götürmemiştir. Romancı Theodor Fontane (Prusya aristokrasisini sevdiğini kimseden gizlemedi) Alman Yahudilerini, villalarını ahır yerine müzik odaları ile süsledikleri ve duvarları atalarının tabloları yerine kitaplarla kapladıkları için övdü. Yahudiler sanat ve edebiyat hamiliği yapmaktan gururluydular. 1881'de korkunç bir yangın Viyana'nın Ringtheater'ini tümüyle yok etti ve izleyicilerin çoğunun ölümüne neden oldu. *Allgemeine Zeitung des Judentums* gazetesi olayı haber verirken, tiyatro izleyicileri arasında Yahudilerin her yerde "orantısızca" fazla olduklarını mutlulukla dile getirdi. Bira salonu hamiliği yapanlarsa çok azdı.[3]

Sinagogların yaldızlı görkemi, orta ve üst sınıf Yahudilerin artan zenginliklerini ve hallerinden hoşnut oluşlarını yansıttı. Berlin'deki yeni bir sinagogun çelik kabartma çalışması. J. Kolb tarafından yapılmıştır. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Nefret kışkırtıcıları bu olguyu farklı değerlendirdiler. Yahudi sanat hamileri, sonradan görme olarak alaya alındılar. Frankfurt Yahudi Müzesi'de korunan o döneme ait "Cuma Gecesi" başlıklı bir karikatürde, çirkin, karga burunlu, siyah saçlı şişman erkelerle

mücevherler takmış kadınlar – insandan çok sürüngenlere benzer bir şekilde – konser salonunun ön sıralarını doldurmuş olarak gösterilir. Yahudi nouveaux riches (yeni zenginler), sayısız esprilerin alay konusuydu: Kısa süre önce din değiştirmiş bir borsacı, ziyaretçisine yeni dekore edilmiş malikanesini gezdirir. Oturma odası "gerçek on sekizinci yüzyıldır," diye açıklar; çalışma odası, "on altıncı yüzyıl Alman Rönesansı." Bundan sonra misafiri seyrek döşenmiş bir odadan hızla geçirir. Misafir, "burası nedir?" diye sorar. "Ah, önemli değil. Rahmetli anne ve babamın eski mobilyaları." "Anladım", der ziyaretçi. "Burası da Hıristyanlık öncesi dönem!"

Richard Wagner'in 1850'de yazdığı "Müzikteki Yahudiler" isimli antisemit makale, Yahudileri Wagner'in operalarına üşüşmekten alıkoymadı. Onun en samimi hayranları olmayı sürdürdüler. Wagner anılarında, konser izleyicileri arasında ve konser sonrası onuruna verilen yemeklerde Yahudilerin sayıca üstün oluşundan söz etti. Aralarında matematikçi ve sanat hamisi (ve Thomas Mann'ın kayınpederi) Alfred Pringsheim'ın da bulunduğu önde gelen Münih Yahudileri, Wagner'in Bayreuth'taki konser binasının inşasını finanse ettiler. Pringsheim'ın torunu Golo Mann'a göre, büyükbabasının yüzde 100 Alman addedilemeyeceği fikri, hem büyükbabasına hem de pek çok arkadaşına kesinlikle gülünç gelmişti. *Lohengrin*'in çok başarılı galasından sonra Yahudi bir hayranı Wagner'e kutlama telgrafı çekti: "Muhteşem başarı. Bütün Yahudiler aynı kanıdalar."[4]

Yahudilerin konser izleyicileri arasındaki bu ağırlığı, aleyhlerinde olanlar tarafından, pasifliklerinin ve "yaratıcı" olmadaki yeteneksizliklerinin kanıtı olarak alaya alındı. (İlk büyük Yahudi solist daha sonraları ortaya çıkacaktı.) Bu görüşe Martin Buber – Yahudilerin eşsizliğine narsistçesine takıntılı bir şekilde – aynı tuhaflıkta bir iddia ile karşılık verdi: Yahudiler Tanrı'nın emrine uygun olarak doğaları gereği bir "kulak" halkıydı ve ezelden beri "dinlemekten" hoşlanırlardı, tıpkı "Dinle, Ey İsrael" söylemindeki gibi. Buber'e göre eski Yunanlılar bir "göz" ve görsellik halkı idiler; Yahudilere göre Tanrı sadece bir ses olarak belirmişti – müziğe olan özel tutkuları da bundandı.

Berlin ve Frankfurt'taki Yahudi yüksek burjuvazisinin daha varlıklı sanat hamileri, Flaman ve İtalyan Rönesans ustaları ile Goya, Manet, Pissarro, Renoir ve Degas'nın yapıtlarını topladı. Berlin'de bunu yapanlar arasında ilktiler. Emil Ludwig'in, Berlin'in batısındaki göl kenarlarında ve ormanlık alanlarda, baronlara yakışan malikanelerde yaşayan Yahudi sanat koleksiyoncularına yazdığı methiye, Floransa'nın estetik ruhunun, dört yüz yıl sonra Charlottenburg ve Wannsee'de canlandığının ilanından başka bir şey değildi. Zengin bir hukuk profesörü olan Karl Bernstein ve karısı Felice, 1880'lerin başında evlerini Sisley ve Monet'nin yapıtlarıyla süsleyen ilk kişilerdi. Bu yapıtların çoğu daha sonra yeni halk müzesine bağışlanacaktı. Paul Cassirer'in sanat galerisi, Cézanne ve van Gogh'u tanıtan büyük bir modern sanat merkeziydi. Cassirer'in müşterileri arasında "pamuk kıralı" James Simon da vardı. Simon muhtemelen en önde gelen Yahudi koleksiyoncuydu ve İmparatorluk Sarayı'nın karşısında yeni "müze adası" denilen yerdeki Berlin devlet müzelerine bağış yapanlar içinde kesinlikle en cömert olanlar arasındaydı. Simon ve diğer Yahudi bağışçılar sayesinde Berlin müzeleri, tüm Alman sanat dünyasını harekete geçirecek şekilde, Avrupa'da Empresyonistleri sergileyen ilk müzeler oldu. Simon, Eduard Arnhold ve Robert Mendelssohn, yeni Ulusal Galeri'ye ilk van Gogh, Courbet, Gauguin, Pissarro ve Cézanne tablolarını takdim ettiler.[5] Yahudi olmayan koleksiyoncuların İtalyan ve Hollanda Rönesans dönemi yapıtlarını tercih ettikleri bir zamanda Yahudi sanatseverler, çağdaş Alman sanatına ilgi gösterdiler ve hatta önde gelen Empresyonist ve Ekspresyonist sanatçılara siparişler verdiler.* Alışılmadık şekilde yeniliklere açıktılar. Gelip geçen her modayı takip etmeye ve desteklemeye – bazen de fazlasıyla – hevesliydiler. En çok da, az rastlanır şekilde, kaliteye düşkün bir içgüdüye sahipmiş gibi göründüler.

---

* Bunun tersi de geçerliydi. Yahudi basın imparatoru Rudolf Mosse, Kaiser'in en sevdiği, büyük "tarihsel" konuların kiç ressamına, kendisini ve ailesini on yedinci yüzyıl Hollandalı kasaba sakinleri olarak resmetmesini sipariş etti.

Ulusal Galeri'nin başkanı Hugo von Tschudi, "canlılık", hayal gücü ve doğru karar verme yeteneklerinden dolayı Yahudi bağışçılara iltifat etti ve şehri Avrupa'nın önemli bir sanat metropolü yaptıkları için teşekkür etti. Tschudi'nin modern ve çağdaş sanata desteği kendisini Kaiser ile karşı karşıya getirdi. Kaiser modernizmi, "çökmüş" Fransız "su yolu" sanatı olarak görüyordu. Kaiser, Cézanne ve diğer Fransız ve Alman modernistlerin tablolarının toplanması için gerekli fonu sağlamayı reddettiğinde, Simon, Arnold ve Mendelssohn hemen devreye girdiler. Bir tarihçi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ulusal Galeri'nin otuz bir önemli bağışçısı arasında yirmi sekiz Yahudi bağışçı teşhis edecekti. Simon'un bağışları arasında Mantegna, Vermeer ve Frans Hals'ın yapıtları da vardı. Simon her tür ödentiyi ve madalya veya unvan verilmesi önerisini özellikle reddetti. İleride, "ben sadece tüm görgülü vatandaşlara örnek olmak istemiştim", diye yazacaktı.[6] Simon'un cömertliğinden oldukça fazla yararlanan bir müze yöneticisi yarı şaka olarak, Yahudilerin sadece oyma putlar yapmaktan men edilmelerinin yazık olduğunu belirtti ve bundan "şikayetçi" oldu. Eğer müzik, tiyatro ve diğer sanatlardan da men edilmiş olsalardı, aynı karşıtlık mantığıyla, bu alanlarda da öne çıkabilirlerdi.

Alman Yahudileri aynı oranda tiyatroya da meraklıydılar. Gerhart Hauptmann'ın avangard oyunu *Batık Çan*'ın 1896'daki galasında, Berlin sosyetesinin önde gelen mensuplarından, günce yazarı Hildegard von Spitzemberg de vardı. Oyun, utanmaz doğacılığı nedeniyle skandal olarak değerlendirildi. Von Spitzemberg güncesine şunları yazdı: "Salon son koltuğuna kadar doluydu; Yahudiler, onların işbirlikçileri, basın mensupları ve edebi şahsiyetler: Harden, Sudermann, Schmidt, Fontane, Pietsch. ... son ikisi endişe içinde başlarını sallıyor ve (Hauptmann'ın) destekçilerinin çılgınca alkışlarına katılmayı reddediyorlardı."[7] Son iki isim von Spitzemberg'in listesindeki tek Yahudi olmayanlardı. Bunlardan Theodor Fontane Yahudilerin sanat hamiliğinden yararlandı. Fontane, Thomas Mann'ın ilk romanlarının yayınlanmasından önceki yıllarda belki de yaşayan en büyük Alman romancıydı. Kitapları,

Prusya'nın kırsal yüksek sınıfının eski moda, bağnaz ve ucuz ortak terbiye anlayışını kutlardı. Alman Yahudileri, Fontane'in en sadık okuyucuları arasındaydı. Onu, bilgeliği, mizahı, nezaketi, ince zevki ve hak bilirliği için severlerdi. Fontane'in ne denli önyargılı olduğunu bildikleri şüphelidir. Yahudilerden, neredeyse fiziksel anlamda hoşlanmadığı daha sonraları, özel yazışmalarının yayınlanmasıyla açığa çıkacaktı. Yahudilerin "aynı anda hem üst düzeyde düşünür ve idealist, hem de dalavereci ve tamamıyla dolandırıcı olma yetenekleri" olduğuna inanırdı. Onlar Almanya'ya tam anlamıyla entegre olabilirlerdi fakat sadece "fiziksel" olarak, "ruhsal" olarak katiyen.[8] 1894'te, yetmiş beş yaşındayken fikirlerinde değişiklikler olmaya başladı. Bunun nedeni yaşadığı acı bir hayal kırıklığıydı; sevgili "eski Prusya'sı" en büyük romancısının doğum gününü neredeyse tamamıyla bilmezlikten gelmişti. Yüzlerce kutlama mektubu almıştı fakat bunların hiç biri romanlarında, şiirlerinde, seyahatnamelerinde ve savaş kitaplarında kutladığı von Bülow, Arnim ve Schliefen'lerden değildi. Bu şenlik gününde kendisine yazanların "çok, çok farklı isimleri vardı." Fakat onlar da insandılar.

İzleyebilirlerdi çizgilerini net olarak
Nerdeyse tarih öncesi zamanlara dek:
Akarak geldiler"Heimlar ve Bergler"
Ve onlarla birlikte "Mayerler".
Başkaları da vardı onlarla gelen,
Polaklar ve diğerleri, uzaktaki doğudan.
Abraham, Isaac, hepsi aile reisi
Kibarca dinliyorlardı çağrıyı,
Kibarca beni liderleri yaptılar,
Her biri benim okurum oldular,
Uzun zamandır kayıp olan kardeşler gibi selamladılar,
Böyle arkadaşlar olunca başkasına gerek mi var?
Biliyorlar benim bütün kitaplarımı
"Hey, Herr Cohn! Gelin içeri!"[9]

Artık pek çok Yahudi, ticaret ve benzeri alanlarda kendi işinin sahibiydi. Bazıları bankacıydı. Özel bankaların nerede ise yarısının hâlâ Yahudilerin elinde olduğu iddia ediliyordu. Fakat özel bankalar artık giderek marjinalleşiyor ve yerlerini daha güçlü finansal kurumlara bırakıyordu. Artık milli gelire en büyük katkı, sanayi kuruluşlarının gelişmesi için gerekli olanakları sağlayan özel ve devlet kurumları tarafından yapılıyordu. Bu kurumların en önemlileri – Reichsbank, Deutsche Bank, Dresdner ve Darmstätter bankaları – Yahudi yöneticiler tarafından kurulmuştu veya hâlâ onlar tarafından yönetiliyordu.

Bankalardan başka, yeni sanayi kuruluşlarının bazıları – orta ve büyük boy kimya fabrikaları, metal, elektrik, maden eritme ve baskı tesisleri – girişimci Yahudiler tarafından kurulmuştu. Yahudiler ilk Alman uçak fabrikasını ve mağazalar zincirini kurdular. Tesislerinde Amerikan tarzı üretim metotlarını ilk uygulayanlar arasındaydılar. Albert Ballin belki de en önemli Yahudi girişimciydi. Ballin, Hamburg'da seyahat acenteliği yapan küçük bir aile şirketinden yola çıkarak, dünyanın en büyük deniz taşımacılık şirketlerinden biri olan Hamburg-Amerika Hattı'nı kurdu. Diğer önde gelen iş adamları Hamburglu bankacı Max Warburg (Ballin'in yakın arkadaşı), kömür kıralı Eduard Arnhold, pamuk kıralı ve sanat hamisi James Simon'du. Emil Rathenau ve oğlu Walther kendilerine özgü bir sınıfa aittiler. "Alman elektrik endüstrisinin Bismarck'ı" olarak bilinen baba Rathenau, Alman şehirlerinin çoğuna elektrik lambasını ve tramvayı getirdi.

Bu adamların servet, şöhret ve entelektüel sivrilikleri, kendilerini Kaiser ile kişisel ilişki kurma aşamasına taşıdı. Bazıları "Kaiser'in Yahudileri" (*Kaiserjuden*) olarak tanındı. Bu hafif onur kırıcı terim muhtemelen Siyonist lider Chaim Weizmann tarafından icat edilmişti. *Kaiserjuden*, geçmişin saray Yahudilerinden farklı olarak hükümranın özel yatırımlarını yönetmediler; Gerson Bleichröder o türün sonuncuydu. Ballin, Warburg, Arnold Rathenau ve diğer *Kaiserjuden*, Bleichröder ve benzerlerinden daha genç, kendilerine güvenen, iyi eğitimli ve daha fazla asimile olmuş ve Alman yaşantısına entegre olmuş kişilerdi. Kaiser onlara

Kaiser, kendi kendini yetiştirmiş büyük iş adamlarından etkilenirdi. Resimde Kaiser, orta boy bir seyahat acentesi sahibinin oğlu iken dünyanın en büyük deniz taşımacılık şirketlerinden Hamburg-Amerika Hattı'nın patronluğuna yükselen Albert Ballin ile birlikte görülüyor. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

finansal ve kültürel politikalar hakkında danışır, onlar da Kaiser'in gözde hayır işlerine büyük bağışlarda bulunarak gururunu okşarlardı. Kaiser, kendi kendini yetiştiren büyük iş adamlarından etkilenirdi. İngiliz kuzeni VII. Edward gibi, zengin adamlarla arkadaşlık etmek ister fakat Edward'ın aksine onlarla samimi olmaktan kaçınırdı. *Kaiserjuden*, birkaç istisna dışında, asimile olmuş dindaşlarını canlarından bezdiren kaygılardan arınmış değillerdi. Nüfuzlarından dolayı gıpta edilir ve saygı duyulurlardı fakat bu da bir yere kadardı. Warburg ve Rathenau hiçbir zaman, örneğin Krupplar ve Siemensler kadar, İngiltere'de Rothchildler, Sir Ernest Cassel ve Samuel Montagu (Baron Swaythling) kadar "ait olduklarını" hissetmediler. Kaiser, *Kaiserjuden* mensuplarına büyük incelikle davranır, onları özel öğle yemeklerine, sarayda ve yatında düzenlediği sadece erkeklere mahsus akşam yemeklerine davet

ederdi. Bu durumda teoride *hoffähig* (saraya uygun) olmaları gerekirdi, fakat pratikte durum böyle değildi. Saraya davetler hiçbir zaman eşleri kapsamazdı. Bu yüreklerinde dertti.

II. Wilhelm her şartta, geçinmesi güç bir adamdı. Güçlü bir kişilik ile zayıf bir karakteri birleştiren bir insan olarak, öngörülemez, kendini beğenmiş ve paranoyaktı. Bir keresinde, "tebaalarım sadece kendilerine söylediklerimi yapmalılar, fakat onlar kendi başlarına düşünmek istiyorlar ve bütün sorunlara da bu sebep oluyor" dedi.[10] İngiliz akrabalarına ve imparatorluğun "parazitleri" olarak gördüğü Yahudilere karşı karanlık önyargılarla doluydu. Genç bir prensken, Stöcker'in hayranıydı ve hatta onu "ikinci Luther" olarak görmüştü. İmparator tahta geçtiği zaman, antisemit arkadaşlarının çoğunu terk etmiş olmasına rağmen kısa süre sonra, Yahudilere, zencilere, Japonlara ve diğer "haşarata" karşı haçlı seferi düzenlenmesini vaaz eden Houston Stewart Chamberlain adında tuhaf bir İngiliz ırkçının etkisi altına girdi. Wagner'in damadı olan Chamberlain kitaplarını Almanca yazdı ve İsa'nın Yahudi olmayıp, sarışın bir Ariyen olduğunu kanıtlamaya çalışacak kadar ileri gitti.[11] Kaiser, Chamberlain'in kitaplarının Almanya'daki tüm okullarda okutulmasını sağlamaya çalıştı. Önerisi eğitim bakanı tarafından kabul edilmedi fakat Kraliçe, Kaiser'in çocukları ve maiyeti her akşam bu kitaplardan bölümler okumak zorundaydılar. Halka hitaben yaptığı abartılı konuşmalarıyla kötü bir şöhreti olan Kaiser, hayalet düşmanları ve Avrupa'nın bütünlüğünü tehdit eden "sarı tehlikeyi" tenkit etti. Çin'deki Boxer isyanını bastırmaya giden askeri bir birliğe hitap ederken şunları söyledi: "Tarihte bugüne kadar süregelen şöhretlerini kazanmalarını sağlayan, bin yıl önce Atilla'nın önderliğindeki Hunlar gibi, Alman adı da öyle bir şekilde bilinsin ki hiçbir Çinli bir daha bir Alman'a kuşkuyla bakmaya cüret etmesin."[12] Kaiserin tüm yazdıklarını veya söylediklerini ciddiye almak için fazla sebep yoktu – bakanları da ciddiye almadılar –; çoğunlukla söylediklerini bir gecede unutur veya fikrini değiştirirdi. Avrupa'nın kaderini büyük oranda belirleyen adamın bir fikre uzun süre bağlı kalmaması bir anlamda talihli bir durumdu. Kılıçları şakırdayan generaller ve yaltaklanan saray efradı

ile çevrili olan Kaiser, arka arkaya gaflar yapan siyasi bir maceracıydı. Üstelik de duygusaldı: Otomobilinin kornası, Wagner'in Das Rheingold'undan bir melodi çalardı. Üniformalarını, tüylerini ve miğferlerini kendi dizayn eder, bunu yaparken de fantastik şekiller ve canlılar arasında belki de sadece papağanlarda görülebilen bir renk zenginliğini yeğlerdi.

İşte, Yahudilerle Alman gücünün zirvesi arasında köprü oluşturmaya çalışan *Kaiserjuden*'in hoşnut etmeleri gereken adam böyle biriydi. Yine de Chaim Weizmann, "boyun eğmişlikleri" ve "asimilisyoncu" yaklaşımlarından dolayı ve "Almanlardan daha Alman oldukları, ... süper vatanseverlikleri ve Almanya'nın efendilerinin istek ve planlarını hevesli bir şekilde bekledikleri" için onları hor gördü. Kendisi de sık sık – fakat sadece İngiliz aristokrasisine karşı – boyun eğmişlikle suçlanan Weizmann, "Alman Yahudileri ve genelde Almanlar karşısındaki ikili önyargısı nedeniyle yanlış yargılara varmış olabilirdi."[13]

Weizmann, "Yerleşim Bölgesi (İngilizce, Pale of Settlement. Çariçe II. Elizabeth'in 1791'de aldığı kararla Rusya'daki Yahudilerin yerleşmeye zorlandığı, bugünkü Litvanya, Letonya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı kapsayan coğrafi bölge. İmparatorluk Rusya'sı nüfusunun yüzde 4'ünü oluşturan Yahudilerin yüzde 90'ı bu bölgedeki kötü koşullarda yaşamaya zorlandı. 1917'de çarlık rejiminin sona ermesiyle bu uygulama kaldırıldı. - ç. n.) içindeki en karanlık ve en hüzünlü köşelerden biri" olarak adlandırdığı Beyaz Rusya'daki Motol'den seslendi.[14] Kendisinin Alman Yahudilerinden hoşlanmaması, henüz üniversite öğrencisi olduğu yıllarda, bir Yahudi okulunda yardımcı öğretmenlik yaparak masraflarını karşılamaya çalışırken başlamıştı. O okulda, "Musa inançlı budala bir Alman, ... entelektüel bir korkak ve bir dalkavuk" olarak tanımladığı okul müdürü Dr. Barness ile bir tartışmaya girmişti. Weizmann'a göre Barness, antisemitizmin sadece "küçük bir yanlış anlamanın" sonucu olduğuna inanıyordu. Almanlar, Yahudilerinin ince niteliklerinin farkına vardıkça antisemitizm de kaybolacaktı. Bu da kısa zamanda olacaktı. Weizmann Barness'e şöyle cevap vermişti: Eğer bir adamın gözüne çamur girerse, gözündekinin çamur mu yoksa altın mı

olduğuyla ilgilenmez. Sadece onu çıkarmak ister."[15]

Weizmann'a göre Ballin, Simon, Warburg ve diğer *Kaiserjuden*, "özgürlüğün ortasında köle" ve prangalarını göremeyecek kadar siyaseten ve ahlaken kör gerici idiler. Alman gücüne ve etkisine sürekli olarak maruz kalmaları, içlerine derin bir aşağılık duygusu yerleşmesine neden olmuştu; bu da yerlerde sürünmelerine ve "kendilerini inkar etmelerine" yol açmıştı.

Weizmenn'ın görüşlerinin aksine, *Kaiserjuden*, içinde farklılıklar olan bir gruptu. Siyaseten çoğu liberaldi; bir ikisi muhafazakar görüşlü olsalar da yine de Kaiser'in maiyetindeki gericilerden ve yabancı düşmanlarından çok daha soldaydılar. Bu nedenle Simon'a itaatkar denemezdi. Rathenau, Kaiser'i ve diğer Alman hükümdarlarını hoş olmayan gerçeklerle yüzleştirmekten zevk alırdı. Bir tarihçinin gözlemine göre Rathenau, Simon, Ballin ve Warburg "kozmopolit ... dışa dönük ve liberal" idiler.[16] Diğer sanayiciler Wilhem'in Avrupa liderleri ve kralları hakkındaki paranoyak görüşlerini paylaşırken – örneğin savaş topu üreticisi Krupp, Kaiser Wilhem'in, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı kuşatma stratejisi güttükleri korkusuna katıldı –, Balin, Warburg, Arnhold ve Simon bu düşüncelerin basitlik ve bencillik olduğu konusunda uyarılarda bulundular. Kaiseri İngiltere ile anlaşma yoluna gitmesi için teşvik ettiler. Warburg ile Ballin İngilizseverdiler ve İngiltere kralının kurduğu Anglo-Alman Dostluk Vakfı'nın üyesiydiler. Rathenau, barışı pekiştirmek amacıyla bir Avrupa ekonomik birliği önerdi. Açık görüşlü olan bu insanlar, boyun eğmeksizin ve kendini inkar etmeksizin, resmi kültüre zıt yönde akan entelektüel bir ortamın parçası oldular. Sağcılar, bunların İmparator üzerindeki "barışçı" etkilerini eleştirdiler. Muhafazakar bir meclis üyesi, 1904'te Reichstag'da yaptığı bir konuşmada hükümetin "Ballinleşmesini" tenkit etti: "Filistin ve Amerikalı yabancılar tahtın en üst basamaklarına kadar ulaşıyorlar."[17] 1900'ların ilk yılları boyunca, Alman-İngiliz ilişkileri, silahlanma ve emperyal taleplerin rekabeti nedeniyle kötüye giderken, Warburg ile Ballin, Alman Yahudisi kökenli İngiliz finansör Sir Ernest Cassel ile birlikte gerilim ve güvensizliği azaltmak için birden fazla girişimde bulundular.

Ballin galiba ilk ve orijinal *Kaiserjude* idi. Kaiserle ilk olarak 1906'da, yağmur altında, senelik Elbe tekne yarışında karşılaştı. Kaiser ondan etkilendi. İki adam deniz sevgisini ve Almanya'nın da İngiltere gibi denizci bir ulus olması arzusunu paylaştılar. Ballin, Kaiser'in arkadaşlığını ve yakınlığını aktif olarak aradığı belki de tek *Kaiserjude* idi. Kaiser ve eşi ne zaman Hamburg'u ziyaret etseler, akşam yemeğini Ballinlerin Feldbrunnenstrasse'deki evinde yerlerdi. Ballin'in buharlı lüks yolcu gemileri her zaman Kaiser'in emrindeydi ve saray efradı bunları sık sık kullanırdı. Kaiser, Ballin'e bir unvan vermeyi teklif etti. Ballin, Berlin'de saray sosyetesinin bir parçası olmasına rağmen bu teklifi geri çevirdi.

Başka bir *Kaiserjude* olan James Simon sadece önemli bir sanat hamisi değildi. Aynı zamanda Alman Orient Derneği'nin kurucusu ve Mısır ile Filistin'de yapılan arkeolojik kazıların cömert bir destekçisiydi. Kaiser, Yakın Doğu politikası ve yeni devlet müzelerinin yönetimi hakkında Simon'un tavsiyelerini sorardı. "Simon'la birlikteyken ondan bir şey öğrenmemek mümkün değil", derdi.[18] Simon Kaiser'i Berlin'de Fasanenstrasse'deki yeni sinagoga davet etti. O dönemin tanıklarına göre sinagogun sarışın hahamı "Joshua ile Parsifal'in bir karışımıydı".[19] Kaiser, üniforması ve sivri uçlu miğferi ile geldi. Simon kendisine sinagogu gezdirirken imparator sordu: "İnsanlar, Yahudilik objeleriyle bu kadar ilgilendiğimi görünce ne düşünecekler?" Simon şöyle yanıtladı: "Majesteleri, hahamlar muhtemelen Yahudi olmak istediğinizi düşüneceklerdir."[20]

Kaiser, Simon'un parasal ve sanatsal konular hakkındaki yargılarını memnuniyetle karşılardı. Ne var ki Simon Kaiser'in, ırksal ve dinsel önyargılara karşı sesini yükseltmesini, veya orduda, üniversitelerde ve bürokraside Alman Yahudilerine karşı arta kalmış ayırımcılığı azaltmaya yönelik bir tutum takınmasını sağlamaya çalıştığında daha az başarılı olurdu.

Alman Yahudileri 1881 Rus pogromlarının (özellikle Yahudilere karşı yapılan kıyımlar. - ç. n.) şiddeti karşısında şoke oldular fakat bunları tam anlamıyla sürpriz olarak da karşılamadılar. Güvenlik arayan, korkmuş ve beş parasız Yahudi mülteciler doğu

sınırından tam bir sel halinde aktılar. Alman Yahudileri onları içtenlikle karşılamadılar fakat bakım ve entegrasyonları için cömert katkılarda bulundular. Hükümetin bu akıma karşı benimsediği sert önlemlere rağmen on binlerce Rus, Romen ve Galiçyalı Yahudi sonraki yirmi veya otuz yıl boyunca Almanya'ya yerleşmeyi başardı. 1900'e gelindiğinde Yahudi nüfusunun yüzde 10 veya 15'inin Almanya dışında doğanlardan oluştuğu söylendi. Bu yasa dışı göçmenler düzenli olarak Rus ve Galiçya sınırlarından dışarı atıldı. Buna rağmen atılanlardan daha fazlası içeri girmeyi becerdi. Doğu sınırını kapatmak bir "Alman kültürel zorunluluğu" olarak görüldü fakat uygulanamadı. Zaten bu sınırı kapatmak Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki ticari ve diğer anlaşmalar nedeni ile yasal olarak da uygulanabilir değildi.

Doğudan akış Heine zamanında başlamıştı:

İki tür fare vardır,
Biri aç biri şişmandır.
Şişmanlar meninin evlerinde kalırlar,
Aç olanlar dışarı çıkıp gezinirler.

Rus pogromlarından kaçan mülteciler akımı. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Mülteciler çoğunlukla yoksulların en yoksuluydu ve büyük şehirlerdeki gecekondu mahallelerine doluştular. Antisemit provokatörler bunların gelişini panik kışkırtmak için kullandılar. Bunların sahte para, pislik ve hastalık yaydıkları söylendi. Yerli Yahudilerde oluşan, *Ostjuden* denen Doğuluların görünüşünü reddetme duygusu, kendilerinin onlarla bir tutulmaktan duydukları korkunun bir yansımasıydı. Yeni gelenler asimile olanları, atalarını çağrıştırdıkları için utandırdı. Gustav Mahler, Lvov'dan (Lemberg) karısına şöyle yazdı: Polonyalı Yahudiler "ortalıkta, köpekler nasıl dolaşırsa öyle dolaşıyorlar. ... Tanrım, bir de onlarla akrabalığım mı söz konusu?"[21] Rathenau şimdiden bu "Asyalı sürüye" karşı ateş püskürüyordu.[22] Bunlar uzun bukleli favorileri, taranmamış sakalları ve eski püskü kaftanlarıyla eski gettoyu anımsattılar. Çoğu yaşamlarını, Treitschke'nin kötü şöhretli, "pantolon satan Yahudi çocuk" örneğini teyit edecek şekilde seyyar satıcılık yaparak kazanmaya çalıştı. Seyyahlar ve popüler yazarlar tarafından uzun yıllar boyunca yayılan, Doğulu Yahudilerin ilkel ve kaba oldukları efsanesi toplum tarafından doğru kabul edilmişti. Sınırlarda vazifeli yardım personeli, bir çoğunun uzun bukleli favorileri olmadığını ve kaftan giymediklerini, aksine "yakışıklı, temiz ve zeki" olduklarını görünce şaşkına döndü.[23]

1881 Nisan'ındaki ilk pogromlara karşı *Allgemeine Zeitung des Judentums*'un, Pavlov'un deneylerini anımsatan tepkisi, Rusya Yahudilerini, çarlık rejimine olan bağlılıklarını daha da artırmaya davet etmek olmuştu. Lütfeden bir üslupla yazılmış "Rus Kardeşlerimizin Yapması Gereken" başlıklı bir başmakalede, kesinlikle yasadışı muhalefet partilerine katılmamaları uyarısında bulunulmuştu.[24] Rusya hükümetinin pogromlardaki suç ortaklığının kanıtları ortaya çıktıkça ve binlerce Yahudi güvenlik amacıyla Alman sınırından akıp geçtikçe, gazetenin pozisyonu da savunulamaz bir hale geldi.

Prusya hükümeti bu akınlardan özellikle etkilendi. Sınırı Rus Yahudilerine tamamıyla kapatma amaçlı ilk girişim, *Hilfsverein* – yurtdışında zulüm görmüş ve yoksullaştırılmış Yahudi toplulukları ile

ilgilenen Alman Yahudilerinin en önemli hayır kuruluşu – ve mültecileri Kuzey veya Güney Amerika'ya taşımakta parasal çıkarları olan Kuzey Alman deniz taşıma şirketleri tarafından engellendi. Fransız Yahudi hayır kuruluşları da *Hilfsverein*'ın çabalarına katkıda bulundu. Varlıklı Alman ve Fransız Yahudilerinin Rus dindaşlarına duydukları şefkat sahte değildi. Onlara cömert bağışlarda bulundular fakat aynı zamanda mültecilerin Almanya veya Fransa'da yerleşmelerini önlemeye çalıştılar. Sadece 1882 yılı boyunca Yahudi hayır dernekleri, göçmenlerin kapalı trenler içinde Almanya'dan geçmesi veya Rusya'ya geri gönderilmesini finanse etmek için neredeyse bir milyon Mark sarf ettiler. Yardım personeli, mültecileri, onları soymaya çalışacak alçaklardan ve kaçakçılardan korumak için ana sınır geçişlerinde bekledi; *Hilfsverein,* özel fiyatlar almak için büyük demiryolu ve deniz taşıma şirketleri ile görüşmeler yaptı.

1882 ile 1914 yılları arasında bir milyondan fazla – bazılarına göre iki milyon – Yahudi'nin, Amerika Birleşik Devletleri, Güney Amerika ve İngiltere'ye gitmek için Almanya'dan geçtiği söylenir. Bunlar birkaç dalga halinde geldiler: Önce Rusya'dan ve Avusturya kontrolündeki Galiçya'dan, sonra, Romen polisinin bir dizi katliamı üzerine, Transilvanya ve Bukovin'den, ve 1905'teki başarısız devrimden sonra yeniden Rusya'dan. Romanya'dan gelenlere, Alman sınırına ulaşmak için yüzlerce kilometre yürüdükleri için *Fussgeher*, yani yürüyen dendi. Sınırda Simon'un *Hilfsverein* adamlarınca karşılandılar ve Hamburg ve Bremen'deki limanlara nakledilmek üzere trenlere kondular. Bu insan yığınlarının nakli askeri bir verimlik içinde yürütüldü; *Hilfsverein*'ın etkileyici sloganı, "Alman kusursuzluğu ve Yahudi kalbi" idi. Ne yazık ki ikincisinden çok birincisi mevcuttu. Steven Aschheim adında bir tarihçi, Batı Yahudileri ile Doğuluların karşılaşması konusunda, mültecilere gösterilen kaba muamelenin, perişan durumlarını daha da kötüleştirdiğini ve hakim olan şablonu doğruladığını yazdı. Mülteciler günler boyunca üst üste bir vaziyette trenlere kapatıldı ve sadece bit ayıklama merkezlerinde dışarı çıkmalarına izin verildi. Hamburg ve

Bremen'de gemilere binmek için karantina altında beklediler. Bir tanık şöyle yazdı:

> Biz göçmenler istasyonlarda sürü halinde güdüldük, arabalara tıkıştırıldık ve bir yerden bir yere sığırlar gibi götürüldük. ... Beyazlara bürünmüş Almanlar bize hep "Çabuk! Çabuk!" ile eşlik eden emirler yağdırdılar. Akılları karışmış yolcular bütün emirlere uysal çocuklar gibi uydular, sadece ara sıra başlarına gelecekleri merak ettiler.[25]

1892 yılının büyük kolera salgını mültecilerin Batı'ya akışını tehdit etti. Sağlık nedenleri ile sınırların kapatılması söz konusu olunca milyonlarca Mark kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan deniz taşımacılık şirketleri, kararı iptal ettirmek için devreye girdi. Sınırda özel temizleme yöntemleri ve dezenfekte etme istasyonları oluşturuldu.

Almanya artık, büyüyen ekonomisi ve güçlü ordusunun yanı sıra, rakipsiz eğitim sistemine, mükemmel bilim ve araştırma tesislerine ve zengin kültürel yaşama sahip olmakla da övünüyordu. Kıta'da bu maddi güç ile kültürel zenginliğin birleşiminin bir benzeri yoktu.[26] Bu durum bilimde, sanatta ve her alanda belirgindi.* 1913'e gelindiğinde Almanya'da yılda basılan kitap sayısı – 31.051 yeni kitap – dünyadaki

---

* 1979 yılında Fransız ve Amerikalı tarihçiler Raymond Aron ve Fritz Stern, Albert Einstein'ın doğumunun yüzüncü yılını kutlamak için Berlin'deydiler. Aron, Nazizm'in yükselişinden önce Berlin'de öğrenci olarak bulunmuştu. Almanya doğumlu Stern ise Naziler tarafından Almanya dışına kovalanmıştı. Her ikisi de Alman vaadinin cezaya dönüştüğünü görmüştü. İmparatorluğun bir zamanlar mağrur (şimdi Berlin Duvarı ile bölünmüş) başkentinde II. Dünya Savaşı'ndan kalma bir harabenin önünden geçerlerken Aron, bombalanmış bir meydan ve yıpranmış konaklar bulunan bir yerde durur. "Neler olabilirdi" diye düşünürken yanındaki arkadaşına döner ve şöyle der: "Bu, Almanya'nın yüzyılı olabilirdi!" Stern hiçbir zaman bu anı unutmayacak ve şunları yazacaktı: Modern Avrupa'nın geçmişinde genellikle bir büyük ülke zamanının kültürüne hükmetmiştir. Önce İspanya, sonra Fransa, sonra Hollanda ve Büyük Britanya. Yirminci yüzyılın ilk on senesinde sıranın Almanya'ya geldiğine inanmak için oldukça geçerli sebepler vardı.

tüm ülkelerden fazlaydı. Alman üniversitelerinde yapılan bilimsel araştırmalar Avrupa'nın diğer ülkelerindekilerden çoktu. Yahudilerin bu üstünlükteki katkısı muazzamdı; bazı alanlarda eziciydi. Bu kadar çok alanda böylesine bir yaratıcılık patlamasının nedenleri çoktan beri spekülasyon konusuydu. Bu nedenler dinsel olmaktan çok sosyal ve psikolojik olmalıydı çünkü Einstein, Freud, Mahler, Zweig, Werfel, Husserl, Hofmannstahl, Ehrlich, Willstätter, Mauthner ve hatta Kafka'nın yapıtlarında ya pek az dinsel Yahudi içerik vardı, ya da hiç yoktu. Sebep "etnik" de olamazdı. Flaman sanatında "Flaman" olan şey nedir ki, matematik, fizik, kimya, müzik veya tıpta da o şey "Alman" veya "Yahudi" olsun? O halde bu muazzam çıkışın arkasında olan şey neydi? Utangaç marjinallik miydi? Istırap ve felaketlerin uyarıcılığı mıydı? Meydan okuma ile tepkinin karşılıklı etkilenmesi olabilir miydi? Kabilesel baskılar mıydı? Arnold Toynbee'nin dediği gibi eğer "rahatlık, uygarlığın düşmanı" ise, rakip olmak ödülsüz kalmazdı. Bir zamanlar genel kültürün ve dilin dışında kalmış ve kurulu cemiyet düzeninin sınırında bulunan aileler, görece kısa bir zaman dilimi içerisinde, sanatta ve bilimde seçkin insanlar yetiştirdiler. Bunlardan bazıları uzun yıllardır varlıklı olan ailelerin çocuklarıydı. Bazıları ise çok çalışmış ve geçmiş on yıllar boyunca iş hayatında başarılı olmuş dükkancıların ve seyyar satıcıların – Treitschke'nin pantolon satan Yahudi çocuklarının – oğulları veya kızlarıydı. Geçmiş nesiller zaman içinde zenginleşmiş ve nüfuslarına oranla çok sayıda yetenekli bilim adamları ve aydınlar yetiştirmişti. Torunlar, bilinen bir ikinci veya üçüncü nesil olgusuyla, işe sırtlarını çevirdiler ve genel kültürle tam anlamıyla bütünleşme arayışı içinde sanat ve bilimin peşine düştüler. Çoğu zaman da hedeflerine ulaştılar. Einstein, Yahudi öğrencilerin ünlü çalışkanlıkları hakkında yorum yaparken, onların sanki son iki bin yılı üniversite giriş sınavlarına hazırlanarak geçirdiklerini söyledi. "Doktor" sanki bir Yahudi adıydı. Bazı insanlar, anne ve babaların çocuklarını acımasızca hep daha iyi notlar almaya zorladıklarını iddia etti. "İyi" hiçbir zaman yeteri kadar iyi değildi. Mükemmel olmalıydılar. Tabi ki tek başına bu bir şeyi kanıtlamazdı. Katı babaların çocuklarını zorlaması, Wilhelm ve Viktorya

dönemlerinde orta sınıf Avrupa yaşamının ortak bir özelliğiydi.

Başarılı kişilerin bir çoğu aynı aile kümesine aitti. Walter Benjamin, Karl Marx ve Heinrich Heine uzak kuzenlerdi. Dikkate değer Kuzey Almanyalı Yahudi bir ailenin soyu, Jente Hameln (1603-95) adında bir kadına dayanır. Jente Hameln hakkında, iki yüzyıl sonra torunları arasında Felix Mendelssohn-Bartholdy, Heine, hukukçu Eduard Gans, Nobel ödüllü iki kişi – yazar Paul Heyse ve kimyacı Adolf von Baeyer –, tarihçi Johan Gustav Droysen ile Johann Hermann Detmold, Theodor Lessing, Carl Sternheim ve Karl Wolfskehl adlı yazarların bulunduğundan başka hiçbir şey bilinmemektedir.

Toplam etki, tabi ki, herhangi tek bir ailenin katkısının ötesindeydi. Sanki bir baraj yetenek seline geçit vermişti. Her zamankinden çok sayıda Yahudi, gazetecilik işine girdi. Bazıları yayımcı, oyun yazarı, romancı, şair, eleştirmen, galeri sahibi, tiyatro yönetmeni, aktör ve aktris, konser piyanisti, orkestra şefi, heykeltıraş ve ressam oldu. 1900'lerin başlarına gelindiğinde, bazı insanlar belli alanların Yahudilerin egemenliği altında olduğuna inanmaya meyletti; Yahudilerin mevcudiyeti o derece büyüktü.* 1912'de, genç bir Yahudi gazeteci olan Moritz Goldstein, muhafazakar *Der Kunstwart* dergisinde yayınlanan bir makalesinde, Yahudilerin artık Alman kültürünü kontrol ettiklerini iddia ederek antisemitleri sevindirdi. Ona göre, "öyle bir ulusun manevi mülkiyetini yönetiyoruz ki, bu konudaki hakkımızı ve yeteneğimizi bizden esirgiyor."[27] Bu yazıyı hararetli tartışmalar takip etti. Goldstein Yahudilerin Alman'mış gibi davranmaya son vermelerini istedi. Almanlar eninde sonunda

* Alman Yahudilerinin büyük bir çoğunluğu tabi ki işadamı, dükkan sahibi, profesyonel yönetici idi. Çok çalışkandılar, fakat artık diğerlerinden daha fazla değil. Peter Gay, *Freud, Yahudiler Ve Diğer Almanlar* adlı yapıtında, "aptal Yahudi" hakkında tarihsel ve sosyolojik bir araştırma yapılmasını ister: Bu konuda malzeme çok olmalıydı. Araştırma sonuçları, Yahudilerin diğer insanlara oranla doğuştan gelen daha üstün bir zekaya sahip olduklarına dair yaygın ve savunulamaz kanaati düzelttirdi.

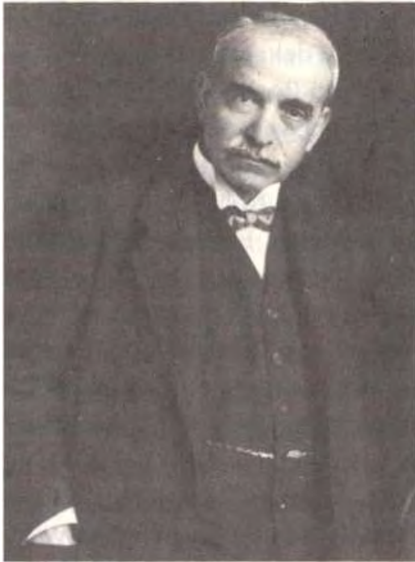
sadece "bizdeki Asyalılığa" dikkat ederlerdi. *Kontrol etme ve yönetme* terimleri tabi ki kaba abartmalardı. Bir kültüre – hatta önemli ölçüde – katkı yapmak, kontrol etmeden ve yönetmeden de mümkündü. Yahudiler basında ve beşeri ilimler alanında önemli bir pay sahibi iken, ülkenin önde gelen sanat ve edebiyat kişiliklerinin neredeyse tamamı, Yahudi olmayanlardandı: Thomas Mann ve Hermann Hesse edebiyatta, Richard Strauss ve Wagner müzikte, Erich Heckel, Ludwig Kirchner, Karl Schmidt-Rottluff ve Franz Marc resimde. Bu arada Thomas Mann bu tartışmaları vesile ederek kendisinin Yahudi olduğu söylentilerini yalanladı; zamanlaması bir tesadüften ibaret olmasa gerekti. Kuzey Almanyalı bir aile reisinin sülalesinden gelen (Yahudi kökenli bir kadınla evli olan) Mann, durumunu kanıtlamak için şunu sordu: "Ya *Buddenbrook*'a, beni meşhur yapan kitaba ne demeli? Eğer bir Yahudi tarafından yazılmış olsaydı ne olurdu? Bir snobun kitabı!"[28]

Yahudilerin özellikle önemli yer tuttukları bir alan, onu kontrol ediyor olmasalar da, bilimdi. Birinci Dünya Savaşı'dan önceki on yıllar boyunca tıp, kimya, elektro kimya, biyoloji, matematik ve fizik alanında, Einstein'ın izafiyet teorisiyle doruğa ulaşan muazzam gelişmeler oldu. Bir dizi göze çarpan buluş, kısmen Alman hükümeti, kısmen de bağışlara dayalı araştırma kurumları tarafından desteklendi. Doğa bilimleri alanında, sadece Goethe, Schiller, Hegel ve Kant döneminin gerisinde kalan, yeni bir Alman "dahiler çağından" söz edildi. Şaşılacak derece çok Yahudi bilimci – o zamandan beri pek nadiren görülecek şekilde hümanist kültüre de vakıf olarak – bu gelişmede önemli bir rol üstlendi. Dünyanın her yerinden öğrenciler bunların derslerine ve kurumlarına doluştu. Tarihçi Shulamit Volkov 1880'den önce doğmuş ve aralarından on tanesi Nobel Ödülü kazanmış otuz dokuz önemli Alman Yahudisi bilim adamı tespit etmiştir.[29] Bu on kişinin arasında en çok tanınanlar Albert Einstein ve Paul Ehrlich'tir. Her ikisi de varlıklı tüccar ailelere mensuptu. Her ikisi de kökenlerinden dolayı aksiliklerle karşılaştılar. "Yeni Newton" olarak anılan Einstein evren anlayışımızı kökten

değiştirdi; Ehrlich kemoterapiyi icat etti ve sayısız yaşamın kurtulmasına yardımcı oldu. Ehrlich'in Berlin'deki enstitüsü, Pasteur'in Paris'teki enstitüsüyle ve New York'taki Rockefeller Enstitüsü'yle rekabet edecek düzeydeydi. Ehrlich genç yaşta ölmeseydi muhtemelen, bağışıklık sistemine katkıları ve frengiye karşı ilk etkili tedavi yöntemini geliştirmesi nedeniyle ikinci Nobel Ödülü'nü kazanacaktı. Alman barışsever Friedrich Förster, Ehrlich'i – "Tanrı'nın olmalarını istediği gibi" – ideal Alman olarak tanımladı.[30]

Diğer bir Nobel Ödülü sahibi, zengin bir boya fabrikatörü ve Breslau şehir meclisi üyesinin oğlu Fritz Haber'di. Ödüle, suni gübre yapımında çok önemli olan amonyağı sentetik olarak ürettiği için layık görülmüştü. Einstein ve Haber çok yakın arkadaştılar fakat karakterleri ve siyasi görüşleri tamamen farklıydı. Einstein kozmopolit bir bohem, Haber katı ve disiplinli Alman bir yurtseverdi. Einstein bilinçli bir Yahudi'ydi, Haber Hıristiyanlığa geçti. Buna rağmen sıkı bir ortaklık oluşturdular ve birbirlerini hem bilim adamı hem de Yahudi olarak desteklediler. Yurt içinde ve yurt dışında Alman olarak ünlendiler. Buna rağmen Einstein her zaman şöyle düşünmüştür: Eğer teorilerimiz doğru çıkarsa Almanlar bizi kahraman olarak selamlayacaklar, Fransızlar ise Yahudi olduğumuzu söyleyecekler. Teorilerimiz yanlış çıkacak olursa bu sefer Almanlar bizi Yahudi olarak lanetleyecekler, Fransızlar ise pis Almanlar olduğumuzu söyleyecekler.

Her ikisi de Berlin'deki yeni Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde çalıştı. Burası, "Kaiser'in akademik muhafız alayı" olarak bilinen önemli bir ileri araştırma merkeziydi ve Yahudilerin hem akademik hem de hayırseverlik olarak oynadıkları mühim rol özellikle dikkat çekiciydi. Yahudi hayırseverler, enstitüyü kurmak ve yaşatmak için yapılan bağışların üçte birinden fazlasını yapmışlardı. En büyük bağışçı 1,4 milyon Reichsmark ile silah üreticisi Güstav Krupp'tu. İkincisi, 1 milyon Reichsmark ile emekli Yahudi banker Leopold Koppel, üçüncüler ise *Kaiserjuden* James Simon ve Eduard Arnhold'du.

Büyük sanat tarihçisi Aby Warburg. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nin izni ile*

Thorstein Veblen ve Sigmund Freud, Yahudi bilim adamlarının başarılarının, kabul görmede karşılaştıkları zorlukların doğal bir sonucu olarak onlarda oluşan "yaratıcı şüphecilik" sonucu olduğunu dile getirdi. Einstein bu zorluklardan, kendisine vatandaşlık bahşeden İsviçre'de yıllarca çalışarak kaçıp kurtuldu; Haber'in din değiştirmesi gerekti. Volkov'a göre, en azından başlangıçta, kendilerine profesörlük hakkı tanınmayan ve akademik yaşamın kenarında kalmaya zorlanan Yahudi bilim adamları, şartlar gereği tümüyle yeni bilim dalları bulmak ve geliştirmek zorunda kaldılar. Böylece, işlerini sürdüren ve programları aşırı yüklü profesörler olmaları halinde mümkün olmayacak büyük buluşlar yaptılar. Alman entelektüel yaşamının medarı iftiharı ücretsiz *Privatgelehrte*, yani bağımsız bilgini, kendini geçindirecek bir gelire sahip olmalıydı. Profesörlükten mahrum bırakılan eğitimli Yahudiler çoğunlukla bağımsız bilginler olarak çalıştılar. Miras yolu ile kalan parasal gelirler sadece liberal düşüncelerin benimsenmesini kolaylaştırmakla kalmadı, yetenekli genç bilim adamlarının yaşamlarını, araştırma yapmaya vakfetmelerine ve arzulu yazarların düşük ve belirsiz telif hakkı gelirleri ile yetinmelerine olanak sağladı. O dönemlerde bilimsel araştırma yapmak, büyük parasal giderler olmaksızın mümkündü; aynı şey hümaniter bilimler için de geçerliydi. Aby Warburg, New York ve Londra'da şubeleri bulunan Hamburg'lu bir banka-

cılık şirketinin sahibi ve ünlü bir ailenin reisi olan Moritz Warburg'un büyük oğluydu. Aby, babasından sonra saygın eski bankanın başına geçme sırası kendisindeyken, muhasebe defterleri yerine içleri bilgi dolu kitaplarla ilgiliydi; önceden bilgin olmaya karar vermişti. Aile efsanesine göre, doğuştan gelen hakkını, sonradan ünlü *Kaiserjude* olacak olan kardeşi Max'a bıraktı, üstelik de çorba karşılığında değil, isteyebileceği tüm kitapların sağlanması vaadi karşılığında. Max öneriyi kabul etti. Max anılarında, "hayatımın en kaygısız anlaşmasıydı", diye yazacaktı. Beklendiği gibi Max "hiçbir zaman bundan pişmanlık duymadı."[31]*

Aby Warburg, sürekli psikolojik çöküntünün eşiğinde bulunan, güzel sanatlara düşkün, endişeli ve hasta genç bir dahiydi. Aby, doğuştan Hamburglu fakat kalben Floransalı olduğunu beyan etti. Yine de Alman yurtseverliği derin ve içtendi. Birinci Dünya Savaşı süresince, İngilizlerin, Belçika'da Almanların vahşet uyguladıkları iddialarını çürütmek için takıntılı bir şekilde gazetelerin haber kupürlerini ve başka malzemeleri biriktirdi. Savaştan sonra zamanını Hamburg ile Floransa arasında bölüştürdü. Yalnız bir bilginin incelmiş yaşantısını yaşayarak, Rönesans döneminin yepyeni bir yorumunu geliştiren tanınmış bir sanat tarihçisi oldu. Sanat ve uygarlık vizyonunu belgelemesi ve örneklemesi için müthiş bir kitaplık oluşturdu. Ölümünden sonra bu kitaplık bir kamu kuruluşuna dönüşecek ve ileride Londra'ya taşınacaktı. Aby Warburg'un amansız yorumlama girişimlerinde, kitaplara düşkünlüğünde ve benzersiz kitaplığında, sanki Talmud'a ait bir şeyler vardı. Pater Gay şöyle yazacaktı: Eğer Yahudileri, kitabın halkı diye tanımlamanın bir anlamı varsa, "Warburg kitaplığı, neredeyse tanımsal olarak, yaratılanların en Yahudi'sidir. Bu kitaplık, bir başlığın

* Yakup ile Esav'ı anımsatan bu öykü, iki kardeşin, asimile olmuş genç Alman Yahudilerine oranla Tevrat'a daha fazla aşina olduklarını düşündürür.

başka bir başlığı takip ettiği ve bir bütün olarak, kendini sözcükler, resimler ve inançlarla tanımlayan adamın kapsamlı bir vizyonuna ulaştıran, ciltlerden oluşan bir labirenttir."[32]

Modern Siyonizm'in kurucusu Theodor Herzl, Yahudiliğin Almanya ile olan aşk ilişkisinden derinden etkilenmişti. Gençliğinin kahramanı Bismarck'tı ve en sevdiği hayali de Prusyalı bir asilzade olmaktı. Ne var ki, Herzl Viyana'da önemli bir gazeteci olduğunda, "Yahudi meselesinin" çözümünün bir Yahudi devletinin kurulmasında yattığına inanmaya başladı. Ayrıca, bilgeliği ve cömertliği ile Almanya'nın da bunu kolaylaştıracağına inandı. Herzl, 1898 Ekim'inde, Potsdam'da, Kaiser'in sarayının tam karşısındaki Hotel Einsiedler'deki odasına kapanmış, Alman İçişleri Bakanı Bernhard von Bülow'la görüşmesini sağlayacak çağrıyı sabırsızlıkla bekliyordu. Çağrı gecikiyordu. Herzl beklerken en iyi deri çizmeleri ayağındaydı, öyle ki çağrı geldiğinde zaman kaybetmesi gerekmeyecekti.

Herzl, uluslararası diplomasi ve entrika alanında karmaşık bir projenin içine dalmıştı. Proje, geçmiş birkaç hafta içinde, Kaiser'in amcası ve Baden Grandükü Frederick, dükün günah çıkarma papazı Muhterem Peder Wilhem Hechler ve Almanya'nın Viyana büyükelçisi Prens Philipp von Eulenburg ile yapılan yakın görüşmelerden sonra olgunlaşmıştı. İki yıl süren sebatkar diplomatik hazırlık çalışması meyvesini vermek üzereydi: Eulenburg, Herzl'i, Kaiser'in Filistin'de Almanya'nın hamiliğinde bir Yahudi ulusal vatanının kurulmasına hazır olduğuna inandırmıştı. II. Wilhem yakında Kutsal Topraklar'a hacca gidecekti; planı resmen onaylayacak, muhtemelen de Kudüs'te halka ilan edecekti.

Von Bülow'un anılarında belirttiğine göre Kaiser, Herzl'in projesi için "ateş ve alev" idi.[33] Kaiseri ikna etmek için fazla dil dökmek gerekmemişti. Kaiseri motive eden nedenler, bağnazlık ve çıkarcılıktan oluşan bir karışımdı: Tehdit olarak addettiği belirli bazı Alman Yahudilerinin (belalı sosyalistler ve kibirli

entelektüeller) erken bir çıkışına (exodus) muhalif değildi ve aynı zamanda, gücünü fazla önemsediği Yahudi dünyasının kendisini saymasını ve takdir etmesini istiyordu.

Prens Eulenburg konuyu Wilhem ile birkaç gün önce, Doğu Prusya'daki Rominten'de, Kaiser'in av köşkünde bulundukları bir sırada rasgele bir tarzda görüşmüştü. Geyik ve sülün avlama seansları arasında Yahudileri ve Herzl'in düşüncesinin siyasi ve ideolojik sonuçlarını tartıştılar. Eulenburg, davasını ısrarlı ve cazibeli bir şekilde takdim etti. Kaiser, 29 Eylül 1898'de Rominten'den, amcası Frederick'e, Herzl'in projesini onaylamaya neden meylettiğini şöyle yazdı:

> Sevgili Amcam,
> Geyiklerim şehvet dolu konserlerine bir ara verdiler ve sana birkaç satır yazmama olanak sağladılar. İbrani dünyasının bana minnetle bakması, Almanya için muazzam bir başarı olurdu. ... Üstelik, Siyonizm, Sami kabilesinin yaratıcı enerjisini, kan emmekten daha yararlı bir şekilde kullanabilirdi. Doğuda sosyalizmin peşinde koşan tüm Samiler yararlı uğraşlarla meşgul olurlardı.
> Şimdi, Almanların onda dokuzunun, Siyonistlerin duygularını paylaştığımı veya onları himayem altına aldığımı öğrendiklerinde dehşet içinde benden kaçacaklarını görüyorum. Fakat sadece şunu belirtmek isterim ki, Tanrı bizden iyi bilir ki Kurtarıcı'yı (Hz. İsa. - ç. n.) öldürenler Yahudilerdi ve O da onları bundan dolayı cezalandırdı. Fakat Tanrı, ne antisemitlere, ne Almanlara, ne de bana, onlara karşı kötü davranma hakkı vermedi, çünkü ne yaparsak ad majorem Dei gloriam! (Tanrı'nın daha büyük görkemi için. - ç. n.) Burada şunu söyleyebileceğime de inanıyorum: Aranızda günahsız olan kimse, ilk taşı o atsın. [34]

Aynı gün Eulenberg Herzl'e, Kaiser'in şimdiden "hamilik düşüncesini yaşadığını" yazdı. İngiltere veya Fransa ile zorluklar yaşanması beklenirdi fakat Kaiser bunları göz ardı etmeye hazırdı: "Dünya ... buna tahammül etmek zorunda kalacaktır." [35] Filistin'in Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olması bir engel olarak görülmedi. Grandük, Herzl'e, Türklerin fikrinin alındığını ve onların, müttefikleri olan Almanları hoşnut etmek istedik-

Theodor Herzl: "Siyonizm sayesinde Yahudilerin, kalplerimizin bağlı kaldığı bu Almanya'yı sevmeleri, her şeye rağmen yine mümkün olacaktır. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

lerini bildirdi. Sultan, Kaiser'in iyi niyetine güvenirdi ve hiçbir isteğini geri çevirmezdi. Kaiser Herzl'i İstanbul ve Kudüs'te kabul edecekti.

Herzl hatıralarında, "*wunderbar, wunderbar*" diye sevincini belli edecekti. "Kaiserin gerçek bir Prusyalı olduğunu görüyorum – bu büyük eski ve güçlü tarz. Doğrudan ormandan gelne. Meseleleri hep bu şekilde halletmişlerdir." Otel odasında otururken Herzl kendini, 1896'da yayınlanan ve yeni ufuklar açan *Yahudi Devleti* yazısından bu yana amacına ulaşmaya en yakın olduğu andaymış gibi hisseti. İki yıl boyunca Eulenburg, Bülow ve Grandüke kur yapmıştı. Frederick, Herzl'in ikna etme gücünden çok etkilenmişti.

Herzl otel odasının penceresinden imparatorluk muhafızlarının nöbet değiştirme törenlerini ve aşağıdaki alanda güçlü ve genç askeri öğrencilerin akışını seyretti. Bu renkli sahne karşısında büyük sevinç duydu. "Bizi kanatları altına almak isteyen tükenmez Almanya'nın" gelecekteki subayları işte buradaydılar:

> Bu güçlü, büyük, ahlaklı, mükemmel yönetilen Almanya'nın, Yahudi ulusal karakteri üzerinde sadece hayırlı etkileri olabilir. ... Kaderin garip cilveleri! Siyonizm sayesinde Yahudilerin, kalplerimizin bağlı kaldığı bu Almanya'yı sevmeleri her şeye rağmen yine mümkün olacaktır.[36]

Birkaç saat sonra – Almanya'nın Versailles'ı – Saray'a kabul edildiğinde, Herzl hedefinden, düşündüğünden daha uzakta olduğunun farkına vardı. Küçük rokoko tarzı bir salona alındı. İçeride Bülow küçük bir masada oturmuş kendisini bekliyordu. Bülow yalnız değildi. Yanında zayıf görünümlü yaşlı bir adam vardı. Adamın çenesinin sol yanında bir düello yarasının izi vardı. Bu adam imparatorluk şansölyesi Chlodwig von Hohenlohe idi. Mavi saray üniformasının üstüne yanlamasına sarı bir kuşak takmıştı. İki Alman ayağa kalktığında göğüslerindeki madalyalar şangırdadı. Hohenlohe'nin selamı şok gibiydi: "Gerçekten de Yahudilerin hisse senedi borsasını terk edip seninle Filistin'e geleceklerine inanıyor musun?" Bu, Herzl'in üst düzey makamlardan duyduğu ilk yakışıksız imaydı. Eulenberg ve Kaiserin amcası, Yahudilerden her zaman saygıyla söz etmişlerdi.

Herzl, "Ekselanları, Batı Berlin'deki Yahudileri bilmem ama Doğu ve Kuzey Berlin'de – ki buralar fakir Yahudilerin yaşadığı yerlerdir – yaşayanlar benimle geleceklerdir", diye yanıtladı.

Bülow şöyle dedi: "Her neyse, bu, Yahudilerin ilk kez doğuya göçü olacak. Şimdiye kadar hep batıya göç ettiler."

"Hiç de değil", dedi Herzl hafifçe. "Batıya gittiler ... ve dünyanın etrafını dolaştılar."

İki Alman gülümsedi fakat bu uzun sürmedi. Herzl'i zor sorularla terlettiler. Potansiyel göçmenlerin sayısı kaçtı? Siyonistlere gerekli olan toprak tam olarak ne kadardı? Kuzey yönünde Beyrut'a kadar mı, yoksa daha da mı öteye? Herzl, ihtiyaçları olan bütün toprağı sahiplerinden satın alacaklarını söyledi.

"O toprakların sahipleri kimler?"

"Ah, Doğu'nun tüm karışık halk yığınları. Araplar, Yunanlılar", diye yanıtladı Herzl.

"Ve devlet kurmak istediğiniz yer orası mı oluyor?" diye yakıcı bir şekilde sordu Hohenlohe. Osmanlı buna ne diyecekti? Daha önemlisi, Siyonistlerin ne kadar parası vardı? Herzl, aralarında Rothschild'inkinin ve Rusya Yahudilerinin Arjantin'e

yerleşmelerini finanse eden Bavyeralı Yahudi milyoner Baron Hirsch'inkinin de bulunduğu çeşitli vakıflardan söz etti. Sadece Baron Hirsch'in vakfının değeri on milyon İngiliz sterliniydi.

Bülow, "bu çok fazla" diye bağırdı. Sonra Hohenlohe'ye döndü: "Para meseleyi halledebilir!"[37] Hohenlohe bir şey demedi. Aniden Bülow ile birlikte öğle yemeği için acele çıkmaları gerekti. Herzl ile bir kez daha, Kudüs yolculuğu sırasında İstanbul'da buluşmak için anlaştılar. Herzl Kudüs'te Siyonist bir delegasyonun başı olarak Kaiser tarafından kabul edilecekti.

Herzl sarayı sıkıntılı bir ruh hali içinde terk etti. Eulenburg kendisini yanlış yönlendirmiş olabilir miydi? Elinde Eulenburg'un yazılı güvenceleri vardı. Daha yirmi dört saat önce Grandük kendisini, Kaiser'in de istekli olduğuna inandırmıştı. Belki de Grandük yanılmıştı. Herzl bir hafta sonra İstanbul'da Kaiser ile uzun ve özel bir görüşme yaptı. Kaiser yine coşkuluydu. Bülow'un da mevcut bulunduğu görüşmede, Herzl'in, Filistin'de Alman himayesi altında bir Yahudi ulusal vatanı planını destekledi. Osmanlı Sultanı hayır diyecek durumda değildi. Bir Yahudi ulusal vatanı Almanya'ya Ortadoğu'da bir siyasi basamak daha kazandıracak ve aynı zamanda, Kaiser'in tabiri ile, Almanya'yı tefecilerden ve diğer istenmeyenlerden kurtaracaktı. Herzl Kaiser'in bütün bir halkı bir avuç namussuz insanla bir tutmasına sinirlendi ve hemen antisemitizm üzerine kısa bir ders verdi. Yahudiler diğer insanlardan ne daha iyi, ne daha kötüydü, fakat antisemitizm onları kalplerinden bıçaklamıştı. Herzl, "derinden yaralandık" dedi. Bülow, Hohenlohe'nin, zengin Yahudilerin hiçbir zaman Herzl'in peşinden Vaat Edilmiş Topraklar'a gitmeyecekleri görüşünü tekrarladı; sadece yoksullar ona katılacaktı. Fakat Kaiser, zengin Yahudilerin, kendi himayesi altında olacaklarını bilmeleri halinde Filistin'e gitmek isteyebileceklerini söyledi. Aslında Almanya'yı terk etmiş olmayacaklardı. Bülow, "umalım bunun için bize müteşekkir olsunlar!" diye laf sokuşturdu. Kaiser, plana desteğini ve önlerindeki Kudüs

toplantısında halka duyurabileceğini ima etti.

Sonunda bu projeden bir şey çıkmadı. Hohenlohe, Bülow ve Sultan projeyi veto ettiler. Kaiserin cana yakınlığından gözleri kamaşmış olan Herzl, cazibenin, bir hükümdarın sermayesi olduğunu ama bir karakter göstergesi olmadığını dehşet içinde anladı. Kısa süre sonra Kaiser'in aklında başka şeyler olacaktı. Bir heves çabucak bir başka hevesin yerini alacaktı. Bu sonuca ulaşılmasında bir çok etken rol oynamıştı. Herzl'in delicesine aşık olduğu Prusya "karakteri" ve Kaiser'in kişiliğinin ise neredeyse hiç.

Herzl Kaiser'i Kudüs'ün dışında karşılıyor. Alman himayesi altında bir Yahudi devleti kurulması projesinden hiçbir sonuç çıkmadı. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Herzl'in Yahudi sorununa düşündüğü çözüm, 1896'da *Yahudi Devleti*'nde çizdiği ana hatları ile, 1870'deki Alman birliğinin sağlanması zaferinden esinlenmişti. Bismarck Almanları nasıl harekete geçirip onları birleştirmişse, kendisinin de Yahudileri harekete geçirebileceğine inandı. Bayrak, tahta bir sırığa bağlı bir bez parçasından başka bir şey olmayabilir fakat "bir bayrakla insanlara önderlik edebilirsiniz" diye yazdı. "Bir bayrak için yaşarlar ve ölürler. Aslında, eğer bunun için eğitirseniz, bu, uğruna kitleler halinde ölmeye hazır oldukları tek şeydir." Alman imparatorluğunun kuruluşunda olduğu gibi, "hayaller, şarkılar,

fanteziler", Herzl'in projesinin hayata geçirilmesinde de yer alacaktı.[38]

Herzl Budapeşte'de bir Alman olarak yetişmişti. Büyük bir Macar kentinin göbeğinde, Alman dili ve kültürünün üst düzey bir mabedi olan Protestan *Gymnasium*'da okumuştu. Luther onun gençlik döneminin kahramanlarından biriydi. Herzl şöyle yazmıştı:

> *Martin Luther'in gücü ve kudretiyle,*
> *Alman ruhu aydınlandı,*
> *Uzun karanlık geceden uyandı.*
>
> *Yeni bulunmuş özgürlüğün tadını çıkarıyorlar*
> *Ve şu isteğe kulak veriyorlar:*
> *Bizim için Canossa yoktur, çünkü hiçbir zaman diz çökmeyeceğiz.*[39]

Herzl, 1895'te Siyonizm'e dönüşüne kadar sadece Viyana'nın önde gelen bir gazetecisi olmakla kalmamış, kısmen başarılı bir oyun yazarı da olmuştu. Herzl dini geleneklerin dışında kalmış ve oğlunu sünnet ettirmemeyi tercih etmişti. Oyunlarının yapım yeri olan Viyana'daki Burgtheater'in, kendisi için, atalarının dininden çok daha fazla anlamı vardı. Viyana'nın baş hahamı, Herzl'i evinde ziyaret ettiğinde, onu çocukları için Noel mumları yakar halde görünce şaşakalmıştı. Herzl Yahudiler için ulusal bir devlet fikrini ilk olarak Paris'te, Alfred Dreyfus'ün halkın önünde aşağılanmasına tanık olduktan ve Ecole Militaire'in demir kapılarının dışındaki kalabalığın, "Yahudilere ölüm" diye bağırmasını duyduktan sonra tasarladı. Herzl kendinden geçmiş bir halde oradan uzaklaştı ve *Yahudi Devleti: Yahudi Sorununa Modern Bir Çözüm İçin Bir Girişim*'in ilk taslağı üzerinde hararetli bir çalışmaya başladı. Yaklaşımı pratik ve tamamiyle siyasiydi:

> Biz bir halkız-tek bir halkız. Bizler her yerde, dürüstçe, çevremizdeki toplulukların sosyal yaşamlarına uyum göstermeye ve babalarımızın inancını muhafaza etmeye çabaladık. Bunu yapmamıza izin verilmedi. Çoğunluk kimin yabancı olduğuna karar verebilir; çünkü bu, uluslararası ilişkilerin her aşamasında görüldüğü gibi, bir güç meselesidir.[40]

Kitapçığının hazırlanması sırasında Herzl'in kendisine hak tanıdığı tek eğlence Wagner'in operalarına gitmekti. Wagner'in müziği, özellikle de *Tannhäuser*, ruh halini, zayıfladığı zamanlar tekrar güçlendiriyordu. Herzl, projesinin yapılabilirliğinden, sadece Paris Operası'nda Wagner çalınmadığı akşamlar kuşkuya kapıldığını söyledi.[41]

Herzl, "bilimsel" temeller üzerine organize edilmiş modern bir Exodüs (Çıkış) tasavvur etti. Kaisere gidecek ve şöyle diyecekti: "Bırakın gidelim! Bizler burada yabancıyız. Almanlarla karışmamıza izin verilmiyor. Zaten biz de beceremiyoruz. Bırakın halkım gitsin!"[42] Kaiser onu anlayacaktı; büyük şeyleri anlaması için eğitilmişti. Yahudiler, yanlarına Almanca'yı da alarak gideceklerdi; bu lisan yeni vatanda, burası neresi olacaksa, serpilip gelişecekti. Uygun bir toprağın seçilmesine gelince Herzl ne duygusal ne de nostaljik davrandı: Anavatan Arjantin veya başka bir yer olabilirdi; tercihen Avrupa'daki güçlerin emperyal rekabetinden uzak bir yer olmalıydı. Yer, rasyonel ve bilimsel coğrafyacılar ve ekonomistlerden oluşan bir komite tarafından seçilecekti. Yahudi kitleler de önerilen yer neresi olursa olsun oraya yerleşeceklerdi. Yeni ulusal vatan "Yahudi" olmayacak, İsviçre benzeri çok kültürlü, çok dilli bir devlet olacaktı; yine de vatandaşlarının çoğu muhtemelen Almanca konuşmayı sürdüreceklerdi. *Berliner Tageblatt* ve *Viyanalı Neue Freie Presse* yayınlarına yeni ülkede de devam edeceklerdi.

Herzl taslağı üzerinde çalışırken Bismarck'a uzun bir mektup yazdı ("o beni anlayacak veya beni tedavi edecek kadar büyüktür"). Bismarck'a Yahudi sorununun çözümünü bulduğunu yazdı. Herhangi bir çözüm değil, "o" çözüm, tek çözüm. Herzl düşüncelerini Alman hükümetine arz etmek istiyordu. Özgürleşmenin, Yahudilerin asimile olmasından önce geldiği için başarısız olduğunu yazdı. Oysa özgürleşme asimilasyondan sonra gelmeliydi. "Her neyse, artık bunun için çok geç."[43] Bismarck arzu ederse Viyana'da hakkında araştırmalar yaptırabilir ve mektubu yazanın bir çılgın olmadığını doğrulatabilirdi. Huzura kabul edilmeyi talep ediyordu.

Bismarck Herzl'in mektubunu hiçbir zaman yanıtlamadı. Herzl buna şaşırmadı. Napolyon da buharlı gemiyi anlamamıştı, üstelik de o zaman Bismarck'tan daha gençti ve yeni fikirlere daha açıktı. Alman ve Avusturya Yahudilerinin çoğunun Herzl'in planına tepkisi, Bismarck'ın tepkisinden daha sıcak olmadı. 1882 katliamlarından bu yana, Rusya ve Romanya'da, birkaç küçük ve dağınık ilksiyonist grubun Siyon Aşıkları adında bir hareketi mevcuttu. Batıda bu harekete yakın olanlar ise, Köln'de sayıları bir düzineyi geçmeyen birkaç sempatizan ile amaçları, siyasi bir temeli olmaksızın, Rus ve Rumen Yahudilerinin Filistin'e çiftçi olarak yerleşmesine yardım etmek olan birkaç romantik eğilimli Viyanalı Yahudi'ydi. Filistin'e yerleştirme projesi, parasal yönden, yoksul Yahudileri Filistin'de satın aldığı arazilere göndermeyi uman Baron Edmund de Rothschild tarafından destekleniyordu. Rothschild'in bu davaya bağlılığının önünde sadece Louvre'a karşı cömertliği vardı. Yine de, bu proje başlangıcından sonraki on beş yıl boyunca çok az adayı cezbedecek ve ekonomik bir başarısızlık olacaktı.

Bundan önce de Herzl'inkine benzer başka girişimler de olmuştu. Herzl'in kitapçığından beş yıl önce Köln'lü avukat Max Bodenheimer, *Rusyalı Yahudiler Nereye?* isimli çalışmasını yayınlamış ve Suriye'yi sığınılacak bir yer olarak önermişti.[44] Bodenheimer'in önerisi de Almanya'da genellikle göz ardı edilmişti. Daha radikal bir yayın da aynı şekilde görmezden gelindi: 1882'de Berlin'de yayınlanan Leo Pinsker'in *Oto-özgürleştirme: Bir Rus Yahudisi'nin Kendi Halkına Bir Başvurusu* isimli çalışması. Pinsker'e göre Yahudiler doğaları gereği "asimile olamaz" idiler: "Yaşayanlar için Yahudi, ölü bir adamdı, yerliler için bir yabancı ve serseri, arazi sahipleri için bir dilenci, fakirler için bir sömürücü ve milyoner, vatanseverler için vatanı olmayan bir adam – bütün sınıflar için nefret edilen bir rakipti."[45] Pinkers'in kitapçığının ilk basımının neredeyse tamamı bir Berlin yayınevinin bodrumunda satılmamış olarak bulundu; bir düzine kadar Alman okurdan fazlasına ulaşmadı. Bu türden, anlaşılması güç bir başka yayın, 1896'da Berlin'de çıkan *Fırtınadan Önce:*

Alman Yahudilerine Ciddi Bir Uyarı idi. Yazarı Bernhard Cohn adında bir hekimdi. Cohn Alman Yahudilerine "en kötüyü bekleyin" diye tavsiyede bulunurken sözlerini sakınmadı: On altıncı yüzyılda Fransa'da Protestanların uğradığı katliama atfen, yeni bir St. Bartholomew Günü oluşmaktadır, dedi. Alman antisemitizminin "metodu" vardı ve bu yüzden Rus antisemitizminden bile "daha tehlikeliydi": "Almanya'da Yahudilerle Yahudi olmayanlar arasında bir savaş hali mevcuttur. Bu artık meşruiyet sorunu olmaktan çıkmıştır. Talep edilen, yenilmemiz veya teslim olmamız değildir – bunu zaten elde etmişlerdir –, yok olmamızdır."[46] Cohn bütün Alman Yahudilerinin acilen Amerika'ya gönderilmesinde ısrar etti. Onun kitapçığı da göz ardı edildi. O dönemin genel ve Yahudi basınında bu kitapçıktan söz eden tek bir yazı bulmak mümkün değildir.

Herzl'in bu yayınlardan haberi yoktu. Kendi kitapçığı geniş bir kitlenin dikkatini çekti. Genellikle ya alaya alındı ya da keskin saldırılara hedef oldu. Yazdıklarını olumlu karşılayan bir avuç dolusu okur, Almanya ve Avusturya'da yaşayan Rus Yahudileriydi. Herzl'in bir nebze ünlü bir şahsiyet olduğu Viyana'da, *Yahudi Devleti*, aydınlar arasında kısa bir sohbet konusu olmanın ötesine gitmedi. Onlar da yazarın aklını kaçırmış olduğunu ima ettiler. Stefan Zweig, "Yahudi burjuvazinin", "bu aptal metnin, bu saçmalığın" yayınlanmasından duyduğu "genel rahatsızlığa" dikkat çekti.[47] Herzl'in çalıştığı Yahudi mülkiyetindeki *Neue Freie Presse* gazetesi, kitapçığı soğuk bir tavırla görmezden geldi. Herzl, arkadaşı Arthur Schnitzler'e, yeni topraklara kök salmaya gelip gelmeyeceğini sorduğunda, Schnitzler, "ağaçların kökleri, insanların bacakları vardır. Bir şair olarak benim kanatlarım var", dedi. Schnitzler'in bu sözleri Herzl'in entelektüel karşıtlarının on yıllar boyunca tekrar tekrar kullandıkları bir slogan oldu.

Almanya'da da Herzl'in kitapçığına tepkiler genellikle, sert ve onur kırıcı ifadeler ile iğneleyici sözler arasında gidip geldi. Bir Münih gazetesi kitapçığa, "taksit usulü kurulacak bir Yahudi İsviçre'si için ahmak bir prospektüs" diye saldırıda bulundu. *Berliner*

Tageblatt Herzl'in bir İngiliz casusu olduğunu ima etti. Tanınmış bir yayıncıya, Herzl'in davası için ne yapmaya hazır olduğu sorulduğunda, adam şöyle yanıtladı: "Eğer Herzl'in tımarhaneye götürülmesine ihtiyaç varsa, arabamı memnuniyetle hizmetine sunarım." Edmund de Rothschild, Herzl'in projesinin siyasi yönlerinden paniğe kapıldı; Herzl, Rothschild'den farklı olarak, birkaç yoksul mülteci yararına sadece insancıl çabalar gösterilmesi yerine, büyük güçlerin rızası ile bir "devlet" kurulması arzusundaydı. Rotschild, Herzl ile ilişkilendirilmeyi reddetti. İkisinin tek, kısa ve feci görüşmesinde Rotschild Herzl'e şöyle dedi: "Bir insanın gözleri midesinden büyük olmamalıdır." Ortodoks Alman Hahamlar Birliği projeyi, dini kurallara aykırı olmakla adamakıllı kınadı. En keskin saldırılar reformist hahamlardan geldi. Resmi bir bildiriyle, "İbranice yazdıkları sürece Siyonistler tehlikeli değildi" diye uyardılar. "Şimdi artık Almanca yazdıklarına göre kendilerine direnmek gerekir."[48] Reformist Yahudiliğin kurucularından biri olan Abraham Geiger şunu ilan etti: "Kudüs, geçmişten kalan asil bir anı ve dinimizin beşiğidir; fakat orası gelecek için bir umut barındırmaz. Orada yeni bir yaşam başlayamaz. Huzurunu bozmayalım."[49] Oğlu Ludwig Geiger (Almanya'da önde gelen Goethe bilgini), Rus Yahudilerinin Filistin'e yerleşmelerine yardım edilmesine bile karşı çıktı. Onlara, açlık çeken gündelikçi Alman işçilerinden daha fazla yakınlık hissetmediğini söyledi.

Herzl'in Siyonizm'ine muhalefet, Almanya'da, Avrupa'nın başka yerlerine oranla daha şiddetli göründü. Almanya'daki muhalefet kesinlikle daha keskindi. Herzl'in programı Alman Yahudilerini sanki iliklerine kadar tehdit etti ve Alman Siyonistleri uzun yıllar boyunca sayıca az ve tecrit edilmiş olarak kaldı. Herzl, Walther Rathenau'nun ilgisini çekmek için boşuna uğraştı. Rathenau'nun cevabı, "Yahudiler artık bir ulus değildir ve hiçbir zaman olmayacaklardır" şeklinde oldu. Alman Yahudileri artık Saxonyalılar ve Bavyeralılar gibi bir Alman kabilesiydi. "Siyonist arzular ataların dönemlerine aittir."[50] Rathenau, Maximilian Harden'e yazdığı bir mektupta

Herzl'in yaklaşımını alaya aldı. "Bana Siyon'un muhafızı olarak bir iş teklif etti ... o şartla ki her Şabat günü Kurtarıcı'yı *Neue Freie Presse*'de lanetleyeceğim." Öte yandan Herzl de, "Dinle, Ey İsrael" yapıtının yazarı Rathenau'yu, Yahudilere uzun kol ve bacaklar ve daha düz burunlar geliştirmeyi önerdiği için alaya aldı.[51]

Filozof Hermann Cohen, kendisine Siyonizm'in "mutlu yeni bir Yahudi türü" oluşturacağı söylendiğinde, yaşlı ve kayıtsız bir adamın tepeden bakışıyla şöyle haykırdı: "Ya! Demek şimdi de mutlu olmak istiyorlar!" Cohen'e göre Yahudilerin görevi, "Tanrı'nın gönderdiği çiy gibi, ulusların arasında yaşamak ve onlarla birlikte kalıp onlara yararlı olmaktı."[52] *Allgeimeine Zeitung Des Judentums*, Siyonistleri, Filistinli Arapların bir Yahudi akınını memnuniyetle karşılayacaklarını varsaydıkları için kınadı. Bu, aslında Filistin'de siyasi bilinci olmayan bir yerli nüfusun bulunduğu varsayımına karşı ilk uyarılardan biriydi; burasının, halkı olmayan bir ülke olarak, ülkesi olmayan bir halk için ideal uygunlukta olduğu düşünülmüştü. Projeye muhalefet, yıllar içinde daha da şiddetlendi. Max Arendt (Hannah Arendt'in büyükbabası) 1900'de Königsberg şehir meclisi başkanı olarak, Siyonist spor kulübü Maccabi'nin üyelerinin şehrin tesislerinden yararlanmasını men eden bir önergeyi geçirdi.

1897'deki ilk Siyonist Kongre'ye katılan 207 delegenin sadece on altısı Almanya'dan geldi ve bunların çoğu da Rus ve Polonya Yahudi'siydi. Kongrenin Münih'te toplanmasına protestolar o kadar şiddetli oldu ki Herzl toplantı yerini son anda İsviçre'nin Basel şehri olarak değiştirmek zorunda kaldı. Siyonist Kongre ertesi yıl Wagner'in *Tannhäuser*'inin uvertür müziği ile ikinci kez açıldığında, hareket Almanya'da kayda değer herhangi bir ilerleme kaydetmemiş durumdaydı. Yerel Siyonist organizasyonlar "on adam kulübü" olarak tanınıyordu. 1899'da yarım milyon Alman Yahudi'sinin sadece dört yüzü Siyonist olarak kaydolmuştu. 1904'te bu sayı altı bine yükseldi – tüm Alman Yahudilerinin yüzde 1,2'si. Bunlardan çoğunun kısa süre önce Doğu Avrupa'dan gelen *Ostjuden* oldukları söylendi. Bir çok Polonya ve Rus Yahudi'sinin yerleştiği Hannover'de,

Ostjude ve *Zionist* sözcüklerinin birbirlerinin yerine kullanılabileceği düşünüldü; ikisi de "sosyal anlamda kabul edilemez" idi.[53] Birkaç istisna dışında, Siyonist olarak kaydolanlar bile "üçüncü şahıs Siyonist" idiler, yani üçüncü bir Yahudi'nin Filistin'e yerleşmesi için ikinci bir Yahudi'den parasal katkı talep eden bir Yahudi. Alman Siyonistleri ateşli Alman yurtseverler olmayı sürdürdüler. Antik Filistin anavatanına duydukları sevgi sayesinde Alman anavatanlarına olan sevgilerinin daha da "çoğalmış" olduğunu ilan ettiler: Orada ne kaybettilerse Almanya'da tekrar bulmuşlardı.[54] Tanınmış ekonomist Franz Oppenheimer, kendi ifadesiyle, duygusal ve entelektüel yapısının "yüzde 99'unun Kant ve Goethe'den, yüzde 1'inin de Spinoza ve Luther'in Kitabı Mukaddes çevirisi vasıtasıyla Tevrat'tan" oluşmasına rağmen Siyonistlere katıldı.[55] Özetle, pek az kişi bu davadan kişisel olarak etkilendi ve etkilenmişse bile bu, "Alman Yahudilerinin önderlik edip yönettiği fakat aktör olarak Doğu Avrupalı Yahudilerin rol alması gereken" bir faaliyetti.[56]

1909'da daha genç ve daha radikal bir neslin gelmesi ile Alman Siyonizm'inin pasif ve gönülsüz niteliği değişti. O sıralar aidat ödeyen Siyonistlerin sayısı hâlâ sadece on bindi. Bunların taahhüdü asimilasyona karşı savaşımı sürdürmekti – bu taahhüde o kadar bağlıydılar ki 1912'deki Reichstag meclisi seçimlerinde bütün Yahudileri, vaftiz olmuş Yahudi adaylar yerine antisemitlere oy vermeye çağırdılar.[57] Yeni radikaller, Buber'in ve onun otantik olma inancının etkisiyle, "tümüyle" Yahudi bir şekilde var olmanın yolunu aradılar. Bu amaçla, sosyolog Werner Sombart'ı, son kitabı için alkışladılar. Sombart son kitabında Yahudileri tam eşitlik talep etmemeye yetecek "inceliğe" sahip olmaya ve kendilerini etkin sosyal ve kültürel mevkilere gelmekten alıkoymaya çağırıyordu.

Yeni radikalizmin baş sözcüleri, varlıklı ve iyi entegre olmuş ailelerden gelen Richard Lichtheim ve Kurt Blumenfeld'di. Bunlar asimilasyonun bir sonuç getirmemiş olduğunu ilan ettiler; özgürleşme temelde başarısız olmuştu. "Kültürel ve siyasi entegrasyonun" her türlüsü denenmiş ve eksik kaldığı görülmüştü. Maddi

kaygılardan uzak ortamlarda olan bu adamlar için ayırımcılık duygusu, "kişisel onur, gerçek ve özgürlük" sorunu olarak damıtılmış ve bilenmişti.[58] Blumenfeld'in babası Doğu Prusya'da bir bölge yargıcıydı. Blumenfeld okul çağındayken bile asimilasyoncu davranışlara karşı koymuştu. Bir keresinde öğretmeni ondan kendisi için İkinci Kartaca Savaşı'nın kahramanını kim olduğunu söylemesini istemişti. Blumenfeld öğretmeninin sağcı bir milliyetçi olduğunu bilmeden, "Hannibal" diye yanıtladı. Niye hain Karatacalıları mağlup eden Scipio değil diye sordu öğretmen. Blumenfeld kararlıydı. "Homer de kendini Hector'a yakın hissetmişti", dedi. Öğretmen iğneleyici bir tarzda, "demek sen hep kaybedenin yanındasın?" diye sordu. "Hannibal Yahudi'ydi!" Blumenfeld ısrarcıydı. "Sami ırkından demek istiyorsun", diye düzeltti öğretmen. "İkisi de aynı şey değil mi?" diye sordu Blumenfeld. Babası, "bu tümüyle-Alman" milliyetçisine doğru tepkiyi verdiği için oğlunu övdü.

Blumenfeld için Siyonizm neredeyse yalnızca bir "karakter" sorunuydu. O, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bile Wilhelm İmparatorluğunun muhteşem dış görünüşünün arkasını gören birkaç kişiden biriydi. Kendi ifadesiyle "çürümüşlük" ve "kokuşmuşluğu" koklayabilen biri olarak büyük bir felaketin gelmekte olduğunu hissetti; o sırada diğerleri "şaşılacak şekilde sadece refah algılıyorlardı."[59] Çocukluğunda kendini, yenilen kişiye yakın hisseden adam, Siyonizm'e "Goethe'nin inayetiyle" geçtiğini iddia etti. Sık sık Goethe'nin otantikliğe ilahisini tekrar ederdi:

Uluslar, yöneticiler, boyun eğmiş köleler,
Hepsi aynı konuda hemfikirdir:
Fanilerin sevinci
Kişilikte mükemmelleşir.

Her türlü yaşam seçilmeye değerdir
Yeter ki insan kendini ıskalamasın;
Her şey kaybedilmeye değerdir
Yeter ki insan benliğini korusun.[60]

Siyonist lider Kurt Blumenfeld, Siyonistleri, otantik olmayan dinselliğe yenilmemeleri için uyardı. Nietzsche okumayı tercih etmeliydiler. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Blumenfeld 1963'te İsrail'de ölene kadar Goethe kendisinin kahramanı olarak kalacaktı.

Blumenfeld kendi tabiri ile, "postasimilasyoncu" Siyonizm'i öğütledi ve eski iyiliksever versiyon ile önceki Alman-Yahudi birlikteliği varsayımlarını reddetti. Kendi neslinin tümüyle "Yahudi" özden yoksun olduğunu fark ederek, Siyonizm'i, kişisel değişim için bir katalist ve yeniden temel bir Yahudi benlik edinme sorunu olarak gördü. Yakın arkadaşı Hannah Arendt'e göre, Blumenfeld Siyonizm'in "Almanya'nın kendi Yahudilerine bir armağanı" olduğunu bile iddia etti.[61] Özgürleşmenin iflası, Victoria dönemi İngiltere'sinin ter ve cinselliği gibi, Alman Yahudi burjuvazisi tarafından gizlenen "pis küçük sır" idi. Yahudi burjuvazisi bu kadar halinden memnun ve bu kadar dar görüşlü olmasaydı, Alman toplumuna "kök saldıkları" yanılgısına yenik düşmezlerdi. Blumenfeld, "anne ve babamın, büyükanne ve büyükbabamdan daha az sayıda Yahudi olmayan tanıdıkları vardı. Benim tanıdıklarımın sayısı daha da az", diye yazdı.[62]

Blumenfeld sert yargılarının gücüne dayanarak 1909'da Alman Siyonist Federasyonu'na başkan seçildi. Öncelikle burjuva anne ve babalarına baş kaldıran genç Yahudiler tarafından kabul gördü. Bir keresinde tanınmış bir gazete editörünü Siyonist projeye katılmaya ikna etmeye çalıştı. Adam, "fakat kabul etmelisin ki bu davanın kesinlikle hiçbir başarı şansı yok" diye karşı koydu. Hannah Arendt'e

göre Blumenfeld adamı tepeden bakan bir eda ile yanıtladı: "Başarı ile ilgilendiğimi kim söyledi!"[63] Arendt, Blumenfeld'in yine de Siyonistlerin başkanlığına seçilmesinin sadece Almanya'da olabilecğini düşündü. Blumenfeld Siyonistleri otantik olmayan dinsellik karşısında yenilmemeleri için uyardı; inanmadıkları ritüeller benimsemektense, Fichte, Nietzsche veya Hölderlin okumaları daha iyi olurdu – Nietsche kendilerini "daha güçlü Yahudiler" yapacaktı –. Zaten kendisinin de bu ritüellere inancı yoktu.

Aynı ruh hali içinde, gelecekte milliyetçiliğin tarihçisi olacak olan Hans Kohn, Siyonist davaya bağlılığını, Fichte'nin ufuklar açan *Alman Ulusuna Konuşmlar* (1805) yapıtına bağladı. Fichte'nin öğretilerini "kendi durumumuza" yönlendirerek, "mantık ve ahlak açısından olgunlaşmış her kişinin tüm gücünü ulusunun hizmetine sunmasını" istedi. Blumenfeld daha da ileri gitti. 1912'de Alman Siyonsistlerinin yıllık toplantısında, "bütün Siyonistlerin – özellikle de maddi imkanları yerinde olanların –yaşam planları içine Filistin'e göç etmeyi dahil etmenin görevleri olduğunu" teyit etme kararının alınmasını sağladı.[64] Katliamların sürüp gittiği Rusya'daki az sayıdaki Siyonist bile bu kadar ileri gitmemişti. Franz Oppenheimer için bu karar çok fazlaydı: Bu, Mendelssohn günlerinden beri uyulan entegrasyon idealini feshediyordu. Oppenheimer ve eski neslin diğer Siyonistleri harekete faal olarak katılmaktan çekindiler.

Blumenfeld'in kararı hakkındaki tartışmalar Sombart'ın kitabı ile aynı zamana rastladı ve 1912 genel seçimlerinden hemen sonra da sürdü. Seçim sonuçları Alman seçmenlerinin ırkçı politikaları onaylamadığını gösterdi. Küçük antisemit partiler fiilen yok oldular. "Yahudi sevenler", "Yahudi sermayesi" ve "Yahudi basını" karşıtı propaganda yapan muhafazakar sağ ciddi bir yenilgi yaşadı. Antisemit "Junkerler ve rahipler, şövalyeler ve Hıristiyan azizler" karşısında güçlü bir muhalefet sergileyen Sosyal Demokratlar hayret verici bir başarı ile oyların yüzde 35'ini kazandılar ve iki kat güçlenerek Reichstag meclisindeki en büyük tek parti oldular. Yahudi milletvekillerin sayısı sekizden on dokuza yükseldi. Bunlardan on

ikisi sosyal demokrattı. Sosyal Demokrat Parti'ye Avrupa'daki tüm sosyalistler imrendiler. Parti o kadar hızlı büyümüştü ki neredeyse karşı durulamaz gibiydi ve vaat ettiği gibi, kapitalizmin, militarizmin, feodalizmin ve antisemit önyargının prangalarını parçalayarak kısa sürede iktidara gelmesi bekleniyordu.

Varlıklı orta-üst sınıf Yahudi bir ailenin büyük oğlu olan parlak genç yazar Kurt Tucholsky seçim sonucunu büyük bir sevinçle karşıladı. Tucholsky'nin kısa süre önce çok başarılı bir romanı yayınlanmıştı. *Rheinsberg: Aşıklar İçin Resim Kitabı*, çekici bir Yahudi çiftin öyküsüydü. Romanın kahramanı, Tucholsky'yi temsilen bir öğrenci, kız arkadaşı ise nükteli ve görünüşe göre Yahudi olmayan bir Berlinliydi. Sevgililer, uzak bir yerdeki bir otelde, sosyal ve ahlaki geleneklere meydan okurcasına çok mutlu bir hafta sonu geçirirler. Roman, iki çekici ve açık fikirli insan arasındaki sembiyoz benzeri bağı kutlayan ütopik pastoral bir yaşamı resmeder. Pek çok insan bu romanı, siyasi ve erotik özgürlüğün olduğu daha iyi bir dünyanın yükselişini müjdelen bir öykü olarak görür.

İki yıl sonra Birinci Dünya Savaşı patladı. Liberal hissiyat ortamının yanlış olduğu kısa zamanda görülmüş oldu. 1912 seçimlerine rağmen, Reichstag'da, orduda, basında ve sarayda aşırı vatanseverler seslerini yükselttiler. Savaştan rahatsız olan sosyal demokratlar birçok şehirde kitlesel gösteriler düzenlediler. Onların muhalefeti, halkın savaşa destek veren görüntüsü karşısında son anda çöktü. Savaşın görünür sebebi Avusturya veliahdının Saraybosna'da suikast sonucu öldürülmesiydi; asıl sebep ise büyük emperyalist güçlerin son yirmi yıl içindeki rekabetiydi. Savaş Temmuz 1914'te, bütün kıtayı kapsayan bir öldürme cümbüşü halinde patlak verdi ve Almanya, Fransa, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, İtalya ve Rusya'yı içine çekti. Kurt Tucholsky önceden, "sarhoş" milliyetçiliğin coşkusunu kınarken, savaş patladığında orduya yazılmak için hemen gönüllü oldu. On binden fazla Alman Yahudi genci de aynı şeyi yaptı. Bunlardan Ludwig Frank,

Reichstag'da önde gelen bir Sosyal Demokrat milletvekiliydi. Daha iki gün önce o da savaş kışkırtıcılarının ucuz "kahvehane heveslerini" kınamıştı.[65] Ağustos'un 4'üne gelindiğinde o da diğer sosyal demokratlar gibi fikrini değiştirdi ve hükümet tarafından talep edilen savaş bütçesini onaylayan çoğunluğa katıldı. Aynı gün öğleden sonra askere yazıldı. "Diğerleri ile birlikte yürüyorum, sevinçli ve zaferimizden emin olarak", diye yazdı.[66] Frank üç hafta sonra şehit düştü. Frank ve diğerlerini etkileyen ne olmuştu? Almanya'nın kaderine katlanmak mı? Siyasi oportünizm mi? Yoksa, daha sonra iddia edileceği gibi gizli bir ölüm arzusu mu? Freud bile bir an için kendini kaybetti. Yaşamında ilk defa Avusturyalı olmaktan gurur benzeri bir şeyler hissetti.

George Kennan'ın yazdığı gibi, Büyük Savaş, yirminci yüzyılın, içinde tohumlar taşıyan felaketi olduğunu kanıtlayacaktı. O zaman pek az kişi – o da olduysa – bu savaşın dehşetinin boyutundan kuşku duydu. Alman tiyatrosunda devrim yaratan ve "Berlin'i fetheden ilk Avusturya Yahudilerinden" yönetmen Max Reinhardt kesinlikle kuşku duyanlar arasında değildi.[67] Reinhardt savaştan bir akşam önce Paris'teydi ve neredeyse yarım asırdan beri Paris Operası'nda ilk defa sahneye konan bir Alman yapıtının galasındaydı: Diaghilev tarafından Venedik kostümleriyle sahneye konan, Richard Straus'un ve Nijinsky'nin Kitabı Mukaddes'le ilgili, *Joseph'in Efsanesi* balesi.

Opera söz yazarı Harry Kessler'in belirttiğine göre tüm Paris oradaydı: Entelektüeller, hükümet mensupları ve Faubourg Saint-Germain takımı. Kessler daha sonra, "Gala, felaket gelmek üzereyken savaş öncesi Avrupa'sının son ve en muhteşem geçit töreniydi" diye yazacaktı. Kessler, o anın trajik dehşetini "farkında olmadan" librettosuna dokumuştu.[68]

Kessler sabaha karşı saat 2'de herkesin katıldığı kutlama ziyafetini anımsadı. Reinhardt, Diaghilev, Marcel Proust, Hugo von Hoffmannstahl, Jean Cocteau, Richard Strauss ve gösterinin yıldızı Rus Balesi'nden Nijinsky ziyafetteydiler. Herkesin beklentisi savaşın

birkaç gün süreceğiydi. Sabahın erken saatlerinde Reinhardt ve diğer Alman ve Avusturyalılar, kapanmadan önce sınırlara ulaşmak için son trenlere bindiler. Reinhardt Berlin'e vardığında savaşın, Alman kültürünü korumak için gerekli olduğunu beyan etti.

Albert Einstein bu görüşü paylaşmayan birkaç kişiden biriydi. Alman militarizminden iğreniyordu. Kısa bir süre önce Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde, sadece "ilk defa olarak bir Yahudi olduğunu keşfetmesine sebep olacak" bir göreve başlamak için İsviçre'den Berlin'e geri taşınmıştı.[69] Einstein, savaşa balıklamasına dalınması ve önde gelen entelektüellerin bunu memnuniyetle karşılamaya hazır oluşları karşısında dehşete kapıldı. İnsan böyle zamanlarda "nasıl hüzünlü bir hayvan türüne ait olduğunu" anlıyor diye düşüncesini belirtti.[70] Çevresinde ıstırabını paylaşan insanların azlığı, içinde bulunduğu çöküntüyü daha da derinleştirdi.

Einstein'ın perişan hali, acı veren bir boşanmanın ıstırabıyla daha da kötüleşti. Sadece "bilim aşkı" onu içine düştüğü "gözyaşı vadisinden" çıkarabiliyordu.[71] İki oğlu, İsviçre'de bulunan araları açılmış karısına gitmek üzereydi. 29 Ağustos'ta, Avusturya Sırbistan'a savaş ilan ettiğinde, Einstein oğullarını Berlin tren garında yolcu ediyordu. Fritz Haber de onunla birlikteydi. Einstein o akşamın geri kalan zamanını, kaybettikleri için üzülmekle ve tahminen arkadaşı ile kavga etmekle geçirdi. Haber, Einstein'ın savaş konusundaki umutsuzluğuna katılmadı. Aksine, gönüllü olarak orduya başvurmuştu bile. Haber, bilim adamlarının barış zamanında dünyaya, savaş zamanında ise ülkelerine ait olduklarına inandı. O da çoğu Alman gibi çabuk ve kolay bir zafer umdu. Hiç kimse savaşın uzun ve dehşet verici olacağını ve yarım yüzyıllık bir kitlesel ölüm, devrim ve kaos dönemine yol açacağını tahmin etmedi: Almanya'da uygarlığın çöküşü; Nazi, Faşist ve Komünist totaliterizmin yükselişi ve yüz milyondan fazla ölü.

9

Savaş Ateşi

Kafka'nın 2 Ağustos 1914 tarihli günlük kaydı anlamlıdır: "Almanya Rusya'ya savaş ilan etti – öğleden sonra yüzdüm." Diğer zamanlarda çok anlaşılır ve kararlı bir üslupla tuttuğu günlüğünde Kafka, savaş hakkında ne düşündüğüne dair bir kayıt bırakmamıştır. Belki de Kafka gelişmelerden fazla rahatsız olmamıştı; her inançtan milyonlarca eğitimli Alman ile birlikte Fransızlar, Ruslar, Avusturyalılar, İngilizler de onunla aynı ruh hali içindeydiler.

Dört gün sonra, Avrupa'nın kalabalık orduları daha şimdiden çamur ve kan içinde debelenirken, Kafka Prag'da (o zaman hâlâ Avusturya'nın idaresi altındaydı) Alman yurtseverlerinin bir geçit törenine tanık oldu. "Bu geçit törenleri savaşın en tiksinti verici eşlikçileri" diye not etti. Bütün söyleyeceği bu kadardı. Çoğu insan gibi o da her şeyin birkaç hafta içinde sona ereceğine inanıyor olsa gerekti. Avusturyalı savaş kışkırtıcıları, Avusturya-Macaristan tahtının varisi Arşidük Franz Ferdinand'ın

Saraybosna'da (ergenlik çağında bir Bosnalı tarafından) öldürülmesi yüzünden Sırbistan'ı cezalandırmakta ısrarlıydılar. O aşamada, tırmanan krizin fitilini sökmek veya krizi sınırlandırmak Almanya'nın elindeydi fakat Kaiser Avusturya'yı "Nibelung sadakati" adına destekledi. Kaiser pervasız bir boş vermişlik içinde, Avusturya'ya bir tür boş çek vererek dünya savaşı riskini göze aldı. Tutucu politikacılardan ve güçlü generallerden oluşan entrikacı bir grup kendince nedenlerle barışı parçalamayı akıllarına koymuştu: Fransa'yı aşağılamak ve Almanya'nın gücünü Avrupa'da ve denizaşırı bölgelerde genişletmek. Son on yıl boyunca, gözü dönmüş bir silahlanma yarışı – Avrupa tarihinde ilk defa olarak – hüküm sürmüştü; buna rağmen muhafazakar düzenbazlar 1870'teki gibi hızlı bir zafer beklentisi içindeydiler. Kendi konuşmasından sarhoş olan Kaiser, askerleri, "yapraklar ağaçlardan dökülmeden önce" evlerine döneceklerine temin etti.

Walther Rathenau, Berlin'in sosyal ve entelektüel seçkinleri arasında, bir dünya savaşının feci sonuçlarını görebilen az sayıda kişiden biriydi. *Berliner Tageblatt* gazetesinin Yahudi editörü Theodor Wolff da bunu görebilen bir diğeriydi. İkisi de tırmanan krizi artan bir endişeyle izlediler. Kırk yılı aşan barış süreci içinde Batı Avrupa halkları, önceden hiç görülmemiş bir konfor ve uygarlık düzeyine ulaşmıştı. Bir Avrupa ekonomik birliği için destek de sürekli artıyordu. Avrupa İttifakı diye anılan şey boş bir tabir değildi. Militanlara teslim olmak tam bir çılgınlık olurdu ve bütün kazanımları tehlikeye atardı.

Rathenau, dikkat çekici bir öngörü ile, savaşın kısa sürmeyeceği, korkunç can ve mal kaybı pahasına muhtemelen yıllarca süreceği konusunda uyarıda bulundu. Hüküm süren savaş arzusu atmosferi içinde başkalarını kendi tarafına çekmeyi başaramadı. Rathenau, her zaman insanların zihnini karıştıran, şaşırtıcı tezatların adamıydı. Ahlak öğütleyen konuşmalarından dolayı "smokinli İsa" lâkabını kazanmıştı. Mültimilyoner bir işadamı olarak, başkanlık

ettiği yönetim kurulu toplantılarında ezbere şiirler okuyan, ağırbaşlı ve mesafeli görünmekle birlikte aşırı derecede titiz, duygusal açıdan güvensiz ve içten zedelenmiş bir kişiydi. Ara sıra antisemit eleştirilerin kurbanı olan Rathenau, "Ari" ırkının prototipi olan sarışın "Kuzeyli adam"a taptı. Muazzam bir sanayi ve finansman imparatorluğunu yönetti, büyük bir lüks içinde yaşadı – her sabah, büyük kravat koleksiyonu karşısında, hangisini seçeceğine karar vermek için on dakika harcadığı söylenirdi – ve aynı zamanda da güya komünist yazılar yazdı.

Rathenau, savaşın ilanından sekiz gün önce Şansölye Theobald von Bethmann-Hollweg'i görmeye gitti. Şansölyeyi, Almanya'nın, çıkarlarına hizmet etmeyen bir tuzağa düşmekte olduğu konusunda uyardı: "Ortaklarınız iflas etmiş durumdadır. Dikkat edin [Avusturyalılar] sizi şaşırtmasın!" Şansölye Rathenau'yu, olayların Almanya'nın kontrolü altında olduğuna dair temin etti. Rathenau ikna olmadı. Arkadaşları ile sohbet ederken, Almanya ve tüm Avrupa için hep siyasi, ahlaki ve ekonomik bir felaket öngörüsünde bulundu. Savaş hakkında hâlâ endüstri dönemi öncesi değerlendirmeler yapılan bir dünyada, *total* savaşın anlamını tahmin eden birkaç kişiden biriydi. Bu olasılık onu dehşete düşürdü. Bir keresine bundan söz ederken gözyaşlarına boğuldu. Almanya'nın savaş ilan etmesinden bir gün önce *Berliner Tageblatt*'ta yayınlanan bir makalesinde, hükümetin körlemesine Avusturya'nın peşinden gitmesini protesto etti. Genç bir fanatiğin eylemi yüzünden Avusturya'nın Sırbistan'dan talep ettiği aşırı tazminatlar bir dünya savaşının çıkması için yetersiz bir sebepti. Sırbistan'a karşı girişilecek cezalandırıcı bir askeri kampanya muhakkak ki Rusya'nın tepkisini uyandıracak ve Fransız ve İngiliz müttefikleri tarafından da destek görecekti. Rathenau, Alman desteğinden güç bulan Avusturya'nın, çekeceği aşağılayıcı ültimatomun Sırbistan tarafından reddedilmesini bekliyor olmasından ve böylece üç, dört cephede birden savaşa neden olmasından korkuyordu; Rusya seferberliğe başlamıştı bile. Rathenau görüşünde ısrarlıydı. "Sanki ölmekte olan bir adamın yatağındaymış" gibi umutsuzdu.[1]

Deniz taşımacılık imparatoru Albert Ballin de aynı görüşteydi. O da Bethmann-Hollweg'e işleri ağırdan alması ricasında bulundu. Niçin Rusya'yı savaşın içine çekmek için acele ediyordu? Bethmann-Hollweg, Rusya'yı savaşa dahil etmesi gerektiğini, aksi takdirde Sosyal Demokratların desteğini yitireceğini söyledi. Şansölye, Avrupa'nın en baskıcı rejimi olan çarlık rejimine saldırmanın, Alman Sosyal Demokratların ve diğer liberallerin sıkı yurtseverler olarak savaş alanına yürümeleri için ihtiyaç duydukları 'incir yaprağı' olduğunu biliyordu. Sosyal Demokratlar, son haftalarda yüksek sesle kötüledikleri savaştan çok, kamuoyundan ve kendi safları arasında bir bölünmeden korktular. Sosyal Demokrat Parti başkanı Hugo Haase ve Rosa Luxemburg, Eduard Bernstein, Karl Liebknecht gibi barışseverler son ana kadar savaşa muhalefet ettiler. Bu isimlerden ilk üçü Yahudi'ydi ve sonuncusunun da Yahudi olduğu söyleniyordu. Sonunda itirazları reddedildi ve Luxemburg dışında hepsi çoğunluk karşısında boyun eğdi. Haase, "yaşamı boyunca oylamaları hep kaybeden ve sonunda çoğunluğa boyun eğen bir melankolikti."[2] Haase, partisinin savaşı destekleyen bir önergesini, "bize ihtiyaç duyduğu bir anda anayurdumuzu yalnız bırakamayız" diyerek Reichstag'a sunmayı bile kabul etti.

Bethmann-Hollweg, Kıta üzerine yapacakları hızlı bir saldırının ve İngiltere yönünde yapacakları yatıştırıcı birkaç jestin İngilizleri savaş dışında tutacağına ve Alman ve Avusturyalıların askeri kazanımlarını elde tutmalarına olanak sağlayacağına budalaca bir şekilde inandı. Kaiserin, Avrupa haritasını yeniden çizmek ve Almanya'yı İngiltere gibi bir dünya gücü yapmak gibi Napolyon özentisi bir hırsı vardı. Alman hakimiyetini tüm kıtaya yaymak ve "güneşte bir yer" olan Asya ile Afrika'da yeni sömürgeler elde etmek arzusundaydı. Kaiserin generalleri, Belçika ve Fransa'daki kömür ve çelik yatakları ile Manş Denizi'ndeki limanları ilhak edilmiş olarak gösteren haritalar çizdiler. Aynı sırada Dışişleri Bakanlığı da Rusya'nın çözülmesini ve Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna toprakları üzerinde tampon ülkeler kurulmasını önerdi.

Rosa Luxemburg. Ender rastlanan muhalif bir ses: "Bizden Fransız kardeşlerimizi öldürmemizi bekliyorlarsa, onlara yanıldıklarını söyleyelim." I. Dünya Savaşı sırasında hapisten gönderdiği mektuplar elden ele dolaştı. *Landesarchiv Landesbildstelle, Berlin'in izni ile.*

Bu savaş kışkırtıcıları ileride, savaşın yol açtığı felaket karşısında sorumluluk almaktan kaçacaklardı. Birinci Dünya Savaşı hakkında, tahminlerinin ve sorumluluklarının ötesinde kalan, deprem veya yanardağ patlaması benzeri bir doğal afetmiş gibi söz edeceklerdi. Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz-Josef 1916'daki ölümünden önce aptalca bir edayla "ben bunu istememiştim" diyecekti ve acıyla alaya alınacaktı. Savaş başlamadan önce II. Wilhelm'i son dakika korkuları sardı. Önceki Şansölye Bülow onu solgun, korkmuş ve neredeyse umutsuz gördü. 30 Temmuz'da Kaiser generallerine, savaşı sadece Balkanlarla sınırlandırmanın mümkün olup olmadığını sordu. Savaşın gelecek iki yıl içinde çıkması kaçınılmaz olduğuna göre bunu geciktirmenin Almanya'nın yararına olmadığı yanıtını aldı. Generaller, Rusya daha Baltık'taki filosunu tamamlamadan ve Polonya içlerine stratejik demiryolları döşemeden, savaşı şimdi açmanın ve kazanmanın daha iyi olacağını iddia ettiler.

Kaiser halk önünde bu korkuları hiç belli etmedi. Berlin'de sarayının balkonundan halka bağırarak tumturaklı sözlerle hitap etti: "Elime almak zorunda kaldığım kılıcı kaldırıyorum." Geçmişte kendisine Almanya'nın komplo kuran düşmanlarca çevrili olduğu söylenen – genellikle Kaiser bunu söylerdi – halk kükredi. Kavgacı

kalabalıklar ellerindeki sopa, şapka ve bira şişelerini sallayarak Wilhelmstrasse'deki başbakanlığın önünde, "savaş, savaş", "yaşasın Avusturya" ve "Sırplara ölüm!" diye bağırarak toplandı. Öyle anlaşılıyor ki Bethmann-Hollweg'in de savaş hakkında tereddütleri vardı. Sekreteri Kurt Rietzler (ressam Max Liebermann'ın damadı) onu çok endişeli gördüğünü söyledi. Rietzler'e göre pencerenin aşağısındaki göstericiler Bethmann-Hollweg'in kaygılarını gidermesine yardımcı oldu; özellikle de benzer gösterilerin tüm Almanya'da sergilendiği söylendiğinde.[3] Bethmann-Hollweg ve diğerleri daha sonra dehşet verici değerlendirme noksanlıklarının sebebi olarak kaderi, Tanrı'yı ve kendilerinin alevlendirdiği savaş isteyen kamu oyunu öne sürecek ve kendilerini mazur göstereceklerdi.

Theodor Wolff kan isteyen kalabalıkların arkasında onları yönlendiren bir el bulunduğundan kuşkulandı. Savaştan birkaç gün önce Dışişleri Bakanlığı'na giderken Bethmann-Hollweg'in bürolarının bulunduğu binanın dışında böyle bir kalabalığın içine düştü. Göstericiler bir birahaneden gelmiş ve yanlarında orada çalışan kızları da getirmiş gibiydiler.[4] Wolff kuşkularını Dışişleri Bakanı Gottlieb von Jagow'a iletti. Jagow, uzun süredir yıkanmamış, pis kalabalığı hor gördüğünden olsa gerek, Wolff'a katıldı. Ertesi sabah Wolff, *Berliner Tageblatt*'da yayınlanan kızgın üslupta yazılmış bir yazıyla "dış siyaset ile ayaktakımının iç içe geçmişliğini" kınadı.

Çoğu kez kamuoyu baskısı – devlet adamları ve generallerin deliliği ve umursamazlığı ile birlikte – büyük güçlerin savaşın içine doğru tökezlemesinin nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Ve çoğu insan büyük olayların kişisel olmayan büyük sebepleri olması gerektiğine inandığı için, savaşın günahı, tekelci kapitalizm, kültürel hoşnutsuzluk, emperyalizm ve hatta uygarlığın özünde olan ölüm arzusu gibi soyutlukların üstüne yıkılmıştır. Bunların yanı sıra, hava durumu ve kraliyet ailesi mensupları arasındaki modası geçmiş evlilikler gibi daha banal etkenlerden de söz edilmiştir. Eğer Temmuz ayının son haftasında, bir önceki yaz olduğu gibi, yağmur yağmış olsaydı, aşırı sinirli politikacıları ikna eden sokak gösterileri

olmayacak ve böylece belki de savaş da çıkmayacaktı. Henry Kissinger ise iddia etmiştir ki eğer Arşidük Franz Ferdinand önemsiz bir kontes ile – uygun olmayan – bir evlilik yapmamış olsaydı, Rus Çarı ile İngiltere Kralı çiftin Viyana'daki cenaze törenine katılabilir; bu vesile ile bir araya gelen Avrupa'nın hükümranları kişisel görüşmeler yaparak krizi önleyebilirlerdi. Bir başka görüşe göre ise güçler arasındaki gerilim o kadar büyüktü ki çatırdayarak kopması kaçınılmazdı. Ne var ki geçmişte daha da büyük gerilimler olmuş fakat bunlar savaşa yol açmamıştı. Bütün bu soyut, fıkra tarzındaki büyük teoriler sadece savaşın gerçek nedenini gizler: Birkaç politikacının umursamazlığı ve değerlendirme noksanlığı. Rathenau, birbirini çok iyi tanıyan iki yüz yaşlı adamın Avrupa'nın ve dünyanın yazgısına hükmettiklerini iddia etti. Buna herkesçe bilinen şu gerçeği de eklemesi gerekirdi: Savaşta milyonlarca genç adam, kendilerine zararları dokunmamış ve daha önce hiç karşılaşmadıkları milyonlarca başka genç adamı katleder – üstelik de birbirlerini çok iyi tanıyan birkaç yaşlı adam adına.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine sebep olan yurtseverlik isterisi sık sık tasvir edile gelmiştir. Görünüşe göre, her sınıftan ve inançtan Alman, savaşı ateşli bir isteklilikle karşıladı. Thomas Mann'ın *Doktor Faustus*'unun baş kahramanı, "1914 ruhunu" parlayan ifadelerle kutlar: "Biz ... istekle yürüdük – Almanya'nın devrinin geldiğine, tarihin elini bize uzattığına ve İspanya, Fransa ve İngiltere'den sonra dünyaya damga vurmak ve onu yönetmek *sırasının bizde* olduğuna içtenlikle inanarak."[5]

Sloganlar ve yalanlarla gözleri körelmiş milyonlar, isteyerek siperlere gitti. Barışseverler sessiz kaldı. Alman orduları Fransa'ya doğru ilerlemek için Belçika'dan geçerken, sosyal demokrat milletvekili Ludwig Frank, Almanya'nın, Belçika'nın tarafsızlığını ihlâl etmesini meşru müdafaa olarak değerlendirdi ve haklı gördü. Frank birkaç hafta sonra savaş alanında vurulup öldüğünde, bir Yahudi ve bir sosyalist olarak haklı bir dava uğruna savaştığına

inancı tamdı. Frank Almanya'nın savaştan İngiltere gibi anayasal bir monarşi olarak çıkacağından emindi; yeni seçim yasaları bankerlerin, militaristlerin ve Junkerlerin yönetimine son verecekti.

O dönemden kalan fotoğraflar büyük Alman şehirlerinde heyecanlı erkekler ile dikkati çekecek kadar az sayıda kadının savaş ilanını coşkuyla karşıladığını gösterir. Bu resimlerden biri özellikle ilginçtir. Bu resimde, Münih'teki Odeonsplatz meydanında Adolf Hitler'in soluk ve öfkeli suratı görülür. O sıralar Hitler yirmi beş yaşındaydı fakat hâlâ düzenli bir işi yoktu ve yaşamında ne herhangi bir arkadaş, ne de kadınlar vardı. Hitler resimde biraz dağınık görünür. Gözleri çılgınca parlar. Hitler *Mein Kampf* adlı kitabında o andan söz eder. Kitapta savaşın kitleler üzerine zorla yüklenmediğini yazar:

> Hayır, [savaş] bütün halk tarafından arzu edilmişti. ... Bugün bile söylemeye utanmıyorum ki, fırtınalı isteklerin etkisiyle dizlerimin üzerine çöktüm ve taşkın bir kalple Tanrı'ya, bana bu zamanda yaşama kısmeti bahşedildiği için teşekkür ettim.[6]

Psikoz bulaşıcıydı. Milyonlar keyif ve sevinç içinde askere gönüllü yazıldılar. Savaş, sihirli bir tatil, can sıkıcı rutine verilen bir ara ve aynı zamanda üzerinden kahramanlık semalarına çıkılan bir fırsat olarak görüldü. Muvazzaflar ve gönüllüler sınıra giderken tren vagonlarının üzerine şöyle yazdılar: "Burada daha başka savaş ilanları da kabul edilir." Kafiyeli bir biçimde şöyle bağırdıkları duyuldu: *"Jeder Schuss ein Russ, jeder Schoss ein Franzos und die Serben müssen sterben!"* – her atışta bir Rus, her vuruşta bir Fransız, ayrıca Sırplar da ölmeli! Genç kızlar askerleri çiçek yağmuruna tuttu. Uzun zamandır asimile olmuş Berlinli Yahudi bir aileye mensup olan Ernst Simon, nihayet "milyonlarca başka insanla birlikte büyük akıntıda akabilen gerçek bir adam" olmanın sarhoşluğuyla cepheye gitmeye gönüllü oldu.[7]

Bu atmosfer içinde yeni efsaneler ve hayaller ortaya çıktı. Ernst Simon sonradan itiraf edecekti ki, siperlerin içinde geçen ilk günlerin

Adolf Hitler 1914'te savaşın patlak vermesini kutlarken. *Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin'in izni ile.*

coşkusu ile makineli tüfeklerin takırtılarını göklerin müziği gibi hoş algılamıştı. Resmi bir Alman istihbarat raporunun iddiasına göre iki alay asker – Fransız hatlarına hücum ederken *Deutschland über Alles* şarkısını söyleyerek – Ypres'de iki bin tutsak ele geçirmişti. Hitler *Mein Kampf* kitabında bu askerleri şarkı söylerken kendi kulaklarıyla duyduğunu iddia eder.[8] Sonradan, tüm hikayenin askeri propaganda makinesi tarafından uydurulduğu ortaya çıkacaktı.

Alman yazar ve sanatçıları da savaşı memnuniyetle karşıladılar. Thomas Mann 1915'in başında yazdığı bir yazıda savaşı, insanın kendini aşması, ruhunu arındırması ve "korkunç bir barış dünyasının" "materyalizminden" ve "entelektüel mikrobundan" kurtulması için bir fırsat olarak değerlendirdi.[9] Mann için savaş, Alman *Kultur*'u ile İngiltere ve Fransa'nın materyalist *Zivilisation*'u arasında bir mücadeleydi. Mann Yahudi yayımcısı Samuel Fischer'e 26 Ağustos 1916'da, böyle bir savaşa duyulan mecbur edici "ahlaki ve psikolojik ihtiyacı" uzun süreden beri hissettiğini yazdı. Fischer'in

buna yanıtı hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Başka zamanlarda ise Fischer, demokrasinin "Alman olmayan" bir faaliyet olduğunu öne sürdü. 1916'da, Batı Cephesi'nde her yıl milyonlarca can kaybına neden olan fakat iki tarafın da birbirine üstünlük sağlayamadığı durumda bile Mann savaşı, "güç ve ruhun" mistik sentezinin ve "Üçüncü Reich"'ın müjdecisi olarak selamladı.[10] Pek çok kişi benzer duyguları paylaşıyordu. O dönem yaşayan en büyük Alman şairi olan Rainer Maria Rilke, bir "Tanrı'nın, ... ev sahiplerinin Tanrı'sının" "nihayet" yeniden dirilişini memnuniyetle karşıladı. Özellikle estetik düşkünü Yahudiler arasında kült bir kişilik olan şair Stefan George, savaşı, kutsal ve özgür kılan bir bahar olarak selamladı:

On binlercesi ölmeli kutsal çılgınlıkta
On binlercesi yenik düşmeli kutsal salgına
On binlercesi – kutsal savaşta.

Karl Wolfskehl, bir çok doktor ve bilgin yetiştiren eski bir Yahudi ailesine mensuptu ve George'nin en ateşli hayranlarından biriydi. Wolfskehl Fransız barışsever Romain Rolland'a açık bir mektup gönderdiğinde aklında bu şiir vardı. Bu savaş "tam bir ihiyaçtı" diye yazdı. "Almanya ve dünyanın yararı için çıkması gerekirdi. ... Biz istemedik, yine de Tanrı'dan geldi."[11]

Bu tür entelektüel aşırılıklara karşı kamuoyu önünde yükselen az sayıda sesten bir tanesi, Bohemyalı Yahudi bir kağıt tüccarının oğlu olan Avusturyalı hicivci ve basın eleştirmeni Karl Kraus'tu. Kraus'un bir benzeri Almanya'da yoktu; bunu sebebi belki de oradaki sansürün Avusturya'dakinden daha sıkı olmasıydı. Hermann Hesse'den de itiraz sesleri yükseldi fakat onunkiler emin bir liman olan İsviçre'den geldi. Hesse'nin itirazı savaşın kendisinden çok, savaş kışkırtıcılarının üslubunaydı ("Aman arkadaşlar, bu tonda değil!"). Rosa Luxemburg etkili bir şekilde susturuldu: 1914-15 kışında, sürmekte olan savaşı eleştirdiği için çarptırıldığı hapis cezasını çekmeye başladı.

Patlak veren düşmanlık ortamını takip eden aylar içersinde savaş yanlısı kitaplar ve broşürler çığ gibi yağdı. Ünlü bir hahamlar ailesinden gelen filozof Karl Joel, savaşmaya giden askerlerin, sırt çantalarında *Faust*, *Öyle Buyurdu Zerdüşt* ve İncil'i taşımalarını, savaşın saflığı ve idealizminin kanıtı olarak gördü. Sosyolog Max Weber "bu savaşın harika ve *wunderbar*" olduğu kanaatindeydi.[12] Rahipler, papazlar ve hahamlar, Almanya'nın savaşının gerekli ve haklı olduğunu vaaz ettiler. O günkü vaazları okuyan bir kişi, yaşamda savaştan daha zarif ve onurlu bir şey olmadığını düşünebilir. Tanrı, "top gümbürtüsü" sesiyle konuşarak, Almanya'nın yanındaydı. Ünlü rahipler Fransa, Belçika ve Rusya'ya kitlesel ilhak çağrıları yaptılar. Hiçbir inançtan din adamı kamuoyu önünde muhalif tavır takınmamış gibidir. Önde gelen Alman Reformist haham Leo Baeck savaşın kötülük olduğunu fakat bu savaşın yararlı bir kötülük olduğunu kabul etti: "Bu savaş anavatanın yaşamının, bizim yaşamımız demek olduğunu ve anavatanın bilincinin, kendi bilincimizde yansıdığını hissetmemizi sağlıyor."[13]

Albay House, Kıta'yı dolaşıp döndükten sonra Başkan Woordow Wilson'a, aşırı milliyetçiliğin "zırdelilik" düzeyine ulaştığını yazdı. Gerçektenden de bu durumun, meraklı politikacıların sonradan iddia edecekleri kadar yaygın olup olmadığı artık kesin olarak belirlenemez. İngiliz tarihçi Niall Fergusson *Savaşın Acınacak Hali* (1999) kitabında diğer uçta bir görüşle savaşı bir "efsane" olarak ilan eder.[14] O zamanlar kamuoyu yoklamaları, radyo ve televizyon yoktu. Son haberler sadece gazetelerin özel baskılarının satışa çıktığı sokaklarda elde edilebilirdi. Yaygın olduğu söylenen coşku sadece büyük şehirlerde patlak vermiş, heves ve isteklilik hali şehirli burjuvaziden çıkmış olabilir. Berlin'deki imparatorluk sarayının dışındaki kalabalıkları gösteren fotoğraflarda genellikle melon ve hasır şapkalarını sallayan iyi giyimli erkeklerle, orta sınıf çocukları işçi sınıfınınkilerden ayıran üniforma olan ütülü denizci kıyafeti giymiş veya ceketli ve kravatlı çocuklar görülür. Wolff'un kuşkulandığı gibi, Bethmann-Hollweg'in şansölyelik makamının etrafında görülen kalabalık sahnelerin bazıları muhtemelen kendiliğinden oluşmamıştır. Yine de bütün bunlar entelektüeller arasında baskın olan savaş arzusuyla çelişmez.

Karl Kraus'un *İnsanlığın Son Günleri* isimli savaş konulu anıtsal tiyatro oyununun ilk sahnesi Viyana'nın şık caddesi Ringstrasse'de geçer. Burada Yahudi bir çift yürümektedir.

Gazeteci çocuk : Ekstra! Ekstra! Veliaht öldürüldü! Katil yakalandı!
Erkek* (eşine) : Allaha şükür ki [katil] Yahudi değil!
Kadın (kocasını uzaklaştırır) : Hadi eve gidelim!

Suikastten beş hafta sonra savaş çıktığında ise orta ve orta-üst sınıf Yahudiler "evlerine gitmediler". Askere yazıldılar. Askere çağrılmadan çok önce, gönüllü olmak suretiyle Alman toplumuna tam entegre olmak konusunda artakalan gayri resmi engellerin üstesinden geleceklerini umdular. En tipik Alman Yahudi örgütü olan Merkez Birliği'nin resmi yayın organı *İm Deutschen Reich*, Almanya'nın, sadece *Kultur*unu savunduğunu ilan etti. Gazete, "Rusların kötülüğünü", "Fransızların intikama susamışlığını", "İngilizlerin çapraşıklığını" ve "Sırpların öldürme şehvetini" kınadı. Merkez Birliği'nin kendisi, vakur bir şekilde, üyelerini "anavatana, görev çağrısının ötesinde hizmet etmeye" çağırdı. "Gönüllü olmaya acele edin! Siz tüm erkek ve kadınlar her türlü hizmet için kendinizi anavatana adamalısınız." Merkez Birliği'nin başkanı Eugen Fuchs, kendisinin "iliğine kadar" Alman olduğunu ilan etti. "Ölüm saçan Rusya"yı ve müttefikleri "sinsi İngiltere" ile "kana susamış Fransa"yı, Almanya'ya arkadan saldırdıkları için suçladı. Bunu yaparken biraz da ırkçılık yaptı: Müttefikler, Alman *Kultur*uyla açgözlü mücadelelerinde "sarı benizli Japon yol soyguncularından" bile yardım aldılar.[15]

Yahudi kozmopolitçiliğinin tüm izleri bir gecede yok olmuş gibiydi. Utangaç bir kabile gururu taşıyan bol miktarda Yahudi yayın

* Orijinal el yazmasında Kraus, *Börsenspekulant*, yani borsa spekülatörü terimini kullanır. Genel kullanımda bu Yahudi anlamına gelir. Yayımlanan versiyonda bunu değiştirir.

ortalığı kapladı. Yahudi kahramanlıklara ve vatansever sadakate tanıklık eden öyküler birbiri ardına ortaya çıktı. *Allgemeine Zeitung des Judentums,* en genç Alman gönüllünün Doğu Prusya'nın Allenstein bölgesinden on dört yaşında Yahudi bir çocuk olduğu konusunda ısrar etti. Aynı gazete, savaşta ilk Fransız bayrağını ele geçirdiğini söyleyen Fischer isimli Yahudi bir askeri de kutladı. Bunun yanlış olduğu anlaşılınca gazete kendini bir şiir ile düzeltti:

Savaşa ilk katılan ve ilk kazanan
Ne Yahudi'ydi ne Hıristiyan.
Ne liberal, ne Junker, ne demokrat:
Bayrağı ele geçiren bir Alman Soldat! (asker)

Ortaklaşa yaşanan savaş deneyiminin tüm inançtan Almanlar arasında sıkı bağlar oluşturması beklendi. Bu deneyim için *Erlebnis* sözcüğü kullanıldı. Bu duygu yüklü sözcük, fiziksel ve somut bir olgudan çok, ruhsal ve hatta estetik bir olguyla ilgiliydi. Bu sözcüğün daha doğru bir çevirisi "geçiş ayini" olabilirdi. Genç bir Yahudi gönüllü olan Julius Holz, kendi *Erlebnis* duasını, 7 Aralık 1914'te, yirminci doğum gününde cepheden babasına yazdığı bir mektupta dile getirdi. "Bir erkek gibi, Yahudi

Yahudi bir süvari askeri olan Ludwig Bornstein, 12 Ağustos 1914'te Unter den Linden caddesinde iki arkadaşı tarafından selamlanır. Sonradan üçü de İsrail'e göç edecektir. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstirüsü'nün izni ile.*

inançlı iyi bir Alman olarak ve ailemin yüksek onuru için savaşmaya" yemin etti.*

Daha uzak kırsal bölgelerdeki Yahudiler muhtemelen daha ihtiyatlıydı. Çocukluğu Galiçya bölgesinin Rus sınırına yakın küçük bir şehrinde geçen Romancı Manes Sperber, babasının bir oda dolusu çocuk ve akrabaya, "savaş bizim için korkunç bir felakettir" dediğini anımsadı.

Odadakilerden biri, "neden felaket olsun?" diye sordu. "İmparatorumuz zafere ulaşacak ve Çar yenilecek ve bir daha tebaasını ezemeyecek."

"Bizim için her savaş bir felakettir" diye yanıtladı Sperber'in babası. "Bu odadaki hiç kimse savaştan canlı çıkabileceğinden emin olamaz."[16]

Büyük şehir merkezlerinde, liberal, solcu ve hatta bazı barışsever Yahudiler Rusya'ya yapılan vurgunun etkisinde kaldılar. Avrupa'daki son despot ve açıkça antisemit rejime karşı savaşı onaylamak daha kolaydı. Samuel Hugo Bergmann adında Siyonist bir filozof anılarında, "Rusya sonunda Kişinev'de, Homel'de ve Sibirya'da yaptığı kıyımlar yüzünden cezalandırılacak" diye yazdı.[17] Bergmann, Avusturya-Macaristan ordusunda Rus cephesinde hizmet eden bir subay olarak halkının öcünü bizzat alma imkanı bulduğu için Tanrı'ya şükretti. Almanca konuşan Prag Yahudilerinin soyundan gelen Bergmann kendini, Doğu'nun barbarlarına karşı Alman *Kultur*unu savunur addetti. Kendini her zamankinden daha fazla Alman kültürünün bir parçası olarak gördüğünü yazdı. Bir başka gönüllü de ölmeden kısa bir süre önce Fransa cephesinden evine gönderdiği mektupta, "en azından savaşta eşitiz" diye yazdı.[18]

---

* Holz 1918'de savaşta öldü. Yirmi dört yıl sonra, seksen bir yaşındaki annesi, bir temerküz kampına gönderilmesinin arifesinde, ekte sunduğu belgelerin kanıtladığı gibi, oğlunun savaş sırasında ölmüş olması göz önünde bulundurularak salıverilme talebinde bulundu. Tek satırlık bir yanıt aldı: " 'Çalışma hizmetinden' muaf tutulma başvurunuz reddedilmiştir."

Topluma tam entegrasyon umutları Kaiser'in 4 Ağustos'ta tahttan yaptığı ve hükümetinin savaşa girme kararını doğruladığı konuşma ile arttı. Tüm Reichstag meclisi mensupları ile kilise ve sinagogların temsilcileri imparatorluk sarayının Beyaz Salonu'nda toplanmışlardı. Kaiser ciddiyet içinde, din, siyasi eğilim, sınıf ve etnik kökenin artık önemli olmadığını ilan etti. "Alman Reich'ının tüm halkları ve kabilelerini ... parti, akrabalık bağı, ve din ayırımı olmaksızın, mahrumiyet ve ölüm karşısında yılmadan benimle birlikte olmaya" çağırdı.[19] "Artık parti filan tanımıyorum, sadece Almanları tanıyorum" diye eklediğinde Reichstag mensupları arasında bir "bravo fırtınası" koptu. O sırada olaya tanık olan *Berliner Tageblatt* gazetesinden Theodor Wolff dışında hiç kimse, bir demokraside partilerin sonunun gelmesinden endişe etmemiş gibidir; sonraki dört yıl boyunca ülke fiilen ordu başkomutanlığı tarafından yönetilecekti. Liberaller Kaiser'i, "asil" konuşması için övdü. Yahudiler özellikle müteşekkirdi. Merkez Birliği'nden Paul Rieger, "Ulus artık tek bir aile gibidir" diye yazdı. Savaş tüm Almanlar arasında "kutsal bir barış" başlattı, anavatana duyulan sevgi "bütün ayırımcı duvarları yıktı" diye mutlulukla ekledi.[20]

Başlarda, bazı değişiklikler Kaiser'in verdiği sözü doğrular gibiydi. Bunlardan bazıları sadece görünürde öyleydi. Bir zamanlar Yahudileri hedef alan nefret artık "kalleş İngiltere'ye" yönelerek bir dayanışma ortamı oluşturdu. Bu durum Freud'un, iki grup arasında iyi niyet oluşturmanın, ikisinin de nefret edeceği bir üçüncü grubun olması halinde daha kolay olacağı görüşünü doğrular gibiydi. Daha iki yıl önce Yahudileri klancılıklarından dolayı eleştiren sosyolog Werner Sombart şimdi İngilizlere, görgüsüz materyalistlikleri için saldırdı ve Alman "kahramanlar" ile İngiliz "dükkancılar" arasındaki ahlak farkını vurguladı. Heine'nin İngiltere'yi (Napolyon'un "hain" gardiyanı) sert şekilde kınaması, antisemitler dahil geniş bir kitlenin, kendisine – ölümünden altmış sene sonra –kısa bir süre için hayranlık duymasını sağladı. Ünlü "bilimsel" ırkçı Houston Chamberlain Alman Yahudilerini, evde ve cephede görevlerini yaptıkları için övdü.

Bu tür iltifatların bazıları iki ucu keskin bıçak gibiydi. Savaşta yaralanan Yahudi şair Ernst Toller'e Demir Haç nişanı verilirken şöyle dendi: "Bu, atalarının ayıbını telafi edecektir."[21]

Başka değişiklikler ise daha önemliydi. Yahudilerin devlet hizmetinde üst rütbelere atanmasının önünde uzun yıllardır duran birkaç engel nihayet ortadan kaldırıldı. Yüzlercesine (daha sonra binlercesine) orduda görev verildi. Bir alayda emir subayı olan Yahudi yüzbaşı Hugo Gutmann, Adolf Hitler'e, cephede gösterdiği yararlılıklardan dolayı Demir Haç nişanı verilmesini talep edecek kadar aşırıya kaçtı. Bölük komutanı, Hitler'in bunu hak ettiğinden kuşkuluydu. Gutmann sonunda komutanı ikna etti ve nişanı Hitler'in göğsüne bizzat kendisi taktı.[22]

Savaşın patlak vermesinin üzerinden geçen aylar boyunca Yahudi ordu mensupları silah arkadaşları tarafından pek düşmanca davranışlara maruz kalmadılar. Ordu yetkilileri, Kaiser'in "yurttaşlar arası ateşkes" kararı uyarınca aşırı antisemit yayınların Yahudi karşıtı tahriklerden uzak durmalarını emretti.

Alman Yahudileri arasında Siyonistler hâlâ önemsiz bir azınlıktı. Savaştan sekiz hafta önce yaptıkları bir toplantıda Almanya'da yabancı oldukları hükmünü bir kere daha tasdik etmişlerdi. Ne var ki savaş ilan edilince onlar da herkes kadar – belki de daha fazla – istekli olduklarını, gerekirse Fransız ve Rus Siyonistlere ateş açmaya hazır olduklarını açıkladılar. Sembiyozu çağrıştıran ismiyle Gdansklı Siyonist lider Siegfried Moses (ileride İsrail'de devlet hizmetinde yüksek görevler alacaktı) diğer Siyonistleri, barış için giriştiği savaşta "Kaiserimizin" arkasında durmaya çağırdı.

Siyonist *Jüdische Rundschau* gazetesi, savaşın çıkmasından sonraki ilk sayısında okurlarını tereddüt etmeden ve kitleler halinde gönüllü yazılmaya teşvik etti: "Rusya, anavatanımıza karşı saldırgan bir koalisyon oluşturmayı başardı."[23] Çağrının başlığı şöyleydi: "Düşman Her Yerde!" Önceden Filistin'e yerleşmiş olan Alman Siyonistler gönüllü yazılmak için aceleyle

geri döndüler. Haifa'lı bir doktor olan Elias Auerbach *Jüdische Rundschau*'nun aynı sayısında şöyle yazdı: "Biz sevinç içinde geri döndük. Bu sadece görevimiz gereği değildi, daha çok doğduğumuz ülkeye duyduğumuz sevgidendi." Filistin'deki Alman konsolosu, Alman kökenli Yahudilerin bayrağa, sanki Hıristiyan Alman kolonicilerin oğullarıymış gibi koştuklarını yazdı. Alman Siyonist Federasyonu Başkanı Kurt Blumenfeld "1914 ruhunu" memnuniyetle karşıladı ve Alman *Kultur*'unun dünyayı hastalıklarından arındıracağı sloganını, onaylar bir şekilde tekrarladı.[24]

Yahudi gençlik hareketi Blau-Weiss'ın – Mavi-Beyaz – bazı üyeleri için Yahudi milliyetçiliği uğruna verilen mücadele ile "Alman savaşı" mistik bir şekilde iç içe geçti.*

Bir Blau-Weiss mensubunun savaşta ölmesi üzerine söylenen methiye şöyleydi: "Tam Makabilere uygun bir son."[25] İleride Dünya Siyonist Organizasyonu başkanı olacak olan Rusya doğumlu Nahum Goldman, Alman Savaş Bakanlığı'na propagandacı olarak katıldı. Goldman, *Militarizmin Ruhu* adlı kitapçıkta, Prusya'nın askeri değerler sistemini, hayat veren bir güç olarak selamladı: Disiplin ve itaat, ülkeyi yönetmenin aristokrat tarzını arttırdı. Daha da görkemli bir ifade şöyleydi: Prusyalı "eğitim çavuşu, Kant'ın kesin emrinin kişileşmiş halidir."[26] Goldmann, savaşın sonuna kadar Berlin'de, tuhaf bir durum içinde kaldı: Hem Savaş Bakanlığı'nın propaganda bölümünde çalışmasına rağmen düşman bir yabancı olarak haftada iki defa polise göründü, hem de diplomatik bir Alman pasaportuyla işgal edilmiş bölgeleri dolaştı. İleride, "Almanya'ya karşı doğal bir minnet duygusu taşıyordum" diye yazacaktı.

Eski asker ve Siyonist lider Max Bodenheimer Alman ordusu başkomutanlığına yazdığı bir dizi notta, Almanya'nın emperyal

---

* Blau-Weiss, vatanseverlikle doğa sevgisini birleştiren Alman gençlik hareketi Wandervogel'den esinlenerek kurulmuştu.

amaçlarının Yahudi çıkarları ile uyumlu olduğunu belirtti. Generallere, Yahudilerin, "Almanlığın Doğu Avrupa'daki öncüleri" olduğunu bildirdi. Başka üç önemli Siyonist ile birlikte 'Rus Yahudilerini Kurtarmak İçin Alman Komitesi'ni kurdu. Daha önce Yahudiler ve Siyonistlerle pek fazla teması olmayan generaller ve diplomatlar bu girişime olumlu tepki verdiler ve Doğu'daki Yahudileri, kendilerine zulmedenlere karşı silahlı ayaklanmaya çağırdılar. İki hafta sonra, Yahudi meselelerinden sorumlu Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, üstlerine bir darbe haberi verdi: "Bütün Siyonist örgütü bizim safımıza geçti." Aynı yetkili, Siyonist hareketin katı disiplinli haliyle "Cizvit tarikatına benzediğini" yazdı.[27]

Rusya'daki Yerleşim Bölgesi'nin büyük bir kısmı kısa süre içinde Alman askeri yönetimi altına girdi. Neredeyse her yerde Rus Yahudileri Alman askerlerini kurtarıcı* olarak karşıladılar.

Bodenheimer, Erich Ludendorff (sonradan Hitler'in yakın arkadaşı) ile Paul von Hindenburg adında iki önemli generali, Doğu cephesinde, o zamanki yaygın uygulamayla cephenin oldukça gerisindeki konforlu bir şatoda kurulan karargahlarında ziyaret etti. Şatonun mükemmel bir şarap mahzeni vardı. Hindenburg'un savaştan, sanki "bir kaplıcada kaynak suyu içermiş" gibi keyif aldığı iddia edildi.[28] Bodenheimer, iki generalle akşam yemeğine kaldı ve Yidiş'in bir tür Alman lehçesi olduğunu kanıtlama çabasıyla Latin harfleriyle basılmış Yidiş bir metni onlara sundu. Yahudilerin aslında bir Alman kabilesi olduğunu fakat tarihin fırtınaları ile Doğu'ya savrulmuş olduklarını açıkladı. Hindenburg ve Ludendorff bu açıklamalardan etkilendi. Ludendorff, Rus ordusuna yiyecek temininin Yahudi aracıların elinde olduğu iddialarının doğru olup olmadığını sordu. Bunların sempatisinin kazanılmasının stratejik önemi olabilirdi. Bodenheimer bunu doğruladı. Bu hususta en sevdiği iddiasını tekrarlayarak Yahudilerin, Alman kültürü ve ticaretinin Doğu'daki öncüleri olduğunu söyledi. Ve Rus Yahudilerinin çoğu belki ilkel ve bitliydi fakat Alman yönetimi altına girmeleri onlar için yararlı olacaktı.

Büyük olasılıkla Rus Yahudileri de bir gün Alman dindaşlarının düzeyine çıkacaklardı.

Bodenheimer, daha sonra yazdığı notlarda, Almanya'nın çıkarlarına en iyi hizmet edecek gelişmenin Doğu'da Yahudilerin kendi kaderlerini belirleme haklarını desteklemek olduğunu ilan etti. Doğu'da, çoğunluğu Alman yanlısı olan Yahudi azınlığın, savaşan Litvanyalılar, Letonyalılar, Polonyalılar ve Beyaz Ruslar arasında güç dengesini koruyacağı Almanya kontrolünde bir tampon devlet kurulmasını önerdi. Böylece Almanya Rusya'nın saldırı tehdidinden kesin olarak kurtulmuş olacaktı.

Bodenheimer'in çabaları asimilasyon taraftarlarını öfkelendirdi. Theodor Wolff, Max Warburg ve Albert Ballin, Bodenheimer'in projesine, Siyonist içeriğinden dolayı saldırdı: Rus Yahudilerinin, Alman Yahudileri gibi bir ulus olmadığını açıkladılar. Sonunda Bodenheimer'in önerilerinden bir sonuç çıkmadı. Hükümet, sayıca çok daha fazla olan Lehlerle anlaşmayı tercih etti. Yine de komutanlar istila edilen bölgelerde İbranice ve Yidiş dillerinde, "Sevgili Yahudilerim" diye hitap ederek ayırımcılığın sona ereceğini vaat ettiler: "Bayraklarımız size adalet ve özgürlük, yurttaşlık hakları ve özgürlük, inanç özgürlüğü, çalışma özgürlüğü getiriyor. ... Biz sizlere dost olarak geliyoruz. Yabancı barbar hükümet gitti. Herkes için eşit haklar sağlam temeller üzerine kurulacaktır."[29] Rus hükümetinin buna tepkisi yarım milyon Yahudi'yi iç bölgelere sürmek oldu. Alman ordusu da yaklaşık 100.000 Polonya ve Litvanya Yahudi'sini, savaş endüstrisinde zorunlu işçi olarak çalıştırmak üzere Almanya'ya sürdü. Alman Yahudilerinin bu kötü muamele karşısındaki itirazları hafif ve etkisiz oldu. Onlar daha çok savaş çabalarını desteklediklerini göstermekle ilgiliydiler.

Walter Rathenau son ana kadar savaşa karşıydı ve savaşın çıktığı haberini büyük bir üzüntü ile karşıladı. O anda kendisi ile birlikte olan oyun yazarı Gerhart Hauptmann'a göre Rathenau'nun "yüzüne korkutucu bir solgunluk yayıldı." Rathenau, "bu korkunç felaket engellenebilirdi" diye mırıldandı.[30] Savaşın etkisi muhtemelen

nesiller boyu sürecek kadar ölümcül ve yüksek maliyetli olacak ve ülkeyi harap edecek diye düşündü. Kırk yedi yaşındaki büyük işadamı aynı gün tipik bir bağlılık – belki de suçluluk – davranışı içinde bizzat imparatorluk şansölyesine dalkavukça bir mektup gönderdi ve savaş süresince devlete "her türlü hizmete" hazır olduğunu belirtti.[31] "Fransızca, İngilizce ve biraz da İtalyanca'ya olan hakimiyetinden ve hatta otuz yıl önce orduda onbaşı olarak görev aldığından söz etti.

Rathenau, Bethmann-Hollweg mektubuna yanıt vermeyi ihmal etse de, kendisine Almanya'nın savaş amacının ne olması gerektiği konusunda bir dizi not daha göndermeyi sürdürdü: Batı'da kilit bölgelerin ilhak edilmesi ve mağlup edilen düşmanlardan muazzam savaş tazminatları talep edilmesi. Sadece Fransa'ya kırk milyon Mark'lık bir fatura çıkartılmalıydı. Rathenau bir notunda, savaş bittikten sonra Fransa, Belçika, Hollanda ve belki de Avusturya-Macaristan'ı kapsayacak bir coğrafyada Almanya'nın egemenliği altında bir Avrupa ortak pazarı kurulmasını önerdi.[32] Rathenau'nun coşkusu, ultra milliyetçi bir zırdeli olan fakat Rathenau'nun paradoksal bir şekilde karşılıklı arkadaşlık bağı ile bağlı olduğu ve pagan Alman İncil'i kitabının yazarı Wilhelm Schwaner'e gönderdiği bir mektupta daha da arttı: "Bu savaş bizim gerçekten muhtaç olduğumuz bir şeydir. Modası geçmiş ve tahammül edilemez olan her şey artık kenara çekilecek ve yeni umutlara yol verecek! ... Ordumuz bu zaferi hak ediyor."[33] Rathenau, savaşın patlak vermesinden altı hafta sonra, "[İngiliz] sivillerin sinirlerini sistematik bir şekilde tahrip etmek için", tahminen zeplinlerle yapılacak, yoğun bir bombardıman stratejisi uygulanmasını önerdi.[34] Daha ileride 700.000 kadar Belçikalı ve Polonyalı işçinin – uluslararası anlaşmalara aykırı olarak – Alman savaş endüstrisinde çalıştırılmak üzere zorunlu işçi olarak sürülmesini önermeye de tereddüt etmedi.

Rathenau, hükümetin planlamacılarının uzun ve zorlu bir savaş için yeterli hazırlıkları yapmamış olmalarından dehşete kapıldı.

Öyle görünüyor ki Rathenau, savaşın kısa süre içinde, gerekli hammadde ve teçhizata sahip olmak için bir ölüm kalım mücadelesine dönüşeceğini ilk fark edenler arasındaydı. Savaş Bakanlığı'ndaki bir toplantıda hükümeti, dünya pazarları ile temasının kesilmesi halinde Almanya'nın yokluklarla yüz yüze kalmasının kesin olacağı konusunda uyardı. Hatta, yapımında düzenli olarak nitrat tedariki gereken barut ve patlayıcıların bile kısa bir süre sonra bitebileceğini söyledi. İngiltere'nin savaşa girmesiyle Almanya "kuşatma altında bir kaleye dönüşmüştü ... kara ve deniz bağlantısı kesilmiş ve kendi olanakları ile baş başa kalmıştı."[35] Rathenau, tarafsız Amerikan ticari deniz taşımacılığının Almanya'nın tüm ihtiyaçlarını denizaşırı yerlerden tedarik edeceğine olan yaygın inanç karşısında dehşete kapıldı.

Savaş Bakanlığı'nın Rathenau'nun uyarılarına karşı ilk tepkisi tepeden bakar bir üsluptaydı. Weitz adında bir albay ilk cümlesinden sonra Rathenau'nun sözünü kesti: "Fakat sevgili doktor, neler de düşünüyorsunuz? Dört hafta sonra Paris'te olacağız. ... Hammadde tedariki için endişelenmeye gerek yok."[36] Rathenau birkaç gün sonra savaş bakanı General Erich von Falkenhayn ile yaptığı görüşmede daha başarılı oldu. General, Rathenau'nun mesajının ciddiyetini ve bu mesajı göz ardı etmenin felaketle sonuçlanabileceği ihtimalini hemen kavradı. Bunun üzerine 12 Ağustos 1914'te Rathenau'yu, geçici general rütbesi ile bakanlığında yeni kurulan bir bölümün başına getirdi ve ulusal ekonomiyi bir bütün olarak yeniden düzenlemekle görevlendirdi. Rathenau bu görevi sürdürdüğü sekiz ay içinde Avrupa'nın gerçek anlamda ilk modern planlı ekonomisini oluşturdu. Eğer Rathenau ve onun işe aldığı yetenekli bilim adamları, ekonomistler ve yöneticiler olmasaydı Almanya birkaç ay içinde savaşı kaybetmiş olabilirdi demek abartı olmaz; düşmanlarının onlardan daha fazla gıda, maden, top güllesi, mermi stokları ve stokların azalması halinde bunları tamamlayacak açık olan tedarik hatları vardı. Düzenli olarak – Güney Amerika'dan – nitrat tedarik edilmemiş olsaydı Almanya sadece gübre

(ve dolayısıyla ekmek) değil, barut yokluğu da çekecekti. 1914 Kasım ayına gelindiğinde, Rathenau'nun acil önlemleri henüz bir sonuca ulaşmamışken, endişeye kapılmış komutanlar, siper çarpışmalarında başarının ateş üstünlüğüne bağlı olduğu Batı Cephesi'nde ateş yoğunluğunu düşürmek zorunda kaldıkları uyarısında bulundular. Falkenhayn bile Almanya'nın zaferinin kesin olduğundan kuşkuya kapıldı. Gerhart Hauptmann ileride, Ratheanu'nun savaştaki rolü için şöyle yazacaktı: "Öyle özel insanlar vardır ki, onların ulus yararına yaptıkları katkılar, on binlerce kişinin ortak çabasından daha önemlidir. Rathenau bu insanlardan biridir."[37]

Rathenau var olan kaynaklardan azami yarar sağlamak için yerel sanayiler üzerine sıkı kontroller getirdi. Ordunun, işgal altındaki Belçika ve Polonya'dan yağmaladığı hammaddelerin dağıtımını idare etti ve ithal edilen nitrat ve diğer hayati önemde kimyasalların yerine, dahilde üretilen bileşiklerin kullanılmasının çarelerini buldu. Arkadaşları onun bir tür Tedarikçi Joseph olduğunu söylediler. Düşmanları ise, başında bulunduğu bölümün kendisini ve başka önemli Yahudi işadamlarını daha zengin yapmaktan başka bir işe yaramadığını iddia ettiler.

Savaşın birinci günü, Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde Einstein'ın çalışma arkadaşı olan Fritz Haber kendini Savaş Bakanlığı'nın emrine sundu. İsteği kabul edildi ve kendisine geçici olarak yüzbaşı rütbesi verildi. Haber aşırı vatansever bir aileden gelen biri olarak savaşı tam bir isteklilikle onayladı. Babası Siegfried zamanında Breslau'da şehir encümeni üyesi seçilmişti ve böyle bir göreve gelen ilk Yahudi olmuştu. Oğluna da Hohenzollern Hanedanı'nın kurucularından efsanevi Yaşlı Fritz'in adını vermişti. Haber, icatlarından birinin – nitrik asit üretiminde Haber-Bosch yöntemi – Rathenau'nun himayesinde, savaşa hizmet etmek amacıyla kullanılmasından memnundu. Rathenau'nun başında olduğu bölüm rekor bir hızla bu yöntemi kullanacak tesisler kurdu. Yerli üretim kısa sürede gübre ve patlayıcı eksikliğini giderdi. 1916'da üretim yıllık 300 milyon tona ulaşacaktı.

Haber kısa bir süre sonra enerjisini başka bir proje üstüne yoğunlaştırdı. Yeni ve nihai olması umulan bir silah: Zehirli gaz.*

Bu projeye en yüksek öncelik derecesi tanındı: Zehirli gaz, siper savaşlarındaki tıkanıklığı ortadan kaldırabilirdi. Haber tüm hazırlıkların tamamlanması işi ile görevlendirildi. Haber, ekibiyle birlikte gaz projesi üzerinde yorulmaksızın çalıştı ve 1914 Ekim ayında açık alandaki ilk deneylerini yaptı. Bunlar başarısızlıkla sonuçlandı. Düşman hattının ötesine klor gazı göndermenin çeşitli başka yöntemleri denendi. En önemli sorun rüzgarın yön değiştirmesi halinde kendi adamlarının oksijensizlikten ölmelerinin engellenmesiydi. Zehirli gaz kullanımı uluslararası savaş anlaşmalarına aykırıydı fakat Haber vicdan azabı hissetmedi. Geleneksel askeri akıl, bir insanın gazla zehirlenmesinin, o insanın havaya uçurulmasından daha merhametli bir davranış olduğu yönündeydi. Hatta gaz vermenin belki de daha insanca olduğu düşünüldü çünkü oksijensiz kalmanın her zaman ani ölüme neden olması gerekmiyordu. Gerçek ise gazın, süngü, makineli tüfek ve topların yerine değil, onlara ek olarak kullanıldığıydı. Klor ve hardal gazı gibi diğer öldürücü maddelerin yol açtığı ölüm daha uzun süreli ve ıstırap vericiydi. Hayatta kalmayı başaran gaz kurbanları ise genellikle yaşamları boyu güçsüzlük çekmeye mahkumdular. Haber, barbarlığın "bilimsel" hale gelmesine yardım etmişti.

Einstein arkadaşının kişilik kusurlarını görmeyecek kadar kör değildi. Daha savaş başlamadan, "diğer zamanlarda öylesine muhteşem olan bu insanın" kendini beğenmişlik ve zevksizlik karşısında "yenik düşmesinden" şikayet etmişti. Ne var ki bu kusurlar sadece Haber'e özgü değildi. Einstein benzer kusurların Kaiser Wilhelm Enstitüsü'ndeki bir çok meslektaşı arasında yaygın olduğunu gözlemledi:

---

* Haber böcek zehri üzerine de deneyler yaptı ve öldürücü Zyklon B gazını geliştirdi. Fritz Stern bu konuda şunu yazmıştır: "Haber'in, ileride arkadaşları ve uzak akrabaları dahil milyonlarca kişinin ölümüne neden olacak bu gaz işine bulaşmasındaki dehşet tarif edilemez." *(Einstein'ın Alman Dünyası, sayfa 135)*

Bu insanlar Fransız ve İngilizlerle bir arada iken ne kadar farklılar! Şimdiyse ne kadar çiğ ve ilkeller. Gerçek öz saygı olmadan kendini beğenmişlik. Uygarlık var (fırçalanmış dişler, şık kravatlar, zarif bir burun, mükemmel takım elbiseler) fakat kişisel kültür yok (konuşmada, hareketlerde, seste ve duygularda çiğlik).[38]

1914'ün Aralık ayına gelindiğinde Haber (kendi çizdiği biraz acayip üniformasıyla) zamanının çoğunu Batı Cephesi'nde geçiriyordu. Bir gün açık alanda yaptığı bir deney sırasında rüzgar aniden yön değiştirince Haber zehirlenme tehlikesi atlattı. Öksürerek fakat yılmadan birkaç saat içinde görevinin başına döndü. Haber'in yardımcıları arasında fizikçi James Franck, ve kimyacı Richard Willstätter ve yine kimyacı Max Kerschbaum vardı. Bunların üçü de Yahudi'ydi.Haber'in zehirli gaz projesinin baş danışmanı olan Willstätter daha çok koruyucu gaz maskeleri geliştirmek üzerine çalıştı. Willstätter ilerde şöyle yazacaktı: Gaz savaşının tarihçesi 22 Nisan 1915'te, Haber ve yardımcılarının Ypres yakınlarında, altı kilometre uzunluğunda, altı ile dokuz yüz metre genişliğinde bir klor bulutunu çelik silindirlerden Fransız siperlerine göndermeyi başarmaları ile başladı. Deney tam da planlanan şekilde seyretmedi fakat Willstätter'in gaz maskelerini takan Alman askerleri bulutun içine girerek çatışma hattını kırk, elli metre ileri taşımayı başardılar. Kavrulmuş toprak, ağızlarından sarı salyalar köpüren ölü, yaralı ve oksijensiz kalmış Cezayirli Fransız askerlerle doluydu.

Bir hafta sonra Haber Berlin'e döndü. 1 Mayıs gecesi Haber'in karısı Clara, bir tartışmanın ardından kocasının tabancasıyla kendini vurdu.[39] Söylentilere göre Clara savaştan ve kocasının savaştaki rolünden dehşete kapılmış ve kendini umutsuzluk içinde vurmuştu. Bu söylentiler hiçbir zaman doğrulanmadı. Fritz Stern, "ne kendisini ölü olarak bulan oğluna ne de kocasına bir açıklama bıraktı" diye not etmiştir. Haber bu olaydan hemen sonra cephedeki görevine geri döndü. Neredeyse savaşın son günlerine kadar çalışmalarını amansızca sürdürdü. Sonunda adı müttefiklerin savaş suçluları listesinde göründü ve o da o an ruhsal bir çöküntü içine girdi.

Haber'in tavrı aşırı bir vaka olmakla birlikte hiç görülmedik bir hal de değildi. Savaşın ilk on altı ayı boyunca ortaya çıkan yazılı metinler bu savaşın bir entelektüeller savaşı olduğunu gösterir. Konformizm ağına takılan yazarlar, gazeteciler, şairler, bilim adamları, ressamlar ve müzisyenler, Almanya'nın davasının haklılığını dile getirmekte birleştiler. Lise müdürleri ve üniversite profesörleri – neredeyse tantanalı bir şekilde kendi kendilerini taklit eden adamlar olarak – aşırı milliyetçi ateşleri yelpazelemede özellikle gayretli davrandılar. Profesörler devlet memuru olduklarından geleneksel olarak apolitik adamlardı (kadın profesör yoktu). Otoriteye saygı göstermeye ve itaat etmeye meyilliydiler (*Obrigkeit*): Luther bu terime sanki dini bir hava kazandırmıştı. Golo Mann, siyasetle hiç bir ilgisinin olmadığını iddia eden vatansever bir profesörden söz etti. Profesörün uzmanlık alanı felsefeydi. Bir evde yangın çıksa ne yapardı? Yardım etmeye çalışır mıydı? Hayır, bir ev yansa itfaiyeye haber verirdi. Yangınla savaşmak öğrenilmesi gereken bir beceriydi ve kendisi de bunu öğrenmemişti; o sadece felsefe yapmayı öğrenmişti. O halde aynı mantıkla siyasi bir krizin de o işin uzmanları tarafından, yani siyasiler tarafından ele alınması gerekirdi. Profesöre göre filozofun işi devlete ahlaki, tarihsel ve felsefi tezler sağlamaktı.[40]

Yahudi entelektüeller de, bir kereliğine, diğerleri kadar konformist davrandılar. Bu dönem onların, Alman birliğinin 1870'te sağlanmasından bu yana yaşadıkları en kötü anlardı. Chaim Weizmann Berlin'deki son İngiliz büyükelçisine, Yahudi entelektüellerin savaş arifesinde Almanların en kibirlileri ve savaşçıları olduklarını söyledi.[41] Weizmann'ın yorumu önyargı ile lekelenmiş olsa da gerçeklerden çok da uzak değildi. Savaşın ilk haftasında Freud bile genel havaya yenik düştü: Alman askeri birliklerinin Paris'e girişini görmek için sabırsızlanıyordu. İnsanın aklına Julien Benda'nın *La trahison des clercs (Entelektüellerin İhaneti)* kitabını çağrıştıran Auden'in ağıtı – ve duası – geliyor: "Son yoktur / çağrımızın beyhudeliğine: Yalvarın / katiplerin ihanetine."[42]

Vatanseverleri diğer insanlara karşı daha hoşgörülü yaparak Alman vatanseverliğini yumuşatmak ve uygarlaştırmak tutkusu, yıllar içinde Alman Yahudi entelektüellerin neredeyse ikinci mizaçları olmuştu. Birçoğunun bu yapıyı terk etmesinin sebebi, savaşın, çoğunluğa entegre olmalarını tamamlamak için son elli yıl içinde karşılaştıkları belki de tek fırsat olmasıydı. Filozof Max Scheler *Savaşın Dehası ve Alman Savaşı* adlı tüyler ürpertici bir kitapçık yayınladı. Bu kitapçık, entelektüellerin savaşa onay veren pek çok savunma yazısından biriydi.

Bir tür Yahudi kültür rönesansının peygamberi olan otuz altı yaşındaki Martin Buber, savaşı, özgürleştirici, güya kurtarıcı, toplumsal bir deneyim olarak kutladı; bu deneyim bir aidiyet duygusu taşıyordu. Buber hislerini dolambaçlı ve ölümden sonraki yaşama dair terimlerle dile getirdi: "Kutsallık inançla değil bağlılıkla açığa çıkar."[63] Buber fedakarlık kavramına mistik bir anlam yükledi: O korkak ki şimdi "yaşamını seviyor, onu kaybedecektir" diye St. John'un İncil'inden (12:25) alıntı yaptı. Buber için savaş "kutsal bir bahar", şiddet yolu ile harika bir arınmaydı. Savaşın saf ahlaki güzelliğinden mutlu oldu. Savaşın, sonunda Avrupa'yı burjuvazinin uyuşukluğundan kurtardığını iddia etti. İnsanın ruhu artık "durgun" ve "pörsümüş" değildi. Üstelik savaş Almanlarla Yahudileri ortak bir "tarihsel misyonda" birleştirecekti: Yakın Doğu'yu uygarlaştırmak.

Buber'in, Almanya'nın yaptığının sadece kendini savunmak olduğunu açıklaması, yurtdışındaki barışçı dostlarını şoke etti. Belçika'nın tarafsızlığını ihlal etmek – bu yüzden İngiltere'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesine neden olmak – temel bir gereklilikti. Buber Hollandalı barışçı Frederik van Eeden'i, Almanya'yı "çocukça kötülediği" için azarladı. Berlin'in dışındaki Zehlendorf'taki villasından, sarhoş Alınan askerlerin Louvin'de iki yüz Belçikalı sivili katletmesini küçümseyen açıklamalar yaptı. Van Eeden'e şöyle yazdı: "Ben, Belçikalı kadınların yaralı Alman askerlerin gözlerini çıkarıp yerine düğme sokmaya çalışarak eğlendiklerini şahsen biliyorum."[64]

Buber ilerde fikrini radikal bir şekilde değiştirecekti. Fakat ilk haftaların coşkusu içinde Hans Kohn'a şöyle yazdı:

> *Volk* kavramı benim için hiçbir zaman şimdi olduğu kadar böylesine bir gerçeklik taşımamıştır. Yahudiler arasında bile. Şu an egemen olan kutsal bir coşkudur. Milyonlarca gönüllü arasında [önemli Alman Yahudi'si yazarlar] Karl Wolfkehl ve Friedrich Gundolf da vardı. Bana gelince, maalesef benim çağrılmam için en ufak bir olasılık bile yok; fakat ben de kendi bildiğim şekilde katkıda bulunmaya çalışıyorum.

Dante'nin sevgilisi Beatrice'i ilk gördüğünde söylediği sözlere atıfta bulunarak, "Güç ve ruh artık bir olacak. *İncipit vita nuova* [yeni hayat başlıyor]!" diye ekledi.[45] Bundan daha tiksindirici bir kıyaslama tasavvur etmek zordur.

Hiçbir zaman, atış poligonunda bile, eline silah almayacağını iddia eden bir barışçı olan Stefan Zweig da bu harika anları yaşayan diğer Avusturya ve Alman Yahudi'si yazarlar kadar heyecanlıydı. Yayımcısı Kiepenberg'e şöyle yazdı: Fransa'yı yenmeye muktedir bu orduda subay olabildiğin için seni kıskanıyorum. Bu Fransa'yı acımasızca pataklamalıyız çünkü onu çok seviyoruz.."[46] Zweig, savaşı kutlayan coşkulu kitlelerin arasında bulunduğu için ve "görkemli, kendinden geçmiş, hatta baştan çıkarıcı" dayanışma duygusunu diğer Avusturyalılarla paylaştığı için minnettardı. Kendini "her türlü bencillikten arınmış" hissetti. "O ilk günlerin anısını kaçırmak" istemediğini söyledi. Zweig, bildiği yabancı diller sayesinde yararlı olabileceğini düşündüğü savaş arşivinde çalışmak için gönüllü oldu.

Yahudiliğin Kökenlerinden Mantık Dini kitabının yazarı Hermann Cohen, kendisinin en ince ideallerinin bu vatansever savaşta gerçekleşeceğine inandı. "Adalet ve Aşk Tanrısı" muhakkak ki kötü düşmanları karşısında Almanya'ya "kahramanca bir zafer" bahşedecekti. Yaşlı filozof kendisinin Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmesini ve Amerikalı Yahudileri, Almanya'nın nedenlerinin

has olduğuna ve davasının tüm dünya için bir model olduğuna ikna etmeyi önerdi.[47]

Önemli bir beyin cerrahı olan Felix Klemperer, bir hahamın oğlu olduğundan, bu tür askeri övgüler "kendine kalan mirasta" olmasa da, bir savaşın "ihtişamından" bu kadar etkilenmesine önce şaşırdı, sonra da bundan memnun oldu.[48] Felix'in küçük kardeşi dilbilimci Victor, ağabeyinin coşkusunu paylaştı. Günlüğünde şöyle haykırdı: "Biz, biz Almanlar diğer uluslardan daha iyiyiz. Düşüncede daha özgür, duyguda daha saf, davranışta daha adiliz. Biz, biz Almanlar gerçekten seçilmiş halkız."[49] Buna karşılık İngiltere aşağılık ve adiydi. Klemperer, savaşta ölen her Alman askerine karşılık bir İngiliz sivilin Alman zeplinleri tarafından öldürülmesine dua etti. "Önce Avrupa ayaklarımıza kapansın, sonra Asya ile hesaplaşırız."[50] İtalyan meslektaşı filozof Benedetto Croce, Klemperer'in dar görüşlülüğüne şaşırdı; "Bir Filozofun Dünya Savaşı Hakkında Marjinal Görüşleri" adlı yazısında Croce, Klemperer'in, "diğer ulusların psikolojik ve ruhsal yapısını anlamaktan yoksun, kelimenin en kibirli ve gözü kara anlamında bir Alman" olduğunu yazdı.[51]

Savaş fanatikleri arasında Yahudilerin sayısı orantısızca fazlaydı. Genel olarak kinleri, Almanya'ya sırt çeviren İngiltere'ye yönelikti; Fransa Almanya'nın ezeli düşmanı olabilirdi fakat İngiltere Almanya'ya ihanet etmişti. Yahudiler uzun yıllardan beri kendilerini Bildung inancına adadıklarından, Alman *Kultur*'unun üstünlüğünün Alman davasını haklı kıldığına, tıpkı Klemperer gibi ikna olmuşlardı; dava kaçınılmaz olarak Alman savaş silahlarının zaferiyle sonuçlanacaktı. *Kultur*'un romantik yönde çarpıtılması, savaşın çelik ve ateşten oluşan bir "arınma banyosu" olduğu şeklinde şiirsel bir düşünceyi besledi. Ukraynalı dindar bir ailenin oğlu ve aylık yayınlanan önemli edebiyat dergisi *Der Neue Merkur*'un editörü olan Ephraim Frisch, savaşı bir yeniden doğuş olarak kutladı. "Bir ulus büyüklüğe savaşsız erişemez ve uzun süreli barış ancak sıradanlığı desteklemekle mümkündür", diye görüşünü beyan etti.

Etkin tartışmacı Maximilian Harden ve biyografi yazarı Emil

Ludwig savaş fanatikliğine örnek iki diğer vakaydı. Harden, Kaiser'in ve entrikacı askeri grubun yirmi yıllık eleştirmeni rolünü bir gece içinde bıraktı. Sahibi olduğu *Die Zukunf* dergisinde kana susamış şiirler ve gururlu "Bizler Barbarız" başlıklı, Almanya'nın düşmanlarını eleştiren uzun bir yazı yayınladı. Utanmaz İngiltere "pis kokan [Japon] sarı maymunlarla" birlik oldu; "sarhoş Kazaklar, Alman erkeklerini haince bıçaklar ve Alman kadınlarına tecavüz ederken" İngiltere sevindi, diye yazdı. Savaş başladıktan üç hafta sonra, Almanya'nın "sınırlarını genişletme hakkı ve bu hakkını tüm düşmanlarına karşı uygulama gücü" olduğunu ilan etti. İki hafta sonra "Almanya'nın şimdiye kadar hiçbir zaman bu kadar güzel olmadığını" gözlemledi. Güç demek hak demekti. Almanya'nın, "egemenlik alanını ihtiyaca göre genişletme" hakkı vardı.[52] Akılsız savaş kışkırtıcısı bir tartışmacı olarak başkaları tarafından sürekli hicvedildi.

Emil Ludwig, 28 Haziran ile 15 Ağustos arası günlüğünü, "Bu Müthiş Zamanlar" başlığı altında aceleyle yayımlamaya girişti. Savaş öncesinde Berlin'de kalabalıkların sergilediği sahneleri, şevk fışkıran ifadelerle tanımladı:

1 Ağustos *Bizim bunu "savaş coşkusu" olarak etiketlendirmemiz yanlış olur. Bu daha ziyade yaralı bir hayvanın haykırışıdır. Bir ulus saldırıya uğradı. Fakat bu halk o kadar disiplinli ki, güvendiği önderleri kesin sonuca ulaştıran adımları yılmadan ve azimle atana kadar çığlığını bastıracaktır.*

4 Ağustos *Geçen birkaç gün içinde her birey bütünün bir parçasını oluşturdu; her kul Alman tacını giydi.*

15 Ağustos *Hükümetinin idaresi altında birleşmiş Alman halkı, düşmanlarının bugün sahip olması mümkün olmayan bir ahlak gücü ile doludur. Askerlerimiz en iyileri olmasalardı bile yine de savaştan muzaffer çıkardık.*[53]

Bir yıldan kısa bir süre sonra savaşa düşkünlüğünden pişmanlık duyacaktı. 1931 tarihi anılarında, Almanya'nın, kışkırtılmamış bir saldırının suçsuz bir kurbanı olduğuna inanmakla delilik ettiğini itiraf edecekti.[54]

Silesyalı bir dericinin oğlu olan ve yeni ünlenmeye başlayan ro-

mancı Arnold Zweig, barışseverliğini bir kenara bıraktı ve kendini Nietzsche'nin tanımına uygun Alman bir militarist olarak tanımladı. 1914 Kasım'ında yayınlanan *Hayvan* adlı kısa öykülerden oluşan kitabı, kendilerini ölüm saçan Belçikalı sivillerden umutsuzca korumaya çalışan dürüst ve kahraman Almanlarla doluydu. Kitabın adıyla aynı başlığı taşıyan öyküde üç masum Alman askeri Belçikalı bir köylünün evinin bodrumuna sığınırlar. Köylü – adını milletine vermiş olan hayvan – onları uyurlarken katleder. Köylü bir önlük giyer ve "akciğerlerini, kalplerini ve açık karınlarından iç organlarını çıkarmaya girişir. Bunu yaparken, tüm organların domuzlarınkine çok benzediğini görmenin şaşkınlığı içinde dişlerini sıkarak sırıtır."

Bu savaş aynı zamanda şairlerin de savaşıydı. Hugo von Hofmannstahl, Richard Dehmel, Ludwig Ganghofer ve diğerleri, kendilerininki gibi değerli yaşamların siperlerde tehlikeye atılmayacağını bilerek orduya gönüllü yazıldılar. Rivayete göre o günlerde Alman gazetelerine günde yaklaşık elli bin savaş şiiri gönderiliyordu. Şiirsel savaş alanı aylar boyunca alevler içinde kaldı. *Not* (ihtiyaç) ve *Tod* (ölüm), *Krieg* (savaş) ve *Sieg* (zafer) kafiyeli şiirler büyük yığınlar halinde gazetelere ulaşmayı sürdürdü. Bunların çoğu yayınlandı. Bunlardan en kötüsü, Frankfurt'un Ortodoks *İsraelitisches Familienblatt* gazetesinin birinci sayfasında yayınlandı:

Ruslara saldırın! Onları kalıcı olarak vurun
Cesetlerini yığınlar halinde biriktirin![55]

Berliner Tageblatt gazetesinin tiyatro eleştirmeni ve şair Alfred Kerr, makineli tüfek sesiyle göklerin müziğini karşılaştırdı.

Yahudi tiyatro eleştirmeni Julius Bab, şovenizm ve nefret içeren bu kafiyeli ilahilerin antolojisini ve kronolijisini düzenledi. Bunu yaparken bu şiirlerin sadece aşktan kaynaklandığını iddia etti. Bab, karısı ve fino cinsi köpeğiyle birlikte yaşadığı Berlin'in Grünewald bölgesindeki villasında kendisini tümüyle bu ulusal savaşın hizmetine

adadı. Hoş ciltler içindeki antolojileri, *Alman Şiirinde Alman Savaşı* başlığıyla fasiküller halinde üç ayda bir yayımlandı ve zaman zaman kendi şiirsel taşkınlığını da içerdi:

Anavatanım hassas bir üzüntü içinde
Düşmanlarından, ölümlerini isteyecek kadar nefret etmeli.

Ve:

Almanya'yı sever misin? Ne biçim soru!
Kendi saçımı, kendi kanımı, kendi özümü sevebilir miyim?

Her fasikülün giriş bölümünde, "kötü insanların şarkıları olmaz ... hırsızların birkaç tane" gibi konularda Bab'ın notları ve kısa yazıları bulunurdu.*

Bab'a göre, bu kadar çok şiirin yazılması, Almanların savaşta bile Kant'ın maneviyatçılığına ve Goethe'nin hümanizmine bağlı kaldıklarının kanıtıydı. Bab şiir yazmadığı veya antoloji derlemediği zamanlarda ordu barakalarını ziyaret etti ve cephede dolaştı ve askerlere Lessing ve Goethe hakkında bilgiler verdi. İmanını iki kısa satırla dile getirdi: "Ben Almanya'yla birlikte dururum veya onunla birlikte düşerim / Ben işte buyum."

Bab'ın antolojisine dahil ettiği en ünlü savaşçı şairlerin bazıları Yahudi'ydi. Örneğin Alfred Kerr:

Her şeyimizi vermeliyiz,
Bir mucize olmalı.
Almanya yaşam mücadelesi veriyor,
O batmayacaktır.[56]

1914 tarihli, otorite karşıtı *Oğul* isimli oyunu ile ünlü, ilk Ekspresyonistlerden Walter Hasenclever'den:

---

* Bab'ınki en tanınmış antolojiydi fakat savaşın ilk yılı içinde tahmini olarak dört yüz veya beş yüz bu tür derleme vardı.

Nefreti uyanık tut,
Acıyı canlı tut.
Alevler, yanmaya devam edin,
Zaman geliyor!

Ve Avusturyalı Hugo Zuckermann'ın, Hitler Gençliği'nin 1945'e kadar söylemeyi sürdürdüğü ünlü "Süvari Şarkısı"ndan:

Nerede öleceğimi kim bilir.
Belki Polonya'da?
Hiç önemli değil:
Onlar ruhumu almaya gelmeden önce
Kaidemin üzerinde öleceğim.

Üzülmeye gerek yok:
Yeter ki yaşayabileyim görene kadar
Sancağımızın dalgalandığını Belgrat üzerinde.

Victor Klemperer bu şiiri ilk olarak bir Münih gazetesinde okudu. İçerdiği yurtsever üsluba hayran oldu. Bu şiirin, tahmininin aksine, "bütün Avusturya Yahudilerinin Siyonist olmadığını" kanıtladığını söyledi.[57]

Kültürel şovenizm, 1915 başlarında İtalya'nın Almanya'ya karşı savaşa girmesiyle daha da kötüleşti. Köklü bir haham sülalesinden gelme ünlü deneme yazarı Rudolf Borchardt, Dante'nin, **İlahi Komedya**'yı İtalyanca yazmış olmasından dehşete kapıldı; aslında Almanca yazması gerekirdi. Bu hatayı telafi etmek için Borchardt şiiri ortaçağ Almanca'sına çevirdi. George Steiner'e göre bu, neredeyse "anlamsız yoğunlaşma" türünden bir eylemdi.[58] Savaş şiirlerinin en ünlü, en ateşli ve popüler olanı, Ernst Lissauer'in "İngiltere'ye Karşı Nefretin İlahisi" idi:

Uzun süreli bir nefretle nefret edeceğiz senden,
Öyle bir nefret ki sürecek ve hiç azalmayacak.
Hem denizden gelen bir nefret, hem karadan,

Hem başında taç taşıyanlardan, hem elleriyle çalışanlardan,
Yetmiş milyon tek bir insan olarak,
Birleşmiş aşkta ve birleşmiş acıda,
Birleşmiş nefrette tek bir düşmana karşı:
İngiltere!

Amerika'nın Berlin büyükelçisi James W. Gerard, Alman Yahudilerinin, bu şarkının sözlerini yazanın, laik olmakla birlikte aleni bir Yahudi olmasından gurur duyduklarını yazdı. Bu "İlahi" Almanya'da İngiltere düşmanlığını geniş kitlelere yaydı. Victor Klemperer ilahiyi "tutkulu" bir şekilde onayladı: Bu, kendi ve tanıdığı insanların içindeki "en derin duyguların" yansımasıydı.[59] Bab şiiri, "güçlü retoriği" ve "*halka* karşı neredeyse dini duygular içerdiği" için övdü. Gerçek oydu ki Lissauer'in şarkısının, savaş şiirlerinin en ünlüsü olması için Bab'ın sıcak onayına ve üçüncü antoloji cildine dahil edilmesine ihtiyacı yoktu. Stefan Zweig bu şiirin başarısının, "cephaneliğin içinde patlayan bir bomba gibi" ani olduğunu yazdı.[60] Bu şiir, "Ren'de Nöbet" şiirinden bile daha fazla tekrarlandı ve yayınlandı. Sözlerine beste de yazılarak okullarda ve askeri barakalarda söylendi ve koroya uyarlanarak tiyatro ve operalarda okundu. Amirler biraraya topladıkları adamlarına okudu. Bankalar ve ticari kuruluşlar çeşitli dillere çevirerek tarafsız ülkelerdeki müşterileriyle yaptıkları yazışmalara iliştirdi. Bavyera Prensi Rupprecht şiirin kağıtlara basılarak her askere dağıtılmasını emretti. Prens askerlere, "Şimdi İngiltere ile karşılaşmak şansına sahibiz. Onlardan intikamınızı alın, onlar bizim düşmanınımdır" dedi.[61] Kaiser, Lissauer'i Kırmızı Kartal Nişanı ile onurlandırdı.

Lissauer de kısa bir süre sonra bu şiiri yazdığına pişman olacaktı. Antisemitler şiiri Lissauer'in aleyhine çevirmekte acele ettiler. "Sadece Yahudiler böyle bir nefrete yatkındır!" dediler. "Yahudiler Almanya'ya, onu sevdiklerinden değil, İngiltere'den nefret ettikleri için dua ediyorlar." Savaştan sonra Lissauer, şiire "hükmedilemediğini" iddia etti; söz konusu şiir kalbinde şişmiş ve dışarı taşmıştı.[62] Ne var ki şiir "Nessus'un gömleği" gibi üzerine yapışmış olarak

kalmayı sürdürdü, Nazi Almanya'sından sürülmüş halde 1937'deki ölümüne dek.

Entelektüellerin feragati en utanmaz düzeyine 1914 Ekim'inde, "Doksan Üçün Manifestosu" ile ulaştı. Bu bildiri, propaganda makinesinin hizmetinde olan Alman bilim adamları, akademisyen ve sanatçılarına uluslararası saygınlık kazandırmak isteyen Savaş Bakanlığı'nda hazırlandı. Bakanlığın kışkırtması ile, oyun yazarı ve Frankfurtlu eski bir Yahudi ailesi mensubu olan Ludwig Fulda, savaşın başlamasında Almanya'nın suçu olmadığını uluslararası kültür dünyasına duyurmak için önemli sanatçı ve bilim adamlarının desteğini istedi. Fulda'nın, imparatorluk donanması basın subayının katkısı ile hazırladığı belgede Almanya'ya yönelik tüm eleştiriler zehirli yalanalar olmakla suçlandı. Bildiri Alman militarizmini kutladı – "onsuz kültürümüz çoktan dünya üzerinden tasfiye edilmiş olurdu" – ve Belçika'nın tarafsızlığının ihlal edilmesinin, "tehdit edici saldırıları defetmek için" gerekli olduğunu savundu. Bildiri Almanya'nın Belçika'da savaş suçları işlediğine dair duyumları kesin bir dille reddetti. Louvain'de sivillerin sarhoş Alman askerleri tarafından katledilmesi olayı, Almanların "acıyan kalpleri ile" yaptıkları bir nefsi müdafaa eyleminden ibaretti.

Bildiri, yabancı kamuoyuna karşı duyarsızlığa yol açtı ki zaten tasarlanan da tam olarak buydu. On dört dildeki çevirisi ise hedefi tutturamadı. Fritz Stern'e göre bildiri Batı'da, "ikinci ve ahlaki bir savaş ilanı, ... otistik bir kibir örneği" olarak algılandı.[63] İngiltere'de Bertrand Russell ve Fransa'da Henri Bergson bildiriyi düpedüz utanmazca buldular. Romain Rolland en kötü korkusunun doğrulandığını gördü: Alman entelektüel seçkinlerinin militaristleşmesi. Bildiriyi gerçekten de doksan üç önemli Alman entelektüeli imzaladı. Çoğu bunu, metni okumadan ve Fulda'nın telgraf davetinin gücüyle yaptı: "Yabancı basının yalanlarını protesto etmek için acilen imzanız gereklidir. Çok acildir. Lütfen metni talep etmeyiniz." Seve seve imzalayan Yahudi sanatçı ve bilim adamları arasında kimyacılar Fritz Haber, Richard Willstätter, Paul Ehrlich ve Adolf

von Baeyer, tiyatro yönetmeni Max Reinhardt, ressam Max Liebermann ve oyun yazarı Herbert Eulenberg vardı.*

Einstein imzalamayı reddetti.

Bildiri, ülke içinde alaylara, ülke dışında kızgınlığa yol açtı. *Berliner Tageblatt* gazetesinde Theodor Wolff, "Almanya'nın en üst düzey 'düşünürlerinin', ... Alman askerlerinin utanç verici davranışlarda bulunamayacaklarına ... ve savaşta her şeyin her zaman hak ve kurallar çerçevesinde yapıldığına kişisel garanti vermelerini anlaşılmaz" buldu.[64] Aralarında Paul Ehrlich'in de bulunduğu bazı imza sahipleri imzalarını geri çektiler. Romain Rolland, bütün ülkelerin entelektüellerine, kendi hükümetlerine karşı daha eleştirel davranmaları için bir karşı bildiri yayınladı; Savaşın bir "zayıflık ve aptallık" ürünü olduğunu ilan etti. Rolland, bir İsviçre gazetesinde yayınlanan açık mektubunda, Alman entelektüellerine, milliyetçiliğin zalimliğini protesto etmek konusunda kendisine katılmaları için yalvardı. Hiç kimse mektuba yanıt vermedi – veya veremedi – .

Tabi ki savaş taraftarlığını protesto eden birkaç – çok az – bağımsız ses mevcuttu. Aralarında Hermann Hesse, hicivci Karl Kraus ve oyun yazarı Arthur Schnitzler'in bulunduğu ağlanacak kadar az sayıda Alman yazar kendilerini savaş kışkırtıcılarından uzak tuttu. Schnitzler'in yayımcıları, editörleri ve yönetmenleri – hatta karısı -, kendisini vatansever bir oyun yazması için sıkıştırdılar; popülaritesini zedeleyen inatçı reddedici tavrı karşısında umutsuzluğa kapıldılar. Oysa ki savaş yanlısı yazarlar çok para kazanıyorlardı. Schnitzler kararlı tavrını sürdürdü. 5 Ağustos 1914'te Schnitzler günlüğüne şöyle yazdı: "Dünya Savaşı = Dünya Yıkımı".

---

* Yazarların, sanatçıların ve profesörlerin benzer bildirileri imzaladıkları İngiltere ve Fransa'da da aşırı milliyetçiler vardı. Fakat buralarda Almanya'nın aksine, Bertrand Russell, George Bernard Shaw, Henri Bergson ve Henri Barbusse gibi ünlü savaş karşıtı sesler de mevcuttu.

Freud'un savaşa karşı istekliliği kısa sürdü. İki veya üç hafta sonra bunun yerini kızgınlık ve umutsuzluk aldı. Freud, insanların, nasıl da hayret edilecek kadar bir kolaylıkla yaşamdan daha önemli olan tutkular keşfettiklerine şaşırdı. Bunda, yaşamdan nefret etmek veya yaşama yeteneği eksikliği gibi ilkel bir gücün etkili olması gerektiğini düşündü. "Şimdiye kadar hiçbir olay, insanlığın ortak mülkiyetinde değerli olan bu kadar çok şeyi yıkmamış, aklı başında beyinleri şaşırtmamış, yükselmişleri alçaltmamıştır" diye yorumda bulundu.[65] Freud ve ileride biyografisini yazacak olan Ernest Jones, Armageddon üzerine yazıştılar ve birbirlerini, sahtekarlığın her yerde yükselişte olduğu konusunda uyardılar. *Açık Toplum Ve Düşmanları* kitabını yazmayı sürdüren Yahudi kökenli bir başka Viyanalı olan Karl Popper, vicdanlı bir muhalifti.[66]

Savaşa muhalif olmak zor hatta tehlikeliydi. Savaş karşıtı yazılar askeri sansür tarafından yasaklanıyordu. Savaş öncesinin önde gelen Alman barışseveri Ludwig Quidde'ye otoritelerce "kendi inancına çağrı yapmayı" durdurması, aksi takdirde hapis cezasına mahkum edilme riskini göze alması emredildi. Leipzigli Yahudi bir bankacının oğlu olan Carl Sternheim'in 1913 yapımı savaş karşıtı bir oyunu askeri otoritelerin emriyle gösterimden kaldırıldı. Rosa Luxemburg'un hapishane mektupları, samizdat (eski S.S.C.B. ve demir perde ülkelerinde, hükümetler tarafından baskı altında tutulan edebi eserlerin gizlice dağıtılmasını sağlamak için oluşturulmuş olan sistem - ç. n.) türü yazışmaların ilk örnekleri şeklinde arkadaşları arasında dolaştı. Berlinli Yahudi bir eczacının oğlu şair Erich Mühsam, "sahnelenen bu kitlesel savaş kışkırtıcısı eylemleri; nefret ve şevk psikozu üretmesi için geçmiş yıllar içinde yetiştirilen bakteriyi insanlara zerk eden bu korkunç sistemi" kötülediği için hapse girdi.[67] Aşağı yukarı aynı günlerde Karl Liebknecht, nihayet Reichstag'da sesini yükseltmeye cesaret etti ve savaş bütçesine karşı oy kullandı; konuşması resmi kayıtlardan silindi. Kendisi de askeri bir çalışma birliğine atandı.

1914 yılının kışında Georg Friedrich Nicolai (aslı Lewinstein) adında Berlinli bir kardiyolog, Fulda'nın manifestosuna yanıt mahiyetinde bir bildiri yayınlamayı denedi. Bildiriyi imzalamaya sadece iki kişi hazırdı – kendisi ve Albert Einstein. İmzaların azlığından dolayı bildiri Almanya'da kamuya açıklanmadı. Zaten sansürü aşamazdı. Ordu merkez komutanlığından Berlin polisine verilen dokuz kişilik "önemli barışçılar" listesindeki altı kişi Yahudi'ydi. Bunların arasında Albert Einstein ve sosyalist Eduard Bernstein vardı. Polis bu altı kişinin faaliyetlerini yakından takip etmeli ve bunlara çıkış vizesi vermemeliydi.

Einstein, sert muameleye tabi tutulamayacak ve yurt dışına çıkması engellenemeyecek kadar önemli bir Prusya Bilimler Akademisi üyesiydi. İsviçre vatandaşlığına da sahipti. Yine de dikkatli olmalıydı. Bu yüzden görüşlerini sadece özel görüşmelerde dile getirdi. İleride Freud'a anlatacağı üzere, kolektif nefret etme psikozuna meyletmeye en yatkın olanların entelektüeller olduğunun kanıtlanmasından dehşete kapıldı: Bunun belki de, entelektüellerin gerçek hayatla değil de sadece sayfalara basılı hayatla temasları olmasından kaynaklanmış olabileceğini düşündü.

Alman dili entelektüellerinden gelen en güçlü ve tutarlı – ve neredeyse bir yıl boyunca tek – protesto hiç şüphesiz ki Karl Kraus'tan geldi. Kraus Viyanalı parlak bir polemikçi, dilbilimci, şair ve basın eleştirmeniydi (görüşleri yarım asır sonraki Marshall McLuhan'ı andırıyordu). Kraus, 1936 yılındaki ölümüne kadar yayımlamayı sürdürdüğü saldırgan taşlama dergisi *Die Fackel'in (Meşale)* kurucusu ve çoğu zaman da tek yazarıydı. Savaş hakkındaki acı eleştirileri, bir tür baskıcı hoşgörünün uygulandığı ve sansürün daha az sistematik (veya baştan savma) olduğu Avusturya'da bazı onaylayıcı yankılar uyandırdı. Halka hitap ettiği kürsüyü yitirmemek için saldırılarını, sanki sadece entelektüel savaş kışkırtıcıları üzerine yöneltiyormuş gibi perdeledi. Verdiği mesajlar, sayıları giderek artan dinleyicileri arasında kaybolmadı. Taraftarları, konuşmalarını yaptığı Viyana konser salonunu doldurdular.

Kraus, savaşı, çarpışmalar başlamadan çok önce görmüştü. Karanlık önsezilerini birkaç yıldır *Die Fackel*'de yayınlamaktaydı. Uygarlığın yıkılmak üzere olduğu uyarısında bulundu. Viyana basınının Balkan Savaşları hakkındaki duygusal raporları – Londra'daki *Times*'da yayınlanan daha gerçekçi ve dürüst yazılar ile karşılaştırdı – üzerine yaptığı eleştirel analiz, savaş muhabirleri ve onların okuyucuları hakkında gerçeği görmesini sağladı. Özel hedefi Paul Goldmann'dı. Goldmann, bir generalin zırhlı treninin penceresinden görünen pitoresk Balkan manzarası hakkında Viyana'nın prestijli gazetesi *Neue Freie Presse*'ye yazılar gönderen bir muhabirdi. Aynı savaşı haber yapan *Times* muhabiri, kayıpların, yıkımların ve terkedilmiş kırsal alanlarda gezinip duran aç öksüzlerin oluşturduğu savaşın dehşetine yoğunlaşmıştı. Kraus savını belgelemek için iki haberi yan yana yayınladı.

Kraus'a göre savaşı, havai politikacılar, aptal generaller ve yozlaşmış gazeteciler getirmişti. Uzağı görememelerinin nedeni kültürel ve siyasiydi: Feci bir "hayal gücü yanılgısı" ve sözcükler ile eylemlerin kaçınılmaz sonuçlarını görmeyi neredeyse kasıtlı olarak reddetmek. İnsanlık uçağı icat etmişti ama siyasi hayal gücü, demiryolu dönemi öncesinde çamurda debelenen posta arabaları gibi hâlâ ayak sürüyordu. Beyin yıkama, her şeyden önce, siyasette ve bazı büyük gazetelerde dilin yozlaşması ile mümkün kılınmıştı. Gazeteler dehşeti inkar ediyordu. Sadece, savaşan genç insanların cesaretini anlatacak sözler buluyorlar fakat onları oraya gönderenlerin çılgınlıklarına bir şey demiyorlardı. Kraus dünyanın yakında gazete kağıtlarının "kara büyüsü" arasından çökeceği uyarısında bulundu. Savaş zamanı klişeleri iki ayak üzerinde dengede dururdu; cephede savaşan insanlar ise çoğunlukla sadece tek ayaklı bırakılırlardı.

19 Kasım 1914'teki bir konferansında Kraus savaşa karşı açıkça üstü örtülü bir saldırıda bulundu. "Bu Müthiş Zamanlarda" başlıklı konuşmasının acı ironisi herkesçe görüldü. Metin üç hafta sonra *Die Fackel*'de yayınlandı. Bu, her biri bir öncekinden daha sert olan bir dizi konuşmanın birincisiydi. Kraus'un sivri sözcükleri

entelektüel ve şiirsel savaş fanatiklerine yönelikti. Bu savaşın, onların yazılı olarak veya sahnede iddia ettiklerinin aksine, kahramanca hiçbir özelliği yoktu. Klişeler ve soyutlamalar kamuoyunun duyarlılığını gerçekten olup bitenler karşısında köreltmişti. Ucuz edebiyat, gizlenmiş ölüm demekti: Etik atılıyor, yerine estetik konuyordu.

Bir keresinde Kraus çok kalabalık bir dinleyici kitlesine konuştu. Konuşmasının etkisi, Alman ilerleyişinin nihayet durdurulduğu Marne'daki son çarpışmaların etkisiyle daha da çarpıcı oldu. Açıkça anlaşıldı ki bu, sonuçları çabuk alınacak kısa bir savaş değil, kilitlenme ve uzayan bir yıpranma savaşı olacaktı. Kraus, tek bir günde elli bin insan dikenli tellere yakalanmış halde ölü yatarken, şairlerin bu kıyımı övecek sözcükleri bulmalarının hâlâ nasıl mümkün olduğunu sordu. Savaş, hiçbir tarafın karşısındakine üstünlük sağlayamadığı bir kilitlenme halini aldı, buna rağmen kan banyosu sürdü. Gerçekten de savaş sonsuza kadar sürecek gibiydi.

Kraus savaş boyunca konumunu kararlı bir şekilde korudu. 1915'e gelindiğinde, beş perdelik acı bir alaycılık ve yalın bir dehşet içeren, içindeki her sözcüğün gerçek olduğu vahşi bir kurmaca olan büyük oyunu *İnsanlığın Son Günleri*'ni yazmaya başladı. Kraus oyunun giriş bölümünde, oyundaki "en olmayacak" sahnelerin ve diyalogların gerçekten de yaşandığı uyarısında bulundu; metindeki en kaba buluşlar "alıntıdan başka bir şey" değildi.

Alman sansüründen sızan belki de ilk savaş karşıtı şiir Lion Feuchtwanger'in "Ölü Askerlerin Şarkısı" idi. Münihli Ortodoks Yahudi bir ailenin oğlu olan Feuchtwanger, İktidar *(Jud Süss)*, *Josephus* üçlemesi ve *Fransa'daki Şeytan* kitaplarının yazarı olarak ileride uluslararası başarılı bir romancı olacaktı. Feuchtwanger'in "Ölü Askerlerin Şarkısı" şiiri ilk olarak 15 Şubat 1915'te *Die Schaubühne* (Sahne) isimli edebiyat dergisinde yayınlandı. Bu şiir esrarengiz bir şekilde Julius Bab'ın vatansever şiirler antolojilerinden birinde kendine yer buldu. Üstünkörü bir şekilde okunduğunda şiir vatansever bir ilahi gibi görülmüş olabilir (ve muhtemelen bu sebeple askeri sansürden

geçmiştir). Dikkatli okunduğunda, her kıtasında biraz daha tehditkar bir hal alan tutkulu bir isyan çağrısı içerir. Tekrarlanan "Niçin" sorusu savaşın yalın çılgınlığını akla getirir; tekrar edilen "Biz bekliyoruz" mısraı Heine'nin "Silesyalı Dokumacılar" şiirinin yankısıdır:

Ölü Askerlerin Şarkısı

Buruşup pörsüdü yüzümüzün derisi,
Kurtçuklar kemiriyor beynimizin içini,
Etimiz geri dönüyor verimli kılmak için toprağı
Kir ve kumla dolu ağzımızın içi.
Biz bekliyoruz.

Etler çürüyor, kemikler ortaya çıkıyor,
Bir soru gerçek yanıtını arıyor,
Bir daha ölmemesi gereken bir soru
Ve sessiz kalmıyor. Niçin? Niçin?
Biz bekliyoruz.

Toz ve kumla dolu ağzımızın içi
Ve sorumuz patlatıyor zemini,
Ve patlatıyor bizi örten toprağı,
Ve susmuyor bulana kadar yanıtı.
Biz bekliyoruz.

Biz bekliyoruz, ama artık tohumdan başka bir şey değiliz
Yanıt geliyor, yanıt hızlanıyor,
Lanetliyor suçluları, övüyor haklıları
Yanıt gecikiyor, ama gelmek zorunda.[68]

Genç Alman Yahudilerinin farklı duyarlılıkları bazen aile içi çatışmalara neden oldu. Büyük bir matbaa tesisinin sahibi olan Arthur Scholem, oğulları Reinhold, Werner ve Gerhard (Gershom) ile aralarında anlaşmazlık olduğunu gördü. Aile arasında savaştan önce de gerginlikler olmuştu. Arthur asimile

olmuş bir Yahudi'ydi fakat din değiştiren akrabalarını hor görürdü. Reinhold babasının daha "Alman" olması dileğindeydi; en küçükleri Gerhard babasının daha "Yahudi" olması arzusundaydı. Gerhard'ın söylemi ile Arthur, Yehova'nın büyük ordusunu terk etmişti fakat O'nun üniformasını giymeye hakkı olduğunda ısrar ediyordu. Arthur, Frau Scholem'in yaktığı Şabat kandilinin aleviyle yemek sonrası purosunu yakması ile tanınır, bu arada bir İbranice duaya atfen bir şaka dile getiridi: "Tütün fabrikasını yaratanı Tanrı kutsasın."[69] Gerhard, "köklerini" ve "Yahudilik hakikatini" arayan ergenlik çağında, duyarlı bir genç olarak babasının bu umursamazlığına içerliyor ve hatta bunu hor görüyordu. Gerhard babasına ilk olarak "sanırım ben Yahudi olmak istiyorum!" dediğinde Arthur Scholem'in yanıtı diğer birçok asimilasyoncununki ile aynıydı: "Yahudiler sadece sinagog içindir. ... Gettoya geri mi dönmek istiyorsun?" Gerhard ısrarcıydı: "*Sen* zaten gettodasın! Ellinci yaş günü kutlaması gibi resmi davetler dışında evinde hiçbir Hıristiyan'a rastlamadım!"[70]

Aile içinde başka anlaşmazlık konuları da vardı. Büyük oğul Reinhold kendisini sağcı bir Alman milliyetçisi olarak ilan etmişti. Aşırı muhafazakar görüşleri babasını ümitsizliğe sürükledi.*

Ortanca oğul Werner bir komünistti. Savaşa karşı keskin muhalefeti babasını şoke etti. (Werner ileride Reichstag'da milletvekili olacak ve daha sonra Naziler tarafından Buchenwald toplama kampında öldürülecekti.) Werner savaş sırasında askerlğini yaparken bir çarpışmada yaralandı ve iyileşmesi için eve gönderildi. Daha topallaması geçmeden ve üzerinde askeri üniformasıyla, bir meydanda düzenlenen savaş karşıtı bir gösteriye önderlik etti. Werner tutuklandı ve vatana ihanetle suçlandı.

Arthur oğlunun yanında utanç ve öfke içindeydi. Suçlama daha

---

* Yarım yüzyıl sonra Reinhold, Avustralya'daki sürgün yaşamında milliyetçi ilkelerine sadık kalmayı sürdürecekti. Kardeşine, "Hitler'in bana siyasi görüşlerimi zorla kabul ettirmesine izin vermeyeceğim" diyecekti.

sonra "kaiserin üniforması ve onuruna karşı suç işlemek" düzeyine indirildi. Bütün bunlar yetmezmiş gibi on yedi yaşındaki Gerhard da başını belaya soktu. Gerhard duygusal ve entelektüel yönden abisi Werner'e yakındı ve o da savaşa muhalif olmayı seçti. Bir keresinde babası kendisine "sen tam bir korkaksın" dedi. Bir yeraltı yayımında Gerhard, Martin Buber'in savaş istekliliği ile alay etti ve bunu bir tür "Bubertät" (Almanca Pubertät, ergenlik demektir. - ç. n.) olarak tanımladı. Gerhard aynı zamanda, babasının matbaalarının birinde gizlice basılan savaş karşıtı broşürlerin dağıtımında abisine yardım etti. Gerhard'a nihai darbe, *Jüdische Rundschau* gazetesine, yayınladığı birçok savaş yanlısı yazılardan birini protesto eden öfkeli bir mektup göndermesi ile geldi. Mektup gazetede yayınlanmadı fakat bir kopyası yanlış ellere geçti. Mezuniyetine birkaç ay kalmışken Gerhard liseden atıldı.

Baba Scholem için Werner'in askeri mahkemede yargılanması yeteri kadar vahim bir olaydı. Gerhard'ın okuldan atılması artık çok fazlaydı. Tepkisi acımasızca oldu. Ailenin kahvaltı masasındaki görüntüsü burjuva trajikomedisinin doruk noktası gibiydi. Hizmetçi kız o an gelen taahhütlü bir mektupla odaya girdi ve mektubu Gerhard'a uzattı. Mektup resmi bir ifade ile yazılmıştı:

15 Şubat 1917

Gerhard,
Masraflarını karşılamayı durdurmaya karar verdim ve sana şunu bildirmek istiyorum: Mart'ın birine kadar evimden çıkmalısın ve o tarihten itibaren özel iznim olmadan artık eve giremezsin. Seni hiç maddi kaynaksız bırakmamak için her ay adına 100 Mark göndereceğim. Benden bundan başka bir ödeme beklememelisin. Böylece yeteneklerine uygun, sabit maaşlı bir göreve atanmak için kendini devlet memuriyeti yetkililerine tanıtmak amacıyla daha düzgün davranacaksın. Savaştan sonra tahsiline devam etmen için sana maddi kaynak sağlayıp sağlamayacağım bundan sonraki davranışlarına bağlı olacaktır.

Baban,
Arthur Scholem[71]

Frau Scholem'in yatıştırma çabaları sonuç vermedi. Akraba ve aile dostlarının çabaları da boşuna oldu. Gerhard evden ayrıldı. Sahte bir akıl hastalığı iddiasıyla askerlik hizmetinden kaçmayı başardı ve lise eğitimini bitirmemiş olmasına rağmen bir üniversiteye kabul edildi. Üniversiteye giriş mülakatında, mülakatı yapan kişi öylesine, lise eğitimini niçin yarıda bıraktığını sordu. Gerhard aklı karışmış göründü ve kekeledi; bunun üzerine mülakatçı rahatlatıcı bir tarzda sırtına vurdu ve bilmiş bir ifadeyle, "Ya, demek bir kızla ilişki yüzünden!" dedi. Bir kızı hamile bırakmak bir centilmen için kusurdu; savaşa karşı çıkmak ise vatana ihanet eylemiydi.

1916 yılının başlarında, muhafazakar siyasetçilerin söylemleri ve Bab'ın antolojilerinde yayınlanmayı sürdüren şiirler dışında artık pek fazla savaş coşkusu kalmadı. Kısa savaşlar ittifaklar yaratabilir fakat uzun ve sonsuz görünen savaşlar acı ihtilaflara yol açar. Batı'da, hiçbir sonuca varamayan büyük muharebeler savaşta bir dönüm noktası olmuştu. Sadece Somme muharebesinde bile Almanların kayıplarının sayısı neredeyse yarım milyon olmuştu (İngiliz ve Fransızların kayıpları 620.000 idi).[72]

İlk günlerin vatansever heveskarlığı içinde askere gönüllü başvuran Kurt Tucholsky, artık savaşı, "kan, dikenli tel ve nefret şarkılarıyla dolu bir askeri açık hava helâsı" olarak görmeye başladı. Çarpışmalara dahil olmaktan kaçınmak için her yola başvurdu. Savaştan sonra iddia edecekti ki, "büyük Karl Liebknecht gibi hayır diyecek ve askere gitmeyi reddedecek cesareti bulamadığım için üzgünüm; bundan dolayı utanıyorum. ... Vurmamak ve vurulmamak için elimden gelen her şeyi yaptım."[73]

Sosyal Demokratların parti disiplini parçalandı. Birçok milletvekili Liebknecht'in başlardaki davranışını taklit etti ve savaş bütçesine karşı oy kullandı. Parti başkanı nihayet sesini yükseltmeye hazırdı. Parlamentonun boyun eğmişliği ve yetersizliği sonucu geriye kalmış olan küçük kamu yaşamına büyük bir tartışma ortamı hakim oldu. Bir *Verhandlungsfrieden,* yani ilhaklar ve savaş tazminatları olmaksızın müzakereci bir barışı istemeye hazır olanlar, bir *Siegfrieden,*

yani 1870'teki Fransa-Prusya savaşı sonrasında olduğu gibi ilhaklar ve savaş tazminatları içeren ve düşmanın koşulsuz tesliminden yana olanlarla mücadele ettiler.

Çoğunlukla Yahudilerin mülkiyetinde olan liberal basın ve artan sayıda Reichstag milletvekili müzakereci barıştan yanaydı. Ne var ki bunların, ülkenin gerçek hükümeti olan askeri kurumlar üzerinde çok az etkileri vardı. Şansölye Bethmann-Hollweg de müzakereci barışı destekleme aşamasına geldi fakat ordu kendisini istifaya zorladı. Ordu aynı şekilde, 1917'de çoğunluğun ilhaklar olmaksızın müzakereci barıştan yana oy kullandığı Reichstag'ı bile göz ardı etmekte zorlukla karşılaşmadı. Ordu, desteğini bir *Siegfried*'de ısrar eden muhafazakarlar, generaller, üniversite profesörleri, sanayiciler ve savaş vurguncularından oluşan parlamento üstü bir koalisyondan alıyordu. Bunların talepleri, Rusya'yı parçalamaktan, Rusya ile birlikte Fransa, Belçika ve Britanya İmparatorluğu'nu parçalamaya kadar varan bir çeşitlilik gösteriyordu. En önemli savaş lordu, levazım generali Erich Ludendorff, Hitlerin 1940'ta gerçekleştirmeyi umacağı neredeyse her şeyi önceden sezmişçesine, ilhakçı talepleri ile diğerlerinin önüne geçti.

Generaller, yaptıkları hesap yanlışlıklarına rağmen entelektüellerden önemli destek almayı sürdürdüler. İleride Berlin'de bir barış yanlısı olarak tanınacak olan Harry Kessler gibi uygar bir adam bile Belçika'nın ilhakını, "Belçika'ya sahip olmazsak sonunda İngiltere bizi yıkar" gerekçesi ile savundu. Kessler ayrıca Almanya'nın Afrika kıtası boyunca neredeyse Cape Town'a kadar bir toprak köprüsü elde etmesi gerektiği görüşündeydi.[74] Bethmann-Holweg'in halefi, Atlantik Okyanusu'nda tarafsız nakliye gemilerine denizatlılarla gelişigüzel saldırılar düzenlenmesine izin verdi. Merkez görüşte olanlar doğru bir şekilde, sınırsız denizaltı saldırılarının ABD'yi savaşa sokacağını öngördü. Batılı Müttefikler de kendi *Siegfriede*'lerinin peşineydi. Tartışma, Amerika'nın savaşa girmesiyle daha da kızıştı. *Berliner Tageblatt* ve *Frankfurter Zeitung* (ve bir dereceye kadar Berlin'deki *Vossische Zeitung*) gibi liberal büyük şehir

gazeteleri ılımlılık çağrısında bulundular. Denizaltı ve gaz savaşlarını insanlık dışı olarak tanımladılar ve müzakereci bir barışı gürültülü bir şekilde tartıştılar. Savaş partisi, *Judenpresse* diye tanımladığı bunları lanetledi. *Frankfurter Zeitung*, başyazıları ve diğer sansür ihlalleri sebebiyle sık sık kapatıldı.

O dönemde bir oylamanın yapılmış olması halinde, Yahudilerin ılımlıları desteklemiş olacaklarına dair bugünün bilim adamları arasında ortak bir kanaat vardır. 1916'da Eduard Bernstein, Yahudilerin vatanseverliğinin kozmopolit olması gerektiğini beyan etti; Avrupa'nın her yerindeki Yahudileri, barış yapmaları için hükümetlerine baskı uygulamaya çağırdı. Georg Friedrich Nicolai savaş karşıtı bildirisinin metnini, *Savaşın Biyolojisi* kitabının bir bölümü olarak 1917'de İsviçre'de yayımladı. Bunun karşılığında Berlin Üniversitesi'ndeki görevinden uzaklaştırıldı. 1916 yılının sonuna gelindiğinde fanatiklerin içindeki, aralarında Maximilian Harden, Emil Ludwig ve Martin Buber'in de bulunduğu en ünlü Yahudilerden çoğu, fikirlerini değiştirmişlerdi. Savaşın, militaristlerin koşulları ile kazanılamayacağını erken gören Harden, tutkuları ilk yatışanlar arasındaydı. Dergisi *Die Zukunft*'a, savaş çabalarına zarar verdiği iddiasıyla defalarca el kondu. Harden Mayıs 1915'te müzakereci bir barış için ortaya atıldı. Aralık ayına gelindiğinde Berlin Askeri Komutanlığı, *Die Zukunft*'un savaş boyunca kapatılmasını emretti. Harden, önceden sansür kurulu tarafından onaylanmaksızın halka hitap etmekten de men edildi; yasak daha sonra kaldırıldı. Harden'in biyografi yazarına göre, hem yasağın getirilmesinin hem de kaldırılmasının nedenlerini okuyucularına açıklaması yasaklandı.[73] Harden eleştirilerini daha da arttırdı. 1917'de dergisi, bu kez beş aylık bir süre için kapatıldı.

Walter Rathenau, Savaş Bakanlığı'ndaki lojistik bölümü başkanlığı görevini sürdürürken savaşa karşı olan ilk tavrına geri döndü. Mart 1915'te ABD Başkanı Wilson'un Avrupa'daki özel barış elçisi Albay House ile karşılaştı. Rathenau büyük duygular içinde, House'u barış yapmadaki çabalarını sebatla sürdürmesi için sıkıştırdı.

House, Rathenau'ya kaç kişinin kendi görüşlerini paylaştığını sordu. Rathenau da bildiği kadarıyla görüşlerini paylaşan kimsenin olmadığını söyledi. Gerçekten de, çıldıranın kendisi mi yoksa diğer herkes mi olduğunu düşünmeye başlamıştı.[76] House, Rathenau'nun yapmacık davranışları karşısında biraz şaşırdı. Görüşmeden kısa bir süre sonra Rathenau Savaş Bakanlığı'ndan istifa etti. Çabaları karşılığında herhangi bir teşekkür almadı. 1916'da Emil Ludwig'e şöyle yazdı: "Sıradan bir vatandaş ve bir Yahudi olarak devlete sunduğum hizmetlerden dolayı ilgili tarafların hiçbirinin beni affetmesi mümkün değildir."[77]

Albert Ballin, Rathenau'nun hüznünü paylaştı. Savaş sürüdükçe Ballin'in umutsuzluğu arttı. Artık Kaiser'i nadiren görüyordu. Karşılaştıkları ender vesilelerde ise Kaiser'in maiyeti yalnız kalmamalarına dikkat ediyordu; bu adam yerine konmayış tavrı karşısında Ballin biraz paranoyak oldu. *Frankfurter Zeitung* için çalışan Bernard Guttmann adında bir gazeteci 1916'da Ballin'i Alster'deki merkezinde ziyaret etti. Almanya'nın en büyüğü olan Hamburg-Amerika deniz taşımacılık hattı felç olmuştu. Yazıhaneler ıssızdı. Guttmann, "savaş boyunca konuştuğum hiç kimse Almanya'nın trajedisi hakkında bu kadar umutsuz değildi" diye yazdı.[78]

İlhakçı gayretler, 1916'da, Krupp von Bohlen önderliğindeki bazı önemli ticaret ve sanayi kişiliklerinin kaleme aldıkları ve aşağı yukarı Ludendorff'un planıyla uyumlu bir *Siegfried* çağrısı içeren muhtırayla güç kazandı. Muhtıra 1.300 ünlü isim tarafından imzalandı (aralarında 352 üniversite profesörü ve 252 sanatçı, yazar ve yayımcı vardı). *Berliner Zeitung*'dan Theodor Wolff, *Frankfurter Zeitung*'dan August Stein, tarihçi Hans Delbrück ve diğerleri yükselen dalgayı, savaş yanlısı bir muhtıra yayınlayarak durdurmaya çalıştılar. Sadece 140 imza toplayabildiler. Sağda, her tür müzakereci barışı, "Yahudi barışı" olarak suçlayan militan savaşçıların sayısı arttı. Delbrück ileride bu tartışmayı ve liberal Yahudilerle radikal Sosyal Demokratların bu tartışmadaki rolünü yazacaktı:

Savaş sırasında görüldü ki geçmişte baskıya maruz kalmış sınıflar (Sosyal Demokratlar ve Yahudiler) daha gelişmiş siyasi dürtülere sahiptiler. ... Bu tabii ki doğuştan gelen bir siyasi akıla sahip olmalarından değildi. Düşünce tarzlarındaki uluslararasıcı eğilimdendi. Bu onları, başkalarının aklını gölgeleyen milliyetçi çılgınlıktan korudu."

. . .

Hayal kırıklıklarının belirmesi biraz zaman aldı. Nörolog ve Berlinli bir profesör olan Max Rothmann, Kaiser'in 4 Ağustos 1914'te imparatorluk sarayının Beyaz Salonu'nda yaptığı konuşmaya davet edilmiş birkaç ayrıcalıklı kişiden biriydi. Orada Berlin Reform Sinagogu cemaati temsilcisi olarak bulunmuştu. Kaiser'in, inanç ve etnik köken ayırımı olmaksızın artık tüm Almanları, eşit addettiğini söylemesinden memnun olmuştu. Rothmann'ın ailesi zaten uzun zamandır askeri gelenekleri ile gurur duyuyordu ve büyük oğlu, Batı Cephesi'ne gitmek için yola çıkmıştı bile. Rothmann, Prusya ordusunda, iki kez nişan takılmış bir kraliyet *Oberarzt*, yani başhekimiydi. Büyükbabası ve babasına sırasıyla 1815 ve 1870 savaşlarında nişan verilmişti.

Rothmann'ın on beş yaşında bir oğlu daha vardı. Kaiserin konuşmasından kısa bir süre sonra, çoğu Alman Yahudisi gibi, Kaiser'in konuşmasının yeni bir dönemin habercisi olduğuna inanan Rothmann, oğlunu Prusya Harp Akademisi'ne yazdırmak istedi. Kendisini sert bir şok bekliyordu: Başvurusu reddedildi. Gerekçe olarak çocuğun dördüncü sınıfta İngilizce değil de Latince dersi almış olması gösterildi. Rothmann, oğluyla aynı dersleri alan arkadaşlarının akademiye kabul edildiklerini gösteren belgeler sundu. Okul müdüründen randevu talep etti. Talebi gerekçe gösterilmeden geri çevrildi.

İki ay sonra, Ekim 1914'te büyük oğlu çarpışmada öldü. Rothmann, kendisine oğlunun kaybını bildiren Genel Kurmay Başkanı Helmut von Moltke'ye ve Kaiser'e, küçük oğlu ile ilgili başvurusunu yineledi. Kaiser yanıt vermedi. Savaş Bakan Yardımcısı Gustav von Wandel, Rothmann'a, harp akademilerinin Hıristiyan kurumlar

olduğunu yazdı: "Oğlunuz Yahudi inancına bağlı olduğundan, Savaş Bakanlığı başvurunuzu üzülerek reddetmek zorundadır." Genel Kurmay Başkanı da, "anavatana bağlılık yeminini kalbinin kanıyla damgalayan" oğlunun "kahramanca ölümünden dolayı kutlamak" için Rothmann'a bir mektup yazdı.[80]

Rothmann'ın karşılaştığı acı hayal kırıklığı tek vaka değildir. Savaş, Almanlarla Yahudileri birleştirmekten uzak kalmış, aralarındaki uçurumu daha da derinleştirmiş gibiydi. Savaş kötüye gitmeye başlayınca şovenizm yüzünü içeriye çevirdi. Rathenau bunun gelişini gördü. 4 Ağustos 1916'da şöyle yazdı: "Savaşta ölen Yahudilerin sayısı arttıkça, karşıtlarının yakınmaları daha da ısrarcı olacak. Yahudilerin, cephe gerisinde oturmaktan ve savaş vurgunculuğu yapmaktan başka bir şey yapmadıklarını söyleyecekler. Nefret ikiye ve üçe katlanacak."[81] Entelektüel *Kunstwart* dergisinin yayımcısı Ferdinand Avenarius, bir Yahudi arkadaşını, "halkın içinde kaynayan" öfkeyi Yahudilerin tahmin bile etmeye başlamadıkları konusunda uyardı. Bu tür duygular, yoksul Yahudilerin, işgal edilen Polonya ve Rusya'dan ani akımıyla daha da şiddetlendi. Bunların çoğu kendi istekleri hilafına, sanayi ve tarımda çalıştırılmak üzere getirildi. Büyük şehirlerin etraflarında berbat koşullarda yaşayan bu insanlar tiksinme duygusu uyandırdı.

Sürekli çatışmalarla düşmanı yıpratma stratejisi ters tepti. Bu strateji ordunun hissiyatını aşındırdı ve halkının moralinin bozulmasına sebep oldu. Ardından da bir günah keçisi arayışı ortaya çıktı. Artık, savaşın uzayıp gitmesine sadece, Rathenau ve Ballin gibi Yahudilerin henüz yeteri kadar para biriktirmemiş olmalarının sebep olduğu söyleniyordu. Savaş Bakanlığı'na, askere alınmaktan hileyle kurtulan Yahudilerle ilgili şikayetler yağdı. Bavyera Kralı III. Ludwig, Haber'in gaz projesinde işbirliği yaptığı arkadaşı Richard Willstätter'in, Münih Üniversite'sine profesör olarak atanmasını onaylamaktan kaçındı. Eğitim Bakanı'nın dürtüklemelerinin sonucunda Kral nihayet 4 Eylül 1916'da pes etti ama bakanını da uyarmaktan geri kalmadı: "Bu, bir Yahudi'yi atamaya son kez razı

gelişimdir." Bunun gerçekten de son kez olduğunu Willstätter anılarında yazacaktı.[62]

Ekim 1916'da, yaklaşık üç bin Yahudi muharebelerde ölmüş ve yedi binden fazlası onur nişanlarına layık görülmüşken Savaş Bakanı Wild von Hohenborn, artan önyargıları tasdik etmek gerektiğini düşündü. Cephede savaşan Yahudilerle, cephe gerisinde hizmet eden Yahudilerin sayılarını karşılaştırmak etmek için orduda bir "Yahudi sayımı" yapılmasını emretti. Reichstag'da ve basında yükselen protestolara kulaklarını tıkayarak kelle sayımına devam etti. Sonuçlar halka açıklanmadı. Görünürde bunun sebebi "Yahudilerin duygularını rencide etmemekti". Gerçek ise sayımın iddiaları çürütmüş olmasıydı: Yahudilerin yüzde 80'i cephede görevliydi.[63]

Yahudi sayımının Alman Yahudileri üzerinde yıkıcı bir etkisi oldu; cephedekilerin arasında da önceden görülmemiş derecede bir ahlak krizine yol açtı. Sivil yaşantısında Berlin'de Siemens için çalışan bir muhasebeci olan topçu yüzbaşı Georg Meyer, suratına korkunç bir tokat yemiş gibi hissetti. "Şimdi buna tahammül etmek zorundayım" diye yazdı.[64] İki ay sonra Verdün yakınlarındaki bir çarpışmada öldü. Meyer, savaş sırasında Almanya için yaşamını veren on iki bin Yahudi'den biriydi.

Ernst Simon'un Yahudi sayımına tepkisi daha da şiddetli oldu. Simon 1914'te, savaşa girmenin "sarhoş edici sevincini" paylaşmıştı. Bu sayım, "Yahudilikten uzaklaşmış estetik düşkünü" olarak tanımladığı kendisini müzmin bir Siyonist'e çevirdi. Bu sayım bir ihanetti; sayımın ordu içindeki popülerliği Simon'u dehşete düşürdü. Toplum olma hayali yok olmuştu. Sayım, tek bir korkunç darbeyle, iki tarafı, "ortak dil, çalışma, uygarlık ve gelenekle birbirine bağlanması mümkün olmayan" derin uçurumu yeniden açmıştı.[65]

Simon'un tepkisi özellikle önemliydi ve Siyonizm'e geçişi görece münferit bir vakaydı. Cepheye gönüllü gitmiş olan genç Julius Marx gibi Yahudi askerlerin çoğu, sayımdan dolayı öfke ve düş kırıklığı hissettiler fakat Simon'un savaş sonrasında yaptığının

aksine ülkeleriyle bağlarını kesmediler. Yine de Marx, bölük komutanıyla aralarında geçen çileden çıkarıcı bir görüşmeyi günlüğüne kaydetti:

> Bir süre önce bölük komutanına görünmek için emir aldım. Masasının üzerinde bir form vardı.
>
> "Emrinizdeyim!"
>
> "Seninle ilgili ayrıntıları yazmam gerekiyor" dedi.
>
> "Niçin istediğinizi sorabilir miyim teğmenim?"
>
> "Evet, yani ... Savaş Bakanlığı ... biri bakana önermiş ... cephede kaç Yahudi'nin bulunduğunu bilmek istiyorlar ..."
>
> "Ve cephe gerisinde kaç tane olduğunu.!? Ne biçim saçmalık bu? Ne yapmak istiyorlar? Bizleri ikinci sınıf asker rütbesine indirmeyi ve bütün ordunun gözünde gülünç duruma düşürmeyi mi? Bize her türlü tacizi uyguluyorlar, terfi ettirmeyi reddediyorlar ve savaşı geriden izleyen birini yakalarlarsa öfkeleniyorlar."
>
> "Kesinlikle haklısın ama benim bu konuda yapabileceğim bir şey yok. Evet, doğum tarihin ne?"
>
> "Lanet olsun! Biz bunun için mi hayatımızı bu ülke uğruna tehlikeye atıyoruz.?"[66]

Bankacı Max Warburg, Savaş Bakanı'nı sayım sonuçlarını halka açıklamaya ikna edemedi. Bakanlık bunun yerine bazı sonuçları, antisemit kışkırtıcılığı ile tanınmış bir gazeteye sızdırdı. Gazete de bu konuda çarpıtılmış iki yazı yayınladı. Sayımın sebep olduğu kötü sonuçlar üzerine Fransa Yahudi Federasyonu, Alman hükümetini antisemitizmle suçlayınca, hükümet, Kaiser'in "arkadaşı" James Simon'dan bu suçlamaları karşılamasını istedi. Simon bu isteği reddetti. Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann'a, süren ayırımcılıklara son verecek görünür adımların, yalanlamadan daha etkili olacağını yazdı.[67] İlk savaş kışkırtıcılarından olan Arnold Zweig, sayımdan sonra, bir Alman askeri olmaktansa tutsak olmayı yeğlediğine karar verdi. Zweig, *Die Schaubühne* dergisinde "Verdün'de Sayım" isimli korkunç bir öykü yayınladı. Öyküde ölülerin hayaletleri, Savaş Bakanlığının formlarını doldurmak için mezarlarından çağrılıyorlardı.

Sayımın sonucunda Yahudilerden çığ gibi kendilerini savunan tepkiler yağdı. Hahamlar ve başka sözcüler, Yahudilerin diğer Almanlar kadar – belki daha fazla – vatansever olduklarını ilan etmek için birbirlerinin üstüne yığıldılar. Bu küskün suçsuzluk gösterisi içinde Yahudi Reichstag milletvekili Ludwig Haas'ın konuşması canlandırıcı bir samimiyetteydi. Yahudilerin savaşa katılmaya yeteri kadar istekli davranmamış olabileceklerini kabul eden Haas, isteksizliklerinin, kendilerini nesiller boyu baskı altında tutan Yahudi olmayanların suçu olduğunu iddia etti. Haas, Franz Grillparzer'in bir sözünü tekrarladı: "Onları sakatlıyoruz, sonra da topalladıkları için yakınıyoruz."[88]

Nahum Goldmann daha iki yıl önce Prusyalı militaristlerin ihtişamını ve muhteşem savaşlarını selamlamıştı. Şimdi, Buber'in yeni Siyonist yanlısı dergisi *Der Jude*'de, Yahudilerin bu savaşla hiçbir ilgilerinin olmadığını yazdı; sebepleri, amaçları ve içeriği tümüyle kendilerine yabancıydı. Savaş onların alanı dışında cereyan ediyordu.

1918 Eylül'üne gelindiğinde Ludendorff bile, diğer savaş heveslileri ile birlikte Almanya'nın yenilginin kaçınılmaz olduğunu hissetti. Yoksullaşmış ve tükenmiş haldeki ülke çökmenin eşiğindeydi. Dört yıl süren sefalet ve kan dökmenin – ölü beş milyon Alman, iki milyon yetim, bir milyon sakat, bir milyon dul – kaçınılmaz sonucu 1918 Devrimi'ydi. Bu, yukardan gelen bir devrimmiş gibi başladı. Halk arasında popüler olan Prens Max von Baden aceleyle şansölye atandı. Prens monarşiyi kurtarmak amacıyla şiddetli yapısal reformlar planladı. Almanya, İngiltere gibi anayasal bir monarşi olacaktı. En azından teoride. Ama artık çok geçti. Aşağıdan gelen bir devrim her yerde yükseliyordu. Dramatik ayaklanmalar birbirini izledi: Askerler birliklerini terk ettiler veya isyan ettiler, işçiler sokaklarda yürüyerek, kırmızı bayraklar sallayarak, barış çığlıkları atarak greve gittiler; Canından bezmiş askerler ve grev yapan işçiler doğrudan demokrasiyi desteklemek amacıyla bağımsız kurullar oluşturdular. Bertold

Brecht, askerler savaşa giderken Goethe'nin *Faust*'unu gerçekten yanlarında götürmüşlerse, kitabın, dönenlerin sırt çantalarından yok olduğunu söyledi.

Ayaklanmalar, Lenin'in, Alman devrimcilerin bilet almadan bir tren istasyonunu işgal etmeyecekleri özdeyişine meydan okur nitelikteydi. Olaylar tamamıyla spontane gelişiyordu. Münih'ten başka yerde devrimin lideri ve örgütü yoktu. 5 Kasım'da donanma Kiel'de isyan ederek İngiliz savaş gemilerine saldırmayı reddetti. İsyan hızla yayıldı. 7 Kasım'da Bremen, Hamburg, Wilhelmshafen ve Hannover'i vurdu. 8 Kasım'da Berlin, Frankfurt, Köln, Münih ve Leipzig'e ulaştı. Ayaklanmalar hiçbir direnişle karşılaşmadı. Neredeyse her yerde grev yapan işçilerle üniformalı veya üniformasız eski askerler gösterilere katıldı. Bunlar barış ve doğrudan demokrasi talep ettiler. Sosyal Demokrat liderler gelişmeler karşısında tam anlamıyla hazırlıksız yakalandılar. Hemen devrimi "evlat edinmeye" giriştiler ama bunu, ileride, askeri kurumlarla işbirliği içinde devrimi ezebilmek için yaptılar.

Eski rejim, tam anlamıyla ölmeden önce Sosyal Demokrat lider Friedrich Ebert'i şansölye atadı. Rejim ve parti birlikte çalışarak en korkulan şeyi önlemek istedi: Rusya'daki gibi komünistlerin yönetimi ele geçirmesi. Ebert yeni görevine çok uygundu. Düzen ve otoriteye tapar, halkın katıldığı karışıklıklardan, "toplumsal devrimlerden, günah gibi iğrenirim" sözüyle nefret ederdi. Ne var ki kendisini yeni görevine atayan monarşi, sosyalistler tarafından bile kurtarılamayacak durumdaydı. Max von Baden Kaiser'e, tahttan çekilmeyi ve tacını oğluna devretmesini söyledi. Kaiser, kendi söylemiyle "birkaç yüz Yahudi ve bin işçi" yüzünden tahttan çekilmeyi reddetti.[89] İddia edilen Yahudi entrikalarından tedirgin olan bir tek kendisi değildi: İngiliz ordusunun Almanya'da Bolşevik tehlikeyi ezmek için kendisini kurtarmaya geleceğinden emin olduğunu hissetti. Beklentisi gerçekleşmeyince Kaiser, kendini artık güvende hissetmediği Berlin'den kaçtı. Birkaç gün ve gecesini küçük

Beş gün içinde devrim tüm Almanya'ya yayıldı.

bir Belçika şehri olan Spa'da bulunan ordu karargahının dışındaki bir yan tren yolu hattındaki yataklı vagonunda geçirdi. Generaller ona iki seçenek sundular: Tahttan feragat etmek veya bir alay komutanı olarak cepheye giderek askerleriyle birlikte "şerefli bir sona" ulaşmak. Kaiser iki seçeneğe de kulaklarını tıkadı. Ordu, Maximiliam Harden'in gözlemiyle "milyonlarca kişinin dört yıl boyunca mahrum kaldığı" güvenliği Kaiser'e sağlamayı reddedince Kaiser 10 Kasım'da Hollanda'ya kaçtı.[90] Orada, tahtan feragat ettiğini resmen ilan etti. Ludendoff da sahte bir isimle İsveç'e kaçacaktı.

Büyük eski Reich yapısı neredeyse kendi kendine yıkıldı. İki

düzineden fazla eski hanedan – Hohenzollern dahil – tek bir kurşun atılmadan bir gece içinde ortadan yok oldu ve yerlerine aceleyle kurulmuş cumhuriyetçi hükümetler geldi. Alman Yahudileri yeni federal ve bölgesel hükümetlerde göze çarpan şekilde yer alarak en üst düzeyde devlet meselelerini yönettiler. Önce atanma, sonra da seçilme yoluyla Prusya, Saksonya ve Bavyera'da başbakan olarak "Bismark'ın masasına oturdular". Ebert, altı bakandan oluşan geçici bir federal hükümete başkanlık yaptı. Altı bakandan üçü Sosyal Demokrat, üçü de partinin savaş politikasını protesto etmek için partiden ayrılmış eski Sosyal Demokrat'tı. Bakanlardan Hugo Hasse ve söylendiğine göre sakalından başka kızıllığı olmayan Otto Landsberg Yahudi'ydi.

Kaiserin dostu Albert Ballin, velinimetinin yıkılışından mahvoldu. Kaiserin Almanya'dan kaçtığı gün Ballin fazla miktarda uyku ilacı almaktan öldü. Theodor Wolff ve başkalarına göre bu bir intihardı. Kaiser, Bethmann-Hollweg'in yerine Ballin'i şansölye ataması gerektiğini, Ballin'in İngiltere ile anlaşmazlığı önleyebileceğini ve savaşın önünü alabileceğini iddia etti.[91] Başka bir *Kaiserjude* olan kömür kıralı Eduard Arnhold, sürgündeki Kaiser'e parasal yardım önerdi ve Wansee'deki villasını, Unter den Linden'deki ikametgahına cumhuriyetçi hükümet tarafından el konulan eski veliaht prensin kullanımına sundu.

Ludendorff, Hindenburg ve diğer üst rütbeli subaylar her şeyden önce orduyu kurtarmak peşindeydiler. Onların sıkıştırmasıyla cumhuriyetçi hükümet onur kırıcı bir ateşkesi kabul etti. Cumhuriyetçiler generalleri bu adımın sorumluluğunu üstlenmeye zorlamalıydılar; bunun yerine, ileride ortaya çıkacak feci politik sonuçları ile birlikte sorumluluğu kendi üstlerine aldılar. Bu arada Rathenau politikasında yine değişiklik yaptı. Müttefiklerin, ister al ister alma tarzındaki ateşkes şartlarına o kadar üzülmüştü ki tekrar savaş taraftarları cephesine geçti. Kendi söylemiyle bir son dakika *levée en masse*, silahlı sivil milislerin müttefik kuvvetlere karşı ayaklanmasını önerdi. Ordu üst komutanlığı bile bunun yapılabilirliğine inanmadı.

Berlin'de Kaiser'in portresi tüm duvarlardan indirildi. Saray, isyancı bahriyeliler tarafından yağmalandı. Harry Kessler, İmparatoriçenin özel odalarındaki zevksiz *objelerin* korkunç dağınıklığı arasından yürüdü. İçleri kiç tabaklar, biblolar, hediyelik eşyalar ve başka süs eşyaları ile dolu ve kullanıma uygun olmayacak büyüklükte dolapların önünden geçti. Kessler yağmacılara karşı kızgınlık hissetmedi; sadece, bu değersiz şeyleri beğenen yüce kişiliklerin sıradanlığına şaştı. Ertesi gün günlüğüne, "Bu atmosferden doğdu Dünya Savaşı" diye yazdı. "Hiç acıma hissetmiyorum. Sadece, bu dünyanın uzun zaman önce yok olup gitmediğini, tam tersine, başka bir yerde, başka bir şekilde hâlâ varlığını sürdürüyor olduğunu düşününce nefret ve suç ortaklığı duygularına kapılıyorum."[92]

Theodor Wolff da, Kaiser Wilhelm'in yanı sıra, eski rejimden yararlanan sosyal yapıların genel felaketten sorumlu olduğunu ve bunların da suçlanması gerektiğini düşündü. Cumhuriyet 9 Kasım 1918'de Reichstag binasının bir penceresinden ilan edildi. Wolff'un BerinerTageblatt'taki başyazısı şu cümlelerle son buluyordu:

> II. Wilhelm, yabancı ülkelerde yaygın olan güçleri ve düşünceleri yanlış yorumlayan delice miyop politikaların tek yazarı değildi; O, kibirlilik ve güce susamışlığın egemen olduğu, felakete uzanan bir dönemin ve toplumsal bir ruh halinin sembolüydü. Ülke çapındaki ayaklanmalar, kimsenin beklemediği kadar ateşli ve kararlı olmasalardı bile yine de tahttan feragat etmek zorunda kalacaktı. 1914'te topluma "harika zamanlar" ve en parlak zaferleri vaat ederken onu övenlerin şimdi kendilerini kınamaları gerekir.

Wolff liberal bir muhafazakardı, bir devrimci değildi. Yine de ayaklanmayı memnuniyetle karşıladı. "Böylesine sağlam inşa edilmiş hiçbir Bastille'in şimdiye kadar tek bir darbeyle yıkılmadığını" iddia etti. Wolff ayaklanmanın İngiliz devrimine benzemesini istedi. İngiliz devrimi, eski putları acımasızca parçalamadan ortadan kaldıran ve insan haklarına saygılı olarak tüm gerçek ayaklanmaların

"modeli" olmuştu."[93] Olgun ve duyarlı bir halk da şimdi aynı şeyi yapmalıydı. Wolff'un abartılı değerlendirmesi, genellikle onun serinkanlı ve dikkatli analizlerine alışık olan okurları için sürpriz oldu. Bu değerlendirme oldukça büyük oranda hüsnükuruntu (İngilizce: wishful thinking - ç. n.) içeriyordu. Birçok başkaları gibi Wolff da devrimin öze dair olmadığını, daha ziyade şekilsel olduğunu göremedi. Birçok şey eskisi gibi kaldı: Eski bürokrasi yerinde kaldı; ordu seçkinler sınıfı bütünlüğünü korudu; sanayi yöneticileri, avukatlar ve profesörler arasındaki eski davranışlar ve otoriter düşünce kalıpları geçerliliğini sürdürdü. Yeni Sosyal Demokrat rejim, savaş galiplerinin sert ve aşağılayıcı barış şartlarını kabul emekle, bu grupların gözünde telafi edilemez bir şekilde saygınlığını yitirdi.

Einstein bile bir süreliğine, devrimin büyüklüğüne aldandı. 1918 Aralığında, "gerçekten büyük bir şeye erişildi" diye hayranlığını dile getirdi. "Militarizm dini yok oldu."[94] Almanların, bu defa geçerli sebeplerle ülkeleriyle tekrar gurur duyacaklarından emin olduğunu hissetti. O dönem genç bir öğrenci (ve ilerde İsrail'de bir profesör olacak) olan fizikçi Franz Ollendorf, 1919 Ocak ayında, Berlin'de, hangar gibi kocaman ve ısıtılmamış bir üniversite dershanesinde geçen etkileyici bir sahneyi anımsadı. Einstein, paltoları ve yırtık pırtık savaş üniformaları içindeki bir oda dolusu solgun benizli ve heyecanlı öğrencinin karşısında, kusursuz bir barışsever olarak tanınmanın zevki içinde kürsüsünde oturuyordu. "Hiçbirimiz üşüme ve açlık hissetmiyorduk: Bu, bayraklarında 'Bir Daha Savaş Yok' yazan yeni bir dönemin şafağı değil miydi. Ve bu güçlü, harika gelişme burada, Berlin'de başlamamış mıydı?" İleride Amerikan atom bombasının geliştirilmesinde önemli bir oynayacak olan Leo Szilard, Ollendorf'un kulağına heyecanla şöyle fısıldamıştı: "İnsan bütün dünyanın değiştiği duygusuna kapılıyor."[95]

Einstein dinleyicilerini devrim sırasında meydana gelebilecek aşırılıklara karşı uyardı. Cumhuriyetin ilk birkaç haftası boyunca bu tür aşırılıklar oldukça azdı. Bazı eski askerler subayların rütbe

işaretlerini söktüler ve hepsi bu kadarla kaldı. Linç ve tutuklama olayları olmadı; siyasi tutuklular serbest bırakıldı. İsyancılar olağanüstü terbiyeliydiler. Theodor Wolff'a göre devrim "iyi huyluydu", "zalim dürtülerden tamamen yoksun ... saygılı ve naif adamlar" tarafından teşvik edilen bir devrimdi; "safların devrimiydi." Wolff devrimcilerin sloganlarının, "düşmanını kendinden çok sev" olabileceğini söyledi.[96] Şiddet neredeyse sadece sağcı karşıdevrimcilerden geldi. Bolşevik bir darbe olasılığı karşısında panikleyen yeni cumhuriyetçi rejim, tüm Almanya'da spontane bir şekilde ortaya çıkan asker ve işçi kurullarının etkisini sonlandırma girişiminde bulundu. Ebert, geçici hükümetinin otoritesine karşı gelen radikal direnişi bastırmaları için Alman askeri birliklerine yeniden görev verdi. Devrimde herhangi bir rolü olmayan Rosa Luxemburg, yeni cumhuriyetçi rejim tarafından hapishaneden salıverilmesinden kısa bir süre sonra fanatik subaylar tarafından vahşice katledildi ve cesedi bir kanala atıldı. Luxemburg'un Yahudi sorunlarıyla pek ilgisi olmamıştı. Luxemburg, arkadaşı Mathilde Wurm'a 16 Şubat 1917'de hapisten gönderdiği bir mektupta şunu yazmıştı: "Neden bu özel Yahudi acılarıyla ilgileniyorsun? Ben kendimi onlara olduğu kadar, Putumayo'daki kauçuk ekim alanlarının perişan kurbanlarına ve Avrupalıların, cesetleriyle top oynadıkları Afrikalı zencilere de yakın hissediyorum. ... Kalbimde getto için özel bir köşe yok: Ben kendimi bütün dünyada; bulut, kuş ve gözyaşı olan her yerde evimdeymiş gibi hissederim." Katillerinin gözünde ise Luxemburg, "Yahudi Bolşevizmi" denen hayali tehdidin sembolüydü. Bir kadın, bir sosyalist ve Polonyalı bir Yahudi olarak üç kere yabancıydı. Bu nedenle tarihçiler iddia etmiştir ki, Luxemburg'un öldürülmesi, ileride gelecek dehşetin önceden tadına bakılmasıydı.

Çoğunlukla sade erlerden oluşan asker kurullarında nüfuslarıyla orantısız sayıda çok Yahudi vardı. Bunun sebebi basitti: Yahudi subayların sayısı görece azdı ve düşük rütbeli askerler arasında Yahudiler, diğerlerinden daha eğitimliydi. Konuşmacı olarak doğallıkla dikkat çektiler. Yahudilerin kurullardaki bu üstünlüğü ve

birkaç liberal ve sosyal demokrat Yahudi'nin alelacele bakan olarak atanması, muhafazakar ve antisemit değirmenlere öğütülecek tahıl temin etmiş oldu. Yahudilerin asker kurullarında görülmeleri, sadece devrimin dünya çapında bir Yahudi komplosunun bir parçası olduğu efsanesinin ortaya çıkmasına neden olmakla kalmadı, aynı zamanda, Almanya'nın, savaşı, Yahudilerin kendilerini "sırtlarından bıçakladığı" için kaybettiği iddiasının ortaya atılmasına da sebep oldu. "Sırttan bıçaklama" efsanesini, bu konuyu henüz sadece yakın çevresi içinde tartışıyor olsa da, hesaplarının yanlışlığı ile yenilgiden doğrudan sorumlu olan pervasız general Ludendorff icat etti. Bu iddiayı kamuoyu önünde ilk ima eden önemli Alman aslında Friedrich Ebert'ti. Ebert, ateşkesin yürürlüğe girdiği 11 Kasım 1918'de cepheden dönen askeri birlikleri Brandenburg Kapısı'nda karşılamıştı. "Sizleri anavatanda karşılamaktan çok memnunuz" demişti. "Sizi hiçbir düşman yenemedi." Böylece Ebert bilerek veya bilmeyerek "arkadan bıçaklama" efsanesine itibar sağlamıştı. Tarihçi Saul Friedländer'in belirttiği gibi o gün, "II. Dünya Savaşı'nın tohumları ekilmiş oldu."[97]

Yahudi devrimciler hiçbir yerde, Bavyera'da oldukları kadar görülür ve önemli değildiler. Buradaki Yahudi devrimcilerin arasında birkaç acımasız fanatik ile birçok, siyasi alanda tecrübesiz hayalci, kuramsal filozof, iyi huylu anarşist ve dünyayla ilgisi olmayan şair – ve birkaç çok yetenekli, insancıl politikacı – vardı. Sonuncu grubun en önde gelen ismi Kurt Eisner'di. Eisner gerçek bir – belki de devrimin ortaya çıkardığı tek – liderdi. Yeni Bavyera Cumhuriyeti'nin başbakanlığına atandı ve Şubat 1919'da suikasta kurban gidene kadar yerel siyasette ön planda kaldı. Diğer önemli Yahudiler, ekspresyonist şairler Ernst Toller ve Erich Mühsam; Shakespeare üzerine önemli bir çalışması olan edebiyat eleştirmeni ve filozof Gustav Landauer; komünistler Erich ve Rosa Levine, Touvia Exelrod ve Frida Friedjung'du. Mühsam, "Almanlığım ve Yahudiliğim, aynı anne tarafından eşit derecede sevilen iki kardeş gibidir" diye yazdı. "Candan yakınlıklarından memnuniyet duyarım."[98]

II. Dünya Savaşından sonra bu insanlardan bazılarına Almanya'da, özgürlük ve sosyal adalet kahramanları ve savaşçıları olarak tapılacaktı; kendi dönemlerinde ise yerleşik burjuvazi arasında yaygın paniğe sebep oldular. Muhafazakarlar onları Dantonlar ve Robespierreler olarak gördüler. Antisemitler de "Yahudi domuzları" ve Rus ajanları diye küfrettiler.

Ateş Bavyera'ya erken ulaşmıştı. 5 Kasım'da Kiel'de meydana gelen isyandan saatler sonra Eisner harekete geçti. Binlerce fabrika işçisi peşinden gitmeye hazırdı. Almanya'nın geri kalan bölgelerinin aksine, Bavyera'da, hükümetin tarım ürünlerinden pay istemesinden hoşnut olmayan birçok köylü de onlara katıldı. Savaştan önce önemsiz bir tiyatro eleştirmeni ve gazeteci olan Berlin doğumlu Eisner, Sosyal Demokrat Parti'den, partinin savaş yanlısı siyasetini protesto etmek için 1916'da ayrılmıştı. 1918'in başlarında birkaç makineli tüfek fabrikasında grev organize etmiş ve bu yüzden yargılanmaksızın hapse atılmıştı. Kiel'deki isyandan üç hafta önce serbest bırakıldı ve 9 Kasım 1918'de savaşı protesto etmek amacıyla Münih'te elli bin işçiyi grev için ayaklandırdı. İşçiler o akşamüstü Theresienwiese'de (geleneksel Ekim *Bierfest*'in kutlandığı yer) bir mitinge katıldılar. İsyancı askerlerden oluşan küçük bir grubun elindekiler hariç görünürde kırmızı bayrak yoktu. Baş konuşmacı Kurt Eisner'di. Eisner, hemen barış yapılmasını ve monarşinin lağvedilmesini talep etti. Konuşması kuvvetli alkışlarla karşılandı. Daha sonra, Bavyeralı köylü önder Ludwig Gangdorfer'le birlikte Münih'in kuzey mahallelerinde bulunan askeri kışlaya doğru bir yürüyüş düzenledi. Burada binlerce asker subaylarının emirlerini dinlemedi şehir merkezine yönelen yürüyüşçülere katıldı. Akşam olduğunda tüm hükümet binaları, Bavyera kraliyet sarayı ve askeri kışlaların çoğu isyancıların eline geçti. Silahlı askerler şehir merkezindeki sokaklarda isyancılar adına devriye gezdi. Bavyera Kralı kaçtı; tek bir el bile ateş edilmemişti. O gece Eisner bir "devrim parlamentosu" toplayarak önderliğini sağlamlaştırdı. Parlamento büyük bira salonlarından birinde toplandı ve askerler, işçiler ve köylüler katıldı. Toplantıda bir Bavyera cumhuriyeti ilan edildi ve Eisner geçici hükümetin başbakanı olarak

atandı. Bavyera Sosyal Demokratları o ana kadar mesafeli durmaya özen göstermişlerdi; şimdi, Eisner'in kabinesine girerek ona katıldılar. Eisner'in, hazırlığı günler hatta haftalar sürdüğü anlaşılan cumhuriyetçi darbesi Almanya'nın geri kalanını heyecanlandırdı. O, bir Alman hükümranını kovan ilk kişiydi.

Münih'te yeni cumhuriyet Ulusal Tiyatro'da kutlandı. Bruno Walter *Leonore* Uvertür'ünü yönetti. Konserden sonra Eisner söz aldı ve son olaylar ile Beethoven'in müziği arasındaki benzerliklere dikkat çekti. Eisner şehir merkezindeki dar sokaklardan geçerken alkışlarla karşılandı. Lion Feuchtwanger işçi bölgesinde yaşlı bir adamın maden işçisi arkadaşlarını "bizim Eisner" için dua etmeye çağırdığına tanık oldu. Eisner yerel bir kahraman olmaya uygun biri değildi: Bavyeralı olmaması bir yana, bir de Yahudi'di, ya da düşmanlarının kısa bir süre sonra söyleyeceği gibi Rus hükümetinden maaş alan Galiçyalı bir Yahudi domuzuydu. Kırklı yaşlarının başında olan Eisner, kısa boyu ve ince yapısı, açık ve profesörleri andıran alnının arkasında uzattığı saçları, giydiği bol pantolonlar ve buruşuk ceketler ile bir entelektüel görünümüne sahipti. Burnunun üstüne taktığı çerçevesiz gözlükleri her an düşecek ve konuşmasını kesecekmiş gibi dururdu. Eisner bir keresinde şöyle konuştu: "Bizler hayalci, idealist ve şair, diğerleri ise hesapçı ve akıllı. ... Fakat dört buçuk yıl boyunca yanılmayan biz idealistler ve şairler olduk; diğerleri, yani gerçeğin ağırbaşlı yargıçları ise dört buçuk seneyi kendilerini kandırarak geçirdiklerini şimdi kabul ediyorlar."[99]

Bu sözleri tam olarak doğru değildi. Ağustos 1914'te Eisner de Almanya'nın masum olduğuna inanmıştı; İmparatoru, "barış kaiseri" olarak selamlamış ve Sosyal Demokratların Reichstag'da savaştan yana oy kullanmalarını desteklemişti. Ne var ki kısa süre sonra hatalı olduğunu anlamıştı. 1915'e gelindiğinde Eisner, Kaiser'in kabadayı politikasına dikkat çekerek ve Almanya'nın son on yıl boyunca sürdürdüğü siyaseti dikkatle izleyen herkesin yaşanmakta olan büyük yangının "Alman yapımı bir dünya savaşı" olduğunu bileceğini görerek savaştan dolayı Almanya'yı suçlamıştı.[100]

Eisner'in, ("Bolşevik ve burjuva olmayan") demokratik bir sosyalist

rejim kurmaya yönelik önlemleri, başlangıçta, hem Münih'in içinde, hem de muhafazakar ve Katolik kırsal kesimde memnuniyetle karşılanmış gibi görünür. Eski yönetim örgütü Eisner'in rejimi ile işbirliği yaptı. Bu memnuniyetle karşılama, kısa süreli bir tepkiydi ve uzun ömürlü olmayacaktı. Eisner'in federalizmi ve Bavyera'nın devlet haklarını – Reich'tan ayrılmayı göze alma derecesinde – Berlin'deki merkeziyetçi Sosyal Demokratlar karşısında yitirmeme arzusu önemli bir destek buldu. Ebert'in aksine Eisner, geçmişle bağların koparılmasının önemli olduğuna inandı. Eisner savaşta Alman sorumluluğunu kabul ederek tazminat görüşmelerinde Bavyera için daha uygun şartlar elde etmeyi ummuş olabilirdi fakat gerçekte diğer Alman devletlerinin de benzer itiraflarda bulunmaları gerektiğine inandı. Yeni Almanya'nın kendini, mağlup olmuş eski Almanya'dan uzaklaştırması gerektiğini düşündü. Batılı güçleri, yeni bir ruh hali içinde yaşamaya kararlı olan Alman halkına inanmaya çağırdı: "Halk geçmişteki suçlar karşısında masumdur. Tek suçları, yalanların kendilerini doğru yoldan çıkarmasına izin vermeleridir. Bugün biz özgürüz ve özgür olduğumuz için gerçeği söyleyebiliriz. Bu sebeple de insanca davranılmayı talep edebiliriz."[101]

Eisner'in yardımcıları Bavyera devlet arşivlerinde, Almanya'nın savaşı kışkırttığını gösteren – Avusturya ayaklanmasını aktif olarak desteklediğinin kanıtı – belgeler bulduklarında Eisner bunları hemen kamuoyuna açıkladı. Bu açıklamalar Berlin'deki yeni merkezi hükümeti çok öfkelendirdi. Ebert açıklamaları uygunsuz gördü; muhafazakarlar ve antisemitler ise haince buldu. Eisner Berlin'in korkularını reddetti. Berlin'deki Bavyera temsilcisi, Eisner'e, Ebert'in hayal gücünden yoksun ve dar görüşlü olduğunu yazdı.[102] Bir noktada Eisner başkentle "diplomatik ilişkileri" bile kesti.

Eisner'in Bavyera "Yahudi cumhuriyetine" yönelik propaganda saldırıları düzenli olarak arttı. Eisner'le hiç karşılaşmamış olan Victor Klemperer, Eisner'in ütopik işbirlikçileri karşısında şaşkınlığa uğradı. Münih'teki birkaç toplantılarına katıldıktan sonra onların "aptal, edebiyatçı, geveze, dolandırıcı, korkak" olduklarına karar

verdi. "İnsanların paralarından vazgeçmeleri, işbirliği yapmaları ve itaat etmeleri gerektiğini söylerken ne demek istiyorlar?"[103] Münih Yahudi burjuvazisinin daha varlıklı kesimi Eisner'in, tüm cemaatin saygınlığına gölge düşürdüğünden şikayet etti. Bölgenin tanınmış bir Yahudisi olan Joseph Mayer, Eisner'den, taktiksel sebeplerle istifa etmesini istedi. Eisner, Mayer'in talebine, biraz da alaycı bir üslupla, teessüflerini içeren bir yanıt gönderdi:

> Ben Bavyera'nın başbakanlığına keyfimden gelmedim. Bu görevimin sona ereceği günü kutsayacağım. Fakat ben bu hareketin, bu en harikulade özgürleşme hareketinin yaratıcısı ve temsilcisiyim, ve bu yüzden canlı bir sembol olarak sebat etmek benim görevimdir. Geçmiş bir dönemden kalan zarafet meseleleri hakkında uzun uzun düşünemeyecek kadar önemli işlerim var.[104]

Eisner, Almanya'nın savaşı tahrik etmiş olduğu görüşünde ısrarını sürdürdü. İsviçre'de, uluslararası bir sosyalist kongrede yaptığı bir konuşmada, Almanya'nın, kuzey Fransa'daki savaş bölgelerinin yeniden inşasından yükümlü olduğundan söz etti ve düşmanlarını daha da öfkelendirdi. O andan itibaren gittiği her yerde kendisine bir koruma eşlik etti.

Eisner karşıtı nefret kampanyasının şiddetle son bulması kaçınılmazdı. Bavyera'nın, federal hegemonyaya direnmesi yüzünden Şubat ayında kırsal kesimde çatışmalar çıktı. 21 Şubat 1919'da, Eisner istifasını sunmak için yeni seçilmiş Bavyera meclisine giderken vuruldu ve öldürüldü. Eisner'i arkadan gelerek vuran kişi, annesinin Yahudi olduğunu gizlediği için bir erken-Nazi kuruluşundan kovulan Anton Arco-Valley adında aşırı milliyetçi genç bir aristokrattı. Genç kontun, "yarım bir Yahudi'nin bile kahramanca bir eylem yapabileceğini" kanıtlamak istemiş olduğu söylendi.[105] Arco-Valley cinayetten yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Yirmi dört saat geçmeden cezası on yıl hapis cezasına indirildi. Devlet savcısı, katili bu eyleme sürükleyen sebebi "anavatana duyulan gerçek ve derin sevgi" olarak kabul etti. Savcı, daha fazla genç adamın böylesi bir sevgiyi

yaşaması halinde "geleceğimize daha umutla bakabiliriz" dedi. Sonuçta Arco-Valley, bir beyefendi suçlu olarak, kendisi için özel olarak dekore edilmiş eski bir kalede sadece beş yıl mahpus tutuldu.

Bu suikast yaygın bir şoka sebep oldu. Yas tutan on binlerce kişi Eisner'in cenazesine katıldı. Şehirliler, köylüler ve yeşil çubuklu ceketleri ve deri pantolonları içindeki sert görünümlü dağ insanları, kendilerini çok iyi anladığını düşündükleri, öldürülen Berlin Yahudi'si için duyulan üzüntüye katıldılar.[106] Sonra da anarşi patlak verdi. Silahlı adamlar, ateş ederek, yağmalayarak, döverek ve rastladıkları masum insanlara saldırarak sokaklarda dolaştılar. Grevler ve karşı grevler tüm Bavyera'yı sardı. Ortalığı vahşi söylentiler kapladı. Genç bir kasap çırağı ve marjinal Marksist bir örgüte mensup olan Alois Lindner isminde bir kişi, Eisner'in öldürüldüğünü duyunca bunu sosyal demokratların yaptığını varsaydı. Lindner parlamentoya koştu ve ölen başbakanın anısına bir konuşma yapmak üzere olan, Eisner'in Erhard Auer adındaki sosyal demokrat içişleri bakanını vurdu. Herkes paniğe kapıldı. Bavyera hükümetsiz kalmıştı. Görevi devredecek hükümetin iki önemli şahsiyetinden Eisner ölmüş, Auer ise ağır yaralanmıştı. Geri kalan altı bakandan dördü, ya saklanmışlar ya da şehirden kaçmışlardı ve kendilerine ulaşmak mümkün değildi.

Eisner'in koalisyon hükümeti kamu düzenini başarıyla sürdürmüştü. Eisner'in ölümünden sonra düzen bozuldu bir daha tam olarak sağlanamadı. İktidar boşluğunu, Eisner'in sağlığında pek güvenmediği çeşitli ve karmaşık sol kanat kişilikleri doldurdu. Hepsi de Eisner'in adını yad etti ve kendisini devrimin büyük şehidi olarak selamladı. Haftalar süren müzakerelerden sonra yeni bir sosyal demokrat hükümet kuruldu fakat bu çok kısa ömürlü oldu. Arkasından Birinci Bavyera Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi. Bu hükümetin "halkı aydınlatma bakanı" olan Gustav Landauer ile Erich Mühsam, yeni bir barış dönemi vaat eden hükümet bildirgesini kaleme aldılar. Landauer'in önerisiyle Sovyet Cumhuriyeti, tüm Bavyera'da çınlayan çan sesleri ile göreve başladı. Mühsam, Landauer'den bile daha az dünyevi davrandı: "Ben bir

hacıyım fakat varacak bir yerim yok / Ben dumanı hissediyorum fakat büyük yangını göremiyorum", diye yazdı.[107] Saflığı ve doğruluğu bu derece bağdaştıran ve böylesine azizleri andıran, politik olmayan ve yeteneksiz başka iki insan tasavvur etmek zordur. Landauer, şiddetin her gün arttığı bir ortamda her tür şiddeti reddeden dindar bir anarşist olarak "kapitalizmden ve baskıdan arındırılmış ideal bir toplum" dileyerek ahlaki ve dinsel temalardan ilham alan bir sosyalizm vaaz etti. Kendisinin Alman bir Yahudi mi, yoksa Yahudi bir Alman mı olduğu sorulduğunda, biraz da acı dolu bir gülümsemeyle her zaman ikisi birden olduğunu ve öyle kalacağını söyledi.[108]

Sosyal demokratlar, Sovyet Cumhuriyeti'ne muhalefette yalnız değildiler. Komünistler de bu cumhuriyeti, anarşistlerin yarattığı bir varlık olarak hor gördüler. Sovyet Cumhuriyeti bir haftadan kısa sürüdü ama bu süre Landauer'in sağcılar ve antisemitler tarafından ölümle işaretlenmesi için yeterli oldu. Mühsam, Bamberg yakınlarında kurulan sosyal demokrat karşı hükümet tarafından tutuklandı. 14 Nisan'da, artan kargaşa ve kayıpların ortasında, Rusya doğumlu komünist Eugen Levine, İkinci Bavyera Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan etti. Levine'in yönetiminde ilk "karşıdevrimciler" tutuklandı; on tanesi vuruldu. İşin sonu Mayıs başında geldi. Merkezi hükümet tarafından onaylı sağcı paramiliter Beyaz Muhafızlar sahneye çıktılar ve Berlin hükümetinin gönderdiği federal birliklerle güçlerini birleştirdiler.*

Bunu korkunç bir katliam takip etti. Yahudiler her iki tarafta da çarpıştı. Levine'in görevden alınmasına yardım etmiş olan şair Ernst Toller, Dachau dışında Beyaz Muhafızlar'la çatışan Bavyera "Kızıl Ordusu"na komuta etti. Beyaz Muhafızlar safında çarpışan-

* Merkezi sosyal demokrat hükümet Beyaz Muhafızlara hoşgörü gösterek ve hatta onları destekleyerek, istemeyerek de olsa demokrasinin ve Sosyal Demokrat Parti'nin yıkılması için zemin hazırladı.

lar ve yaralananlar arasında, gelecekte Berkeley ve Princeton'da tarih profesörlüğü yapacak olan Ernst H. Kantorowicz vardı.*

Landauer hükümet birlikleri tarafından yakalandı ve bir hapishane avlusunda ölünceye kadar dövüldü. (Yine de *Ordnung* (düzen) olmalıydı: katillerden biri disiplin mahkemesinde yargılandı ve Landauer'in çakmağını çaldığı için cezalandırıldı.) Levine idam edildi. Toller (gelecekte intihar edecekti) ve Mühsam (gelecekte bir Nazi toplama kampında öldürülecekti) hapis cezalarına çarptırıldılar. Cezaevinde müdür, Mühsam'a dinini sordu. Mühsam, "seni ilgilendirmez" diye cevap verdi. Bunun üzerine müdür katibe dönerek, "bu durumda Yahudi yaz" dedi.

Savaş milyonlarca kişiyi yoksullaştırmış ve kafalarını karıştırmıştı. Arkasında bıraktığı varoluşa dair panik, ahlaki değerleri bozdu, görgü ve terbiyeyi aşındırdı, kültürü sarstı ve toplumu kutuplara ayırdı. Liberaller zayıftı ve cumhuriyetin ilk ayları hariç, moralleri bozuktu. Bürokrasi aslında monarşizm yanlısı ve otoriter kaldı. Muhafazakarlar yeni cumhuriyetçi rejimi hor gördü. Komünistler bu rejimi devirmeye çalıştı. Sosyal demokratların kafaları karışıktı; liderleri çoğunlukla, yeterli cesaretleri ve ahlaki ciddiyetleri olmayan, sıradan, taşralı, hayal gücü yoksunu adamlardı. Tarihçi

---

* Yahudi bir işadamının oğlu olan Kantorowicz, ileride Nazi serseriler olacakların yanında savaştı. On üç yıl sonra aynı insanlar iktidarı ele geçirecekler ve kendisini ve ailesini ülkeden atacaklardı. (Kantorowicz ileride önemli bir Ortaçağ tarihçisi olarak Kutsal Roma İmparatoru II. Friedrich'in biyografisini yazacak, Hermann Göring de bunu, Alman tarih yazarlığına bir örnek olarak gururla Mussolini'ye sunacaktı.) McCarthy duruşmaları esnasında Kantorowicz, kendisini sorgulayanları komünist olmadığına temin edecekti. Bunu kanıtlamak için de ekleyecekti: "Ben Almanya'da solcu radikallerle, tüfek ve tabancayla fiilen savaşmak için iki kere gönüllü oldum; fakat beyaz taburlara katılmakla, dolaylı olarak ve niyetim olmadan da olsa, Nasyonal Sosyalizm'e ve onun iktidara gelmesine açılan yolu hazırladığımı da biliyorum."

Friedrich Meinecke bunların etkili bir yönetim için uygun olmadıklarını önceden sezdi. Bunların arasındaki Yahudilerin çok "yumuşak ve duygusal", diğerlerinin ise yeteri kadar akıllı olmadıklarını iddia etti. Birinci gruptakilerin kan dolaşımına bir ölçek "demir" zerk edilmeliydi, ikincilerinkine ise bir ölçek "akıl".[109]

I. Dünya Savaşının galipleri fevkalade kısa görüşlü ve hasisti – uzun savaşlar ertesinde tüm galiplerin olduğu gibi. Yeni cumhuriyete istikrar ve güç katmak için fazla birşey yapmadılar; tam tersine cumhuriyetçi sistemi topallattılar ve zayıflattılar. Konulan 230 milyar altın marklık savaş tazminatı bedeli (sonradan 132 milyara indirildi) eziciydi ve hiperenflasyona yol açtı; Avrupa ve tüm Alman sömürgelerindeki Alman bölgelerinin yüzde 13'ünün teslim alınması hem acı verici, hem de onur kırıcıydı. Galipler tabi ki sadece Almanya'nın yaptıklarını taklit ediyorlardı: 1870'te Fransa'ya ve 1917'de Rusya'ya yüklenen cezalar aynı ölçüde ezici olmuştu.

1918 Devrimi – bu kelime kısa süre sonra yanlış bir tanımlama gibi görülecekti – eski söylenceleri, ölümcül yeni söylencelerle kaynaştırdı. Alman kültürünü "kirletmenin" üstüne, Yahudiler şimdi de askeri yenilgiden dolayı suçlandılar ve Batı medeniyetini yıkmak amaçlı dünya çapında bir Bolşevik komplonun parçası olarak görüldüler. Hitler'in bu söylenceleri icat etmesi gerekmeyecekti: 1919 yazına gelindiğinde bunlar yerlerindeydi. Karl Kraus, aklında bu söylencelerle, *İnsanlığın Son Günleri*'ndeki kehanet gibi sözleri yazdı: [Almanlar] savaşı kaybettiklerini unutacaklardır, başlattıklarını da unutacaklardır, sürdürdüklerini de unutacaklardır. Bu nedenle bu savaş bitmeyecektir."[110]

10

Son

Adını anayasasının 1919'da kabul edildiği şehirden alan Weimar Cumhuriyeti, bir ümit sağanağı ile başladı. İçerdiği kargaşa ve belirsizliğe rağmen, sonuna kadar, şiddetli yaratıcılığın nadide bir örneği oldu. Sanat, bilim ve ileri düşünce, geçmişte hiç olmadığı ve modern Avrupa'nın hiçbir yerinde görülmediği kadar gelişti. Edebiyat, müzik, film, tiyatro ve dizayn alanlarında Weimar, bugün de hayranlık duyulan muhteşem bir yenilik ve öncülük duygusu uyandırdı. O dönem için kaba bir abartı olmasına rağmen, "cumhuriyetçileri olmayan bir cumhuriyet" diye nitelendi. Yeni ulusal meclis için yapılan ilk genel seçimde üç büyük cumhuriyetçi parti oyların yüzde 75'ini aldı. Muhafazakarların oyu sadece yüzde 10'du. Özellikle ilk birkaç yıl boyunca cumhuriyetçilerin sayısı çoktu. Sonunda bile cumhuriyetçilerin sayısı oldukça fazlaydı. Ancak 1920'den sonra sayıları hiçbir zaman yeterli olmadı. Alfred Döblin'in söylemi ile Weimar, doğru dürüst bir "kullanma talimatı" olmayan bir cumhuriyetti.[1]

Yeni rejim aslında başından beri aşırı solcu ve aşırı sağcıların merhametsizce saldırılarına, aşağılamalarına ve alaylarına maruz kaldı. Orta sınıf, 1919 seçimlerinde büyük çoğunlukla cumhuriyetçilerden yana oy kullanmışken, 1922 hiperenflasyonunun tasarrufları eritmesinin ardından, "Yahudi kapitalizmi"ni kötüleyen ve cumhuriyetin yıkılmasını planlayan sağa, hatta aşırı sağa kaydı. Sağcıların, Weimar Cumhuriyeti'ni Yahudilerle bir tutması tesadüf değildi. Yahudiler cumhuriyetin en ateşli savunucuları arasındaydı.

Cumhuriyetin ilk iki yıl içindeki başlıca dayanaklarından biri olan yeni kurulmuş Deutsche Demokratische Partei (DDP), yani Alman Demokrat Parti, *Berliner Tageblatt*'ın editörü Theodor Wolff'un buluşuydu. Wolff savaş sırasında soğukkanlılığını korumuş ve *milli* sözcüğünü, ironik anlamda kullanmanın dışında nadiren sarf etmişti. Şimdi bundan gurur duyabilirdi. Yeni parti sosyalist bir parti değildi ama tarım reformundan, ilerici vergilerden, toprak ağalarının mülklerinin dağıtılmasından ve geniş kapsamlı siyasi ve sosyal reformlardan yanaydı. Parti 1918 Kasım'ının başında Wolff'un bürosunda, cumhuriyetin ilanından birkaç gün sonra kuruldu. Albert Einstein, Walther Rathenau, tarihçi Hans Delbrück, avukat Hugo Preuss ile sosyolog Max Weber, diğer elli yedi demokrat kafalı akademisyen ve işadamı ile birlikte parti programını kamuoyu önünde imzaladılar. Monarşi döneminde bu adamların çoğu siyasi yaşama katılmaya isteksiz (Rathenau ve Preuss gibi) veya Yahudi olarak kısıtlıydılar. Cumhuriyetin ilk günleri içinde, aralarında önceki savaş sanayi kodamanları da olan her renkten siyasi oportünist, DDP saflarına katılmaya istekliydi. Wolff şakayla karışık kendini Nuh gibi hissettiğini söyledi: "Herkes gemiye doluşmaya çalışıyor ve ben de sürekli olarak 'özür dilerim ama yer yok' demek zorunda kalıyorum."[2] Halkın yüzde 18 oyunu alan DDP, cumhuriyetçi Reichstag meclisinin üçüncü büyük partisi oldu. Preuss, yeni merkezi hükümetin içişleri bakanı olarak, hümanizmin en yüksek ideallerine hizmet etmesi umuduyla cumhuriyetçi anayasanın taslağını hazırladı.

Goethe'nin Weimar'ı, *Bildung*'un başkenti olarak anayasanın kabulü için uygun bir dekordu. Burada, Şubat 1919'da yeni Reichtag, oldukça küçük olan meydan tiyatrosunda toplandı. Atmosfer neredeyse bir Pazar matinesini andırırcasına rahat bir taşralılıkta ve saygınlıktaydı. Milletvekilleri parter bölümünün yeşil ipek koltuklarında ve daha fazla mahremiyet arzu edildiğinde çekilmek üzere perdeleri bulunan, sarı ve beyaza boyanmış localarda oturdular. Bir zamanlar büyük ozanın programı denetlediği yerde Preuss ve arkadaşları, kuvvetler ayrılığı ve insan hakları üzerine uzun uzadıya konuştular. Kabine (sosyal demokratlar, Katolik merkezciler ve DDP temsilcilerinden oluşan bir koalisyon), yeni sahnelenmiş bir *Lohengrin* temsilinden kalma kasvetli bir dekorun bulunduğu kuliste toplandı.

Bu alışılmadık mekan güvenlik ve imaj nedenleriyle seçilmişti. Berlin hâlâ karışıklık içindeydi ve yeteri kadar güvenli sayılmıyordu. Kurucular aynı zamanda, Prusya askeri kabadayılığından çok, burjuva *Kultur*'una olan bağlarını vurgulamak istediler. Weimar sadece Goethe'nin değil, Schiller, Herder, Cranach, Liszt, Wieland ve Nietzsche'nin de şehriydi. Büyüklerin anıtları, müzeleri, okulları ve arşivleri buradaydı. Harry Kessler günlüğüne, "devrimin küçük-burjuva karakteri açıkça görülüyor" diye yazdı. "Danton ve Bismarck bu narin ortamda korkunç derecede büyük hayaletler gibi görünürlerdi. ... Bütün partilerin temsilcileri, birkaç istisna dışında orta-alt sınıfa ait" diye ekledi. Milletvekillerinin pantolonları çizgili değildi ve belki de Kessler'in arzu ettiği kadar dikkatli ütülenmemişti. Kessler'e göre Preuss durmadan vızıldıyordu. Konuşması "sıkıcı, renksiz ve ruhsuzdu" ve "bu tarihsel ana uygun düşecek bir büyüklük izi taşımıyordu." Kessler bir saat sonra uyuyakaldı ve uyanınca orayı terk etti. Milletvekillerini eğlendirmek için şehre ünlü bir kabare topluluğu gelmişti. Kessler tepeden bakan bir edayla, bunun, "[onların] entelektüel ihtiyaçlarına çok uygun bir seçim" olduğunu not etti.[3] Hakkında tek söz etmediği husus, anayasanın vahim kusuru olan ve başkana kararname ile yönetme yetkisi veren 48. maddeydi: 1933'te bu

madde, geleneksel olarak kanunlara itaatkar insanların gözünde, Hitler'in diktatörce güçler üstlenmesini meşrulaştırmaya yardım edecekti.

Yeni Almanya'da Yahudiler nihayet, sadece teoride değil, pratikte de eşit oldular. Milyonlarca liberal ve sosyal demokratla birlikte cumhuriyeti, yeni bir başlangıç umudu olarak memnuniyetle karşıladılar. Resmi özgürleşmelerinden yüz yıldan fazla bir zaman sonra Yahudilik diğer dinlerle birlikte aynı tabana oturtuldu. Sekülerizm yayılmayı sürdürdü. Konusunda ilerleme yolunda olan Kabala bilgini Gershom Scholem, Filistin'e göç etmenin arifesinde günlüğünde şunu itiraf etti: "Yahudi dini benim değildir." Yahudiler uzun zamandır sanatta ve iş hayatında, sayılarının çok ötesinde bir öneme sahip olmuşlar fakat genellikle hükümette, yargının üst kademelerinde ve kamu yönetiminde görevlendirilmemişlerdi. Şimdi bu tür engellerin çoğu ortadan kalktı. Siyasi açıdan Yahudiler artık yabancı değillerdi. Yirmi dört Yahudi, Reichstag'a milletvekili olarak seçildi. Birçok eyalet hükümetinde de ön plandaydılar. 1919 ile 1924 yılları arasında, en az altı tanesi, merkezi hükümette önemli bakanlar olarak görev aldılar.

Sonunda Alman üniversiteleri de her düzeydeki fakülteleri Yahudilere açtılar. Bu sayede eğitim dünyası muazzam oranda zenginleşti.

Otto Landsberg (Adalet Bakanı- soldan beşinci), Hugo Preuss (İçişleri Bakanı -soldan onuncu), *Landsarchiv, Landesbildstelle izni ile.*

Yetenekli ve zeki kadınlar ve erkekler, sınıf, din ve etnik engelleri her zamankinden daha fazla aşabildiler. Freud herkesin imrendiği Goethe Ödülü'nü kazandı ve o anın, kendi yurttaşlık yaşamının zirvesi olduğunu söyledi. Bugün Weimar kültürünün altın çağı hakkında hatırlananların ve hayranlık duyulanların çoğu Alman Yahudileri tarafından üretildi: Einstein'ın görecelik teorisinden, Schoenenberg'in atonal müziğine; Freud ve Adler'in psikanalizinden, Magnus Hirschfeld'in cinsellik üzerine araştırmalarına; Ernst Cassirer'in yeni-Kant'çı ve Edmund Husserl'in doğal olaylarla ilintili felsefesinden, Ekspresyonist şiire, Kurt Weill'ın *Üç Kuruşluk Opera*'sına ve Max Reinhardt'ın *Yeni Tiyatro*'suna kadar. Bu mucitlerin Almanlığı, ne kendilerini inkar etme ifadesi, ne de Yahudi kökenlerini gizleme çabasıydı. Peter Gay'in ifadesiyle, bu daha çok, "Goethe, Schiller ve Kant gibi hümanizmin süsleri olan nezih kozmopolitleri ortaya çıkaran uygarlığa hissedilen bir sahiplenme duygusunun" bir parçasıydı. Bu uygarlık şimdi de çoğulcu bir demokrasi olmak için ciddi bir çaba gösteriyordu.[4] Yahudi entelektüeller, belki de Büyük Savaş'ın ilk aylarında sergiledikleri aşırı milliyetçiliğin neden olduğu vicdan huzursuzluğu içinde, kozmopolitlik, cumhuriyetçilik, demokrasi, barış ve çok kültürlü toplum davaları için durmaksızın çalıştılar. Onlar kelimenin en iyi anlamıyla yurtseverdiler; vatan sevgileri, ülkelerinin başarısızlıkları karşısında körleşmelerine katiyen yol açmadı.

Berlin, siyasi istikrarsızlığına rağmen, Weimar kültürünün deprem merkeziydi. O dönemde Avrupa'daki diğer şehirlerden farklı, cinsellik ve aklın ön planda olduğu canlı bir şehirdi. Büyük siyasi ve sosyal düzensizliklerin ortasında, Berlin, sinema, tiyatro, şiir, resim, bilim, eğitim, şehir planlaması, müzik, mimari, fotoğrafçılık, radyo ve gazetecilik alanlarında düşünülebilecek her türlü yeniliği kapsayan bir potaydı. Tarihçi George Mosse'nin sözleri ile, "huzursuz dönem ve huzursuz Yahudi, gözü dönmüş bir modernlik ortaya çıkardı."[5] Else Lasker-Schüler kendini Alman Ekspresyonizm'inin en üst rahibesi olarak kabul ettirdi. En önemli beş veya altı ekspresyonist oyun yazarından üç tanesi – Franz Werfel, Ernst

Arnold Schoenberg. Schoenberg'in atonal müziğinden Einstein'ın görecelik teorisene kadar, Weimar kültüründen ne hatırlanıyorsa, Yahudiler tarafından üretilmişti. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

Toller ve Carl Sternheim – Yahudi'ydi. Berlinlilerin savaştan önce Fransız Empresyonistleri keşfettikleri Paul Cassirer'in Viktoriastrasse'deki avant-garde galerisi, şimdi de Fransız Kübistleri, İtalyan Fütüristleri ve Rus Konstrüktifleri tanıtıyordu. Zeki Alman koleksiyoncular ve bilginler, Paris'in revaçta olan galerilerinin ihtişamından kaçındılar ve Cassirer'in (Henri van der Velde adında Art Nouveau tarzlı Belçikalı bir mimarın tasarladığı) daha sade yerini tercih ettiler. Yazarlar burada, Picassolar, Kandinskyler ve Malevichlerle süslenmiş odalarda yapıtlarını okudular.. Berlin'de Alman Yahudi geleneği zirvesine ulaştı; sanatçılarla entelektüeller, milliyeti ve dini aşmaya her zamankinden fazla gayret ettiler. Laik ve kozmopolit Avrupa, irrasyonelliği, rasyonel bir şekilde anlamaya çalışarak defetmeye çabaladı. Hem galiplerin, hem de mağlupların aslında kaybettiği bir savaşın yol açtığı travma sonrasında, Almanya'nın bu çabalardan daha acil bir ihtiyacı olamazdı.

Einstein Berlin'deki belki de en ünlü "dahi" idi. Bu sözcüğün Almanca'daki anlamı, diğer dillerden daha derin gibidir ve neredeyse 'başka dünyaya ait' manasını taşır. Einstein, görecelik teorisi astronomik gözlemlerle teyit edildikten sonra, ulusal ve uluslararası bir ünlü oldu. Turistler, eski kraliyet sarayını ziyaret etmeleri ile Reinhardt'ın tiyatrosunda bir gösteriye gitmeleri arasındaki sürede üniversitenin

Auditorium 122'sine doluşup Einstein'ın verdiği dersi dinlerlerdi. Almanya'nın ismini tekrar öncü bir bilimsel ve kültürel güç olarak geri kazanmaya istekli olan hükümet, Einstein'ı ulusal bir servet olarak görüyor ve onu hoş tutmaya çalışıyordu. Bir keresinde Einstein'ın dersi, "Juden raus!" diye bağırarak gösteri yapan öğrenciler tarafından kesildi. Kültür Bakanı, Einstein'a hemen bir özür mektubu yazdı ve göç etmeyi planladığına dair söylentilerin asılsız olduğunu umduğunu belirtti. Almanya, "geçmişte olduğu gibi gelecekte de siz şerefli Herr Professor'u, bilimimizin en nadide süsü olarak addetmekten onur duyacaktır."[6] Einstein'ın, cumhuriyetin istikrarsızlığı hakkında pek de kuşkusu yoktu fakat bildiğimiz kadarıyla göç etme planları yapmadı.

Einstein çiftinin resmiyetten uzak tavırları herkes tarafından tanındı ve kendini beğenmiş, kendi kendilerini önemli addeden profesörleri ile ünlü ülkede, popüler olmalarına büyük katkı yaptı. Einstein, kendisi ile karşılaşan herkesi büyüledi. Fotoğrafçılar ve erken paparazziler, kameraları ve ışıklarıyla, gittiği her yerde Einstein'ı takip ettiler ve ayakkabılarının altındaki deliklerin fotoğrafını çektiler. Einstein onlara dilini çıkardı ve onları *Lichtaffen* (flaş maymunu) diye adlandırdı. Sosyete hanımları, Einstein'ın org eşliğinde kemanla Bach çalmasını dinlemek için Berlin'de Oranienburgstrasse'deki altın kubbeli büyük sinagoga üşüştüler. Einstein mizah yönüyle de ünlüydü:

Yahudilerin boş zamanlarını nasıl geçirdiklerini görünce
Pek de mutlu olmuyorum.
Dönüp diğerlerine baktığımda ise
Yahudi olduğuma memnun oluyorum.

Einstein gittiği her yerde barışseverlik vaaz etti. Siyonist önder Chaim Weizmann ile birlikte bağış toplama amaçlı bir gezi için Amerika'ya gitmeyi isteyerek kabul etti. Ne var ki, Siyonistlerin gereğinden fazla militan olduklarından şikayet ettiği için ve Arap komşularıyla barış yapmaları gerektiğini söylediği için Weizmann'ı kızdırdı. Böylesi ünlü bir insanın bu kadar basit ve alçak gönüllü

olması kesinlikle umulmadık bir şeydi. Neredeyse fotoğraf makinesini andıran bir hafızası olan Harry Kessler, Einstein'ın, görecelik teorisini açıklamasının parlak bir resmini günlüğüne çizdi. Bahsi geçen sahne 1922'de Einstein'ların evinde bir akşam yemeği davetiydi. Kessler, Einsteinlarla davetlileri arasındaki farklılığa dikkat çekti. "Bu gerçekten sevimli, neredeyse hâlâ çocuk kalmış çift, tipik bir Berlin akşam yemeği davetine bir saflık havası kattı", böylelikle davetin "geleneksel" olmasını önledi ve "ziyafete ataerkil ve peri masalı özellikleri kattı." Diğer davetliler gittiğinde Einstein ve eşi Kessler'i alıkoydular. Bir köşeye oturup sohbet ettiler. Kessler, Einstein'ın teorilerinin önemini hissetmesine karşın onları anlamadığını itiraf etti. Çok basit, diye yanıtladı Einstein.

İnsanların bu işi neden bu kadar büyüttüklerini anlayamıyordu. "Kopernik'in, dünyayı, yaratılışın odak merkezi olmak konumundan

Einstein dostlarıyla birlikte. Müzeleri ziyaret etmekle, Weill'ın *Üç Kuruşluk Opera*'sına gitmek arasındaki süre içinde turistler onun derslerine üşüştüler. Mizahından ve resmiyetten uzak halinden büyülendiler. Fotoğraf Erich Salomon tarafından çekilmiştir. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

alaşağı ettiği zaman insanların hissettiği heyecan anlaşılırdı" diye açıkladı. Fakat kendi teorisi, "insanlığın nesnelere bakışında" pek bir değişiklik yapmamıştı. Teori özde sadece, madde, uzay ve zaman arasındaki girift bağları tekrar vurguluyordu. Kessler, Einstein'ın kendisine verdiği izahatı şöyle kaydetti: "Cam bir küre hayal etmeliydim. Küre masanın üzerinde duruyor olacak ve merkezinde de bir ışık bulunacaktı."

> Yassı (iki boyutlu) halkalar veya "böcekler" kürenin üzerinde hareket ediyorlar. Buraya kadarı anlaşılır bir düşünce. Kürenin yüzeyi, iki boyutlu olarak düşünüldüğünde *sınırsız* fakat *sonludur*. Bunun neticesinde böcekler sınırsız fakat sonlu bir yüzeyin üzerinde, iki boyutlu bir şekilde yürürler. Şimdi de, küredeki ışık yüzünden, böceklerin masanın üzerine düşen *gölgelerini* düşünmeliydim. Bu gölgelerin masa üzerinde ve diğer yönlerdeki uzantılarında kapsadığı yüzey de, kürenin yüzeyi gibi sınırsız fakat sonluydu. Yani, konik gölgelerin sayısı hiçbir zaman kürenin üzerindeki böceklerin sayısını geçmez; ve bu sayı sonlu olduğuna göre gölgelerin sayısı da sonludur. Böylece sınırsız fakat sonlu yüzey kavramına ulaşıyoruz.
>
> Şimdi de iki boyutlu böcek gölgelerinin yerine ortak merkezli cam toplar düşünmeliydim. Deminkiyle aynı zihinsel süreçten geçerek sınırsız fakat sonlu uzay (üç boyutlu bir özellik) görüntüsüne ulaşacaktım. ... Bu teorinin önemi ... *madde, uzay ve zaman arasındaki bağlantından* kaynaklanır ve bunlardan hiçbirinin tek başına var olmadığını, her birinin her zaman diğer ikisine bağlı olduğunu ispatlar.[7]

Frankfurt, Weimar ilminin bir başka büyük merkeziydi. Savaştan sonra kurulan üniversitesi, cumhuriyet yanlısı profesörlerin, eski düzenin özlemiyle yanıp tutuşan muhafazakar profesörlerden daha az olmadığı tek Alman üniversitesiydi; yetki beratında her türlü ırkçı ve dini ayırımcılık yasaktı. Üniversitenin ünlü Sosyal Araştırma Enstitüsü'nde Alman ve Avrupa sosyolojisi gelişti. Enstitüye, Yahudi bir tahıl tüccarı olan Hermann Weil cömert bağışlarda bulundu. Weil Arjantin'de büyük bir servet yaptıktan sonra doğup büyüdüğü Frankfurt'a geri dönmüştü. Brecht, Weil'ın cömertliğiyle sivri dilli ve tipik kuramcı bir [mezar taşı]

kitabesi ile alay etti: "Zengin ve yaşlı bir adam (Weil, buğday spekülatörü), dünya üzerinde hüküm süren yoksulluğun kendisinde uyandırdığı huzursuzluk içinde ölür; vasiyetinde, bir enstitünün kurulması için büyük bir para ayırır. Enstitünün görevi bu yoksulluğun sebeplerini araştırmak olacaktır, ki sebep tabi ki adamın kendisidir."[8]

Enstitünün önde gelen saygın kişileri Karl Mannheim, Theodor Adorno, Erich Fromm, Herbert Marcuse, Max Horkheimer ve Walter Benjamin'di. Gershom Scholem bu grubu, Almanya'nın en dikkate değer ve etkili "Yahudi mezheplerinden" biri olarak tanımladı. Eleştirel Teori'nin babası olan Horkheimer, asimilasyonu ve ilerici sosyal eleştiriyi, Yahudi özgürleşmesinin iki temel cephesi olarak gördü. İleride, Nazizm'in yükselmesi ile dört bir yana saçılacak olan meslektaşlarını hatırladığında, hepsinin de, insanlığın kemale erme sürecinde insanüstü fakat o günün koşullarında trajik bir kaderin hakimiyeti altında kalmış olduklarını düşünecekti.

Eskiden inançlı bir monarşi taraftarı olan Walter Rathenau, cumhuriyeti memnuniyetle karşıladı. Şöyle yazdı: Eski rejim boyunca Almanya, "kan ve görev, ... tac, kilise, profesörler, ordu mensupları ve danışma meclisi üyelerinin" otoritesine gereğinden fazla güvenmişti.[9] Şunu da ekleyebilirdi: Devrimden sonra – hem aşırı solda, hem sağda - kilise önderlerinin, yargıçların, öğretmenlerin, üniversite profesörlerinin, bürokrat ve militaristlerin yeni hükümete fazla güveni olmamıştı. Ordunun gücü, yeni kaybedilen savaştan sonra pek de azalmamıştı. Bir sosyal demokrat olan Başkan Friedrich Ebert, generallerin, ülke içinden kaynaklanan bir dizi esrarlı ve hain güçler tarafından ihanete uğradıkları inancını tekrarladı.

Rathenau, yeniden inşa bakanı olarak atandı. O günlerden birinde Siyonist önder Kurt Blumenfeld'e, "gece bir Bolşevik'im, ertesi gün, ahlaki açıdan düzene sokulmuş bir toplum kurmaya çalışıyorum" dedi.[10] Rathenau Şubat 1922'de yoğun muhalefete ve annesinin endişelerine rağmen dışişleri bakanı olmayı kabul etti. Annesine, "kabul etmek zorundaydım" dedi. "Başka kimseyi bulamıyorlardı."[11] Dışişleri bakanı

olarak Almanya ile düşmanlarını barıştırmaya çok çalıştı fakat halk tarafından beğenilmeyen Versailles Anlaşması'na sıkı sıkıya bağlı kalması milliyetçi sağı çileden çıkardı.

Ratheanu'nun annesinin korkması için haklı nedenleri vardı. Kasım 1918'de ateşkes anlaşmasını Katolik politikacı Mathias Erzberger, sağcı terörist milisler tarafından öldürülmüştü. Aynı milisler Rathenau'yu 1 numaralı halk düşmanı ilan ettiler. Polis Rathenau'nın, kendisine koruma atanmasını kabul etmesini istedi. Rathenau bunu reddetti - bu öneriye gücendi. Siyonistler Rathenau'nun kendini tehlikeye atmaya istekli oluşu karşısında, sanki bir rezalet işlemiş gibi mahcup oldular. Blumenfeld kendisini istifaya davet etti. Blumenfeld ile Einstein bir akşam Rathenau'yu Grunewald'daki saray yavrusu evinde ziyaret etti. Üç adam gece sabahın beşine kadar tartıştı ve anlaşamadan ayrıldı. Blumenfeld, bir Yahudi'nin başka bir halkın dışişlerini yönetmemesi gerektiğini söyledi. "Sen sadece kendine bakıyorsun. Senin eylemlerinden tüm Yahudilerin sorumlu tutulacaklarını görmüyorsun. Üstelik bu sadece Almanya'yla da sınırlı kalmaz. Bunu yapmaya hakkın yok!" "Niye yok" diye yanıtladı Rathenau. "Ben bu iş için en uygun insanım. Hizmetimi sunarak Alman halkına olan görevimi yerine getiriyorum. Antisemitlerin bizleri izole etmek için diktikleri engelleri yıkmalıyız."[12] Disraeli'nin İngiltere'de yaptığını niçin kendisi de yapamasındı? Wilhelmstrasse yerine Downing Street'te oturuyor olmayı tercih edeceğini kabul etti. Fakat o bir İngiliz değildi; ülkesine yardım etmeye çalışan bir Alman'dı. Bu zor zamanda ülkesine hizmet etmek onun göreviydi. Bu görevin zor ve belki de acılı olabileceğini biliyordu. Fakat denemek zorundaydı.

Rathenau fırtınanın göbeğinde olan tek Alman Yahudisi değildi. Benzer bir kişilik olan Hamburglu banker Carl Melchior, Versailles Anlaşması'nda daha az ezici şartlar olması için müzakere eden iki Yahudi diplomattan biriydi. Görüşmelerdeki rolü sadece teknik düzeyde olmasına rağmen Melchior anlaşma sonuçlarından bizzat sorumlu tutuldu. Müzakerelerde her iki tarafın da tavırlarında çıkarcılık ve namussuzluk belirgin olmuştu. Melchior'un müzakereler

sırasındaki dokunaklı hali ise İngiliz delegasyonuna mensup ekonomist John Maynard Keynes tarafından anılarında tasvir edildi. Keynes'e göre Melchior, Alman heyeti içinde "yenilginin saygınlığını üstlenen" tek görüşmeciydi; yine de ne galipler ne de mağluplar hakkında yanılgı içindeydi ve yakın gelecekte sadece kasvet görüyordu:

> Melchior'un duyguları Almanya'ya yönelikti. Kendi insanlarının, bizlerden çok yine kendilerine yükledikleri yalan ve küçük düşürmeyle ilgiliydi. ... Sözlerin, disiplinin ihlal edilmesi, onurlu tavrın çürümesi, bir tarafın vaatlere ihaneti, diğer tarafın, yerine getirme niyeti olmayan imkansız şartları gayri samimi kabulü. ... Almanya, yerine getiremeyeceği şeyleri kabul etmekle, almaya hakları olmayan şeyleri empoze eden müttefikler kadar suçluydu. ... O hiçbir yerde ışık görmedi; uygarlığın sönükleşeceğini düşündü. ... Üzerimizden karanlık güçler geçiyordu.[13]

Yahudiler cumhuriyetin en güçlü destekçileri oldukları kadar en sivri eleştirmenleri arasındaydılar da. Yeni haklarının tadını çıkardılar fakat yeni cumhuriyetin başarısızlıklarını çoğu zaman başkalarından daha net gördüler. Yahudi mülkiyetindeki prestijli gazeteler – *Berliner Tageblatt, Frankfurter Zeitung ve Vossische Zeitung* – bu kusurları eleştirdiler fakat cumhuriyetin bunların üstesinden geleceğine olan umutlarını hiç kaybetmediler. Hitler *Mein Kampf*'da en ağır hakaretlerini *Judenpresse*'ye ayırdı. Özellikle de, bu üç gazete arasında Alman okuyucularının küçük fakat etkili bir bölümüne hitabeden ilk ikisine. Almanların çoğu gün geçtikçe, sağcı basın imparatorları Hugo Stinnes ve Alfred Hugenberg'in milliyetçi veya apolitik gazetelerine güven duymaya başladılar.

Kurt Tucholsky, daha radikal Yahudi eleştirisinin tipik bir örneğiydi. Tucholsky alaycı bir edayla, "kötü hava koşulları yüzünden Alman devrimi müzikte oldu", dedi. Almanya'nın en parlak – ve nefret edilen – polemikçisi ve hicivcisi olarak devrim liderlerinin sıradanlığı karşısında dehşete kapıldı ve onlara karşı sert ve acımasız çıkışlarda bulundu. Bunların balon gibi şişmiş belagatlarına

bir iğnenin batırılması halinde geriye kalanın sadece bozuk bir dilbilgisi yığını olacağını iddia etti. Vatandaşların ve özellikle de rahatları yerinde olan orta sınıfın gurursuzluğunu ve umursamazlığını daha da fazla reddetti. Tucholsky, yazar Erich Kästner'in tanımlamasıyla, "felaketi daktilosuyla durdurmaya çalışan şişman, küçük bir Berlinli" olarak çeşitli takma isimler altında *Die Weltbühne* (Dünya Sahnesi) için yazılar yazdı. *Die Weltbühne,* editörlüğünü ileride Nobel barış ödülü alacak olan Carl von Ossietzky'nin yaptığı barışçı bir edebi dergiydi. Dergi solcuydu fakat partizan ve Marksist değildi. Kimlikleri tespit edilmiş altmış sekiz *Die Weltbühne* yazarının üçte biri – Tucholsky dahil – Yahudi'ydi. Tucholsky şöyle itham etti: Almanya henüz bir cumhuriyet olmamıştı; henüz "negatif bir monarşiydi." Hükümdar, ülkesini yüz üstü bırakarak "sıvışmıştı." Eski rejim kadar kötü olan cumhuriyetin, monarşinin sahip olduğu "kendini korumak" güdüsü eksikti.[14] Cumhuriyet en hayati menfaatlerini ihmal ediyordu: Devlet bürokrasisi, ordu ve yargı hâlâ büyük oranda savaş öncesi modeli izliyor ve otoriterciliğin kalesi olmayı sürdürüyordu. Eğitim müfredatı savaşı yüceltmeye devam ediyordu. Tucholsky kahin gibi şunu yazdı: "Bir savaşta bir insanın öldürülmesinin yüceltilmesi, bir sonraki savaşta üç kişinin ölmesi demektir."[15] Tucholsky eğitim reformu talep etti ve çocukları demokrasi ruhu ile yetiştirecek yeni bir öğretmen eğitim programının gerekli olduğunu vurguladı. Komünistlerin beceriksiz kuramcılığıyla alay etti: Onların, nasılsa Karl Marx'ı okumuş, inceliği olmayan kişiler olduklarını söyledi. Tucholsky komünistleri kızdırdı ama muhafazakarlarla Nazileri, keskin hicivleri ile çılgına çevirdi:

İlahiler ve bayraklar her yerde
Ya Avrupa ne olacak? Avrupa çürüsün isterse![16]

Hitler'in baş propagandacısı Joseph Goebbels, Tucholsky'yi erkenden, özellikle tehlikeli bir Yahudi *Literaturschwein* (edebiyat domuzu. -ç. n.) olarak damgaladı. Başka bir Nazi olan Ludwig Thoma, kimsenin bu herifin yüzüne kamçı ile vurmadığına ve "Davud'un Yıldızı" ile dağlamadığına içerledi.

Tucholsky'nin yapıtları o on yılın sonlarına doğru kitap şeklinde yayımlandı ve belli oranda bir beğeni kazandı. En saldırgan metinler, *Deutschland, Deutschland Über Alles* başlıklı, resimli bir derlemeydi. Bu metinlerde orduyla ve siyasetleri, üstün havaları, budalaca kendinden memnun olma halleri yüzünden muhafazakar burjuvayla dalga geçildi. Kitapta fotomontaj bir fotoğraf vardı ve burada tanınmış generaller, "Hayvanlar size bakıyor" başlığı altında gösteriliyordu. Militaristlerin ve zengin burjuvaların acımasız portrecisi olan George Grosz'un, kendisine, gözlerini kullanmasını öğrettiğini iddia etti. O zamanlar pek çok kişinin aşırı bulduğu söylemine rağmen Tucholsky'nin küçük kitabı bugün, gelecek şeylerin erken bir uyarısı olarak görülür.

Tucholsky antisemitizm ile de savaştı. "Bu ülkede, bazı monokl suratlılar Yahudileri suçlamadan, hiçbir şey ters gidemez" dedi. Muhafazakar Yahudiler, Tucholsky'nin vatansever ikonlara ölçüsüz saldırılarının antisemitizmi kışkırttığından şikayet ettiler; sanki o yazmadan önce antisemitizm hiç yokmuş gibi. Siyonistler, kendini Yahudi bir milliyetçi olarak tanımlamadığı için Tucholsky'yi hiç affetmediler. Mizah anlayışı olan birisi olarak tanınmayan Gershom Scholem,Tucholsky'yi antisemit olarak bile adlandırdı. Tucholsky, Wendriner isimli Berlinli bir işadamını konu ettiği bir hiciv yazıları dizisinde ("Wendriner Karısını Aldatıyor, Wendriner Alışverişe Gidiyor", vs.) inceliği olmayan insanlara bir ilk örnek, yani bir tür Alman Arşi-Bunker ortaya serdi. Scholem'in gözünde bunlar "Yahudi burjuvazisinin acımasız çıplak fotoğraflarıydı." Ne var ki Wendriner, ne manaya geliyor olsa da, tipik Yahudi değildi. Rahatı yerinde, bayağı, halinden memnun ve ikiyüzlü Wendriner, çevresiyle ilgisiz her inançtan ve ırktan ahmağın simgesiydi.*

Savaştan sonraki ilk seçimde, üç cumhuriyet yanlısı parti birlikte, hâlâ oldukça büyük bir çoğunluğa sahiptiler. Takip eden seçimlerde

* Scholem daha ileride benzer suçlamaları, *Portnoy'un Şikayetleri* adlı romanı yüzünden Philip Roth'a da yöneltecekti.

ise oylarının sürekli olarak düştüğünü gördüler. Sosyal ve siyasi gerilim giderek arttı. Kaybedilen savaşın sebep olduğu yoksulluk yüzünden yüz binlerce insanın öldüğü kaydedildi. Ordudan çıkarılan askerler yırtık pırtık giysileri içinde, iş bulmak için şehirden şehre dolandılar. Yoksullaşan ve hiperenflasyondan dolayı sosyal statüsünü kaybetmenin moral çöküntüsünü yaşayan milyonların kafaları fena halde karıştı – bazıları tam anlamıyla vahşileşti – . Alman markı savaş henüz bittiğine, savaş öncesinde yirmi beş Amerikan senti olan değerinden yüzde 40 kaybetmişti. 1923'e gelindiğinde bir doların değeri 4,2 milyar kağıt mark oldu. Sabit gelirli orta sınıf yok oldu. Ayakkabı bağı ve kibrit satan sakatlar soğuk havada, yeni zenginlerle ve kürk giymiş ve mücevherler takmış karılarıyla dolu lüks lokantaların dışında bekleştiler. 1920 seçimlerinde DDP oylarının yarısını kaybetti, cumhuriyet karşıtı muhafazakarlar ve milliyetçiler ise oylarını neredeyse ikiye katladılar. Rathenau durumu, Tuscholsky'ninkiler kadar acı sözlerle değerlendirdi. Hiçbir zaman gerçek bir devrim olmamıştı, "sadece eski düzen çökmüştü" diye yazdı:

> Kapılar çarpılarak açıldı, muhafızlar kaçtı, tutsaklar avluda durdu, körleşmiş ve kımıldayamaz halde. Gerçek bir devrim olmuş olsaydı, onu oluşturan güçler ve düşünceler etkilerini göstermeyi sürdürürdü. Bütün insanların istediği huzur ve sükunetti, ... beklenmesi gereken de zaten buydu: sonuçta biz düzeni seven bir ulusuz.[17]

Siyasi cinayetler arttı. Harry Kessler, az tanınmış bir barış taraftarının üniformalı askerler tarafından öldürüldüğünü duyunca, Almanya'da "siyasi olarak tanınmamış" insanların, adı en kötüye çıkmış Güney Amerika ülkelerinden bile daha fazla tehlikede olduklarını gözlemledi. Ordudan terhis edilmiş subayların darbe girişimleri de sürekli bir tehlikeydi. Berlin'de, Nisan 1920'de, terhis olmayı reddeden bir tugay denizci asker, hükümet bölgesini işgal etti ve kendi aralarından Kapp isminde birini yeni Alman şansölyesi olarak atadı. Ordunun genel kurmay başkanı

olan General Hans von Seeckt bu ayaklanan askerlere karşı harekete geçmeyi reddetti. Bu arada yasal hükümet Berlin'den kaçtı. Darbe ancak işçi sendikalarının genel grev ilan etmesiyle çöktü. İsyancılara ve onlara meydanı boş bırakan generale karşı herhangi bir işlem yapılmadı.

Siyasi suikastlar çoğunlukla sağcı fanatikler tarafından düzenleniyordu. Mahkemeler sağcı sanıklara karşı bağışlayıcı, solcu sanıklara karşı ise sert bir tutum içindeydi. Heidelberg'de matematik profesörü olan Emil Julius Gimbel, *Dört Yıl Süren Siyasi Cinayetler* (1922) başlıklı araştırmasında, savaşın bitiminden o güne 376 siyasi cinayet saydı: 22'si aşırı solcu tarafından (toplam olarak 248 yıllık hapis cezasına çarptırıldılar), 354'ü sağcılar tarafından (toplam olarak sadece 90 sene hapis ve 730 mark para cezasına çarptırıldılar) işlenmişti. Sağcıların kurbanlarının arasında en tanınmışları Rosa Luxemburg, cumhuriyetçi kabine bakanları Hugo Haase, Kurt Eisner ve Gustav Landauer ve başka Yahudiler vardı. Münih'te durumlar özellikle istikrarsızdı. Bavyera Sovyet yönetiminin kötü sonuçlanan karanlık ortamında, yeni kurulmuş olan Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP), otuz yaşında bir eski askeri parti başkanlığına seçti. Hitler o sıralar hâlâ oradan oraya sürüklenir bir haldeydi. Düzenli bir işi yoktu ve kendisini takip edenlere sadece hitabeti ile cazip geliyordu: Versailles bir suçtu! Bunun arkasında Yahudiler yer almıştı! Golo Mann'a göre antisemitizm, 1919 ile 1923 arasındaki hiperenflasyon senelerinde, Hitler'in iktidara geldiği 1933 yılına oranla daha vahşi ve şiddetli olmuştu.[18]

NSDAP'nin parti programı Yahudileri, Almanya'dan temizlenmesi gereken vampirler olarak tanımladı. Bu temizlik mümkünse yasal yoldan, değilse şiddet, sınır dışı etme ve ölüm yoluyla yapılmalıydı. Parti o sıralar birçok küçük sağcı gruptan biri durumundaydı. Sadece Bavyera'da faaldi ve önemsizdi. Ne var ki, bu küçük grupların tahrikleri, savaş sonrasının ilk yıllarında görülen son ve en yıkıcı suikastlardan birine ilham kaynağı oldu.

Dışişleri Bakanı Walther Rathenau. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izni ile.*

24 Haziran 1922'de öğleden önce on bir civarında Ratheanu – koruma istememekteki kararlılığını sürdürerek – Berlin'deki villasından ayrıldı ve dışişleri bakanlığına gitmek için arabasıyla yola çıktı. Bir akşam önce Amerikan büyükelçisi ile bir araya gelmiş, daha sonra da sabahın dördüne kadar şehir merkezindeki bir otelde bir grup iş adamıyla görüşmüştü. Bakanlığa giderken geniş Königsalle caddesi üzerindeki bir kavşakta arabasının yanından başka bir araba geçti. Buradan otomatik silahlarla bir çok kez ateş edildi. Rathenau çenesinden ve omuriliğinden vuruldu ve doktor gelmeden öldü.

Halkı Rathenau'ya karşı kışkırtma faaliyetleri, Şubat ayında dışişleri bakanı olmasından beri artmıştı. Devrim sırasında Almanya'dan kaçtıktan sonra geri dönen ve aşırı sağcı gruplarda faaliyet gösteren muhterem General Erich Ludendorff, "Yahudi prensin", savaş çabalarını sabote etmiş olduğunu ima ederek Rathenau'nun kaderini damgalamıştı. Nasyonalist muhafazakar milletvekili Karl Helfferich de Rathenau'ya yönelik saldırılara Reichstag'da katılmıştı. O sırada kalabalıklar dışarıda koro halinde bağırmıştı:

Öldürün Walter Rathenau'yu
Kahrolası açgözlü Yahudi domuzunu!

Aşırı sağcılar tarafından düzenlenen 354'üncü siyasi suikast olan bu cinayet, cumhuriyeti sarstı. Katiller kısa sürede yakalandılar. Bunlar genç eski askerlerdi ve sağcı terör çetesi Consul'ün üyeleriydi. Rathenau yaşamı boyunca bu mavi gözlü, sarışın Junkerlere, cesaretleri, yiğitlikleri ve biçimli bedenleri yüzünden tapmıştı. Farklı şartlar altında katillerini, dostları sayabilirdi. Komploculardan biri olan Erich von Salomon ileride her ne kadar, hedefin bir Yahudi değil, nefret edilen cumhuriyetin bir temsilcisi olduğunu söyleyecek olsa da, işin sembolik yönü sadece cumhuriyete bir saldırı ile sınırlı değildi; suikast asimilasyonun sebep olduğu krizi sembolize ediyordu.

Cinayetten iki hafta önce Tucholsky *Die Weltbühne*'de kim bilir kaçıncı kez sormuştu: "Cumhuriyet gerçekte cumhuriyet için ne yapıyor?"[19] Aslında cumhuriyetçi yapı krizin boyutunu artık görmüştü ama tepkisi genellikle sözde kaldı. Başkentte ve büyük şehirlerde asılan hükümet afişlerinde cumhuriyetin tehlikede olduğu ve onu korumak için acilen harekete geçilmesi gerektiği ilan edildi. Bununla birlikte cinayet geniş çaplı bir sevince sebep olmuştu. Thomas Mann'ın küçük oğlu Golo, "suikastı haber aldığımızda çıkardığımız sevinçli sesleri" hatırladı.[20] Tucholsky *Die Weltbühne*'de, "bu kanlı eylemi kutlamak için bira salonlarında binlerce kadeh kaldırıldığını" iddia etti.[21] Hükümeti, komplo kuran kamu görevlilerini kovmaya davet etti. Milliyetçi cemiyetlerin yasa dışı ilan edilmeleri, eğitim müfredatının tümüyle değiştirilmesi gerektiğini söyledi. Rathenau boşuna ölmüş olmamalıydı. Onun mezarı başında gerçek bir cumhuriyeti kurmak hükümete kalmıştı.

Hükümet bu konuda pek az şey yaptı. Yargı, polis veya devlet bürokrasisi içindeki cumhuriyet karşıtı güçleri engellemek için pratik adımlar atılmadı. Üniversitelerde militan antisemit

öğrenci dernekleri yayılmayı sürdürdü. Berlin Üniversitesi'nde yapılması planlanan bir Rathenau'yu anma faaliyeti iptal edildi – yönetim sağcı öğrencilerden çok korkmuştu. Ve her şeye rağmen milyonlarca insan cinayeti protesto etmek için sokaklara döküldü. Reichstag'da Şansölye Joseph Wirth, kişisel saldırıları ile neredeyse Rathenau'ya suikast daveti çıkmış olan Helfferich'in gözlerinin içine bakarak bağırdı: "Düşman sağdadır!" Tecrübeli sosyal demokrat Eduard Bernstein, Hilfferich'in yüzüne, katil olduğunu söyledi.

Rathenau'nun tabutu siyah bir örtü ile kaplanarak konuşmacı kürsüsünün üstüne kondu. Şansölye ölü adamın yaşlı annesini, eski kaiserin tac şeklinde bir *W* ile dekore edilen locasındaki bir koltuğa götürdü. Balkonda bulunan Kessler, yaşlı kadının "kendine tam anlamıyla hakim görünmesine" rağmen balmumu gibi solgun ve perdenin arkasındaki yüzünün taştan oyulmuş gibi bir halde olabileceğini" belirtti. Yaşlı kadın sadece tabuta bakıyordu. Kessler'e göre törenin en dokunaklı bölümü, Wagner'in Siegfried için bestelediği cenaze marşının namelerinin görünmez bir orkestradan yükseldiği andı. "Etkisi çok büyük oldu. Çevremdekilerin çoğu ağladı. Bu ölümün tarihsel anlamı, müzikten, orada hazır bulunanların kalplerine yankılandı."[22] Rathenau'nun cenaze töreni, Alman belleğinin hatırladığı en büyük cenaze töreniydi. Tabut Reichstag'dan Weissensee'deki Yahudi mezarlığına taşınırken iki milyon kişi yağmur altında sokaklarda kuyruk oluşturdu. Son söz Rathenu'nun annesinindi. Katillerden birinin annesine, ("Sen kadınların en zavallısı!") oğlunun itiraf edip pişmanlık belirtmesi halinde kendisini affedeceğini" yazdı. "Vuracağına, insanların en asili olan oğlumu tanısaydı, kendini vururdu" diye yazdı.[23]

Beş gün sonra *Die Zukunft*'un editörü Maximilian Harden'in yaşamına yönelik bir girişim başarısızlıkla sonuçlandı fakat Harden kötü şekilde yaralandı. Harden çoktan beri Almanya'nın kendi felaketlerini kendinin davet ettiğine inanıyordu; Almanya sadece Versailles anlaşmasının hükümlerini titizlikle yerine getirerek

Müttefiklerin taleplerini yumuşatabilirdi. Bu yüzden ve bir *Judenschwein* olduğu için iki kiralık cani sokakta Harden'e saldırdı. Onu demir sopalarla dövdüler. Onu açıkça öldürmeye niyetli olduklarından kafasına vurdular. Harden, kötü sondan, yoldan geçen bir kişi tarafından kurtarıldı. Sözde katiller kendilerini kiralayan sağcı grubun ofislerine kaçtılar ve Harden'in öldüğünü söyleyerek ücretlerini talep ettiler. Birkaç yıl önce Harden şöyle yazmıştı: "Özgürlük, modası geçmiş bir Yahudi kavramıdır." Kendisini hastanede ziyaret eden Kessler'e ise şunu dedi: "Artık bu ülkede yaşayabilir miyim?"[24]

Saldırganlar kısa sürede yakalandı. Bir tanesi, artık kadın pazarlayan eski bir teğmendi. Diğeri, ailesi ile kavga ettiği için evden kaçan genç bir işçiydi. Saldırının arkasındaki kişi muhafazakar bir kitapçıydı. O da yakalandı ve itiraf etti. Harden duruşmaya katıldı. Duruşma, mahkeme üyelerinin de ses çıkarmamasıyla, "bozguncu" ve "barışçı" görüşlerinden dolayı Harden'in yargılanmasına dönüştü. Sanıklar Bavyera'daki Nazi eylemcilerle bağlantılıydılar fakat mahkeme bu konudaki kanıtları kabul etmeyi reddetti. Harden protesto etmek amacıyla mahkeme salonunu terk etti. Adamlar dört yıl hapis yattıktan sonra salıverildiler. Harden dergisini kapattı. Bir zamanlar Kaiseri en sert eleştirenlerden biriyken, şimdi Tucholsky'ye, insan yaşamının cumhuriyette, monarşiye oranla daha değersiz olduğunu söyledi. Monarşide hiç olmazsa insanları ölümüne dövmüyorlardı. Şimdi ise, sosyal demokrat bir başkanın yönetiminde, bunu yapabiliyorlar.

Bu siyasi caniler, onların entelektüel yandaşları, onları yargılayan mahkemelerin sahte tarafsızlığı; yargıçların, polislerin ve politikacıların suç ortaklığı; ileride, bunların haberci oldukları kabul edilecekti. O sıralar ise böylesi canilerin, sonunda, bir şiddet ve ölüm dini vaaz eden bir psikopatın karizmatik önderliğinde, gerçek anlamda bir suçlular hükümeti kurabileceklerinden pek az kişi kuşkulandı. Bu az sayıda kişiden biri romancı Joseph Roth'du. Roth, Avusturya Galiçyası'ndaki Brody şehrinde doğup büyümüştü. Bu şehirde yüksek sayıda Almanca konuşan Yahudi bir nüfus

vardı. Roth savaştan sonra serbest gazeteci olarak çalıştı ve *Frankfurter Zeitung* ile Almanca yayınlanan *Prager Tageblatt* için haber yaptı. *Örümceğin Ağı* adlı romanında, Harden'e saldıranlar ve Rathenau'yu öldürenler gibi adamların demokrasiyi devirmeye ve bir terör rejimi kurmaya hazırlandıkları bir dünyayı anlattı. Kurnaz ve canı sıkkın eski askerlerden oluşan bir çete, kaosun hüküm sürdüğü bir ortamda, para ve kesinlik peşinde ülkeyi dolaşır. Sağcı komploculara rastlarlar ve onlara uyarak, ideolojik inançtan çok, sırf kötülüklerinden adam öldürmeye başlarlar. Bazıları kendileri adına, bazıları ise esrarengiz fakat politik olarak güçlü olan perde arkasındaki adamlar hesabına cinayet işlerler. Romanda Hitler, Hindenburg, Ludendorff ve Hugo Stinnes'in isimleri geçer. Kitabın kahramanlarından biri, Theodor Lohse adında ordudan terhis edilmiş bir teğmendir ve bu kişi, özellikle kendini küçük gördüğü zamanlar her yerde Yahudi kokusu alır.

Rathenau'nun öldürülmesinin etkisi altında kaleme alınan roman, bir Viyana gazetesinde 12 Ekim ile 6 Kasım 1923 tarihleri arasında dizi şeklinde yayınlandı. Dizinin son bölümünün yayınlanmasından iki gün sonra Hitler ve Ludendorff, Münih'te bir darbe girişiminde bulundular. O sıralar Hitler henüz, aşırı sağdaki birçok gruptan biri olan küçük bir fraksiyonun lideriydi. Münih'te ise, arkasında işadamları, arazi sahipleri, ve kilise ileri gelenlerinin parasal desteği olan yerel bir siyasi faktör haline gelmişti. Bu desteği sağlayanlar Hitler'i sosyalizme karşı bir denge unsuru olarak gördüler. Richard Wagner sülalesi Hitler'e taptı. Wagner'in oğlu Siegfried, Hitler'i, gerçek bir Alman ruhu olan muhteşem bir adam olarak gördü. Siegfried'in karısı Winifred, Hitler için "bir dişi aslan" gibi savaşmaya hazırdı.[25] Hitler'e halk desteği, Münih'teki devasa bira mahzenlerinin müdavimlerinden geldi. Buralarda yazdan beri enflasyondan şikayet ediliyor ve "Berlin'e yürüyelim" veya "ne biçim bir ülke burası? Bir bira bir milyon mark" türünden bağırtılar yükseliyordu. 9 Kasım'da Hitler, Berlin'deki "suçlu" hükümetin sona erdiğini ve kendisi, Ludendorff ve bazı tanınmış yerel kişilerin

önderliğinde yeni bir rejimin kurulduğunu ilan etti. Hitler bu sözlü darbenin ardından, şehrin tarihi merkezinde bulunan belediye meclisini ele geçirmek amacıyla başarısız bir girişiminde bulundu. Hitler, Ludendorff ve bunların birkaç binlik taraftar grubu Münih'in şehir merkezine doğru yürüdüler. Polis ateş açtı ve yürüyüşçülerden on altısı vuruldu. Eğer polis daha iyi nişan almış olsaydı tarihin akışı değişebilirdi. Bu olayların arkasından gelen *Bavyera - Adolf Hitler* duruşmasında, yargıç, sanık sandalyesinden uzun siyasi konuşma yapmasına izin verilen sanığın duygularını paylaştı. (Vatana ihanet suçlamasına) verilen hüküm oldukça hafifti: Hitler, sağcı fanatiklerin lüks içinde mahpus tutulmaları için yenilenen Landsberg kalesinin konforlu ortamına hapsedildi. Hitler burada *Mein Kampf*'ın ilk cildini yazacak ve taraftarlarını kabul edecek zaman ve huzuru buldu. "Savaş kahramanı" Ludendorff beraat etti. Vatana ihanete verilecek en hafif ceza 5 yıl, en ağır ceza müebbet hapisti. Hitler bir seneden kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Aynı yargıç benzer bir şefkati Kurt Eisner'in katili Anton Arco-Valley'e de göstermişti. Mahkeme heyeti o zaman Arco-Valley'in eyleminin "kötü bir amacı yansıtmadığını, daha ziyade gerçek ve derin bir vatan sevgisinden" kaynaklandığını düşünmüştü.

Yargı, muhafazakar karşı devrimin merkezlerinden biri olmaya başladı. Betty Scholem ayaklarının altındaki yerin sarsıldığını hissetti. Beraberinde iki bin kadar kitapla Kudüs'e göç eden oğlu Gerhard'a şöyle yazdı: "Antisemitizm insanların içine o kadar kötü işledi ki nereye gidersen git Yahudileri alenen lanetlediklerini duyuyorsun ve bunu yaparken de kendilerini her zamankinden daha az frenliyorlar."[26]

1924 yılında DDP daha da oy kaybetti ve Reichstag'daki milletvekili sayısı 32'ye düştü. Milliyetçiler 103 sandalye kazanırken Naziler 24 sandalye ile ilk milletvekilliklerini elde ettiler. DDP'nin Alman siyasetine bir faktör olma özelliği bitti. Wolff bile partiye olan inancını çoktan beri kaybetmişti.

Alman Yahudileri fasit bir daire içinde yakalandılar: Cumhuriyete kucak açtıkça, cumhuriyet de *Judenrepublik* olarak gözden düştü. Cumhuriyete olan halk desteği her halükarda azalıyordu. Cumhuriyet sadece Rosa Luxemburg, Rathenau, Preuss ve diğer Yahudiler gibilerle değil, Versailles Anlaşması'nın küçük düşürücü hükümleri ile de bir tutuldu. Kısaca, çözülemeyen her sorun ve İsa'nın çarmıha gerilmesinden kapitalizme, komünizme, frengiye, ve kaybedilen savaşa kadar dünyanın bütün kötülükleri, nüfusun yüzde 0,9'unu oluşturan küçük bir azınlığın üstüne yığıldı. Mahkemeler, "*Judenrepublik* istemiyoruz" ve "*Pfui Judenrepublik*" gibi sözleri zararsız şakalar olarak gördü ve etnik iftiralara karşı fazla bir koruma sağlamadı. Anayasa Mahkemsi kılı kırk yararak bu tür görüşlerin devlete karşı bir suç oluşturmadığını, "Reich'ın güncel anayasasının" meşru eleştirisi olduğuna karar verdi. Çok okunan romancı Jakob Wassermann, *Alman ve Yahudi Olarak Hayatım* adlı yapıtında, özgürleşmeden bu yana kimsenin alenen ifade etmediği bir ıstırapla bu durumu protesto etti:

> Şairlerin ve düşünürlerin ulusuna, şairleri ve düşünürleri adına ricada bulunmak beyhudedir. İnsanın, elden çıkardığını düşündüğü her önyargı, binlerce yenisini üretiyor, tıpkı bir leşin kurtçuklar üretmesi gibi. ... Onların çığlıkları arasında mantıklı sözler söylemek beyhudedir. Derler ki: Ağzını açmaya cüret mi etti? Ağzını tıkayın. Örnek bir şekilde davranmak beyhudedir. ... Gözden uzak kalmayı istemek beyhudedir. Derler ki: Korkak! Sürünerek saklanıyor, kötü vicdanının dürtüsüyle. ... Köleliğin zincirlerinden arındırmaya yardım etmek beyhudedir. Derler ki: Şüphe yok ki bunda kâr görmüştür. ... Onlar için yaşamak ve ölmek beyhudedir. Derler ki: O bir Yahudi'dir.[27]

Wassermann bugün romanlarından çok, bu feryadıyla (Cri de coeur) anılır. Kendi döneminde Wassermann, Thomas Mann ve Hermann Hesse ile aynı değerde görüldü. Aslında Mann, Wassermann'ı, romanlarının başarıya ulaşmasının, toplumda ciddi anlamda antisemitizm bulunmadığının kanıtı olduğuna inandırmaya

Jacob Wassermann. *Kudüs'teki Leo Baeck Enstitüsü'nün izniyle.*

çalıştı. Bu pek de inandırıcı bir çaba değildi. Mann da karısı da, kendi çocuklarından, kadının Yahudi kökenlerini saklamaya özen gösterirlerdi.[28] Wassermann Mann'ı şöyle yanıtladı: "Eğer insanlar senin üst sınıf Lübeckli kökenini bir güvensizlik sebebi olarak görselerdi nasıl hissederdin? Hakikatte sen bunun tam tersini yaşadın. Sen bu yüzden saygı gördün. Öte yandan, tüm başarılarıma ve yayımladığım bütün kitaplarıma rağmen ben hâlâ o eski duvara doğru, aynı saçma kuşkulara doğru koşuyorum. İnsanı derinden yaralayan ve ruhunu zedeleyen esrarengiz geri çekilmeleri hissetmeyi sürdürüyorum."[29]

Sonra, geçmişte sıkça olduğu gibi durumlar iyiye doğru gelişti. Başarılı para reformu, müttefiklerin tanıdığı ayrıcalıklar, sürdürülen ekonomik büyüme ve Rathenau'nun öldürülmesinin sebep olduğu şok, cumhuriyetçi ortamın birkaç yıl için yeniden dirilmesine yol açtı. Amerika'nın verdiği borçlar Almanya'nın, ağır savaş tazminatlarını karşılayabilmesini sağladı. 1924 ile 1928 yılları arasında Reichstag'taki Nazi milletvekillerinin sayısı on ikiye düştü. Hitler hapisten salıverildikten sonra yerel destekçilerinden oluşan çetesini toplamakta zorluk çekti. Luddendorff ile kavga etti. Naziler küçük bir kenar partisi olarak kalmaya mahkum gibiydiler.

Hitler'in kamuoyu tarafından ne kadar az önemsendiğini Ernst Feder'in siyasi günlüğünde görmek mümkündür. Feder, ilgili bir

yurttaş, şehirli Yahudi orta üst sınıfının gerçek bir temsilcisi, *Berliner Tageblatt*'ın yazı işleri kurulunda hassas bir görevi olan duyarlı bir kişiydi. Gazetenin yurtiçi olaylardan sorumlu editörü olarak sosyal hayattaki hemen herkesi tanırdı ve politikacılarla üst düzey devlet memurlarının sırdaşıydı. Feder günlüğünü her akşam karısına yazdırırdı. Bu günlük, siyasi dedikodular ile birinci elden bilgilerin, söylentilerin ve gerçeklerin bir araya getirildiği benzersiz bir kombinasyonudur ve hem sağdaki, hem de soldaki görüşleri yansıtır. Feder, siyaset, ekonomi, basın ve sanat dünyasında Weimar Cumhuriyeti'ni kapsayan binlerce isimden söz eder. Hitler'in adının ilk olarak 1930 Eylül'ünde geçmesi anlamlıdır. Bu tarihten önce Feder sıklıkla antisemitizmden bahseder fakat Nazilerden hiç söz etmez. 1930'dan önce siyasi yelpazenin dış kenarında bulunan Naziler, Yahudilere ve Yahudi "kültürel Bolşevizm"ine yönelik karalamalarında yalnız değillerdi. "Kültürel Bolşevizm", modern olan veya sadece farklı olan neredeyse her şeyi kapsayan bir tabirdi: Bauhaus mimarisi, psikanaliz, Ekspresyonizm, atonal müzik ve Bruno Walter'in Beethoven'in müziğini Furtwängler'den biraz daha hızlı yönetmesi.

Ernst Feder ilgili bir Yahudi'ydi. Merkez Birliği'nin haftalık dergisinde yayınlanan köşesinde 1924'ten sonra cumhuriyetçi ortamın yeniden dirilişini ve antisemitizmin geçici bir hissiyat olduğu konusunda artan umutları yansıttı. Her şeyden önce uygar bir ülkede yaşıyordu. Feder'in arkadaşı Gustav Krojanker 1924 yılında, *Alman Edebiyatında Yahudiler* adlı kitabında, Yahudilerden nefret etme olgusunun, "henüz tam olarak değilse de yok olmak üzere olduğunu" ilan etti.[30] 1926'da Krojanker ve Feder Hamburg'daydılar ve Heine'nin Almanya'da halka açık alanda sergilenen ilk ve henüz tek heykelinin açılış töreninde bulundular. Törenin açılışını yapan konuşmacı şöyle dedi: "Birçok Alman'ın eski bir arzusu yerine getirilmiş oluyor: Hem kitaplarda hem şarkılarda yaşayan, çok sevilen, çok tartışılan, bundan böyle tartışmasız Alman olan ve tüm dünyaya ait olan."[31] Konuşmayı yapan kişinin önemli, hatta önemsiz, Yahudi olmayan bir yazar tarafından yapılması

daha hayırlı olurdu. Bu olayda konuşmayı yapan kişi Alfred Kerr'di. Krojanker ve Feder bu konuşma karşısında yüreklendiler.

İlk önemli Yahudi kozmopoliti olan Heine, gerçekten kozmopolit bir toplumun sadece *Kuckuckshimmel*'de (Olmayan bir yer veya ülke. - ç. n.) mümkün olabileceği konusunda ısrar edecek kadar gerçekçiydi. Gerçekten de doğup büyüdüğü yer olan Ren bölgesi kendisini kamuoyu önünde onurlandırmayı hâlâ reddediyordu. Dusseldorf Üniversitesi'nin rektörü ve öğretim üyeleri, üniversiteye şehrin en ünlü evladının adının verilmesi önerisini reddettiler. Geleceğin edebiyat eleştirmeni Hans Mayer anılarında, yakınlardaki Köln'de insanların çoğunun hâlâ "katı bir şekilde kendi aralarında yaşadıklarını" iddia edecekti. Sıkı bir klan düzeni içinde yaşayan Katolik orta üst sınıf mensupları bir Yahudi'yle sosyal ilişki kurmayı, sadece o Yahudi'nin önemli bir sanatçı olması halinde hoş karşıladılar. Kısa süre önce Katolikliğe geçen müzisyen Otto Klemprer ve filozof Max Scheler "saygıyla, fakat biraz huzursuzlukla karşılandılar." Onlarda acayip olan bir şeyler vardı. Klemperer yeni dininin ibadetlerini gösterişçi bir bağlılıkla yerine getirirdi fakat *Missa Sacra*'yı çaldığında "seyirciler arasında alaycı fısıltılar duyulurdu."[32] (Robert Schumann'ın 1852'de bestelediği ayin müziği. - ç. n.)

Berlin'de ve diğer üniversite şehirlerinde sosyal karışım daha yaygındı ve sürekli olarak artıyordu. Yine de, kendilerini entegre olmuş hissedenler bile hâlâ bir miktar güvensizlik duygusu algıladılar. Biyografi yazarı Emil Ludwig Londra'yı ziyareti sırasında Alman büyükelçisi ile kısa bir görüşme talep etti. Büyükelçi talebi hemen kabul etti ve fakat Ludwig'i önce tanıyamadı. "Herr Ludwig, buyrun, lütfen oturun. Almansınız değil mi?" Ludwig bu sözlerde, Yahudi görünüşüne alaycı bir ima bulunduğundan kuşkulandı. "Evet" dedi. "Bismarck'ın biyografisinin yazarıyım." Yaptığı gafı fark eden büyükelçi ellerini havaya kaldırarak bağırdı: "Aman Tanrım!" Bu, işleri daha da kötüleştirdi. Ludwig bu sözleri, Yahudilerin Alman vatanseverler hakkında kitap yazmalarını onaylamayan bir ifade olarak algıladı ve hemen orayı terk etti.[33]

Karma evlilikler tüm zamanların en yüksek düzeyindeydi. 1920'lerin sonunda karma evlilikler, yarım yüzyıl sonra Amerika Birleşik

Devletleri'nde görülecek olan seviyelere ulaştı. Evlilik dışı ilişkiler muhtemelen daha da fazlaydı. Marburg Üniversitesi'nde on sekiz yaşındaki Hannah Arendt'in, evli ve iki çocuklu Martin Heidegger adlı profesörüyle duygusal bir ilişkisi vardı. O sıralar ortada Heidegger'in Hitler'e ve Nazizm'e olan bağlılığını düşündürecek birşey yoktu. İlişkileri kısa süreli olsa da yaşamlarının sonuna kadar bunun etkisini taşıdılar. Heidegger, *Varoluş Ve Zaman* adlı başyapıtını yazmada Arendt'in kendisine ilham perisi olduğunu iddia etmeyi sürdürecekti. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra Arendt kitaplarından birini Heidegger'e, "Sadık olduğum ve sadık olmadığım ve bunu hep aşk içinde yaptığım yakın dostuma" diye ithaf edecek fakat kitabı hiçbir zaman ona göndermeyecekti. Bu ithaf Arendt'in ölümünden sonra, evrakları arasında bulunacaktı.

Laik Yahudi kültüründe de benzer bir rönesans görüldü. Bu, kısmen Filistin'e göçü teşvik etmek isteyen Siyonistler tarafından, kısmen de Martin Buber'in Hasidik konularda yazdığı kitaplarla ortaya çıktı. Ancak Alman Siyonist Federasyonu'na yapılan kayıtlar, artmak bir yana, hızla azaldı. Asgari yıllık aidat olan bir marklık katkıyı yapan "şekel ödeyenlerin" sayısı 1923'te otuz üç binden 1929'da on yedi bine düştü. Siyonist liderlerin ve görevlilerin seçimlerinde oy kullananlar ise bu sayının sadece üçtü biri kadardı. İddiaya göre çoğu, sadece Doğu Avrupa'lı Yahudileri Filistin'e yerleştirmeye istekli, gönülsüz yardımseverlerdi. Liberal yazar Hugo Spiegler Siyonizm'in yakın zamanda çökeceğini ilan etti.[34] Buna rağmen birtakım yeni Yahudi yetişkin eğitim enstitüleri, laik ve yarı laik Yahudi kültürünü geliştirmek için yorulmak nedir bilmeden çalıştı. Bunların arasında en etkili olanı Franz Rosenzweig'ın Frankfurt'taki *Freies Jüdisches Lehrhaus*'uydu. Buranın amacı, özgürleşmeden bu yana gizlenen, kaybolan veya unutulan dini ve kültürel hazineleri "yeniden elde etmek" idi.[35] Rosenzweig Siyonist değildi. Kendi ifadesiyle, Yahudiliği "boş bir para kesesi" olarak gören asimile olmuş bir aileden geliyordu. Vaftiz olmanın arifesindeyken dramatik bir kararla din değiştirmekten vazgeçti ve terk etmeyi planladığı diniyle daha fazla ilgilenmeye karar verdi. *Kefaretin Yıldızı* adlı kitabı Reform Yahudiliğinin Avrupa ve

Amerika Birleşik Devleri'ndeki temel metni oldu. Söyelenlere göre Rosenzweig yeni teolojisini, alıntılar yaptığı bilgelerden çok Goethe'den türetmişti.[36] Çoğunluğu Yahudi olmayan yüzlerce kişi Lehrhaus'taki derslere ve seminerlere katıldı. Bazıları için "kitabın halkı" formülü sadece dini bir madde haline geliyordu.

1920'lerde Weimar Almanya'sı, modern İbranice'nin canlanmasının da merkezi oldu. Nachman Bialik ve Saul Tschernikhovski adlı şairler ve ileride Nobel ödülü kazanacak olan romancı Schmuel Josef Agnon, Filistin'e göç etmeden önce Almanya'da yaşamışlardı. Rusya'da kurulmuş olan ve gösterilerini İbranice sergileyen Habimah adlı tiyatro kumpanyası büyük Alman şehirlerinde başarılı bir turneye çıktı. Kafka Berlin'e taşındı ve İbranice dersleri aldı. Walter Benjamin İbranice bilmemekten acı duydu ve Hugo von Hofmannstahl'a bunun, "yaşamının büyük boşluğu" olduğunu söyledi.[37] Almanya'da perakendecilik sektöründe, Marks and Spencer'in İngiltere'de yaptığı gibi, devrim yaratmış olan ve çeşitli mallar satan büyük mağazaların sahibi Salman Schocken, Schocken Kitapevi'ni kurdu. Bu yayınevi (Kafka'nın öykülerini yayımladı) Almanca metinlerin yanı sıra İbranice ve Yidiş dillerinin klasik metinlerinin Almanca çevirilerini yayımladı. Schocken bu çevirilerinin "şirketinin Almanya'ya armağanları" olduğunu söyledi.[38]

İbranice'ye ve Yahudi kültürüne karşı artan ilginin Filistin'e göç üzerinde fazla bir etkisi olmadı. Bu konuda kayda değer bir istisna Gershom Scholem, diğeri de avukat Moshe Smoira idi. Smoira 134 ciltlik Weimar Goethe basımını paketlemiş ve yeni siyonist işçi sendikalarına danışman (ve ileride İsrail Anayasa Mahkemesi'ne ilk başkan) olmak için göç etmişti. Alman Siyonist Federasyonu'nun, Filistin'e göç etmeyi ("yaşam programının" bir parçası olarak) üyeliğin temel prensibi yapan 1912 tarihli kararı, savunucusu Kurt Blumenfeld tarafından bile hiçbir zaman ciddiye alınmadı. Gerçekten de Blumenfeld Naziler iktidara gelmeden kısa bir süre önce kendine Berlin'de yeni bir ev satın aldı. 1933'e kadar iki binden az Alman Yahudi'si Almanya'ya göç etmişti.[39] İleride liberal bir İsrailli parlamenter olacak olan Siegfried Kanowitz adlı bir göçmene göre

Alman Siyonistleri, barışçı hassasiyetleri nedeniyle zaten "zor bir ihraç malı" çıkmışlardı.[40] Zarif mobilyaları ve buzdolaplarıyla (o zamanlar için bunlar büyük lükstü) Filistin'e ulaşan birçok Alman Siyonist'i oranın zorlu yaşamına hazırlıklı değildi. Onlar, (Filistinlilerinki dahil) insan haklarına ısrarlı bir bağlılıkla gelmişlerdi. Filistin'in sert atmosferinde, sahip oldukları teknik ve idari "know-how", politik görüşlerinden çok daha fazla kabul gördü. Kurdukları siyasi parti, Filistinlilerle bir anlaşmaya varmadaki başarısızlıklarından dolayı Siyonist liderliği eleştirdi. Rusya kökenli Filistinli bir işçi önderi olan Berl Katznelson onları, Yahudi ulusal çıkarlarından çok Arap ulusal çıkarları için kaygılanmaları yüzünden küçümsedi. Scholem Filistin'e varışından kısa bir süre sonra başka Alman göçmenlerle birlikte yeni kurulan İbrani Üniversitesi'nin Amerika doğumlu şansölyesi Judah Magnes'e, Brit Şalom'u kurmak için katıldı. Brit Şalom, Yahudi-Arap uzlaşması için lobi faaliyeti yapan entelektüellerin birliğiydi. Einstein, Blumenfeld ve Buber, Brit Şalom'u destekledi. Einstein, Siyonistlerin Filistinli Araplarla bir anlaşmaya varmak için yeterli çabayı göstermediklerinden şikayet etti. Araplarla Yahudiler arasında barış ve işbirliği İngilizlerin değil (Filistin İngiliz yönetimindeydi), "bizim kendi sorunumuzdur". Einstein Filistin'de iki uluslu bir çözümü tercih etti ve Chaim Weizmann'ı, "*à la prussienne* (Prusya tarzı. - ç. n.) bir milliyetçiliğe" karşı uyardı. Einstein çokuluslu İsviçre'nin, "başka ulus devletlere göre daha yüksek mertebede bir siyasi gelişimi" temsil ettiğini söyledi.[41] Weizmann da Einstein'ı, sesini kaybetmekte olan bir primadonna olarak adlandırdı.

Hitler'in *Mein Kampf*ının ilk cildi 1925'te yayımlandı. Çok az kişi bunu okudu. Kaliteli basın, Hitler'in Münih'teki Krone Circus'ta yaptığı ve Yahudilere, Demokratlara ve Fransız *Babanafresser*lere (muz tıkınıcılar) ateş püskürdüğü konuşmaları nadiren haber yaptı. "Dışkıyı andıran bir çehreye" sahip "vejetaryen bir Cengiz Han" olarak dalga geçilen Hitler'in, üst düzey mevkilere çıkma şansının az olduğu düşünüldü.[42] Bavyeralı snob bir estetik meraklısı, kaiser döneminde uşakların Hitler gibi bir adama sırf fizyonomik sebeplerle hizmet etmeyi reddedeceklerini be-

lirtti. Genellikle taklit edilen tiz ve gıcırtılı sesi paslı bir kapıya benzetilirdi. Arnold Zweig 1927'de Hitler'in bir konuşmasına katıldı ve karısına, Hitler'in, yetenekleri olmayan bir Charlie Chaplin olduğunu yazdı. Thomas Mann'ın oğlu Klaus onu Münih'teki Carlton Çayevinde ağzına dört dilim çilek pastası tıkıştırırken gördü; onun "yarı çocuksu, yarı yırtıcı oburluğu iştahımı kaçırdı" dedi.[43] George Orwell'in daha keskin gözleri vardı. Orwel'in, Hitler'in dikkatle sergilenen bir fotoğrafı karşıdaki şaşırtıcı tepkisi, geleceğin Führer'inin yüzünün daha ziyade şefkat ve acıma duygularına yol açtığını söylemesi oldu; bu, büyük bir haksızlığa uğramış gibi görünen ürkek bir adamın, erkeksi bir İsa'nın çehresiydi.[44]

Mein Kampf, yayınlanmasından üç yıl sonra hâlâ okunamaz addediliyordu. Theodor Wolff kitabın sayfalarını ilk olarak 1930'da karıştırdı. Arnold Zweig ilk birkaç sayfadan sonra kitabı bıraktı. Sonradan, kitabın bu kadar kötü yazılmış olmasına çok üzüldü. Daha kolay okunur bir şekilde yazılmış olsaydı daha çok insan önceden uyarılmış olurdu.[45] Erich Mühsam, Hitler'in, kitabında açığa çıkandan daha fazlasını içerdiği konusunda uyarıda bulunan az sayıda insandan biriydi. Konuşmalarını daha dikkatle dinledi ve günlüğüne şunları yazdı: "Hitler'in konuşması oldukça etkileyici. Büyük bir dürüstlük mevcut – kendisi hakkındaki değerlendirmesinin gerçek yeteneklerini açık farkla geçmesi dışında."[46]

Tucholsky Hitler'in köpüren retoriğini göz ardı etti. O ve diğer cumhuriyet yandaşları, okullardaki milliyetçi müfredat programının sonuçlarından, çağdışı hukuk sisteminden ve eski askeri ruhun yeniden canlanmasından daha çok korktular.* Versailles Anlaşması orduda asker sayısını 100.000'e indirmişti ama anlaşmanın büyük oranda çiğnendiği herkesin bildiği bir gerçekti. Çok daha büyük bir askeri güç için gerekli altyapı gizlice korundu.

---

* 1928'de sekiz önde gelen entelektüel (altısı Yahudi) – Alfred Doblin, Arnold Zweig, Erich Mühsam, Erwin Piscator, Erich Engel, Alfons Paquet ve Kurt Kertsen – adli sistemi, "yargıçların ve cellatların" ülkesinde protesto ettiler.

Eğitim programları da, bazıları Sovyetler Birliği ile gizli anlaşmalar dahilinde sürdürüldü. Ordu demokratikleştirilmemişti ve kibirlilikleri değişmeden kalan eski subay sınıfı tarafından yönetiliyordu. Belirsizlik örtüsü altında tehlikeli bir girişim hazırlanıyordu. Tuscholsky uyarıda bulundu. 1920 başlarının darbe ve siyasi cinayetleri sadece provaydı. Tehlike bugün belki hâlâ önlenebilir ama yarın çok geç olabilir, diye yazdı.

1925'teki başkanlık seçimini feldmareşal Paul von Hindenburg kazandı ve bu sonuç Tucholsky'nin askeri darbe korkusunu doğruladı. Cumhuriyetçiler Hindenburg'a, onun muhafazakarlar arasındaki itibarının cumhuriyete istikrar temin edeceği umuduyla oy verdiler. Bunu bir Sosyal Demokrat veya merkez politikacıdan beklemek mümkün değildi. Bu beklenti gerçekten de doğru çıktı ama istikrar ortamı sadece 1929 yılına kadar sürdü. Bu tarihte gelen ekonomik kriz siyasi istikrarı paramparça etti. Tucholsky, Hindenburg'un seçilmesinin doğasında olan tehlikeyi sezdi. Doğru olarak şu kehanette bulundu: "Savaştan, bir sağlık merkezinde termal banyo almaktan duyduğu haz kadar hoşlandığını iddia eden bir adam bir cumhuriyete başkan seçildiğinde, o cumhuriyet kısa bir süre sonra sona erer."[47] Harry Kessler de onunla aynı görüşteydi:

> Bütün kaba ve görgüsüz insanlar Hindenburg'dan memnun. O, görgüsüzlüğün geri gelmesini isteyenlerin, sadece para kazanmanın gerekli olduğu ve yukarı doğru dindar bir bakışın hoş bir sindirime eşlik ettiği muhteşem zamanları özleyenlerin tanrısıdır. Elveda gelişim, elveda yeni bir dünya vizyonu. O vizyon ki insanlığın, vicdanını rahatlatmak amacıyla savaşın acılarını telafi etmek için verdiği sadaka olacaktı.[48]

Theodor Lessing de tuhaf şekilde ileri görüşlüydü. Seçimin arifesinde yazdığı bir gazete makalesinde Hindenburg'un seçilmesine karşı uyarıda bulundu. Eski savaşçı "bir zero" (İngilizce, sıfır) olabilirdi ve insan, "Nero olacağına iyisi mi zero olsun" bile diyebilirdi, diye yazdı. "Maalesef ki tarih, bir zeronun arkasında her zaman bir Nero'nun

gizlendiğini gösterir." Lessing bu makalesinden dolayı yerlisi olduğu Hannover şehrinin sokaklarında linç edilmekten güç bela kurtuldu. Ama üniversitedeki öğretim görevinden oldu. Lessing, öngörüsünün bu kadar doğru çıkacağını biliyor olamazdı. Sekiz yıl sonra neredeyse aynı günlerde, yarı bunak Hindenburg, bir avuç ahlaksız ve çıkarcı sanayiciyle ve entrikacı muhafazakar politikacıyla ortaklık içinde Hitler'i şansölye olarak atayacak ve ona, Weimar anayasasının 148 maddesi uyarınca kararname ile yönetme yetkisi verecekti.

Cumhuriyet'in onuncu kuruluş yıldönümü olan 9 Kasım m1928'de *Literarische Welt* gazetesi on önemli Weimar entelektüeline şunu sordu: "İktidarda olsaydınız ne yapardınız?" Yanıt veren ilk dört kişi Yahudi'ydi. Bu dördünün yanıtlarındaki aklıselim, kadercilik ve pratik olmaktan yoksunluktan oluşan karışım hâlâ dikkat çekici görünür:

> Georg Bernhard [*Vossische Zeitung*'un editörü]: "İktidarda olsaydım tamamıyla alışılmadık bir şey yapardım: Onu kullanırdım."
>
> Egon Friedell [tarihçi]: "Hemen istifa ederdim."
>
> Kurt Tucholsky: Orduyu feshederdim; toprak reformunu geçirirdim; ekonomiyi kamulaştırırdım; hukuk ve okul sistemi ile üniversitelerde reform yapardım; bürokrasi ve vergi sistemini yeniden düzenlerdim; yeni bir suç tanımı hazırlar, insanlık dışı olan şimdikini feshederdim. Sözünü ettiğim hedefler bugün için alay konusudur çünkü bunlar geleceğin gerçekleridir. Bunlar evrimle değil, sadece devrimle elde edilebilir. Böylesi bir devrimin koşulları geçmişte tehlikeye atılmış bile olsa, devrim fikri yenilmezdir."
>
> Emil Ludwig [biyografi yazarı]: Herkesi cumhuriyetçi yapan bir diktatörlük kurardım. Bu diktatörlük bir yıl sürerdi ve bu süre içinde sınırları kapalı tutar, herkesi üniforma giymeye, hazırolda durmaya, bayrak asmaya, geçit törenlerinde yürümeye ve çocuk yapmaya zorlardım. Bir yılın sonunda: Yeni seçim."[49]

Arnold Zweig, ileride, kendisinden soruyu yanıtlaması istenmiş olsaydı, Almanya'nın hemen askerden arındırılmasını önereceğini iddia

etti. Diğer birçok Alman yazar gibi Zweig da savaşı desteklemişti fakat savaştan psikolojik ve fiziksel hasar görerek geri dönmüş ve barışsever olmuştu. Zweig 1920'lerin başlarında çekilmiş olan fotoğraflarda sıkıntılı, korkmuş ve umutsuz görünür. *Çavuş Grischa'nın Davası* isimli öyküsü (1927) Alman dilinin en keskin savaş karşıtı romanıdır. Zweig'ın Doğu Cephesi'nde tanık olduğu bir olay üzerine kurgulanan roman, işgal altındaki Çarlık Rusya'sında bir Alman kampından kaçan bir savaş esirinin öyküsünü anlatır. Adam, evine dönmekten başka bir düşüncesi olmayan basit bir köylüdür. Bir Rus kadını onu saklar ve hiçbir zaman Alman hatlarının ötesine geçemeyeceğine ikna eder. Kadın, adam için sahte evraklar edinir ve adam da kendini Rus bir asker kaçağı olarak tanıtarak teslim olur. Almanlar sahtekarlığı kolayca açığa çıkarırlar ve adamı casus olmakla suçlarlar. Adam paniğe kapılır ve gerçeği itiraf eder. Mahkeme yine de kendisini ölüme mahkum eder. Köylünün masum olduğuna kanaat getiren üç düzgün insan – iki eski moda Prusya subayı ile Yahudi bir mahkeme stenografı – onun lehine araya girer fakat başarısız olur. Ahlaksız bir tümgeneral – Ludendorff'un karikatürü – köylüye, herkese örnek olacak bir ceza vermek ister. İşgal altındaki bölgelerin inatçı halkına gözdağı vermek için ölüm cezasını onaylar. Prusyalıların ve Yahudi stenografın sonuçsuz kalan çabaları – Alman edebiyatında son kez – Alman-Yahudi sembiyozunu akla getirir.

1929 ekonomik bunalımı olmasaydı, Kessler'in o kadar üzüldüğü sakin ve "görgüsüz" kendinden memnun olma hali devam edebilirdi. Kriz Almanya'yı kötü vurdu. Müttefikler, savaş tazminatlarının tahsilatını geciktirmeyi kabul ettiler ama hiçbir şey sürekli artan işsizliği durduramadı. 1930'da neredeyse beş milyon kişi işsizdi; 1932'ye gelindiğinde ise altı milyon kişi. Amerikalı gazeteci Dorothy Thomson, Almanya dünyanın en büyük zeplinleri, en ileri endüstrileri, en hızlı trenleri ve en lüks transatlantikleri, en modern hastaneleri ve en iyi senfoni orkestraları ile övünürken, her yerde hüküm süren sefaleti ve muazzam işsizler ordusunu gördü. Thomson *Saturday Evening Post* gazetesinde, Almanya'nın, "bugünün dünyasının en donanımlı düşkünler

evi" olduğunu yazdı. İşsizlik istatistikleri perişanlığın sadece bir kısmını yansıttı. Savaş sonrası hiperenflasyonu daha önce, tasarrufları ve emekli maaşlarını silmiş ve orta-alt sınıfın büyük bir bölümünü yoksulluğa sürüklemişti. Ekonomik bunalım aynı insanları, tam da en kötü dönem geçmiş zannedilirken tekrar vurdu. Diğer Avrupa ülkeleri de tabi ki ekonomik bunalımdan etkilendiler. Ne var ki o ülkelerin insanları, çoğu Alman'ın cumhuriyetçi sisteme, demokrasiye ve Yahudilere saldırarak verdiği şiddetli tepkiyi göstermediler.

Ekonomik kriz Hitler'e aradığı fırsatı verdi. Hitler bunu olağanüstü bir maharetle kullandı. Destekleyicilerinden sayıca daha fazla olmalarına rağmen bölünmüş olan karşıtları Hitler'in ekmeğine yağ sürdüler. 1930 seçimlerinde Nazilerin Reichstag'da temsil edilme oranı on kat artarak 107 milletvekiline çıktı. Böylece NSDAP, Sosyal Demokratlardan sonra ikinci büyük parti oldu. Altı milyondan fazla Alman onlara oy verdi. Komünistler oylarını yüzde 40 arttırarak üçüncü oldular. Merkez partileri mahvoldular. Cumhuriyetçi DDP neredeyse tasfiye oldu.

Nazilerin yükselişi karşısındaki ilk tepkiler farklıydı. Birçok Yahudi bunu, eninde sonunda uygar olan bir ülkede geçici bir çarpıklık olarak gördü. Einstein sakin kaldı. Nazilerin güç kazanmasının "yaşanmakta olan ekonomik krizin" sonucu olduğunu iddia etti. Bu, genç cumhuriyetin geçirdiği bir çocukluk hastalığından başka bir şey değildi. Günlüğünde Hitler'in adından henüz bir kere bile bahsetmemiş olan Victor Klemperer, şöyle yazdı: "Galiba daktilo kullanmayı öğreneceğim." Klemperer oyunu, sıfırlanmış DDP'ye vermişti. Dresden'deki yakın dostlarının ise Nazilere oy kullandıklarını belirtti. Ernst Feder'in hükümetteki sırdaşları kendisine endişelenecek bir şey olmadığını söylediler. Hitler, Goebbels ve onların dalkavukları tehlikeli değillerdi.[30] Bunlar hiçbir zaman iktidara gelmeyeceklerdi. Hindenburg'un başyaveri olan Otto Meissner, Hindenburg'un cumhuriyete sadakat yemini etmiş olağanüstü düzgün ve dürüst bir insan olduğuna Feder'i temin etti. Naziler çoğunluğu kazansa bile başkan hiçbir zaman Hitler'i şansölye olarak atamaz.

Hannah Arendt ve Arthur Koestler tehlikeyi daha net gördüler. Blumenfeld'in Siyonizm'e geçirdiği Arendt Prusya devlet arşivinde, kendisini özdeşleştirdiği Rahel Varnhagen hakkında bir kitap üzerinde çalışıyordu. Eski arkadaşı Anna Weil, Arendt'le sokakta karşılaştı ve Arendt'in heyecanla, göç etmeye hazırlanmaları gerektiğini söylemesine şaşırdı. Weil aynı kanıda değildi. Birçok başka Yahudi gibi kendisinin de antisemit bir davranışa maruz kalmadığını iddia etti. Arendt Weil'a şaşkınlık içinde baktı. "Sen delisin" dedi ve çekip gitti.[51] Arendt, kendisini her şeye rağmen göç etmekten vazgeçirmeye çalışan hocası filozof Karl Jaspers'e karşı duyduğu derinleşen yabancılaşma duygusunu açığa vurdu. Jaspers Arendt'in "kendini Almanya'dan neden ayırmak isteyeceğini" anlayamıyordu. Almanya onun geçmişi, bugünü ve geleceğiydi. Arendt şöyle yanıtladı: "Eski ihtişamıyla Almanya *sizin* geçmişinizdir ama benim geçmişimin ne olduğunu ben tek bir ibarede söyleyemem."[52]

Koestler o zamanlar Ullstein gazete zinciri için muhabirlik yapıyordu ve *Vossische Zeitung*'un bilim editörüydü. Nazilerin ani yükselişi karşısında meslektaşlarının şoke olduklarını tespit etti. Ullstein editörlerinin yarıdan fazlası Yahudi'ydi. "Herkes sersemlemişti. Herkes gözlerinde dalgın bakışlarla gevşek bir şekilde el sıkışıyordu." Aralarında "profesyonel iyimserler ve bünyesel iyimserler vardı. Birinciler okuyucularını, ikinciler kendilerini", işlerin yakında düzeleceği konusunda kandırdılar.[53] Gizliden Komünist Parti'nin üyesi olan Koestler ise sadece işverenlerini kandırdı ve KGB hesabına casusluk yaparak onlar hakkında bilgiler sızdırdı.

Durumlar kısa süre sonra daha da kötüleşti. Amerikan bankaları, Almanya'nın savaş tazminatlarını ödemesini kolaylaşmak için verdikleri borçları geri istediler. Stalin'in buyruğu altındaki Komünistler, Nazi karşıtı ortak bir cephede Sosyal Demokratlarla birlikte bulunmayı reddettiler. Komünistlerin Sosyal Demokratlara olan nefreti, Nazilerden duydukları korkudan fazlaydı. Komünistler bir Nazi zaferini arzu etmiş bile olabilirlerdi. Berlin'de üst düzey bir Rus diplomat, *Vorwärts* adlı sosyal demokrat gazetenin editörü olan Friedrich Stampfer'i, Almanya'da komünist zaferin kaçınılmaz olduğuna, ancak bunun, Hitler'in iktidara

gelmesinden sonra gerçekleşeceğine temin etti. Komünist yayın organı Kızıl Bayrak, antisemit oyları kazanmak niyetiyle, Yahudilerin Nazileri finanse ettiklerini bile ilan etti.[54] Komünist militan Ruth Fischer 1932 Temmuz'unda Alman Komünist öğrenci birliğinde şöyle konuştu: "Yahudi kapitalistleri ezin, onları asın, parçalayın!"[55]

1930 yılı parlamenter demokrasinin sonunun başlangıcıydı. Bernard Weiss 1927'den Temmuz 1932'ye kadar Berlin'in polis şefi yardımcısıydı. Eski bir Bavyeralı süvari yüzbaşısı olan Weiss güçlü, kararlı, cesur ve bir Yahudi olarak Nazilerin insafsız kişisel hakaretlerinin hedefiydi. Kısa boyu, kalın gözlükleri, uzun burnu ve büyük kulaklarıyla antisemit bir karikatürden fırlamış gibiydi. Weiss denedi fakat ufukta beliren iç savaşı, henüz ilk dönemlerindeyken, (belki de siyasetten esinlenen kısıtlamalardan dolayı) engellemeye muvaffak olamadı. Nazi ve Komünist milisler sokaklarda çatıştılar. Yahudiler Nazi sokak serserileri tarafından taciz edildi. Parlamenter demokrasi, sağ ve soldaki siyasi uçlar arasındaki gerilimin etkisiyle dağılıyordu. Teorik olarak cumhuriyetçiler hâlâ çoğunluktaydı; bunların da çoğu Sosyal Demokrattı. Pratikte ise umutları kırılmış ve derinden bölünmüştüler ve bu halleriyle basiretsiz, kuramcı ve oportünist politikacıların kurbanı olmaya hazırdılar. Kabine hızla değişiyor ve tutucularla, eski rejim artıklarıyla, aristokratlar ve emekli askerlerle doluyordu. Sosyal Demokratların, sadece Nazileri iktidar dışında tutmak için bile olsa, devam etmekten başka seçenekleri yoktu. İşleyen parlamenter koalisyonların yokluğunda ülke yönetimi sadece başkanlık kararnameleri ile mümkündü. Hindenburg kafası karışmış ve korkmuş bir haldeydi. Geçmişindeki hiçbir şey onu böylesi bir siyasi kaos için hazırlamamıştı. Hindenburg tecrit olmuş bir haldeydi. Birtakım insanlar tarafından yönlendirildi. Onu istedikleri gibi yönlendirenler, emrindeki personel, tümgeneral olan oğlu Oskar, Hitler'e 1945'e kadar hizmet etmeyi sürdürecek olan Meissner ve - çoğu eski asker, alemci asilzade ve iş arkadaşları olan - her şeyden çok sendikaları çökertmek ve solu zayıflatmak isteyen bir avuç tutucu politikacıydı.

O dönem çelişkiler zamanıydı: Nazizmin yükselişi ile artan asimilasyon arasında ve antisemit rezillikler ile Yahudilerin öneminin Weimar

kültürünün her alanında artması arasındaki çelişkiler. Max Liebermann, Prusya Sanat Akademisi'nin başkanıydı. Kiel, Frankfurt ve Tübingen üniversiteleri tarafından fahri doktorluk unvanları yağmuruna tutulmuş olan Max Reinhardt, Hugo von Hofmannstahl'in *Herkes* adlı ahlak konulu piyesini Salzburg katedralinin merdivenlerinde sahneliyordu. Yahudiler, ehemmiyetlerinin artmasını, başarılı entegrasyonlarının bir göstergesi zannettiler. Bunun yanlışlığından kuşkulanan az sayıdaki kişi ise herhalde kaygılarını bastırdılar.

İleride önemli bir siyaset bilimcisi olacak olan Alzaslı Yahudi Raymon Aron o zamanlar Berlin'de bir son sınıf üniversite öğrencisiydi. Aron, sabırla dünyasının dağılmasını izleyen Reinhardt'a Fransızca dersleri verdi. Manes Sperber, Aron'un komünist arkadaşlarından biriydi ve Aron'u, "dünyada en iyi organize olmuş işçi sınıfı olan Alman işçi sınıfının, İtalya'daki gibi bir faşist diktatörlüğe izin vermeyeceğine" temin etmeye devam etti.[56] Nazilerin oylarında görülecek önemli bir artış karşısında komünistlerin bir genel grevle tepki vereceklerine söz verdi.

Fakat Nazi oyları artmaya devam etti. Genel grev gerçekleşmedi. Hitler'in toplantılarına katılan entelektüellerin sayısı arttıkça gerçek liberaller kendilerini tecrit edilmiş hissettiler. Karl Jaspers, Hitler gibi "eğitimsiz" bir insanın Almanya'yı yönetme ihtimali karşısında dehşete kapıldı fakat Martin Heidegger onu rahatlattı: "Eğitim önemsizdir. O harikulade ellerine bak!"[57] Ernst Feder barışsever İnsan Hakları Birliği'nin halka açık bir toplantısına katıldı. Toplantıda romancı Lion Feuchtwanger ile sosyalist bir Reichstag milletvekili olan Kurt Rosenfeld konuştular. "Salon bir duvardan diğerine kadar tıklım tıklım doluydu. Fakat kalabalık, Alman halkının sadece yüzde 1'ini temsil ediyordu: Yahudileri."[58]

Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen vahşi sokak şiddeti yeniden patlak verdi. Yahudilere ait mağazaların vitrinleri kırıldı. 12 Eylül 1931'de, Kurfürstendamm Pogromu olarak bilinen olayda Nazi caniler, Yahudi Yeni Yılı arifesinde sinagogdan çıkan Yahudilere saldırdı. Ertesi sabah Theodor Wolff *Berliner Tageblatt*'ta

uyardı: "Bu iş bu şekilde süremez. Hangi parti yandaşı olursa olsun, bütün düzgün insanlar ortak bir cephe oluşturmalı ve bu tahrikçileri teşhir etmelidir."

Fakat saldırılar sürdü. Bu son özgürlük spazmları esnasında, on dokuzuncu yüzyılın az tanınmış Alman hümanistleri tarafından yazılmış özel mektuplar yirmi yedi bölümlük bir dizi halinde *Frankfurter Zeitung*'da yayınlandı. Walter Benjamin her bölümde imzasız ek yorumlar yazdı. Savaştan sonra Theodor Adorno, "Benjamin, adını gizlemek zorundaydı çünkü faşizm'in gölgesi her yere düşmeye başlamıştı bile" diye yazacaktı.[9] Benjamin'in seçkileri ve yazdığı yorumlar, o güne kadar bir Alman Yahudi'si tarafından Alman hümanizmine yapılan en büyük iltifat ve yazılan en hüzünlü mezar taşı kitabesiydi. Benjamin, yıllar içinde arşivlerden ve ender bulunan kitaplardan topladığı, 1783 ile 1883 yılları arasında yazılmış mektupları seçti. Bunları yayınlarken, ilk olarak Aydınlanma döneminde telaffuz edilen fakat en iyi beyinler tarafından savunulmasına rağmen gerçekte hiçbir zaman kök salmamış olan eski ve gizli bir geleneği bir arkeolog gibi açığa çıkardığına inandı. Seçtiği mektuplarda snob bir taraf yoktu. Mektuplar ünlü *Dichter* ve *Denker* – şairler ve filozoflar – tarafından değil, düzgünlüğü, doğruluğu ve *Bildung*'u temsil eden pek tanınmamış dostlar, akrabalar ve hayranlarca, alçakgönüllü ve erdemli insanlarca kaleme alınmıştı: Kant değil, kardeşi Johann Heinrich, Goethe değil, dostu Friedrich Zelter, Nietzsche değil, arkadaşı Franz Overbeck. Biri dışında bütün mektupların, Bismarck'ın büyük Reich'ının kurulmasından önce yazılmış olmaları tesadüf olmasa gerektir. Bu mektuplar derlemesi, yavanlık ile ütopik olan arasındaki belli bir gerilimi yansıtır. Benjamin, bir doktor olan aşırı dindar Samuel Collenbusch'un şu sözlerini alıntılar: "Umudumu satmayacağım, binlerce ton altın karşılığında bile." Bu derleme, değerler sistemini anımsatan ve onun için yas tutan gömülü kalmış bir uygarlığın belgelendiği bir serginin katalogu gibidir.

Benjamin'in koleksiyonu, Nazilerin kazanması halinde "ölülerin bile" güvende olmayacaklarının uyarısıydı.[60] Son bölüm 31 Mayıs 1932'de, Reichstag seçimlerinden iki ay önce yayınlandı.*

Theodor Wolff, reklam gelirlerinden ve satışlardan endişelendiği için eleştiri tonunu azaltmasını isteyen yayımcısı ile sürekli çatışma halindeydi. Feder, Wolff'un, Hitlere'e direnmenin neredeyse imkansız olduğu bir ortamda yayımcısının kendisini tamamıyla tükettiğini söylediğini nakletti.[61] Wolff 31 Temmuz 1932'de, seçimin arifesinde, seçmenleri bir Nazi zaferinin sonuçları konusunda uyardı: Eğer bugün Nasyonal Sosyalizm zafer elde ederse, eğer Naziler isteklerini, ittifak halinde oldukları gerici güçlere bundan önce olduğundan daha etkili bir şekilde empoze edebilirlerse, o zaman sizler ... bir daha hiçbir zaman oy kullanamazsınız. ... elinizde kalan son küçük özgürlük de paramparça olur. Onlar, sizleri şuursuz bir itaate ve sessiz bir teslimiyete sürüklemek için o çok iyi bildiğiniz vahşi metotları kullanacaklardır. Wolff'un çağrısı, her geçen an sayıları daha da azalan kendini özgür vatandaş olarak gören okuyucuya yönelikti. Fakat Naziler, her zaman geride oldukları

---

* Banjamin derlemesini 1936 yılında İsviçre'de, Nazi Almanya'sında satılabilmesi amacıyla takma bir isimle yayımladı. Yayın neredeyse hiç okuyucu bulmadı ve kağıt hamuruna dönüştürüldü. Başlığı, *Alman Halkı* idi. Kapaktaki tanıtım yazısı şöyleydi:

> Şöhreti olmayan Şeref hakkında
> Görkemi olmayan Büyüklük hakkında
> Ödülü olmayan Saygınlık hakkında

Benjamin bu kitaptan bir tane Scholem'e gönderdi ve üzerine şöyle yazdı: "Bu, faşist sel yükselmeye başlarken inşa ettiğim bir sandaldır." (Scholem koleksiyonu, Ulusal ve Üniversite kitaplığı, Kudüs) Benjamin'in, vatansız kaldığı bir dönemde yazdığı bir mektupta, bu kitabın Alman kalmasına yardımcı olduğunu yazdı. Bu kitabın, kendisi için Fransa'da oturma izni almak kadar önemli olduğunu söyledi.

Berlin'de bile oylarını iki katından da fazla arttırdılar. Ülke çapında kazandıkları yüzde 36,9 oy ve 230 milletvekilliği ile Reichstag'ın hakim partisi oldular. Hindenburg, kendisine şansölye yardımcılığı önererek beyhude bir çabayla Hitler'i yatıştırmaya çalıştı. Hitler bu öneriyi reddetti – en tepe noktadan başkası olmazdı.

Hitler, İtalya'da Mussolini'ninkiler gibi mutlak güçler istedi. Bir hükümeti "yasal" bir diktatörlüğe çevirmek için nelere ihtiyaç olduğunu tam olarak biliyordu: 48. Madde hükümleri uyarınca acil durum yetkileri. Hindenburg, bu kaba "Bohemyalı süvari onbaşısını" hiçbir zaman şansölye atamayacağı iddiasıyla kendini tutuyordu. Theodor Wolff, Hindenburg'un bu reddedici tavrını hemen "tarihsel" bir davranış olarak niteledi: Hitler'in "meşru yoldan" iktidarı gasp etmek girişimi başarısız oldu, diye yazdı. Anayasayı yıkmak için anayasayı kullanmanın mümkün olmadığını söyledi. Wolff'un kısa süre sonra sözlerinden pişman olması için sebepleri olacaktı.

Hükümet hareket edemez haldeydi. Büyük bankalar çöktü. Nazilerle Komünistler arasında sokak çatışmaları sürüdü. Arthur Koestler sonuna kadar beklemeyen az sayıda kişiden biriydi. Sosyal Demokratlara hiçbir zaman inancı olamamıştı ve ani bir şekilde Sovyetler Birliği'ne gitti. *Weltbühne* Haziran 1932'den beri yan yana iki sütun yayınlıyordu. Birinde geçen hafta içinde kaydedilen "ilerlemeler", diğerinde ise "gerilemeler" yazıyordu. İkinci sütun her zaman birinciden daha uzundu.

48. madde uyarınca anayasa aralıklı olarak askıya alındı. Kısa ömürlü aşırı muhafazakar hükümetler ülkeyi kararnameler ile yönetti. Bu hükümetlerden bir tanesi, Sosyal Demokratların son kalesi olan Prusya eyalet hükümetini "görevden aldı." Prusya başbakanı Otto Braun'un makamına çıkagelen birkaç askerin desteklediği tek bir telefon görüşmesi ("Şansölyelik makamı konuşuyor. Kovuldunuz."), başbakanı ve bakanları görevlerini bırakmaya ikna etmeye yetti. Yeni Prusya yönetiminin ilk icraatlarından biri, Berlin'in Yahudi polis şefi Bernard Weiss'ı görevden almak oldu.

1932'de halk beş kere oy kullanmaya gitti. İki kere Hindenburg'u tekrar seçmek için, iki kere Reichstag vekillerini seçmek için, bir kere de Prusya yasama meclisini seçmek için. Oy verme sıkıcı ve dalga geçilen bir rutin halini alıyordu. Seçim kampanyaları kaotik ve şiddetli geçiyor ve hem Nazilerin hem de Komünistlerin zararlı propagandalarına bol bol rastlanıyordu. Ünlü Yahudi bir yazar olan Vicky Baum için Hindenburg'un yeniden seçilmesi çok fazlaydı. Amerika'ya gitmeye karar verdi. Arkadaşları aklını kaybettiğini düşündüler. "Neden şimdi gideceksin", diye sordular. "Tam da seçimleri kazanmışken!" Victor Klemperer ve daha birçokları kendilerini "cumhuriyetin kurtulduğuna" inandırdılar.[62]

Eylül 1932'de Ekspresyonist oyun yazarı Paul Kornfeld, "Nazilerin tüketildiğini ve bittiklerini" tahmin edecek kadar kendini endişelerinden arınmış hissetti. "Yaşayacak ve Hitler'in sadece bir 'bölüm' olduğunu göreceğiz."[63] Kasım ayındaki bir sonraki Reichstag seçimlerinde Kornfeld ve diğerleri büyük arzularının gerçekleştiğini ve Nazi oylarının ani bir düşüşle yüzde 36,9'dan yüzde 33,5'e düştüğünü gördüler. Komünistlerin oyları biraz arttı. Nazilerin gerilemesi – ve Nazi partisinin hemen bölüneceğine dair haberler – liberal *Vossische Zeitung* ve *Frankfurter Zeitung* gazetelerinin, Nazilerin demokratik devlete yönelik saldırılarının "püskürtüldüğünü" ilan etmelerine neden oldu. Cumhuriyet "kurtarılmıştı." Lion Feuchtwanger o sırada, *Erfolg* – Başarı – adlı romanının İngilizce çevirisinin tanıtım kampanyası için New York'taydı. Feuchtwanger Amerikalı gazetecileri rahatlattı: "Hitler artık bitti!" İngiliz şair Stephan Spender daha zekiydi. Almanya'dan, arkadaşı Isaiah Berlin'e şöyle yazdı: "Bütün sistem ... çökecekmiş gibi gözüküyor. ... Yahudi kökenli tüm insanları vuracaklar."[64]

O dönem Almanya'nın en revaçta filozofu olan Martin Heidegger, Alman üniversitelerinin, kendi tabiriyle, *Verjudung*'una – Yahudileşmesine – karşı sesini yükseltti. Arendt kendisiyle bu konu hakkında son bir kez mektuplaştı. Arendt'in mektubu kayıptır. Heidegger'in uzun ve katı yanıtı ise günümüze ulaşmıştır. Bu mektupta Heidegger, yarı ciddi, yarı alaycı bir ifadeyle, nankör öğrencileri ve çö-

mezleri tarafından karalandığından ve ihanete uğradığından şikayet eder. Antisemitliğine gelince, üniversitedeki bazı Yahudi meslektaşlarından daha antisemit değildir.[65]

Aralık ayında kısa bir ziyaret için Almanya'da bulunan Chaim Weizmann, Münih'te Richard Willstätter'i ziyaret etti. Akşam yemeği için Willstätter'in evinden yerel Yahudi cemaati başkanının evine yürüyerek gitti. Tanınmış yerel kişiliklerden oluşan davetliler derin bir moralsizlik içindeydi. Weizmann ayrılırken bazılarının gözlerinde yaşlar vardı. Weizmann'ın bütün söyleyebildiği, "Tanrı sizi korusun" oldu.

30 Ocak 1933'te Hindenburg danışmanlarına teslim oldu ve Hitler'i, içinde sadece iki Nazi bakanın bulunduğu yeni bir kabineye şansölye olarak atadı. Etrafını çevirmiş olan entrikacılar güruhu, yaşlı adamı, sorumluluğun Hitler ve yandaşlarını "ehlileştireceğine" inandırdı. Bu görevlendirmenin karşılığında Hitler'in de, gelecekte kurulacak kabinelerde Nazilerin azınlıkta tutulacağı sözünü vermesi gerekti. Önceki şansölye Franz von Papen, sağcı sinema ve basın kralı Alfred Hugenberg'e, muhafazakarların, amaçlarına hizmet etmesi için Hitler'i "kiralamayı" başardıklarını böbürlenerek anlattı. Papen Hitler'in parti programını küçümsedi.* Birkaç zengin Yahudi – Hamburglu bankacı Carl Melchior, Deutsche Bank'tan Oskar Wassermann ve eski sosyal demokrat maliye bakanı Rudolf Hilferding – benzer kuruntulara kapıldı.[66] Joseph Roth, Nazilerin en fazla birkaç Doğu Avrupalı Yahudi'yi dövebileceklerini, "fakat bize bir şey olmaz" görüşünü dile getiren böyle bir bankacıyı tokatladı.[67]

Theodor Wolff, Hitler'in atanmasının, taksitler halinde gelecek olan bir darbenin ilk aşaması olduğu konusunda uyarıda bulunan az sayıda kişiden biriydi. Wolff şu benzetmeyi yaptı: Bu durum, bir

---

* Papen, savaştan sonra yayınlanan anılarında, parti programlarının kendisi için her zaman önemsiz olduğunu iddia edecekti. (*Der Wahrheit einer Gasse*, Münih, 1952, s. 289).

piromanın, (Yangın çıkarma hastası - ç. n.) kendi tutuşturduğu yangını söndürmek için itfaiyeci olarak atanmasına benziyor. Wolff, atamadan bir sonraki gün yayınlanan başyazısında şu tahminde bulundu: "Kurtuluşun – tabi ki kendi kurtuluşlarının – darbe şeklinde, anayasanın ihlali şeklinde, Reichstag'ın saf dışı bırakılması şeklinde, muhalefetin susturulması şeklinde ve ölçüsüz bir diktatörlük yönetimi aracılığıyla ellerinde bulunduğunu haftalar ve aylardır ilan eden üyelerden oluşan bir kabine ... muhaliflerini sindirmek ve susturmak için elindeki her gücü kullanacaktır."

Başta, milyonlarca Berlinli için hiçbir şey değişmemiş gibiydi. Kısa aralıklarla o kadar çok şansölye ve kabine değişmişti ki bu seferkinin özel bir önemi olması için bir sebep görülmedi. Çok az kişi geçmekte oldukları dönüm noktasının bilincindeydi. Üçüncü Reich'ın ilk haftaları süresince Raymond Aron'u en çok şaşırtan şey, "büyük tarihsel olayların neredeyse görülmez bir niteliği" olmasıydı. Tüm Almanya'da gösterilen bir haber filminde, Hitler'in atanması, bir at gösterisinden ve çeşitli spor haberlerinden sonra altıncı sırada yer alıyordu.[68] Manes Sperber hâlâ bir halk ayaklanması beklentisi içindeydi. Bazı cumhuriyetçiler, Hitler'e bir şans tanınmasının iyi olduğunu düşündüler. "Birkaç hafta içinde kendini tüketecektir" veya "ordu bu duruma katlanmaz. Onu yakında tutuklarlar. Endişelenmeye gerek yok", dediler. Berlin'deki yabancı diplomatlar sadece pir parça daha fazla endişelendiler. Yahudi olan Çekoslovak basın ataşesi Camill Hoffman yeni hükümete özel bir önem atfetmedi. "Hitler'in adını taşımasına rağmen" bunun bir Nazi hükümeti olmadığını belirtti. *Hitler'in İktidara Gelişinin Otuz Günü* kitabının yazarı Henry Ashby Turner, Berlin tabloid gazetesindeki genç bir Yahudi basım editörünün, Hitler'in göreve başlama konuşmasını, "beni etkileyecek en ufak bir duygu (veya) endişe hissetmeden" baskıya hazırladığını yazdı.[69]

Hitler'in başarısını açıklamak için Alman tarihini Luther zamanına kadar geri giderek incelemek gerekmez. Hitler'in iktidara gelişi, ekonomik bunalımın sonucunda ortaya çıkan kaos ve hükümetin dağılmasıyla mümkün olmuştu fakat bu gelişme kaçınılmaz değildi. Hitler de, bazı

Almanların 1945'ten sonra iddia edecekleri gibi Alman tarihinde bir *Betriebsunfall*, yani iş kazası değildi. Hitler iktidara, başkana aşırı yetkiler tanıyan ve Weimar anayasasının kusuru olan "otorite boşluğu" sayesinde yürümüştü ve K. D. Bracher'in yazdığına göre, "korumaya ant içtiği anayasayı hemen yıkmaya koyuldu. ... Artık gerçek anlamda iktidarı ele geçirme safhası başladı."[70] Üçüncü Reich tabi ki aynı zamanda başarısız 1848 devriminin, otoriteciliğin, militarizmin, ırkçılığın, kaybedilen 1914-18 savaşının, hiperenflasyonunun ve 1929 ekonomik bunalımının da bir ürünüydü. Bu etkenlerden hiçbiri tek başına, Hitler'i iktidara getirmeye yetmezdi. Kişisel ve diğer beklenmedik olaylar da, yanlış anlamalar ve başka yanlışlarla birlikte etkili oldu. Hitler hiç kuşkusuz o dönemin en yetenekli politikacısıydı. Talih o kadar ondan yanaydı ki Hitler sonunda, Alman halkından çok önce, kendinde doğaüstü vasıflar olduğuna inanmaya başladı. Kasım 1932 seçimlerindeki oy kaybından sonra en sadık yandaşlarının bazıları bile kendisinden vazgeçmişken, Hindenburg'un bunaklığı, Papen'in aptallığı ve muhaliflerinin ürkekliği ve körlüğü Hitler'i kurtardı. Hitler özgür bir çoğunluk tarafından demokratik yollardan seçilmemiş, geri zekalı ve yaşlı bir general tarafından atanmıştı. Fakat Ocak 1933'te Hitler tek siyasi seçenek değildi. Sosyal demokrat liderlerin beceriksiz ve sıradan oluşları göz önünde bulundurulduğunda, Hitler'e en aşikar alternatif, o zamanlar birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, askeri bir rejim olabilirdi. Askeri bir rejim muhakkak ki diktatörce olacak ve muhtemelen Polonya, Çekoslovakya ve belki de Fransa'yla bir savaşa yol açacaktı. Ama, Henry Ashby Turner'in ileri sürdüğü gibi, Holokost (Yahudi soykırımı) olmayacaktı.

Hitler'in göreve getirilmesinden saatler sonra kahverengi üniformalılar ellerinde meşalelerle Brandenburg Kapısı'ndan yakınlardaki başbakanlığa saatler süren bir yürüyüş yaptılar. İyi organize edilmiş olan ve bitmeyecekmiş gibi görünen geçit töreni Nazilerin, iktidarın debdebesine olan göz kamaştırıcı hakimiyetini kanıtlar. Artık yaşlanmış olan, teorik olarak halen Prusya Sanat Akademisi'nin onursal başkanı, empresyonist ressam Max Liebermann, Kapı'ya bitişik evinin penceresinin aşağısından

Yaşlı Max Liebermann anne ve babasının bir tablosu altında. Karısı, hiç olmazsa sevdiği Berlin'de ölmek istedi ve sınır dışı edilmeden önce intihar etti. *Berlinische Galerie, Landesmuseum für Moderne Kunst, Photographie und Architektur'un izni ile*, Berlin.

geçen hayaletlere özgü görüntüleri izlerken, kulakları çizme ve davul seslerinden sağır oldu. Ağır bir Berlin aksanıyla şöyle dedi: "*İck kann ja nich so ville fressen, wie ick kotzen möchte*" – "Yiyebileceğimden fazlasını kusmam geliyor." İleride kendisi ile röportaj yapan bir kişiye şöyle diyecekti: Kendisinin doğduğu ve babasının yaşadığı bu evin merdivenlerini her çıkışında "içimdeki nefret artıyor. ... Artık pencereden dışarı bakmıyorum. Çevremdeki bu yeni dünyayı görmek istemiyorum."[71]

Tesadüfen, Hitler'in atanmasından birkaç gün önce Berlin'deki ilk Yahudi müzesi açılmıştı. *Berliner Tageblatt*'a göre bu, "resim galerisi, bakır gravürler ve el işlemeleri olan gerçek bir müzeydi. ... çok iyi düzenlemişti." O zamanki bu açılışın bir meydan okuma eylemi mi yoksa saflık belirtisi mi olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Müze müdürü Karl Schwartz ileride iddia edecekti ki insan daha ilk günden "duvarlardan içeri sızan ölümün kokusunu" alıyordu.[72]

Varlıklı Yahudiler adet olduğu üzere kayak merkezlerine gittiler. Arnold Zweig karısıyla birlikte bir kaplıcada iki hafta geçirdi.

Kultur'a duyulan abartılı inanç, tehlikenin algılanmasını engelledi ve son derece seçici bir gerçeklik duygusunun oluşmasına sebep oldu. Wolff görevinde kaldı. *Frankfurter Zeitung*'un baş editörü Heinrich Simon, Nazilerin kuzeyde iktidarı ellerine geçirmelerine rağmen Main nehrinin güneyinde, Württemberg ve Bavyera'da şansları olmadığından ve buraların "özgür" kalacağından emindi. Lion Feuchtwanger hâlâ Amerika'da kitap tanıtım turundaydı. (Kısa bir süre önce Berlin'in Grunewald bölgesindeki üç katlı villasının inşaatını tamamlamıştı.) Amerikalı yayımcısı hatırı sayılır bir çabayla Feuchtwanger'in Almanya'ya dönmesini engelledi ve böylece onu tutuklanmaktan kurtardı. Hamburglu bankacı Max Warburg Hitler'in hükümetini geçici bir entrika olarak tanımladı. Sonradan itiraf edecekti ki "bu en üst düzeyde yaratıcı, yetenekli, çalışkan ve güçlü ulusun tek liderinin [Hitler] olabileceğini imkansız gördüm."[73] Gershom Scholem'in annesi Betty, Kudüs'teki oğlunu, korkmak için sosyal demokratların Yahudilerden daha fazla sebepleri olduğuna temin etti. Scholem'in annesi yabancı basında çıkan haberlerin yüzde 99'unun dehşet propagandası ve yalan olduğundan şikayet etti. Scholem annesini azarladı: "Bu konudaki görüşlerimiz temelden farklıdır."[74]

Joseph Roth, Stephan Zweig'ı uyardı: "Her şey bizi savaşa sürüklüyor. Kendini kandırma. Devir cehennem devridir." Hitler düzmece bir Reichstag için 5 Mart 1933'e yeni bir seçim programladı. Muhaliflerini korkutarak ve çoğunu tutuklayarak seçim sonuçlarını, partisinin daha iyi bir görünüm elde etmesini sağlayacak şekilde yönlendirdi. İfade ve toplantı özgürlüğü bir kararnameyle kısıtlandı. Seçimlerden bir hafta önce Reichstag'da yangın çıktı; kundakçılar pekala Nazilerin kendileri olabilirdi. Hitler bunu muhaliflerini kitleler halinde tutuklamak için bir fırsat olarak kullandı. O gece genç bir gazeteci, Theodor Wolff'un odasına koşarak girdi ve Wolff'un adını tutuklanacak kişilerin listesinde gördüğünü söyledi. Wolff'u masasından alıp hemen tren istasyonuna götürdü. Wolff şüphe çekmemek için Münih'e giden gece trenine sadece evrak

çantası ile bindi. Seçimden bir gün önce Münih'ten, "Gidin ve oyunuzu kullanın!" başlıklı son başyazısını gönderdi.[75] Yazının yayınlanmasını sağlamak için dikkatli ifadeler kullanan Wolff, okuyucularını "hukuk kuralları içinde özgürlük, güvenlik ve eşitlik" için oy kullanmaya çağırdı fakat bunlar zaten ortadan kalkmıştı. Wolff seçim günü, kendi çağrısına uyarak oy kullanmak amacıyla beklenmedik bir şekilde Berlin'e döndü. Meslektaşları tren istasyonunda yolunu kestiler ve kendisini Münih'e geri dönen trene binmeye zorladılar.

Bu, başlangıçtı. Gerisi hızla geldi: Yahudilerin dükkanları boykot edildi; Yahudiler Ulusal Akademi'den ve devlet görevlerinden, okullardan, araştırma enstitülerinden ve üniversitelerden atıldılar; avukatlık yapmaları ve diğer meslekleri icra etmeleri yasaklandı ve Gözleri Görmeyen Savaş Gazileri Derneği – hemen Yahudi üyelerini atmaya başladı – gibi ulusal cemiyetlerin dışında tutuldular. 1933 ilkbahar'ındaki birkaç hafta, dünyaca ünlü fizik ve matematik merkezi olan Göttingen Üniversitesi'ni bir taşra koleji düzeyine indirmeye yeterli oldu. Elliden fazla profesör bu üniversiteden atıldı. Bunların arasında Nobel ödüllü James Franck ve gelecekte Nobel ödülü alacak olan Max Born da vardı.* Protesto etmek hâlâ mümkündü. Hiçbir protesto olmadı.

Mayıs'ta, tüm muhalefet partilerinin erimesinden kısa bir süre sonra, Yahudiler ve diğer "hain ve soysuzların" yazdığı elli bin civarında kitap, Unter den Linden'deki üniversitenin karşısında ve Ulusal Kütüphane ile gösterişli Opera Binası'nın arasındaki alanda yakıldı. Benzer kitap yakmalar Münih'teki Königsplatz'da,

* En büyük darbeyi, öğretim görevlilerinin yarısından fazlasını kaybeden matematik ve doğa bilimleri fakülteleri aldılar. 1934'te Nazi eğitim bakanı Bernhard Rust üniversiteyi ziyaret etti. Onuruna verilen bir yemekte Rust, ünlü matematikçi David Hilbert'in yanına oturdu. Rust, Hilbert'e, enstitünün, "Yahudilerin ve dostlarının" atılmasından zarar görüp görmediğini sordu. Hilbert cevap verdi: "Zarar görmek mi? Zarar görmedi Sayın Bakan. Enstitü yok oldu."

Breslau'daki Schlossplatz'da, Frankfurt'taki Römerberg'de, Dresden'de Bismarck anıtının altında ve tüm Alman üniversite şehirlerinde görüldü. Çizmeli ve kahverengi S. A. üniformalı öğrenciler kitapları ateşlere attılar ve onur nöbetçileri diktiler. Nazi propaganda başkanı Joseph Goebbels, Berlin'deki gösterileri, "Yahudi entelektüellik çağının sonunu" ilan ederek yönetti. Kahverengi gömlekli haberci hoparlörle ilan etti:

> Temel içgüdüleri ruhtan daha değerli tutmaya karşı gelerek ve asil insanlık ruhu adına Sigmund Freud'un yazılarını alevlere teslim ediyorum.
>
> Yahudi demokratlar tarafından oluşturulan yabancıların gazeteciliğine karşı gelerek Theodor Wolff ve Georg Bernhard'ın yazılarını alevlere teslim ediyorum.
>
> Küstahlık ve yüzsüzlüğe karşı gelerek ve ölümsüz Alman ruhuna onur ve saygı göstermek adına ... alevler Tucholsky ve Ossietzky'nin yapıtlarını yok etsin![76]

O gece alevler Thomas Mann, Lion Feuchtwanger, Bertold Brecht, Erich Maria Remarque, Albert Einstein, Vicky Baum, Robert Musil, Ernst Toller, Heinrich Heine, Emil Ludwig, Stefan Zweig ve daha birçoklarının eserlerini yakıp yok etti. Kalabalığın içinde sıkışıp kalan Arnold Zweig kendi kitaplarını alevler içinde yanışını seyretti. Raymond Aron da olaya tanık oldu. Aron, hayret edilecek şekilde, bir Fransız dergisine yazdığı haberde bu olaydan bahsetmedi. Uzun yıllar sonra yazacağı anılarında bu olaydan "adilik" olarak söz edecekti: "Ortada istekli kitleler yoktu. Sadece yüz kadar Nazi üniformalı mevcuttu ve Goebbels de, '... alevlere teslim ediyorum' diye hararetle konuşuyordu.'"[77]

Arnold Zweig daha büyük bir kalabalıktan söz etti. "Basit insanlardan ve bazı orta sınıfa mensup kişilerden oluşan, sevinç çığlıkları atan, gülen, şakalaşan, küfreden bir kalabalık. Aptal ve pasif bir halde ve neler olup bittiği hakkında en ufak bir fikri olmaksızın, hayvanlara benzer ve halinden memnun bir ahmaklık içindeydiler. Alevlere canlı insanlar da atılsa aynı mutlulukla bakarlardı."

Goebbels, "Yahudi entelektüellik çağının sonu" diye ilan etti. On binlerce kitap Berlin'deki Ulusal Kütüphane'nin dışında yakılıyor. *Landesarchiv, Landesbildstelle'nin izni ile,* Berlin.

"Ne yakıyorlar burada böyle?"
"Sence? Yahudi kitapları mı?"
"Hayır, Alman olmayan uygunsuz kitaplar."
"Bütün yığını alıp Spree'ye atsalar ya."
"Fakat bu Spree'yi kirletir."

Zweig, kitapların, Opera'nın yanındaki arsada bir polis barikatı arkasında "Prusyalı kusursuzluğu içinde üç metreye üç metrelik düzgün kümeler halinde" dizildiğini bildirdi. Polisler ileri geri yürüyor ve "önemli olduklarını övünerek sergiliyorlardı. Sokak satıcıları etrafta turluyor ve 'Sigara, çikolata, sosis, sosis!' diye bağırıyorlardı." Kitaplar, "giyotinle idama mahkum edilenleri taşıyan kağnıları" anımsatan arabalarla getirilmişti. Sonra yağmur yağmaya başladı. Kalabalık, ateşin nasıl canlı tutulacağı konusunda tartıştı. Büyük projektörler geniş alanı aydınlatıyordu. Zweig, tüm bu zaman

zarfında görünmeyen hoparlörlerden "minör tonda mistik ve kasvetli bir müziğin" yayıldığını yazdı. "Ben binlerce insan içinde, gamalı haçlı bayraklar geçerken şarkı söylemeyen ve kolunu kaldırmayan tek kişiydim." Zweig da kısa bir süre önce kendine Berlin'in banliyösü Eichkamp'ta bahçeli yeni bir ev satın almıştı. O gece, kendisinin ve ailesinin Almanya'da kalamayacaklarına karar verdi. "İyi de olsa, kötü de olsa buradan gitmeliydik."[70]

Yahudilerin ve teşhir olmuş solcularla liberallerin kaçışı Hitler'in göreve gelmesinden kısa bir süre sonra başladı ve Reichstag yangınından sonra arttı. Benzeri olmayan bir edebiyat ve bilim cumhuriyeti – birçok bakımdan laik Avrupa'nın çiçeği – dört bir yana dağıldı. Nazi basını sevinç içindeydi: "Muhteşem birşey oldu. Gittiler."[71] Arnold Zweig Filistin'e giden tek önemli yazardı. Orada da, sıkı barışseverliği ve sadece Almanca konuşma konusundaki ısrarı yüzünden radikal Siyonistleri kızdıracaktı. Her Zero Hindenburg'un arkasında bir Nero'nun saklı olduğu kehaneti doğru çıkan Theodor Lessing, Hannover'in dışındaki evine yapılması planlanan bir Nazi baskınından birkaç saat önce Prag'a giden gece trenine binmeyi becerdi. Kızı son anda tren rezervasyonunu değiştirmiş ve Lessing'e yataklı vagonda bir ranza ayırtmıştı. Bu sayede yataklı vagon hariç diğer tüm vagonları arayan silahlı S.A. mensuplarınca yakalanmaktan kurtuldu. Naziler Lessing'i ölü veya diri ele geçirene ödül verileceğini ilan ettiler. Lessing birkaç ay sonra Çekoslovakya'nın Marienbad şehrinde masası başında öldürüldü. Katiller yakınlardaki Alman sınırından geri kaçmayı başardılar.

Die Weltbühne'nin son baskısı 7 Mart'ta yayınlandı. Derginin editörü Carl von Ossietzky, insanın zorba bir azınlık tarafından ezilen bir çoğunluk için savaşabileceğini fakat bir halktan, çoğunluğun istediği veya göz yumduğu şeylere karşı çıkmasını isteyemeyeceğini umutsuzluk içinde yazdı. Ossietzky yakalandı ve bir toplama kampına gönderildi. Eğer yurt dışında yaşamıyor olsaydı, Tucholsky'nin yazgısı daha da kötü olabilirdi. Tucholsky'nin adı

Ernst Toller ve Heinrich Mann ile birlikte, vatandaşlıktan çıkarılan ilk vatan hainleri listesinin başındaydı.

Alfred Kerr'in kitapları da, "küstahlık ve kibirlilikleri" nedeniyle, ulusal kütüphanenin dışında yakılan kitaplar arasındaydı. Kerr, pasaportunun geçersiz kılındığını öğrendiğinde evinde hasta yatıyordu. Ateşler içinde ve sırtında bir çantayla Çekoslovakya'ya kaçmayı becerdi.[80] Yayımcı Fritz Landshof yurt dışından yeni dönmüş ve Berlin'de Ernst Toller'le paylaştığı apartman dairesine gelmişti. Kapısı çalındı. Kapıda tanımadığı yaşlı bir kadın duruyordu. Kadın, Nazilerin Landshof'u ve oda arkadaşını aradıklarını söyledi. "Hemen burayı terk etmenizi ve hiç geri dönmemenizi öneririm." Birkaç dakika içinde Landshof henüz açmadığı valizlerini alarak saklanacak bir yer aramaya gitti. Kısa süre sonra yurt dışında, sığınabileceği bir yer buldu. Oğlu, Berlin'de önemli bir Nazi'nin metresi olan aktris annesi ile birlikte kaldı.

Sürgüne gönderilen yazarların, işkencecilerinin dillerine bağlı kalmaları yaşadıkları acı ve travmayı arttırdı. Yeni ülkelerine güçlükle adapte oldular. Geride kalan arkadaşları ise ya ortama uydular, ya da, kendi tabirleriyle, kurak bir iç sürgüne gittiler. George Mosse'nin belirttiği gibi sürgündeki entelektüel Alman Yahudileri "Almanya'nın iyi tarafını, diktatörlük, savaş, soykırım ve yenilgi sürecinden geçilirken", başka gruplardan daha iyi korudular.[81] Nereye gitseler vatan hasreti çektiler. Emil Ludwig New York'ta, Columbus Meydanı'nda metro istasyonundan çıktığında Goethe'nin bir büstüne rastladı. O kadar çok duygulandı ki gözyaşlarını tutamadı. *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok* kitabının yazarı ve sürgün Erich Maria Remarque'a Almanya'yı özleyip özlemediği soruldu. "Niye özleyeyim ki?" diye yanıtladı. "Ben Yahudi değilim."

1933'te elli bin Yahudi Almanya'yı terk etti. 1934'te otuz bin, 1935'te yirmi bin. Gerisi en azından bir süre için daha kaldı; gitmeyi istemeden ve beceremeden. Gidenlerden bazıları geri bile döndü. Karma evlilikler, yeni rejimin ruhuna en aykırı davranış

olmasına rağmen, 1933'te her zamankinden daha yaygındı. Bunlar şaşılacak bir oran olan yüzde 44'e ulaştı.[82] 1934'te yüzde 15'e düştü ve kısa süre sonra da yasadışı ilan edildi. Çıkış sürdü.

En az sorunu olanlar zenginlerdi. Tabi ki, mülklerini terk etmek veya çok düşük fiyatlara elden çıkarmak zorunda kaldılar. Naziler acımasız "gidiş vergileri" koyarak varlıklarını daha da erittiler. Buna rağmen neredeyse tüm varlıklı Alman Yahudileri kendilerini kurtarmayı başardılar. Kolaylıkla, paranın her zaman hoş karşılandığı İngiltere, Amerika ve İsviçre'ye yerleşmeyi becerdiler. Salman Schocken çocuklarını, Chagall'lerini ve geniş kitaplığını Kudüs'e gönderdi, arkalarından da kendi gitti. (Rembrant, Dürer, Renoir, Cézanne, Gauguin, van Gogh ve Manet'leri bir İsviçre bankasının kasasında kaldı.) Schocken'in kitaplığında yirmi beş bin İbranice, otuz bin Almanca – yüzyılların getirdiği İbranice ve Almanca klasiklerin en iyileri – kitap vardı. Bunların arasında Ortaçağ'dan kalma paha biçilmez kitaplar, Goethe, Schiller, Schopenhauer, Heine, Kraus ve Börne'nin en önemli yapıtlarının orijinal elyazmaları ve Hofmannstahl, Mann, Werfel ve Stefan George'nin eserlerinin ilk baskıları mevcuttu. Weimar döneminin en büyük mimarlarından olan Erich Mendelssohn, Schocken tarafından Kudüs'un ağaçlı yan sokaklarından birinde, kitaplığı için yeni bir ev inşa etmekle görevlendirildi. Schocken'in değerli eşyalarının Kudüs'e taşınması, başarısızlıkla sonuçlanmış Alman Yahudi hayalinin, en azından geçici olarak, korunması için girişilen bir çaba gibiydi. Savaştan sonra Schocken'in çocukları Almanca koleksiyonun çoğunu elden çıkardılar. Heine'nin el yazmalarını Fransız ulusal kitaplığı aldı. Gaulle hükümeti bunun, bu büyük Fransız dostunun eserleri için uygun olacağını söyledi.

Daha az talihli olanlar, Avrupa ülkelerinin çoğundan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oturma izni alamadılar ve ülkeden ülkeye dolaşmak zorunda kaldılar. Bazıları Çin'e kadar gitti. W. H. Auden, bu kişilerin kaderini "Mülteci Blues" isimli şiirinde dile getirdi:

Konsolos masaya vurdu ve konuştu,
"Eğer pasaportun yoksa resmi olarak ölüsün demektir":
Fakat biz hâlâ yaşıyoruz, değerli arkadaşım, biz hâlâ yaşıyoruz.

....

Bir kaniş gördüm, ceketi iğneyle tutturulmuş,
Bir kapının açıldığını gördüm ve bir kedinin içeri alınışını:
Fakat onlar Alman Yahudileri değildi, sevgili arkadaşım, değillerdi
Alman Yahudileri.

İngiltere'de, parası olmayan yabancılara, evlerde hizmetçi olarak çalışmaya razı olmaları halinde ülkeye giriş izni verildi. Sürgünlerin, bu en liberal Avrupa ülkesinde bile karşılaştıkları zorluklara iyi bir örnek, giriş vizesi almak için özel öğretmen olarak başvuruda bulunan orta üst sınıfa mensup Yahudi bir doktorun başına gelenlerdi. Paris'teki İngiliz vize memuru doktora, özel öğretmenliğin "ev hizmeti" olmadığını söyledi. Doktor da, o zaman bir kahya olarak çalışmaya hazır olduğunu söyledi. Kızmaya başlayan vize memuru bu olasılığı, "kahyalık ömür boyu tecrübe gerektiren bir iş" olduğu için, "saçma" diye reddetti.[83] Filistin'e giriş izinleri de İngiliz yetkililerce sınırlı sayıda dağıtıldı. Sadece "kapitalistlere" asgari bin (sonraları beş yüz) Sterlin karşılığı parasız verildi.

Bu kadar çok sayıda Yahudi'nin doğdukları ülkede kalması, uyuşuk olmalarından çok, dehşet verici olayların geçici olduğu konusundaki inançlarıydı. Şaşkın, inanamaz ve şoke olmuş haldeki birçoğu, Almanya'da iki bin yıllık Yahudi varlığının sona ermekte olduğuna inanmayı reddetti. Max Liebermann ayrılmak için kendini çok yaşlı hissetti. Tel Aviv belediye başkanına, "maalesef, maalesef, çok güzel bir asimilasyon rüyasından" uyanıp bir karabasanın içine düştüğünü yazdı.[84] Lieberman bu mektubun üzerinden uzun zaman geçmeden öldü. Dul eşi, sınır dışı edilmek üzere alınıp götürülmeden önce, "en azından burada, bu şehirde ölebilmek için" intihar etti.[85] Dresden Üniversitesi'nde Latince kökenli diller profesörü olan Victor Klemperer, "korkudan" çok,

"utanç" hissetti. Almanya adına utanç. Ülkeyi terk etmeyi düşünmedi. (Aralarından bazıları kendilerini tacizden korumak umuduyla madalyalarını cesaretle sergileyen) birçok eski asker gibi Klemperer de güvende olduğuna inandı. "Ben sonsuza kadar Alman'ım, bir Alman milliyetçisiyim. ... Naziler Alman değildir" dedi. Aklına farklı düşünceler 1935'te, üniversiteden atıldıktan sonra geldi. "Almanya hakkındaki ilkelerim ... yaşlı bir adamın dişleri gibi sallanmaya başlıyor." Klemperer bir yıl sonra, karısıyla birlikte Thuring'in çok güzel olan çevresini dolaşmak için bir araba satın aldı. Muhtemelen, öylesine ileri bir tarihte birikimlerini Dresden'e bakan küçük bir villaya yatıran tek Yahudi'ydi. Üç yıl sonra bu evden atılacak ve karısıyla birlikte Dresden'in merkezindeki bir *Judenhaus*'a kapatılacaktı. Bir toplama kampına gönderilmekten karısı "Ari" ırkına mensup olduğu için kurtulacaktı. Klemperer 11 Mayıs 1942'de şöyle yazacaktı: Ben Alman'ım, diğerleri Alman değil. Şuna tutunmalıyım: Kesin olan ruhtur, kan değildir. Şuna tutunmalıyım: Benim için Siyonizm komedi olurdu – vaftiz olmam komedi *değil*di."[46]

Kalanlar arasında intihar vakaları aldı yürüdü. Yahudi işyerlerine uygulanan boykotun ardından, Robert Weltsch, *Jüdische Rundschau*'da yazdığı "Sarı Yama'yı (Nazi döneminde Yahudilerin elbiselerine takmak zorunda oldukları altı köşeli yıldız şeklindeki sarı bez parçası. - ç. n.) Gururla Taşıyın!" başlıklı makalesi ile Yahudiler ve özellikle Siyonistler arasında kült bir kişilik oldu. Makalenin birçok kişiyi intihar etmekten vazgeçirdiğine inanıldı. Weltsch ileride bu makaleyi yazdığına ve özellikle bu başlığı attığına pişman olacaktı. Başlığın şöyle olması gerektiğini söyleyecekti: "Bavullarınızı Toplayın Ve Kaçın!" İntihar vakaları sürgünler arasında da yaygındı. Tanınmış yazarlardan Kurt Tucholsky İsveç'te, Stefan Zweig Brezilya'da, Ernst Toller New York'ta ve Ernst Lissauer Viyana'da yaşamlarına son verdiler. "İngiltere'ye Karşı Nefretin İlahisi"nin yazarı olan Ernst Lissauer 1914-1918 "Alman savaşını" haklı ve neredeyse "efsanevi bir mücadele" olarak sonuna kadar kutladı. Fakat kendi kaderi için duyduğu ıstırabı şöyle dile getirdi:

Ey halk, benim halkım!
Hangi halk benimdir?
İki halkın yükünü taşıyorum,
Bir sepet ki tarihin taşlarıyla doludur.
Almanların gözünde bir Yahudi'yim, Alman maskesi takmış;
Yahudilerin gözünde bir Alman'ım, davaya ihanet etmiş.[67]

Prusya Sanat Akademisi'nin kurucu üyelerinden biri olan ve 1932'de yetmişinci doğum gününde Hindenburg tarafından Sanat ve Bilim için Goethe Nişanı ile onurlandırılan Ludwig Fulda, oğlunun yaşadığı Amerika Birleşik Devletleri'ne giriş izni verilmemesi üzerine intihar etti. "Sevgili oğluma kavuşamayacağıma göre, paranın, pasaportun ve vizelerin gerekli olmadığı tek ülkede anneme ve babama kavuşurum", diye yazdı.[68] Walter Benjamin Fransa-İspanya sınırında, Walter Hasenclever de bir Fransız temerküz kampında intihar ettiler. Her birinin kendi geçmişi ve kendi mizacı vardı. Tarih onları tümüyle acı bir hayal kırıklığına uğrattı.

Tucholsky, yaşamına son vermeden birkaç gün önce Arnold Zweig'a yazdığı bir mektupta, 1914'te Berlin Yahudi cemaatinden ayrılışından söz etti. Artık biliyordu ki böyle bir ayrılış mümkün değildi.[69] Tucholsky ve Weimar radikal avant-garde sınıfından başkaları, ulusal simgelere karşı saygısız bir tutum sergilemiş olmalarından dolayı, ileride, antisemitizmi cesaretlendirmekle suçlanacaklardı. Kendisi de sürgüne gitmiş olan Franz Werfel, küstahça kibrinden dolayı kendine kızdı: "Birkaç görgüsüzün kahkahalarından onay bularak, şimdi insanlığın kavrulduğu cehennemin ateşine odun attık."[70] Her şeye rağmen, onun veya Tuscholsky'nin tek bir sesleri vardı. Onu da ellerinden gelenin en iyisiyle kullandılar. Tucholsky, Werfel ve Wolff olmasaydı da Hitler her halükarda iktidarı ele geçirecekti.

Else Lasker Schüler, Almanya'nın en yüksek şiir ödülü olan Klest Ödülü'nü aldıktan birkaç hafta sonra sokakta Nazi serserilerce dövüldü. Sersemliğini üzerinden atamadan Zürih'e giden bir trene bindi. Orada da bir parkta serserilik yaptığı iddiasıyla yakalandı:

Evsiz barksız avare bir şekilde dolaşıyorum geyiklerle beraber
Acı günleri düşünüyorum – evet, hepinizi çok sevdim."[1]

Walter Benjamin, Naziler yönetimi ele geçirdiklerinde Berlin'deydi. Geçerli bir pasaportu olacak kadar şanslıydı ve bulduğu ilk fırsatta Paris'e doğru yola çıktı. 20 Mart 1933'te Paris'ten Scholem'e, Almanya'daki durumun sadece "kişilere karşı terörü" değil, "genel bir kültürel düşüşü" de yansıttığını yazdı. Paris, Alman edebiyatının gerçek başkenti halini alıyordu: Brecht, Mann, Feuchtwanger, Cassirer, Döblin, Kerr ve daha birçokları, Yahudi olanlar veya olmayanlar, orada herhangi bir yerdeydiler; bazıları kelimenin tam anlamıyla valizlerindekilerle yaşadılar, bazıları da geçerli bir ikamet müsaadeleri olmadığı için bir ucuz otelden diğerine taşındılar.

Hannah Arendt, bir Gestapo hapishanesinde geçirdiği kısa bir sürenin ardından, geçerli seyahat evrakları olmamasına rağmen hemen Almanya'yı terk etmeye karar verdi. Son gecesini Berlin'de, Mampe'nin Kurfürstendamm'daki şarap restoranında, Siyonist rehberi Kurt Blumenfeld'le birlikte Yunan şiirleri okuyarak geçirdi. Ertesi gün, yasa dışı yoldan geçmeyi umduğu Çek sınırına giden bir trene bindi.

Arendt'in de kendi geçmişi, kendi aşkları ve kendi dostları vardı ve hepsi kendisini hayal kırıklığına uğratmıştı. Bir çember kapanıyordu. Hannah Arendt'i taşıyan tren Berlin'den ayrıldı ve inişli çıkışlı kırsal bölgeden geçerek güneye, iki yüzyıl önce Aydınlanma Almanya'sında şöhret ve servete uzanan yolda ilerleyen çocuk Moses Mendelssohn'un yaya olarak geldiği istikametin aksi yönüne doğru hızlandı.

Dipnotlar

GİRİŞ

1. M. Kayserling, *Moses Mendelsssohn: Sein Leben und Wirken*, Leipzig, 1888, s. 477.
2. H. Knobloch, *Herr Moses in Berlin*, Berlin, 1987, s. 35'te belirtilen, krala arzedilen bir rapor.
3. G. A. Craig, *The Germans*, New York, 1982, s. 34.
4. Ed. K. Zuchardt, *Friedrich der Grosse. Drei Politische Schriften: Regierungsformen und Pflichten der Könige*, Leipzig, tarihsiz.
5. Karl Voss, Giriş, *Reiseführer für Literaturfreunde*, Frankfurt, 1980.
6. Kayserling, *Mendselssohn*, s. 488.
7. H. Kamen, *The Spanish Inquisition*, Londra, 1968, s. 13.
8. F. V. Grünfeld, *Prophets without Honor: A Background to Freud, Kafka, Einstein, and Their World*, New York, 1979, s. 1.
9. S. George, *Stern des Bundes*, Berlin, 1914, s. 35.
10. Ed. C. Schult, *Deutschtum und Judentum: Ein Disput unter Juden aus Deutschland*, Stuttgart, 1993, s. 18.
11. Aynı kaynak.
12. M. Reich-Ranicki, *Über Ruhestörer: Juden in der Deutschen Literatur*, Münih, 1973, s. 55.
13. Craig, *Germans*, s. 126
14. J. F. Lyotard, *Le différend*, Paris, 1983, para. #93.
15. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 20 (1975): 79.

1 . ÜNLÜ GEÇMİŞ

1. K. Popper, *The Open Society and Its Enemies*, Londra, 1950, s. 245.
2. H. Spiel, *Fanny von Arnstein, oder die Emanzipation*, Viyana, 1975.
3. Ed. R. Dietrich, *Politische Testamente der Hohenzollern*, Münih, 1981, s. 167.
4. Spiel, *Fanny von Arnstein*, s. 43.
5. *Boswell on the Grand Tour: Germany and Switzerland, 1764*, Londra, 1954, s. 24.
6. A. A. Brüer, *Geschichte der Juden in Preussen, 1750-1820*, Frankfurt, 1991, s. 76.
7. N. Lenau, *Sämtliche Werke*, cilt 1, Leipzig, 1910. s. 408.
8. Josephus Falvius, *Antiquities of the Jews*, kitap 19, bölüm 5.
9. H. Karasek, *Der Fedtmilch-Aufstand: Wie die Frankfurter 1612-14 ihrem Rat einheizten*, Frankfurt, 1978, s. 26.
10. *Leo Baeck Enstitüsü Bülteni* 19, (1962): 196'da Almanca belirtilen.
11. A. Müller, *Geschichte der Juden in Nürnberg*, 1968, s. 131.
12. J. W. Goethe, *Dichtung und Wahrheit*, Frankfurt, tarihsiz, cilt 1, kitap 4, s. 148.
13. H. Tweles, *Goethe und die Juden*, Berlin, 1925, s. 90.
14. S Stern, *The Court Jew*, Philadelphia, 1950, s. 56.
15. *Leo Back Enstitüsü Yıllığı* 20 (1975): 69.
16. R. Glanz, *Geschichte des niederen Jüdischen Volkes in Deutschland, Gaunertum, Bettelwesen und Vagrantentum*, New York, 1968, s. 134.
17. Ed. H. Heubach, *Jüdisches Leben in Frankfurt, Materialen, I, 1462-1796*, Frankfurt, 1988, s. 88-89.
18. H. Heine, *Confessio Judaica, ed. H. Bieber*, Berlin, 1925, s. 36.
19. Glanz, *Geschichte des niederen Jüdischen Volkes*, s. 132.

2 . MENDELSSOHN ÇAĞI

1. M. Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, Leipzig, 1843-44, cilt 1, s. 9.
2. Aynı kaynak, cilt 5, s. 525.
3. B. Badt-Strauss, *Moses Mendelssohn: Der Mensch und das Werk*, Berlin, 1929, s 72.
4. Aynı kaynak, s. 22.
5. Aynı kaynak.
6. F. Nicolai, *Anekdoten von König Friedrich II*, Berlin, 1788, cilt 3, s. 278.
7. A. Altmann, *Moses Mendelssohn: A biographical Study*, Philadelphia, 1973, s. 159.
8. Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, cilt 5, s. 165.

9. Badt-Strauss, *Moses Mendelssohn*, s. 79.
10. Aynı kaynak, s. 87.
11. Aynı kaynak, s. 88.
12. *Goethes Werke*, Hamburg, 1958, cilt 12, s. 385.
13. J. C. Lavater, *Ausgewählte Schriften*, Zürih, 1943, cilt 1, s. 123.
14. Aynı kaynak, cilt 1, s. 217.
15. N. Boyle, *Goethe: The Poet and the Age*, Oxford. 1992, s. 149-50.
16. Lavater, *Ausgewählte Schriften*, cilt 2, s. 231.
17. C. Schmölders, *Das Vorurteil im Liebe: Eine Einführung in die Physiognomik*, Berlin, 1995, s. 72.
18. Aynı kaynak, s. 16.
19. L. Geiger, *Goethe und die Juden*, Berlin, 1891, s. 335.
20. M. Mendelssohn, *Briefwechsel aus den letzten Jahren*, Stuttgart, 1979, s. 178.
21. Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, cilt 3, s. 355; cilt 8, s. 6.
22. Aynı kaynak, cilt 5, s. 605.
23. H. Heine, *Confessio Judaica*, ed. H. Bieber, Berlin, 1925, s. 110.
24. S. Maimon, *Geschichte des eigenen Lebens*, Berlin, 1935, s. 141.
25. Maimon, *Geschichte des eigenen Lebens*, s. 17.
26. Hadas, *Solomon Maimon*, s. 90-91.
27. H. Heine, *Über Polen, Sämtliche Geschichten*, Münih, 1975-78, cilt 2, s. 71.
28. Maimon, *Geschichte des eigenen Lebens*, s. ix.
29. Aynı kaynak, s. 205.
30. C. Von Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*, Berlin ve Stettin, 1781.
31. Von Dohm, Friedrich Nicolai'ye mektup, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden Deutsclands* 5 (1890): 75'te söz edilen.
32. Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung*, s. 34-37.
33. Dohm, *Denkwürdikkeit meiner Zeit.*
34. Lavater, *Ausgewählte Schriften*, cilt 3, s. 21.
35. Ed. M. Brenner, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit*, Münih, 1996, cilt 2, s. 228.
36. F. Klopstock, *Oden*, Leipzig, 1798, cilt 2, s. 51.
37. G. Mosse, *German Jews beyond Judaism*, Cincinnati, 1985, s. 9.
38. F. Kafka, *The Diaries*, ed. Max Brod, New York, 1976, s. 101 (1 Kasım 1911).
39. *Gedenkbuch für Moses Mendelssohn*, Berlin, 1829, s. 8.
40. Mendelssohn, *Gesammelte Schriften*, cilt 5, s. 566.
41. Aynı kaynak, cilt 5, s. 202.
42. H. Arendt, *Men in Dark Times*, New York, 1968, s. 18.

3 . MİNYATÜR ÜTOPYALAR

1. Ed. H. Landsberg, *Henriette Herz: Ilır Leben und ihre Zeit*, Weimar, 1913, s. 6-7.
2. A. A. Bruer, *Geschichte der Juden in Preussen, 1750-1820*, Frankfurt, 1991, s. 58.
3. K. A. Böttiger, *Literarische Zustände und Zeitgenossen (Aus dem Nachlasse)*, Leipzig, 1839, cilt 2, s. 102.
4. *Deutsches Museum*, I (1784): 43.
5. K. Feyerabend, *Kosmopolitische Wanderungen*, Berlin, cilt 2, s. 126.
6. Ed. F. Kobler, *Juden und Judentum in deutschen Briefen aus drei Jahrhunderten*, Viyana, 1935, s. 147.
7. H. Graetz, *History of the Jews*, Philadelphia, 1895, cilt 5, s. 422.
8. H. Herz, *Erinnerungen*, Berlin, 1958, s. 53 ve 121.
9. Ed. T. M. Endelman, *Jewish Apostasy in Modern World*, New York, 1987, s. 49'dan alıntı.
10. W. Teller, *Lehrbuch des christlichen Glaubens ve Wörterbuch des neuen Testaments zur Erklärung der christlichen Lehre*. Bruer, *Geschichte der Juden*, s. 219-20'den alıntı.
11. H. Knobloch, *Herr Moses in Berlin*, Berlin, 1987, s. 233.
12. Bruer, *Geschichte der Juden*, s. 212'den alıntı.
13. H. Arendt, "Berliner Salon," *Deutscher Almanach für das Jahr 1932*, s. 173.
14. Ed. E. Berend, *Jean Paul: Sämtliche Werke*, Berlin, 1960, cilt 4, s. 41.
15. G. Mann, *Friedrich von Gentz: Geschichte eines europäischen Staatsmannes*, Zürih, 1947, s. 61.
16. H. Arendt, Rahel Varnhagen: *The Life of a Jewess*, ed. L. Weissberg, çeviren: Richard Winston, Baltimor, 1997, s. 150'den alıntı.
17. L. Geiger, *Geschichte von Berlin*, 1688-1844, Berlin, 1895, cilt 2, s. 198.
18. Aynı kaynak.
19. *Wilhelm und Caroline von Humboldt in ihren Briefen*, Berlin, 1912, s. 236.
20. Arendt, "Berliner Salon", s. 180'den alıntı.
21. Endelman, *Jewish Apostasy*, s. 9'dan alıntı.
22. 9 Kasım, 1816 tarihli mektup, Rothschild Arşivi, Londra.
23. H. Heine, *Confessio Judaica*, ed. H. Bieber, Berlin, 1925, s. 143'den alıntı.
24. Aynı kaynak, s. 83.
25. H. Heine, *Sämtliche Schriften*, Münih, 1975-85, cilt 7, bölüm I, s. 277.
26. B. V. Ephraim, *Über meine Verhaftung und andere Vorfälle meines Lebens*, Berlin, 1807, s. 103.
27. Ed. J. M. Raich, *Dorothea von Schlegel geb. Mendelssohn und deren Söhne: Briefwechsel im Auftrag der Familie Veit*, Mainz, 1881, s. 81.
28. S. Hensel, *The Mendelssohn Family, 1729-1847*, New York, 1881, cilt I, s. 75.

29. Aynı kaynak s. 80.
30. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 39 (1994): 21.
31. Arendt, *Rahel Varnhagen*, s. 85.
32. K. A. Varnhagen von Ensa, *Denkwürdigkeiten des eigenen Lebens*, ed. K. Feichenfeldt, Frankfurt, 1987, cilt 3, s. 43.
33. *Leo Baeck Enstitüsü Bülten* 52 (1976): 28'den alıntı.
34. Ed. H. Brandenburg, *Das Denkmal. Heinrich Heine: Denkwürdigkeiten, Briefe*, Münih, 1912, s. 18.
35. Aynı kaynak, s. 29-30.
36. Aynı kaynak, s. 16.
37. Heine, *Sämtliche Schriften*, cilt 4, s. 572.
38. Frankfurt şehir arşivi.
39. Endelman'da D. Hertz, *Jewish Apostasy*, s. 48.
40. Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi, Kudüs.
41. H. Spiel, *Fanny von Arnstein, oder die Emanzipation*, Frankfurt, 1962, s. 404.
42. Ed. F. Gilbert, *Bankiers, Künstler und Gelehrte*, Tübingen, 1975, s. xlvi'den alıntı.
43. K. W. [Grattenauer] *Über die physische und moralische Verfassung der heutigen Juden: Stimmes eines Kosmopoliten*, Leipzig, 1791, s. 58, 122.
44. J. G. Fichte, *Sämtliche Werke*, Berlin, 1845, cilt 6, s. 149.
45. Ed. C. A. H. Burkhardt, *Goethes Unterhaltungen mit dem Kanzler Friedrich von Müller*, Stuttgart, 1870, s. 57.
46. C. Brentano, *Werke*, Leipzig, 1814, cilt 3, s. 264.
47. Aynı kaynak, cilt 2, s. 959.

4 . HEİNE VE BÖRNE

1. H Finke, *Briefwechsel Friedrich und Dorothea Schlegels, 1818-1820*, Münih, 1922, s. 266.
2. H Graetz, *History of the Jews*, Philadelphia, 1895, cilt 5, s. 531.
3. Ludwig Robert ile Rahel Varnhagen arasındaki yazışma, *Leo Baeck Enstitüsü Bülten* 52 (1976)'da bulunmaktatdır.
4. W. Keller, *Und wurden zerstreut unter alle Völker*, Münih, 1966, s. 446'dan alıntı.
5. Aynı kaynak, s. 449.
6. E. Sterling, *Judenhass: Die Anfänge des politischen Antisemitismus im Deutschland* (1815-1850), Frankfurt, 1969, s. 162.
7. 18 Nisan 1815 tarihli Rahel Varnhagen'e mektup, *Leo Baeck Enstitüsü Bülten* 52 (1976): 23.

8. 22 Ağustos 1819 tarihi Rahel Varnhagen'e mektup, *Leo Baeck Enstitüsü Bülten* 52 (1976): 35.
9. *Leo Baeck Enstitüsü Bülten* 52 (1976): 35.
10. R. Varnhagen, *Gesammelte Werke,* Münih, 1983, cilt 2, s. 536-37.
11. *Leo Baeck Enstitüsü Bülten* 52 (1976): 37.
12. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllık* 9 (1964): 211.
13. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllık* 6 (1961): 277; (1993): 34.
14. F. Kobler, *Juden und Judentum in deutschen Briefen aus drei Jahrhunderten,* Viyana, 1935, s. 259.
15. Aynı kaynak, s. 261.
16. *Goethes Gespräche, Begegnungen und Briefe,* Zürih, 1950, cilt 2, s. 191.
17. Goethe, *Gespräche,* Zürih, 1947, s. 107.
18. A. Leschnitzer, *Saul und David,* Heidelberg, 1954, s. 8.
19. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllık* 22 (1977): 109.
20. Ed. N. N. Glatzer, *Leoplold and Adeheid Zunz: An Account in Letters, 1815-1885,* Londra, 1958, s. xvi.
21. H. G. Reissner, *Eduard Gans: Ein Leben im Vormärz,* Tübingen, 1965, s. 53.
22. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllık* 11 (1966): 164'den alıntı.
23. Zunz yazıları, Ms. koleksiyonu, Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi, Kudüs, dosya 7007.
24. Aynı kaynak, s. 13.
25. Glatzer., *Leopold and Adelheid Zunz,* s. 20.
26. Ed. N. N. Glatzer, *Leoplold Zunz: Jude-Deutsher-Europaer,* Tübingen, 1964, s. 12.
27. Zunz yazıları. Beni, bu bilinmeyen belgelerden haberdar ettiği için Paul Mendes-Flohr'a müteşşekirim.
28. Glatzer, *Leopold Zunz,* s. 14'den alıntı.
29. Aynı kaynak, s. 17.
30. Reissner, *Eduard Gans,* s. 77.
31. Aynı kaynak, s. 56.
32. Aynı kaynak, s. 65.
33. Aynı kaynak, s. 93.
34. Ed. S Kaznelson, *Jüdisches Schicksal in deutschen Gedichten: Eine abschliessende Anthologie,* Berlin, 1959, s. 261.
35. H Heine, *Confessio Judaica,* ed. H Bieber, Berlin, 1925, s. 90.
36. H. Heine, *Sämtliche Schriften,* Münich, 1975-85, cilt 2, s. 55.
37. *Almansor,* sahne I.
38. G. Steiger, Aufbruch, *Urburschenschaft und Wartburgfest,* Leipzig, 1867, s. 111-112.

39. H. Heine, *Briefe,* ed. F. Hirth, Mainz, 1950-57, cilt I, s. 92.
40. *Goethe im Gespräch,* Zürih, 1944, s. 420.
41. Heine, *Sämtliche Schriften,* cilt 2, s. 7.
42. Heine, *Briefe,* cilt I, s. 117.
43. Heine, *Sämtliche Schriften,* cilt 2, s. 69.
44. Reisnner, *Eduard Gans,* s. 95.
45. 1 Nisan 1823'te, Heine'den İmmanuel Wohlwill'e, *Confessio Judaica*'da, s. 13.
46. 18 Haziran 1823'de, Heine'den Wohlwill'e.
47. "Zeitgedichte XI: Das Neue İsraelitische Hospital zu Hamburg."
48. 3 Mayıs 1823'te, Heine'den kayınbiraderi Moritz Embden'e, *Confessio Judaica*'da, s. 14.
49. 17 Eylül 1823'te, Heine'den Moses Moser'e, *Confessio Judaica*'da, s. 14.
50. Ed. E. Galley, *Heine Jahrbuch,* Düsseldorf, 1968, s. 14'den alıntı.
51. Ed. M. Werner, *Begegnungen mit Heine.*
52. 14 Aralık 1825 ve 9 Ocak 1826'da, Heine'den Moses Moser'e, *Confessio Judaica*'da, s. 64, 68.
53. Reissner, *Eduard Gans,* s. 36.
54. 14 Aralık 1825'te Heine'den Moses Moser'e, *Confessio Judaica*'da, s. 64.
55. Aynı kaynak, 23 Nisan 1826.
56. Werner, *Begegnungen mit Heine,* cilt 2, s. 180.
57. Heine, *Sämtliche Schriften,* cilt 2, s. 291.
58. M. Reich-Ranicki, *Über Ruhestörer: Juden, in der deutschen Literatur,* Münih, 1973, s. 59, 61.
59. 8 Temmuz 1826'da, Heine'den Moses Moser'e, *Confessio Judaica*'da, s. 70.
60. Werner, *Begegnungen mit Heine,* cilt 2, s. 394.
61. Ed. H. Brandenburg, *Das Denkmal. Heinrich Heine: Denkwürdigkeiten, Briefe,* Münih, 1912, s. 181-82.
62. Kobler, Juden und Judentum, s. 255-56.
63. 9 Haziran 1828'de, R. Schumann'dan H. Von Kurrer'e.
64. Reich-Ranicki, *Über Ruhestörer,* s. 59.
65. M. Oppenheim, *Erinnerungen,* Frankfurt, 1923, s. 82.
66. L. Börne, *Sämtliche Schriften,* Düsseldorf, 1964, cilt 3, s. 511.
67. H Heine, "Über Ludwig Börne," *Confessio Judaica,* s. 72.
68. Börne, *Sämtliche Schriften,* cilt I, s. 684.
69. Aynı kaynak, cilt I, s. 286.
70. L. Marcuse, *Revolutionär und Patriot: Das Leben Ludwig Börnes,* Leipzig, 1929, s. 211.
71. Börne, *Sämtliche Schriften,* cilt I, s. 684.
72. Ed. K. Fleichenfeldt, *Rahel Varnhagen: Gesammelte Werke,* Münih, 1983, cilt 9, s. 679-82.

73. Bkz. Ed. H. M. Enzensberger, *Ludwig Börne und Heinrich Heine: Ein deutsches Zerwürfnis*, Frankfurt, 1997.
74. 1 Temmuz 1830'da, Heine'den Anonim'e.
75. Werner, *Begegnungen mit Heine*, cilt I, s. 310.
76. Aynı kaynak, cilt I, s. 357.
77. Aynı kaynak, cilt I, s. 315.
78. Steiner, *After Babel: Aspects of Language and Translation*, Londra, 1975, s. 240'dan alıntı.
79. Werner, *Begegnungen mit Heine*, cilt 1, s.273.
80. M. Brod, *Heinrich Heine*, Berlin, 1935, s. 149'dan alıntı.
81. Werner, *Begegnungen mit Heine*, cilt 1, s. 295.
82. F. Kafka, *Letters to Milena*, çev. Philip Boehm, New York, 1990, s. 19.
83. G. Mann, *The History of Germany since 1789*, Harmondsworth, 1895, s. 121.
84. *Jahrbuch für Deutsche Literatur und Kunst*, Hannover, 1855, cilt 2, s. 230.
85. H. Heine, "Zur Geschichte von Religion und Philosophie im Deutschland", *Sämtliche Schriften*, cilt 3, s. 505.
86. Aynı kaynak, Mann'ın İngilizce çevirisi, *History of Germany*, s. 139, 142.
87. Werner, *Begegnungen mit Heine*, cilt 2, s. 555.
88. Oppenheim, *Erinnerungen*, s. 67.
89. Werner, *Begegnungen mit Heine*, cilt 2, s. 436.
90. Aynı kaynak, cilt 2, s. 362.
91. Brod, *Heinrich Heine*, s. 226.
92. Werner, *Begegnungen mit Heine*, cilt 2, s. 547.

5 . ULUSLARIN BAHARI

1. L Bamberger, *Erinnerungen*, Berlin, 1899, s. 18.
2. Aynı kaynak, s. 24.
3. Aynı kaynak, s. 25.
4. Aynı kaynak, s. 26.
5. Ed. H. Simon, *Leoplod Sonnemann: Seine Jugendgeschichte bis zur Entstehung der "Frankfurter Zeitung"*, Frankfurt, 1931, s. 53.
6. *Der Orient*, 1848, s. 121.
7. M. Brenner, *Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit, 1780-1871*, Münih, 1996, cilt 2, s. 297'den alıntı.

8. R Payne, Marx, London, 1968, s. 67; P. Johnson, *Intellectuals*, New York, 1988, s. 54, 55.
9. K. Marx, *Early Writings*, Londra, 1963, s. 34-37.
10. S. Born, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers*, Leipzig, 1898, s. 101, 117.
11. *Der Orient*, 1848, s. 91.
12. Aynı kaynak, s. 27.
13. Aynı kaynak.
14. Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi, Kudüs, Ms. Koleksiyonu ARC 1588/69.
15. R. Taylor, *Richard Wagner*, Londra, 1979, s. 85; Martin Gregor-Deilin, *Richard Wagner*, Münih, 1980, s. 266.
16. A. Bettelheim, *Berthold Auerbach: Der Mann, sein Werk, sein Nachlass*, Stuttgart, 1907, s. 212.
17. E. Fuchs, *Die Juden in der Karikatur*, Langen, 1921, s. 125.
18. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 5 (1960): 132.
19. Ed. N. N. Glatzer, *Leopold Zunz and Adelheid Zunz: An Account in Letters, 1815-1885*, Londra, 1958, s. 132.
20. *Allgemeine Zeitung des Judentums* 12, (1848): 210.
21. Ed. R. Rürup, *Jüdische Geschichte in Berlin: Essays und Studien*, Berlin, 1995, s. 65.
22. Ed. L. Von Ranke, *Aus dem Briefwechsel-Wilhelm IV mit Bunsen*, Leipzig, 1873, s. 169.
23. K. L. von Prittwitz, *Berlin 1848: Das Erinerungswerk des Generalleutenants Karl Ludwig von Prittwitz*, Berlin, 1985, s. 149.
24. S. Baron, "The Impact of the Revolution of 1848 on Jewish Emancipation", *Jewish Social Studies*, 1949, s. 230'dan alıntı.
25. *Berliner Strasseneckenliteratur*, 1848-49, Stuttgart, 1977, s. 87.
26. D. Kastner, *Der Rheinische Provinziallandtag und die Emanzipation der Juden im Rheinland*, 1825-1845, Köln, 1989, s. 299.
27. M Stürmer, *Wägen und Wägen: Sal Oppenheim Jr. & Cie. Geschichte einer Bank und einer Familie*, Berlin, 1992, s. 126.
28. S. Grossmann, *Ferdinand Lassale*, Berlin1919, s. 14.
29. D. Nick, *Jüdisches Wirken in Breslau*, Würzburg, 1998, s. 12.
30. Ed. N. N. Glatzer, *Leopold Zunz: Jude-Deutscher-Europaer*, Tübingen, 1964, s. 258.
31. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 5 (1960): 129, 137.
32. Der Orient, 1848, s. 28, 114, 165.
33. Der Orient, 8 Nisan 1848.
34. Rürup, *Jüdische Geschichte in Berlin*, s. 70'den alıntı.

35. *Jahrbuch des İnstituts für Deutsche Geschichte* (Tel Aviv Üniversitesi) 15 (1985): 342.
36. Ed. A. Goldschmidt, *Levin Goldschmidt: Ein Lebendsbild in Briefen*, Berlin, 1898, s. 101.
37. J. Toury, *Bulletin of the Leo Baeck Institute* 9 (1960): 59'dan alıntı.
38. F. Kobler, *Juden und Judentum in deutschen Briefen aus drei Jahrhunderten*, Viyana, 1935, s. 165.
39. L. B. Stein, *Auerbach und das Judentum*, Berlin, 1882, s. 34'den alıntı.
40. Auerbach yazıları, Alman Edebiyat Arşivi, Marbach am Neckar.
41. R. Wagner, "*Müzikte Yahudiler*", 1850.
42. Bettelheim, *Berthold Auerbach*, s. 179.
43. Auerbach'tan Ferdinand Freiligrath'a, 24 Kasım 1843, Bettelheim'da, *Berthold Auerbach*, s. 161.
44. Aynı kaynak.
45. Aynı kaynak, s. 365.
46. Aynı kaynak, s. 211.
47. Aynı kaynak, s. 213.
48. Aynı kaynak.
49. Aynı kaynak, s. 436.
50. Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi, Kudüs, ARC 4 koleksiyonu, 1588/70.
51. B. Auerbach, *Tagebuch aus Wien*, Breslau, 1849, s. 226.
52. *Leipziger Tageblatt*, 28 Kasım 1849.
53. *Der Orient*, 8 Aralık 1849.
54. F. Lewald, *Erinnerungen aus dem Jahre 1848*, Frankfurt, tarihsiz, s. 355.
55. Ed E. Silberner, '9 Eylül 1832 tarihli mektup, *Johann Jacoby Briefwechsel, 1816-1849*, Hannover, 1974.
56. G. Riesser, *Gesammelte Schriften*, Frankfurt, 1867-68, cilt 2, s. 671.
57. H. Laube, *Das erste deutsche Parlament*, Leipzig, 1849, cilt 3, s. 336.
58. G. Meinhardt, *Eduard von Simson*, Bonn, 1981, s. 69; J. H. Schoeps, *Deutsch-jüdische Symbiose oder die missglückte Emanzipation*, Berlin, 1996, s. 117.
59. Riesser, *Gesammelte Schriften*, cilt 2, s. 679.
60. Ed. F. J. Raddatz, *Mohr an General: Marx und Engels in ihren Briefen*, Viyana, 1980, s. 28.
61. Ed. M. Werner, *Begegnungen mit Heine*, H. H. Houben, *Gespräche mit Heine*'de, 1797-1845, Hamburg, 1973, cilt 2 s. 110.
62. A. Herzen, *My Past and Thoughts*, New York, 1974, s. 598.

63. E. Hamburger, *Juden im öffentlichen Leben Deutschlands*, Tübingen, 1968, s. 203.
64. W. Keller, *Und Wurden zerstreut unter alle Völker*, Münih, 1966, s. 457'den alıntı.
65. A. Kramer'in çevirisi, *The Poetry and Prose of Heinrich Heine*, ed. F. Ewen, New York, 1948.
66. Werner, *Begegnungen mit Heine*, cilt 2, s. 196.
67. *Der Spiegel*, 16 Mart 1998.
68. Bamberger, *Erinnerungen*, s. 20.
69. L. Bamberger, *Erlebnisse aus der Pfälzer Erhebung, Mai-Juni* 1849, Bamberger, Politische Schriften von 1845 bis 1868'de, Berlin, 1985, s. 69-71.
70. Aynı kaynak.

6 . UMUTLAR VE ENDİŞELER

1. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllık* 12 (1967): s. 249.
2. L. Bamberger, *Erinnerungen*, Berlin, 1899, s. 268.
3. Aynı kaynak, s. 257-58.
4. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllık* 12 (1967): s. 250.
5. Bamberger, *Erinnerungen*, s. 499, 500.
6. Ed. E. Feder, *Die geheimen Tagebücher Ludwig Bambergers*, Frankfurt, 1933, s. 91.
7. S. Zucker, "Ludwig Bamberger and the Rise of Anti-Semitism in Germany, 1848-1893," *Central European History* 3 (1970): 335.
8. Aynı kaynak.
9. Bamberger, *Erinnerungen*, s. 506.
10. L. Von Roenne ve H.Simon, *Die früheren und gegenwärtigen Verhältnisse der Juden im sämtlichen Landteilen des preussischen Staates*, Breslau, 1843.
11. Bamberger, *Erinnerungen*, s. 507.
12. Aynı kaynak, s. 508.
13. Aynı kaynak.
14. E.Hamburger, *Juden im öffentlichen Leben Deutschlands*, Tübingen, 1963, s. 186.
15. Bamberger, *Erinnerungen*, s. 508.
16. Aynı kaynak, s. 525.
17. Aynı kaynak, s. 501, 519-20, 541.
18. S. Zucker, *Ludwig Bamberger, German Liberal Politician and Social Critic, 1823-1899*, Pittsburg, 1975, s. 42, 43.
19. Zucker, "Rise of Anti-Semitism," s. 338.

20. *İm deutschen Reich: Zeitschrift des Centralvereins deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens*, Berlin, 1899, s. 204.
21. J. Toury, *Die politischen Orientierungen der Juden in Deutschland*, Tübingen, 1966, s. 152.
22. L. Bamberger, *Gesammelte Schriften*, Berlin, 1898, cilt 1, s. 424.
23. F. Stern, *Gold and Iron: Bismarck, Bleichröder, and the Building of the German Empire*, New York, 1979, s. 146.
24. Feder, *Die geheimen Tagebücher*, s. 87.
25. Aynı kaynak, s. 86.
26. Stern, *Gold and Iron*, s. 48.
27. Aynı kaynak, s. 146.
28. Aynı kaynak, s. 48.
29. Aynı kaynak, s. 152.
30. Hamburger, *Juden im öffentlichen Leben*, s. 135.
31. L. B. Stern, *Berthold Auerbach und das Judentum*, Berlin, 1882, s. 33.
32. A. Bettelheim, *Berthold Auerbach: Der Mann, sein Werk, sein Nachlass*, Stuttgart, 1907, Berlin, 1899, s. 330.
33. B. Auerbach, *Briefe an Jakob Auerbach*, Frankfurt, 1884, cilt 2, s. 67.
34. K. H. Hoefele, *Geist und Gesellschaft der Bismarckzeit, 1870-1890*, Götingen, 1967, s. 449.
35. J. Toury, *Die politischen Orientierungen*, s. 136.
36. H. von Treitschke, *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*, Leipzig, 1913-14, cilt 5, s. 139.
37. Hamburger, *Juden im öffentlichen Leben*, s. 317.
38. G. Herwegh, *Morgenruf: Ausgewählte Gedichte*, Leipzig, 1969, s. 130.
39. K. Gerteis, *Leopold Sonnemann*, Frankfurt, 1970, s. 53.
40. Tory, *Die politischen Orientierungen*, s. 156.
41. L. Sonnemann, *Reichstagsreden*, Frankfurt, 1901, s. 22, Gerteis'da, *Leopold Sonnemann*, s. 62.
42. *Geschichte der Frankfurter Zeitung*, Frankfurt, 1911, s. 210.
43. Stern, *Gold and Iron*, s. 173.
44. Auerbach, *Briefe an Jakob Auerbach*, cilt 2, s. 56.
45. Gerteis, *Leopold Sonnemann*, s. 63.
46. G. A. Craig, *Germany, 1866-1945*, Oxford, 1978, s. 30.
47. *Frankfurter Zeitung*, 1 Aralık 1876.
48. Heinrich E. Brockhaus, *Stunden mit Bismarck, 1871-1878*, Leipzig, 1929, s. 67.

49. E. Herz, *Before the Fury: Jews and Gennans before Hitler,* New York, 1967, s. 21.
50. Ed. Comité zur Abwehr antisemitischer Angriffe in Berlin, *Die Juden als Soldaten,* Berlin, 1896, s. 69.
51. T. Fontane, *Der deutsche Krieg von 1866,* Berlin, 1881, s. 143.
52. *Allgemeine İsraelitische Wochenschrift,* 1870, s. 432.
53. *Allgemeine Zeitung Des Judentums,* 1870, s. 823-25, 857-61, 873-74, 893.
54. Graetz'den Heinrich von Treitschke'ye, ed. W. Boehlich, *Der Berliner Antisemitus musstreit,* Frankfurt, 1988, s. 52.
55. F. Mauthner, *Ausgewählte Schrïften,* Berlin, 1919, s. 365.
56. N. Sombart, *Nachdenken über Deutschland,* Berlin, 1987, s. 268.
57. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 28 (1983) Tabloları: 79-80.
58. M. Lazarus, *Aus meiner Jugend,* Frankfurt, 1913, s. 14.
59. H. B. Oppenheim, *Die Gegenwart* 17, (1880): 18.
60. P. Johnson, *History of the Jews,* New York, 1987, s. 345.
61. Ed. L. Heid ve J. H. Schoeps, *Juden in Deutschland: Ein Lesebuch,* Münih, 1994, s. 14.
62. Ed. F.Gilbert, *Bankiers, Künstler und Gelehrte,* Tübingen, 1975, s. xxxvi.
63. Boehlich, *Der Berliner Antisemitusmusstreit.*
64. Aynı kaynak, s. 139-149.
65. S. T. Taylor, *Reminiscences of Berlin during the Franco-German War of 1870-71,* Londra, 1885, s. 238.
66. Heid ve Schoeps, *Juden in Deutschland,* s. 14.
67. E. Bernstein, *Kindheit und Jugendjahre,* Berlin, 1926, s. 9, 41, 65.
68. Ed. G. Seeber, *Gestalten der Bismarckzeit,* Berlin, 1978, s. 168f.
69. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 6 (1961): 114.
70. F. Stern, *Central European History* 3 (1970): 550.
71. *Allgemeine Zeitung Des Judentums,* 1873, s. 118-19.
72. V. Ullrich, *Die nervöse Grossmacht: Aufsteig und Untergang des deutschen Kaiserreichs,* 1871-1918, Frankfurt, 1997, s. 45.
73. W. Keller, *Und wurden zerstreut unter alle Völker,* Münih, 1966, s. 478.
74. L. Bamberger, *Bismarck,* Berlin, 1899, s. 35.
75. Boehlich, *Der Berliner Antisemitusmusstreit,* s. 157.
76. Auerbach, *Briefe an Jakob Auerbach,* cilt 2, s. 81.
77. Stern, *Gold and Iron,* s. 463.
78. Ullrich, *Die nervöse Grossmacht,* s. 387.
79. A. Stöcker, *Reden und Aufsätze,* Berlin, 1885, s. 145.

80. P. Massing, *Vorgeschichte des politischen Antisemitismus, Frankfurter Beiträge Zur Soziologie'de*, Frankfurt, 1959, s. 40.
81. Stern, *Gold and Iron*, s. 520.
82. Aynı kaynak, s. 521.
83. M. Meyer, "Jewish Reaction to New Hostility in Germany, 1879-1881," *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 11 (1966): 143.
84. Boehlich, *Der Berliner Antisemitusmusstreit*, s. 7-14.
85. Meyer, "Jewish Reaction," s. 166.
86. Boehlich, *Der Berliner Antisemitusmusstreit*, s. 140.
87. Aynı kaynak, s. 216.
88. Aynı kaynak, s. 227.
89. Auerbach, *Briefe an Jakob Auerbach*, cilt 2, s. 441-43.
90. Ed. K. Baumbach, *Eduard Lasker: Biographie und letzte öffentliche Rede*, Stuttgart, 1884, s. 32.
91. O. Hartwig, *Ludwig Bamberger: Eine biographische Skizze*, Marburg, 1900, s. 75.
92. T. Fontane, *Briefe*, Berlin, 1996, cilt 3, s. 71.
93. M. Stern, *Berthold Auerbach und das Judentum*, s. 36.
94. Toury, *Die politischen Orientierungen*, s. 177.
95. Auerbach, *Briefe an Jakob Auerbach*, cilt 2, s. 442.

7 . GELİŞİM YILLARI

1. G. A. Craig, "The End of the Golden Age," *New York Review of Books*, 4 Kasım 1999, s. 13.
2. W. Benjamin, *One-way Street and Other Writings*, çeviri, E. Jephcott ve K. Shorter, Londra, 1985, s. 328.
3. P. Gay, *Freud, Jews, and Other Germans*, Oxford, 1978, s. 78.
4. Germania-Judaica'dan H. Meier-Cronemeyer'in alıntı yaptığı basılmamış taslaklar; *Kölner Bibliothek zur Geschichte des deutschen Judentums*, cilt 8, Köln, 1969, s. 4.
5. S. Zweig, *The World of Yesterday*, Londra, 1945, s. 28.
6. Aynı kaynak, s. 30.
7. A. Schnitzler, *My Youth in Vienna*, çevirmen C. Hutter, New York, 1970, s. 63.
8. Aynı kaynak, s. 6.
9. *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden*, Ocak-Şubat 1924, s. 25.

10. F. Theilhaber, *Der Untergang der deutschen Juden*, Münih, 1911.
11. M. Richarz, *Bürger auf Widerruf: Lebenszeugnisse deutscher Juden*, 1780-1945, Münih, 1989, s. 310-11.
12. H. Kohn, *Martin Buber: Sein Werk und seine Zeit*, Köln, 1961, s. 25.
13. V. Klemperer, *Curriculum Vitae: Erinnerungen 1881-1918*, Berlin, 1996, cilt 1, s. 96.
14. G. Tietz, *Hermann Tietz: Geschichte einer Familie und ihrer Warenhäuser*, Stuttgart, 1965, s. 37, 53.
15. Klemperer, *Curriculum Vitae*, cilt 1, s. 44.
16. Aynı kaynak.
17. Aynı kaynak.
18. K. Hiller, *Leben gegen die Zeit*, Hamburg, 1969, s. 33.
19. E. Ludwig, *Geschenke des Lebens*, Berlin, 1932, s. 101.
20. W. Benjamin, *Berliner Kindheit um Neunzehnhundert*, Frankfurt, 1950, s. 47.
21. M. Brod, *Streitbares Leben*, Münih, 1969, s. 222.
22. F. Kafka, *Letters to Felice*, çeviren J. Stern ve E. Duckworth, New York, 1973, s. 502.
23. F. Kafka, *Letter to His Father*, çeviren E. Kaiser ve E. Wilkins, New York, 1966, s. 77.
24. Kafka, *Letters to Felice*, s. 55.
25. F. Kafka, *The Diaries*, ed. Max Brod, New York, 1976, s. 169.
26. Ed. W.Sombart, *Judentaufen*, Münih, 1912, s. 77.
27. Klemperer., *Curriculum Vitae*, cilt 1, s. 350.
28. G. Kisch, *Judentaufen*, Berlin, 1933, s. 49.
29. Aynı kaynak, s. 17.
30. *Die Zukunft*, 6 Mart 1897.
31. H. Kessler., *Walther Rathenau: Sein Leben und sein Werk*, Frankfurt, 1988, s. 41-42.
32. *Die Zukunft*, 6 Mart 1897.
33. W. Ratneau, *Zur Kritik der Zeit*, Berlin, 1912, s. 189.
34. Kessler, *Walther Rathenau*, s. 49.
35. Ed. E. Schulin, *Walther Rathena: Gesamtausgabe, Hauptwärke Und Gespräche*, cilt 2, Münih, 1977, s. 783.
36. B. Von Bülow, *Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1920, cilt 3, s. 39.
37. A. Schnitzler, *The Road into the Open*, çeviren R. Byers, San Francisco, 1992, s. 36.
38. G. Scholem, *From Berlin to Jerusalem*, Tel Aviv, 1982, s. 70.
39. Ed. W.E. Mosse ve A. Paucker, *Juden im Wilhelminischen Deutschland*, 1890-1914, Tübingen, 1998, s. 697-98.
40. *Jüdiche Rundschau*, 11 Ekim 1918, s. 320.

41. Ed. S. Kaznelson, *Jüdisches Schicksal in deutschen Gedichten: Eine abschliessende Anthologie*, Berlin, 1959.
42. Ed. S. L. Gilman ve J. Zipes'de, S. Aschheim, *Yale Companion to Jewish Writing and Thought in German Culture, 1096-1996*, New Haven, 1997, s. 302.
43. A.Paucker, "Zur Problematik Einer Jüdischen Abwehrstrategie İn Der Deutschen Gesellschaft," *Juden im Wilhelminischen Deutschland*, ed. Mosse ve Paucker, s. 487.
44. Ed. F Gilbert, *Bankiers, Künstler und Gelehrte*, Tübingen, 1975, s. xxxvii.
45. Willy Ritter Liebermann von Wahlendorf, *Erinnerungen eines deutschen Juden*, 1863-1936, Münih, 1988, s. 228.
46. Aynı kaynak, s. 17.
47. Aynı kaynak, s. 108.
48. Aynı kaynak, s. 27.
49. Aynı kaynak, 60-61.
50. Aynı kaynak, s. 64.
51. Aynı kaynak, s. 286, 47.
52. T. Lessing, *Einmal und nie wieder*, Gütersloh, 1967, s. 123.
53. P.. Gay, Introduction to R. Gay, *The Jews of Germany: A Historical Portrait*, New Haven, 1992, s. xii.
54. E. Cahen, *Les héros de Wissembourg, Paris, 1898, Leo Baeck Yıllığı* 28 (1983): 139'dan.
55. A. Landsberger, *Judentaufen*, Münih, 1912, s. 4.
56. J. Namier, *Lewis Namier: A Biography*, Oxford, 1971, s. 101.
57. Klemperer, *Curriculum Vitae*, cilt 1, s. 524.
58. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı* 3, (1958): 81.
59. E. Zehlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen, 1969, s. 471.
60. P.. Pulzer, *Juden im Wilhelminischen Deutschland*, s. 199.
61. E. Reichmann, *Flucht in der Hass*, Frankfurt, 1974, s. 172.
62. A. Paucker, *Juden im Wilhelminischen Deutschland*, s. 492.
63. N. Sombart, *Die deutschen Männer und ihre Feinde*, Münih, 1991, s. 271.
64. C. Schmölders, *Merkur: Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken* 596 (1997): 1039.
65. P.. Gay, *Freud, Jews, and Other Germans*, s. 142.

8 . ASİMİLASYON VE HOŞNUTSUZLUKLARI

1. S. Volkov, "Geschichte und Gesellschaft," *Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* 3 (1983): 338.
2. *Marx-Engels Werke*, Berlin, 1963, cilt 12, s. 99.
3. *Allgemeine Zeitung Des Judentums*, 12 Aralık 1881, s. 862.
4. R. Wagner, *Mein Leben*, Münih, 1963, s 747; C. Wagner, *Tagebücher*, Münih, 1982, cilt 1, s. 82.
5. C. M. M. Girardet, *Jüdische Mäzene für preussische Museen in Berlin*, Berlin, 1997, s. 31.
6. Aynı kaynak, s. 26.
7. Ed. R. Vierhaus, *Tagebuch der Baronin Spitzemberg*, Göttingen, 1963, s. 348.
8. Ed. K. Schreinert, *Theodor Fontane: Briefe an Friedländer*, Heidelsberg, 1954, s. 312, 309.
9. P.. Gay, Freud, *Freud, Jews, and other Germans*.
10. R. Zedlitz-Trützschler, *Zwölf Jahre am deutschen Kaiserhof*, Berlin, 1924, s. 84.
11. H. S. Chamberlain, *Briefe*, Münih, 1928, cilt 2, s. 273.
12. H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1976, s. 185.
13. Ed. J. Reinharz ve W. Schatzberg, *The Jewish Response to German Culture: From the Enlightment to the Second World War*, Hannover, 1985, s. 170.
14. C. Weizmann, *Trial and Error*, Londra, 1949, s. 12.
15. Aynı kaynak, s. 41.
16. W. E. Mosse, *Jewish Response to German Culture*, s. 171.
17. Aynı kaynak, s. 189.
18. Aynı kaynak, s. 183.
19. Ed. M. Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland: Selbstzeugnisse zur Sozailgeschichte*, Stuttgart, 1979, cilt 2, s. 68.
20. Reinharz ve Schatzberg, *Jewish Response to German Culture*, s. 160.
21. G. Mahler, *Erinnerungen und Brife*, Amsterdam, 1940, s. 259.
22. *Die Zukunft*, 6 Mart 1897.
23. S. Aschheim, *Brothers and Strangers: The East European Jew in German and German Jewish Consciousness*, Madison, 1982, s. 36.
24. *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 19 Nisan, 1881.
25. Aschheim, *Brothers and Strangers*, s. 36.
26. F. Stern, *Einstein's German World*, Princeton, 1999, s. 4.
27. *Der Kunstwart*, 1 Mart, 1912.

28. R. Marwedel, *Theodor Lessing, 1872-1933, Eine Biographie,* Oldenburg, 1990, s. 138.
29. S. Volkov, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. Und 20. Jahrhundert,* Münih, 1990, s. 146.
30. F. Stern, *Verspielte Grösse,* Münih, 1998, s. 171.
31. D. Farrer, *The Warburgs,* New York, 1975, s. 35.
32. P. Gay, *Freud, Jews and Other Germans,* s. 130.
33. B. Von Bülow, *Denkwürdigkeiten,* Berlin, 1930, cilt 1, s. 254.
34. Ed. H. ve B. Ellern, *Herzl, Hechler, the Grand Duke of Baden, and the German Emperor,* Tel Aviv, 1961, s. 48.
35. A. Bein, "Erinnerungen und Dokumente über Herzls Begegnung mit Wilhelm," *Zeitschrift für die Geschichte der Juden,* 11 (1960): 62.
36. T. Herzl, *The Complete Diaries of Theodor Herzl,* Ed. R. Patai, New York, 1960, 7 Ekim 1898 kaydı.
37. Aynı kaynak, 9 Ekim 1898.
38. Aynı kaynak, 3 Haziran 1895.
39. Merkezi Siyonist Arşivi, Kudüs, H/4/Dosya B.
40. T. Herzl, *The Jewish State,* New York, 1946, s. 10.
41. T. Herzl, *Zionistische Schriften,* Berlin, 1920, s. 15.
42. Herzl, *Complete Diaries,* 2 Haziran 1895.
43. Aynı kaynak, 22 Haziran 1895.
44. M. I. Bodenheimer, *Wohin mit den Russischen Juden?* Hamburg, 1891, s. 3.
45. A. Hertzberg, *The Zionist Idea,* New York, 1972, s. 188.
46. B. Cohn, *Vor den Sturm,* Berlin, 1896, s. 9, 12, 48.
47. S. Zweig, *The World of Yesterday,* Londra 1945, s. 87.
48. Ed. W. E. Mosse ve A. Paucker, *Juden im Wilhelminischen Deutschland,* 1890-1914, Tübingen, 1998, s. 654.
49. A. Leschnitzer, *Saul und David,* s. 209.
50. W. Rathenau, *Gesammtausgabe,* Münih, 1977, cilt 2, s. 787.
51. R. Kallner, *Herzl und Rathenau,* Stuttgart, 1976, s. 292, 291.
52. Ed. P Mendes-Flohr, *Deutsch-Jüdische Geschichte der Neuzeit,* 1871-1918, Münih, 1997, s. 354.
53. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı,* 3 (1958): 212.
54. Mosse Ve Paucker, *Juden im Wilhelminischen Deutschland,* s. 666.
55. F. Oppenheimer, *Erlebtes, Erstebtes, Erreichtes, Düsseldorf,* 1964, s. 212.
56. K. Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage,* Stuttgart, 1962, s. 96.

57. W. T. Angress, "*The Judenwahlen and the Jewish Question,*" *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı*, 28 (1983): 375.
58. R. Lichtheim, *Rückkehr*, Kudüs, 1960, s. 60-61.
59. Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage*, s. 28, 34.
60. W. Von Goethe, "Suleika," *Poems of the West and East*, Bern, 1998, s. 281.
61. *Hannah Arendt-Karl Jaspers: Correspondence, 1926-1969*, ed. L. Kohler ve H. Saner, New York, 1985, s. 198.
62. Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage*, s. 68.
63. *Arendt-Jaspers Correspondence*, s. 244.
64. Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage*, s. 90.
65. L. Frank, *Aufsätze, Reden und Briefe*, Berlin, 1924, s. 348.
66. J.Toury, *Die politischen Orientierungen der Juden in Deutschland*, Tübingen, 1966, s. 315.
67. Gay,, *Freud, Jews, and Other Germans*, s. 158.
68. H. Kessler, *Künstler und Nationen*, Frankfurt, 1988, s. 279.
69. A. Einstein, *Ideas and Opinions*, çeviren S. Bargmann, New York, 1964, s. 171.
70. R. W. Clark, *Einstein: The Life and Times*, New York, 1971, s. 183.
71. Stern, *Einstein's German World*, s. 67.

9 . SAVAŞ ATEŞİ

1. H. Kessler, *Walther Rathenau: Sein Leben und sein Werk*, Berlin, 1988, s. 168.
2. S. Haffner, *Die deutsche Revolution*, Münih, 1979, s. 17.
3. K. Rietzler, *Tagebücher, Aufsätze und Dokumente*, Göttingen, 1972, 27 Haziran 1914 kaydı.
4. T. Wolff, *Tagebücher 1914-1919*, Boppard, 1984, s. 66.
5. T. Mann, *Doctor Faustus*, New York, 1997, s. 318.
6. A. Hitler, *Mein Kampf*, çeviren Ralph Manheim, Londra, 1992, s. 148.
7. E. Simon, *Unser Kriegerlebnis, Gesamellte Aufsätze'de*, Heidelberg, 1965, s. 18.
8. C. Schmölders, *Hitlers Gesicht: Eine physiognomische Biographie*, Münih, 2000, s. 49.
9. T. Mann, *Betrachtungen eines Unpolitischen*, Frankfurt, 1956, s. 60.
10. T. Mann, *Friedrich und die grosse Koalition*, Berlin, 1916, s. 14, 21, 126.
11. Frankfurter Zeitung, 12 Eylül 1914.
12. F. Stern, *Einsten's German World*, Princeton, 1999, s. 212.

13. P. Mendes-Flohr, "*The Kriegserlebnis and Jewish Consciousness,*" *Jews in the Weimar Republic*, ed. W. Benz, Tübingen, 1998, s. 226.
14. N. Ferguson, *The Pity of War*, Londra, 1999, s. 153.
15. E. Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen, 1969, s. 88.
16. M. Sperber, *All das Vergangene*, Viyana, 1983, s. 121.
17. H. Bergmann, *Tagebücher*, Königstein, 1985, s. 59.
18. Ed. F. J. Strauss, *Kreigsbriefe gefallener deutschen Juden*, Berlin, 1961, s. 22.
19. Ed. G. Kotowski, 1914-1933: *Historisches Lesebuch*, Frankfurt, 1968, s. 27.
20. P.. Rieger, *Ein Vierteljahrhundert im Kampf um das Recht und die Zukunft der deutschen Juden*, Berlin, 1918, s. 61.
21. W. von Molo, *Erinnerungen und Begegnungen*, Stuttgart, 1957, s. 217.
22. A. Niekisch, *Gewagtes Leben*, Köln, 1958, s. 283.
23. *Jüdische Rundschau*, no. 32, 7 Ağustos 1914, s. 343.
24. Zechlin, *Deutsche Politik*, s. 90, 94.
25. *Blau-Weiss Blätter*, cilt 4, s. 96.
26. N. Goldmann, *Der Geist des Militarismus, Der deutsche Krieg*, ed. Ernst Jaeck, no. 52, Berlin-Stuttgart, 1915.
27. Zechlin, *Deutsche Politik*, s. 119-20.
28. W. Ruga, *Hindenburg, Portrait eines Militaristen*, Köln, 1981, s. 102.
29. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı 30*, (1985): 146.
30. W. Rathenau, *Gesammelte Schriften*, Berlin, 1925, cilt 2, s. 611.
31. R. Kallner, *Herzl und Rathenau*, Stuttgart, 1976, s. 363.
32. F. Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf, 1962, s. 127, 113.
33. G. Hecker, *Walther Rathenau und sein Verhältnis zu Militär und Krieg*, Boppard, 1963, s. 167-168.
34. Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, s. 355.
35. Rathenau, *Gesammelte Schriften*, cilt 5, s. 27.
36. Kallner, *Herzl und Rathenau*, s. 363.
37. Ed. T. Budensieg, *Ein Mann vieler Eigenschaften: Walther Rathenau und die Kultur der Moderne*, Berlin, 1990, s. 63.
38. Stern, *Einstein's German World*, s. 64.
39. Aynı kaynak, s. 121.
40. *Encounter* (Londra) Haziran 1952, s. 43.
41. W. E. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution, 1916-1923*, Tübingen, 1971, s. 30.

42. W. H Auden, "At the Grave of Henry James."
43. H. Kohn, *Martin Buber*, Köln, 1961, s. 164.
44. Ed. N. N. Glatzer ve P. Mendes-Flohr, *The Letters of Martin Buber*, Syracuse, 1991, s. 162.
45. Aynı kaynak, s. 160.
46. W. von Sternburg, *Lion Feuchtwanger; Ein deutsches Schriftstellerleben*, Berlin, 1994, s. 148.
47. Ed. C. Schulte, *Deutschtum und Judentum: Ein Disput unter Juden aus Deutschland*, Stuttgart, 1993, s. 56-59.
48. V. Klemperer, *Curriculum Vitae: Erinnerungen 1881-1918*, Berlin, 1996, cilt 2, s. 201.
49. Aynı kaynak, cilt 1, s. 315.
50. Aynı kaynak, cilt 1, s. 195.
51. Aynı kaynak, cilt 1, s. 315.
52. *Die Zukunft*, 29 Ağustos, 22 Ağustos, 5 Eylül, 22 Ağustos, 1914.
53. *Neue Rundschau*, 14 Eylül 1914.
54. E. Ludwig, *Geschenke des Lebens*, Berlin, 1931, s. 363.
55. *Frankfurter İsraelitisches Familienblatt*, sayı 31, 1914.
56. A. Kerr, "Die Harfe," *24 Gedichte*, Berlin, 1917.
57. Klemperer, *Curriculum Vitae*, cilt 1, s. 252.
58. G. Steiner, *After Babel: Aspects of Language and Translation*, Londra, 1975, s. 339.
59. Klemperer, *Curriculum Vitae*, cilt 1, s. 252.
60. S. Zweig, *The World of Yesterday*, Londra, 1945, s. 179.
61. Aynı kaynak, s. 216.
62. S. K.Brand, *Ernst Lissauer*, Stuttgart, 1923, s. 67.
63. Stern, *Einstein's German World*, s. 210.
64. J. ve W. von Ungern-Sternberg, *Der Aufruf an die Kulturwelt*, Stuttgart, 1996, s. 18, 46, 60, 64.
65. M. A. Meyer, *German Jewish History in Modern Times*, New York, 1997, cilt 3, s. 364.
66. *London Times*, 4 Kasım 1987.
67. E. Mühsam, *Streitschriften*, Berlin, 1985, s. 53.
68. *Die Schaubühne*, cilt 11, sayı 8, 8 Şubat 1915.
69. G. Scholem, *Judaica*, Frankfurt, 1984, cilt 4, s. 241.
70. G. Scholem, *Dravim Bego* (İbranice), Tel Aviv, 1976, cilt 1, s. 12, 14, 15.
71. B. Scholem ve G. Scholem, *Mutter und Sohn im Briefwechsel*, 1917-1946,

Münih, 1989, s. 13.

72. A. J. P.Taylor, *The First World War*, Harmondsworth, 1980, s. 140.
73. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution*, s. 37.
74. Kessler'in yayımlanmamış savaş günlüğü, 14 Nisan, 15 Ekim 1915, Deutsches Literaturarchiv, Marbach.
75. H. F.Young, *Maximilian Harden: Censor Germaniae*, Münster, 1971, s. 199.
76. C. Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House*, New York, 1928, cilt 1, s. 406.
77. W. Rathenau (17 Mayıs 1916), R.Kallner, *Heral and Rathenau*, Stuttgart, 1976, s. 366'dan alıntı.
78. B. Guttmann, *Schattenriss einer Generation*, Stuttgart, 1950, s. 246.
79. H. Delbrück, *Vor und nach dem Weltkrieg: Politische und historische Aufsätze*, 1902-1925, Berlin, 1926, s. 436-37.
80. R. Vogel, *Ein Stück von Uns: Deutsche Juden in deutschen Armeen, 1813-1976*, Mainz, 1977, s. 70.
81. Rathenau'dan W. Schwaner'e, *Die nervöse Grossmacht: Aufsteig und Untergang des deutschen Kaiserreichs, 1871-1918*, Frankfurt, 1997, s. 489.
82. Willstäter, *Yaşantımdan*, s. 235.
83. Vogel, *Ein Stück von Uns*, s. 149; *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı 19*, (1974): 143.
84. Ullrich, *Die nervöse Grossmacht*, s. 485.
85. Simon, *Unser Kriegserlebnis*, s. 18.
86. J. Marx, *Kriegstagebuch eines Juden*, Frankfurt, 1964, s. 138.
87. *Leo Baeck Enstitüsü Yıllığı 10* (1965): 9.
88. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution*, s. 517-18.
89. Ullrich, *Die nervöse Grossmacht*, s. 567.
90. M. Harden, *Von Versailles nach Versailles*, Leipzig, 1927, s. 56.
91. Guttmann, *Schattenriss einer Generation*, s. 206.
92. Ed. ve çev. C. Kesller, *Berlin in Lights: The Diaries of Count Harry Kessler (1918-1937)*, New York, 1999, s. 44-45.
93. *Berliner Tageblatt*, 10 Kasım 1918.
94. Stern, *Einstein's German World*, s. 127.
95. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution*, s. 629.
96. T. Wolff, *Der Marsch durch zwei Jahrzehnte*, Amsterdam, 1936, s. 222-23.
97. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revoltion*, s. 52-53, 65.
98. E. Mühsam, in *Vom Judentum*, ed. Verein Jüdischer Hochschüler Bar Kochba, Leipzig, 1913, s. 254.

99. Ed. T. Dorst ve H. Neubauer, *Die Münchener Räterepublik*, Frankfurt, 1959.
100. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution*, s. 213.
101. Dorst ve Neubauer, *Die Münchener Räterepublik*, s. 43.
102. P. Dirr, *Bayerische Dokumente zum Kriegsausbruch und zum Versailler Schuldspuch*, Münih, 1925, s. 43.
103. V. Klemperer, *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum: Tagebücher, 1918-1932*, Berlin, 1996, s. 29.
104. Toury. *Die politischen Orientierungen*, s. 344.
105. Haffner, *Die deutsche Revolution*, s. 184.
106. Aynı kaynak, s. 185.
107. E. Mühsam, *Gedichte, Drama, Prosa*, Berlin, 1961, s. 31.
108. E. Meyer, *Erinnerungen*, Viyana, 1949, s. 364.
109. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution*, s. 137.
110. K. Kraus, *Die letzten Tage der Menschheit*, Frankfurt, 1986.

10 . SON

1. A. Döblin, *Fluch und Sammlung des deutschen Judentums*, Freiburg, 1977, s. 11.
2. T. Wolff, *Der Marsch durch zwei Jahrzehnte*, Amsterdam, 1936, s. 204.
3. Ed. Ve çev. C. Kessler, *Berlin in Lights*, s. 75.
4. P. Gay, *Freud, Jews, and Other Germans*, Oxford, 1978, s. 95.
5. G. L. Mosse, *Rassismus*, Frankfurt, 1978, s. 108.
6. *Albert Einstein in Berlin: Darstellung und Dokumente*, Berlin, 1979, s. 204.
7. Kessler, *Berlin in Lights*, s. 132-33.
8. B. Brecht, *Journals*, ed. J. Willett, çev. H. Rorrison, Londra, 1993.
9. *Walther Rathenau: Ein preussischer Europäer*, Berlin, 1955, s. 329.
10. K.Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage*, Stuttgart, 1962, s. 139.
11. E. Federn-Kohlhaas, *Walther Rathenau: Sein Leben und Wirken*, Berlin, 1927, s. 233.
12. Blumenfeld, *Erlebte Judenfrage*, s. 132-33.
13. J. M. Keynes, *Two Memoirs*, Londra, 1949, s. 50, 69.
14. K. Tuchosky, *Ausgewählte Werke*, Reinbeck bei Hamburg, 1965, cilt 2, s. 126.
15. K. Tuchosky, *Gesammelte Werke*, Reinbeck bei Hamburg, 1989, cilt 10, s. 98.
16. Çeviren Harry Zohn.

17. Ed. S. Reinhardt, *Die Schriffsteller und die Weimarer Republik; Ein Lesebuch*, Berlin, 1982, s. 65.
18. Mann'ın konuşması (1966), Ed. W. E. Mosse, *Deutsches Judentum in Krieg und Revolution, 1916-1923*, Tübingen, 1971, s. 49'da söz edilen.
19. *Die Weltbühne*, 8 Haziran 1922.
20. G. Mann, *Encounter*, Haziran 1952.
21. Tucholsky, *Gesammelte Werke*, cilt 1, s. 936.
22. Kessler, *Berlin in Lights*, s. 185-86.
23. H. Kessler, *Walther Rathenau: Sein Leben und sein Werk*, Frankfurt, 1988, s. 37.
24. *Die Zukunft*, cilt 60, s. 77.
25. Ed. S. Friedländer ve J Rüsen, *Richard Wagner im dritten Reich*, Münih, 2000, s. 205.
26. B. Scholem ve G. Scholem, *Mutter und Sohn im Briefwechsel, 1917-1946*, Münih, 1989, s. 32.
27. J. Wasserman, *My Life as German and Jew*, çeviren S. N. Brainin, New York, 1933.
28. G. Mann, *Erinnerungen und Gedanken*, Frankfurt, 1986, s. 166.
29. Ed. S. Reinhardt, *Die Schriftsteller und die Weimar Republik: Ein Lesebuch*, Berlin, 1982, s. 82.
30. G. Krojanker, *Juden in der deutschen Literatur*, Berlin, 1924, s. 9.
31. Ed. J. A. Kruse, *Heinrich Heine: Leben und Werk in Texten*, Frankfurt, 1983, s. 283.
32. H. Meyer, *Ein Deutscher auf Widerruf*, Frankfurt, 1982, s. 56-57.
33. Kessler, *Berlin in Lights*, s. 350.
34. *Jüdische Rundschau*, 28 Haziran 1929.
35. M. Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture in Weimar Germany*, New Haven, 1996, s. 70.
36. Bu görüşü, ileride yayımlanacak olan Anthony David Skinner'in Salman Schocken biyografisine borçluyum (Metropolitan Yayınları).
37. R. Alter, *Necessary Angels*, Los Angeles, s. 44-45.
38. Schocken'in oğlu Gustav'ın kişisel yazışmaları.
39. Ed. M. Kreutzberger, *Der Zionismuss im Wandel drei Jahrzehnten*, Tel Aviv, 1962, s. 15.
40. Merkezi Siyonist Arşivleri, Kudüs, A339/46.
41. A. Einstein, *Mein Weltbild*, Zürih, 1953.
42. F. Beck, *Tagebuch eines Verzweifelten*, Frankfurt, 1994, s. 23.
43. K. Mann, *Der Wendepunkt*, Berlin, 1974, s. 329.
44. G.Orwell, "Hitler," *New English Weekly*, 21 Mart 1940.
45. Zweig ile görüşme, Mayıs 1965.

46. E. Mühsam, *Tagebücher., 1910-1924*, Münih, 1995, s. 347.
47. Tuscholsky, *Gesammelte Werke*, cilt 4, s. 206.
48. Kessler, *Berlin in Lights*, s. 267.
49. Reinhardt, *Die Schriftsteller und die Weimar Republik*, s. 165.
50. E. Feder, *Heute spach ich mit ...: Tagebücher eines Berliner Publizisten*, Stuttgart, 1971, s. 312.
51. E. Young-Bruehl, *Hannah Arendt: For Love of the World*, New Haven, 1982, s. 98.
52. Aynı kaynak, s. 103.
53. A. Koestler, *Arrow in the Blue*, Londra, 1969, s. 295-96.
54. F. Stampfer, *Erfahrungen und Erkentnisse*, Köln, 1957, s. 263.
55. Ed. K. Schneider ve N. Simon, *Solidarität und deutsche Gedichte: Die Linke zwischen Antisemitismus und İsraelkritik*, Berlin, 1984, s. 72.
56. M. Sperber, *All das Vergangene*, Viyana, 1983, s. 517.
57. C. Schmölders, *Hitlers Gesicht: Eine physiognomische Biographie*, Münih, 2000, s. 9.
58. Feder, *Heute sprach ich mit*, s. 293.
59. T. Adorno, Benjamin'in *Deutsche Menschen: Eine Folge von Briefen*'ine yazdığı sonsöz, Frankfurt, 1984, s. 90.
60. A. Schöne, *Juden in der deutschen Literatur*, ed. S. Moses ve A. Schöne, Frankfurt, 1986, s. 350.
61. Feder, *Heute sprach ich mit* (9 Eylül 1930 kaydı).
62. Vicky Baum, *Es war alles ganz andres: Erinnerungen*, Viyana, 1962, s. 318-19.
63. Ed. K. Edschmid, *Briefe der Expressionisten*, Berlin, 1964, s. 34.
64. M. Ignatieff, *İsaiah Berlin*, New York, 1998, s. 52.
65. H. Arendt ve M. Heidegger., *Briefe, 1925-1975*, Frankfurt, 1998, s. 69.
66. H. Aschby Turner Jr., *Hitler's Thirty Days to Power*, New York, 1996, s. 196.
67. D. Bronsen, *Joseph Roth: Eine Biographie*, Münih, 1974, s. 422.
68. Turner, *Hitler's Thirty Days*, s. 159.
69. Aynı kaynak, s. 159.
70. K. D. Bacher., *The Path to Dictatorship, P, Gay, Weimar Culture*, New York, 1970, s. 163'te bahsedilen.
71. *Pariser Tageblatt*, 15 Mart 1935.
72. *Berliner Tageblatt*, 24 Ocak 1933.
73. Ed. W. E. Mosse, *Entscheidungsjahr 1932: Zur Judenfrage in der Endphase der Weimarer Republik*, Tübingen, 1965, s. 20.
74. Scholem, *Mutter Und Sohn*, s. 287.

75. *Berliner Tageblatt*, 5 Mart 1933.
76. S. Kuscinsky, *Deutsche Schriftsteller zwischen Machtübername und Bücherverbrennung*, Berlin, 1978, s. 287.
77. R. Aron, *Erkenntnis und Verantwortung: Lebenserinnerungen*, çeviren Kurt Sontheim, Münih, 1985, s. 54.
78. Kuscinsky, *Deutsche Schriftsteller*, s. 288.
79. Aynı kaynak, s. 206.
80. A. Kerr, *Lesebuch zum Leben und Werk*, Berlin, 1987, s. 159.
81. G. Mosse, *German Jews beyond Judaism*, Bloomington, 1985, s. 82.
82. N. Stolzfus, *Resistance of theHeart: Intermarriage and the Rosenstrasse Protest*, New York, 1996.
83. L. London, *Whitehall and the Jews, 1933-1948: British Immigration Policy and the Holocaust*, Cambridge, 2000.
84. Ed. F. Landberger, *Max Liebermann: Siebzig Briefe*, Berlin, 1937, s. 86.
85. H. Schütz, *Juden in der deutschen Literatur*, Münih, 1992, s. 241.
86. V. Klemperer, *I Will Bear Witness: A Diary of the Nazi Years, 1933-1941*, çeviren Martin Chalmers, New York, 1998, s. 129.
87. *Leo Baeck Enstitüsü Bülteni No. 5*, (1960): 287, 300-301.
88. B. Gajek ve W. von Ungern-Sternberg, *Ludwig Fulda: Briefwechsel 1882-1939*, Berlin, 1977, s. 249.
89. K. Tucholsky, *Ausgewählte Briefe*, Reinbeck Bei Hamburg, 1962, s. 33.
90. J. P. Stern, *Hitler: The Fuhrer and the People*, Berkeley, 1975, s. 29.
91. R. P. Newton çevirisi, *Your Diamond Dreams Cut Open My Arteries: Poems by Else Lasker-Schüler*, Chapel Hill, 1982, s. 285.

AMOS ELON BU ÖNEMLİ YAPITINDA, ZULÜM GÖREN BİR SEYYAR satıcılar ve eskiciler topluluğunun, zaman içinde nasıl, şair, yazar, müzisyen, filozof, girişimci, bilim adamı ve siyasetçilerden oluşan başarılı bir topluma dönüştüğünü irdeliyor. Elon, **Moses Mendelssohn, Heinrich Heine, Karl Marx, Franz Kafka, Albert Einstein, Hannah Arendt** ve daha pek çoklarının olağanüstü başarıyla işlenmiş portrelerini kitabına katarak, küçük bir azınlığın nasıl olup da Alman ulusal bütünlüğüne ölümcül bir tehdit olarak algılanma aşamasına geldiğini araştırıyor.

"[O] bir öykü anlatma ustasıdır....
Eseri için Elon'a minnettar olmak gerekir."
- *Los Angeles Times*

"Olağanüstü... Daha iyisi yapılamazdı."
- *The New York Review of Books*

"Trajik bir anma... ve özgürleşmeleri Aydınlanma Dönemi'yle aynı zamana rastlayan Alman Yahudilerine muhteşem bir sevgi bildirisi."
- *Die Zeit*

AMOS ELON, aralarında *Kurucu: İlk Rothchild'in Ve Döneminin Bir Portresi* ve The New York Times çoksatarı *İsrailliler: Kurucular ve Oğullar* bulunan, yaygın övgü almış sekiz kitabın yazarıdır. The New York Times Magazine ve The New York Review of Books'da sık sık yazıları yayınlanan Elon, yaşamını Kudüs ve Toskana'da geçirmektedir.

"Amos Elon usta bir öykü anlatıcısıdır. Elon, bir romancının anlatım yeteneğiyle, Hitler'in boşa çıkarmaya ve sıfırlamaya çalıştığı, Alman Yahudilerinin on sekizinci yüzyılın yoksul ve alçaltıcı gettolarından, ticari başarı ve kültürel ifadenin doruklarına uzanan yürüyüşlerinin zorlayıcı ve göz kamaştırıcı öyküsünü naklediyor. Elon, bugünden geriye bakarak geçmişi değerlendirmenin yanıltıcı bilgeliğini akıllı bir şekilde reddediyor. Öyküyü, kıyameti andıran sonundan bakarak anlatmak yerine, Yahudi tutkularının doğduğu çevrelerin ve Almanya modern bir ulus olma yolunda ilerlerken ortaya çıkan olasılıkların bakış açısıyla anlatıyor. Bu nedenle Elon için, Alman Yahudilerinin destanı, Almanya'nın sosyal ve siyasi tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır."
- ***Paul Mendes Flohr,***
"*Alman Yahudiler: Bir Çifte Kimlik*" kitabının yazarı

ISBN 975-7304-93-X

